STASYS

ŠALKAUSKIS

RAŠTAI

IV

STASYS
ŠALKAUSKIS

RAŠTAI

IV

Vilnius
„Mintis"
1995

UDK
Ša 55

Serija leidžiama nuo 1987 m.

Parengė
ARŪNAS SVERDIOLAS

Redagavo
MIMOZA KLIGIENĖ

ISBN 5—417—00686—6

© Įvadinis straipsnis, sudarymas ir paaiškinimai — Arūno Sverdiolo, 1995

RYTŲ IR VAKARŲ SINTEZĖS IDĖJA

Iš visų Stasio Šalkauskio idėjų didžiausio atgarsio, be abejonės, yra susilaukęs lietuvių kultūros projektas — Rytų ir Vakarų sintezės idėja. Atrodo, kaip tik čia kasdienis protas sugebėjo ar tarėsi sugebąs (tai svarstytinas dalykas) susiliesti su filosofine mintimi. Prieškario Lietuvoje vieni gana griežtai ginčijo ir kritikavo sintezės idėją, kiti — daugiau ar mažiau ją palaikė, mėgino grįsti ar tikslinti. Vienu metu ši idėja buvo gana smarkiai puolama išeivijoje. Lietuvoje iki pastarųjų metų nebuvo erdvės kritiškai ją svarstyti — Šalkauskio mylėtojai ją pagarbiai priimdavo kaip jo palikimo dalį, kiti — nekreipdavo dėmesio. „Antrajam atgimimui" sukėlus susidomėjimo visokiausiu palikimu bangą, ji vėl buvo prisiminta ir įvairiomis progomis minima.

Tačiau Rytų ir Vakarų sintezės idėjoje glūdi daug didesnis teorinis potencialas negu tas, kuris iki šiol yra išryškėjęs atsiliepiant į ją. Šalkauskiui pavyko svariai suformuluoti teorinę problemą, su kuria susiduria ir galynėjasi žmonės, apie jo pastangas neturintys jokio supratimo arba turintys labai paviršutinišką. Kaip tik todėl galima teigti, kad Šalkauskio mintys lieka aktualios: ir tuomet, kai jų niekas neprakalbina, jos tylomis „dalyvauja" kultūros projektų svarstymuose, nes turi ką pasakyti, negana to — gali įvertinti tokio pokalbio dalyvius.

Tai dar ne viskas. Šalkauskis svarstė Rytų ir Vakarų sintezės idėją, projektuodamas lietuvių kultūros ateitį. Tačiau galima teigti, kad šioje idėjoje glūdi dalykai, kurie į projekto ir projektavimo sąvokas netelpa ir priklauso visai kitai mąstymo plotmei.

* * *

Rytų ir Vakarų sintezės idėja Šalkauskiui pradėjo rūpėti gana anksti ir rūpėjo ilgai. Pirmą kartą jis iškėlė šią idėją 1916 metais, skaitydamas Fribūro studentų draugijai „Lituania" dvi paskaitas, pavadintas „Tautinė lietuvių idėja". Iš šių paskaitų

išaugo pirmoji Šalkauskio knyga —„Sur le confin de deux mondes", pasirodžiusi 1919, bet užbaigta jau 1917 metais. Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiui priklauso ir jo spaudai rengtos studijos „Lietuvių tautos fizionomija" išlikęs fragmentas; jos planas jau aprėpia visą knygos tematiką.

Savo knygoje Šalkauskis išdėstė idėją, kad ties dviejų „pasaulių", tai yra ties Rytų ir Vakarų kultūrų riba besiskleidžiančios lietuvių kultūros uždavinys yra sintezė. „Atlikti savąja civilizacija dviejų pasaulių arba veikiau dviejų pasaulio pusių sintezę — šitai tautai yra garbinga užduotis ir idealas, vertas visų jos pastangų ir kančių" [1] (p. 170).

Ką Šalkauskis turi omenyje, kalbėdamas apie užduotį ir idealą, nėra savaime aišku. Vėliau jis panašiais atvejais dažniausiai kalbėdavo apie tautos pašaukimą. Šis žodis, atėjęs iš religinės kalbos ir religinės problematikos, naujaisiais laikais įgavo estetinių kūrybinių konotacijų. Šalkauskis labai aiškiai atsiribojo nuo mesianistinės tautos pašaukimo sampratos, susijusios su religine „pašaukimo" prasme. Jam daug artimesnė buvo antroji prasmė, apibūdinanti išskirtinį kūrybinį sugebėjimą.

Suformulavęs sintezės idealą pirmojoje savo knygoje, Šalkauskis vėliau jį daugiausia tikslino ir grindė, pasitelkdamas naują tematiką ir naują argumentaciją.

Rytų ir Vakarų kultūrų sintezės idėjos tiesioginiai šaltiniai yra gana aiškūs. Pirmiausia tai Šalkauskio jaunystės didžiausio filosofijos autoriteto Vladimiro Solovjovo idėjos. Vladimiras Solovjovas tokią sintezę laikė rusų tautos pašaukimu. Šitaip jis siekė apibendrinti XIX amžiaus slavofilų ir vakariečių (zapadnikų) ginčų apie rusų kultūros pobūdį ir jos orientaciją Rytų ir Vakarų atžvilgiu išvadas. Solovjovui ypač rūpėjo religinės konfesinės sintezės — krikščioniškųjų bažnyčių suvienijimo — reikalas. Šalkauskis, savo pirmojoje filosofinėje studijoje svarstydamas kultūros ir religijos santykį, iš dalies sekuliarizavo kultūrą, šiek tiek atskyrė ją nuo religinės plotmės. Šiame dar labai nesavarankiškame filosofinės analizės bandyme vis dėlto jau ryškėja esminė būsimosios kultūros filosofijos prielaida — kultūros kaip savito būvijos klodo išskyrimas (nors rūpėjo Šalkauskiui visų pirma „Bažnyčios ir kultūros" sintezė). Kai Šalkauskis plėtojo Solovjovo Rytų bei Vakarų sintezės idėją, ir čia jam svarbiausia buvo kultūros problematika. Religijos problematika šiomis kategorijomis nesvarstoma.

Be Solovjovo, Šalkauskis rėmėsi gana neapibrėžtą filosofinį ir apskritai teorinį statusą turinčiais ir gana plačiai paplitusiais

[1] Cituojant Stasio Šalkauskio veikalus, spausdinamus šiame tome, nurodomas tik puslapis.

ne tik tuomet, bet ir dabar samprotavimais apie Rytus kaip pasyvumo, gamtos, instinkto, jausmo, vaizduotės, gaivalo, kontempliacijos viešpatavimo sritį ir apie Vakarus kaip aktyvumo, laisvės, proto, valios, formos, idėjos viešpatavimo sritį. Jis pats nurodė savuosius šių priešpriešinimų autoritetus — Ernestą Hello ir Josephą de Maistre'ą.

Lietuvių kultūros projektą kuriant, matyt, turėjo įtakos ir Fribūro universiteto profesorius M. de Munnynckas, palaikęs lietuvių studentų pastangas gilintis į šiuos dalykus. Vincas Mykolaitis-Putinas prisimena, kad profesorius „domėjosi lietuvių tauta, mėgo kalbėti apie didelį mažų tautų įnašą į žmonijos kultūrą" [2]. Šventinant lietuvių studentų vėliavą, de Munnynckas sakė, kad patriotizmą reikia perkelti iš jausmo srities į intelekto sritį, nustatyti tautos pašaukimą ir jos vaidmenį visuotinės kultūros vyksme. Jis taip pat kalbėjo apie dviejų kaimyninių kultūrų sintezę ir apie Lietuvos padėties tarp Rytų ir Vakarų ypatingumą [3]. Šalkauskis yra nurodęs de Munnynckо knygoje „Patriotizmo psichologija" (1914) pareikštą nuomonę apie tai, kad Belgijos vaidmuo yra sintetinti romanų ir germanų kultūras. Šalkauskiui taip pat imponavo keliakalbės Šveicarijos kultūrų sambūvis. Visa tai liudija apie intelektualinę atmosferą, kurioje jis kėlė ir svarstė rūpimus klausimus.

* * *

Turbūt raiškiausiai Rytų ir Vakarų sintezės idėją Šalkauskis formulavo apmąstydamas Lietuvos istoriją. Jo svarbiausia išvada yra labai konkrėti ir glaudžiai siejasi su tautinio atgimimo patirtimi nepriklausomos valstybės paskelbimo išvakarėse: „Dabar žinome, kiek kainavo Lietuvai praeities skoliniai iš rusų ir lenkų civilizacijų. Kad ir kokie sunkūs buvo padariniai, tačiau lietuviai nenorėjo išsižadėti nė menkiausio laimėjimo <...> kiekvieno susipratusio ir apsišvietusio lietuvio, išaugusio daugeliu atvejų rusų ir lenkų kultūrų terpėje, pareiga stengtis atsikratyti svetimų formų, bet neatmetant to, kas šiose kultūrose universalu ir pozityvu. Kitais žodžiais tariant, įvairūs rusų ir lenkų kultūrų elementai turi būti lietuvių sulydyti į vieną organišką visumą, o paskui įtraukti į tautinę sintezę" (p. 163). Atkreiptinas dėmesys į aprašymo („lietuviai nenorėjo") ir normavimo („lietuvio... pareiga", „lietuvių... turi būti") betarpišką sąsają. Ji rodo, kad Šalkauskis tiesiogiai siejo tautinio atgi-

[2] *Mykolaitis Vincas.* Literatūros etiudai.— Kaunas, 1937.— Sąs. 1—2.— P. 265.

[3] *De Munnynck M.* Allocution pour la Bénédiction du drapeau des Etudiants lithuaniens // Romuva.— 1922.— Nr. 2.— P. 8—15.

mimo, kurio reikšmę jis pats aprašė, dvasinę patirtį ir siektiną normą, kurią jis taip pat formulavo. Šis konkretus aprašymo ir normos konglomeratas sudaro perspektyvą, iš kurios žvelgiama.

Kaipgi Šalkauskis tą sintezę ir organišką visumą suprato? Prieš šitai svarstant, paliestinas kultūrinės sintezės prielaidų klausimas.

Ieškodamas sintetinio lietuvių kultūros pašaukimo prielaidų, Šalkauskis nagrinėjo tai, ką jis vadino tautos prigimtimi, fizionomija ir dar kitaip. Šias sąvokas taip pat turime aiškintis. Žinoma, prigimtis, kalbant apie tokį visuomeninės būties pavidalą kaip tauta, anaiptol nėra gamtinis, natūralus dalykas. Jos prasmė aiškėja iš kontekstų, kuriuose Šalkauskis ją nagrinėja. Skirtini trys tokie kontekstai: lietuvių *etninių ypatybių* („pobūdžio", „būdo", „temperamento") analizė, Lietuvos *kultūrinės istorinės raidos* analizė ir jos *geopolitinės padėties* analizė. Šios analizės plotmės atitinka tris realius veiksmus, kuriems sąveikaujant kaip tik ir susidaro lietuvių tautos „fizionomija", tai yra aktuali, individuali ir regima jos išraiška.

XIX—XX amžių sąvartoje buvo gana plačiai paplitusi rytietiškos lietuvių kilmės teorija. Šalkauskis, tęsdamas Jono Basanavičiaus ir kitų tautinio sąjūdžio ideologų romantikų, ieškojusių lietuvių tautos šaknų įvairiuose kraštuose, liniją, įžvelgė rytietiškos lietuvių kilmės pėdsakus kalboje, tautosakoje, papročiuose, mitologijos liekanose. Pasak jo, „Lietuvių kalboje, mitologijoje ir tautosakoje Rytų pradas reiškiasi kaip tautinio būdo vyraujanti gaida, kuri ir šiandien juntamai ir akivaizdžiai rodo bendrą indoeuropiečių tautoms Azijos paveldą" (p. 71). Rytietiškų pradų buvimas jau priešistorinėje „lietuvių" kultūroje Šalkauskiui buvo svarbus, *įrodinėjant nuolatinį* lietuvių kultūros „polinkį" į sintetizmą. Lietuvos istorija prasidėjo, remdamasi šiuo substratu, nuolat veikusiu ir vėliau: „<...> lietuvių valstybė buvo sukurta ant liaudies kultūros ir etninio būdo, kupino Azijos tradicijų, išsaugotų gryniausiu pavidalu, pagrindo; vėliau tuo pačiu rėmėsi tautinis atgimimas ir naujoji dvasinė kultūra" (p. 38).

Vėliau Šalkauskis atsisakė svarstyti etninę ar priešistorinę lietuvių kilmę. Antanas Maceina rašė, kad šitai padaryti jį paskatino 1927 metais pasirodžiusios Vinco Krėvės-Mickevičiaus knygos, kurioje dėstomos rytietišką indoeuropiečių kilmę neigusios teorijos [4], argumentacija. Dabar Šalkauskis teigė, kad „neturi principinės reikšmės tai, kokia prasme bus galutinai išspręstas klausimas, iš kur yra atėję lietuviai ir kur jie anksčiau

[4] *Krėvė-Mickevičius Vincas.* Indoeuropiečių protėvynė.— Kaunas: Humanitarinių mokslų fakultetas, 1927.

yra gyvenę. Svarbu tai, kad jie gyvena ant Rytų ir Vakarų Europos ribos ir jungia savyje šitų dviejų pasaulių pradmenis" (p. 458). Atsisakęs priešistorinės lietuvių kilmės svarstymų, Šalkauskis ieškojo sintezės potencijų Lietuvos *istorijos* ir *geopolitikos* plotmėse.

* * *

Bene darniausiai Šalkauskio Rytų ir Vakarų kultūrų sintezės idėja išdėstyta knygoje „Dviejų pasaulių takoskyroje". Ir priešistorinės kilmės, ir istorinės raidos analizė nėra empirinis tyrinėjimas. Veikiau stebina tai, kaip tikslingai ir konceptualiai sugebėta pasinaudoti palyginti negausiais istoriografiniais šaltiniais, kuriant vieningą Lietuvos istorijos viziją.

Šią viziją kuriant, pasiremiama vokiečių klasikinės filosofijos spekuliatyvia dialektinės triados (tezė—antitezė—sintezė) formule. Tai atliekama gana paprastai: į šią formulę „įstatoma" Lietuvos istorija, skiriant joje Rytų persvaros („tezės"), Vakarų persvaros („antitezės") ir tautinio atgimimo („sintezės") laikotarpius. Trijų pagrindinių istorijos tarpsnių charakteristikos buvo patikslintos vėlesniuose tekstuose. Pasak Šalkauskio, „Iš pradžios lietuviams teko įeiti į artimesnę pažintį su graikiškąja rusiškąja civilizacija, kurią jie buvo sutikę pakeliui, plėsdami savo valstybės ribas į rytus" (p. 230). Antrajame savo istorijos tarpsnyje „Sulig unijos sudarymu su lenkais Lietuva liko plačiai atdara Vakarų civilizacijos, tariant tiksliau, lotyniškosios lenkiškosios civilizacijos įtakai" (p. 236). Pagaliau „Lietuvių tautos atgimimas buvo visų pirma reakcija prieš kenksmingą tiek Rytų, tiek ir Vakarų įtakos persvarą" (p. 256). Tiesa, Šalkauskio lietuvių istorijos filosofijos schematiškumo nevertėtų perdėti: iš tikrųjų gana paprastą schemą jis taiko labai įvairiai medžiagai, o svarbiausia — labai skirtingose plotmėse, todėl kai kurie aprašymai yra pakankamai nepriklausomi nuo tezės—antitezės—sintezės diktuojamos visumos.

Šiaip ar taip, kultūros istorijos analizės pagrindu formuluojamas dvilypis sintezės uždavinys: vidinis, tai yra istorijos suformuotos prigimties pradų sintezės uždavinys, ir išorinis — ypatingos geopolitinės padėties sąlygotas — sintezės uždavinys: „<...> lietuvių tauta gali gyventi pilnutinį gyvenimą tik tada, jeigu jai pavyks sulydyti rusų ir lenkų kultūros pradus į vieną tautinę lietuvių sintezę ir nustatyti išorinę pusiausvyrą, bent vietinę ar dalinę, tarp germanų ir slavų pasaulių" (p. 170).

* * *

Istorinės argumentacijos plotmės Šalkauskis neatsisakė ir vėliau. Savo įsteigtame ir beveik ištisai prirašytame žurnale

„Romuva. Tautinės kultūros ir pilnutinio gyvenimo laikraštis", kurio pasirodė du numeriai, Šalkauskis išspausdino savo prancūziškosios knygos kelių skyrių vertimus ir santraukas [5]. Bet 1933 metais pasirodžiusio straipsnių rinkinio „Lietuvių tauta ir jos ugdymas", kur ši medžiaga buvo perspausdinta, pratarmėje jis jau pažymėjo, kad tekstai „priklauso savo turiniu ir nuotaika tam laikotarpiui, kuris ėjo prieš pat Lietuvos nepriklausomumo paskelbimą ir kuris todėl yra kiek paspalvintas kovos už nepriklausomumą romantika" (p. 197). „Realių" studijų pavyzdžiu jis vadino 1927 metais pasirodžiusį geografo Kazio Pakšto veikalą „Baltijos respublikų politinė geografija". Tasai teorijos realumo klausimas aptartinas bent kiek plačiau, nes jis tapo karštų polemikų objektu.

Su Pakštu Šalkauskis susipažino dar studijų metais Fribūre, ir jie abu, kaip rašė Vladas Viliamas, „bendrai kūrė planus ir vizijas Lietuvos ateičiai" [6]. Vėliau Pakštas prisiminė, kad jie diskutavę knygos „Dviejų pasaulių takoskyroje" klausimais. Pakštui buvo priimtinas Šalkauskio kultūros projektas, o Šalkauskis pasinaudojo konkrečiomis Pakšto analizėmis. Jis parašė plačią Pakšto veikalo recenziją, iš esmės studiją „Lietuva politinės geografijos šviesoje" (žr. p. 259—302).

Perėjimą prie šios problematikos Šalkauskis ir laikė perėjimu nuo atgimimo „romantikos" prie „realaus" pažinimo. Pakšto samprotavimai apie mažų tautų kultūrinius uždavinius sukonkretino Stasio Šalkauskio kultūros projektą. Pakštas, be kita ko, teigė, kad mažosios valstybės turi daugiausia galimybių išlikti, palaikydamos politinę pusiausvyrą ir atskirdamos konfliktuojančius kaimynus. Pasak jo, „Lietuva gali būti Europoje vertinama kaipo Nemuno žiočių sargas, kaipo lygsvaros palaikytoja tarp slavų ir germanų, kiek jų interesai susikerta Baltijos pamary" [7].

Panašūs samprotavimai nebuvo visiškai svetimi ir pačiam Šalkauskiui. Pirmojo pasaulinio karo metais, dar nepaskelbus Lietuvos nepriklausomybės, jis rašė, kad „susiklosčiusi išorinė politinė padėtis tokia, jog lietuvių tauta galės normaliai gyventi ir vystytis tik tada, jei nusistovės pusiausvyra Rusijos ir Vokietijos tarpusavio santykiuose; nes Lietuvos teritorijoje susiduria abiejų galybių materialiniai interesai" (p. 164). Atrodo, kaip tik

---

[5] *Šalkauskis Stasys.* Pirmosios atžalos // Romuva.— 1921.— Nr. 1; 1922.— Nr. 2.

[6] *Viliamas Vladas.* Prof. dr. Kazys Pakštas // LKMA Suvažiavimo darbai.— Roma, 1961.— T. 4.— P. 254.

[7] *Pakštas Kazys.* Baltijos respublikų politinė geografija.— Kaunas: Spindulio spaustuvė, 1929.— P. 153.

iš Pakšto Šalkauskis perėmė idėją apie kultūros kaip politinio įrankio reikšmę. „Kultūrėjimą" jis skelbė Lietuvos politinės nepriklausomybės išlaikymo sąlyga. 1939 metais Šalkauskis įspėjo, kad jei „kultūrinis ginklas" nebus sukurtas, „tautinė katastrofa blogiausios rūšies bus mums visai neišvengiama" (p. 543). Pragmatine argumentacija Šalkauskis kartais pasinaudodavo savajai sintezės idėjai grįsti, teigdamas, kad tokia sintezė yra Lietuvos kultūrinės ir net politinės egzistencijos sąlyga.

Tačiau čia esama tam tikros vidinės jo mąstymo įtampos ir nenuoseklumo. Pragmatizmas apskritai buvo svetimas Šalkauskio mąstysenai. Geopolitika jam yra ne tik ir gal net ne tiek kovos už būvį (net jei tai būtų gynybinė kova) logikos duomuo, bet ir erdvinės lokalizacijos — *padėties* — unikalumo ženklas. Ją turime įrašyti greta tokio paties statuso sąvokų kaip *istorija* ir *fizionomija*. Šį statusą mėginsime aptarti kiek vėliau.

Šitai paaiškėja nagrinėjant polemikas, kurios kilo dėl sintezės idėjos. Oponentai labai dažnai pasisakydavo prieš Šalkauskio tautinės kultūros projektą, motyvuodami „realybės" ir „gyvenimo" reikalavimais. Šalkauskio knygos „Lietuvių tauta ir jos ugdymas" recenzentas. „Vaire" rašė: „Didelis autoriaus idealizmas kartais padiktuoja aukštos moralinės vertės dėsnių, tačiau gyvenimas, deja, stato kiek kitokius reikalavimus" [8]. Šalkauskio „realios" padėties analizė susilaukė tos pačios plotmės kontrargumentų. Recenzento nuomone, „realiai politikai ne filosofiški išvedžiojimai turi diktuoti, bet taktingas politiko instinktas" [9]. Remdamasis šiuo principu, tautininkų publicistas atmetė kultūrinės sintezės, kultūrinės tolerancijos mažumų atžvilgiu ir kitas Šalkauskio skelbtąsias idėjas. Vytautas Alantas taip pat ne kartą ir ne du nurodė „praktinį" savosios nacionalizmo propagandos interesą, priešpriešindamas jį Šalkauskio „teoretizavimui".

* * *

Koks gi yra kultūrinės sintezės sąvokos turinys? Apskritai sintezę Šalkauskis supranta kaip pradų pusiausvyrą ir kaip jų išskirtinumo priešpriešą (žr. p. 37—38). Reikšminga, kad sintezės idėją labai dažnai jis formuluoja negatyviai. Apskritai sintezės sąvoką Šalkauskis vartoja įvairiose plotmėse. Jau buvome užsiminę apie jo kultūros ir religijos sintezės idėją. Šalkauskio filosofijos sistema, be šių dviejų pradų, apima dar ir prigimtį, kuri taip pat įtrauktina į sintetinę gyvenimo visumą. Juozas

---

[8] *Dr. J. B.* Šalkauskis St. prof., „Lietuvių tauta ir jos ugdymas" // Vairas.— 1933.— Nr. 9.— P. 121—122.

[9] Ten pat.— P. 122.

Girnius yra taikliai pažymėjęs, kad Šalkauskiui sintezė yra kone tiesos sinonimas. Tai, žinoma, visybės filosofijos bruožas.

Ką reiškia sintezė kalbant apie tautinę kultūrą? Lietuvių kultūros uždavinys, pasak Šalkauskio, yra labai platus: „tautinės sintezės plotas yra pasiekęs čia universalizmo ribų, kadangi suima iš karto Rytų ir Vakarų pasaulius" (p. 258). Šis kraštui, esančiam ypatingoje vietoje —„dviejų pasaulių takoskyroje",— būtinas universalizmas, apie kurį prabyla Šalkauskis, yra esminis dalykas. Kaip tik pradedant kalbėti apie universalizmą, kaip užsiminėme pradžioje, atsiskiria dvi jo kultūros projekto plotmės. Galbūt net tiksliau būtų pasakyti, kad čia išryškėja kažkas kita negu kultūros projektas. Pasirodo, kad Rytų ir Vakarų kultūrų sintezės idėja yra reikšminga ne pati savaime, bet dėl savitos priežasties: ji esanti „ypatingai brangi kaipo kultūrinio universalumo reiškėja" (p. 483). Taigi pašaukimas atlikti Rytų ir Vakarų sintezę yra ne kas kita, kaip savitas lietuvių kultūros būdas ar netgi Lietuvos padėties sąlygojama savita proga pasiekti universalų turinį.

Kas yra tasai universalus turinys? Turinio universalumas nėra koks paskiras, sporadiškas kultūros projektuotojo postulatas. Jis remiasi pamatinėmis Šalkauskio kultūros filosofijos sąvokomis, pirmiausia — kūrinio formos („lyties") ir turinio samprata. Svarbiausia mūsų svarstomai temai yra Šalkauskio tezė, kad „Kiekvienas kuriamasis žmogaus veiklos darbas siekia formos tobulumo ir turinio pilnatvės. <...> Tobulas kūrinys turėtų jungti savyje universaliausią turinį ir individualiausią formą" (p. 26).

Šį labai bendrą tobulo kūrinio principą Šalkauskis pritaikė, nusakydamas tautinio ir bendražmogiško prado santykį projektuojamoje kultūroje. Jis teigė, kad *„tautiškumas reiškiasi kultūrinės kūrybos stiliuje, arba lytyje. Jis sudaro formalinę kultūros pusę, bet ne šios kultūros turinį"* [10]. Pažymėtina, kad čia iškyla aikštėn reikšminga formos ir turinio pradų asimetrija. Antrasis „tobulo kūrinio" bruožas — jo individualumas — yra formos ar net stiliaus, kaip kartais pasakydavo Šalkauskis, dalykas. Tuo tarpu tautinės kultūros turinys turi būti universalus. Kas yra tasai turinys, aiškėja iš filosofinės tradicijos, kuria Šalkauskis remiasi ir kurią jis tęsia. Pasirodo, kad universalus turinys yra ne kas kita, kaip gėris, grožis ir tiesa, tai yra vadinamosios transcendentalijos, arba pačios būties atributai. „Forma" tėra tiktai šių transcendentalijų raiška. Bet juk visa kultūra — pagrindinis Šalkauskio filosofinės analizės objektas —

[10] *Šalkauskis Stasys.* Visuomeninis auklėjimas.— Kaunas: Raidės spaustuvė, 1927—1932.— P. 144.

ir yra būtent šis *tiktai!* Kitaip sakant, nors tobulam kultūros kūriniui yra būdinga formos ir turinio pusiausvyra, šie pradai anaiptol nėra lygiaverčiai. Maža to — jie netgi nėra tos pačios plotmės dalykai.

Tiesa, pats Šalkauskis šitaip nesako ir netgi šio klausimo nesvarsto. Jis paprasčiausiai ir tik tarp kitko išsitaria, kad forma negali būti kūrybos tikslas, bet tik priemonė. Kūrybos tikslas gali būti tiktai universalus — tai „gėrio, tiesos ir grožio idealo išreiškimas, nes gėris, tiesa ir grožis tam tikra prasme yra nežlungančios vertybės" (p. 26).

Reikšminga tai, kad pats Šalkauskis šių vertybių turinio paprastai nesukonkretina. Jis susilaukė amžininkų ir visuomet gali susilaukti vadinamojo sveiko proto atstovų priekaištų, kad gėrio, grožio ir tiesos idealai yra abstraktūs. Jis taip pat susilaukė ir šiandien gali susilaukti pritarimo tokių šalininkų, kurie šių idealų visuotinumą ir nežlungamumą suprato ir supranta kaip *tam tikrų* tiesos, gėrio ir grožio idealų, *tam tikrų* kultūros formų ar stiliaus bruožų postulatyvų įtvirtinimą. Prisimenu anksčiau populiarų pasakymą, kad Šalkauskiui būtų buvę nesunku suderinti savo principą su žinoma formule apie „nacionalinę formą ir socialistinį turinį". Vis dėlto tai nesusipratimas. Universalumas yra formalus dalykas, kuris kaip tik negali būti *niekaip* konkretinamas.

Tiesa, negalima teigti, kad pats Šalkauskis niekuomet nekonkretindavo transcendentalijų turinio ir šitaip neatverdavo kelio tam tikros kultūrinės orientacijos teziniam postulavimui ir projektavimui. Tai jam buvo ypač būdinga, kai, nagrinėdamas XX amžiaus pasaulinės (taigi „universalios") kultūros reiškinius, susidurdavo su tuo, ką laikė patologija ar degradacija. Tačiau koncepcijos logika reikalauja pripažinti, kad tiesa, gėris ir grožis ir turi likti abstraktūs, kad jie negali būti tapatinami su konkretybėmis. Šia prasme galima sakyti, kad tai netgi ne idealai, o pačios idealybės matmuo: tiesų, gėrybių ir grožybių galimybės sąlygos. Savotiškas paradoksas, kad autentišką (Šalkauskis sakytų — originalią) kūrybą gali motyvuoti tiktai tokios bendriausios abstrakcijos. Mėginant konkretinti šiuos abstrakčius idealus — kurti intelektualines konstrukcijas, programas, projektus, kūryba pasidaro tezinė, taikomoji ir netenka sau esmingos sąsajos su laisve.

Ar iškeliant kaip vienintelį deramą tautinės kultūros tikslą jos universalų turinį kartu nėra neigiamas ar bent menkinamas jos individualumas? Anaiptol. Galima teigti, kad Šalkauskio kultūros filosofijoje tautinei individualybei, kaip ir individualybei apskritai, lieka pati giliausia, nereflektuojama ir neprojektuojama vieta — ontologinė vieta. Leibnizas yra labai tiksliai

suformulavęs tai, kas europinėje metafizikos istorijoje buvo aišku mažių mažiausia nuo Aristotelio laikų, sakydamas, kad „individas yra neišreiškiamas". Individualumas yra neišreiškiamas racionalia klasikinės filosofijos kalba, kitaip sakant, bendromis sąvokomis, jis yra nepažinus teoriškai. Tačiau racionalus neišreiškiamumas rodo ne individo efemeriškumą, bet priešingai — giliausią jo būtiškumą. Individas, nesučiuopiamas teoriškai, skleidžiasi ir yra suvokiamas per savo raišką. Galima teigti, kad šiame taške apskritai klasikinė Šalkauskio filosofavimo paradigma vėrėsi specifinei XX amžiaus problematikai. Šitai liudija jo filosofijos programa — gyvenimo filosofijos programa. Kaip tik iš individo būtinio branduolio kyla autentiška kūryba — raiška to, kas individas (taigi ir tauta kaip tam tikras individas) iš tikrųjų yra. Kaip tik šiame kontekste Šalkauskis 1917 metais postulavo: „<...> savita forma, visai žmonijai bendras turinys —tokia turi būti kultūra, kuri viena gali būti lietuvių tautos gyvybės laidas" (p. 170).

Tautiškumo, arba kultūros formos, atskyrimas nuo universalaus, visuotinai reikšmingo turinio, jo pavertimas savaiminiu tikslu yra ne kas kita, kaip nacionalizmas. Knygos „Lietuvių tauta ir jos ugdymas" pratarmėje Šalkauskis nedviprasmiškai skelbė: „Vienu iš didžiausių autoriaus rūpesčių būtų apsaugoti lietuvių tautą nuo siauro nacionalizmo, kurio pavojus mums, kaip ir kitoms tautoms, yra visai realus šiais zoologinio nacionalizmo laikais" (p. 199). Nacionalizmui jis priešino patriotizmą. Tikrasis patriotizmas, pasak Šalkauskio, *„ragina realizuoti visai individualinėje tautybės lytyje visuotinį turinį, nes tautinė lytis negali būti imama, kaipo tokia, žmogaus gyvenimo tikslu"* [11]. Tasai „negali", žinoma, nėra fakto konstatavimas. Faktiškai tai kaip tik labai dažnai būna daroma. Tai tam tikras imperatyvas tautai; šio imperatyvo prigimtį mėginsime šiek tiek nušviesti toliau.

Šis „vienas didžiausių" Šalkauskio rūpesčių susilaukė kritikos. Jonas Aleksa knygoje „Lietuviškų gyvenimo kelių beieškant" vadino jo skelbiamą nacionalizmo pavojų „dirbtiniu" [12]. „Dr. J. B." taip pat teigė, kad nacionalizmo pavojaus „visai nesama", priešingai — tautiškumas nuolat aukojamas „anttautiniams kultūriniams uždaviniams" [13]. Kategoriškiausias buvo Vytautas Alantas. Jis ne gynėsi, bet puolė: „Jei mes norime lietuvių tautą padaryti nepalaužiama,— o *juk tai yra mūsų svar-*

[11] Ten pat.— P. 149.

[12] *Aleksa Jonas.* Lietuviškų gyvenimo kelių beieškant.— Kaunas: Šviesos spaustuvė, 1939.— P. 401—402.

[13] *Dr. J. B.* Salkauskis St. prof. ...— P. 121.

biausias tikslas (kurs. mano.— *A. S.*),— turime nesvyruodami pasukti lietuviško ekskliuzyvizmo keliu, t. y. be jokių skrupulų nusigręžti nuo per plačių humanistinių bei internacionalinių vieškelių ir vairą pasukti į grynai lietuvišką kelią" [14]. Kultūros universalizmo siekimą Alantas laikė paslėpta politinio Lietuvos nepilnavertiškumo kompensacija, „lietuvio dvasioje" glūdinčiu „universalizmo kompleksu" [15]. „Iš mūsų tautinės kultūros ideologijos bei propagandos tenka be atodairos mesti tą universalinį ir tarptautinį balastą, kurio taip gausu atsirado per 20 metų" [16], skelbė jis 1940 metais, turėdamas omenyje pirmiausia Stasio Šalkauskio ideologiją. Alantas teigė, kad *„yra būtinybė visus rezervus mesti į šalį ir drąsiai pasakyti, kad tauta ir tautiškumas yra aukščiausia vertybė, kad tėvynės meilė yra kultas, kurį kiekvienas lietuvis turi išpažinti be jokių „bet"* [17].

* * *

Tautinio ir visuotinio pradų santykį Šalkauskis nagrinėjo ir istorijos filosofijos požiūriu. Šiuo požiūriu, pasak Šalkauskio, konkrečios kultūros raidai yra būdingi du etapai: *tautos* ir *nacijos*. Tautos ir nacijos perskyra turi ilgą istoriją. Jos prasmė visų pirma yra politinė: tauta *(gens)* nėra politinio gyvenimo subjektas, o nacija *(natio)* yra politinė tauta. Šalkauskis, be abejo, turi omenyje šias prasmes, tačiau jis perkelia tautos ir nacijos problematiką iš politinės istorijos į istorijos filosofijos plotmę.

Jis teigia, kad tautai yra būdingi partikuliarūs tikslai ir vertybės, jos kultūros turinys yra partikuliarus. Nacijos tikslai ir vertybės (kultūros turinys) yra universalūs, o jos kultūros forma — individuali. Istoriškai žiūrint, nacijos būvis yra realus brandos etapas, kurį pasiekia besiplėtodama tautos kultūra.

Svarbi šios sampratos prielaida yra berods niekur nesvarstomas, bet labai tvirtas Šalkauskio įsitikinimas, kad istorija yra pažangos procesas, kuriame palaipsniui realizuojami idealai. Apskritai kalbant, šį tikėjimą pažanga esmingai koreguoja jo grynai religinis tikėjimas — tikėjimas apvaizda, konkrečiai kalbant — pasitikėjimas eschatologiniu Dievo veikimu [18]. Tačiau svarstant tautinės kultūros projektą, kuris Šalkauskiui yra gry-

---

[14] *Alantas Vytautas.* Žygiuojanti tauta.— Kaunas: Pažanga, 1940.— P. 40.

[15] Ten pat.— P. 125.

[16] Ten pat.— P. 125.

[17] Ten pat.— P. 203—204.

[18] *Sverdiolas Arūnas.* Stasio Šalkauskio filosofija // *Šalkauskis Stasys.* Raštai.— Vilnius: Mintis, 1990.— T. 1.— P. 7, 22—25.

nai sekuliarus dalykas,— ne taip, kaip kultūra apskritai,— eschatologinė problematika neiškyla, nepaisant to, kad perspektyvą jis dažnai nusako dramatiškais terminais.

Dėl tikėjimo pažanga istorinis požiūris į tautos ir nacijos santykius susipina ir net susilieja su kitu, vertybiniu požiūriu. Nacijai būdinga formos ir turinio vienybė suprantama kaip tautos aktyviomis pastangomis siektinas idealas. Tačiau neteisinga būtų teigti, kad Šalkauskis tiesiog pakartoja Šviečiamojo amžiaus filosofijos išplėtotą optimistinį požiūrį į pažangų istorijos vyksmą (netgi padarius išlygą apie jo eschatologiją). Svarbu pastebėti niuansą, kuris sieja jo filosofavimą ne tiek su Šviečiamuoju amžiumi, kiek su jo kondensacija ir kartu įveika Kanto filosofijoje. Šalkauskis teigia, kad ideali būklė yra tam tikras imperatyvas, reikalavimas mūsų realiai veiklai. Nacija yra kaip tik toks imperatyvas tautai. Galimybės jį įgyvendinti sąlygos yra jau kitos, problemiškos plotmės dalykas. Nuolatos turėdamas omenyje savo gyvenamo laiko ir vietos tikrovę, Šalkauskis neretai aprašo šiuos dalykus dramatiškais, netgi tragiškais žodžiais. Gal galima būtų net pasakyti, kad *faktiškai* visuomet esama ir liekama tautos būvyje. Kultūros turinio universalumas suprastinas ne kaip duotybė, bet kaip siekiamybė, kaip imperatyvas, kuriuo turi vadovautis faktiškai visuomet partikuliari tautos kultūra.

* * *

Šalkauskio tautinės kultūros projektas glaudžiai siejasi su jo inteligentijos samprata. Inteligentijos esminiu bruožu Šalkauskis laikė sąmonės universalumą. Inteligentija „nėra joks visuomenės luomas, jokia socialinė klasė, jokia speciali profesija, jokia politinė partija, joks valdžios palaikymo sambūris, žodžiu tariant, jokia partikuliarinė visuomenės grupė" (p. 545). Kaip tik dėl nepartikuliarumo, tai yra negatyviai apibūdinamo universalumo, inteligentija esanti pačios visuomenės „susipratimo organas" (p. 551).

Tautos tapimą nacija Šalkauskis sieja kaip tik su inteligentijos veikla. „Liaudis <...> tautinėje veikloje vaidina materialaus pagrindo vaidmenį. Inteligentijai <...> tenka uždavinys pakelti tautinę civilizaciją į aukštesnį lygmenį pritaikant liaudiškąsias formas universaliam žmogaus dvasios turiniui. Sutelktinis kūrybinis potraukis sukuria formos individualumą; individuali sąmonė parūpina universalų turinį" (p. 27).

Liaudies kūrybos „nesąmoningumas", „instinktyvumas" (terminija, žinoma, perimta iš romantinės tradicijos) yra ne kas kita, kaip spontaniškumas, savaiminis suprantamumas, tuo tarpu

„sąmoningumas" suprantamas kaip savivoka, remiantis klasikinio vokiečių idealizmo išplėtota *savaime* ir *sau* dialektika.

Kultūros savivoka — vienas iš dviejų pagrindinių inteligentijos uždavinių kultūros universalizacijos procese. Dėl inteligentijos dvasinės veiklos kultūra „susidvejina", „susivokia", tai yra suvokia savo pačios pobūdį, kurį lemia šimtmečius trunkanti reali, nors ir nereflektyvi liaudies veikla. Tai reikšmingas, konstitutyvus tautinės kultūros pašaukimui ir jos individualumui dalykas. „Tuo tarpu kai liaudis tarnauja nesąmoningu įrankiu tautiniam pašaukimui, kurį apsprendžia geografinė padėtis, tautos gabumai ir istorinio išsivystymo aplinkybės (tai yra trys pagrindiniai veiksniai, aptarti anksčiau.— *A. S.*), vien šviesuomenė tegali sąmoningai aptarti vyriausiąjį tautos uždavinį iš jos pašaukimo ir paraginti tautą jį vykdyti savo gyvenime ir veikime" (p. 349—350). Inteligentija teoriškai nustato tautos pašaukimą ir iškelia jį kaip praktinės veiklos idealą. „Šitokiu būdu tarp tautos pašaukimo ir šviesuomenės uždavinio nustatomas sąmoningas sąryšis, nes dabar tai, kas objektingai sudaro tautos pašaukimą, subjektingai yra jos uždavinys" [19].

Turėdamas tai galvoje Šalkauskis labai sąmoningai nurodė ir savo paties teorinio ir kartu normatyvinio (ideologinio) darbo vietą. Straipsnyje „Filosofija ir mūsų gyvenimas" jis teigė, kad „filosofija gali ir privalo pagaminti tautinei mūsų kultūrai plačios sintezės ideologiją" [20].

Antrasis inteligentijos uždavinys yra sukurti universalią reikšmę turinčių kūrinių. Šalkauskis manė, kad Lietuvos inteligentija šio savo uždavinio neatliko. „<...> iki šiolei mums teko visų pirma savintis europiškosios civilizacijos pradus ir juos realizuoti mūsų tautybės lytimis. Mes nesame dar pasiekę savo kūryboje visuotinai reikšmingo masto ir todėl, be kita ko, mūsų kūryba nėra pakankamai individuali: toks jau yra tautinės kultūros dėsnis, kad jos individualumas yra tiesioginiame santykyje su jos universalumu. Kol mes nesame dar pasiekę savo kultūrinėje kūryboje visuotinai reikšmingo laipsnio, negalima kalbėti apie tikrą mūsų kūrybos individualybę" (p. 542). Taigi, kalbėdamas apie inteligentijos kuriamą kultūrą, Šalkauskis iš esmės konstatuoja, kad čia fizionomiją dar reikia įgyti.

Tačiau inteligentija neatlikusi ir savo pirmojo, tautinės kultūros refleksijos uždavinio. 1938 metais straipsnyje „Geopolitinė Lietuvos padėtis ir lietuvių kultūros problema" Šalkauskis teigė, kad „lietuvių kultūros problema mažai tėra paaiškėjusi per

---

[19] *Salkauskis Stasys.* Filosofija ir mūsų gyvenimas // *Salkauskis Stasys.* Raštai.— Vilnius: Mintis, 1990.— T. 1.— P. 40.

[20] Ten pat.— P. 41.

dvidešimt nepriklausomo gyvenimo metų" (p. 455). Vienu iš ženklų, kad šis uždavinys nepasiektas, Šalkauskis laikė tai, jog „Deja, per nesusipratimą pas mus sintetinės kultūros koncepcija nėra populiari" (p. 467). Tautinės kultūros fizionomiją dar reikia atpažinti.

Tačiau kaip tik šis jo straipsnis buvo labiausiai Vytauto Alanto puolamas. Atsakydamas Šalkauskis pasinaudojo viena iš teoretiko prerogatyvų — jis kvalifikavo oponentą, remdamasis vis tomis pačiomis partikuliarumo ir universalumo kategorijomis bei paversdamas jo galvoseną savo išvadų iliustracija: *„Parapinės varpinės akiratis yra būdingas pas mus tiems žmonėms, kurie yra kiek pakilę viršum liaudies kultūros, bet dar nėra iškilę iki visuotinai reikšmingos kultūros akiračio"* (p. 489).

Arūnas Sverdiolas

DVIEJŲ PASAULIŲ TAKOSKYROJE

SINTETINIS ESĖ APIE LIETUVOS TAUTINĖS CIVILIZACIJOS PROBLEMĄ

„Būdami skyrium, Rytai ir Vakarai ilgisi vieni kitų."

Ernestas Hello

Pratarmė

Kas gi iš tikrųjų ta Lietuva?

Nedaugelis galėtų atsakyti į šį klausimą, kad ir apytikriai. Mūsų uždavinys, kaip galima numanyti, nėra prikaišioti kitiems jų visiškai pateisinamą neišmanymą. Bet dabartinis karas labai opiai iškėlė lietuvių klausimą ir užtat bent kiek prakutę protai turi žinoti bent jau būtiniausius dalykus šiuo klausimu. Deja, informacijos galimybės yra menkos ir neatitinka laiko reikalavimų. Ši knyga galbūt padės užpildyti tarptautinėje literatūroje esančią spragą šiuo klausimu.

Norint pažinti tautą reikia ištirti jos kultūrą, suvokti šios prasmę, perprasti savitumą, tada tautos figūra aiškiai išryškėja ir ji atsiskleidžia kaip gyva ir veikli didelė asmenybė. Tiesą sakant, didžiosios tautos pačios savaime krenta į akis ir prikausto dėmesį; kitaip yra su mažomis, jos gali likti nepastebėtos todėl, kad silpnos, ir nesuprastos dėl savo savitumo.

Tad autorius ėmėsi sunkaus uždavinio ir turėjo jį atlikti tokiomis sąlygomis, kurios nė kiek jo nepalengvino. Būdamas toli nuo tėvynės ir dėl karo neturėdamas priemonių su ja susisiekti, jis negalėjo pasinaudoti daugeliu dokumentų, kurie būtų buvę jam didelė paspirtis. Jeigu tai ir atsiliepė vienam ar kitam atskiram faktui, vis dėlto autorius mano, kad dėl to jo apibendrinimai nenustojo vertės ir tinkamumo, nes jie išlaikė laiko išbandymus. Šis veikalas iš tikrųjų yra tik išplėtojimas autoriaus minčių, kurias jis yra išdėstęs dviejose paskaitose, skaitytose 1916 m. gruodžio 3 ir 17 d. Fribūre draugijoje „Lituania" ir pavadintose „Tautinė lietuvių idėja".

Baigdamas šią pratarmę, autorius mano privaląs išreikšti savo padėką ponui C. G. Šis draugas, norintis būti pristatytas tik inicialais, apsiėmė galutinai suredaguoti šį veikalą, tad jeigu šis veikalas bent kiek tenkina skaitytojų skonį ir atlaidžiai yra sutinkamas viešuomenės, visa garbė dėl to priklauso jam.

Fribūras (Šveicarija), 1917 m. gruodis

P. S. Šis darbas, negalėjęs pasirodyti anksčiau, kad ir užbaigtas apie 1917 m. pabaigą, yra paženklintas to meto, kai buvo parašytas, antspaudu. Tada buvo tas pasaulinio karo laikotarpis, kai prūsiškasis imperializmas atrodė laimįs ir grasinąs tautų laisvei. Vis dėlto autorius nenustojo tikėjęs, kad nugalės tarptautinis teisingumas, pagrįstas tautų teise pačioms lemti savo likimą. Per tą laiką padėtis visiškai pasikeitė. Dabar autoriaus idėjos susilaukia ne tik teorinio patvirtinimo, bet ir realios prezidento W. Wilsono paramos. Kadangi šiuo metu neįmanoma pataisyti šio darbo, autorius nusprendė jį išleisti pirmykščiu pavidalu. Ir jeigu kai kurie minimi faktai gali pasirodyti kiek senstelėję, idėjoms tai išeis tik į naudą.

1919 kovas

Įvadas

A. KELETAS PARENGIAMŲJŲ PASTABŲ APIE TAUTYBĘ APSKRITAI

1. *Tautinė individualybė, jos prasmė ir vertė*

„Tauta tėra vienos didelės individualybės išplėtojimas." * Tokią mintį išreiškė Adomas Mickevičius per savo slavų literatūros paskaitas, skaitytas Paryžiuje, Prancūzijos koleže (*Collège de France,* 1842—1844 m.). Nors jis ir pavertė ją siauros tautinio mesianizmo koncepcijos pamatu, vis dėlto šiame teiginyje glūdi daug tiesos. Iš tikro kiekviena tauta sudaro sutelktinę individualybę. Tautybė taip santykiauja su tauta kaip asmenybė — su asmeniu: viena ir kita kyla iš visumos savybių, kurios apibūdina būtybę ir atskleidžia jos būtį. Kitaip tariant, tauta yra sutelktinis individas.

Tuo mes nenorime neginčijamai tvirtinti, siekiame tik pabrėžti tai, kad iš visų visuomeninio gyvenimo formų tauta yra ta, kuri tobuliausiai atitinka sutelktinio individo charakterį.

Joks kitas visuomeninis darinys nėra taip glaudžiai ir taip artimai susijęs su individu, kaip tauta. Tad kad ir ką sakytų kosmopolitai, tautybė niekada nenustos buvusi individui natūralus jo būties priedas ir būtina viso jo gyvenimo sąlyga. Šie nenutrūkstami saitai, jungiantys tautą su individu, aiškiai įrodo aukštesnę tautybės prasmę bei gyvybinį būtinumą.

Visuotinė civilizacijos istorija nūnai gali įrašyti į savo laimėjimų sąrašą galutinį ir visuotinį absoliučios žmogaus vertės pripažinimą. Žmogų dabar reikia laikyti nebe priemone, bet tikslu pačiam sau. Iš to išplaukia, kad visa, kas padeda ugdyti žmogų, turi tuo didesnę reikšmę, kuo stipresnis ir betarpiškesnis yra visa to poveikis. Tauta

---

* *Mickiewicz A.* Les Slaves.— Paris, 1914.— P. 8.

kaip tik ir yra vienas iš tokių didžiausių ir niekuo nepakeičiamų veiksnių, tarnaujančių individui.

Kiekviena visuomeninė organizacija galutiniu tikslu laiko visišką žmogaus asmenybės suklestėjimą. Visos visuomeninio gyvenimo formos vienaip ar kitaip bando kurti pilnutinį individą. Šiuo požūriu jos skiriasi vien tuo, kad vienos iš jų savo tikslo siekia tiesioginiu, kitos aplinkiniu būdu; pirmuoju atveju jos susiklosto savaime, antruoju jos esti dirbtiniai kūriniai. Taigi tauta yra visuomeninio gyvenimo forma, kuri susiklosto savaime gaivališku būdu ir kuri sudaro tiesiogines sąlygas pilnutiniam individui išsiplėtoti.

Pavienis individas nepajėgia nieko pakelti į aukštesnį lygmenį — nei religijos, nei filosofijos, nei meno. Kad šie civilizacijos vaisiai užsimegztų ir prinoktų, reikalingas sutelktinis darbas žmonių, kuriuos vienija bendra mąstysena ir fizinis bei psichinis giminingumas.

Normali tauta kaip tik ir teikia šiuos pranašumus, sudaro sąlygas, reikalingas individo būties pilnatvei. Žinoma, šias sąlygas mes suprantame plačiąja prasme, tad jos aprėpia ir etninį temperamentą, ankstesnį už pačią tautą.

Pažymėsime, kad nuo šių sąlygų ypatingumo priklauso tautos individualybė, nors ir negalima nustatyti būtino ryšio tarp pastarosios ir vieno ar kito tautos skiriamojo bruožo. Kalba pati savaime, taip aiškiai atskleidžianti normalią tautybę, nėra visiškai būtina tautai ypatybė. Teisybė, tautinės kalbos nebuvimas nuskurdina tautai būdingų bruožų visumą ir tauta esti menkiau apibrėžta, bet būtų neteisinga daryti išvadą, kad ji neturi jokių tautinių požymių.

Visa tai rodo, kad esama akivaizdaus panašumo tarp tautos individualybės ir žmogaus asmenybės. Bet šitai dar reikia apsvarstyti.

Tarp konkrečių individo asmenybės apraiškų neatsiras nė vienos, kurios stoka reikštų jo individualybės praradimą: galima įsivaizduoti, kad žmogui trūksta kokio nors fizinės ar dvasinės prigimties elemento, tačiau kad ir kaip šitoks asmuo būtų tolimas nuo visiškos tobulybės, vis tiek jis lieka žmogiškuoju individu.

Panašiai yra ir su tautos individualybe. Nė viena iš konkrečių bendruomeninio gyvenimo apraiškų nėra es-

minė tautos ypatybė. Dėl šios priežasties neįmanoma tiksliai nustatyti, kokią vietą turi užimti žydai, tauta be teritorijos, šveicarai, tauta be kalbos, ir daugelis kitų tautų, neturinčių savo tautinių, politinių ir ekonominių teisių.

Kitas bendras tautos ir individo bruožas yra stiprus vidinis potraukis, skatinantis juos gyventi vis įvairesnį ir veiklesnį gyvenimą, ir todėl jų būties pilnatvė yra idealas, kuris kreipia ir palaiko jų pastangas. Kiekvienas žmonijos arba tautos civilizacijos tarpsnis juos vis labiau artina prie šio idealo. O iš to plaukianti nauda dėl tautą ir individą glaudžiai siejančių santykių vienodai išeina į gera tautai ir individui.

Kiek šios dvi individualybės yra susijusios, aiškiai parodo Istorija. Didžioji prancūzų revoliucija paskelbė neatimamas žmogaus ir piliečio teises ir tuo pripažino absoliučią žmogaus asmens vertę. Napoleono karai, prasidėję vėliau, padėjo naujoms idėjoms pasklisti beveik visame kultūringame pasaulyje, o XIX a. politinis darbas, tobulindamas konstituciją ir politinę santvarką, sukūrė žmogaus teisių garantijų sistemą.

Argi ne verta dėmesio, kad tai smarkiai paskatino patriotizmą, ir jis įgavo (tautų gyvenime) daugiau reikšmės ir aukštesnę prasmę? Patriotizmas, bent jau toks, koks jis yra šiandien, yra naujųjų laikų padarinys, nors atskiri jo požymiai istorijoje pasireikšdavo labai įvairiais laikais ir įvairiose vietose. Ar galima po šito abejoti tuo, kad esama psichologinio ryšio tarp asmeninės vertės pajautos ir patriotizmo jausmo?

Kadangi šiandieną pasaulinis karas išjudino netgi tautų sugyvenimo pamatus, padėtus vienur tradicijos, kitur jėgos, tai matome, kad žmonija mūsų akyse žengia į naują etapą: žmonių teisių pripažinimas logiškai bus paskatinęs pripažinti tautų teises. Tai bus šio karo padarinys ir gražiausias laimėjimas, kad ir kažin ką manytų jį sukėlusieji. Būtent šio baisaus išmėginimo kaina pasaulis aiškiai supras ir tvirtai įsitikins, kad vien darnus laisvų tautų sugyvenimas gali laiduoti individui klestėjimą, o žmonijai — taiką. Laisva tauta bus jungtis tarp individo, vienišo dėl savo egoizmo, ir žmonijos, pernelyg didelės ir užtat dažnai nesąmoningos bendrijos.

Nors tautų teisių tarptautinių garantijų sistemą dar tik

turime sukurti, neabejojame, kad didelių ir mažų tautų laisvė ir lygybė yra vadovaujantysis tarptautinio gyvenimo principas. Toks mūsų įsitikinimas tarp kita ko remiasi šiuo gyvybiniu, logišku ir nekintamu dėsniu: pilnutinis individas įmanomas tik pilnutinėje tautoje.

2. *Tautinė civilizacija, liaudies kultūra ir šviesuomenės kultūra*

Individas, tauta ir žmonija — šie trys veiksniai susieina ir jungiasi tautinės civilizacijos baruose. Civilizacija yra dviejų kultūrų kūrinys: viena iš jų savo esme liaudiška, kita savo įkvėpimu šviesuomeniška. Ką reiškia kultūra? Plačiąja prasme ji — sąmoningas ir protingas tam tikros medžiagos apdorojimas. Žmogus, būdamas iš kūno ir sielos, ir savo veiklai reikalauja materialaus ir dvasinio pradmens; tos veiklos rezultatas būna šių dviejų pradmenų sąveikos kūrinys, kuriame jie randami ir reiškiasi kaip forma ir turinys.

Vieną tautinę civilizaciją nuo kitos skiria santykis tarp idėjos, arba turinio, bendro visai žmonijai, ir formos, arba ženklo, būdingo vien tautai.

Kiekvienas kuriamasis žmogaus veiklos darbas siekia formos tobulumo ir turinio pilnatvės. Bet forma, netgi tobula, yra tik priemonė. Tikslas — gėrio, tiesos ir grožio idealo išreiškimas, nes gėris, tiesa ir grožis tam tikra prasme yra nežlungančios vertybės. Priemonės, o jos būtinos, yra visos formos, kurios suteikia individui ir tautai galimybę išoriškai ir sąlygiškai išreikšti savo kūrybą. Tobulas kūrinys turėtų jungti savyje universaliausią turinį ir individualiausią formą. Tad nėra ko stebėtis, jog didžiausi genijai pasižymi žmogiškosios dvasios turtingumu ir tautinės išraiškos pilnatve. Tokie antai buvo Izraelio pranašai, Buddha Indijoje, Platonas Graikijoje, Cezaris ir Tacitas Romoje, Dante Italijoje, Shakespeare'as Anglijoje, Goethe ir Kantas Vokietijoje, Pascalis ir Bossuet Prancūzijoje, Dostojevskis Rusijoje, Ibsenas Norvegijoje ir daug kitų. Kiekvienas iš jų tam tikra prasme jungė savyje individualios, tautinės ir apskritai žmogiškosios dvasios pil-

natvę. Jeigu jiems būtų trūkę bent vieno iš šių pradų, tai jie nebūtų buvę tas, kas buvo — pasauliniai genijai.

Tautų gyvenimas rodo jų civilizacijoje du aiškiai skiriamus tarpsnius. Žemesniajame ir užtat, suprantama, ankstesniajame tautos visų pirma ugdo formą; vėliau jos ima labiau domėtis turiniu. Tautinė civilizacija atsiranda iš šios progresyvinės raidos ir sąveikos abiejų kultūrų, iš kurių pirmąją galima vadinti liaudiška, o antrąją laikyti daugiau šviesuomenės kūriniu.

Liaudis, sudaranti pastovią tautos daugumą ir pasižyminti etninėmis jos savybėmis, tautinėje veikloje vaidina materialaus pagrindo vaidmenį. Inteligentijai, ne tokiai patvariai ir daug judresnei mažumai, tenka uždavinys pakelti tautinę civilizaciją į aukštesnį lygmenį pritaikant liaudiškąsias formas universaliam žmogaus dvasios turiniui. Sutelktinis kūrybinis potraukis sukuria formos individualumą; individuali sąmonė parūpina universalų turinį.

Akivaizdu, kad darnus šviesuomenės ir liaudies bendradarbiavimas ir nuolatinė tarpusavio pagalba yra būtinos tautinės civilizacijos pilnatvės sąlygos. Beje, mūsų ką tik nurodytas darbo pasidalijimas yra ne besąlygiškas, bet schema, įgalinanti didesnius ar mažesnius nuokrypius, ir vėliau mes parodysime, kad Lietuva gali būti puikus to pavyzdys.

Iš tikrųjų liaudies veiklos ir šviesuomenės veiklos keliai kryžiuojasi ir taip įvairiapusiškai yra susiję tarpusavyje, kad sykiais yra labai sunku nustatyti, kas katrai priklauso. Vadinasi, kalbant apie tautinę civilizaciją, visada reikia atsiminti, kad jos pirmavaizdis yra liaudies kultūra, nes tik šiomis pastoviomis ir visada panašiomis formomis gali pasireikšti tautinės civilizacijos universalus pagrindas. Reikia dar paminėti, kad inteligentija ne tiktai ima savo etnines savybes iš bendro jai ir liaudžiai pagrindo, bet ir išsaugo jį per paveldimumą. Vis dėlto pasakysime, kad pastarasis veiksnys savo vaidmenį iki galo atlieka tik liaudies gyvenime.

Tačiau istorija, bent jau ligšiolinė, liudija, kad įvairūs tautinės civilizacijos pradai rutuliojosi ir vystėsi darniai puoselėjami liaudies ir šviesuomenės: pirmoji saugo tautinės dvasios turtus, o antroji kuria dvasinę kultūrą, lin-

kusią virsti visuotine vertybe, remdamasi ankstesniu liaudies darbu.

Sutartinis šių dviejų veiksnių bendradarbiavimas yra tautos, kurios užduotis — įgyvendinti pilnutinę civilizaciją, gajumo ir stiprybės šaltinis. Tautinis ryšys, siejantis aukštutinius ir žemutinius sluoksnius, kartais pasirodo daug stipresnis negu visuomeniniai bei politiniai prieštaravimai.

Tai įrodė dabartinis karas. Jis parodė net daugiau. Karingasis imperializmas savaip piktavališkai — šio karo pradžia yra įtikinamas to pavyzdys — gali panaudoti savo tikslams gyvybines tautos jėgas ir engti silpnas tautas; šiuo atveju tautinis žemutinių ir aukštutinių sluoksnių vieningumas išlieka pagrindinių tarptautinių interesų nelaimei.

Ir vis dėlto visiškai galimas daiktas, kad pasaulinio karo pabaiga, jau pamažu nyranti iš ateities ūkanų, pašalins šį pavojų. Dėl įvykių eigos ir neišvengiamos būtinybės šis karas pasibaigs priešingai negu buvo spėjama iš pradžių. Ir kuo jis bus ilgesnis, tuo jo padariniai labiau nutols nuo jį sukėlusios dvasios ir siekimų. Kartu darosi vis labiau tikėtina, kad taip pat kaip tautų teisė lemti savo likimą laimės ir tarptautinės demokratijos interesai. Be jokios abejonės, tautų laisvė ir demokratijos principas yra glaudžiai susiję; tad demokratijos pergalė, atrodo, yra tvirtas pagrindas visam tam, kas laiduoja visoms tautoms laisvą, orų ir darnų būvį.

3. *Tautos pašaukimas ir uždavinys*

Taigi civilizaciją galima sukurti tik taip bendradarbiaujant aukštutiniams ir žemutiniams sluoksniams, kad iš visų jų pastangų atsirastų darni visuma.

Vis dėlto liaudies veikla smarkiai skiriasi nuo vadovaujančių klasių darbo: čia valingos ir sąmoningos asmenybės pastangos, ten įgimtas instinktas ir bevardis minios impulsas; pirmuoju atveju veiklusis ir vadovaujantysis pradas — etninės ypatybės, antruoju — tikslą užsibrėžianti valia. Kadangi liaudis yra nesąmoningas tautinio pašaukimo, kurį nulemia jos sugebėjimai, įrankis, tauta tik su inteligentijos sutikimu gali nustatyti, kokia jos užduotis.

Tautos pašaukimas ir atliktina užduotis santykiauja tarp savęs taip, kaip priežastis ir padarinys. Kai liaudis suvokia šį santykį ir užsibrėžia užduotį pagal savo pašaukimą, tai reiškia, kad tautinis jos susipratimas yra pasiekęs aukščiausią laipsnį. Tam tautai reikalingos trys pagrindinės sąlygos: pirma, etninis gyvybingumas ir savas tautinis temperamentas; antra, ilgesnė ar trumpesnė istorinė raida; trečia, aiški tautinė savimonė. Tautinis temperamentas yra pastovi jėga, kuri reiškiasi tiek tautos praeityje, tiek dabartyje, bet dar nesudaro viso jos ypatingumo. Jis yra tik vienas iš daugelio veiksnių, kurie veikia vienas kitą; tie veiksniai — tai šalies ypatybės, būtent: geografinė padėtis, istorinės raidos aplinkybės, vidinės ir išorinės — t. y. visuomeninės ir tarptautinės — gyvenimo sąlygos.

Šių veiksnių veikimas suteikia kiekvienos tautos istorijai savitą eigą ir pamažu išugdo jos individualybę. Tik tada tauta pajunta ir išreiškia savo siekius, stengdamasi laisvai įdiegti savo tautinį idealą visose visuomeninio gyvenimo srityse. Ji atskleidžia savo veidą, gyvena savą gyvenimą, ir jos užsibrėžtas uždavinys atitinka tautos pašaukimą.

Mes kalbame apie nuosavo idealo įgyvendinimą — tai aukščiausias tautinės civilizacijos tikslas; jis apibūdina ją bei atskiria nuo kitų kultūrų ir užtat turi absoliučią vertę; tame tauta randa savo pašaukimo prasmę ir kartu uždavinio, kurio ji turi imtis, objektą.

Tokia tautinio pašaukimo samprata neturi nieko bendra su tuo, kas vadinama *tautiniu mesianizmu.* Mesianizmas nepripažįsta visoms tautoms vienodos moralinės vertės ir lygių teisių ir todėl negali nustatyti tautų individualybių pusiausvyros. Tautinis mesianizmas ir teokratinė idėja pasaulio istorijoje buvo įgyvendinta tik vieną kartą, kai viena tauta turėjo sutelkti visas sąlygas, būtinas tam, kad ateitų tobula asmenybė, žmogaus Sūnus. Šis vienintelis pavyzdys, beje, kuo aiškiausiai atskleidžia santykius tarp tautybės ir individo, taip pat tarp tautos pašaukimo ir galutinės užduoties, bet kartu jis įrodo ir tai, kad tautinio mesianizmo pakartojimas būtų tik beprasmis istorinis plagiatas.

Šiandien tauta turi reikalauti pripažinti jai vienodą

moralinę vertę ir lygias su kitomis tautomis teises gyvuoti ir vystytis, nes visos tautos yra tos pačios rūšies individai. Beje, reikia atsiminti, kad ši tos pačios rūšies individų lygybė anaiptol nereiškia jų panašumo ar tolygumo. Priešingai, tai yra tautų individualybių įvairovė, kuri laisvu tautų individualybių vystymusi tik praturtins visuotinę civilizaciją. Laikas pasauliui tai suprasti.

Mes ką tik bendrais bruožais išdėstėme teorinius bendros tautybės problemos principus. Tai padarėme tam, kad iš anksto apibrėžtume individualybės, civilizacijos, tautinio pašaukimo ir užduoties sąvokas ir taip išvengtume bet kokio nesusipratimo ir bet kokio daug ginčų sukelti galinčių idėjų klaidingo aiškinimo.

Mūsų išankstinės pastabos dar ne visos. Prieš imdamiesi nagrinėti patį savo dalyką, mes prašome savo skaitytojų dar leisti jiems pateikti keletą bendro pobūdžio pastabų apie lietuvių tautybę. Taip sakant, išskirtinis likimas sukliudė Lietuvai reguliariai ir normaliai vykdyti savo tautinę užduotį. Norint susidaryti tikslų to vaizdą, reikia ištyrinėti nuo pat pradžių tas specifines sąlygas, kuriomis vystėsi lietuvių tauta, trejopu anksčiau išdėstytu požiūriu: mes pamatysime, kad jos tautinė individualybė, potencialiai stipri ir gaji, istorijoje nepakankamai pasireiškė, kad jos tautinės kultūros suklestėjimui kliudė visuomenės klasių nesutarimas, pagaliau kad jos pašaukimą ir užsibrėžtą užduotį lėmė Lietuvos padėtis tarp dviejų pasaulių, Rytų ir Vakarų.

B. KELETAS PASTABŲ APIE IŠSKIRTINĮ LIETUVIŲ TAUTOS LIKIMĄ

1. *Potenciali lietuvių tautinė individualybė, neįgyvendinta istorijoje*

Lietuva istorinių paradoksų šalis. Tai reikia žinoti norint deramai suprasti jos gyvenimą. Šis paradoksalumas privertė Kotzebue pasakyti, kad Lietuvos istorija yra verta Homero lyros ir Tacito plunksnos *, ir, priešingai, pastūmėjo A. Brücknerį teigti, kad lietuvių tautos gyveni-

* Žr.: *Kotzebue A. F.* Aeltere Geschichte Preussens.

mas ir veikla — nereikšmingas dalykas, kuriuo neverta ypatingai domėtis *.

Vis dėlto svarbu pažinti savitą šios tautos likimą ir tada pagrįstai spręsti. Tik tuomet įmanoma bus įminti jos mįslę ir suprasti jos raidą.

Tokia Kotzebue nuomonė buvo ne be pagrindo, nes įvykiai tai labai greitai aiškiai patvirtino. Iš tiesų, jaunasis lenkų romantizmas parodė, ko gero, daugiau dėmesio lietuvių tautos archeologijai, istorijai ir etnografijai nei lenkų tautos šaltiniams **; tuo pačiu metu vienas iš pačių didžiausių XIX a. poetų Adomas Mickevičius rado Lietuvos praeities arba dabarties istorijoje daug peno savo įkvėpimui.

Kita vertus, A. Brückneris galėjo mėginti pateisinti savo teiginį tvirtindamas, kad dažnoje tautinio gyvenimo srityje lietuviai dar nenuveikė nieko tokio, kas galėtų patraukti apsišvietusio žmogaus dėmesį.

Išėjusi iš Azijos lopšio, lietuvių tauta įsikūrė Europoje kur kas anksčiau už daugelį kitų tautų, ir vis dėlto į Europos gyvenimo sceną įžengė daug vėliau nei kitos tautos. Ji buvo visiškai nežinoma savo kaimynams iki XI a. ir tik tada, kai šie sudrumstė jos taikų gyvenimą, ji nusiplėšė savo veidą dengusią skraistę ir stojo jų akivaizdoje kaip karingas dviveidis Janas.

Ši tauta, didžiulio prieraišumo tradicijoms įsikūnijimas, išsaugojo labai ryškų senovės Rytų antspaudą savo kalboje, religijoje, papročiuose. XIII a. ji sukūrė savarankišką valstybę, kuri dar daugiau nei šimtmetį liko ištikima stabmeldystei. Plačiai nusidriekusi nuo šiaurės į pietus, nuo Baltijos iki Juodosios jūros, ši stabmeldžių valstybė vaidino tarpininko vaidmenį tarp Rytų ir krikščioniškųjų Vakarų. Priėmusi Vakarų civilizaciją, ji apsižiūrėjo, kad iškilo grėsmė jos tautiniam integralumui, o vėliau, kad ją ardo naujosios įtakos. Būdama pakaitomis intelektualiai priklausoma nuo savo kaimynų Rytuose ir Vakaruose, vis dėlto lietuvių tauta išugdys ne mažiau iškilių asmeny-

* Žr.: *Brückner A.* Polacy i Litwini: Język i literatura // Polska i Litwa w dziejowym stosunku.— Kraków, 1914.

** Žr.: *Augustaitis F.* Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzmie polskim.— Kraków, 1911.— P. 22.

bių, kurių veikla arba jų palikuonių veikla turės didžiulę įtaką tų pačių kaimynų gyvenimui.

XVI a. lietuvių tautos dvasia sukūrė teisyną, kurio galėjo pavydėti daugelis to meto tautų; o vis dėlto šis laikotarpis — lietuvių valstybės smukimo pradžia. XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje ta pati tautos dvasia įkvepia ir gaivina spindulingą savo tautos sąjungininkės pakilimą, atiduodama jai geriausias savo intelektualines pajėgas, tuo tarpu jos pačios gyvybei iškyla grėsmingiausias pavojus.

Paskui, kai jos rytų ir vakarų kaimynai ima ginčytis, norėdami išsiaiškinti, kam turi atitekti šios didžiadvasiškos tautos palikimas, ji staiga išsitiesia ir garsiai pareiškia nesirengianti mirti ar išsižadėti kokių nors savo teisių. Ir ši tauta, kitados netikėtai sukūrusi galingą valstybę, suranda naujų jėgų, kad įvykdytų likimo jai skirtą užduotį: sulydyti savo tautinėje civilizacijoje įvairius Rytų ir Vakarų pradus.

Štai tokia yra bendrais bruožais pateikta, paradoksali lietuvių tautos istorija. Mes tyčia palikome nuošalėje tarptautinę politinę veiklą ir vidines visuomenės sąlygas, kurios, tiesą sakant, sudaro jos istoriją, idant išryškintume tą keistą ypatybę, kad jai niekada nebuvo įmanoma iki galo atskleisti savo sugebėjimų. Argi nepaaiškina šie siūbavimai nuo didybės iki negalios, šie jos istorijos prieštaravimai istorikų nesutarimų?

Etniniu požiūriu lietuvių tauta niekada neturėjo ir dabar neturi jokių fizinių ar moralinių trūkumų, nesuderinamų su tautinės pilnatvės klestėjimu. Ji užtektinai turėjo intelektualinių ir materialinių pajėgų, kad sukurtų tautinę civilizaciją. Vis dėlto jai nebuvo lemta visuotinėje istorijoje suvaidinti vaidmens pagal turimas išgales, ir jos civilizacija niekada neturėjo pasaulinės reikšmės. Tačiau ji išsaugojo savo išgales, pasirengusi jas panaudoti bet kurią akimirką. Teisybė, istorija nestovi vietoje ir tai, kas buvo galima vakar, šiandien gali būti neįmanoma. Galimybės priklauso nuo laiko, ir reikia turėti galvoje, kad medžiaga priešinasi tam, ką taria dvasia, nes medžiaga pavaldi formai, nuo kurios protas yra nepriklausomas.

Tad vertinant lietuvių tautos gyvenimą reikia skirti jos aktualiąją, arba materialiąją, galią ir potencialiąją,

dvasinę galią. Piktas likimas taip lėmė, kad vienai iš jų mažėjant kita didėtų. Bent jau pastarąją lietuvių tauta yra išlaikiusi visą nelytėtą; tai ji suteikia nepriklausomam lietuvių tautos gyvenimui aukštesnę prasmę ir sustiprina jos savo vertės pajautimą. Ji suvokia savo istorijos tragiškumą ir kartu tikisi turėsianti galimybę išspręsti savo tautinės civilizacijos užduotį. Niekas negali nuslopinti tikėjimo ateitimi tautos, kuri netgi skaudžiausių pažeminimų valandą nesiliauja šlovinusi savo tėvynę kaip „didvyrių žemę".

Šiai tautai, iš pradžių garbinusiai ugnį ir vandenį, o paskui — gėles ir kryžius, nesvetimas kosminės didybės troškulys. Kadangi jai stinga materialiosios galios, tad ji iš visų jėgų siekia aukštesnės civilizacijos idealo. Geriausiai šiuos lietuvių atgimimo siekius apibūdinti galime pateikdami vieno iš didžiausių jos nūdienos menininkų žodžius: „Visas mūsų gyvenimas,— sako V. St. Vydūnas,— yra kupinas skausmo ir džiaugsmo. Bet visa tai kaip tik apsako didį, galingą ir amžiną gyvybės jausmą. O gražus jisai be galo su savo skausmu ir džiaugsmu ir savo prakilnumu... Didi turime būti, turime išmokti būti didi. Tuomet ir visi mūsų padėjimai bus kitokie. Ir visas mūsų gyvenimas iš menko virs didis. Sielos ir dvasios didybė — štai kas mums reikalingiausia." *

2. *Aukštutinių ir žemutinių sluoksnių nesantarvė tautiniame Lietuvos gyvenime*

Mes ką tik glaustai parodėme, kad lietuvių tauta neturėjo galimybės realizuoti savo galios, kad ji negalėjo sukurti nei pilnutinės tautos, nei pilnutinės civilizacijos, bet kad ji vis tiki šiandien, jog atsiveria didelės perspektyvos jos veiklai. Kuo gi galima paaiškinti ankstesnes nesėkmes?

Kol kas plačiai nešnekėsime apie išorines ir vidines šios istorinės negandos priežastis, nes tai ir sudarys esminę mūsų veikalo dalį. Parodysime tik tai, dėl ko ji pasidarė įmanoma ir kokia buvo jos pradžia.

---

* *Vydūnas.* Labai mums reikalinga ypatybė // Vairas.— 1914.— Nr. 1.— P. 13.

Lietuvių tauta, savo nelaimei, nustojo moralinės vienybės dėl išsiskyrimo aukštutinių ir žemutinių sluoksnių, kurie savo kultūrinėje raidoje nuėjo skirtingais, tolstančiais vienas nuo kito keliais. Todėl ji negalėjo panaudoti tautinei gerovei savo materialinių išgalių ir prigimtinių intelektualinių pajėgų, kurių turėjo užtektinai.

Taigi, kaip matėme, gyvybinė kuriamoji tautos jėga slypi darniame liaudies ir šviesuomenės darbe. Be šito ji negalėjo sukurti nei tvarios valstybės, nei pilnutinės civilizacijos. Deja, lietuvių liaudis turėjo savo rankose visas darbo priemones, bet nepanaudojo visų savo intelektualinių išgalių; šiandien viskas yra priešingai. Tebūnie mums leista šią keistą padėtį nusakyti lietuvių liaudies pasakos žodžiais: „Kada Dievas sutvėrė pasaulį bei žvėris ir vislab žmogui pavedė, žmogus apžiūrėjo žvėris, kuriuos jam teks valdytie. Iš visų žvėrių labiausiai jam patikęs levas, ir jis Dievo prašęs, kad anas jam suteiktų tos žvėries ypatybes. Dievas išpildęs jojo prašymą: žmogus ingijęs drąsumą ir didę pajėgą, ale jis neturėjo proto, todėl jam ne viename dalyke blogai ėję... Žvėrys iš pradžios nenorėjusios pripažint ant savęs žmogaus valdžią, bet jis jas privertęs savo stiprumu. Tik lapė išsisukus iš po žmogaus valdžios savo išminčia, net jam užkenkdama, ir ne kartą jį pykdžius savo gudravimais... To dėlei pagaliaus žmogus Dievo prašęs, idant jis jam, vietoje levo vieko, suteiktų lapės išmintį. „Gerai", atsakęs Dievas, „aš tavo prašymą išpildysiu, bet tu paikai padarei, stiprybę paniekindamas. Tolyn tavęs žvėrys nesibijos, ir tu turėsi dūmotie, kokiu būdu nog jų atsigintumei." Kada lapė patėmijo tokį persimainymą, kursai žmoguje atsirado, prisidingėdama laikėsi nog jo iš tolo." *

Tai atvaizdas pačios Lietuvos, kuri, turėdama dvasinių pajėgų ir materialinių išgalių, niekada taip ir nesugebėjo jų sujungti vaisingam darbui. Dėl liaudies ir šviesuomenės veiksmų nesutartinumo visa tautinė Lietuvos istorijos raida iškrypo iš įprastinių vėžių ir užtat ji yra pavyzdys tautos, kurios vidinė nesantarvė bus paskatinusi jos pilnatvę.

---

* *Basanavičius J.* Levas lietuvių pasakose bei dainose ir prygiškai-trakiškoje dailoje // Lietuvių tauta.— Vilnius, 1908.— T. 1.— P. 8.

Iš tikrųjų, liaudies ir šviesuomenės atitolimas vienos nuo kitos buvo užuomazga dramos, kurios atomazga — lietuvių tautinis atgimimas. Tautinė logika pasirodė tiek stipresnė už visas likimo pinkles, kad netgi liaudies ir šviesuomenės nesantarvė tapo kaip tik vienu iš dabartinės tautos individualybės susidarymo veiksnių.

Dėl to, suprantama, tautinė civilizacija plėtojosi daug sudėtingiau. Palikta savo valiai, liaudis pati ugdė savo kultūrą. Jos prieraišumas tradicijoms neleido jai nutausti, o savisaugos instinktas vertė ją gerinti intelektualinę būklę. Dėl tokios ypatingos padėties liaudies kultūra turėjo pakilti į tokį aukštį, kokio ji nebūtų pasiekusi normaliomis sąlygomis.

Kita vertus, šviesuomenė, atskilusi nuo tautos kamieno, nustojo savo tautinio tęstinumo ir buvo labai priklausoma nuo išorinių poveikių. Tačiau ši aplinkybė, ko gero, labiau negu bet kas kita padėjo pasireikšti esminiams tautinės dvasios sugebėjimams kultūros baruose.

Taigi liaudies kultūra ir šviesuomenės kultūra, kad ir atspindėdamos kiekviena savaip tautos dvasią, vystėsi priešingomis kryptimis: viena iš jų nuolat rūpinosi tautiniais reikalais, o kita iš pradžių paisė valstybės, o paskui tik savo klasės interesų.

Savavališkas aristokratijos viešpatavimas pražudė Lietuvos valstybę. Taigi galima sakyti, kad aukštutinė klasė patyrė pralaimėjimą, nes pats gyvenimas pasmerkė jos siekius. Ją pakeitusiai demokratijai neišvengiamai turėjo iškilti tautinio atgimimo klausimas; būtent tuo būdu palyginti aukštai liaudies kultūrai buvo lemta tapti naujos krypties tautinės civilizacijos kertiniu akmeniu. Demokratėjant visuomenės gyvenimui, liaudis randa savyje intelektualinių jėgų, kurios lig tol buvo aukštutinės klasės privilegija ir kurių šioji nesugebėjo panaudoti; savo gelmėse ji randa ištisą būrį jaunų inteligentų, veiklių ir įžvalgių, kurie vadovaus jos žygiui civilizacijos keliu.

Atsiradimas liaudies inteligentų, kurie įkvepia lig tol nesąmoningai liaudies kultūrai dvasią, sielą ir gyvybę, ir vadinamas tautiniu atgimimu. Šis atgimimas pirmiausia pasireiškė viešu antinacionalinių aristokratijos siekių pasmerkimu, paskui naujieji inteligentai ėmėsi darbo, kad

liaudies kultūros pagrindu sukurtų civilizaciją, kuri paverstų lietuvių tautą pilnutine tauta.

Suprantama, ši kūryba turi remtis ankstesniąja tautos raida. Liaudies kultūra ir pirmykštė šviesuomenės kultūra įvairiopai veikė viena kitą, todėl kiekviena iš jų turi užimti jai prideramą vietą tautinėje sintezėje, kuri turi visiškai atskleisti lietuvių tautos pašaukimą.

3. *Lietuvos padėtis dviejų pasaulių, Rytų ir Vakarų, takoskyroje*

Lietuvių tautos dvasia, kaip jau esame sakę, remiasi senovės Rytų pradmenimis. Jie buvo išeities taškas lietuvių tautos progresyvinei raidai, vykusiai ta kryptimi, kuria ją pastūmėdavo kaimyninės Lietuvai tautos.

Lietuviai, įžengę į istorijos sceną ir susipažinę su kaimynais, susidūrė su dviem paprastai priešiškom viena kitai tautų grupėm — slavais ir germanais. Su pirmaisiais lietuvių santykiai buvo glaudesni ir įvairiapusiškesni. Beje, lietuviai, gal ne tiek geografiniu, kiek kultūriniu požiūriu, buvo tarpininkai tarp rytinių ir vakarinių slavų: rusai stovėjo pirmųjų, o lenkai — antrųjų priešakyje. Lietuva iš pradžių užmezgė santykius su Rusija, paskui su Lenkija, bet niekada visiškai nenusigręžė nei nuo vienos, nei nuo kitos. Jos padėtis ir tarpininkės vaidmuo, tekęs lietuvių tautai, Lietuvą pavertė rusų ir lenkų kovos dėl viešpatavimo slavų pasaulyje lauku. Lietuvą iš dviejų pusių veikė labai įvairios intelektualinės ir politinės įtakos. Rusija buvo priėmusi krikščioniškąją kultūrą iš Rytų, Lenkija — iš Vakarų. Lietuvoje ir grūmėsi šios dvi besivaržančios mąstysenos. Šiame siaurame rate Lietuva ir užmezgė savo pirmuosius intelektualinius ir politinius santykius.

Už šitos srities ribų gyveno germanai. Jų kaimynystė lietuviams nuolat grėsė prievarta. Lietuva ir teutonai niekada nerado pastovios pusiausvyros kompromiso, ir jų santykiai visada reiškė tik viena: pergalė arba mirtis.

Teutonų pasaulis, galima sakyti, pirma įkūnijo ir dabar įkūnija vakarietišką organizuotą jėgą.

Germanų kaimynystė vertė bijoti lietuvius, kad bus jų

sutraiškyti. Pėda po pėdos siaurindami savo ribas, skausmingai užleisdami savo plotus, jie tik laikinai numalšindavo šį besotį Leviataną. Rusų ir lenkų vaiduose teutonai remdavo čia vieną, čia kitą pusę; visais atvejais jų įsikišimas Lietuvai reikšdavo naujas nelaimes.

Totoriai buvo Rytų teutonai: jie irgi išpažino prievartą. Jų galybę sudarė ne organizuota jėga, bet netvarkingų masių antplūdis. Lietuviai beveik be paliovos kovojo su totoriais, kuriuos reikėjo atmušti, kad būtų įmanoma veiksmingai priešintis teutonams. Totoriai ir teutonai buvo tolimiausios lietuvių veiklos lauko ribos.

Taigi Lietuva tiek savo padėtimi, tiek vidinėmis sąlygomis yra išskirtinė šalis todėl, kad, pasak profesoriaus St. Kutrzebos, „Lietuvos teritorijoje įsiplieskė viena iš atkakliausių kovų, kokias tik yra kovojusios Rytų ir Vakarų dvasios" *.

Šie du kosminiai milžinai per visą žmonijos istoriją grumiasi tarp savęs; ta kova turi savo peripetijas, etapus ir laimėjimus, bet ir kovodami abu priešininkai ir toliau gyvuoja vienas greta kito. Taigi Lietuva, taip sakant, stebėjo savo valdose grumiantis vienas prieš vieną du kovotojus. Tad jos istorija labiau nei bet kurios kitos tautos istorija gali mums suteikti žinių apie Rytų ir Vakarų kovos aplinkybes ir spėjamą jos baigmę; čia, kaip ir kitur, tos pačios priežastys sukelia tuos pačius padarinius.

Pasaulio gyvenimas dalijasi į du laikotarpius: senovinį, kuriame viešpatavo fizinė jėga, ir naująjį, kuriame pirmenybė teikiama proto veiksniams.

Abu kartus gyvenimo banga prasideda Rytuose ir pamažu ritasi į Vakarus, kuriuose ji randa savo traukos centrą. Ir visada tai vyksta trimis tarpsniais: Azija, Graikija, Roma.

Varžantis materialinėms jėgoms pageidautina pusiausvyra, nes ji yra priešprieša smurtui. Tuo tarpu Graikija nugalėjo Aziją, paskui pati buvo įveikta Romos, kuri savo ruožtu sužlugo nuo savo pačios galybės svorio.

Kovojant proto veiksniams, pusiausvyra — tai sintezė,

---

* *Kutrzeba St.* Unia Polski z Litwą // Polska i Litwa w dziejowym stosunku.— Kraków, 1914.— P. 449.

kuri yra išskirtinumo priešprieša. Mūsų laikų raidos pradžia — Kristaus gimimas Azijoje. Paskui naujų jėgų varžybose pirmavo graikų (bizantiškoji), vėliau romėnų (lotyniškoji) civilizacija, nors nė vienos iš jų ypatingieji gebėjimai niekada nebuvo sunaikinti.

Palikime šias plačias perspektyvas ir pažvelkime į kuklesnį objektą — Lietuvą. Čia irgi matome materialinės jėgos laikotarpį, po kurio eina dvasinės galios laikotarpis. Abiem šiais laikotarpiais Lietuva turėjo su Azija, Graikija ir Roma veiksmingų ryšių, kurių padarinys — tiek istorinis, tiek loginis — tai, kad kiekvienu iš jų paeiliui patyrė Rytų ir Vakarų įtaką.

Taigi lietuvių valstybė buvo sukurta ant liaudies kultūros ir etninio būdo, kupino Azijos tradicijų, išsaugotų gryniausiu pavidalu, pagrindo; vėliau tuo pačiu rėmėsi tautinis atgimimas ir naujoji dvasinė kultūra.

Vos įsikūrusi lietuvių valstybė pastūmėjo aukštutines klases prie rusų civilizacijos, visai neseniai perimtos iš graikiškųjų Rytų. Patekę jos įtakon, valdantieji sluoksniai valstybės vardan paaukojo netgi tautos interesus; jų dėka Graikija pakeitė Lietuvoje Aziją kaip kultūros skleidėją.

Netrukus, iškėlusios savo interesus virš valstybės interesų, šios klasės atsigręžė į lenkų civilizaciją, atėjusią iš lotyniškųjų Vakarų. Šiuo kartu lietuvių valstybė, tapusi žaisliuku visagalės diduomenės rankose, ėmė žengti pragaišties keliu; jai žlugus, lotynų kultūros pergalė Lietuvoje jau buvo pasiekta.

Tautinis atgimimas iš pradžių pasireiškė grįžimu prie senųjų Azijos tradicijų, kurias išsaugojo liaudis ir jos kultūra ir kurios buvo gaiviausi naujų kilniausių siekių šaltiniai. Bet netolima praeitis, paženklinta graikų—rusų, o vėliau lotynų—lenkų civilizacijų, buvo didelė paspirtis pirminiam tautos kapitalui. Aišku, kad lietuvių atgimimas negalėjo vien neigti svetimųjų kultūrų, kurios daugiau ar mažiau yra paveikusios tautos dirvą, tam, kad sunaikintų jų vaisius; šitai, beje, ir neįmanoma, ir nepageidautina. Iš pradžių politinė pusiausvyra buvo būtina lietuvių valstybei išlikti, o kultūrinė sintezė yra reikalinga jai atkurti. Kai kurie lietuvių tautos siekiai leidžia numanyti, kad ir bendrais, neišbaigtais bruožais, svarbiausias linijas

sintezės, kuri apims visus tris pasaulinės istorijos pagrindinius tarpsnius. Iš visa to matyti, kad toks yra tautos pašaukimas, toks yra jos uždavinys, kurį ji turės išspręsti.

RYTAI IR VAKARAI

Baigiant šį, ko gero, jau per ilgą įvadą, manding, bus ne pro šalį sugretinti, norint palyginti, skiriamąsias Rytų ir Vakarų pasaulių savybes. Ernestas Hello ir J. de Maistre'as šiuo klausimu yra pasakę keletą puikių minčių. Mes pateiksime tas, kurios, mums atrodo, gali padėti nušviesti mūsų tyrinėjimus.

„Kaip kad žmonijoje,— sako E. Hello,— vyras atstovauja laisvei, o moteris — gamtai, taip Žemės rutulyje Rytai yra gamtos buveinė, o Vakarai — laisvės buveinė" *.

Išreikšdami tą pačią mintį, mes pasakytume, kad Rytai pasižymi pasyvumu, o Vakarams būdingesnis aktyvumas. Kurdami Rytai veikia kaip kosminių jėgų įrankis, panašiai kaip vėjo keliamos audros vandenyne. Vakarai, priešingai, patys panaudoja ir valdo šias jėgas; jie supriešina žmogaus jėgą su jėga gamtos, kurios galią jis stengiasi sutvarkyti. Rytai labiau gyvena instinktu, jausmais, vaizduote, intuicija; Vakarai labiau stengiasi gyvenimą tvarkyti protu ir valia. Todėl Rytuose gyvybė reiškiasi nevaldomu gaivalu, kaip nartus žirgas, nepažįstantis brizgilo; Vakarai ją sutvarko, pažaboja ir primeta sudėtingas organizuoto gyvenimo formas.

Šie du tokie skirtingi pasauliai pasižymi taip pat ir sava mąstysena. J. de Maistre'as šiuo klausimu sako: „Kadangi Azija yra buvusi didžiausių stebuklų arena, nėra ko stebėtis, kad jos tautos išlaikė didesnį polinkį į stebuklingus dalykus negu paprastai jis esti būdingas žmogui apskritai ir negu kiekvienas gali aptikti savyje. Dėl to jos visada taip mažai parodė polinkio ir potraukio į mūsų *išprotavimu* pagrįstus mokslus. Atrodo, lyg jos vis dar prisimintų pirmykštį žinojimą ir *intuicijos erą*. Argi surakintas erelis, norėdamas pakilti į orą, trokšta

* *Hello Ernest.* Philosophie et athéisme.— Paris, 1903.— P. 308.

aerostato? Ne, jam reikia tiktai kad sutrūkinėtų grandinės. Ir kažin ar šioms tautoms neleista matyti reginių, kurių neduota matyti priekabiam Europos genijui?" *

Rytai, anot Ernesto Hello, tai „atmerkta akis" **. Jų mokslas —„bandymas regėti" ***. „Rytų kalba — tai simbolis" ****. Vadinasi, iš esmės „Rytų mokslas — tai estetika" *****. Kitaip sakant, Rytai tiesą suvokia matydami vaizdinius, Vakarai — suvokdami idėjas.

Savo požiūriu į gamtą Rytai ir Vakarai taip pat skiriasi. Gamtą galima matyti dvejopai: vienaip gamta — nejudri, negyva ir neperregima; tai inertiška, geometriškai išmatuojama ir mechanikos dėsniams pavaldi materija; antraip — amžinai kintanti ir nesugaunama, ji tarsi kinematografo filmo mirgesys; inerciją įveikia nuolatinis judėjimas.

Vakarai į gamtą žiūri veikiau pirmuoju būdu: jiems gamta yra atviras veiklos laukas, tyrinėjimų objektas, bandymų sritis; Rytams tai — įstabus reginys, gyvas paveikslas, kurio nuolat kintantį vaizdą jie pajėgia aprėpti vienu žvilgsniu. Todėl jie rodo gamtai, kurios galios poveikį sau jaučia, daugiau mistiško smalsumo; Vakarai labiau domisi žmogumi, siekiančiu sutramdyti gamtą. Pastarieji yra praktiški; pirmieji gyvena teorija ir yra daug jautresni tiek gėriui, tiek blogiui; jų idealas, didėjant blogio galybei, kyla vis aukštyn. Tai verčia juos skausmingai justi tragišką kontrastą tarp idealo ir tikrovės, kurios dažna pergalė neretai sugriauna jiems visą gyvenimo prasmę.

Vakarų mokslas, mes tai jau žinome, pirmiausia — praktika. Tai, kaip sako Hello, „rasta formulė" ******. Jis sugeba rasti bendrą matą gyvenimui ir idealui, iškeldamas pastarąjį virš gamtos lygiai tiek, kiek žmogus pasiekia pergalių prieš gamtą ir kiek jis praplečia savo laimėjimų ribas. Čia dorovinė Rytų drama beveik negali

---

* *De Maistre Joseph.* Les soirées de Saint-Pétersbourg.— Bruxelles, 1837.— T. 1.— P. 91.

** *Hello E.* L'homme.— Paris, 1916.— P. 315.

*** *Hello E.* Philosophie et athéisme.— P. 52.

**** *Hello E.* L'homme.— P. 318.

***** Ten pat.

****** Ten pat.— P. 316.

pasikartoti ir idealizmui gresia mažiau pavojų susikirsti su tikrove. Priešingai, gyvenimas čia nustoja savo įvairovės ir spalvingumo; jame ne taip gausu tiesioginių įspūdžių kaip Rytuose, kurie yra tikra neišsenkančių galimybių žemė.

Tad dabar suprantame, kodėl, susidūrus šiems pasauliams, laimi Vakarų pasaulis. Kai visos išorinės sąlygos vienodos, aktyvumas būtinai turi nugalėti pasyvumą. Bet faktinis viršaus paėmimas dar pats savaime nereiškia laimėjimo. Jeigu esama teisių lygybės, tai tik todėl, kad yra įvairių subjektų. Taigi individų teisių lygybė būtina kaip tik todėl, kad kiekvienas individas pasižymi skirtingomis negu kitų savybėmis.

Rytų ir Vakarų santykiai yra kažkas panašaus: nepaisant faktinės Vakarų viršenybės, idealas būtų ne vienų pergalė prieš kitus, bet jų materialinių jėgų pusiausvyra ir intelektualinių galių susiliejimas. „Žmonės,— sako E. Hello,— palaikę vienytinus dalykus priešingais, patys tapo priešiški vieni kitiems, nors turėtų būti vieningi. Vakarai tapo Rytų priešais taip, kaip darbas tapo poilsio priešu! Todėl darbas ir poilsis linkę pasinerti į bergždžias pastangas, nuobodų slogutį, atstojantį ir miegą, ir budėjimą" *.

Darbas ir poilsis Ernestui Hello simbolizuoja Vakarų aktyvumą ir Rytų pasyvumą. „Rytų dvasia,— sako jis,— tai Menas, tai yra staba *(contemplation)*, tai yra poilsis" **.

Dabar nesunku suvokti ir šių to paties autoriaus žodžių prasmę: „Būdami skyrium, Rytai ir Vakarai ilgisi vieni kitų; Rytai — dykinėdami, Vakarai — darbuodamiesi. Tad Rytai turi stoti prie darbo, kad Vakarai nueitų poilsio. Rytams bus šventė dalyvauti Vakarų darbuose, judėjime, gamyboje. Vakarams bus šventė dalyvauti poilsyje Rytų, kurie yra poilsio gimtinė. Rytai ir Vakarai turi peržengti savo ribas. Jiems poilsis bus pasimainymas vietomis" ***.

---

* *Hello E.* Le siècle.— Paris, 1913.— P. 324.

** *Hello E.* L'homme.— P. 317.

*** *Hello E.* Paroles de Dieu.— Paris, 1919.— P. 10.

Yra nedidelė šalis, kurioje šiedu pasauliai yra perėję į vienas kitą. Iš tikrųjų tautinės civilizacijos problema Lietuvoje — tai tik priešingų, bet ne priešiškų Rytų ir Vakarų pradų derinimas.

Tezė

RYTŲ PERSVARA LIETUVOJE

Tautinės lietuvių ypatybės. Graikų — rusų civilizacijos įtaka. Lietuvių valstybės vientisumas.

A. PIRMAPRADŽIAI LIETUVIŲ TAUTOS ELEMENTAI

1. *Kalba ir jos lemtis*

Tautos būdas pažįstamas iš jos liaudies kultūros bruožų. Jos kalba, susiklosčiusi per ilgus amžius, atspindi jos intelektualinius sugebėjimus. Jos tikyba ir pirmykštė mitologija parodo jos susidarytą pasaulėvaizdį, t. y. jos filosofiją. Jos liaudies poezija liudija jos meninius gabumus; pagaliau jos etninis temperamentas nurodo instinktyvias jos veiklos nuostatas.

Čia minime tik tuos liaudies kultūros aspektus, kuriais nagrinėsime pirmąsias tautinės lietuvių dvasios apraiškas. Kalba yra ypač svarbus požymis, tad ja ir pradėsime.

Žmonių kalbai būdingi du dalykai: idėja ir ženklas. Kalbos susidarymas ir vystymasis rodo, kad yra tam tikra intelektualinė kultūra, o kita vertus, psichofizinė kultūra. Panagrinėkime abu šiuos požiūrius.

Iš karto kaip ypatingą lietuvių kalbos savybę pažymėkime priešpriešą tarp dinaminio ir statinio aspektų, aiškiai rodančią, kad kalba klostėsi intensyvesnės tautinės veiklos laikotarpiu negu kad vystėsi. Tai paaiškina didelį jos turtingumą, taip pat ir jos stabarumą.

Moravas Adalbertas Srba, specialiai tyrinėjantis lietuvių kalbos filosofinę vertę, tvirtina, kad šios kalbos dvasia yra aukštos kultūros kūrinys *. Be to, anot to paties autoriaus, jos nepaprastą savitumą sudaro išimtinai kon-

* Žr.: *Srba A.* Medžiaga lietuvių kalbos syntaksei // Lietuvių tauta.— Vilnius, 1910.— T. 2, d. 1.— P. 81.

servatyvus jos istorinės raidos pobūdis. Lietuvių kalba išsaugojo tai, ką kitos gyvosios Europos kalbos jau seniai yra užmiršusios *.

Kadangi, būdama nepaprastai senoviška, savo fonetika ir morfologija primenanti sanskritą ir kitas senąsias kalbas, ji gali varžytis žodyno ir lyčių gausa su turtingiausiomis pasaulio kalbomis ir kadangi pasižymi savotiška tartimi, tad nenuostabu, kad ji kelia didžiulį kalbininkų susidomėjimą.

Bet pernelyg didelis jos stabarumas, kylantis iš pačios tautinės dvasios, beveik per visą lietuvių istoriją kliudė jai prisitaikyti prie intelektualinių tautos poreikių ir netgi šiandien ši kalba dar nėra užbaigusi savo praktinio vystymosi. Beje, yra ir kita to priežastis: tautinis skilimas, apie kurį jau esame kalbėję. Žinoma, kalba tik nukentėjo nuo to, kad apsišvietę protai ištikimai neatliko savo priedermės tautai.

Vis dėlto ši istorinė aplinkybė nekliudo lietuvių kalbai būti labai aukštos kultūros kalba. Jau seniai buvo pastebėtas nuostabus dalykas, kad juo kalba senesnė, tuo ji turtingesnė, nes tautos-vaikai pasižymi stebuklingu sugebėjimu pritaikyti kalbą prie savo reikmių, o didieji filosofai jo jau neturi. „Kiekviena kalba, paimta atskirai,— sako J. de Maistre'as,— kartoja dvasinius reiškinius, vykusius jai randantis; ir kuo ta kalba senesnė, tuo tie reiškiniai ryškesni. Ir jūs nerasite jokių išimčių šiame mano taip pabrėžiamame pastebėjime: juo toliau leidžiamės į laukinius nemokšiškumo laikus, kada radosi kalbos, tuo daugiau aptinkame logikos ir minties gilumo sudarinėjant žodžius, ir šis sugebėjimas pamažu nyksta einant priešinga kryptimi į civilizacijos ir mokslo laikus" **. „Tikrai tobuliausių, reikšmingiausių, filosofiškiausių žodžių daryba,— dar sako tas pats autorius,— visada priklauso nemokšiškumo ir paprastumo laikams" ***.

Paaiškinimas labai paprastas: netgi žmonių gyvenime instinktas labai dažnai patikimiau nuveda į tikslą ne-

---

* Žr.: Ten pat.— P. 72.

** *De Maistre J.* Les soirées de Saint-Pétersbourg.— T. 1.— P. 109.

*** Ten pat.— P. 115.

gu protas. Tad lietuvių kalba, būdama labai senoviška, vadovaujasi — prašom tiksliai suprasti mūsų mintį — intelektualiniu instinktu; prancūzų kalba, pasakytume, yra ritminio jausmo kalba, vokiečių kalba — veikiau įtemptos, t. y. sąmoningai aktyvios minties kalba, tuo tarpu lietuvių kalbos genijus pasižymi kartu jausminiu betarpiškumu ir filosofiniu gilumu.

Jau cituotasis Adalbertas Srba sako, kad „negali būti nekultūringa ta kalba, kuri turi daugiau tokių logikos skyrių *(Unterscheidungen)* negut pačios „kultūringosios" kalbos" *. Šiuo požiūriu yra be galo įdomus trumpas, bet reikšmingas R. Bytauto darbas „Šis tas iš lietuvių kalbos filosofijos". Šis jaunas lietuvių mokslininkas, kurį, deja, per anksti pasiglemžė mirtis, tarp kita ko sako: „Lietuvių kalboje yra paslėpti neišsemiami minčių išreiškimo turtai" **, nes „ji yra be galo turtinga žodžių darymo būdais; su pagalba įvairių — įvairiausių galūnių, sąsagų, šaknytarsnių apkitimų — ji neapsakomai lengvai padaro daugybę naujų žodžių nuo kiekvienos kalbos dalies" ***.

Tuo lietuvių kalba primena graikų kalbą: toks pats prigimtinis turtingumas, toks pats lankstumas, toks pats gebėjimas prisitaikyti prie pačių įvairiausių minties atspalvių; bet jos glaustumas ir sandara ją artina labiau prie lotynų kalbos.

Visą šią teoriją pailiustruosime keliais praktiniais pavyzdžiais. [Prancūzų kalbos] sąvoka *manger* (valgyti) lietuvių kalboje reiškiama skirtingai priklausomai nuo veiksnio: apie žmogų sakoma „valgo", gyvuliai paprastai „ėda", bet kalbant apie atskiras jų rūšis vartojami specialūs žodžiai: šuo ir katė „laka", naminiai paukščiai „lesa". Dėl to *nourrir* (maitinti) verčiama: žmogų —„valgydinti", vaiką —„penėti", arklį, karvę arba kitą raguotį —„šerti", kiaulę —„liuobti", katę arba šunį —„lakinti", naminius paukščius —„lesinti". *Nourriture* (maistas) vadinama: kalbant apie žmogų —„valgis", apie vaiką —„penas", apie arklį ir kt.—„pašaras", apie kiaulę —„jovalas", apie šunį ir katę —„lakalas", apie naminius paukščius —„lesalas".

---

* *Srba A.* Medžiaga lietuvių kalbos syntaksei.— P. 72.

** *Bytautas R.* Šis tas iš lietuvių kalbos filosofijos.— Kaunas, 1908.— P. 31.

*** Ten pat.— P. 6.

Taigi lietuvių kalba iš panašių reiškinių visumos išskiria paskirybes ir, logiška, turėdama gausybę išvestinių formų, joms suteikia specialius pavadinimus. Ir taip yra ne tik su konkrečiomis sąvokomis, bet ir su atsajomis. Mintis išreiškiama skirtingais žodžiais, nelygu kas turima galvoje — daiktas, ypatybė, kiekis, padėtis, santykis ir t. t. Pažymėkime, jog kitos kalbos tokiais atvejais turi vieną, retai du ar tris žodžius tiems atspalviams išreikšti. Štai dar vienas pavyzdys: „gilybė", atitinkanti [prancūzų] *profondeur*, yra abstrakti sąvoka, tai grynas daiktavardis; „gilumas", *profondeur*,— tai gilaus daikto ypatybė; jis turi šį tą būdvardiška; „gylis" taip pat *profondeur*, bet didesnis ar mažesnis; jis turi šiek tiek kiekybinio skaitvardžio savybių; prieveiksmių dvelkia žodis „giluma", kuriuo reiškiama gili vieta. Dar yra žodis „gelmė", reiškiantis gilaus daikto patį vidurį, ir pagaliau veiksmažodinis daiktavardis „gilinimas", daugmaž atitinkantis prancūzų kalbos *approfondissement*.

Abstraktus daiktavardis *multitude* reiškiamas žodžiu „daugybė"; *multiplicité*, reikalaujantis papildinio, kaip būdvardis daiktavardžio, kurį jis pažymi, reiškiamas žodžiu „daugumas"; „daugelis" į prancūzų kalbą verčiamas *plusieurs;* tai išmatuojama *multitude;* šis žodis šiek tiek siejasi su skaitvardiniu būdvardžiu *(l'adjectif numéral)*; žodis „dauguma" turi šį tą prieveiksmiška, nes jis reiškia kiekinę skaitinę *multitude* kaip visumos dalį, panašiai kaip prancūzų kalbos žodis *la plupart*. Toks lietuvių kalbos daiktavardžio galėjimas reikšti įvairius santykius, nelygu kaip žiūrima į idėją, leidžia jį pavartoti visais tais atvejais, kai kitos kalbos vartoja kaip daiktavardį niekatrosios giminės būdvardį, norėdamos išreikšti abstrakčią mintį, arba veiksmažodį, norėdamos išreikšti veikseną, ir t. t.

Žodžių daryba yra pakankamai turtinga, kad išreikštų įvairiausius veiksmo ir aplinkybių atspalvius. Darni priešdėlių ir priesagų sistema leidžia įvardyti, pradedant veiksmažodiniu daiktavardžiu, veiksmą, jo vietą ir priemones, jo veiksnį, objektą, padarinį ir t. t. Iš žodžio „sakyti" *(dire)* padaromi šie žodžiai: „sakytojas" ir „sakytoja", sakantysis asmuo, *le diseur* arba *la diseuse;* „sakymas", tai pats veiksmas, *le dire;* „sakinys", tai veiksmo objektas,

la proposition; „pa-saka", tai išdava, *le conte;* „sakykla" reiškia vietą, iš kurios sakoma, *chaire* (katedra) arba *tribune* (tribūna). Tad neperdėsime sakydami, kad lietuvių kalba, be linksniavimo ir asmenavimo, turi dar trečią kaitybą (fleksiją) — būtent šį darybinių galūnių žaismą, padedantį skirti loginius atspalvius.

Dėl savo konservatyvumo lietuvių kalba išlaikė pirmykščių kalbų tobulumą reiškiant idėjas. Ji beveik nepasidavė regresui analitinių kalbų, kurios nepristinga žodžių reikšmei pažymėti, bet turi griebtis sudurtinių lyčių norėdamos išreikšti santykius. Ji ir šiandien tebeturi linksniuojamų ir asmenuojamų lyčių dviskaitą ir du vietininkus, skiriančius padėtį ir kryptį: [lotynų] *Romae* verčiama „Romoje", *Romam* —„Romon". Teisybės dėlei reikia pažymėti, kad asmenuojant vieni laikai reiškiami paprastomis, o kiti — sudurtinėmis lytimis. Be to, lietuvių kalba, nors ir linkusi į formų įvairovę, neturi niekatrosios giminės; be abejo, todėl, kad šioji — gryna išmonė.

Šios kalbos genijus — tai „atmerkta akis", stebinti visa, kas dedasi pasaulyje; tai taip pat intelektualinė intuicija, surikiuojanti patirties duomenis į logines konstrukcijas. Ir vis dėlto ši kalba beveik už nieką nėra skolinga intelektualams.

Paprastai kalba esti liaudies kūrinys; apsišvietusiųjų sluoksnių bendradarbiavimas ją pritaiko civilizacijos reikmėms. Pirmasis darbas gali trukti daugiau nei tūkstantį metų, antrasis atliekamas per du ar tris amžius ir tuo lengviau, kuo ilgesnis ir tobulesnis buvo pirmasis. Štai kodėl lietuvių kalba pasižymi tokiu intelektualinio prisitaikymo gebėjimu; toks pritaikymas, kitur pareikalavęs amžių, čia gali būti atliktas per keletą dešimtmečių, ir tai galima padaryti dėl išskirtinių kalbos ypatybių, vis labiau gilinantis į liaudies kalbą.

Beje, XVI a. patirtis, kai religinis sąjūdis Lietuvoje pasidarė tikrai tautinis, įrodė, koks brangus šis gebėjimas; XIX a. patirtis, kai lietuvių atgimimas paskatino intelektualinę kūrybą, patvirtino šių gebėjimų tikrumą; be to, literatūrinei kalbai labai naudinga susidaryti tautinės ir demokratinės sąmonės amžiuje. Lietuvių atgimimas trunka vos trisdešimt penkti metai, o literatūrinė kalba, nors ir persekiota rusų vyriausybės, jau pasiekė tokį išsivystymo

laipsnį, jog jai užteks kelių dešimtmečių — jei raida nenutrūks,— kad dėl savo senumo, turtingumo, grynumo ir filosofinės vertės užimtų garbingą vietą tarp kultūringųjų kalbų.

Tyrinėjama fonetiškai lietuvių kalba vėlgi įdomi: ji išsaugojo, ir dar taip rūpestingai — o tuo negali pasigirti kitos indoeuropiečių kalbos — grynas bendros pirmykštės kalbos bendrines savybes; kalbant apie kirčiavimą, ji geriausiai išlaikė senovinį jo pobūdį. „Priešingai tam, kas dedasi beveik visose kalbose, lietuvių kalbos kirtis, dinaminis ir toninis kartu, išlaikė indoeuropietiškąjį paslankumą" *.

Nesileisdami į techninės tarties ir kirčiavimo detales, čia norėtume šiek tiek pakalbėti apie meninę lietuvių garso kultūrą apskritai.

Akustikos požiūriu kiekviena kultūringa kalba — tai tikras muzikos instrumentas, kurio tobulumas priklauso nuo dviejų dalykų: nuo instrumentą gaminusio meistro ir nuo juo grojančio virtuozo talento. Meistras — tai bevardė liaudies visuma; artistas — tai intelektualas, rašytojas, mąstytojas. Po to, ką esame pasakę apie šių dviejų individualybių nesantarvę Lietuvoje, nėra ko stebėtis, kad kalba dar nėra pasiekusi tikrai aukšto meninio lygio, kokį antai yra pasiekusi prancūzų ar vokiečių kalba.

Ir vis dėlto ši kalba yra jautrus, gerai padarytas instrumentas, turintis savo paskirtį ir jam būdingas savybes. Psichofiziologinės tautos raidos ypatybės nulemia savitą garsinį jos kalbos pobūdį. Pasitelkę tą patį palyginimą pasakysime, kad kiekviena kalba — vienintelis tokios rūšies instrumentas. Dvi veikiau geografiškai nei filologiškai kaimyniškas lietuvių kalbai lenkų ir rusų kalbas muzikiniu požiūriu galima palyginti: pirmąją su smuiku, antrąją su violončele.

Lietuvių kalbos skambesys visai kitoks, jis nuo rusų ir lenkų kalbų skiriasi kaip arfa nuo smuiko ar violončelės. Kaip ir arfa, ji kartu iškilminga ir intymi, pakili ir vis dėlto santūri ir kukli. Ji per amžių gūdumas mums

* Lituanie // Grande encyclopédie.— Paris.— T. 22.— P. 239—240.

atneša, kaip eolų arfa, kone religiniu šnabždesiu paslaptingą senovės apraiškų aidą.

V. St. Vydūnas savo kūriniuose lietuvių kalbai suteikė tokį meninį tobulumą, kokio lig šiol dar nėra pasiekęs nė vienas autorius, nors ne vienas yra ja rašęs žodingiau ir taisyklingiau. Štai dvi jo taiklios pastabos šia tema; beje, jos labai pamokomos: „Vokiečių kalboj stojasi priekin veikimas, lietuvių kalboj stovis, padėjimas, santykiai. Todėl vokiečių kalbos ritmas yra spyrimas, šokinėjimas, lietuvių kalbos: tekėjimas, skriejimas, sklandymas" *.

Ši pastaba rodo pasyvų suvokimą, būdingą tautiniam grynų lietuvių temperamentui. Tad lietuvis yra nepaprastai jautrus visiems pasaulio reiškiniams ir ypač jo ritmui. Ritmo jausmas — štai jo psichinio ir fiziologinio gyvenimo pagrindų pagrindas, ir todėl lietuvių kalbos ritmas yra toks savitas.

Toliau Vydūnas priduria: „Su giliu kvėpavimu ir daugiau dar su tuo, kad ji yra kalba augštoms, prakilnioms mintims apreikšti, rišasi lietuvių kalbos ritmas. Jis yra visai kitas negu šiaip Airopos kalbose. Pamatinis lietuvių kalbos ritmas yra grynai laikinis; jame keičiasi ilgi su trumpais skiemenimis. Balso pakėlimas ar nuleidimas, tai esti kalbėjimas su priegaidomis arba be jų, tėra pirmojo ritmo įvairinimas. Kitose kalbose šis antrasis ritmas turi pirmą vietą, ir beveik vienas tepasidaro žymiu" **. Reikia pripažinti, kad ramus lietuvių kalbos ritmas nuostabiai tinka reikšti subtilius, santūrius, pakilius jausmus.

Šis skiriamasis požymis dar labiau išryškėjo dėl istorinių aplinkybių, kurios vertė lietuvį ieškoti prieglobsčio šeimoje. Ta proga štai A. Mickevičiaus paliudijimas: „Reikia taip pat pažymėti, kad tik lietuviams būdingas toks garbingas faktas. Labai turtingame jų dainų aruode nerasime nė vienos ne tik kad nešvankios, bet ir nekuklios ar bent kiek laisvesnės dainos. Netgi nepadorių plūstamų žodžių nėra šioje kalboje. Ši kalba yra kažkuo dvasininkiška ir šventa, ji atmeta juos ir griebiasi tokiais atvejais slaviškų žodžių, kurie nevartojami padorioje lietuvių šeimoje" ***.

---

* *Vydūnas.* Mūsų uždavinys.— Tilžė, 1911.— P. 89.

** Ten pat.— P. 142—143.

*** *Mickiewicz A.* Mythologie lituanienne // Les Slaves.— P. 128.

Nors ši kalba vis dar laukia genialaus virtuozo, kuris panaudotų milžiniškus jos išteklius, tai netrukdo E. Reclus pasakyti: „Jei tautos vertę žmonijoje būtų galima nustatyti pagal jos kalbos grožį, žemaičiai ir lietuviai * būtų pirmi tarp Europos tautų" **.

2. *Tikyba ir mitologija*

Taip ilgai pasakojome apie kalbos ypatybes tam, kad išryškėtų joje atsispindintis visuminis tautos būdas. Mes jau sugebėjome nustatyti kelis jo bruožus. Racionaliosios kalbos savybės mums atskleidė suvokimo būdą, kurį pavadinome intelektualiniu instinktu; estetinės jos savybės parodė ypatingą jos ritmiką; praktinės jos savybės liudija jos tradicionalizmą.

Kiti liaudies kultūros barai mums pristatys tuos bruožus, iš kurių galų gale susidarysime visuminį tautinio būdo vaizdą. Tikyba ir mitologija yra pirmieji dvasinių polinkių rodikliai. Esama glaudaus ryšio tarp kalbos ir pirmykščio lietuvių tikėjimo; ir viena, ir kita suvaidino kalbotyros ir religijų istorijoje tolygų vaidmenį. O. Schraderis sako: „Religijų požiūriu, kaip rodo reikšmingas H. Usenerio veikalas „Götternamen. Versuch einer Lehre von der Religiösen Begriffsbildung (Bonn, 1896)", lietuvių dievų vardai ir dievybės samprata labiausiai padeda perprasti pirmykščių indoeuropiečių tikėjimų slėpinius" ***.

Taigi lietuvių mitologija šliejasi prie bendro indoeuropiečių mitologijų kamieno; nuostabiausia joje tai, kad „ji liaudies tikėjimuose vis dar pasireiškia labai senoviška forma, kaip ir kalba" ****. Štai dar viena proga patvirtinti, kad ši tauta yra ištikima savo tradicijoms; argi tai ne priežastis manyti, kad jos mitologija suleido šaknis liau-

---

* E. Reclus skiria du lietuvių kalbos dialektus — žemaičių ir aukštaičių.— *St. S.*

** *Reclus E.* Nouvelle géographie universelle.— Paris, 1880.— T. 5.— P. 431.

*** *Schrader O.* Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde: Grundzüge einer Kultur- und Völkergeschichte Alte Europas.— Strassburg, 1901.— S. XXIX.

**** Lituanie // Grande encyclopédie.— T. 22.— P. 341.

dies tikėjimų dirvoje daug giliau ir yra kur kas gajesnė nei daugelio kitų to paties kamieno tautų mitologija? Mes jau žinome, kad lietuviai paskutiniai tarp kultūringųjų Europos tautų atsisakė stabmeldystės, kuri iki XVI a. pabaigos buvo oficiali jų religija. Vien tradicionalizmu šio fakto negalima paaiškinti, tad reikia pripažinti, jog jų tikybos gyvastingumą palaikė tam tikras jos tobulumo laipsnis ir galinga dvasininkų luomo organizacija.

Mūsų turimi neabejotini dokumentai rodo, kad buvo tikrai taip, ir, prasidėjus tautiniam romantiniam sąjūdžiui, atsirado pirmiausia vokiečių, paskui lenkų ir lietuvių tyrinėtojų, suskatusių lyginti lietuvių mitologiją su klasikine mitologija ir žynių luomą su romėnų dvasininkija. Vėliau, kai naudojantis blaivesnės kritikos metodais imta prilaikyti pernelyg didelį įkarštį, buvo pripažinta, kad pasitaikė šiokių tokių perlenkimų, ir vis dėlto šiandien gana patikimai nustatyta, kad Lietuvoje tautinė religija buvo labiau ištobulinta ir geriau organizuota nei germanų ar slavų. Kritinis mūsų turimų šia tema duomenų apdorojimas dar nebaigtas; tačiau lyginamosios kalbotyros metodai, sėkmingai taikomi pastaraisiais laikais šiam klausimui, įdomiai nušviečia mitologines ir religines lietuvių visuomenės pažiūras.

Senovės Lietuvos žynių luomas šiek tiek panėši į indų brahmanus ir galų druidus. Jo įtaka buvo didžiulė ne tik religiniame, bet ir visuomeniniame gyvenime. Galima pateikti apytikrį jo sandaros vaizdą parodant, koks buvo senovės prūsų, lietuvių genties, kuri buvo nukariauta ir nutautinta vokiečių XVII a., žynių luomas.

Savo žynius jie vadino vaidilomis arba vaidilučiais; vokiečių dokumentuose jie vadinami žodžiu *Waidelotte*. Šie žodžiai turi indoeuropietišką šaknį *void* (indų kalba *vēda*), kuri reiškia „žinoti". Vaidilas gaubė mokslingumo drignė, jie buvo romėnų *sapiens* arba viduramžių vokiečių *Wiste (weise)* (išminčiai, žiniuoniai). Per šventes apeigas taip pat dalyvaudavo vestalės, vadinamos vaidilutėmis *.

Pačioje Lietuvoje, tikrąja to žodžio prasme, vaidilos

* Žr.: *Būga K.* Waidelotte // Lietuvių tauta.— Vilnius, 1909.— T. 1, d. 3.— P. 405.

buvo vadinami žyniais, tos pačios šaknies žodžiu kaip sanskrito *jānāti*, lotynų *noscere*, graikų γιγυωσκω (gignosko) ir reiškiančiu tą patį *.

Eiliniai žyniai buvo pavaldūs vyriausiajam žyniui kriviui, arba krivaičiui (kai kuriuose šaltiniuose jis neteisingai vadinamas *kriwe-kriwaito*). „Krivis" yra kilęs iš lietuviško žodžio „kerėti" (vokiškai *zaubern*), ir jo etimologinė reikšmė tolygi senajam indų *kartàr*, graikų ὀργιος (orgios), lotynų *sacrificus* **. Krivio būstinė vadinosi Romuva *(Romowe)*. Žodžio „Romuva" etimologija rodo, kad tai vieta, kurioje degė šventoji ugnis, nes indoeuropietiška šaknis *rem*, iš kurios padarytas šis žodis, lotynų kalboje reiškia *cremare, ardere* (deginti, liepsnoti) ***. Šiek tiek atokesnių nuo Romuvos vietovių gyventojai ją vadino veikiau Rikajotu *(Rickoyot)*; tai pažodžiui verčiama „viešpačių viešnagė" ****.

Atsitiktinis garsinis panašumas tarp „Romuva" ir „Roma" skatino pirmuosius senosios lietuvių tikybos tyrinėtojus tarti, kad abu žodžiai yra tos pačios kilmės; netgi dar daugiau, jie įžiūrėjo panašumą tarp „krivio", arba tikriau, kaip teigia istoriniai dokumentai, *criwe*, ir Romos popiežiaus. Tai akivaizdi interpretavimo klaida. Vėliau, šiais laikais žmonės ėmė viskuo abejoti, netgi tuo, ką neginčijamai patvirtina istoriniai duomenys: 1) kad Romuva buvo prūsų kulto centras; 2) kad joje buvo deginama šventoji ugnis; 3) kad joje gyveno ir visam žynių luomui vadovavo vyriausiasis žynys krivis, arba krivaitis.

Yra pagrindo manyti, kad tikrosios Lietuvos religinė organizacija buvo tokia pati kaip ir Prūsų Lietuvos. Tai, ką mes apie ją žinome, patvirtina šią prielaidą.

Kaip ir Romuvoje, ugnies kultas buvo praktikuojamas Lietuvos sostinėje Vilniuje, prie Nevėžio ir Nemuno santakos ir kitose vietose, *„in celebrioribus locis"*, patikslina šaltiniai. Jose augo šventi medžiai ir girios, visų pirma „aužuolas", kuris buvo labiausiai garbinamas. Jo paunks-

---

* Žr.: *Būga K.* Zincz // Ten pat.— P. 350.

** Žr.: *Būga K.* Criwe // Ten pat.— P. 346—347.

*** Žr. *Būga K.* Romove // Ten pat.— P. 339.

**** Žr.: *Būga K.* Rikoyot'as // Lietuvių tauta.— Vilnius, 1908.— T. 1, d. 2.— P. 224.

nėje degdavo amžinoji ugnis ir buvo aukojami ožiai bei atliekamos šventos apeigos.

Pirmykščių religijų jėga rasdavosi iš aplinkybių, kurios buvo susidariusios ir Lietuvoje. Kaip ir visur Rytuose, žyniai čia buvo žinovai, išminčiai; jie daugiau ar mažiau dalyvavo visuomenės valdyme; pavyzdžiui, jiems priklausė teismų valdžia ir, be abejo, kitos visuomeninės pareigos. Religija, filosofija, mokslas ir menas — visa tai dar buvo glaudžiai susipynę, visa tai sudarė sudedamąją pilnaverčio gyvenimo *(vie positive)* dalį, nes mąstomoji veikla ir praktinė veikla dar nebuvo atsiskyrusios. Taigi teokratija tais senais laikais turėjo daugiau galimybių nei šiandien. Viskas verčia manyti, kad Lietuvoje, kaip ir kitur, visuomeninė santvarka turėjo teokratijos bruožų ir dvasininkija užėmė aukščiausią pakopą visuomenėje. Kad taip turėjo būti senovėje, tuo labiau tikėtina todėl, kad to pėdsakų užtinkama iki to meto, kai Lietuva, verčiama istorinių aplinkybių, sukūrė atskirą valstybę, kurioje drauge su kitais pasireiškė daliniai kunigaikščiai ir žemvaldžiai.

Tad atrodo, jog Adomas Mickevičius neklydo sakydamas, kad „slavų visa religija glaudėsi privačiame, šeimyniniame, kaimo gyvenime, o lietuvių reiškėsi politiniame gyvenime. Slavai aukštutinių sluoksnių, regis, niekada nėra turėję. Ši tauta neįstengė sukurti politinės visuomenės; tai buvo dalinių darinių junginys. Lietuvių, priešingai, žynių luomas, kariai ir liaudis susiliejo ir sudarė labai kompaktišką socialinį ir politinį darinį, pasižymintį nepaprastai išvystytu religiniu gyvenimu" *.

Prieš apžvelgiant lietuvių Olimpą reikia pažymėti, kad žodis „dievas", atitinkantis [prancūzų] *Dieu*, su fiziniu dangumi turi tokį pat ryšį kaip sanskrito *dēva*, lotynų *deus*, graikų Ζεύς (dzeus) **. Susidarydami savo mitologines sampratas, lietuviai ėjo ne kitu keliu kaip kitos indoeuropiečių tautos. Priblokšti dangaus reiškinių didybės, jie ėmė juos garbinti, vėliau suasmenino ir galiausiai nuo juslinio vaizdo perėjo prie abstrakčios idėjos.

Lietuvių Olimpo valdovas yra Perkūnas, arba griausti-

---

* *Mickiewicz A.* Mythologie lituanienne // Les Slaves.— P. 130.

** Žr.: *Schrader O.* Reallexikon...— S. 302, 369—370.

nio dievas. Šis vardas taip pat paprasčiausiai reiškia griaustinį. Tuo lietuvių mitologija smarkiai skiriasi nuo graikų ir romėnų mitologijų, kuriose aukščiausia Olimpo hierarchijos vieta skiriama šviesos dievams, Ζεύς arba *Jupiter*, „dievų tėvams" *. Tačiau šviesos tėvas lietuvių mitologijoje yra; pirmykščiai prūsai jį vadino „Zvaigstikes", o šis vardas, kaip ir graikų φοιβος *(Phoebus)*, yra kilęs iš indoeuropiečių *ghvoigvos*, reiškiančio „šviesa" **.

Daugelis tautų garbino žemės dievybę ir ją atiduodavo į žmonas dangaus dievui. Šitokia simbolinė samprata nebuvo svetima ir lietuviams; jie turėjo dievybę, vadinamą Žemyna arba Žemynėle, žodžiu, išvedamu iš žodžio „žemė" *(la terre)*. Labai įdomu pažymėti, kad deivė Σεμέλη (Semelė), kurios vardo etimologija yra ta pati, užėmė tokią pačią vietą trakų ir graikų mitologijoje ***.

Beje, lietuvių žemės dievybė turi ir vyriškų vardų, kaip antai Žemeliukas, Žemininkas, Žemėpatis ****. Tad išeitų, kad lietuviai apskritai nebuvo linkę dievus poruoti, ir dar mažiau pagrindo įtarti lytinius santykius tarp dievų ir žmonių. Tuo labiausiai ir skiriasi klasikinė mitologija nuo lietuvių mitologijos, kuri toli gražu nėra abejinga lyties dalykams, bet stengiasi juos išspręsti Rytų asketine dvasia.

Saulės ir mėnulio mitai šia prasme yra labai pamokomi; jų nuotrupų dar ir šiandien užtinkama liaudies dainose. Abu šviesuliai lietuvių tikėjime, kaip ir kitų indoeuropiečių tikėjimuose, turėjo savo nors ir labai kuklią vietą tarp kitų dievybių. Dainose jie pasirodo kaip pora: mėnuo yra vyras, saulė — žmona.

Ankstų pavasarį, sako dainos, mėnulis vedė saulę. Netrukus ją pametė dėl „aušrinės", kurią pamilo. Tai sužinojęs Perkūnas savo kalaviju perskėlė mėnulį sakydamas: „Ko saulutės atsiskyrei, aušrinę pamylėjai?"

Tai juk mėnulio fazių ir jo disko nykimo paaiškinimas; taip pat labai prasmingas simbolis, nes kitose daino-

* Žr.: Ten pat.— S. 670.

** Žr.: *Būga K.* Suaixtix // Lietuvių tauta.— T. 1, d. 2.— P. 219.

*** Žr.: *Schrader O.* Reallexikon...— S. 670.

**** Žr.: Ten pat.— S. 671.

se mėnulis yra tėvas, o saulė — naujų kartų motina. Tėvas jaunuoliams skiria jų dalį, o motina sukrauna merginoms kraitį; vadinasi, mėnulio ir saulės santykiai iškelia vedybinės ištikimybės, kurios negalima nebaudžiamai sulaužyti, klausimą.

Mes dar turėsime progą prie to sugrįžti; dabar pakalbėkime apie vėjų ir vandenų dievybes.

Yra dievas, vardu Vėjopatis, tai reiškia vėjų viešpats. Šis dievas randamas Rigvedoje vardu *Vāyu*, etimologiškai giminingu su lietuvių „vėjas" ir graikų Αιολος *(Eolos)*. Lietuviai dar turi viesulo ir vėtros dievą Audrą ir Bangpūtį, bangų dievą *.

Vadinasi, lietuviai, kaip ir kitos indoeuropiečių tautos, garbino gamtines dangaus ir žemės jėgas, kurių galybė stulbino pirmykščius žmones kaip stebuklai; jie pavertė jas dievais, kuriuos iškėlė į dievų hierarchijos viršūnę. Žemiau dar buvo visas būrys dievybių, pavaldžių pirmosioms, kurios daugiau ar mažiau aiškiai įasmenino pačių žmonių gyvenseną, veikseną ir mąstyseną.

Žemesniųjų dievybių buvo daugybė, bet jas visas išvardyti ne mūsų uždavinys. Labiau verta atkreipti dėmesį į tai, kad žmogaus veiklai atstovaujantys ir ją globojantys dievai yra pavaldūs gamtos dievams. Ar tai ne pasyvaus pirmykščių lietuvių nuolankumo visatos ir likimo jėgoms paliudijimas? Beje, čia reikia įžiūrėti ne iliuzijų praradimą, bet tam tikrą didelį atsidavimą, kuris privertė A. Mickevičių pasakyti, kad „slavai gėrisi išorine gamta", tuo tarpu „lietuviai pasižymi gilesniu ir subtilesniu gamtos gyvenimo pajautimu" **.

Toks artimumas atskleidžia lietuviams gamtos sielą; tai šis artimumas prisodrina jų mitologiją tokio savito animizmo. Be abejo, visos pirmykštės mitologijos įasmenindavo tiek gyvosios, tiek negyvosios gamtos jėgas ir reiškinius, bet šis animizmas niekieno kito nebuvo toks universalus ir toks nuoseklus kaip lietuvių, kurie sugebėjo glaudžiai susieti religinį simbolizmą su mistiniu įasmeninimu.

Jeigu, kaip jie įsivaizdavo, visą gamtą sudaro gyvos, sielą turinčios jėgos, tai kiekvienas nejudrus materialus

---

* Žr.: Ten pat.— S. 674—675.

** *Mickiewicz A.* Mythologie lituanienne // Les Slaves.— P. 128.

daiktas yra tik gyvybę slepiantis apvalkalas, kartais netgi bausmės požymis. Pavyzdžiui, „smėlyje randami nedideli silicio akmenėliai yra Laumės speniai; Laumė — tai tokia piktoji dvasia, kurią dievas nubaudęs už meilės ryšius su gražiu jaunikaičiu. Vaivorykštė — tai tos pačios Laumės juosta" *.

Polinkis į alegoriją yra toks didelis, kad tyrinėjant šios tautos mitologiją sunku tikrai atskirti, kas priklauso simboliams ir kas atskleidžia įasmeninimą. Šiuo požiūriu bus įdomu aptarti ugnies, kurią lietuviai didžiai gerbė, kultą. Apskritai stabų klausimas pirmykštėje lietuvių religijoje dar nėra visiškai aiškus ir mūsų dienomis; kai kurie autoriai tvirtina, kad stabai Lietuvoje atsiradę tik tuo metu, kai ši šalis užmezgė pirmuosius santykius su gretimomis krikščionių tautomis.

„Šventoji ugnis" atitinka sanskrito *spənta agni*, lotynų *sanctus ignis*. Jos buvo dvi rūšys: viena — niekada neturinti užgesti, kita — uždegama tam tikru metu arba tam tikromis progomis maldavimų aukoms arba malonės atnašoms sudeginti. Be viešojo kulto, ugniai ir šeimoje buvo rodoma ypatinga pagarba, ypač židinio, „peleno" ugniai, kurią privalėjo kurstyti kiekvienas būstas. Židinio dievybė, graikų ἑστία (Hestija) ir romėnų *Vesta*, vadinosi Gabija, ir dar neseniai žemaitė **, rengdama žarijas nakčiai, sakydavo: „Šventa Gabija! gyvenk su mumis linksma!" ***

Ugnis lietuviams buvo geriausias dieviškojo ir universaliojo dvasingumo simbolis. Ir atsivertę į krikščionybę jie neprarado šito simbolių pomėgio: po krikšto kryžius tapo simbolinio garbinimo objektu — tai pasireiškia lietuviškų kryžių puošnumu ir įvairove; be jokios abejonės, iš lietuviškų kryžių galima kildinti ištisą architektonikos meną. Pridurkime, kad, taip garbindami kryžių, lietuviai niekada neskyrė nuo kryžiaus gėlių; ši džiaugsmo ir kančios ženklų vienybė yra įaugusi į jų būdą; tuo mus dar labiau įtikins liaudies poezija.

---

* Lituanie // Grande encyclopédie.— P. 341.

** *Žemaitija* — sritis, ištikimiausiai išlaikiusi senųjų lietuvių papročių prisiminimą ir tradicijas. Pirmiausia jai tenka garbė, kad keletą amžių buvo atlaikytas teutonų puolimas.— *St. S.*

*** *Būga K.* Panicke // Lietuvių tauta.— T. 1, d. 2.— P. 223.

Mums dar reikia tarti keletą žodžių apie lietuvių susidarytą sielos ir dvasių sampratą: „Pamatinis animizmas paskatino šią tautą suteikti gamtos jėgoms tikslias formas, ir šitaip ji galų gale įasmenino ir sukūrė mitines būtybes, turinčias savo vardą ir būdą" *.

Tokios dvasios buvo geros ir blogos. Blogoji dvasia Giltinė yra mirties priežastis, ir užtat mirtis nėra natūralus ir neišvengiamas reiškinys. Kita dvasia, Aitvaras, įsivaizduojama kaip sparnuota gyvatė, neša turtą tiems, kuriuos ji mėgsta, nes visi žino, kad turtas ne visada yra darbštaus ir taupaus gyvenimo vaisius. Velnią, žinomą įvairiais pavidalais („velnias", „kipšas"), nuolatos gainiojo Perkūnas, besistengiantis jį nutrenkti žaibu **. Dvasių būta visur: po žeme („kaukas" arba „nanis"), upėse ir ežeruose („undinės", arba nimfos) ir t. t.

Žinoma, lietuviai turėjo ir protėvių kultą. „Protėvių kultas,— sako A. Mickevičius,— yra bendras lietuviams ir kitoms antikos tautoms, bet niekur kitur jis nebuvo taip giliai įsišaknijęs ir toks grynas, kaip tarp lietuvių" ***.

Ne kartą buvo pastebėta, kad lietuviai ypač jautrūs telepatijos reiškiniams; galbūt tuo paaiškinama jų ištikimybė protėvių kultui. Jų tautosakoje pilna stebuklinių pasakojimų ir sakmių apie sielų —„vėlių"— gyvenimą po mirties; smalsūs mokslininkai jau pasidairė po šį tyrimų lauką, ir tarptautiniame istorijos ir religijų kongrese, vykusiame 1912 m. Leidene (Olandija), šia tema buvo išklausytas argumentuotas R. van der Meuleno pranešimas ****.

Visais laikais per laidotuves laikytasi didingų apeigų *****. A. Mickevičius, kuriuo ne kartą rėmėmės, mums mielai tai paaiškina. „Siela,— sako jis,— pagal senąją lietuvių religiją po žmogaus mirties gali įgyti įvairų pavidalą — žvėrių arba augalų, kartais netgi žmonių, nelygu kokios buvo jo dorybės; labiausiai išsivysčiusi siela Paukščių Taku nukeliauja į dangų, o kaip šių privilegijuotų sielų buveinė nurodomos šiaurinės Paukščių Tako žvaigždės.

---

* Lituanie // Grande encyclopédie.— T. 22.— P. 341.

** Žr.: Ten pat.

*** *Mickiewicz A.* Mythologie lituanienne // Les Slaves.— P. 124—125.

**** Žr.: Draugija. Pr. D. Lituanica.— Nr. 69.— P. 103.

***** Žr.: *Schrader O.* Reallexikon...— S. 22.

Kai gimsta žmogus, virš horizonto sužimba nauja žvaigždė. Žvaigždės tų vaikų ir suaugėlių, kuriems lemta neilgai gyventi, būna labai menkos ir danguje spindi vos keletą metų. Žvaigždės tų vaikų ir suaugėlių, kurie žūsta smurtine mirtimi, vadinamos krentančiomis žvaigždėmis, o nejudančios žvaigždės siejamos su dievų ir didvyrių likimais" *.

Leiskime A. Mickevičiui apibendrinti šią trumpą lietuvių mitologijos apžvalgą. „Ši giminė,— sako jis,— gali laikytis tik tokios religijos, kuri neatmeta jokios didelės visą žmoniją jaudinančios problemos" **.

3. *Liaudies, epinė ir lyrinė poezija*

Prieš tapdama Lietuvos intelektualų mokslo tyrimų objektu, šios šalies tautosaka XVIII a. antrojoje pusėje patraukė kai kurių iškilių Vokietijos rašytojų dėmesį. Pilypas Ruigys davė ženklą šiam draugiškumo judėjimui įdėdamas į savo darbą „Betrachtungen der littauischen Sprache" (Lietuvių kalbos tyrinėjimai; Königsberg, 1745) tris lietuvių liaudies dainas, prie kurių pridūrė labai geranoriškus paaiškinimus ***.

Šis veikalas sukėlė Vokietijoje didžiulį susidomėjimą lietuvių tautosaka, be galo lengvai todėl, kad kaip tik tuo metu vokiečių literatūroje kilo priešiškumas pseudoklasikinei srovei. Lessingas ir Herderis, du naujosios mokyklos vadai, pirmieji pastebėjo, kokia savita lietuvių tautosaka, kuri daugeliu požiūrių atitiko estetinius laiko reikalavimus ****.

Lessingas taip reiškia susižavėjimą lietuvių dainomis savo 1759 m. „Litteraturbriefe": „Iš jų patirsite, kad poetai gimsta visose platumose ir kad įspūdžių gyvumas nėra tik civilizuotų tautų privilegija. Neseniai vartydamas Ruigio lietuvių kalbos žodyną, po parengtinių pastangų apie kalbą aš užtikau keletą brangių retenybių, kurios man suteikė begalinį džiaugsmą: tai liaudies mer-

---

* *Mickiewicz A.* Mythologie lituanienne // Les Slaves.— P. 123.
** Ten pat.— P. 130.
*** Žr.: *Augustaitis F.* Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzme polskim.— P. 33.
**** Žr.: Ten pat.— P. 36.

ginų dainuojamos dainos. Koks mielas naivumas! Koks žavingas paprastumas!" Paskui jis pateikia Ruigio nuomonę ir pritaria jai: „Gausūs mažybiniai žodžiai, dažni balsiai kartu su „l, r" ir „t" suteikia šių dainų kalbai nepaprasto žavesio" *.

Po Lessingo Herderis padėjo išgarsėti lietuvių poezijai. Savo veikale „Stimmen der Völker in Liedern" jis pateikė aštuonias meniškai išverstas lietuvių liaudies dainas. Viena iš jų taip patiko Goethe'i, kad jis įdėjo ją į savo „Singspiel" pavadinęs „Die Fischerin"; vėliau, sužinojęs apie Rėzos sudarytą dainų rinkinį, jis parašė apie jį atsiliepimą, bet šis pasirodė tik 1833 m.**

Paslaugus lietuvių tautosakos paskelbimas vokiečių literatūroje sukėlė XIX a. pradžioje lenkų literatūrinių sluoksnių susidomėjimą Lietuva, jos kultūra ir istorija. Kaip ir kitur, jaunasis lenkų romantizmas, maištaudamas prieš pseudoklasicizmą, ieškojo, ypač viduramžių istorijoje, populiarių siužetų, kurie būtų nelabai tolimi pagal laiką ir atstumą. O kadangi naujoji mokykla už daug ką turėjo būti dėkinga kultūros židiniui Vilniuje, kuris dėl istorinių lietuvių ir lenkų ryšių ir prisidedant patiems lietuvių intelektualams sulenkėjo, suprantama, kad lenkų romantizmui Lietuvos liaudies kultūra ir istorija turėjo būti labai artimas ir kone gimininga įkvėpimo šaltinis.

Bet vokiečių rašytojams daugiausia rūpėjo grynai etninis liaudies poezijos aspektas, o lenkų ir lietuvių šviesuomenę labiau domino mitologija ir istorija. Yra keletas to priežasčių. F. Augustaitis specialioje monografijoje išdėsto meno sumetimus: „Gilinantis į viduriniuosius amžius ir priešistorę, Lietuvoje taip pat buvo randama derlinga dirva. Jos XIV a. istorijoje buvo didvyrių, galinčių sukurstyti poetų vaizduotę: Gediminas, Algirdas, Kęstutis, Vytautas. Būdami istoriniai asmenys, jie kartu buvo ir legendinės būtybės, spinduliuojančios riteriškumo aureole ir gaubiamos tam tikros paslapties skraistės. Ir vis dėlto, netgi išeidami į istorijos šviesą, jie tarsi lieka pusiau šešėlyje ir išnyksta Lietuvos girių gūdumoje. XIV amžius — didvyriškų kovų su Rusija, Lenkija ir Kryžiuočių

* Žr.: Ten pat.
** Žr. Ten pat.— P. 38.

ordinu laikotarpis: visa tai istorijos faktai, bet jie yra tokie tolimi, kone mistiški. Nieko negali būti tinkamesnio menine prasme šiam metui, niekas negali geriau atitikti jo susidarytos idėjos apie poeziją, jos dvasią ir kilmę" *.

Taigi praeitis ypač masino vaizduotę, bet ir tuometinė tikrovė daug prisidėjo. Apsišvietę to meto protai gavo peno iš Vilniaus, tad srovė, iškreipusi intelektualines šalies jėgas iš tautiškumo vagos, nusinešė ir juos. Jų rodomas ypatingas dėmesys herojinei ir istorinei epopėjai akivaizdžiai atskyrė juos nuo prastuomenės, kuri tam liko abejinga.

Adomas Mickevičius, kad ir pateikia kitokį to aiškinimą, vis dėlto prieina tą pačią išvadą. „Kotzebue ir Bogušas,— sako jis,— visai nejuokingi tvirtindami, kad lietuvių literatūroje turėjo būti gausu epinės ir istorinės poezijos, nors mums labai maža kas yra išlikę. Juk kryžiuočiai uždraudė Prūsijoje vartoti lietuvių kalbą tiems, kurie bent kiek valdė žemės; tuo pat metu, kaip kad čigonus ir žydus, jie išgujo iš šalies vaidilas, lietuvių dainius, kurie vieni galėjo žinoti ir apdainuoti tautos didvyrių žygdarbius. Ir pačioje Lietuvoje, kai čionai atėjo krikščionybė ir įsigalėjo lenkiškumas, tokia pati panieka apgaubė senuosius žynius ir tautinę kalbą; liaudis, pakliuvusi į vergiją ir paversta baudžiauninkais, sudėjusi ginklus, užmiršo šlovingas senąsias dainas vien todėl, kad vis tik aimanavo arba giedojo idiles, atitinkančias naują jos padėtį. Jeigu ir užsiliko kokių nors istorinės praeities ir herojinės poezijos nuotrupų, tai jos prisiglaudė po šeimos stogu prie židinio ir kartais per apeigas, susijusias su senaisiais prietarais, būdavo slapta atgaivinamos prastuomenės sielose" **.

Jeigu tai ir nevisiškai paaiškina, kodėl herojinė ir istorinė epopėja išnyko iš lietuvių tautosakos — kurioje, be abejo, ji niekada nebuvo užėmusi labai reikšmingos vietos,— tai bent jau randame priežastį, dėl kurios kai kurie istoriniai įvykiai, suteikę gausaus peno lenkų romantinei literatūrai, visiškai neveikė lietuvių įkvėpimo.

Visur, kur tik išnykdavo teutonų grėsmės akstinas, aukš-

* Ten pat.— P. 25.

** Žr.: Ten pat.— P. 74—75.

tutiniai sluoksniai, apleidę tautinę kūrybą, pamažu ėmė prarasti ryšį su liaudimi ir jau nebegalėjo teikti tautosakai epinės medžiagos. Iš čia randasi lietuvių vaizduotės sukurtų herojų kosminis pobūdis. Užtat, kai lietuvių milžinas iškrato į apavą pakliuvusį smėlį, jis supila kalvas; kai jo motina rauda, ji priverkia ištisus ežerus ašarų. Ir priešingai, liaudies vaizduotė beveik niekada nepriskiria savo herojams tikrų istorinių žygdarbių.

Tad mes žinome, kodėl čia pasigendama dalykų, kurie geriausiai apibūdina kitų tautų tautosaką. Lietuvių tautosakoje užtat ypač dažnai aptinkame stebuklines pasakas, pasakas apie žvėris, pamokomąsias pasakas.

Pirmosiose apskritai apstu kosminių įvaizdžių, atspindinčių lietuvių mitologijos dvasią; antrosioms būdingas egzotiškų žvėrių, kaip kad liūto, pomėgis; pamokomosiose pasakose maloniai susipina išmintis ir humoras. Bet galų gale nieko čia nėra taip ypatinga. Daug įdomesnė yra rimuota smulkioji tautosaka, kuri dėl pedagoginių jos tikslų siejama su pamokomosiomis pasakomis: tai patarlės, priežodžiai, mįslės, minklės ir t. t., šis žanras yra ypač turtingas ir įvairus. Žavėdamasis glaustu žodžiu, lietuvis mėgsta perteikti savo patirtį alegorine kalba, kurioje forma ir turinys dažnai susilieja sukurdami nedidelius liaudies stiliaus šedevrus, kurių darnia melodika, matematiniu glaustumu, mielu šmaikštumu ir išraiškos tikslumu žavimės tuo pačiu metu.

Bet lietuvių tautosakos brangakmenis — tai lyrinė poezija, t. y. „dainos", kurias jau esame minėję.

Beje, dainomis vadinami ir kūriniai, kuriuose menkai tėra lyrikos, kaip antai mitologinės arba karo dainos su aiškiu epiniu ritmu, vestuvinės ir juokaujamosios dainos, turinčios dramos meno elementų, bet, šiaip ar taip, didžiausia dainų dauguma aiškiai priklauso lyrikai.

Nėra tokio gyvenimo įvykio, tokios progos, kuri neatsilieptų aidu „dainose", kurių ritminė išraiška priklauso nuo jausmų, įspūdžių lietuvių, suvokiančių būtį kaip judėjimą, pavaldų tam tikros rūšies ritmui. Tai numanyti mus įgalino netgi lietuvių kalba; tuo nebegalima abejoti matant, kokią reikšmę jie teikia dainoms. Lietuvis apdainuoja savo gyvenimą; tad jo daina turi tiek formų, tiek atspal-

vių, tiek įvairovės, kiek ir pats gyvenimas. Juškos žodynas duoda daugiau nei trisdešimt žodžių, kuriuos prancūzų kalba perteikia vienodai veiksmažodžiu *chanter* (dainuoti), ir penkiolika įvairių dainos pavadinimų *.

Nesileidžiant į tokius smulkius skirstymus, lietuvių dainas galima padalyti į tris pagrindines rūšis: religinės dainos, arba „giesmės"; laidotuvių arba atsisveikinimo dainos —„raudos"; paprastos dainos —„dainos"; todėl turime ir veiksmažodžius „giedoti", „raudoti", „dainuoti". Pasakysime taip pat, kad lietuviai vartoja žodžius „giesmė" ir „giedoti" kalbėdami apie paukščius, tarsi norėdami pabrėžti jų religinę reikšmę ir pobūdį.

Dainos, be jokios abejonės, yra lietuvių lyrizmo žiedų žiedas; ypač nuostabios yra šeimyninio gyvenimo įkvėptos dainos. Šeima visada buvo tvirčiausias tautinio lietuvių gyvenimo pamatas; jo gyvastingumas daugiausia priklauso nuo papročių tyrumo, išlikusio prie namų židinio; tai galima suvokti iš „dainų", kuriose šeima taikliai išreiškia savo džiaugsmus ir kasdienius rūpesčius; jose iškyla ir meilės klausimas, kuris išsprendžiamas didžiadvasiškai ir giliamintiškai, taip, kad negali nestebinti. Jos tokios savitos tiek dorovinių, tiek meninių požiūriu, jog mums verta jomis pasidomėti labiau.

Meilės ir skaistumo klausimas jose pateikiamas alegorine forma, kuri turi siekti neatmenamus laikus. Jau matėme, kaip saulės ir mėnulio mitas iškėlė ir sprendė vedybinės ištikimybės problemą; kadangi „dainų" simbolizmas akivaizdžiai yra tos pačios rūšies kaip mitologinių dainų, tai per jas tikrai susisiekiame su žila senove. Ištyrinėjęs lietuvių dainas ir kai kurias vedų doktrinas V. St. Vydūnas prieina išvadą: „Ne tiktai švelnūs, gilūs jausmai padaro lietuvių dainas ir pasakas tokiomis ypatingomis. Jose yra dar regimi paskutiniai spinduliai nusileidžiančio labai seno ir aukšto žinojimo ir senų tautos gyvenimų atsitikimų" **.

Panagrinėkime, kaip „dainos" vaizduoja jaunosios kartos gyvenimą.

---

* Žr.: Žinyčia.— 1900.— Nr. 2.— P. 61—62.

** *Vydūnas*. Mūsų uždavinys.— P. 141.

Aukštindamos merginos skaistybę, dainos ją vadina „balta gražia lelijėle"; vaikinas įvardijamas kaip „baltas gražus dobilėlis"; tai laimės laidas.

Mergaudama mergina leidžia laiką prižiūrėdama savo daržėlį; iš daugybės jo gėlių išskirtinę vietą užima „žalia rūta" (lotyniškai *ruta graveolens*). Jos žalumas, jos ryški spalva simbolizuoja mergystę; šia gėle ir rūpinasi mergina; ji suteikia daržėliui vardą „rūtų daržėlis". Dažnai greta rūtos auga „diemedėlis", kuris turi tokią pačią prasmę vaikinui. Pažymėtina, kad daugelis tautų rūtai priskiria gydomąsias savybes ir netgi vadina ją „malonės žole" *. Šis augalas, išskyrus spalvą, daugiau niekuo neįdomus; jis pasižymi stipriu kvapu ir netgi šiokiu tokiu nuodingumu; lietuviai, ypač nepakenčiantys perdėto jausmingumo ir puikybės, pavertė ją didžiausios dorybės ženklu.

Mergina, motinos prižiūrima, puoselėja savo daržėlį, o vaikinas rūpinasi savo „bėru žirgeliu". Aleksandro Didžiojo sutramdyto Bucefalo pavyzdys įteigia mums mintį, kad „žirgas — tai laukinė nepažabota gamta, kurią žmogus prijaukina, suvaldo, paragina ar pristabdo pagal savo norą" **. Tai vyriško būdo įvaizdis.

Mergina viešumon išeina pasipuošusi „žalių rūtų vainikėliu". Ją dar puošia „aukso žiedelis" ir „šilko kaspinėliai", bet žalių rūtų vainikėlis, simbolizuojantis jos skaistybę, pati gražiausia jos puošmena. Dainos nešykšti žodžių jos grožiui apsakyti.

Kaip tamsioj naktelėj
Danguj žiba žvaigždelė,
Taip mergelė žibėjo,
Kol vainiką turėjo.***

Vienoje dainoje sakoma, kad saulelė patekėjo iš rūtų daržėlio, o vainikas šviesą skleidžia:

---

* Žr.: *Lehamau P. J. Z.* Plantes, remèdes et maladies.— Wargnesle-Grand (Nord), 1894.— P. 293.

** *Hello E.* Philosophie et athéisme.— P. 308.

*** Žr.: *Kragas P.* Rūtelė mūsų dainose // Draugija.— 1912.— Nr. 64.— P. 332.

Iš rūtų darželio
Saulelė užtekėjo,
O iš vainikėlio
Spindulėliai ėjo.*

Kitoje mergina pati sako:

Mano vainikėlis
Kaip rūtų raselė,
Žėr ant galvelės
Kaip kaitri saulelė.**

Bernelis vaizduojamas raitas ant žirgo. Rankoje jis laiko „šviesų kardelį"; jo pentinai —„aukso pentinėliai", žirgelis pakaustytas „aukso padkavėlėm", balnas —„tymo balnelis", kamanos —„šilko kamanėlės".

Kartais raitelis prašo merginos pagirdyti žirgą, bet ji žino, kad turi būti atsargi, nes neretai jos susipynę kaspinai gali pavirsti kamanomis, o josios aukso žiedelis — pasagomis arba pentinais; ypač reikia bijoti, kad žirgas nesukramtytų rūtų vainiko.

Beje, ji turi ir savo užduotį; ji siunčiama parnešti vandens iš Dunojaus arba iš jūros. Tas vanduo simbolizuoja moterišką prigimtį, besipriešinančią vyro prigimčiai, kurios karštį simbolizuoja žirgas. Jaunuolis šeria savo žirgą tėvo dvare. Jaunoji mergelė, siųsta motinos, eina į upę vandens; jos naščiai —„žalio vario naščiokėliai", o kibirai —„baltos liepos viedružėliai".

Ant upės kranto jos laukia daug netikėtumų: jai panardinus liepos kibirėlius, atskridęs baltas gulbinas sudrumsčia vandenį:

Man besemiant vandenėlį
Ir atlėkė gulbinėlis.
Ir atlėkė gulbinėlis,
Ir sudrumstė vandenėlį.***

Gulbinas — būsimų įvykių pranašas, savaime aišku, reiškia meilę; prisiminkime Ledą, kuriai Jupiteris pasirodė irgi gulbinu; po to jai gimė gražioji Elena. Bet mūsų

* Žr.: Ten pat // Draugija.— 1912.— Nr. 63.— P. 217.
** Žr.: *Rūtelė.* Lietuvių dainos // Ateitis.— 1911.— Nr. 9.— P. 366.
*** Žr.: *Kudirka V.* Kanklės.— Tilžė, 1895.— T. 2.— P. 8.

merginai jis tik pranašas, kad ant bangų pasirodys jaunuolis „juodu laiveliu". Jis siūlosi perkelti merginą per jūrą ir žada laimę:

Augštais kalnais bevaikščiosi,
Žemuogėles berankiosi,
Žemuogėles berankiosi,
Serbentėles bebraukysi.*

Mergina žino, kas jos laukia kitame krante. Aukšti kalnai — tai dideli vargai, žemuogėlės — tai gražūs pažadai, o serbentėliai — ašaros. Ji nenori klausyti vilioklio žodžių, kad paskui netektų lieti karčių ašarų:

Augšti kalnai — didi vargai,
Žemuogėlės — šaunūs žodžiai,
Žemuogėlės — šaunūs žodžiai,
Serbentėlės — ašarėlės.

Didžiam varge aš vaikščiočiau,
Saunių žodžių beklausyčiau,
Saunių žodžių beklausyčiau,
Ašarėles bebraukyčiau.**

Staigus vėjo šuoras nupučia jos rūtų vainikėlį į jūrą. Mergelė maldauja jaunikaičio išgelbėti jos vainikėlį; jaunuolis drąsiai puola į bangas, sugavęs vainikėlį išmeta į krantą, bet, deja, likimas — žiaurus, pats nuskęsta ir kartu su jūra jis pražudo jos skaistybę ***.

Dainose matyti tam tikra vyro ir moters priešprieša; kartais ši kova yra šiurkšti: įsismarkavęs žirgas sulaužo darželio tvorą, nulaužo ir sutrypia kanopomis rūtas. Arba, merginai atsisakius pagirdyti žirgą, šis sulaužo vario naštelius ir sudaužo baltos liepos kibirus ****. Bet pasitaiko, kad mergina per neatsargumą ar neapdairumą sušeria su rinktinėmis avižomis ir savo rūtų vainiką ir sugirdo su tyru vandenėliu savo jaunystę:

---

* Žr.: Ten pat.

** Žr.: Ten pat.

*** Žr.: *Leonas P.* Poėtiškos dainų grožybės // Draugija.— 1910.— Nr. 37.— P. 55.

**** Žr.: *Juškevičė A.* Lietuviškos dainos.— Kazanė, 1880.— T. 2.— P. 262.

Sušėrei vainikėlį
Su grynom avižėlėm;
Sugirdei jaunystėlę
Su tyru vandenėliu.*

Tuomet nelaimingoji esti pasmerkta begalinei atgailai, amžinai nevilčiai, nes neįmanoma susigrąžinti prarastojo vainikėlio ir už jokias brangenybes negalima nusipirkti kito. Tada ji lieja karčias ašaras beviltiškai šukuodama vėjyje besidraikančius plaukus. Žvaigždės jai nebešviečia: mėnulis tėvelis jai neskiria dalios, saulė motulė jai nesukrauna kraičio, žvaigždės seselės jai nesupina kasų, o sietynas brolelis jos nepalydi:

Nėra tėvelio dalelei skirti,
Nėra močiutės kraiteliui krauti,
Nėra seselių vainikui pinti,
Nėra brolelių lauku lydėti.

Mėnuo tėvelis dalelei skirti,
Saulė močiutė kraiteliui krauti,
Žvaigždės seselės vainikui pinti,
Sietyns brolelis lauku lydėti.**

Tarp rūtų vainikėlio ir šveitraus kardelio yra neįveikiama priešprieša: pakabinti vainikėlį ant kardo — tas pat, kas įmesti jį į ugnį:

Dukrele mano, mano jaunoji,
Kur dėsi vainikėlį, vainiką žalių rūtų?
Močiute mano, mano širdele,
Į kardužį kabįsiu, ugnelėj sudegįsiu.***

Bet gulbino giesmė taip kerinti, jog merginai kartais atrodo, kad jos vainikėlio spindesys blausus ir rūškanas palyginti su kardo švytesiu:

Rūstus vainikėlis prie šviesaus kardelio,
Glaudžiasi mergelė prie mano šalelės.****

---

* Žr.: *Kudirka V.* Kanklės.— T. 2.— P. 20.
** Žr.: Ten pat.— P. 10.
*** Žr.: Ten pat.— P. 24.
**** Žr.: Ten pat.— P. 22.

Kai šie kerai galutinai ją pavergs, mergina permes savo vainikėlį į kitą pusę berneliui, tuo nulemdama savo likimą savotiška iškilminga sutartimi, būtina sąlyga sutarimui širdžių, kurios nestygsta kaip nartus žirgas ar audringos jūros bangos. Vestuvinės dainos nėra džiaugsmingos: mergelei gaila atsisakyti savo mergautinio vainikėlio. Jos labai primena laidotuvių giesmes.

Gobtuvas ir nuometas pakeičia ant nuotakos galvos rūtų vainiką, kuris išnyksta kaip rasa nuo žolynų. Lengvas gobtuvas nuotakai atrodo toks sunkus kaip laužas, o baltas nuometas tamsus kaip naktis:

1. Jau nuimti vainikėliai,
   Kaip rytų raselė.
1. Ir nuėmė vainikėlį,
   Kaip rytų raselę.
2. Jau uždėti gobturėliai,
   Kaip girios lauželiai.
2. Ir uždėjo nuometėlį,
   Kaip tamsią naktelę.*

Kad ir koks gražus ir mielas gyvenimas, lietuviams jis labai tolimas nuo idealo. Žinoma, jie susitaiko su savo dalia ir kantriai neša savo kryžių, tačiau viduje sergsti kaip žėrintį atminimą begalybės ilgesį, kurio niekada taip ir nenumalšins ir kurį nusineš kartu su savimi į kapus.

Šit ką reiškia žaliosios rūtos poezija. Šis nuostabus augalas, pasak naujesnių dainų, išdygęs iš Kristaus prakaitu sulaistytos žemės, užtat pakelia didžiausius žiemos speigus:

Iš prakaito Jėzaus ta žolelė dygo,
Ji nebijo žiemos, nė šaltelio didžio.**

Pridurkime, kad rūta ne tik poetinio įkvėpimo objektas, bet turi savo vaidmenį ir kasdieniniame gyvenime. Prieš namus lietuviai laiko darželį savo malonumui; jame visada rasite keletą rūtų krūmų, kurie dažnai auga aplink medinį daugiau ar mažiau puošnų kryžių. Mergi-

* Žr.: *Kragas P.* Rūtelė mūsų dainose // Draugija.— 1912.— Nr. 64.— P. 334—335.

** Žr.: Ten pat.— P. 340.

nos per šventes eidamos į bažnyčią ar per kokias iškilmes nusipina iš jų vainikėlius.

Taigi lietuvių poezija yra labai gyvenimiška, o lietuvių kalba nuostabiai tinka poetinei raiškai. Jau esame nurodę simbolinių epitetų gausą; maloninės priesagos, laisvai dedamos prie žodžių, ir ypač mažybinių lyčių gausa suteikia kalbai subtilaus žavesio.

„Iš visų Europos kalbų,— sako Elisée Reclus,— lietuvių kalba, neturinti didybinių priesagų, turi daugiausia maloninių ir mažybinių priesagų; ji jų turi daugiau nei ispanų arba italų ir netgi daugiau nei rusų kalba ir gali jas segti vos ne iki begalybės ir prie veiksmažodžių bei prieveiksmių, ir prie būdvardžių bei daiktavardžių. Šios maloninės priesagos suteikia savotišką gaidą lietuvių dainoms, bet kartu tos poemos yra kupinos žodžių ir lyčių, reiškiančių liūdesį, sielvartą, o kartais netgi neviltį" *.

Pateiksime tik vieną to pavyzdį. Merginos sąvoką lietuvių kalboje galima išreikšti tokia gama žodžių: merga, mergina, mergaitė, mergelė, mergytė, mergutė, mergužė, mergužėlė; pirmasis yra pamatinis daiktavardis, paskutinysis — antros eilės mažybinis žodis, padarytas iš žodžio „mergužė".

Visi šie žodžiai vartojami pagal eufonijos reikalavimus ir jais norima išreikšti meilės laipsnį, o pozityvas „merga" vartojamas tik tam tikram griežtumui reikšti.

Dar šiek tiek pakalbėkime apie lietuvių liaudies melodijas.

Žinoma, kad muzikos menas visada yra pagrįstas dviem ritmų rūšimis: vienas iš jų yra dinaminis, kitas — toninis ritmas; pirmuoju atveju tai ritminga stiprių ir silpnų garsų kaita, antruoju — ilgų ir trumpų. Tačiau muzikos istorijoje žinoma ir vieno ritmo *(rythme unique)* atvejų; kitais atvejais viena ritmo rūšis pabrėžiama kitos sąskaita — lietuvių melodijos yra to pavyzdys: iš tikrųjų jos atiduoda pirmenybę toniniam ritmui, ir tai joms suteikia savotišką pobūdį. Tai galų gale muzikos ir kalbos atitikimas; turbūt dar atsimenate, jog esame nurodę, kad lietuvių kalboje vyrauja kiekybinis, t. y. toninis, kirtis; tad ir melodijos pasižymi tokiomis pat savybėmis, iš esmės ski-

* *Reclus E.* Nouvelle géographie universelle.— T. 5.— P. 431.

riančiomis jas nuo lenkų melodijų, kurioms yra būdingas labai ryškus dinaminis ritmas.

Šį ženklų skirtumą yra nurodęs profesorius S. Noskowskis savo veikalo „Melodje ludowe litewskie" (Lietuvių liaudies melodijos) pratarmėje. Pažymėjęs jų dinaminio ritmo monotoniją — dažniausiai pasitaiko trijų dalių metras,— šis autorius priduria: „Visiškai kitoks yra ritmas, atsirandantis iš metrų kaitos lietuvių dainose, kuriose kas akimirką apstu labai įdomių staigmenų", o kiek toliau sako: „Čia esama netolygumų, kuriems nestinga žavesio ir kurie yra tikrai labai įdomūs; čia randame pėdsakus liaudies vaizduotės, kuri davė sau valią sukurdama dainoms spontanišką formą, priderintą prie žodžių, nesilaikant proporcijos reikalavimų. Bet ypač begalinė toninė įvairovė perša mintį, kad gausios dainos, sudėtos į šį rinkinį, yra labai senos kilmės ir siekia kone graikų laikus" *.

Toliau pateikiama citata apie senovinės muzikos savitumą padės geriau suprasti tai, ką mes ką tik pasakėme apie lietuvių melodijų ritmą: „Visai galimas daiktas,— skaitome Didžiojoje enciklopedijoje (Grande encyclopédie),— ir netgi labai tikėtina, kad senovės muzika, atitinkanti poetinį eilių metrą, nežinojo nei sunkaus, nei lengvo takto. Jai turėjo užtekti kiekybinio ilgų ir trumpų taktų skirtumo. Kadangi kiekviena eilių pėda sudaro taisyklingai išdėstytą metrą, šių gaidų savitų grupių deriniai laidavo muzikos kalbai gana didelę įvairovę, kad ji nebūtų žavi monotonija" **. Kažkas panašaus yra išlikę lietuvių dainose iki mūsų dienų.

Muzika, kurioje dominuoja dinaminis ritmas, pasižymi gyvumu, būdingu šokiui; toninio ritmo vyravimas reiškia mąslų būdą. Šiaip ar taip, jeigu pirmasis ima persverti antrąjį, tai jau savotiška muzikinė tironija. Mūsų cituotame šaltinyje skaitome: „Galime tik apgailestauti, kad muzikinis ritmas prarado savo pirmykštį lankstumą taip nuolankiai užsidėdamas varžančius pančius. Juo labiau kad griežti reikalavimai netruko išplisti be saiko" ***.

---

* *Noskowski S.* Melodje ludowe litewskie.— Kraków, 1900.— D. 1.— P. XXVI.

** Rythme // Grande encyclopédie.— T. 28.— P. 1243.

*** Ten pat.

Ernesto Hello žodžiais tardami lenkų liaudies muziką galėtume pavadinti „darbu", o lietuvių muzika nusipelno „poilsio" vardo. Lietuvių melodijos iš tiesų yra nepaprastai ramios. Jos aiškiai teikia pirmenybę trijų dalių metrui. Tokiu ritmu dainuojant kvėpuojama taip ramiai, kad iškvėpimas užima dvigubai daugiau laiko nei įkvėpimas. Taigi lietuvių daina laikosi pačios gamtos ritmo. Štai, ko gero, ir paaiškina, kodėl „ramiuose lietuvių dainų ritmuose sunku rasti karžygių ir didvyrių įkvėpimą" *.

Kita vertus, ko čia apstu, tai švelnaus liūdesio be priežasties, mielos melancholijos, kosminio begalybės ilgesio. Tai, ko gero, apskritai būdingiausias lietuvių poezijos bruožas.

Baigdami šį skyrių norėtume šią poeziją palyginti su skandinavų gamtos poezija. Jau buvo sakyta, kad esama daug panašumo tarp Lietuvos ir Skandinavijos. Čia negalime leistis į ilgas šnekas šiuo klausimu, tik pažymėsime, kad lietuviškas simbolizmas nėra svetimas Henriko Ibseno simbolizmui, kad lietuvių gamtojauta aidu atsiliepia Knuto Hamsuno kūryboje, pavyzdžiui, jo „Misterijose" arba dar geriau „Pane", kuriam deramai galėtų akompanuoti Griego muzika.

Dabar įsivaizduokime Šiaurės vasaros naktį, nutviekstą sklaidžios šiaurės pašvaistės: gelsva šviesa tiria ir skrodžia tamsą; medžiai išraižo prieblandoje fantastiškus siluetus; atrodo, skamba oras nuo tolimos dermės, kurios slopūs virpesiai vis keistai kartote atsikartoja. Žmonės nuščiuvę, lyg kažko lauktų; smalsios žvaigždės, atrodo, užsibuvo giedrame danguje. Kas gi dabar bus?

Dienos blyksnis! Bet argi ne rytuose turi ji brėkšti, o šis Skandinavijos gamtos vaizdas, argi tai ne liaudies poezijos vaizdas, sukurtas tautos, jaučiančios žmogaus prigimties nerimastį, prigimties, kuri karštai veržiasi į šviesą ir, atrodo, tiki, kad „grožis išgelbės pasaulį", nes tik menas virpina materiją amžinybės ritmu? Ši tauta dainuoja savo tikėjimą ir savo viltį „kanklėmis", kurių slėpiningas aidas guodžia jos skausmą ir žadina jos veiklumą.

---

* *Noskowski S.* Melodje ludowe litewskie.— D. 1.— P. 28.

4. *Būdingieji etninio lietuvių temperamento bruožai: vidinis tautinės dvasios stiprumas ir išorinės raiškos skurdumas*

Lietuvių kalboje, mitologijoje ir tautosakoje Rytų pradas reiškiasi kaip tautinio būdo vyraujanti gaida, kuri ir šiandien juntamai ir akivaizdžiai rodo bendrą indoeuropiečių tautoms Azijos paveldą. Turbūt Lietuvoje ši rasė išsilaikė gryniausia. Vokiečių romanas — E. Wicherto, Temme's, Cl. Nasto, Sudermanno kūryba — ir A. K. Tielo lyrinė poezija pateikia keletą lietuvių tautinio tipo pavyzdžių; nepaisant jų paviršutiniškumo ir neišsamumo, jų daromas įspūdis, Vydūno vertinimu, yra geras. „Viena rodo šie kūriniai,— sako jis,— nori jie to ar ne, kad Wichertas turbūt teisus manydamas, jog iš visų Europos tautų lietuvių tauta yra išlaikiusi gryniausią rasę" *.

Rasės ir jos savybių įtaka, daroma tautiniam vystymuisi, ypač jaučiama lietuvių tautoje. Priešingai nei yra nutikę daugumai Europos tautų, lietuvių rasė išsaugojo ir savo fiziologinį grynumą, ir psichologinį vientisumą. Taigi arijų rasė išreiškia tobuliausią pirmykštės žmonijos tipą suvienydama intelektualinių pajėgų integralumą su savaimine ir gyva gamtos kosminio ritmo pajauta. Po to, ką esame išdėstę ankstesniuose skyriuose, mums nėra reikalo primygtinai įrodinėti, kad esama glaudaus atitikimo tarp arijų tipo ir tautinio lietuvių būdo. Kita ištrauka, mūsų paimta iš žymaus rusų rašytojo, mums pateikia patvirtinimą, kurį veltui stengtumės paneigti. „Lietuviai ir slavai,— sako Viačeslavas Ivanovas,— yra dvi tos pačios šeimos šakos, bet arijų lopšio atsiminimas yra ryškesnis lietuvių nei mūsų. <...> Vidiniame kaimo gyvenime, senųjų mąstysenoje ir tradicijose, gyvame kalbos audinyje, pačiame bendros būties alsavime, mūsų vadinamame tautos dvasia, dar tebevirpa senosios pasaulėvokos stygos. Virš šios nedidelės tautos senas mitinis ąžuolas tiesia savo linguojančias šakas, kurios ir toliau krauna neregimus žiedus ir neaiškiai ošia savo visažinystę, o senoviškai ramūs žmonės per skraistę, pro kurią dabar ne-

---

* *Vydūnas W. St.* Litauen in Vergangenheit und Gegenwart.— Tilsit, 1916.— S. 14.

prasiskverbia šviesus žmogaus žvilgsnis, stebi pačias slapčiausias intensyvaus gamtos gyvenimo gelmes" *.

Konkrečiau nusakant tautinio lietuvių būdo bruožus mums prityrusiu vadovu pabus E. Reclus: „Būdami medkirčių, vežėjų ir žemdirbių, labai prisirišusių prie tradicinių papročių, tauta, lietuviai yra labai nuolankūs likimo valiai ir visai nesistengia nieko daryti savo valia. Lietuvių flegmatiškumas yra virtęs patarle: nė viena kita tauta nesutinka su tokia ramybe gyvenimo permainų" **.

Vis dėlto, jeigu reikia, lietuvių tauta parodo savo jėgą ir duoda valią savo pykčiui. Tauta, mažai reaguojanti į įprastinius gyvenimo sukrėtimus ir smūgius, staiga su neįtikėtina jėga pratrūksta, kai pasibaigia jos kantrybė ir ištvermė: atrodo, kad jos ilgą laiką kaupta energija tada išsilieja su pasibaisėtina jėga. Uždaro, labiau linkusio stebėti nei veikti lietuvio būdą parodo jo išorė. „Lietuvos valstiečiai,— sako E. Reclus,— ypač skiriasi nuo lenkų savo apdaro paprastumu; jie vengia ryškių spalvų, įmantrių sukirpimų, kaspinų ir kutų; jų pilkšvi rūbai be pagražinimų liudija prigimtą kuklumą: jie visai nesistengia pasirodyti. Michelet, lygindamas lietuvius su lenkais, „saulės vaikais", juos vadina „šešėlio vaikais" („Šiaurės legendos")" ***.

Lietuvių tautosaka paskatino E. Reclus taip aprašyti jų dorovinius bruožus: „Jų dainos apnuogina jų sielą: jie yra įžvalgūs stebėtojai, kartais kiek ironiški, švelnūs, melancholiški, jautrūs gamtai. Ši geraširdiška tauta, nors ir dažnai buvo priversta kariauti, nors ir turėjo savo didžių karvedžių, neišsaugojo nė vieno didvyrio atminimo; ji neliaupsina savo žygdarbių, nesigiria laimėtomis pergalėmis; ji tik aprauda žuvusiuosius; šiuo požiūriu ji bene vienintelė tokia iš visų Europos tautų. Ji išsiskiria iš kitų žemyno tautų ir jautriu santūrumu, drovumu, su kuriuo visos liaudies dainos kalba apie meilę" ****.

Toks yra lietuvis, kokį jį sukūrė gamta, nepakeistas kokios nors išskirtinės raidos. Toks neveiklus tempera-

* *Ivanov V.* Borozdy i meži.— Moskva, 1916.— P. 348.
** *Reclus E.* Nouvelle géographie universelle.— T. 5.— P. 432.
*** Žr.: Ten pat.— P. 431.
**** Ten pat.

mentas, būdingas Rytams, žadino E. Reclus smalsumą; jis stebėjosi šia akivaizdžia apatija: „Ilgą laiką Nemuno miškų gožta tauta nėra iš tų, kurios savo įtaka galėtų susilyginti su kitų civilizuotų žemyno tautų padaryta įtaka. Netgi su nuostaba klausiama, kaip tauta, kurią kone išvien sudaro jautrūs, protingi, vaizduote ir poetiškumu pasižymintys „sąžiningi, didelės savigarbos" (*Kantas.* Pratarmė Milkaus „Lietuviškajai gramatikai") žmonės, neįstengė pagimdyti nė vieno didelio poeto arba kokio nors iškilaus dvasinio pasaulio genijaus (*J. E. Kohl.* Die Völker Europas)" *.

Mes laimingi, kad E. Reclus mums suteikia progą teigti ir patvirtinti, kaip mums atrodo, bent jau du dalykus, atitinkančius mūsų užsibrėžtą tikslą: per visą lietuvių istoriją tautinė veikla akivaizdžiai stengėsi vykdyti vakarietiška prasme civilizuojamąjį darbą; kita vertus, Europos civilizacija turi būti dėkinga lietuvių tautai daug daugiau nei paprastai tariama, bent jau kur kas daugiau negu būtų galima tikėtis iš tautos, kurios nė kiek nelepino sąlygos.

E. Reclus paaiškina šitaip: „Taip yra todėl, kad šiai mažai tautai, apsuptai priešų, o vėliau jų nugalėtai, trūko pasitikėjimo savimi" **. Etninis lietuvių būdas pastūmėjo jį taip išspręsti šį klausimą, ir nereikia užsigauti, kad jis tuo metu neįžvelgė, jog tą etninį būdą paskatindavo veikti istoriniai įvykiai. Lietuvoje tai atsitikdavo todėl, kad čia susitikdavo Rytai ir Vakarai. Taigi rizikuodami pasirodyti mėgstą paradoksus tvirtiname, kad iš esmės Rytai pasižymi didesne gaivališko kūrybiškumo energija ir pajėgumu, o Vakarai — didesniu darbo organizuotumu ir ištverme. Kadangi jų susiliejimas yra tobulumo sąlyga, tuo paaiškinama abipusė Rytų ir Vakarų trauka vienų prie kitų, ir čia reikia matyti vieną iš priežasčių, dėl kurių susidarė istoriniai santykiai tarp Rytų ir Vakarų. Pirmykščiais laikais iš Rytų į Vakarus nusirito milžiniška banga, paskui pasukusi atgal: *„Drang nach Westen"* pakeitė *„Drang nach Osten"*. Kartais Rytų kūrybinės pajėgos ieško, kas jas praturtintų, kartais Vakarai ieško savo veiklos objekto.

* Ten pat.— P. 431—432.
** Ten pat.— P. 432.

Pažiūrėjus į žmonijos gyvenimą kaip į vieningą visumą abipusė šių dviejų pasaulių sąveika atrodo kaip dvi fazės, kurias išgyvena žmogaus dvasia, iš pradžių plačiai atsiverianti išorei, o paskui atsigręžianti į save. Tiek žmonijai, tiek individui kiekviena fazė turi santykinę reikšmę realizuojant savo likimą pasaulyje, bet tiktai jų vienybė įgalina galutinį ir tobulą išsivystymą.

Lietuva irgi patyrė abi šias fazes: sukurstyta savo kaimynų, ji, taip sakant, išėjo išorėn ir atsižadėjusi savo neveiklumo ėmė bendrauti su kitomis tautomis, ypač su rusų, lenkų ir vokiečių; taip ji išsiugdė veiklų būdą, kuriuo lig tol nepasižymėjo. Paskui, veikiamos grįžtamosios bangos, apie kurią ką tik kalbėjom, jos tautinės galios, dabar jau gebančios kurti, atsigręžė į save ir darbuojasi lydydamos pirmykščius Rytų pradmenis su įgytaisiais Vakarų pradmenimis. Šiandien lietuvių tauta ir išgyvena šį periodą; tą dieną, kai ji įžengė į šią fazę, prasidėjo jos atgimimas.

Lietuvių tautinės dvasios kūriniai skiriasi, nelygu kokia iš anksčiau minėtų tautų ją labiau paveikia. Santykiuose su Rusija ir graikų — rusų civilizacija Lietuva stengiasi nustatyti materialinę ir politinę pusiausvyrą tarp Rytų ir Vakarų: jos išorinę veiklą sekino kovos su totoriais ir teutonais, o jos vidinė veikla pasireiškė įstatymų leidyba — garsiojo „Lietuvos statuto", pranokstančio visus lig tol rusų tautos turėtus šios rūšies teisynus, sukūrimu.

Apibūdindami, kokiu būdu lietuvių tauta išėjo iš savo namų, pacituosime A. Mickevičių. Kalbėdamas apie to meto Lietuvos didžiųjų kunigaikščių veiklą, jis rašo: „Panašiai kaip Vakarų normandų vadai, jie visur, kur tik įsikuria, jaučiasi lyg namie, visur, kur įsmeigia ar iškelia savo vėliavą, pradeda dinastiją ir istoriją. Užuot primetę savo tautybę, jie mielai priima rusų arba lenkų tautybę, bet visur jie reiškia savo jėgos bei užkariavimų idėją" *.

Susidūrę su lenkų tauta ir patirdami jos civilizacijos poveikį, lietuviai mėgina nustatyti intelektualinę pusiausvyrą tarp Rytų ir Vakarų pasaulių.

Šis periodas pasiekė savo viršūnę, kai vaiski Vilniaus šviesa išugdė lietuvių tautinėje dirvoje genijų, kuris, tei-

* *Mickiewicz A.* Mythologie lituanienne // Les Slaves.— P. 127.

sybė, lenkiška forma suvienijo abi civilizacijas ir iškėlė į aukštybes lietuvių ir lenkų intelektualinį lygį. Adomas Mickevičius (tai apie jį kalbame) tikrai buvo vienas iš įstabiausių XIX a. protų; nė vienas iš įžymių Lenkijos žmonių negali jam prilygti.

Visai kitokie buvo susidūrimo su teutonų galybe padariniai. Nuo pat tos dienos, kai teutonų riteriai įsikūrė Dauguvos ir Nemuno žiotyse, jie veržėsi į lietuvių žemes kaip užkariautojai; ir šiandien, kai Vokietija slapta geidžia užimti Lietuvą, kad patenkintų savo biologinius poreikius, niekas nėra pasikeitę abiejų tautų santykiuose. Vokiečiai visada manė — o šiame kare kaip niekada,— kad jų kultūrai pati našiausia dirva yra prigimtinis lietuvių būdas; ši nuomonė ne be pagrindo. Reikia pripažinti, kad etninės savybės senovės prūsų, gyvenusių tarp Vyslos ir Nemuno, jiems dvasiškai asimiliavusis su kryžiuočiais, padėjo šiandieninei Prūsijai pasiekti tokią materialinę galybę, kokios niekada nėra pasiekusi jokia kita vokiečių gentis.

Istorija mums pateikia ir kitą abipusės lietuvių ir vokiečių sąveikos pavyzdį. Antai bendro kamieno latvių šaka išsiskyrė iš kitų, lietuvių šakų, savo stebėtinu veiklumu, kurį ji parodė vystydama savo materialiąją kultūrą; beje, vokiškų elementų ir lietuvių tautinių savybių sąlydis beveik išskirtinai reiškėsi šia kryptimi.

Lietuvių tautos būdas pasirodė pajėgus veikti, ir su nepaprasta jėga, dviem lemiamais savo istorijos momentais: XI a., kai gretimų tautų spaudimas sukėlė stiprų lietuvių pasipriešinimą, kuris iš teisėtos gynybos netrukus virto užkariaujamąja plėtra; antrą kartą XIX a., kai slegiantis svetimųjų jungas pažadino tautinio atgimimo jėgas ir suteikė joms neįveikiamą gyvybingumą. Imdamas veikti pirmą kartą, lietuvių genijus sukūrė tvarią ir galingą valstybę; šiandien jo galių pasireiškimas ją pastūmėjo į kelią, kuriame ji nesustos, kol neužsitikrins tautinės nepriklausomybės. Nors šiuos momentus skiria keli amžiai ir skirtingas kryptingumas, vidinis ryšys, pati istorijos logika juos susieja vieną su kitu. Tai todėl, kad lietuvių pastangos sukurti tautinę civilizaciją per valstybę ne tik sužlugo, bet netgi jie patys patyrė iš pradžių svetimųjų įtaką, o paskui viešpatavimą, šiandien matome,

kad, norėdami atgauti nepriklausomybę, jie uoliai dirba siekdami įgyti aukštesnę kultūrą.

Jie sužinojo iš savo patirties, kad galutinė tautinė sintezė įmanoma tik visiškai susivienijant liaudžiai su kultūringaisiais luomais ir jeigu, kita vertus, ji apima kaip vieninga visuma priešingas įtakas. Lietuvos istorija iš esmės yra istorija tautinio genijaus, kuris per daugybę permainų, kylančių iš dviejų pasaulių nesantaikos ir kovos, dėl rasės savisaugos energijos išlaikė nepalytėtą individualumą ir dabar stengiasi suderinti dviejų skirtingų kultūrų pradmenis. Šiuo požiūriu lietuvių tautos istorija yra tikrai unikali.

B. PIRMINĖ LIETUVOS ISTORIJOS KRYPTIS

1. *Geografinės padėties, istorinių aplinkybių ir etninio temperamento įtaka Lietuvos valstybės susidarymui*

Kaip žinome, lietuviai palyginti vėlai įžengė istorijos scenon; bet vos pasirodę ir sukūrę valstybę, jie turėjo suvaidinti išskirtinį vaidmenį tarptautiniame Europos gyvenime. Taip buvo todėl, kad Lietuvos valstybė buvo skirta ne tik kovoti už savo būvį, bet dar ir ginti bendruosius Europos civilizacijos interesus.

Lietuvių įsikūrimas Nemuno upyne siekia pačius seniausius laikus. Greitai jie išplėtė savo užimamą plotą iki Dauguvos žemupio šiaurės rytuose ir Vyslos — vakaruose. Šiuolaikiniai tyrinėtojai mano iš tikrųjų randą istoriniuose Tacito ir Ptolemėjo pasakojimuose nuorodų, kad pirmaisiais mūsų eros amžiais lietuvių gentys užėmė Baltijos pajūrio juostą tarp šių dviejų upių.

Šiaurės rytuose lietuviai nuo senų senovės lietėsi su suomiais; iš kitų pusių supo slavų tautos. Tačiau skiriami nuo savo kaimynų neperžengiamų miškų, upių, ežerų ir pelkių, lietuviai palyginti menkai su jais bendravo ir daugelį amžių gyveno patriarchališką gyvenimą savo taikiame ir mieguistame krašte. Sprendžiant iš visko, didysis tautų kraustymasis praėjo pro juos šonu nepadarydamas didelių permainų jų gyvenime.

Viduriniaisiais amžiais lietuviai turėjo palaikyti šio-

kius tokius kultūrinius ir prekybinius ryšius, jei ne savo šalies viduje, tai bent jos pakraščiuose. Pirma, svarbus vandens kelias iš Skandinavijos į Bizantiją ėjo Dauguvos upe, antra, prūsų kraštas palaikė ryšius su Italija keliu, kuris ėjo per „Caruntum", netoli Vienos. Šiuo keliu prūsai iki XI a. pradžios prekiavo su Italija. Tad nuo pat savo istorijos aušros lietuviai gyveno tarp dviejų civilizacijos tėkmių, iš kurių viena ėjo iš Rytų, kita — iš Vakarų ir kurios juos kliudė iš dviejų pusių tarpininkaujant slavams *.

Šiuo priešistoriniu laikotarpiu lietuviai turėjo priešintis vikingams, kurie, perplaukę Baltiją, stengėsi įsikurti rytiniame jos krante. Galimas daiktas, lietuviai ne visur ir ne visada valiodavo atremti jų antpuolius, bet šiuo atveju svetimtaučių nugalėtojų elementai, beje, visada negausūs, būdavo greitai čiabuvių asimiliuojami.

Apie tūkstantuosius metus kaimyninės slavų tautos pirmą kartą davė lietuviams pajusti jų ginklų galią. Lenkija ir Rusija ką tik buvo priėmusios krikščionybę ir įkūrusios savo valstybes, kurios veržliai stengėsi išplėsti savo teritorijas.

983 m. Kijevo didysis kunigaikštis Vladimiras Didysis surengė žygį į jotvingių, lietuvių genties, žemes; o truputį vėliau, tiksliau — 1018 m. Lenkijos karalius Boleslovas Narsusis vėl jas užpuolė. Maždaug tuo metu krikščionių misionieriai aplankė Lietuvą: tarp kitų 997 m. Šventasis Vaitiekus, Prūsijoje pelnęs kankinio vainiką.

Pirmaisiais žygiais rusų ar lenkų valdovams nepavyko primesti lietuviams svetimtaučių viešpatystės, tokie jie buvo trumpi; priešingai, jie sukėlė tokį stiprų atoveiksmį, kuris netrukus pasireiškė lietuvių antpuoliais į slavų žemes. XI ir XII a. tie antpuoliai darėsi vis dažnesni ir nesulaikomi.

Kartu su karo veiksmais lietuvių gentys pamažu pradeda vis labiau vienytis. Iš esmės slavų valdovų žygiai lietuviams buvo išorinis akstinas, paskatinęs instinktyviai stengtis sukurti vieningą valstybę. Bet tokios valstybės sukūrimas jiems pasidarė mirties ar gyvybės klausimu tik tada, kai jų gyvybiniams interesams ėmė grėsti teutonų riterių pastangos juos užkariauti.

---

* Žr.: *Voldemaras A.* // Draugija.— 1907.— Nr. 2.— P. 178.

Apie 1200 m. Dauguvos žiotyse įsikuria Kalavijuočių ordinas, kuris neilgai trukus pavergia dvi lietuvių gentis: latgalius ir žiemgalius. 1228 m. lenkų kunigaikštis Konradas Mazovietis atsikviečia kovai su lietuviais kitą teutonų ordiną, būtent Kryžiuočių. Šie užgrobia Nemuno žemupį ir palyginti per trumpą laiką užkariauja prūsus, nepaisant jų beviltiško priešinimosi.

1237 m. abu ordinai sudaro sąjungą ir suvienija savo pajėgas, kad visą lietuvių pajūrio ruožą nuo Dauguvos iki Vyslos paverstų vientisa teutonų valstybe. Bet šį kartą jie susidūrė su neįveikiama kliūtimi, su vidurinės Lietuvos gyventojų pasipriešinimu; vėliau jai buvo lemta tapti tikrąja Lietuva, skirstoma pagal tarmes, kuriomis joje kalbama, į Žemaitiją ir Aukštaitiją, arba tiesiog Lietuvą. Šie lietuviai, matydami visuose šonuose kniumbančius nuo priešų smūgių savo brolius ir instinktyviai nujausdami padėties rimtumą, suvienijo savo jėgas, kad sukurtų stiprią valstybę, pajėgią pažaboti teutonų kėslus.

Vadinasi, tautos kasdieninė būtinybė paspartino Lietuvos valstybės susidarymą. Bet kurdami valstybę lietuviai jautė, galima sakyti, nesąmoningai, kad netgi visų jų jėgų neužteks sėkmingai atremti abiejų ordinų puolimą, nes apie šių vėliavas telkėsi didžiosios Vakarų Europos dalies rinktiniai riteriai. Be trijų anksčiau minėtų genčių, į Lietuvos valstybės sudėtį negalėjo įeiti jotvingiai, jau sutriuškinti jungtinių teutonų ir lenkų pajėgų. Jie gyveno į pietvakarius nuo lietuvių krašto; nugalėti jie pasirinkdavo arba mirti nelygioje kovoje, arba pasitraukti pas savo dar laisvus tėvynainius.

Tad lietuviai privalėjo stengtis papildyti savo materialines jėgas per užkariaujamąją politiką, kuriai tuo metu buvo palankus jų dvasinis nusiteikimas. Antpuolių sukrėtimai išmušė juos iš patriarchalinių vėžių ir sužadino tiek jėgų priešintis, kad sukūrus valstybę jos išsiliejo užkariavimais. Vienu žodžiu, jų savisaugos instinktas virto karingumu, kad prieš teutonų ordinus galėtų pastatyti tolygią materialią galybę.

Padėtis vakarinėje Rusijoje suteikė jiems progą sėkmingai prisiderinti prie laiko reikalavimų. Jau du amžius Rusija buvo pakrikusi nuo atskirų kunigaikščių kivirčų dėl didžiojo kunigaikščio vardo. Be to, XIII a. viduryje

Rusiją ėmė puldinėti totoriai. Naudodamiesi rusų kunigaikščių nesantaika, totoriai nukariavo Rusijos pietryčius ir centrą ir tikriausiai būtų išplėtę savo valdas toliau į vakarus, jei pietvakariuose būtų nesusidūrę su varžovais — Lietuvos didžiaisiais kunigaikščiais. Tos šalys, kurios buvo patyrusios totorių antplūdžio siaubą, palyginti lengvai pasiduodavo lietuvių valdžiai, nes dažnai lietuviai vaidino ne tiek paprastų užkariautojų, kiek išvaduotojų iš nekenčiamo totorių jungo vaidmenį.

Vos tik lietuviai kokiame nors krašte, dėl kurio varžydavosi su totoriais, įgydavo persvarą, jie sutelkdavo visas jo jėgas, panaudodavo visas jo išgales tam, kad su jomis stotų į naują kovą ne tik su totoriais, bet ir su teutonais.

Slavams taip pat rūpėjo kova su pastaraisiais. Kalavijuočiai, stipriai įsitvirtinę Dauguvos žemupyje, grasino šiaurinėms rusų kunigaikštystėms, o kryžiuočiai, nuveikę prūsus Baltijos pajūryje, greitai privertė lenkus pasigailėti, kad atsikvietė tuos tariamuosius krikščionybės skleidėjus. Šiandien nekyla jokia abejonė, jog teutonų riteriai ne tik kad nieko nepadarė tam, kad įvestų krikščionybę Lietuvoje, bet priešingai — jų veidmainiška politika, sąmoninga ar ne visai, prisidėjo prie to, kad čia kuo ilgiausiai išliktų stabmeldystė. Jie aiškiausiai suprato, kad, Lietuvai tapus krikščioniškai, neliktų jokios jų buvimo čia prasmės ir nebūtų įmanoma prisidengus kilnių tikslų skraiste patenkinti savo, užkariautojų, įgeidžių. Kadangi jų galybės keliamas pavojus buvo jaučiamas tiek Rusijoje, tiek Lenkijoje, energingi lietuvių veiksmai prieš juos susilaukė abiejose šalyse tam tikro palankumo. Tai palengvino Lietuvai įsigalėti Rusijoje ir sudaryti su Lenkija gynybinę sąjungą prieš teutonus. Tokiomis istorinėmis ir geografinėmis aplinkybėmis užsimezgė ir kūrėsi Lietuvos valstybė. Galutinai ji susidarė panaudodama tautinio būdo, apie kurį jau esame kalbėję, gebėjimą priešintis.

2. *Lietuvos valstybės užduotis stabmeldystės laikotarpiu: kova Rytuose su totoriais, Vakaruose su teutonais*

Lengva įsivaizduoti, kokio masto veiklos reikėjo lietuvių tautai pirmuoju savo istorijos laikotarpiu. Likdama stabmeldžių tauta ir būdama apsupta priešiškų stiprių kaimynų, jau priėmusių krikščionybę, vis dėlto ji sugebėjo sukurti valstybę, pajėgią apginti jos būvį. Teisinga nuojauta jei leido suprasti, kad, norėdama užsitikrinti sėkmę kovoje už būvį ir kartu suteikti tai kovai aukštesnę prasmę, ji turi derinti natūralius polinkius su universalesne idėja.

Atsiradusi iš tautinių poreikių, Lietuvos valstybė nuo pat pradžių turėjo aukštą paskirtį: juk jai teko sutramdyti Rytams grasinančių teutonų riterių karingumą ir, kita vertus, tuo pačiu metu užtverti kelią totorių antplūdžiui į Vakarus. Vykdydami šį garbingą vaidmenį lietuviai sėkmingai įgyvendino savo tautinę paskirtį, ir ta sėkmė yra ypač reikšmingas įvykis istorijoje, juo labiau kad aplinkybės visai neleido to tikėtis.

Paruošiamasis darbas po lygiai teko abiem tikrosios Lietuvos dalims. Žemutinė Lietuva, arba Žemaitija, būdama Baltijos pakrantėje, turėjo atstatyti krūtinių sieną kruviniems teutonų riterių antpuoliams. Kadangi visi jos gyventojai buvo priversti asmeniškai dalyvauti ginant šalį, čia susiklostė pirmoji liaudies valdžia, nes tokia valdžia geriausiai atitiko teisėtos gynybos reikalavimus. Ši sritis kartu yra pati ištvermingiausia, pati atkakliausia ir labiausiai tradicijų besilaikanti Lietuvos sritis.

Aukštaitija, būdama į rytus nuo Žemaitijos, turėjo imtis sudėtingesnio uždavinio — tapti užkariautoja. Beje, ji pajėgė pasirodyti jo verta savąja iniciatyva ir sugebėjimu prisitaikyti prie įvairių aplinkybių. Čia pirmą kartą individualumo dvasia persveria sutelktinį masių genijų ir atlieka žygdarbius.

1836 m. Michalas Balińskis savo monografijoje apie Vilnių tarp kita ko sako: „Mes beveik nežinome, Europa visiškai neišmano istorijos, kurią narsiais žygdarbiais ir sumania politika išgarsino Mindaugas, Gediminas, Algir-

das, Kęstutis, Jogaila ir Vytautas. Tai istorija tautos, gyvenančios nedideliame plote, kuri pati viena, savo stabmeldyste atsiribojusi nuo visos kitos Europos, sugebėjo savo jėgomis atremti mongolų antplūdį, nukariauti Rusiją ir nesileisti pavergiama plėšraus Kryžiuočių ordino. Tokie faktai negali nedominti civilizuoto pasaulio" *.

Tad iš tikrųjų galima stebėtis nepaprastu reginiu, kaip paskutiniai Europos stabmeldžiai su nenuilstama energija kuria nuo Baltijos iki Juodosios jūros stiprią nepriklausomą valstybę ir kaip jie tuo XIII ir XIV a. išsaugo politinių ir materialinių jėgų pusiausvyrą tarp Rytų ir Vakarų. Šiuo savo istorijos laikotarpiu stabmeldžių Lietuva gina krikščioniškuosius Vakarus nuo *totorių ordų*, o krikščioniškuosius Rytus nuo *teutonų ordinų*.

Siekdamas apsaugoti nuo Rytų barbarų tai, kas vertingiausia Vakarų civilizacijoje, ir apginti Rytų civilizacijos lobius nuo Vakarų barbarų, likimas teikėsi pakviesti į istorijos areną stabmeldžius lietuvius ir atlyginti už naudingą pagalbą, skirdamas jiems sulydyti civilizacijas, kurias jie taip gerai gynė. Tokia yra XIII a. įsteigtos Lietuvos valstybės reikšmė.

3. *Graikų — rusų civilizacijos įtaka, priežastys ir padariniai*

Norėdami užsitikrinti būvį lietuviai savo ekspansiją nukreipė mažiausio sutinkamo pasipriešinimo kryptimi, t. y. į Rusijos pietvakarius. Taigi kai jaunai Lietuvos valstybei parūpo sukurti aukštesnę tautinės formos kultūrą, skirtą visiems valdiniams, ji savo valdose rado gan aukštą civilizaciją, rytietišką bizantiškąją rusų civilizaciją. Savaime suprantama, kad lietuviai, susidūrę su tuomet plačiai paplitusia civilizacija, perėmė jos laimėjimus. Tai visai normalus reiškinys, ypač tuo metu, kai nuolat augant jų valstybei reikėjo vis platesnės ir įvairiapusiškesnės kultūros. Beje, ne kitokiu būdu rusai buvo pasiskolinę tuometinę kultūrą iš Bizantijos. Bet ta forma, kokia ją perėmė

* *Baliński M.* Historya miasta Wilna.— Wilno, 1836.— T. 1.— P. VI.

lietuviai iš Rusijos, neatitiko nei jų tautinių, nei pačios kultūros interesų.

Jie tai padarė, taip sakant, mechaniškai, lygiai kaip ir jų teritorinė ekspansija prasidėjo mechaniškai, spaudžiant neįveikiamoms, bet akloms jėgoms, kurios ir suvedė juos, stabmeldžius nugalėtojus, su nugalėtų krikščionių tauta. Užkariautojų vaidmenį jiems primetė atsitiktinumas, jiems, kurie savo žemėje taip menkai mokėjo nuosekliai reikšti savo tautinį individualumą, ir, kaip tyčia, tada, kai tikėjimo krizė, pasiekusi savo viršūnę, reikalavo iš jų vidinio susitelkimo ir kūrybinės energijos. Bet vietoje to jie išeikvojo daugybę jėgų užkariavimams ir jau nebepajėgė įrodyti užkariautose teritorijose savo tautinio individualumo.

Beje, reikia pripažinti, kad tuo metu bizantiškoji rusų kultūra geriausiai atitiko dvasinę lietuvių tautos būklę; lietuvių temperamentas, visų pirma rytietiškas, buvo palankus kiekvienai kultūrai, ateinančiai iš Rytų, todėl, savo kultūrinį ir dorovinį vystymąsi grįsdama Rusijos ir Bizantijos kultūra, lietuvių tauta ėjo trumpiausiu ir tiesiausiu keliu. Be jokios abejonės, Rytų filosofijos dvasia nėra perdėm svetima bizantiškajai krikščionybei, ir ši aplinkybė negalėjo neveikti lietuvių, kai primygtinis būtinumas privertė juos pamatyti krikščionybės vertę.

Taigi keturios pagrindinės sąlygos iš anksto nulėmė bizantiškosios rusų kultūros sėkmę ir išplitimą Lietuvoje: 1) subjektyvi sąlyga: lietuvių prielankumas rytietiškai kultūrai; 2) objektyvi sąlyga: krikščioniškosios kultūros pranašumas prieš stabmeldiškąją lietuvių kultūrą; 3) istorinė sąlyga: jų pajėgų išsekimas dėl užkariavimų politikos; 4) geografinė sąlyga: betarpiška aukštesnės kultūros židinių kaimynystė.

Vis dėlto nereikia išleisti iš akių to, kad naujoji kultūra veikė tik ribotą sferą, kad jos įtaka ne visoje Lietuvoje buvo vienoda ir ne iškart apėmė visus visuomenės sluoksnius. Jos pergalę lemdavo momento poreikiai arba veikiau tai, kad ji atitikdavo visuomeninės santvarkos ir vadovaujančiojo sluoksnio reikalavimus. Lietuviai neturėjo jokios raštijos, tad perėmė jiems pavaldžių tautų raštų kalbą. Be abejo, ir nukariavus rusų žemes lietuvių kalba ir toliau buvo vartojama kasdieniniame gyvenime,

bet aktuose ir dokumentuose buvo pradėta sutartinai vartoti slavų — rusų kalba, kuri tuo metu buvo kone visos Rytų Europos oficiali raštų kalba. Ji buvo vartojama tiek Lietuvoje, tiek Valakijoje, krašte, neturinčiame nieko rusiško ar slaviško: taigi čia nereikia įžiūrėti nei rusiško būdo, nei rusiškumo persvaros Lietuvos valstybėje *.

Ilgainiui Lietuvoje labiausiai paplito viena iš Vakarų Rusijos tarmių. Baltarusijos, artimiausios Lietuvos kaimynės, kalba imama vartoti didžiojo kunigaikščio dvare; jo pavyzdžiu netrukus paseka aukštieji valstybės pareigūnai, paskui apskritai vadovaujančioji klasė, vienintelė šiek tiek išsilavinusi tuo metu. Dėl to pati kultūra įgavo bizantiškas-rusiškas formas, ypač XIV a. antrojoje pusėje, kai Kijevo miestas, tuomet tikras Rusijos kultūros centras, pateko lietuvių valdžion. Tad, žinant visa tai, nereikia stebėtis, kad rusų stačiatikystė susilaukdavo vis daugiau ir daugiau šalininkų aukštutiniuose lietuvių sluoksniuose. Tuo metu iš Rusijos buvo perimtos teisinės ir valdymo institucijos, kad jomis būtų praturtinta naujoji valstybinė santvarka.

Laikui bėgant ši išorinė įtaka į aukštutinių sluoksnių gyvenimą atnešė tiek svetimybių, kad tarp jų ir prastuomenės atsirado skiriamoji properša, kuri vėliau buvo lemtinga šalies kultūrai. Į šią aplinkybę verta atkreipti daugiau dėmesio.

4. Pirminė diduomenės raida Lietuvoje: žemutinių ir aukštutinių klasių skilimas tautinėse žemėse

Kuo labiau išorinė įtaka veikė aukštutinius sluoksnius, tuo mažiau jie darė poveikio liaudžiai. Apsišvietusiosios klasės ėmė pamiršti, kad jų uždavinys yra aukščiau iškelti liaudies kultūros intelektualinį lygį, tuo tarpu liaudis ištikimai ir pavydžiai saugojo etnines ir tautines tradicijas. Dėl to silpo tautinio jų bendrumo jausmas, kuris lemtingomis valandomis būtų galėjęs jas suvienyti, nepaisant jų politinio ar socialinio priešingumo, bendros tėvynės gynybai.

---

* *Jakubowski J.* Studya nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed Unią Lubelską.— Warszawa, 1912.— P. 12.

Bet kai jų vienybės jausmas išnyksta, sutrinka ir jų uždavinių pusiausvyra bei veikla, ir dėl to kyla tarpusavio nesupratimas ir kasdien vis didėjantis priešiškumas. Tarp jų lieka tik ryšys, kylantis iš bendros valdžios ir abipusės materialinės priklausomybės. Nesant nuolatinio patriotizmo ir bendrų tautinės vienybės uždavinių, politiniu požiūriu viena iš visuomenės dalių užgrobs visą valdžią, o kita turės tik paklusti; ekonominiu požiūriu viena iš jų gamins, o kita tuo naudosis. Taigi valstybė ima tarnauti išimtinai vadovaujančiajai klasei; tautos byla tampa vienos kastos reikalu; vienu žodžiu, visuomenė ir valstybė suaristokratėja.

Savaime suprantama, tam neužtenka įvairių klasių tautinių siekių skirtumų; reikia dar nemažai socialinių ir politinių veiksnių, kurie užbaigtų prasidėjusį vyksmą. Vis dėlto vadovaujančiųjų ir vadovaujamųjų klasių tautinė nesantarvė labai patogi tolesniam šalies aristokratinimui.

Lietuva šiuo keliu pasuko tą dieną, kai jos elitas atsivertė į svetimą kultūrą ir apsitaisė apdaru, nesiderinančiu su liaudies kultūros tradicijomis, kaip antai baltarusių tarmės vartojimas. Beje, tik daug vėliau, dėl ryšių su Lenkija, Lietuvos valstybė suaristokratėjo iš esmės, nes aukštutinės klasės neapsakomai mielai pasiduodavo kiekvienai įtakai, kuri tenkino jų interesus. Štai todėl Rytų kultūra turėjo užleisti vietą lotyniškajai lenkų kultūrai, o tai sukėlė netvarką tautiniame gyvenime ir vėliau sunaikino Lietuvos valstybę.

Aristokratėjant valstybės santvarkai atsirado irimo užuomazgų, kurių pražūtingas poveikis buvo pažabojamas tol, kol valstybė pajėgė išlaikyti deramą pusiausvyrą tiek viduje, tiek išorėje tarp Rytų ir Vakarų pasaulių. Pasižiūrėkime, kaip tai buvo daroma.

5. *Pagrindinis Lietuvos valstybės vientisumo laidas pirmuoju laikotarpiu: pusiausvyra, nustatyta išorėje tarp Rytų ir Vakarų, o viduje — tarp lietuvių branduolio ir prijungtųjų*

Iš to, kas pasakyta, žinome, kad Lietuvos valstybės klestėjimas priklausė nuo jos pastangų vykdant užduotį,

kuriai ji buvo sukurta. Kitaip sakant, šios valstybės sukūrimas, plėtra ir tvirtėjimas buvo susiję su Rytų ir Vakarų materialinių ir politinių jėgų pusiausvyra, kurią jai pavyko pasiekti dėl savo organizacinių sugebėjimų. Per pusantro amžiaus (XIII a. antrąją pusę ir visą XIV a.) ji be paliovos jungė prie savęs vis naujus pietvakarių Rusijos plotus, kartu priimdama bizantiškąją rusų kultūrą. Taip vystydamasi tiek materialiai, tiek intelektualiai, ji vis veiksmingiau priešinosi totoriams ir teutonams.

Tuo metu Lietuva išgyvena dvi labai sunkias vidines krizes — vieną XIII a. antrojoje pusėje, po karaliaus Mindaugo mirties, kitą praslinkus amžiui, po didžiojo kunigaikščio Algirdo mirties,— tačiau laimingai įveikė ir vieną, ir kitą, tapo netgi dar stipresnė viduje, dar galingesnė išorėje.

Abiem atvejais savisaugos instinktas pasirodė stipresnis nei likimo kirčiai, tad niekas nebegalėjo pasipriešinti jos sienų plėtimui ir jos galybės didėjimui. XIV a. pabaigoje ir XV a. pradžioje Lietuva buvo viena didžiausių Europos valstybių. „Dievas parengė kelius mūsų viešpatavimui",— mėgo sakyti Vytautas, sekdamas Timūro įpėdiniais, su kuriais jis palaikė draugiškus santykius, nors jam dažnai teko su jais kariauti" *.

Toks gražus įsitikinimas buvo reiškiamas ir tada, kai įvyko tai, kas pastatė Lietuvą į klaidingą ir nelogišką padėtį Lenkijos atžvilgiu: turime galvoje abiejų valstybių uniją, įvykdytą didžiojo kunigaikščio Jogailos. Nors toji unija iš pradžių buvo tik personalinė, vis dėlto ji turėjo lemiamą reikšmę tolesniam Lietuvos likimui. Tai ketiname nagrinėti antroje šio veikalo dalyje, o šiuo tarpu pasitenkinsime tik paminėję, kad dėl tada susiklosčiusių glaudesnių santykių tarp Lenkijos ir Lietuvos pastaroji priėmė vakarietiškąją krikščionybę, atsivėrė lotyniškajai lenkų kultūros įtakai ir perėmė visuomenines Lenkijos institucijas. Tai buvo naujas posūkis į vakarietišką kultūrą, kuri susidūrė su Rytų kultūros didele įtaka ir tvirta galybe; beje, Rytų kultūra buvo išlaikiusi savo viršenybę apie du

* *Klaczko J.* Anneksya w dawnej Polsce (Unia Polski z Litwą).— Kraków, 1901.— P. 63.

amžius, tiksliau, nuo 1385 metų, kuriais Lietuva apsikrikštijo, iki 1569, Liublino unijos, metų.

Per tą laiką Rusija nusikrato (1480 m.) totorių jungo; nuo tada totoriai Rytuose vaidina jau tik antraeilį vaidmenį. Kartu Maskvos valstybė didėja ir stiprėja; vis labiau įsigalint joje patvaldystei, ji tampa „rusų žemių vienijimo" vadove. Vakaruose žlunga Teutonų ordinas. Kryžiuočiai, sumušti jungtinės Lietuvos ir Lenkijos kariuomenės 1410 m. prie Tanenbergo, nebepajėgia atgauti ankstesnės galios ir XVI a. (1525 m.) priverčiami atsiduoti Lenkijos globai. Maždaug tuo pačiu metu (1561 m.) kalavijuočiai priverčiami šauktis lietuvių pagalbos prieš Maskvos valstybę ir tapti Lietuvos ir Lenkijos vasalais.

Iš savo sąjungos su Lietuva Lenkija apskritai turėjo daug naudos. Sutriuškinti kryžiuočiai jai nekėlė pavojaus, o tuo pačiu metu Lietuva buvo gynybinė užtvara tarp jos ir Rytų. Lenkija mokėjo tuo pasinaudoti; ji siekė vaidinti slavų pasaulyje svarbiausią vaidmenį ir jai tai pasisekė padarytí puolant turkus, įsikūrusius Balkanų pusiasalyje ir iš ten grasinusius Vidurio Europai. Nors šioje kovoje Lenkija čia laimėdavo, čia pralaimėdavo, vis dėlto jos prestižas augo lygiai kaip ir hegemoniškos užmačios.

Dėl to Lenkija ir Maskvos valstybė anksčiau ar vėliau turėjo susidurti akis į akį kaip dvi varžovės. Abi valstybės siekė išplėsti ir savo ribas, ir įtaką, bet šių siekių pobūdis jas pavertė visiškai priešingomis: Maskvos valstybė tapo absoliučia monarchija pagal rytietiško despotizmo dvasią; Lenkija, laikydamasi vakarietiško individualizmo, pasuko aristokratinės respublikos link.

Dėl tarpinės padėties Lietuvai iškilo nemenkų sunkumų. Iš vienos pusės — Maskvos valstybė, pasišovusi „suvienyti rusų žemes"; ji negalėjo anksčiau ar vėliau nepareikšti savo teisių į baltarusiškas ir mažarusiškas sritis; iš kitos pusės — Lenkija, kuri nuo Jogailos laikų be paliovos stengėsi primesti Lietuvai savo kultūrą ir tautybę vadinamojo *stan posiadania* vardan ir kuri tuo pačiu metu taikėsi į kai kurias Mažosios Rusijos sritis. Pagaliau Lenkija, visiškai suprantama, jautė pagundą pasinaudoti Lietuva kovoje su Rusija ir taip sumažinti savo aukas ir riziką. Tokiomis sąlygomis Lietuva negalėjo išvengti nepaliaujamo karo su Maskva ir kartu jai reikėjo ginti nuo

Lenkijos savo tautinę kultūrą. Teisybė, ji buvo pakankamai didelė ir pajėgi, kad sėkmingai įveiktų abu sunkumus, bet tik pirma nustačiusi vidinę pusiausvyrą, t. y. visų tautinių ir politinių elementų darną ir santarvę. Tos vidinės pusiausvyros jai dar labiau reikėjo tam, kad garantuotų sau išorinę pusiausvyrą tarp Rytų ir Vakarų, kurių varžymasis tada reiškėsi varžybomis tarp Maskvos ir Lenkijos. Iki 1569 m. Liublino unijos Lietuvai pavyko išmintingai išlaikyti tvirtą abejopą pusiausvyrą.

Rusų žemės prie Lietuvos paprastai buvo jungiamos kunigaikštystėmis, o jų Rusijoje tuo susiskaidymo į dalines kunigaikštystes laikotarpiu buvo daug. Iš prijungiamų valdų visų pirma buvo reikalaujama pripažinti aukščiausiąją didžiojo kunigaikščio valdžią, mokėti piniginį mokestį ir eiti karinę tarnybą. Lietuva paprastai joms palikdavo jų vidinę santvarką, jų teises, jų papročius ir tam tikrą savivaldą, kuri leisdavo joms pasilikti senąjį valdovą. Jeigu jis nebūdavo paliekamas, lietuvių kunigaikščiai ir valdytojai, kaip jau esame sakę, prisitaikydavo prie vietinių gyventojų poreikių ir anaiptol neslopino jų tautinio individualumo, juoba kad patys lengvai pasiduodavo intelektualinei ir moralinei prijungtųjų tautų įtakai. Jungiant rusų žemes prie Lietuvos tautinis klausimas negalėjo būti opus todėl, kad dažnai jos būdavo prijungiamos rusų kunigaikščių ir lietuvių dinastijos vedybomis arba paprasčiausiai diplomatiniu būdu. Galų gale nuolatinė totorių grėsmė skatino rusus atsiduoti Lietuvos globai.

Tokia plėtotė Lietuvos valstybę pavertė nevienalyčiu sudėtingu dariniu, kuriame sugyveno federalizmas, feodalizmas ir net grynai asmeninio pobūdžio institucijos, tam tikru mastu perimtos iš dalinių Rusijos kunigaikštysčių. Lietuvos valstybė, kad intensyviai ir tvirtai gyventų nesant tautinio patriotizmo, turėjo susitelkti į vieningą visumą remdamasi valstybiniu viso darinio patriotizmu.

Šios sąlygos buvo įgyvendintos dėl dviejų aplinkybių: viena buvo valdančiųjų klasių polinkis bemat pasiduoti bizantiškosios rusų kultūros įtakai, kuris sukūrė aukštųjų valstybės sluoksnių kultūros bendrumą; antra — XV a. didžiojo kunigaikščio Vytauto įvykdytas dalinių rusų kunigaikštysčių panaikinimas, kuris sutvirtino politinę valstybės vienybę; taip apribojus rusiškų sričių savivaldą, bu-

vo kompensuotas aukštuomenės tautinės individualybės praradimas. Po šito nuo vienos sienos iki kitos išplito idėja apie lietuvių tautybę kaip valstybės bendrumo išraišką.

Beje, šiai idėjai buvo naudinga netgi Vakarų ir lenkų įtaka, bent jau tol, kol pastaroji neįsiviešpatavo išimtinai viena. Pasiduodamas bizantiškosios kultūros formoms ir persiimdamas Vakarų civilizacijos veiklumo principu etninis aukštųjų sluoksnių pradmuo įgyja valstybėje reikšmę, kuri jam suteikia vadovaujamą vaidmenį ir ugdo atsidavimo tėvynei jausmą, iš etnografinės Lietuvos paplitusį netgi po rusiškas sritis, bet taip ir nepasiekusį tokio paties laipsnio.

Lietuvos kronikose randama pasakojimų, kurie siekia pateisinti tokį visuotinį lojalumą. Tos kronikos, parašytos oficialia kalba, kuri Maskvoje kartais vadinama „Lietuvos rusų kalba", prasideda Vytauto viešpatavimo laikais (XV a. pradžia) ir pasiekia savo aukso amžių XVI a. vidury, kada lietuvių ir lenkų įtakų varžybos priartėja prie lemiamojo momento. Priešinantis politinėms lenkų užmačioms, Lietuvoje plačiai pasklido keista teorija: norėdami apginti ir įteisinti savo tautinį individualumą, lietuviai sumojo prisiskirti garsią kilmę ir pasiskelbti romėnų palikuonimis. Netgi pasišaunama kaip oficialią kalbą vietoje baltarusių kalbos įvesti lotynų, nes lietuvių kalba, pasirodo, esanti tik sudarkyta lotynų kalba!

Kronikų svarba Lietuvos valstybės tautinei savimonei XV ir XVI a. yra gana gerai atskleista įdomiame J. Jakubowskio * veikale; J. Jakubowskis, priešingai nei Liubavskis **, nustatė, kad rusiškos Lietuvos valstybės sritys, nors plotu ir smarkiai viršijo tikrosios Lietuvos plotą, niekada nebuvo reikšmingesnės už tikrai lietuviškas žemes nei gyventojų skaičiumi, nei savo vaidmens svarba valstybėje, kurios vienybę ir nedalomumą laidavo kultūrinė vienovė ir visos valstybės valdančiųjų sluoksnių patriotizmas.

---

* *Jakubowski J.* Studya nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed Unią Lubelską.— Warszawa, 1912.

** *Prof. Liubavskij.* Očerk istorii Litovsko-Russkogo Gosudarstva.— Moskva, 1910.

6. *XVI a. „Lietuvos statutas", tautinės sintezės pirmykštės formos išraiška*

Pirmiausia pusiausvyrą tarp Rytų ir Vakarų lietuviams pavyko nustatyti už savo sienų, ir tos pusiausvyros pakako, kad jie išlaikytų savo tautybę ir valstybę. Bet laikui bėgant dėl sienų išsiplėtimo jie buvo priversti įvykdyti esmingesnę sintezę ir nustatyti pas save tarp Vakarų ir Rytų civilizacijų tokią pusiausvyrą, nuo kurios priklausė jų tautinio statinio patvarumas. Tam trukdė kliūtis, kurią reikėjo pašalinti pirmiausia: tai buvo aklas pasyvumas, su kuriuo lietuvių visuomenės elitas pasidavė bizantiškajai rusų kultūrai ir kuris buvo lemtingas jų tautiškumui. Mūsų aptariamu metu valstybės vienijimo laimėjimai buvo ne kažin kokie, galima sakyti, vien tam tikras tautinis jausmas, kuris reiškėsi tuometinėse kronikose, o praktiškai viešosios tvarkos institucijomis.

To meto tautinės dvasios laimėjimų ir pergalių vaizdą randame XVI a. sudarytame „Lietuvos statute". Štai kas juos sudaro.

Nuo savo istorijos aušros lietuviai turėjo tvirtas ekonomines ir socialines tradicijas, kurios laidavo šalyje laisvę ir tvarką. Lietuva dalijosi į nepriklausomas sritis, kuriose, kaip atrodo, nuo pačių seniausių laikų gyvavo liaudies valdžia ir nebuvo jokios vergijos ar baudžiavos. Ta santvarka, be jokios abejonės, smarkiai pasikeitė, kai Lietuva, priversta gintis nuo kaimynų, o vėliau perėjusi į puolimą, susidūrė iš pradžių su Rusios, o paskui su Lenkijos institucijomis. Amžiams bėgant jos turėjo didelę įtaką Lietuvos santvarkai. Tad Lietuvai iškilo tautinis uždavinys suderinti jas sinteze, kuri galėtų išsaugoti tvarką, neaukojant laisvės.

Maskvos valstybė pasuko keliu despotinės patvaldystės, kuri čionai, kaip ir visur, puoselėjo rytietišką valdinių nuolankumą. Valdovo galia čia buvo įstatymas, ir visą gyvenimą žmonių bendruomenė privalėjo jos klausyti nemurmėdama. Tvarka čia buvo tapatinama su vergiškumu.

Visai kitokia kryptimi žengė Lenkija; jos išeities taškas buvo vakarietiškasis individualizmas; piliečio *liberum veto* tvarkė visuomeninio gyvenimo struktūrą: savivalė atstojo laisvę.

Maskvos valstybė ir Lenkija, besivaržančios tarp savęs dėl viešpatavimo Lietuvoje, reiškė du priešingus pradmenis, kurie nepaliko vietos nei tvarkai, nei laisvei. Lietuvos valstybė galėjo išgelbėti visą savo nepriklausomybę tik pagrįsdama ją šiais dviem visos visuomenės principais. Reikia pripažinti, kad lietuvių įstatymų leidybai tai puikiai pasisekė, bent jau to laiko požiūriu, nes akivaizdu, kad ji labai tolima nuo šiuolaikinės mūsų teisės ar mūsų demokratinių valstybių laisvės. Lietuvoje, kaip ir kitur, dėl bendrųjų istorijos dėsnių valstietis buvo pririštas prie žemės; iš to kilo baudžiava ir visos jos negerovės. Šiuo požiūriu labai būdingas sintetiškumas, atsiskleidžiantis „Lietuvos statuto" įstatymais.

Šis „Lietuvos statutas", kuris pirmiausia yra rusiškų ir lietuviškų žemių privilegijų susisteminimas, išryškina dviejų galybių — didžiojo kunigaikščio ir didikų — varžybas. Didžiojo kunigaikščio valdžia Lietuvoje tuo metu buvo tvarkos veiksnys; jos apribojimas diduomenės naudai darė negalimą bet kokį piktnaudžiavimą ir laidavo laisvę. Lengva įžiūrėti pirmojoje galybėje rytietišką tradiciją ir tą reikšmę, kokią ji turėjo kuriant valstybę; antrojoje matyti Lenkijos įtaka bei siekimas Lietuvos ir Lenkijos unijos.

Pirmojoje, 1529 m. „Lietuvos statuto" redakcijoje pagrindiniai įstatymai bei santvarka yra tokie, kad didžiojo kunigaikščio ir aukštuomenės galybė atsveria viena kitą. Antroji, 1566 m. redakcija valdžią paskirsto tarp didžiojo kunigaikščio ir visos diduomenės. Tai lenkų įtakos, kuri netrukus taps vyraujanti, pirmasis laimėjimas. Trečioji redakcija, parengta po Liublino unijos, įteisina lenkiško individualizmo pergalę.

Reikia pažymėti, kad „Lietuvos statutas" pasirodė tuo metu, kai valstybės nepriklausomybei iškilo labai rimtas pavojus; tai lyg ir nuojauta, kad tautinis išsigelbėjimas tikrai priklauso nuo pusiausvyros tarp Rytų ir Vakarų pradmenų, liečiančių bendruomeninius santykius. Be to, pažymėkime, kad Rusijoje įstatymai pirmą kartą susisteminti buvo geru amžiumi vėliau, o Lenkija to laukė iki Napoleono I. Negalima abejoti tuo, kad „Lietuvos statutas" tikrai tautinio pobūdžio, nors jame ir esama svetimos teisės — rusiškų ir lenkiškų — pradmenų. Beje, įstatymų

leidyba Lietuvoje nutrūko tik po tikrosios unijos su Lenkija, kai lenkiškosios tendencijos įveikė viešosios tvarkos reikalavimus. Ne mažiau būdingas yra Statuto panaikinimas 1839 m.; Lietuva tada buvo Rusijos valdžioje: Statutą pakeitė gera caro valia.

VAKARŲ PERSVARA LIETUVOJE

Lotyniškosios lenkų civilizacijos įtaka. Lietuvos valstybės sunaikinimas

A. TOLESNĖ LIETUVOS ISTORIJOS KRYPTIS

1. *Tautinio lietuvių gyvenimo atsigręžimas nuo Rytų į Vakarus*

Didžiojo kunigaikščio Algirdo mirtis (1377 m.) Lietuvai buvo vidinės krizės ženklas. Jo sūnus, jaunasis Jogaila, ir jo brolis Kęstutis susiginčijo dėl didžiojo kunigaikščio palikimo. Po permainingos kovos pergalę galų gale laimėjo Jogaila, kuris, norėdamas užsitikrinti ateitį, pašalino savo dėdę iš gyvųjų tarpo.

Jogailai trūko šlovingųjų pirmtakų drąsos ir kovinių sugebėjimų; tačiau jis buvo apsukrus politikas ir, pasak vieno vokiečių istoriko, mokėjo „neperžengti saiko", suprantama, panaudodamas savo užmačioms įvairias susiklosčiusias aplinkybes. Tai buvo pagal Rytų patvaldžio pavyzdį nulipdytas valdovas, kuriam valdžia reiškė asmeninę nuosavybę; todėl politinėse derybose asmeniniai sumetimai dažnai persverdavo valstybės naudą ir tautinius interesus.

Taip atsitiko pasirašant Krėvos sutartį (1385 m.), kuria Jogaila pasižadėjo prijungti Lietuvą prie Lenkijos. Trys pagrindiniai šios sutarties punktai liečia patį Jogailą: 1) Lietuvos krikštas pagal katalikiškas apeigas; 2) Lietuvos ir Lenkijos dinastijų sąjunga per Jogailos vedybas su Lenkijos karaliene Jadvyga; 3) lietuviškų ir rusiškų žemių priskyrimas Lenkijos karalystei.

Lietuvos krikštas Lietuvai tuo metu buvo neatidėliotina būtinybė; tam kliudė tik veidmainiška teutonų riterių politika, nors tai padaryti kelis kartus buvo bandę kai

kurie lietuvių kunigaikščiai, kaip antai Mindaugas ir Gediminas.

Dinastijų ir valdų sąjunga Jogaila manė užsitikrinsiąs galutinę pergalę prieš savo vidaus ir išorės priešus. Tapdamas jungtinės karalystės valdovu Jogaila nė kiek nesijaudino dėl Lietuvos valstybės žemių tiesioginio priskyrimo Lenkijai, kaip to reikalavo Krėvos sutartis. Pagal tuometinį rusų kunigaikščių supratimą, jis viso labo tik praplėtė savo asmeninę nuosavybę, kuriai jis manė turįs išskirtinę neribotą valdžią. Jogaila tikrai tapo Lenkijos karaliumi, bet dvi nenumatytos kliūtys sutrukdė jo patvaldiškas užmačias.

Tuo metu aiškūs individualistiniai lenkų bajorijos polinkiai buvo pakankamai galingi, tad Jogaila buvo priverstas su jais skaitytis; beje, netrukus paaiškėjo, kad išdidusis valdovas viso labo žaisliukas lenkų rankose, kurie juo naudojasi, kad įvestų Lietuvoje savo tautinę bei politinę viešpatiją. Kita vertus, pačioje Lietuvoje Jogailos siekiai nesusilaukė jokios paramos, nes jie buvo visiškai priešingi tautiniams, taip pat ir valstybiniams Lietuvos interesams.

Iš esmės sąjunga su Lenkija Lietuvai buvo pragaištinga. Tegu čia mūsų neapgauna Lenkijai arba Lietuvai galėjęs iškilti poreikis vienytis kovai su teutonų riteriais; tokios sąjungos būtinybė nei teoriškai, nei praktiškai nepateisina vienos valstybės inkorporavimo į kitą, nes tos sąjungos tikslas buvo išsaugoti kiekvienos valstybės nepriklausomybę. Tad vos Lietuva išvydo, kad lenkai jaučiasi šeimininkai joje, ji staiga sukruto ir sukaupė visas jėgas ginti savo savivaldai ir individualumui. Šio tokio teisėto sąjūdžio priešakyje bemat atsistojo kunigaikštis Vytautas, tęsęs savo garsiųjų protėvių tradicijas; jis, būdamas Kęstučio sūnus, buvo pagrindinis Jogailos priešas. Lietuvos didiuomenės remiama Vytauto politika siekė visiškos šalies nepriklausomybės nuo Lenkijos ir paisė unijos tik tiek, kiek to reikėjo vidiniams valstybės poreikiams ir jos gynybai nuo išorės priešų.

Vytautui įgyjant vis daugiau reikšmės ir galios, Jogailos kaip Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžia darėsi vis neveiksmingesnė, o kartu jo vaidmuo Lenkijoje vis nežymesnis. Greitai jam teko imtis žygių gelbėti abiejose

valstybėse savo paties padėtį. Tada jam į pagalbą ir atėjo diplomatinis apsukrumas, padėjęs prisitaikyti prie aplinkybių. Jis aiškiai pamatė, kad Lietuvai ėmus slysti iš rankų jam lieka ieškoti atramos tik Lenkijoje, suderinant asmeninius ir lenkų interesus.

Tikras dalykas, kad Jogailos politika, pragaištinga valstybei ir tautai, nebūtų buvusi primesta lietuviams, jeigu nebūtų teikusi didžiulės naudos lenkams. Krėvos sutartis lenkams buvo dovana, nepateisinama jokiu dosnumu; ji ne tik kad be galo išplėtė ir sustiprino jų valstybę, bet ir atvėrė naujas perspektyvas jų politinei ir moralinei plėtrai į Rytus. Tik asmeninių ir lenkų tautos siekių sutapimas suteikė Jogailai jėgų išlaikyti Lietuvą tame kelyje, kurį jis primetė jai Krėvoje.

Jis visada laikė save Lenkijos ir Lietuvos viešpačiu, bet kai pastaroji atsisakė jam paklusti, jis suprato, kad ginkluotas žygis yra pasmerktas visiškai žlugti, ir nusprendė pasiekti savo tikslą pasinaudodamas Lenkija kaip taikaus užkariavimo įrankiu.

Todėl jis stengėsi Lietuvos gyvenimą susieti su Lenkijos likimu. Jis naudodavosi kiekviena proga, kad paskatintų ir paremtų Lietuvoje palankiuosius unijai, ir pagaliau visaip stengėsi suskaldyti tautines lietuvių jėgas, kurios priešinosi lenkų pinklėms ir kėslams. Taigi Jogaila, norėdamas tik išlaikyti savo valdžią abiejose valstybėse, tapo vien lenkų interesų gynėju.

Suprantama, lenkai vertino tą naudą, kurią jiems teikė tokia padėtis, ir, priimdami Jogailos požiūrį ir taktiką, labai sumaniai sugebėjo pasinaudoti jo metodais savo politikoje Lietuvos atžvilgiu. Lietuviai, nors jiems visada rūpėjo visiška jų valstybės nepriklausomybė, išorinės būtinybės spiriami, buvo priversti padaryti lenkams keletą nuolaidų tuo atžvilgiu, kad jie sutiko su personaline unija, kuri susiejo abi tautas gynybine ir puolamąja sąjunga.

Praslinkus šešiolikai metų po Krėvos unijos, 1401 m. Vilniaus sutartis įteisino laikinąją pusiausvyrą, viena vertus, tarp asmeninių Jogailos ir Vytauto siekių ir, kita vertus, tarp tautinių Lenkijos ir Lietuvos siekių. Šis abipusis kompromisas reguliavo Lietuvos ir Lenkijos teisinius tarpusavio santykius. Jis pripažino Vytautą didžiuoju kunigaikščiu iki gyvos galvos; Jogaila nominaliai liko

aukščiausiuoju valdovu ir šitaip asmeniškai įkūnijo abiejų pasižadėjusių ginklu remti viena kitą valstybių sąjungą.

Vytautas nusileido šioje sutartyje, norėdamas sutvirtinti savo padėtį Lietuvoje ir atgauti svetur savo prestižą, smarkiai nukentėjusį dėl pralaimėjimo totoriams prie Vorsklos (1399 m.). Jogaila po karalienės Jadvygos mirties Lenkijoje atsidūrė kaskart vis sunkesnėje padėtyje, ir jam rūpėjo nustatyti tarp savęs ir Lietuvos naują formalų ryšį.

Bet atsitiesęs po nesėkmės ir ypač po 1410 m. pergalės, kurią pasiekė prieš teutonų riterius jungtinė Lietuvos ir Lenkijos kariuomenė ir kurios jis buvo pagrindinis herojus, Vytautas vėl ėmė siekti nepriklausomybės, ir lenkai vėl turėjo pagrindo susirūpinti unijos patvarumu. Netrukus ji vėl buvo sutvirtinta. Nauja sutartis, pasirašyta 1413 m. Horodlėje, praplėtė lietuvių savivaldą laiduodama lietuviams teisę pasirinkti didįjį kunigaikštį net po Vytauto mirties; tuo tarpu lenkų politika turėjo nemenką pasisekimą dėl lietuvių bajorijai suteiktos teisės naudotis lenkų herbais. Toks broliavimasis lengvino aukštųjų lietuvių sluoksnių asimiliaciją, prasidėjusią 1387 m. lenkų privilegijų ir prerogatyvų dovanojimu.

Horodlės unija tėra konkreti išraiška tarpsnio atkaklios kovos, kuri supriešino abiejų valstybių civilizacijas ir tautas. Šimtą penkiasdešimt metų lietuviai, naudodamiesi kiekviena proga, duoda valią savo separatiniams siekiams ir ne vieną kartą, rizikuodami sulaužyti uniją, neduoda lenkams teisės rinkti didįjį kunigaikštį. Vis dėlto pastarieji sustiprina uniją suteikdami didiesiems Lietuvos kunigaikščiams Lenkijos vainiką ir, pasinaudodami didžiųjų kunigaikščių asmeninėmis savybėmis, kaip tai nutiko Jogailai, parengia savo viešpatavimą Lietuvoje asimiliuodami jos valdančiąsias klases. Nors su kiekviena nauja unijos sutartimi senosios nuostatos būdavo savaime atšaukiamos, vis dėlto lenkai nesiliovė reikalavę iš lietuvių laikytis Jogailos Krėvoje duotų pažadų, kurie buvo nustoję galioti dėl laiko ir aplinkybių pokyčio, bet kurie, anot jų, jiems laidavo Lietuvoje tai, ką jie vadino „nuosavybe". Jų sugebėjimas pasinaudoti didžiojo kunigaikščio valdžia, asimiliuoti vadovaujančiąsias klases ir išplėsti savo inte-

lektualinę ir dorovinę įtaką jiems žadėjo didesnę ar mažesnę sėkmę. XVI a. viduryje jie pasijuto pakankamai stiprūs, kad pabandytų patenkinti savo slaptas užmačias pareikalaudami „vykdyti jų teises".

Tuo metu Lietuva prieš savo valią kariavo nepaliaujamą karą su Maskva, kuri, nusikračiusi totorių jungo, sustiprėjo ir ėmėsi vykdyti savo sumanymą „sujungti visas rusiškas žemes" užkariavimų politika. Šioje kovoje Lenkija menkai terėmė Lietuvą; priešingai, jos negandomis ji mokėjo pasinaudoti tam, kad tik dar įžūliau reikštų savo pretenzijas.

Tuo laiku dėl glaudžių santykių su Lenkija Lietuvoje didžiojo kunigaikščio valdžia vis labiau nyko, ryškėjant individualistiniams siekiams aristokratijos, kuri pradėjo asmeninius interesus kelti aukščiau už valstybinius. Ji jau buvo įgijusi valdžią valstiečiams baudžiauninkams ir, taip sukaupusi savo rankose didžiausią materialinį šalies turtą, laikė savo priklausomybėje didįjį kunigaikštį.

Lietuvos bajorų turimas privilegijas atsverdavo labai sunkios karinės prievolės: bajorai turėjo mokėti ne tik už savo asmenį, bet ir už savo vasalus. Šios prievolės labai pasunkėjo XVI a. pradžioje, prasidėjus ilgiems karams su Maskvos valstybe.

Taigi XVI a. vidury, kai lietuvių bajorija buvo smarkiai supanašėjusi su lenkų aristokratija, Lietuvoje atsirado stipri partija, kuri glaudesnę uniją su Lenkija laikė lemiamąja kastos interesų pergale ir priemone palengvinti savo karines prievoles: parlamentinė unija su Lenkija, manė šie žmonės, padarytų didįjį kunigaikštį bejėgį ir priverstų lenkus prisiimti dalį karinių išlaidų.

Dėl Livonijos, kurią Lietuva paėmė savo globon, kilo nesutarimų su Maskvos valstybe. Šio karo metu dalis Lietuvos bajorų, 1562 m. susirinkusių stovykloje prie Vitebsko, kreipėsi į didįjį kunigaikštį karalių Žygimantą Augustą tikindama, kad būtini glaudesni Lenkiją ir Lietuvą jungiantys ryšiai. Šis kreipimasis buvo labai parankus lenkams, kurie kaip išgalėdami jį rėmė ir pasistengė dar labiau įtvirtinti savo pranašumą.

Žygimantas Augustas, paskutinis Jogailos linijos palikuonis, mielai pritarė šiam kvietimui ir jau 1563 m. su-

kvietė Varšuvoje lietuvių ir lenkų seimą naujai unijai sudaryti.

Rezultatai buvo ne tokie, kokių jis tikėjosi, nes jis susidūrė su tvirtu didžiosios lietuvių deputatų daugumos pasiryžimu apginti savo valstybės suverenitetą. Todėl paskesniais metais jis ėmėsi pertvarkyti lietuvių aristokratiją lenkų pavyzdžiu, kad ji būtų nuolaidesnė jo užmačioms ir palankesnė Lietuvos inkorporacijai.

Tuo pačiu metu lenkai ankstesniųjų derybų pagrindu sukuria projektą unijos, kurią garantuoja vien karaliaus valia, priešingai abiejų tautų parlamentinėms tradicijoms.

Galų gale 1569 m. Liubline susirenka seimas; jis turėjo būti lemtingas Lietuvai. Ir šį kartą didžioji dauguma jos atstovų laikėsi nuostatos išsaugoti valstybės atskirumą, tik priėmė personalinę uniją ir sąjungą su Lenkija išoriniuose reikaluose. Savo ruožtu lenkai buvo užsispyrę; jie pasiūlė Žygimantui savo valia paskelbti realią abiejų tautų uniją nekreipiant dėmesio į lietuvių nepasitenkinimą. Protesto ženklan lietuvių atstovai paliko seimą.

Tačiau karalius pasidavė spaudimui ir, kad palaužtų lietuvių pasipriešinimą, dekretu prijungė prie Lenkijos tris mažarusiškas vaivadijas: Palenkę, Volynę ir Kijevo vaivadiją. Tai padaryti nebuvo sunku, nes šias tris vaivadijas su Lietuvos valstybe siejo labai silpnas ryšys, ir gal dar todėl, kad lietuvių bajorams buvo suteiktos lygios teisės Lenkijos seime.

Po tokio Lietuvos suskaldymo, atėmusio iš jos didesnę pusę teritorijos, lietuviams neliko nieko kita, kaip arba skelbti karą Lenkijai — bet, tuo metu kariaudami su Maskvos valstybe, jie negalėjo apie tai nė galvoti,— arba paklusti karaliaus ir lenkų reikalavimams ir priimti uniją. Kiek pasvyravę, jie nutarė grįžti į seimą, kad išgelbėtų bent tai, ką dar buvo galima išgelbėti. Beje, jų protestas nesusilaukė jokio atgarsio; jie turėjo susitaikyti su įvykusiu faktu ir sutikti su tokia unija, kokią sumanė lenkai.

Štai tokiomis sąlygomis Lietuva ir Lenkija sudarė sąjungą, kurią ir šiandien lenkai vadina broliška ir šventa ir kuri iš tikrųjų yra vienas iš tragiškiausių Lietuvos, kuriai ji buvo primesta, istorijos tarpsnių. Lenkų publicistas Julianas Klaczko, lygindamas XIX a. Prūsijos ir

XVI a. Lenkijos įvykdytą aneksiją, mano, kad Lenkija mokėjusi „neperžengti saiko" *.

Neabejotina, jog Liublino uniją galima vertinti įvairiopai, bet negalima užginčyti, kad ji buvo tragiška Lietuvos tautinei bylai ir savimeilei. Šiuo klausimu lietuvių požiūris ir lenkų požiūris tokie tolimi vienas kitam, kaip nugalėtojo ir pralaimėjusiojo psichologija.

Niekas geriau neapibūdina šių dviejų dvasios būsenų priešingumo kaip baigiamasis Liublino dramos veiksmas. Kai paaiškėjo, kad niekas nebegali sutrukdyti sugriežtinti Lietuvos ir Lenkijos uniją, Žemaitijos seniūnas Chodkevičius ir su juo kiti lietuvių atstovai, suvokdami savo bejėgiškumą, puolė ant kelių prieš karalių ir palūžusiu balsu maldavo jo nežeminti Lietuvos, neatimti teisių ir valdų, kurias jis, žengdamas į didžiojo kunigaikščio sostą, prižadėjo saugoti nepalytėtas. Šis vaizdas buvo toks didingas ir graudus, kad patys lenkai nepajėgė suturėti ašarų. Jie verkė lyg nujausdami, kad nuo Lietuvos likimo priklausys jų tėvynės likimas, ir vis dėlto jie padarė savo darbą...

2. *Lotyniškosios lenkų civilizacijos įtaka: priežastys ir padariniai*

Nuo pat savo pirmosios unijos su Lenkija Lietuva plačiai atsivėrė Vakarų, tikriau, lotyniškajai lenkų kultūros įtakai. Netrukus šis intelektualinis poveikis dar labiau išsiplėtė ir sustiprėjo dėl lenkų dvasininkijos, kuri Lietuvoje skleidė katalikybę, veiklos, o vėliau ir dėl valdovo bendrumo: gyvendamas Lenkijoje, jis pamažu perėmė savo aplinkos įsitikinimus ir panoro juos įdiegti ir Lietuvoje; pagaliau dėl abiejų bajorijų broliavimosi. Laikui bėgant šie veiksniai nugręžė lietuvių tautinį gyvenimą nuo Rytų į Vakarus. Greitai šviesios Lietuvos galvos pradėjo gyventi bendromis idėjomis su lenkais, kurių kultūra, susiklosčiusi vakarietiškoje atmosferoje, dabar ėmė skverbtis į Rytų žemę.

Klystume manydami, kad naujoji įtaka nesusidūrė su kliūtimis; iš tikrųjų ji sutiko Rytų įtakos, jau seniai vieš-

* *Klaczko J.* Anneksya w dawnej Polsce (Unia Polski z Litwą).

patavusios Lietuvoje, pasipriešinimą. Šios varžybos truko visą pirmosios unijos (1385—1569 m.) laikotarpį. Jos buvo tuo įnirtingesnės, kad pagal savo pirmykštę istorijos pakraipą Lietuvos valstybė buvo susiejusi savo likimą su byla Rytų civilizacijos, kuriai tiesiogiai grasino naujos tendencijos. Tad dabar suprantama, kodėl abiejų kultūrų varžybos tuo metu pirmiausia reiškėsi lietuvių kova, siekiant apginti savo suverenitetą nuo bet kokios lenkų viršenybės. Ši kova, kuri, išskyrus Švitrigailos karus, niekada nebuvo kruvina, turėjo labiau nulemti Lietuvos likimą nei brangiai kainuojantys žygiai prieš Maskvos valstybę.

Tik prieš pat Liublino uniją lenkų įtaka įgijo šiokią tokią persvarą; jie tuo pasinaudojo, kad suveržtų sąjungos ryšius, ir, tai padarius, jų veiklos sąlygos pasidarė dar palankesnės. Kildamos viena iš kitos, abi įtakos — intelektualinė ir politinė — palaikė viena kitą.

Po Liublino unijos Lietuva nenustojo buvusi savivaldi valstybė, bet jos nepriklausomybė buvo smarkiai suvaržyta naudai Lenkijos, kuriai ji faktiškai pripažino pranašumą tarptautiniuose santykiuose; Lenkijos karalius, išrinktas vienu metu lenkų ir lietuvių, kartu tapdavo Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu; be to, abiejų valstybių įstatymų leidžiamoji valdžia buvo patikėta bendram seimui; pagaliau Lietuva galutinai turėjo atsižadėti mažarusiškųjų sričių, kurios, nutrūkus Liublino seimo veiklai, buvo prijungtos prie Lenkijos. Tokios buvo pagrindinės permainos, kurias atnešė Liublino unija Lietuvos santvarkai. Dvi paskutinės ypač padėjo polonizacijai — viena atimdama iš Lietuvos sritis, kurios buvo pajėgiausios saugoti rytietiškas tradicijas, antra perkeldama lietuvių politinio gyvenimo centrą iš Lietuvos į Lenkiją.

Tai buvo lemiama lotyniškosios lenkų kultūros pergalė Lietuvoje; šį sykį Rytai buvo nugalėti.

Čia prisidėjo ir politinės aplinkybės, ir palanki geografinė Lenkijos padėtis. Bet reikia pripažinti, kad Lenkija turėjo stambų švietalą — nenuginčijamą savo civilizacijos pranašumą. Lygiai kaip anksčiau pagoniškoji Lietuvos kultūra negalėjo atsilaikyti prieš bizantiškosios rusų kultūros poveikį, taip dabar pastarosios kontempliatyvus pobūdis laidavo pergalę jos varžovei, Vakarų kultūrai, pasižymin-

čiai veiklumu ir praktiškumu. Ir šį sykį pasyvus tautinis lietuvių būdas nusileido pergalingai gyvenimo jėgai.

Pasidavusi lenkų kultūros įtakai Lietuva turėjo kartu priimti skiriamuosius ir neigiamuosius lenkų politinio ir bendruomeninio gyvenimo bruožus. Po Liublino unijos Lietuva eina išvien su Lenkija ir patiria ne vieną pokytį, kurį nulemia vidinės karalystės sąlygos. Atsiranda abiejų valstybių panašumų socialinėje, ekonominėje, intelektualinėje ir moralinėje srityje.

3. *Liaudies ir bajorijos atoskylos padidėjimas*

Lenkija ir prieš Liublino uniją buvo aristokratinė respublika. Abi valstybės galėjo sudaryti glaudesnę sąjungą tik įdiegus Lietuvoje tokius pačius aristokratinius principus, kokie galiojo Lenkijoje. Tokia yra tikroji esmė Lietuvos bajorijos pertvarkos, kurios prieš pat Liublino uniją ėmėsi Žygimantas Augustas.

Pirmiausia reikėjo sulyginti Lietuvos didįjį kunigaikštį su Lenkijos karaliumi. Mat Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžia buvo apibrėžta bei paveldima ir todėl jis jautėsi tvirčiau, buvo savarankiškesnis ir pasižymėjo didesne valdžia nei Lenkijos karalius, kurio pareigos buvo pasidariusios renkamos ir užtat daugiau ar mažiau priklausomos nuo bajorijos. Vienodumo sumetimais Žygimantas Augustas panaikino Lietuvos didžiojo kunigaikščio sosto paveldimumą — pažymėtina, kad jis buvo bevaikis — ir nusprendė, kad nuo šiol Lietuvos suverenu bus Lenkijos karalius, nors ir kažin kas jis būtų.

Mišraus lietuvių ir lenkų seimo sudarymas karaliaus valdžią atidavė abiejų bajorijų globai. Ji laidavo Lenkijos aristokratijai tikrą viršenybę prieš karaliaus valdžią. Tol, kol Lenkijos karalius, kaip didysis kunigaikštis, turėjo Lietuvoje tvirtą padėtį ir stiprią valdžią, jis ir Lenkijoje išsaugojo labai reikšmingą vaidmenį ir pasižymėjo tikru savarankiškumu; tą dieną, kai nustojo lietuvių atramos, jis neteko ir vieno, ir kito. Tai aiškiai pasimatė po Liublino unijos, kai aukščiausioji valdžia seime virto tik žaisliuku rankose didžiūnų, kurie ją netrukus pasisavino visą.

Viskas paaiškinama tuo, jog valstybės iždas priklausė nuo bajorijos. Ji sugebėjo prisiskirti ir įstatymų leidžiamąją valdžią, kurios dėka ji dar labiau padidino savo privilegijas ir teises. Bajorija, iš esmės žemvaldžiai, nepasitenkino anksčiau laisvų valstiečių pavergimu; ji nedvejodama savanaudiškos priespaudos sumetimais apribojo ir suvaržė asmeninę laisvę išsaugojusių miestelėnų politines ir ekonomines teises.

Štai tada lenkų individualizmas pasiekė savo viršūnę. Valdžia buvo laikoma neatimamu turtu, priklausančiu visai bajorijai apskritai ir kiekvienam jos nariui atskirai. Bajoras elgėsi kaip šeimininkas ne tik savo valdose, ne tik įgyvendindamas savąją teisę į baudžiauninkų gyvybę ir mirtį pagal savo užgaidą, bet nuo jo asmenybės priklausė ir viešoji valdžia, kad ir nemačiom. Tokia yra garsiosios formulės *liberum veto* prasmė. Ši teisė, ilgainiui visiškai išsigimusi, nuėjo ligi to, kad įteisino kūrimą „konfederacijų", kurių aiškus tikslas buvo rengti ir vykdyti tikrus valstybės perversmus.

Lietuvoje atsirado nuosaikesnių ir įžvalgesnių protų, kurie ėmėsi protestuoti prieš lenkiškos anarchijos antplūdį į šalį. Veiklus lietuvių etmonas kunigaikštis Jonušas Radvila XVII a. vidury netgi ryžosi nutraukti sąjungą su Lenkija ir sudaryti Lietuvai daug naudingesnę sąjungą su Švedija. Šis sumanymas nepasižymėjo dideliu lojalumu nei Lenkijos, nei Lietuvos atžvilgiu, nes Švedija tada norėjo užkariauti šias abi šalis; tačiau jį buvo galima paaiškinti tautiniais lietuvių interesais. Tai būtų buvusi priemonė, išlaisvinanti Lietuvą nuo žlugdančio Lenkijos poveikio; švedų viešpatavimas nekėlė tokio pavojaus ir galėjo būti naudingesnis *modus vivendi* Lietuvai. Kita vertus, tolesnis tarptautinis Europos gyvenimas būtų pasukęs kitu keliu, bent jau kiek tai liečia rusiškąjį ir prūsiškąjį imperializmą. Bet laimė buvo priešiška Švedijos karaliui Karoliui Gustavui; jo greita mirtis grąžino Lietuvą į lenkiškas vėžes. Tačiau lietuvių bajorų nepasitenkinimas vėl pasireiškė XVIII a. pradžioje ir šįsyk jis sukėlė netgi pilietinį karą, kuriame žuvo kunigaikštis Mykolas Sapiega. Vis dėlto didžiulei bajorų daugumai labiau patiko gyventi saldžioje anarchijoje lenkiškų laisvių, kurios tenkino kartu ir jų garbėtrošką, ir materialinius interesus.

Per tą laiką lotyniškoji lenkų kultūra vis labiau plito. Po Liublino unijos lenkų kalba vis sėkmingiau stūmė lauk baltarusių kalbą, ir 1698 m. specialiu potvarkiu įsakoma visose viešosiose įstaigose vartoti išimtinai lenkų kalbą.

Ir šį sykį liaudis dar kartą liko ištikima dvasia ir forma savo tautinėms tradicijoms. Visiškai palikta savo šeimininkų *malonei* ir gerai valiai, ji dar labiau pajuto, koks atstumas juos skiria ne tik socialiniu, bet ir tautiniu požiūriu. Štai dabar drama pasiekia kulminaciją.

4. *Vidinės ir išorinės pusiausvyros sutrikimas*

Mes jau esame nurodę, kad lenkų tautinės civilizacijos, priešingos pirminei įtakai, einančiai iš Rytų, siekiai iš esmės buvo nukreipti prieš Lietuvos valstybės nepriklausomybę ir atskirumą. Jų tautinė pergalė Lietuvoje turėjo dar ir tą negerovę, kad, iš pagrindų supriešindama Lietuvą su Rytais, ji tik dar labiau paaštrino jos kovą su rytietiškos kultūros slavais, o ta kova iš esmės buvo tik apraiška lenkų ir rusų rungtyniavimo, kurio kovos laukas ir kartu auka buvo Lietuva.

Suveržda ma sąjungą su Lietuva ir prisijungdama mažarusiškąsias vaivadijas, Lenkija sėmėsi jėgų vaidui, kuris ją supriešino su Maskva ir kuris vis smarkėjo. Įtraukta į šią kovą ir būdama priversta stoti Lenkijos pusėn Lietuva, Maskvai laimėjus, rizikavo susilaukti savo sąjungininkės likimo.

Gana įdomu pažymėti, kad Lietuva turėjo atsisakyti pusiausvyrą tarp dviejų besivaržančių valstybių lemiančio veiksnio vaidmens tada, kai nustojo galios veikti jų vidinę politiką. Kai po Liublino unijos Lenkijoje užgeso Jogailaičių dinastija, Lietuva paliovė tramdžiusi lenkų individualizmą, o daugmaž tuo pačiu metu Ivanas Rūstusis sutriuškino Maskvoje vadinamąją lietuviškąją partiją, neleidusią vystytis despotiškajam absoliutizmui.

Veikdama Rytuose Lenkijos naudai Lietuva dėl to atsidūrė dviprasmiškoje padėtyje germanų pasaulio atžvilgiu. Kai, spaudžiami abiejų valstybių ginkluotųjų pajėgų, teutonų ordinai buvo priversti išsižadėti savo ambicingų kėslų ir persitvarkyti nauju pagrindu, lenkai ėmė rodyti

perdėtą prielankumą vokiečių tautai. Tokia galvosena persiėmė ir lietuvių vadovaujantieji sluoksniai; šitaip lietuviai prarado progą įvykdyti didžiąją savo šalies paskirtį Baltijos pajūryje. Lenkų bangos nešama į Rytus — *Drang nach Osten* — Lietuva neteko galimybės patenkinti savo teisėtus poreikius Baltijos pajūryje, nes tinkamu metu nebuvo pasistengta susigrąžinti tai, ką teutonų ordinai buvo jėga iš jos išplėšę ir į ką ji turėjo neabejotinas teises. Jos vis dar laukė užduotis išvaduoti latvius iš vokiečių kalavijuočių užkariautojų jungo ir išgelbėti prūsus nuo brutalaus nutautinimo, kurį vykdyti ėmėsi kiti užkariautojai — Kryžiuočių ordino riteriai.

Vadinasi, veržiamasi į Rytus, Lenkija atvėrė duris germanams ir padėjo jiems dar labiau išsiplėsti į Rytus. Bet savo kelyje jie susidūrė su jungtine Respublika; kaip kad anksčiau, kai lietuvių ir rusėnų valstybė buvo atsidūrusi tarp Maskvos priekalo ir lenkų kūjo, jungtinė Respublika dabar skyrė dvi besivaržančias galybes — Prūsiją ir Rusiją, kurioms buvo lemta vėliau nauju pavidalu tęsti amžiną Rytų ir Vakarų konfliktą. Lenkija ir Maskvos valstybė, netverdamos noru susikibti, žengė per lietuvių ir rusėnų valstybę ir susidūrė jos valdose; dabar Rusija ir Prūsija ima stengtis nuversti tvorą, kurią lietuvių ir lenkų Respublika užtvėrė tarp jų, ir joms tai pavyksta.

Tuo metu, kai ties abiem valstybės sienom iškilo dvi grėsmingos galybės, jungtinėje Respublikoje dėl aristokratijos viešpatavimo pašlijo vidinė pusiausvyra. Aukščiausioji valdžia kaip žaisliukas ėjo iš rankų į rankas; valstybė tapo tik vienos kastos savanaudiškų užgaidų įrankiu, o gretimose šalyse stiprėjant absoliutizmui tvirtėjo ir koncentravosi viešoji valdžia, kuriai turėjo lenktis visos klasės ir, rodydamos pagarbą, ištikimai bei nuolankiai talkininkauti.

Ekonominės visuomeninės pusiausvyros stokos padariniai netruko pasireikšti: žemvaldžiai, bajorai pasiglemžė vien savo naudai šalies išteklius ir, sąmoningai pašalinę bet kokią konkurenciją, sutrikdė prekybą ir miestų pramonę. Visai kitokia padėtis buvo Prūsijoje ir Rusijoje: nepaisant kapitalo stygiaus viešoji valdžia čia sugebėjo apsaugoti miestų gyvenimą ir, kad apsigintų nuo vienų

bajorų žemvaldžių viešpatavimo kartu nesiliaudama jais rėmusis, ji skatino viduriniosios klasės — trečiojo luomo — kūrimąsi.

5. *Lietuvos valstybės suirimas*

Po visa to, kas pasakyta, nėra ko stebėtis, kad lietuvių ir lenkų Respublika turėjo žlugti nuo kaimynų smūgių tada, kai juos patyrė. Tai įvyko XVIII a. pabaigoje. Būtent tada iš tikrųjų lietuvių ir lenkų santvarkoje buvo panaikinta Lietuvos valstybė. Tas panaikinimas buvo dvigubas — vidinis ir išorinis. Vidinis panaikinimas buvo valdančiųjų sluoksnių nutautimo padarinys; jis įvyko anksčiau nei išorinis panaikinimas, kurį parengė ir padarė įmanomą pirmasis, nejučia tapęs naudingas godiems kaimynams.

Lenkų įtaka iš pradžių pagraužė Lietuvos valstybės pamatus, paskui privedė ją prie apverktino galo, o jis buvo neišvengiamas dėl vienašališkos lenkų politikos, skatinusios perdėtą ir pragaištingą tiek rytų, tiek vakarų kaimynų galybės augimą. Bent jau tol, kol lietuvių tauta asmeniškai reiškėsi jungtinės Respublikos gyvenime, šis istorinis neišvengiamumas buvo atitolintas, ir taip buvo tol, kol lietuvių tautinės pajėgos buvo galutinai įveiktos. Tų kelių žodžių, kuriuos esame pasakę apie centrinės valdžios padėtį ir santykius tarp luomų, užtenka, mūsų nuomone, įrodyti tai, jog lietuvių valstybės savarankiškumas buvo ne tik jos tautos pažangos sąlyga, bet ir Respublikos pusiausvyros veiksnys. Taigi lietuvių valstybės panaikinimo laikotarpis buvo kartu ir pačios lenkų valstybės panaikinimo laikotarpis.

Kai Liublino unija suvaržė Lietuvos nepriklausomybę, lietuvių aristokratija su tuo lengvai susitaikė, nes išsaugojo savo rankose monopolį valstybinių pareigų, kurios buvo neprieinamos sąjungininkams lenkams. Jos reikšmė nuo to, kad laimėjo lenkų individualizmas, netgi išaugo, ir dėl savo kiekybinio bei materialinio pranašumo ji netrukus, vadovaujama Radvilų, Čartoriskių, Sapiegų ir Chodkevičių, jau vaidino vyraujantį vaidmenį jungtinėje Respublikoje. Vis labiau persiimdama lenkų principais, ji

darėsi vis jautresnė pokyčiams, daromiems Lietuvos santvarkoje, kurie kenkė jos interesams ir varžė privilegijas, bet mielai priėmė tuos pokyčius, kurie darė nebegalimą atskiros valstybės buvimą: taip nuolaidomis ji pirkosi teisę padidinti savo naudą ir prerogatyvas.

Toks nusiteikimas ypač išryškėjo XVII ir XVIII a. ir ardė, kaip jau žinome, valstybės sandarą. Kaimyninės tautos netruko pastebėti, kokią naudą joms teikia tokia padėtis: Prūsija, Rusija ir Austrija suskato tenkinti savo godumą silpnesnių tautų sąskaita; XVIII a. jos laikėsi lietuvių ir lenkų Respublikos atžvilgiu panašios politikos, kokią Lenkija vykdė Lietuvos atžvilgiu iki Liublino unijos, nors — reikia pripažinti teisingumo dėlei — rodydamos mažiau lankstumo ir daugiau šiurkščios jėgos. Įvairiausiomis intrigomis jos stengėsi, kad per karaliaus rinkimus būtų išrenkamas joms palankus kandidatas; jos pasirūpindavo šalininkų iš aristokratų, žarstydamos jiems pinigus ir kitokią naudą ir netgi sudarydamos tarpusavyje slaptų susitarimų, kurių vienintelis tikslas buvo palaikyti anarchiją. Akinami nevaržomos laisvės ir naudos troškulio Respublikos vadovai ne sykį paklausė jų patarimų ir pasidavė jų klastingiems vyliams.

Šitai pasibaigė 1772 m. pirmuoju lietuvių ir lenkų Respublikos padalijimu tarp trijų galybių. Šis pirmasis širdį veriančios tragedijos veiksmas negalėjo neatverti akių tiems, kurie Lietuvoje ir Lenkijoje dar nebuvo praradę sveiko proto. Iškilo skubus reikalas iš pagrindų pertvarkyti politines sąlygas. 1773 m., popiežiaus Klemenso XIV įsaku panaikinus Jėzuitų ordiną, buvo įkurta bendra Lenkijos ir Lietuvos Edukacinė komisija, kuri, pertvarkydama mokyklas, turėjo pakelti švietimo lygį abiejose šalyse. Beveik tuo pačiu metu buvo sudaryta nuolatinė Taryba, aukščiausias vykdomosios valdžios organas. Nors kaimyninės galybės neliko abejingos jos sudarymui, vis dėlto tai šiek tiek pagerino administracines formas.

Visos šios priemonės pakeitė Lenkijos ir Lietuvos tarpusavio santykius, panaikindamos tikrąją uniją, kurią buvo nustatęs Liublino seimas, ir paversdamos abi valstybes dviem savarankiškom vienos valstybės, tradiciškai vadinamos Lenkijos respublika, provincijom. Tokie buvo Lietuvos vadovaujančiuose sluoksniuose įvykusių permainų

padariniai. Kai iškilo būtinybė suvaržyti bajorų nedrausmingumą, sustiprinant visoje Respublikoje centrinę valdžią, tuo tikslu daromi pertvarkymai, suvienodinantys abiejų valstybių administraciją ir politiką, pažeidė asmeninius bajorų interesus ir prerogatyvas Lietuvoje.

Turint galvoje tokias aplinkybes, šios reformos jungtinei Respublikai buvo žingsnis į priekį jos išsigelbėjimo kelyje; bet kadangi jos apsiribojo tik aukštutinių sluoksnių pertvarkymu, nesuteikdamos geresnės padėties ir vietos visuomeniniame gyvenime liaudžiai, tai nebuvo pakankamos.

Šia prasme garsioji Gegužės 3 dienos konstitucija, kurią paskelbė Ketverių metų seimas, reiškė tam tikrą pažangą. Numatydama centralizuoti valdžią, ši konstitucija palengvino miestų buržuazijai kelią į politinę areną ir kartu dėjo pamatus visuomeninei reformai išlaisvinti kaimo žmones iš baudžiavos. Vis dėlto bajorija išsaugojo vyraujantį vaidmenį viešajame gyvenime ir didžiąją dalį savo privilegijų. Pagrindinė šios konstitucijos mintis buvo kompromisas tarp bajorų laisvių ir centrinės valstybės valdžios.

Gegužės 3-iosios konstitucija — įžvalgiausių ir patriotiškiausių lenkų ir lietuvių bajorų kūrinys. Savo ruožtu pastarieji pasirodė taikingi Lietuvos nepriklausomybės klausimu ir 1791 m. spalio 20 dieną pasirašė sutartį, nustatančią abiejų tautų tarpusavio garantijas ir žinomą „Zaręczenie wzajemne obojga Narodów" pavadinimu. Nuo tol, be bendros konstitucijos, Lietuva ir Lenkija turėjo turėti bendrą vykdomąją valdžią, iždą ir armiją.

Aukodami tokiomis nuolaidomis Lietuvos nepriklausomybę, laidavusią aukštų valstybinių pareigų monopolį, lietuvių bajorai rūpinosi užsitikrinti pusę jungtinės Respublikos administracijos pareigų.

Ši konstitucija niekada neįsigaliojo. Pirma, sujudo kaimyninės valstybės: žiūrėdamos į jungtinę Respubliką kaip į auką jų imperializmui, jos negalėjo palankiai priimti pastangas, daromas siekiant atkurti joje tvarką ir lygybę. Kita vertus, pačioje Respublikoje atsirado stipri konservatorių partija, kuri, iš tikrųjų vaikydamasi savanaudiškų tikslų, tvirtino ginanti laisvę, tikėjimą ir vienybę. 1792 m., globojant Rusijos imperatorei Jekaterinai II, bu-

vo sudaryta Targovicos konfederacija, kuri, kaip ir Lietuvos bajorai 1562 m. Vitebske, siekė patenkinti asmenines užgaidas tėvynės priešams padedant. Kaip ir reikėjo tikėtis, padariniai buvo pragaištingi. Rusų durtuvai laidavo reakcijos pergalę, kuri turėjo pasibaigti antruoju, 1793 m., Respublikos padalijimu. Paskutinis lietuvių ir lenkų seimas, susirinkęs Gardine, spaudžiamas išorės priešų ir vidaus reakcijos, turėjo pasirašyti jau faktiškai įvykusio padalijimo aktą. Šią tragišką abiem tautoms valandą suvirpėjo netgi išdavikų ranka. Atėjūnas, grasinąs susirinkimui durtuvais, palaikė sutikimo ženklu kapų tylą, tvyrojusią viename iš posėdžių. Artinosi dramos atomazga.

Šįsyk nebebuvo nė ašarų; jos jau buvo išlietos Liublino seime.

Visa jungtinės Respublikos istorijos raida aiškiai rodo, kad apriboti individualią Lietuvos valstybės laisvę galų gale reiškia pakenkti pačios Respublikos būčiai. Taikus lenkų skverbimasis iš pradžių randa kai kurių ambicingų Lietuvos bajorų pritarimą, ir tai veda nuo Vitebsko konfederacijos prie Liublino unijos. Paskui šiurkščią dalybų politiką ima remti dalis lietuvių ir lenkų bajorų, kuriems rūpi jų lengvatos; tad Gardino seimas — Targovicos konfederacijos išdava.

Ir štai kitados išdidi ir galinga Respublika gūžiasi mažos valstybės sienose, velka gėdingą jungą stiprių ir netašytų kaimynų, kurie jai kas akimirką grasina trečiu galutiniu padalijimu. Šioje nelygioje kovoje visi, kurie jautė plakant krūtinėje kilnią ir drąsią širdį, suprato, kad didvyriškumu privalo išpirkti praeities klaidas. 1794 m. Lenkijoje ir Lietuvoje įsiplieskia sukilimas. Ne bejėgiška tyla ir ne bergždžios ašaros yra išsigelbėjimas: kovoti — štai sukilimo šūkis, kovoti vadovaujant piliečiui, kuris, gindamas šventą laisvę, pasirodė vertas diktatūros. Tas diktatorius buvo Kosciuška. Lietuvis pagal kilmę, jis buvo pelnęs šlovės laurus Naujajame pasaulyje, kovodamas Amerikos nepriklausomybės kare. Ši heroizmo liepsna negalėjo sudeginti apverktinų praėjusių amžių darbų, bet ji turėjo išperkamąją ir atnaujinamąją galią. Padarydamas galą senajai tvarkai, sukilimas bandė rasti diktatoriškajai Kosciuškos valdžiai pagrindą bei atramą liaudyje ir suvienyti visas gyvybines abiejų tautų pajėgas jų tėvynių gerovei.

Netgi Lenkijos ir Lietuvos sąjunga pasidaro kitokia. Ir čia demokratijos dvelksmas iškelia aikštėn visa, kas nenormalu senojoje santvarkoje, ir parodo, kad būtina nedelsiant tai ištaisyti. Sukilimas, kurį Vilniuje pradeda pulkininkas Jasinskis, 1794 m. balandžio 24 d. sudaro Lietuvos aukščiausiąją tarybą, kuri paskui savo nuožiūra pertvarko savo šalies visuomeninį gyvenimą demokratiškesniais principais, pripažindama Kosciuškos valdžią abiem tautoms. Nepaisant netgi tokiu lemtingu metu aiškiai nepalankios lenkų laikysenos bet kokios savarankiškesnės Lietuvos santvarkos atžvilgiu, nepaisant perdėto patiklumo, su kokiu Kosciuška priėmė jų šmeižtus, vis dėlto Lietuvos aukščiausioji taryba sugebėjo tiksliai įvertinti liaudyje snaudžiančią galią, ir pirmą kartą po ilgo laiko ji kreipiasi į ją gimtąja kalba, kviesdama ginti tėvynę. Tai vėlyvas bandymas įteisinti tą nenuginčijamą tiesą, jog tik tautinis atgimimas, grindžiamas demokratijos principais, gali pažadinti gyvybines Lietuvos jėgas.

Lenkijos ir Lietuvos santykių raida pasiekia naują, bet logišką pakopą. Pagaliau po garbėtroškos patvaldžio, kuris, svajodamas suvienyti po savo skeptru Lietuvą ir Lenkiją į nedalomą valstybę, iš tikrųjų nukalė savo tėvynei grandines, šios Respublikos pilietis, kviesdamas į politinį gyvenimą liaudį, tarnauja tam, kad Lietuva taptų laisva ir demokratine valstybe. Palyginę ankstesnę ir paskesnę Lietuvos istoriją, tik pastarojoje galime įžiūrėti normalią visuomeninio gyvenimo raidą.

Bet, deja! likimas panoro, kad prūsų junkeriai ir rusų patvaldys užsmaugtų šį naujo gyvenimo daigą tą valandą, kai virš Europos ima brėkšti jaunos laisvės aušra. Štai kiek mums kainavo siaubą keliantis reginys, įžeidžiantis pažangą ir civilizaciją, kurį matėme dar ir prasidedant dabartiniam karui.

Pasiguosti Lietuva galėjo nebent tuo, kad ji, kaip ir Lenkija, krito su kalaviju rankoje ir laisvės meile širdyje nuo šiurkščios jėgos smūgių: užmiršti tai reikštų nugrimzti į savo negarbę.

B. INTELEKTUALINĖ LIETUVOS KULTŪRA ANTRUOJU LAIKOTARPIU

1. *Tautinės lietuvių dvasios polinkių į dviejų civilizacijų — Rytų ir Vakarų — sintezę apraiškos*

Taigi pokyčiai, įvykę aukštutiniuose visuomenės sluoksniuose, atvedė Lietuvos valstybę į visišką pražūtį; vis dėlto tautinė dvasia netgi tada sugebėjo pasirodyti esanti gyva ir veikli. Rasiniai polinkiai ir prigimtinės savybės išvengė visuotinio sąstingio ir toliau dirbo, bent jau nesąmoningai, sintezės darbą, kurį istorija buvo skyrusi lietuviams.

Antruoju šio kelio etapu buvo kuriama intelektualinė kultūra, kuri, nors ir buvo svetima lietuvių tautai savo forma, vis dėlto gana tiksliai atspindėjo pagrindinius jos tautinės dvasios siekius.

Išskirtinis šios epochos įvykis, nušviečiantis ją ypatinga šviesa, yra religinė Rytų ir Vakarų konfesijų sąjunga, sudaryta 1595 m. Lietuvos Brastoje. Nekyla abejonių, kad čia lietuvių tautybė suvaidino savo vaidmenį, kurį jai buvo skyrusi tarpininko padėtis; bet šis klausimas, kurį, beje, nepaprastai komplikuoja lenkų ir rusų nesantaika, pranoksta mūsų kūrinio apimtį ir mes pasitenkinsime vien paminėję jį.

Tik verčiami būtinybės ir skaudžios patirties abu principai — Vakarų individualizmas ir Rytų impersonalizmas — ėmė siekti santaikos, kad sukurtų naują tautinį gyvenimą. Dabar dviejų civilizacijų sintezės problema iškyla dar didesniu mastu.

Lygiai kaip ankstesniõsios lietuvių istorijos krypties visos pagrindinės gijos susijungė „Lietuvos statute", taip dabar vienas žmogus įkūnija naująją kryptį ir tiksliausiai išreiškia tautinę dvasią tą valandą, kai Vakarų kultūros principai paima viršų. Tikras genijus, likimo išrinktasis, jis kartu yra savo meto šauklys ir visiems žmonėms bendros dvasios aiškintojas; mes jau esame jį minėję, tai Adomas Mickevičius.

Ta proga priminsime, kad „Lietuvos statutas" pasirodė kaip tik tuo metu, kai Lietuva buvo bepaliekanti pasirinktąjį kelią ir beprieinanti staigų savo istorijos posūkį.

Toks reiškinys ne atsitiktinis: Roma susistemino savo įstatymus tiktai žlugimo laikotarpiu, nors jos liaudis jau buvo sukūrusi formas tos klasikinės teisės, kuri daugeliu atžvilgių ir šiandien yra autoritetas. Atrodo, kad ir Lietuvoje, kaip senovės Romoje, tai, kas būdavo gyva ir stipru tautinėje dvasioje klestėjimo laikotarpiais, nuosmukio metu stengdavosi įsitvirtinti rašytiniais kodeksais.

Panašiai ir lietuvių intelektualinės raidos rezultatai aiškią ir apčiuopiamą formą įgavo tik tada, kai Vakarų principų vyravimui ėmė grėsti visiška pražūtis. Tai atsitiko žlugus lenkų ir lietuvių Respublikai XIX a. pirmojoje pusėje, kai universitetinis Vilniaus miestas buvo pramintas Šiaurės Atėnais. Pagaliau istorinis lietuvių ir lenkų bendradarbiavimas davė ilgai lauktų vaisių, bet kaip tik tuo metu lietuvių kultūra vėl susilietė su rusų kultūra.

Kiekviename sintezės darbe yra intensyvios kūrybos dalis. Vilnius, kuris buvo šio darbo centras, pranoko netgi lenkų sostines ir atidavė į lenkų rankas intelektualinius ir moralinius išteklius, kurie buvo turbūt patys vertingiausi jų tautinei kultūrai; Mickevičius, kurio genijus yra lietuvių dvasios žiedas, ir šiandien tebėra šviesiausia jų civilizacijos žvaigždė. Kaip kitados, Jogailaičių laikais, Lietuvos materialinė raida padėjo pagrindą lenkų galybei, taip jos intelektualinė raida, kurios paskutinę ribą žymi Mickevičius, padėjo lenkams iškelti jų kultūrą į tokį lygį, kokio patys vieni jie nebūtų galėję pasiekti. Tarp Jogailos ir Mickevičiaus kitas lietuvis, didysis Kosciuška, parengė perėjimą nuo jėgos kulto prie dvasios kulto.

2. *Liaudies švietimas šiuo laikotarpiu ir jo nepakankamumas tautiniu požiūriu*

Viena iš priežasčių, dėl kurių intelektualinė lietuvių raida pakrypo į lenkų kultūrą, be bajorijos nutautimo, buvo visai nesirūpinančio lietuvių kalbos mokymu oficialiojo švietimo nuostata. Po Liublino unijos keletą kartų buvo pamėginta teisingai ir logiškai išspręsti tautinės kalbos klausimą; aplinkybės lėmė, kad šie bandymai nepasisekė. Vis dėlto mums ne pro šalį kiek tuo pasidomėti.

Idėjai paversti lotynų kalbą oficialiąja kalba nepavyko

subręsti, nes Liublino unijos atmosfera nebuvo tam palanki. Priešingai, reformacijos plitimas XVI a. viduryje neišvengiamai atkreipė mokytų žmonių dėmesį į liaudies kalbą. 1547 m. Prūsų Lietuvoje, Karaliaučiuje, globojant kunigaikščiui Albrechtui Brandenburgiečiui buvo išspausdinta pirmoji knyga lietuvių kalba: tai buvo Martyno Mažvydo „Katekizmas", turėjęs supažindinti lietuvius su reformacijos doktrina. Reformacija atsisakė visuotinio katalikų Bažnyčios pobūdžio ir stengėsi laisvai prisitaikyti prie mūsų žemiškojo gyvenimo reikalavimų. Tikėdamasi plačiai pasklisti demokratiniuose sluoksniuose, ji mielai taikėsi prie jų būties formų ir ėmėsi ginti tautinius jų interesus. Tad Lietuvoje ji užtiko be galo palankią dirvą plisti; ji nepaprastai greitai paplito beveik visoje etnografinėje jos teritorijoje. Be Mažvydo „Katekizmo", pasirodė ir kitos protestantiškosios pakraipos knygos, kurios ir sudarė pirmąją religinio pobūdžio lietuvių literatūrą.

Lietuvių katalikų dvasininkai greitai jau nebevaliojo savo jėgomis priešintis reformacijai: 1569 m. jie kreipėsi į neseniai įsteigtą Jėzuitų ordiną. Jėzuitai atvyko karingai nusiteikę ir ėmė smarkiai pulti reformaciją; netrukus jie pasiekė lemiamą pergalę. Reformacija, išskyrus keletą menkų išimčių, neįstengė išlaikyti užimtų pozicijų ir po neilgo pasipriešinimo turėjo jas palikti.

Pergalę jėzuitai laimėjo ne tik dėl nepaprasto asmeninio veiklumo, bet ir todėl, kad sumaniai pasinaudojo savo tikslams tais pačiais ginklais, kuriuos iš pradžių vartojo reformacijos kūrėjai: jie išmoko lietuvių kalbą, sukūrė katalikiškosios pakraipos literatūrą ir savo tautiniais darbais pranoko netgi reformatus. Tuo būdu pirmą kartą lietuvių kalba tapo literatūros kalba ir, praslinkus penkiasdešimčiai metų nuo pirmos lietuviškos knygos išspausdinimo, pasiekė tam tikrą tobulumo laipsnį. Tada mokyti lietuviai pradeda domėtis savo kalba ir pasigirsta ją ginančių balsų. Šia prasme nepaprastą veiklą išvystė karštas patriotas kanauninkas Mikalojus Daukša. Jo liaudies kalbos apologija yra tokia būdinga ne tik šiai epochai, bet ir pačiam lietuvių tautos likimui, kad mes negalime susilaikyti nepacitavę vienos jos ištraukos. Paaimanavęs, kad mokyti lietuviai išsižada savo gimtosios kalbos, jis išdėsto J. Wujeko „Postilla Catholicka" vertimo į lietuvių

kalbą pratarmėje tokias mintis: „Ar ne keista būtų gyvuliams, jei varna panorėtų giedoti kaip lakštingala, o lakštingala krankti kaip varna; arba ožys riaumoti kaip liūtas, o liūtas bliauti kaip ožys? Nuo tokio savo prigimties keitimo išnyktų gyvulių rūšys, išnyktų jų įvairumas ir gamta. Jei gyvulių iškrypimas iš savo prigimties padarytų tokią netvarką, tai suprantamas daiktas, kokia netvarka ir sumišimas kiltų žmonių tarpe, jei viena tauta tiek pamėgtų kitos tautos kalbą, jog pamestų ir visai pamirštų savo tėvų kalbą, kuria turi kalbėti pagal Dievo ir gamtos įstatymus. Juk tautos laikosi ne žemės derlingumu, ne apdarų įvairumu, ne apylinkių smagumu, ne miestų ir pilių tvirtumu, bet vien vartojimu savo gimtosios kalbos, kuri kelia ir stiprina pilietiškumą, santaiką ir brolišką meilę. Kalba yra bendras meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, viešpatysčių sargas. Panaikink kalbą — panaikinsi santaiką, vienybę ir viską gera. Panaikink kalbą — panaikinsi saulę nuo dangaus, suardysi pasaulio tvarką, atimsi gyvenimą ir garbę" *.

Deja, daugeliu atžvilgių Daukša buvo pranašas. Beveik po trijų šimtmečių mokyti lietuviai vėl turėjo prabilti į liaudį jos bendra kalba, kad paskelbtų jos teisę į „gyvenimą ir garbę". Tos akimirkos belaukiant, istorija žygiavo toliau.

Įveikę reformaciją, jėzuitai atšventė pergalę, įkišo atgal į makštis kalaviją, kurį buvo ištraukę ginti liaudies bylai. Kartu su kitais dvasininkais jie mielai susidėjo su bajorais ir plaukė su srove, nereikalaujančia iš jų jokių pastangų. Ir vėl neliko tarp apsišvietusių sluoksnių jokios daugiau ar mažiau įtakingos žmonių grupės, kuri būtų apsiėmusi ginti tautinius liaudies interesus. Pats švietimas, atrodo, paskiriamas tarnauti tik vienai kastai: jėzuitai, staiga apsigręžę, rodos, pasisavino aristokratijos prietarus ir ėmė nebesirūpinti liaudies švietimu.

Tokia padėtis buvo beveik du amžius, t. y. didelę dalį XVII ir visą XVIII a. Per tą laikotarpį, kai Vilniaus aka-

* *Daukša M.* 1599—1899. Postilla Catholicka de J. Wujek, réédite par E. Volter.— St.-Pétersbourg, 1904.— P. 2. (Čia cituojama pagal: *Daukša M.* Postilės prakalbos.— V.: Mintis, 1990.— P. 34; vertė J. Balčikonis.— *Vert.*).

demijai vadovavo jėzuitai, ji nepaliko jokio ženklaus savo veiklos pėdsako ir neišugdė jokio genijaus. Jėzaus draugijos panaikinimas 1773 m. sutapo lietuvių ir lenkų Respublikoje su pradžia persitvarkymo sąjūdžio, kurį sužadino pirmasis valstybės padalijimas. Edukacinė komisija, paėmusi į savo rankas jėzuitų sukauptus materialinius turtus, sudarė Lenkijoje ir Lietuvoje platų ir drąsų liaudies švietimo radikalaus pertvarkymo planą. Abiejose šalyse ima dygti mokyklos, atviros įvairiausiems visuomenės sluoksniams: švietimo sistema dabar čia tokio lygio, kokio dar nėra pasiekta niekur kitur Europoje.

Vis dėlto Lietuvos atžvilgiu šias reformas reikia vertinti skirtingai, nelygu tai, ar į jas žiūrima kultūriniu, ar tautiniu požiūriu. Taip skirtingai mes jau vertinome Gegužės 3-iosios konstituciją, į kurią žiūrėjome, viena vertus, lenkų valstybės ir, antra vertus, lietuvių tautos požiūriu. Neabejotina, kad Edukacinės komisijos veikla smarkiai prisidėjo prie intelektualinės Lietuvos pažangos; bet remdamasi permainomis, įvykusiomis aukštutiniuose sluoksniuose, ji su švietimu užkrėtė nutautimo virusu pačius giliausius visuomenės sluoksnius. Jėzuitų laikais didžiūnai perėmė lenkų kultūros formas; dabar jos paplito tarp smulkiosios bajorijos ir miestelėnų. Kai, padalijus Respubliką, Edukacinei komisijai ėmė vadovauti talentingas žmogus, kunigaikštis Čartoriskis, asmeninis caro Aleksandro I draugas, antinacionalinis švietimo pobūdis ne tik kad nesusilpnėjo, bet dargi sustiprėjo. Dabar lenkų įtaka ims švęsti savo didžiausią triumfą, o jo kūrėjai bus lietuviai...

3. *Vilniaus universitetas ir jo įtaka XIX a. pradžioje*

Intelektualinio Lietuvos ir Lenkijos spinduliavimo židinys buvo Akademija, vėliau Vilniaus universitetas. Štai, keliais žodžiais, jo raidos istorija.

Sumanymas paversti lotynų kalbą oficialiąja kalba parodė lietuviams lotyniškų mokyklų stoką ir jų trūkumus, tad 1568 m. Gardino seimas paprašė valdovo įsteigti Vilniuje arba Kaune kolegiją. Šis prašymas buvo įvykdytas

1570 m., vyskupui Protasevičiui įsteigus Vilniuje jėzuitų kolegiją. 1579 m. kolegija buvo paversta akademija, kuri pasirodė gyva ir veikli tik 1773 m., kai jai ėmė vadovauti Edukacinė komisija. Teisinga pripažinti tik, kad jėzuitai atliko parengiamąjį darbą, dėl kurio ji galėjo suklestėti vėliau, ir, be to, jiems pasisekė laiduoti jai materialinius išteklius, kuriuos paskui Edukacinė komisija sugebėjo panaudoti saviesiems švietimo tikslams.

Tada Vilniaus akademija atsistojo intelektualinio sąjūdžio priešakyje ir užėmė aukščiausią vietą mokyklų hierarchijoje.

Ji dar tebevaidino šį dvigubą vaidmenį, kai 1803 m. buvo pertvarkyta į universitetą. Aleksandras I, kuris tuo metu išgyveno romantinio liberalizmo periodą ir kaip įmanydamas stengėsi koketuoti su lenkais, davė tam tikrą laisvę lenkų ir lietuvių švietimui ir suteikė Vilniaus universitetui autonomiją, kokią turėjo senoji Akademija. Kunigaikštis Adomas Čartoriskis buvo universiteto švietimo apygardos globėjas.

Universitetas gerai pasinaudojo šia laisve. Jis labai vykusiai papildė savo dėstytojų korpusą, pasikviesdamas žymių mokslininkų ne tik iš Lenkijos, bet ir iš Vakarų Europos; toks vadovavimas mokyklai greitai davė savo vaisių. Galų gale intelektualinės lietuvių savybės gavo progą pasireikšti. „Netrukus pasirodė,— rašo garsus lenkų kritikas P. Chmielowskis,— kad lietuvių dvasiai trūko tik gero vadovo, idant ji sodriai išsiskleistų ir parodytų savo jėgą. Visos lig tol snaudusios jėgos dabar, išmintingai sukoncentravus švietimo spindulius, pasirodė besančios veiklios, ir taip labai, jog, ypač tarp 1815 ir 1822 m., Vilniuje virė intensyvesnis intelektualinis gyvenimas nei Varšuvoje. Ne vien mokslui išėjo į naudą šis išmintingas vadovavimas švietimui; bendras susidomėjimas dvasiniais dalykais smarkiai paskatino ir poetinę kūrybą. Lietuva tuo laikotarpiu išugdė daugiau poetų nei bet kuri kita Lenkijos dalis" *.

Vilniaus universitetas stojo į kovą su obskurantizmu,

* *Chmielowski P.* Adam Mickiewicz: Zarys biograficzno-literacki.— Warszawa, 1898.— T. 1.— P. 8. Pažymėsime, kad lenkų rašytojams Lietuva yra paprasčiausiai Lenkijos „dalis".— *St. Š.*

praeities paveldu, ir skatino demokratinių idėjų sklaidą. XVIII a. doktrinos jame turėjo stiprų, nors ir kiek pavėluotą atgarsį. Labiausiai universitetas suklestėjo ties XIX a. slenksčiu, besirandančiam romantizmui puolant senąją klasikos dvasią. Naujoji literatūros srovė vėl nukreipė protus į liaudies versmes ir taip parengė idėjų demokratėjimą tuo pat metu, kai atgijo susidomėjimas etnografiniu šalies savitumu.

Universiteto jaunuomenė, entuziastinga ir greitai sujaudinama, iškart parėmė šį judėjimą. Netrukus ji pajuto akademinės organizacijos poreikį ir įsteigė pirmąsias studentiškas Filomatų, Filaretų ir kt. draugijas. Ne tik mokslas ir literatūra buvo jaunimo veiklos objektas; jam rūpėjo ir dorovinė pažanga; be to, jis jautė būtinybę suartėti su liaudimi.

Demokratinių idėjų, nuspalvintų tam tikru lietuvišku tautiškumu, ėmė kilti ir tarp profesūros. S. Stanevičius renka lietuviškas dainas; Danilavičius tyrinėja lietuvių teisę, o J. Jaroševičius bando spręsti grynai tautinės civilizacijos problemą.

Vilniuje susiformuoja būsimieji lietuvių literatūros darbininkai: S. Daukantas kaip istorikas, M. Valančius, būsimasis vyskupas ir rašytojas.

Būdamas jautrus laiko reikalavimams, Vilniaus universitetas žengia demokratijos ir tautiškumo kryptimi, bet vos tik pasirodo esąs pajėgus suteikti šiems siekiams konkrečią galutinę formą, jo veiklą pradeda pančioti ir varžyti rusų valdžia, kuri galų gale 1840 m. universitetą uždaro. Antrą kartą sunerimęs užkariautojas stengiasi atimti bet kokią galimybę lietuviams atgimti.

Jeigu Vilniaus universitetui ir nebuvo lemta pradėti naują erą tautiniame Lietuvos gyvenime, tai jam bent jau pavyko susumuoti Lietuvos pažangą civilizacijos kelyje per jos santykių su Lenkija laikotarpį. Čia mes negalime peržiūrėti visų faktų ir visų asmenybių, žyminčių tą pažangą; mes pasitenkinsime atidžiau pažvelgę į žmogų, kuris juos reziumuoja, būtent Adomą Mickevičių.

4. *Tautinė šios epochos raida, išreikšta savotiškame „Lietuvos statute", sukurtame Adomo Mickevičiaus genijaus. Jo gyvenimas ir kūryba*

Kiekvienas genijus turi savyje kažką nesuvokiama mums, paprastiems mirtingiesiems, kaip labai aukšto kalno viršūnė, pranykstanti debesyse. Iš visų pusių apstu daugiau ar mažiau skardžių takų, vedančių į viršūnę, bet užkopti į ją sunku; kylant aukštyn, kalnas vis plačiau atsiveria mūsų akims, tačiau jis rodo tik vieną iš savo pusių, o pasiekęs kalno viršūnę, kopėjas, kuris džiaugiasi galėsiąs aprėpti kalną vienu žvilgsniu, dažnai atsiduria neperregimame rūke.

Panašus nusivylimas laukia tų, kurie užsimoja tyrinėti, netgi nuodugniai, genialų protą. Taigi suprantama, kad mes suvokiame savo silpnumą imdamiesi uždavinio pateikti skaitytojui kuo tikslesnį vieno iš didžiausių XIX a. protų vaizdą; šio veikalo apimtis mus smarkiai suvaržo, tad mes, norėdami užvesti skaitytoją į viršukalnę, iš aibės takų pasirinksime tą, kurį apšviečia rytmečio ir saulėlydžio spinduliai, tą, kuriuo ėjo pats Mickevičius ir kuriame jis susitiko su lietuvių tauta.

Adomas Mickevičius priklausė Rimvydų giminei, gyvenusiai būsimojoje Vilniaus gubernijoje. Vėliau tie Rimvydai pasivadino Mickevičiais pagal Mickovcų vietovę. XVII a. pabaigoje Adomo Mickevičiaus protėviai įsikūrė Naugarduko rajone ir čia, tiksliau, Zaosės kaime, 1798 m. gruodžio 24 d. (senuoju stiliumi) gimė Adomas Mickevičius.

Naugardukas Mindaugo, pirmojo lietuvių kunigaikščio, apsikrikštijusio ir vainikuoto karaliumi, laikais (XIII a.) buvo Lietuvos sostinė. Praslinkus penkiems amžiams sostinė, kuri, iš pradžių buvusi pačiame lietuvių žemių pakraštyje, Lietuvai plečiantis į Rytus dalijosi jos šlove, tapo nedideliu skurstančiu miesteliu, kai lenkai jį pavertė savo „nuosavybe". Pirmasis laikotarpis Naugarduko gyventojus paženklino baltarusių, kurių kalbą jie perėmė, antspaudu; antrasis jiems davė lenkų kultūrą, o lenkų kalba tapo jų aristokratų kalba.

Šį ilgaamžės ir įvairialypės praeities palikimą prieš

Mickevičių pažino Kosciuška. Abiejų gimtinė buvo Naugardukas, abu iš mažumės patyrė įvairiopą įtaką, kuri pakaitomis veikė Lietuvą. Poetiška Mickevičiaus prigimtis ypač buvo jautri savo aplinkai, bet įvairūs joje palikti įspaudai negalėjo pakeisti pačios jo būdo esmės: jo gyslomis tekėjo lietuviškas kraujas, o fiziologinis rasės antspaudas, nereikia to užmiršti, pasireiškia lietuvių tautos gyvenime, kaip nuolatinis būdingas jų tautybei bruožas, artimu bendravimu su gamta; šis kosminio ritmo pojūtis sustiprina jų veiklą.

Rasės grynumas, įgimta meilė gamtai, asmeninis genijus, artimas liaudies genijui,— visa tai be galo būdinga Mickevičiui ir įgauna tuo didesnę reikšmę, kuo labiau jis gilinasi į savo tautos gyvenimą ir istoriją. Savo išore ir būdu jis buvo kažkuo tikrai lietuviškas; iš to visi pažįstami jį skyrė nuo lenkų visuomenės, kurioje betgi jis nuolat buvo. Rusų rašytojas revoliucionierius A. Gercenas nedvejodamas pabrėžia jo aiškiai lietuvišką išvaizdą. Mickevičius taip buvo prisirišęs prie lietuviškos gamtos — o jis važinėjo po pasaulį ir galėjo gėrėtis visokiomis grožybėmis,— jog visada savo širdyje jos neapsakomai ilgėjosi ir, ją apdainuodamas, sukūrė nemirtingų eilėraščių. Pagaliau jo kūrybos dvasia kyla iš kūrybinio lietuvių genijaus ir, nors jis rašė lenkiškai, retkarčiais prancūziškai, jo poezija bei filosofija visada liko gimininga savo tautos dvasiai. Jo iškiliausi kūriniai yra sukurti apie Lietuvos gyvenimą, ir netgi tada, kai įkvėpimas nuskraidindavo jį toli nuo konkrečios tikrovės į idealias bendražmogiškas sferas, genialios jo nuojautos reiškėsi lietuviškos minties formomis. Žodžiu, jo prigimtinis būdas pasižymėjo visomis savosios rasės psichofiziologinėmis ypatybėmis.

Kita vertus, jis gavo intelektualinį išsilavinimą pagal tuometinę tautinę ir dvasinę lietuvių aukštuomenės būklę.

Vidurinį mokslą baigė Naugarduko lenkų mokykloje, vadovaujamoje dominikonų, o aukštąjį mokslą Vilniaus universitete paties didžiausio jo suklestėjimo metu (1815—1819 m.). Veikiamas dvejopos to meto ir lietuvių bei lenkų švietimo įtakos, Mickevičius jame išsiugdė stiprų polinkį į individualizmą, kuris vėlesniame jo gyvenime buvo tikras kliuvinys; tačiau šis polinkis, kuris pasirodo toks

galingas ir toks asmeninis jo kūryboje, negali nutraukti jo glaudaus ryšio su gamta ir su savo tautos siela. Ar ši priešprieša nėra ta, kuri Lietuvoje supriešina rasines savybes ir istorines lemtis? Šiaip ar taip, ji paaiškina Mickevičiaus santykius su Lenkija.

Nepaisant visų asimiliacijos bandymų, negalėjo būti jokio abiejų rasių — lietuvių ir lenkų — sąlydžio: nei psichologinio, nei fiziologinio. Tarp lenkų ir sulenkėjusių lietuvių visada, išskyrus retas išimtis, buvo tik abstraktus bendrumas; istoriniai įvykiai galėjo pastaruosius suartinti su Lenkija, bet rasė juos siejo su Lietuva; lygiai taip pat buvo ir su Mickevičiumi. Dvasinės giminystės ryšiai, jau ilgai gyvenančios svetima dvasia jo terpės paveldas jį siejo su Lenkija; jis stengėsi tai idealizuoti. Antai nepaprasto patriotinio įkarščio valandą, po 1830 m. judėjimo represijų, jis įžvelgia istoriniuose Lietuvos ir Lenkijos ryšiuose būsimos tautų sąjungos simbolį. „Didi tauta,— sako jis,— Lietuva susijungė vieną dieną su Lenkija kaip vyras ir moteris, dvi sielos viename kūne. Dar niekada nėra buvę glaudesnės dviejų tautų sąjungos. Bet jų dar bus ateityje. Šis ryšys, ši Lietuvos ir Lenkijos sąjunga — tai būsimos visų krikščioniškų tautų sąjungos vardan tikėjimo ir laisvės paveikslas" *.

Mickevičius matė tą didžiulį skirtumą tarp tautinės lenkų ir lietuvių psichologijos, tačiau jis regėjo ir jų uniją, kurioje savitos lietuvių tautinės ypatybės nebuvo garantuojamos. „Lietuviai ir mozūrai,— vėlgi sako jis,— broliai; argi broliai vaidijasi todėl, kad vienas vadinasi Vladislavas, o kitas Vytautas? Jie juk tos pačios šeimos, lenkų šeimos" **. Mickevičius nepastebi, kad tautų santykių ir vedybinių santykių lyginimas iš tikrųjų visiškai beprasmis, kad neįmanoma sulyginti lietuvių su mozūrais, kurie yra lenkų kamieno šaka, nepažeidžiant „lygybės ir brolybės" principo, skelbiamo „amžinos" lenkų ir lietuvių sąjungos pagrindu. Tikrovei nerūpi tautinis romantizmas, ir to įrodymas yra kaip tik Mickevičiaus minėtieji vardai, paimti iš lietuvių ir lenkų santykių istorijos. Karalius Jo-

* *Mickiewicz A.* Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego. Żłoczów.— P. 15.

** Ten pat.— P. 45.

gaila, vadinęsis Vladislavu, ir jo pusbrolis, didysis kunigaikštis Vytautas, atstovavo priešingoms tautinėms idėjoms ir beveik visą gyvenimą įnirtingai kovojo tarp savęs. Mįslingos aplinkybės, kuriomis mirė Vytautas, kai norėdamas paskelbti Lietuvos nepriklausomybę jis buvo beužsidedąs karaliaus vainiką, meta įtarimo šešėlį ant garbėtroškos Jogailos.

Kad ir kaip ten būtų, nors ir atsisako pripažinti lietuvių tautos suverenumą, Mickevičius turi dėmesio vertą nuomonę apie problemą, kuriai jis suteikia universalią reikšmę ir apimtį. Vienoje savo paskaitoje Paryžiuje taręs, kad lietuviai nesuvokia savo tautybės ar bent jau nesibaudžia ją įtvirtinti savo kalba, jis priduria: „<...> lietuvių tautos rankose <...> visų slavų klausimų raktas" *.

Su Lenkija iš tikrųjų jį jungė abstraktus idealizmo ryšys, o su Lietuva jį siejo visos širdies skaidulos; štai kodėl jis pradeda savo paskutinį kūrinį „Ponas Tadas" kreipdamasis į Lietuvą, kurią vadina tėvyne:

> Litwo! Ojczyzno moja! ty jesteś jak zdrowie;
> Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie,
> Kto cię stracił. Dziś piękność twą w całej ozdobie
> Widzę i opisuję, bo tęsknię po tobie.**

Arturas Górskis, kuriam priklauso puiki studija apie Mickevičių, pateikia tokį faktą: „Kartą į gyvenimo pabaigą, vasaros mėnesiais būdamas prie Atlanto, Mickevičius susapnavo sapną, apie kurį užsimena laiškuose Towiańskiui. Jam prisisapnavo draugas ir padainavo keletą liaudies dainų, bet ypač vienos melodija ir keletas posmų išliko poeto atmintyje. Tačiau kai jis panoro jos žodžių išmokyti aplink susibūrusius tėvynainius, tas draugas už-

---

* *Mickiewicz A.* Mythologie lithuanienne / Les Slaves.— P. 129.

** V. Goštautas pateikia šios ištraukos vertimą, kuris būtų tikslus, jeigu jame nebūtų praleistas originalo žodis „Lietuva":

Patrie! Il est de toi comme de la santé.
Pour avoir tout ton prix, pour sentir ta beauté,
Il faut t'avoir perdue. Aussi, je puis décrire
Tes charmes, aujourd'hui qu'après toi je soupire.

Mickiewicz A. Thadée Soplitza (Pan Tadeusz) ou la Lituanie en 1812. Trad. par V. Gasztowtt.— Paris, 1899.— P. 1.

draudė jam sapne sakydamas: „Duokite jiems dainos melodiją, bet gink Dieve! neduokite žodžių". „Dainos žodžius,— visai teisingai priduria A. Górskis,— sukuria laikas" *. Iš tikrųjų savo gyvenimo kūrinyje Mickevičius dainuoja lietuvių liaudies sielos dainą, bet jai pritaiko žodžius, kuriuos jam pateikia paskutiniai istorijos amžiai. Kokia gi ta keistoji melodija?

Prigimtis ir auklėjimas padarė Mickevičių žmogumi, kuriame slypėjo ištisa pačių įvairiausių savybių gama. Lygindamas jį su grynai lenkiškais poetais, profesorius J. Kallenbachas sako, kad „tik Mickevičiaus žodžio grožis ir dvasios stiprybė sukuria lydinį, sulydytą antžmogiškų jausmų žaizdre, karštame kaip buvusių ir būsimų kartų liepsna" **. Vienas iš tokių lenkiškų poetų, Zygmuntas Krasińskis, ne mažiau savitai apibūdina Mickevičių: „Tai visiškai Europos civilizacijos lygį atitinkantis žmogus, mokantis nuostabiai suderinti sausą gyvenimo tikrovę su kilniausiomis poezijos ir filosofijos mintimis" ***.

Be galo veiklus ir nepaprastai jautrus kosminėms visatos apraiškoms būdas davė Mickevičiui retą įkvėpimo dovaną. „Mickevičius,— rašo A. Górskis,— buvo inspiracinio tipo natūra; jis kurdavo pagautas įkvėpimo ir siekė gyvenimą pagrįsti įkvėpimu. Tuo paaiškinama nuostabus poeto meistriškumas ir svarbiausios jo kūrinių ypatybės" ****. Įkvėpimas suderina jausmus ir aumenį, tikėjimą ir protą, nes verčia kartu darbuotis individualias išgales ir universalias pajėgas. Todėl Mickevičius „įkvėpimą vertino labiau už protą ir sakė, kad tikrieji poetai buvo tik pranašai" *****.

Tarp XIX a. didžiųjų poetų maža yra tokių, kurie pasižymėtų didesniu įkvėpimu nei Mickevičius. Jo įkvėpimo veržlumas sukeldavo didingo kosminio reginio įspūdį. Reta improvizavimo dovana teikė galimybę stebėti patį poetinės kūrybos vyksmą. Mickevičius tada persimainy-

---

* *Górski A.* Monsalwat: Rzecz o Adamie Mickiewiczu.— Kraków, 1908.— P. 14.

** *Kallenbach J.* Adam Mickiewicz.— Kraków, 1897.— T. 2.— P. 389.

*** *Chmielowski P.* Adam Mickiewicz...— T. 2.— P. 88.

**** *Górski A.* Min. veik.— P. 41.

***** *Chmielowski P.* Adam Mickiewicz...— T. 2.— P. 18.

davo. Jo veidas pasidarydavo „baisus kaip pranašo", o iš jo lūpų liedavosi toks mįslingų žodžių srautas, jog atrodydavo, „lyg jį būtų apsėdusi kokia nors dvasia". Kai kurie jo klausytojai susigraudindavo iki ašarų; kiti būdavo lyg stabo ištikti. Pasakojama netgi, kad tada, kai įkvėpimo pagautas poetas žingsniuodavo Romos ar Konstantinopolio gatvėmis, minia klaupdavosi išvydusi jo veidą, nutviekstą dieviškos poezijos atšvaitų.

Mickevičius turėjo įžvalgos dovaną; šitai jis ne viena proga konstatavo. Jis buvo parašęs netgi „Ateities istoriją", bet nesiryžo nei jos išleisti, nei išsaugoti. Mums žinomos jos ištraukos įrodo, koks antai nuoregus jis buvęs materialinės pažangos atžvilgiu. Viena iš vidinių Mickevičiaus nuojautų buvo, kad pasaulinis karas turi pasėti visų tautų laisvę, tad į lenkų ir lietuvių piligrimų lūpas jis įdeda tokią maldą: „Maldaujame Tavęs, Viešpatie, duok mums visuotinį karą, kuris išlaisvintų visas tautas" *.

Nuostabus dvasinių išteklių turtingumas, gyvas įkvėpimas ir nepaprastas įžvalgumas — toks kūrybinio Mickevičiaus genijaus pagrindas. Gyvenimas ir poezija jam buvo neatskiriami dalykai. Jo kūriniai gyvi kaip žygdarbiai, visapusiški kaip iškilūs darbai; jo veiksmai — tikri dramos aktai, meniški marmuro reljefai. Jo neramus gyvenimas ir įkvėpta kūryba buvo nuolatinis kopimas aukštyn tol, kol vieną dieną jis randa Kaukaze savąją Prometėjo uolą. Beje, jis kopia aukštyn dviem skirtingais takais, kurie nepaneigia vienas kito. Įsivaizduokime dvi begalines spirales, pradingstančias dangaus begalybėje; vienos iš jų žiedai vis platėja, kitos siaurėja; pastaroji užsibaigs tašku, kuris bus kitos spiralės paskutinės vijos centras; tokia yra žmogaus raida individualiu požiūriu iš begalinės visuotinumo perspektyvos. Toks buvo ir Mickevičiaus dvasinis vystymasis.

Jo palaikomi ryšiai su Lenkija ir Rusija praplėtė jo akiratį, leido perprasti sielą Rytų ir Vakarų, kurių kultūras jis pažino iš arti. Bet, būdamas sintetiškas protas, jis negalėjo kritiškai pasisakyti išimtinai apie Lenkiją ir jos respublikinį-aristokratinį režimą ar tik apie autokratinę

* Vertimas paimtas iš: *Sarrazin G.* Les grands poètes romantiques de la Pologne.— Paris, 1906.— P. 143.

Rusiją, ir nors jo asmeninės simpatijos ir intelektualinis skonis jį labiau traukė prie pirmosios, jis pripažino abiejų tautų reikšmę slavų pasaulyje ir Europos gyvenime. Abi, manė jis, gynė krikščionių civilizaciją nuo barbarų grėsmės: rusai atrėmė mongolus, dažnai jiems priešindamiesi vien pasyviai; Lenkija kovojo su turkais, bet puolė čia laimėdama, čia pralaimėdama. Būdamas Maskvoje Mickevičius netgi buvo sumanęs leisti laikraštį lenkų kalba, kad suartintų ir paskatintų bendrauti abiejų šalių kultūras.

Vėliau, dirbdamas *Collège de France* mokykloje, jis susilaukė priekaištų iš lenkų patriotų dėl to, kad gynė lenkų engėjus rusus. Iš tikrųjų jam, kaip lietuviui, buvo lengviau pakilti virš aplinkybių, kurios tuo metu lėmė Rusijos ir Lenkijos santykius, ir šia prasme jis visiškai teisėtai galėjo sakytis turįs „visų slavų klausimų raktą". Juo geriau suprato jis Rytus ir Vakarus, tuo artimesnis jam darėsi lietuviškasis idealas. Pats likimas panoro, kad, išvarytas iš Lietuvos, jis iš pradžių gyventų tarp rusų (1824—1829 m.), paskui iki gyvenimo pabaigos (1829—1855 m.) Europos vakaruose, labai dažnai tarp lenkų išeivių. Savo poezijoje, kalbėdamas apie nevaržomą polėkį, viliojantį jo genijų, mėgo kartoti, kad savo sparnais jis aprėpia Rytų ir Vakarų pasaulį. „Štai mano sparnai,— netiesiogiai prasitaria jis apie save Konrado monologe.— Jų užteks, ištiesiu juos nuo vakarų iki rytų; kairiu į praeitį, dešiniu į ateitį suduosiu..." *

> Mam tych skrzydeł dwoje;
> Wystarczą: od zachodu na wschód je rozszerzę.
> Lewem o przeszłość, prawem o przyszłość uderzę...**

Ne tik erdvę, bet ir laiką apglėbia Mickevičius savo visuotine meile.

„Mes tikime tuo,— sako jis iš *Collège de France* katedros,— kad, norint laimėti naują tiesą, pirmiausia reikia laikytis senosios, ją ginti, aukoti jai aukas" ***. Arba vėl-

---

* *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 157.

** Pisma Adama Mickiewicza.— T. 3.— P. 133.

*** *Górski A.* Min. veik.— P. 159.

gi: „Genijus turi pereiti visas didžiąsias žmonijos pakopas, kad pakiltų į savo individualų gyvenimą" *.

Jis pats perėjo „visas didžiąsias žmonijos pakopas". Mokslus išėjęs klasicizmo mokykloje, parengiančioje žmogaus dvasią išsiskleisti visapusiškai, jis išsaugojo iš to mokslo tai, kas jame nemirtinga, vėliau tapo karštu naujų romantinių siekių gynėju, kad suteiktų savo kūrybai naujumo dvelksmą, gyvenimo virpesį.

Bet kaip romantizmo žiedai ima syvus ir jėgas iš seno klasicizmo kamieno, taip literatūros medis, kad duotų vaisius, turi leisti šaknis į derlingą realaus gyvenimo juodžemį; Mickevičius turėjo to nuojautą ir užtat perėjo prie realizmo. Pagaliau, kurdamas savo šedevrą „Ponas Tadas" jis jautė reikalą, kaip pats sako, pakylėti poeziją keliais tonais aukštyn. Tai reiškė paskutinį etapą raidos, atvedusios jį „nuo realybės prie tikresnės realybės" ir todėl vertos integralaus simbolizmo vardo. „Man regis,— aiškina jis,— vėl stos laikai, kai iš naujo reikės tapti šventuoju, idant būtum poetu, kai įkvėpimas ir kilnus mokslas apie daiktus, *kurių negali išreikšti protas*, bus reikalingi tam, kad įkvėptų žmonėms pagarbą menui, ilgą laiką buvusiam aktore, paskui dukra palaidūne, o galų gale politiniu laikraščiu. Ši mintis man dažnai sukelia apgailestavimą ir beveik sielvartą; man regis, kad aš kaip Mozė matau nuo aukšto kalno pažadėtąją poezijos žemę, bet jaučiu, jog esu nevertas į ją įžengti" **.

Beveik nekyla abejonių, jog Mickevičius, sakydamas „aktorė", turi galvoje dirbtinę pseudoklasikų eleganciją; tad „duktė palaidūnė" taikoma romantizmo mokyklai ir jos nevaržomai laisvei, o „politinis laikraštis" primena realistų šališkumą ir kronikų toną.

Žinoma, nė vienas iš tuolaikinių didžiųjų poetų neturėjo tokios įvairiapusiškos dovanos kaip Mickevičius; nė vienas iš jų nebuvo pasirengęs atlikti naują plačią poetinę sintezę; todėl, kai jo talentas pasiekė brandą, jis neniekino nieko, ką ankstesnės literatūrinės raidos pakopos įdavė jam į rankas, vengdamas tik perlenkimų, ir vis dėlto dėl tragiškos likimo užgaidos, prie kurios mes dar

---

* *Kallenbach J.* Min. veik.— T. 2.— P. 241.

** *Chmielowski P.* Adam Mickiewicz...— T. 2.— P. 244.

sugrįšime, jis turėjo, kaip pats buvo nujautęs, sustoti prie „pažadėtosios žemės" vartų.

Pirmasis Mickevičiaus poezijos rinkinys išėjo Vilniuje 1822 m. Į jį buvo sudėtos baladės ir romansai, ir prasidėjo jis pratarme, kurioje autorius įžengia į literatūros kritikos lankas, kad apgintų romantinę poeziją. Tačiau anksčiau jis buvo parašęs kritinę Tomaszewskio poemos „Jogaila-da" analizę, semdamasis įkvėpimo iš klasikinės estetikos taisyklių; beje, savo pirmuosiuose bandymuose jis pats jų laikėsi. Pirmoji jo poezijos knyga rodė, kad visas jo vystymasis vyksta romantizmo linkme; tada jo įkvėpimo versmė buvo gamta, Lietuvos dainos ir liaudies tikėjimai, kokie jie buvo tose vietovėse, kurias seniai veikė baltarusių ir lenkų įtaka. Mickevičius išsakė savo nuomonę apie tautosakos elementų reikšmę poezijoje tokiomis eilutėmis:

„Liaudies padavimai! Tilte tarp senųjų ir naujųjų laikų! liaudis sudeda į tave savo didvyrių ginklus, savo godų pynes, savo jausmų žiedus! Tilte! jokie kirčiai negali sugriauti tavęs, kol tavęs nepažeidžia tavo paties liaudis! O liaudies daina! tu stovi tautinės Bažnyčios prisiminimų sargyboje, sparnuota ir su arkangelo balsu <...>, kartais tu mojuoji arkangelo kalaviju" *.

1823 m. Mickevičius išleidžia antrą knygą. Į ją sudėtos istorinė poema „Gražina" ir dvi dramos „Vėlinės" dalys (II ir IV). Matyti, kad poetas yra artimai susipažinęs su lietuvių istorija ir gyvenimu; o tai pažino jis iš dalies Vilniaus universitete, iš dalies gyvendamas Kaune (1819—1823 m.), kaip apskrities mokyklos mokytojas.

„Gražina" (iš lietuvių kalbos „graži merg-ina") yra herojinė poema, sukurta pagal Lietuvos istorinę praeitį. Pagrindinis veikėjas — jauna Naugarduko kunigaikščio Liutauro žmona: ji, užsidėjusi savo vyro šarvus, veda lietuvių būrius prieš kryžiuočius; ji sutriuškina kryžiuočius ir pati šlovingai žūsta mūšio lauke. Siužetas nors ir tautinis, forma dar klasikinė, o abi „Vėlinių" dalys yra jau perdėm romantinis kūrinys.

„Vėlinėse", kurias jis kūrė atskirais gabalais įvairiausiomis progomis, jaučiama, kad poetas ieško savo kelio draminės kūrybos baruose. Šis kūrinys iš esmės išsako

* *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 127.

lietuvių liaudies tikėjimą viso pasaulio animizmu, dvasios metempsichoze bei sielų solidarumu, kaip esame nurodę kalbėdami apie lietuvių tautos mitologiją.

Netgi pavadinimas „Vėlinės" siejasi su mirusiųjų minėjimo švente, kuri Lietuvoje visada yra ypač iškilminga. Tą dieną dalijama išmalda elgetoms, susirinkusiems prie bažnyčių ir kapinėse; jie dažnai buvo vadinami lenkiškai *dziady* (senoliai, elgetos, pavargėliai). Ta išmalda buvo simbolinė: ji reiškė savotišką paramą mirusiesiems, rūpinimąsi jų poreikiais, kurį laiduodavo slaptingasis sielų solidarumas. Ta proga pažymėsime, kad ir šiandien daugelyje Lietuvos vietų ištisos elgetų voros dalyvauja laidotuvėse ir toliau vaidina savo tradicinį vaidmenį.

Inscenizuodamas lietuvių įsitikinimus, Mickevičius galvojo ne tik apie dekorą. Būdamas tikras savo rasės sūnus, jis tikėjo pasaulio animizmu ir dvasių bendrija. Kaip ir kiti, savo dramos intrigą jis ėmė iš individualios veikėjo psichologijos; šį veikėją jis susiedavo paskui su savo liaudimi ir taip užmegzdavo naują intrigą, kurioje asmeniniai interesai tapdavo tautiniais; čia jis irgi nesustodavo, o, pereidamas prie didžiųjų žmonijos problemų, pakeldavo dramos koliziją į metafizinę plotmę. Jo manymu, susidomėjimas auga didėjant meilės objektui. Pats būdamas apdovanotas didžiuliu jautrumu, jis mylėjo visa mylėtina: savo artimą, tėvynę, žmoniją, o tokioje meilėje visada glūdi šis tas dramatiška dėl visa to, ko šis objektas neduoda idealiesiems siekiniams.

Jei pripažinsime tokią dramos hierarchiją, atitinkančią jausmų ir jų objekto dydį, konstatuosime, kad Mickevičiui drama pamažu virsta tam tikru dvasiniu persikūnijimu.

Antra ir ketvirta „Vėlinių" dalys — tai meilės drama. Antroji jungia atskiras veiksmo dalis; ji nuveda mus į liaudies švenčių verpetą, kur negudrios, bet nuostabiai gilių minčių kupinos dainos mums apsako moralinį žmonių solidarumą ir būsimą teisingumo triumfą. Ketvirtoji su nepaprastu įžvalgumu pavaizduoja apvilto jausmo istoriją. Iš esmės tai paties Mickevičiaus drama: jis mylėjo moterį ir ta moteris jį mylėjo, o vis dėlto kitas tapo jos vyru. Mickevičius buvo pernelyg artimas liaudies sielai, kad pakartotų Goethe's Verterį; jis įstengė nugalėti savo su-

dužusios meilės skausmą, kai su savo mokslo draugais buvo įmestas į kalėjimą už meilę tėvynei. Tada jis ir pajuto glaudų solidarumą su savo artimu; kentėdamas dėl jų, jis paniekino savąją kančią. Ši neganda jį atitraukė nuo individualios meilės egoizmo ir paskatino perdėm atsiduoti tautiniam jausmui. Šis jausmas vėliau įkvėpė trečią „Vėlinių" dalį, kurią jis parašė po liūdno 1830 m. sukilimo galo ir kurioje Konradas užima Gustavo vietą.

Prabėgomis pažymėsime, kad dėl pirminio sumanymo pakeitimų „Vėlinių" dalys sunumeruotos ne pagal tikrąją jų seką. Ši trečioji dalis ne tik paskutinė dramos dalis, bet ir Mickevičiaus poetinės kūrybos išvada, nors vėliau jis dar parašė epopėją „Ponas Tadas". Tad manome, kad jos tyrinėjimą verčiau atidėti iki pažinsime jo paties gyvenimo dramą.

Tremtyje Rusijoje (1824—1829 m.) išėjo du reikšmingi jo kūriniai: „Krymo sonetai" ir „Konradas Valenrodas". Tyras sonetų lyrizmas švelniai liūliuoja jo skausmą, kuris aprimsta nuo Krymo — tų „mažyčių Rytų", kaip jį vadina pats Mickevičius — stebuklingos gamtos.

„Konradas Valenrodas"— tai herojinė poema iš lietuvių kovų su Kryžiuočių ordinu laikų. Autorius joje vaizduoja narsaus žmogaus pastangas išgelbėti tėvynę ir atkeršyti už ją. Vienas lietuvis pagrobiamas teutonų, jis auga tarp jų ir tik savųjų išvaduotas išvysta gimtąją žemę. Jis supranta tada, kokį pavojų kelia priešai jo tėvynei, ir ryžtasi grįžti pas juos, kad klasta pragaišintų jų galybę. Konradas Valenrodas — taip jį vadino kryžiuočiai — užkopia visomis ordino hierarchijos pakopomis ir tampa didžiuoju magistru. Tada jis ima elgtis taip, kad kovose su lietuviais kryžiuočiai patirtų vieną pralaimėjimą po kito; galiausiai, išdaviko atpažintas, jis nusižudo.

Konradas Valenrodas buvo pirmasis Gustavo persikūnijimas; bet, nors ir būdamas tikrai tautinis herojus, jis galų gale nusižudo. Tuo tarpu Mickevičiui tik gyvenimas yra tiesos kriterijus; tad toks tautinio klausimo sprendimas, kokį pateikia „Konradas Valenrodas", jo negalėjo patenkinti. Lygiai kaip anksčiau asmeninis individualizmas turėjo virsti patriotiniu jausmu, kad išgelbėtų Gustavą, tapusį Konradu, taip dabar tautinis individualizmas

privalo tapti solidarumu su visa žmonija, kad išgelbėtų Konradą, persikūnijusį į Prometėją.

Kai šios metamorfozės idėja ateina Mickevičiui į galvą, įvykiai, atrodo, panorsta paspartinti jos brandą. Tremtinys gauna leidimą išvažiuoti iš Rusijos ir išvyksta į Vakarų Europą. Jo čia patirti įspūdžiai smarkiai skiriasi nuo dar gyvų prisiminimų, atsivežtų iš Rytų. Greita materialinės kultūros pažanga Vakaruose ypač patraukia jo dėmesį ir priverčia jį susimąstyti apie pačios kultūros tikrąją prasmę. Galų gale jis įsitikina, kad jos nereikia ieškoti už religijos ribų.

Dėl to sustiprėja jo polinkis į misticizmą, ypač jam lankantis Romoje. Jis subrandina planą kūrinio apie naująjį Prometėją, kosminę auką, kurio grandines turi nudaužyti Kristus.

Bet tuo laiku (1830 m. pabaigoje) įsiplieskia sukilimas Lenkijoje, ir Mickevičių apima sunkus nerimas. Būdamas lietuvis, jis žino, kad rusų ir lenkų vaidas yra tik santykiškos reikšmės; būdamas lietuvių ir lenkų Respublikos pilietis, jis jaučia, kad pareiga jį šaukia dalyvauti sukilime. Bet, pažinodamas Rusiją iš nesenos savo paties patirties, jis supranta, jog sukilimas pasmerktas žlugti. Be to, jo neramus protas tuo metu sprendžia plačias problemas, kurios kyla didelio aumens žmonėms ir kurios, taip sakant, jiems neleidžia veikti praktiškai.

Dėl tokios netikrumo ir neryžtingumo būklės išorinės kliūtys, trukdančios dalyvauti sukilime, jam pasirodė neįveikiamos, nors jis jau buvo pasiekęs Lenkijos karalystės pasienį. Tuo tarpu sukilimas numalšinamas. Smurto pergalės prieš šventas tautų teises akivaizdoje Mickevičius klausia savęs, iš kur nelaimės, čaižančios jo tėvynę, ir jo indėlio išsivaduojamojon veiklon klausimas iškyla naujoje šviesoje. Jo užgautas patriotizmas įkvepia jam naują konkretų Konrado įsikūnijimą, ir tikėjimas moraliniu visų tautų solidarumu padeda jam išgryninti jo dvilypės tėvynės mesijinio pašaukimo idėją.

Tokiomis aplinkybėmis pasirodė trečioji „Vėlinių" dalis ir „Lenkų piligrimystės knygos", parašytos po 1830 m. sukilimo.

Trečioji „Vėlinių" dalis turėjo būti didingas preliudas

„Prometėjui", kurio idėją jis buvo sumanęs, bet kurio taip ir neparašė.

1842—1844 m. jis sukūrė savo didįjį kūrinį „Ponas Tadas, arba Lietuva 1812 metais"; tai ne tik poeto atsisveikinimas su savo mūza, bet ir prisiminimas visos epochos, kuri iškyla, rutuliojasi mūsų akyse ir išnyksta praeityje. Ši poema, kurią kritika (pavyzdžiui, Georges'as Brandės) pavadino vienintele XIX amžiaus epopėja, tautine epopėja, bet ne klasikine, vaizduoja tuometinę Lietuvos visuomenę. Atrodo, kad autorius čia suveda sąskaitas su savo epocha ir tai daro su stulbinančia dvasios ramybe. Tik dažnai kartojamas epitetas „paskutinis" ją susieja su daiktais ir žmonėmis lyg melancholiškas vakaro šešėlis. Galima tarti, jog paskutiniai besileidžiančios saulės spinduliai nušviečia gamtą ir žmones, o praeitis nyksta naktyje. Tačiau poetas nepuola į neviltį, jis žino, kad vėl užtekės saulė ir jo atjaunėjusi tėvynė pakils su aušra.

Ši epopėja žymi pirmojo Mickevičiaus gyvenimo laikotarpio pabaigą; tas laikotarpis visų pirma lyrinis ir epinis; antrasis atneš atomazgą Mickevičiaus dramai, kurios jis buvo kartu autorius ir aktorius, nes jo poezija — gyvenimas, o jo paties gyvenimas — poezija; todėl A. Górskis galėjo pasakyti, kad, nors Mickevičiaus kūryba ir nugrimztų užmarštin, „jo gyvenimo poema visada turės poveikį širdims, nes joje slypi džiugi apsivalymo kančia" *.

Sarrazinas tokiais žodžiais užbaigia Mickevičiaus kūrybos apibūdinimą: „Didis lyrinis ir didis epinis poetas pakaitomis. Aš jus prašau įsivaizduoti, kokio milžiniško talento tam reikia, ir kartu tarti sau, kad jau vien sutikti didelį literatūros genijų — nepaprastas dalykas, o rasti tame pačiame žmoguje jautrumą, lankstumą, įvairiapusiškumą, t. y. persikūnijimo dovaną — daug retesnis atvejis. Tai neįkainojamas perlas: kiek menininkų išmanė tik vieną gaidą! Tik pagalvojus, kad vienas žmogus ne tiktai pajėgė išreikšti vaizdų ir kreipinių įtaigą, kokios nežinota nuo antikos dainių laikų, pritrenkiantį kilnų protestą dėl Teisybės ir dorovinio Idealo, išniekintų jo tautos asmenyje, tik pagalvojus, sakau jums, kad šis žmogus, apie kurį

* *Górski A.* Min veik.— P. 10.

kalbu, ne tik įstengė pateikti pasauliui tokį reginį, bet ir, be to, po tokio širdies protrūkio valiojo pavaizduoti neprilygstamą tautinio gyvenimo paveikslą ir pasirodyti kaip neturintis sau varžovų iš poetinio vaizdingo pasakojimo, taip pat tragiško lyrizmo srities — visa tai tiesiog prabloškia, ir aš negaliu rasti žodžių, kad išreikščiau savo susižavėjimą, kurį man sukelia tokia plati kūryba, kai aprėpiu ją paskutiniu žvilgsniu ir atsisveikinu su ja" *.

Mes žinome, kad Lietuvai įtakos turėjo lenkų individualizmas. Mickevičius ne tik atidavė jam duoklę kaip kiti, bet ir patyrė dėl to ryškiausių padarinių, teorinių ir praktinių. Kokiu būdu šis individualizmas galėjo susidurti su universalizmu, kuris, kaip žinome, jam būdingas, paaiškina A. Górskis mūsų jau minėtame veikale, iš kurio pateikiame čia dar vieną ištrauką.

„Ieškodamas savosios tiesos,— sako jis,— Mickevičius nesitenkina loginiu gyvenimo vieningumu. Jis siekia daugiau; jis ieško savo jausmų logikos iki pat jų gelmių gelmės, jis trokšta tikrumo. Jis puikiai supranta, kad kas nors gali būti logiška ir vis dėlto netikra. Tikrovė turi patenkinti ne tik žmogaus protą, bet ir visą dvasinę žmogaus esybę. Būties esmė yra jausmas, mintis tik jos išorinė išraiška. Tik darna visa to, ką laikome tikrove, su visa mūsų jausmų ir instinktų prigimtimi, su visa mūsų sielos pasąmonine sfera, tik ramybės ir darnos pajauta galų gale suteikia mums tikrumą.

Mickevičius geidžia tikrumo — kitais žodžiais, jis nori tikėti. Ir čia prieiname poeto dvasinėje sandaroje tą vietą, kurioje Vakarų žmogus susijungia su Rytų žmogumi. Mickevičius, panašiai kaip Goethe ar Byronas, mano, kad individo vertė priklauso tik nuo jo paties; siekti tos savosios vidinės vertės ir būti jos vertintoju, štai ką jis laiko esmine individualizmo teise ir pareiga. Remdamasis šiais Europos kultūros principais, jis trokšta nevaržomo individualybės ugdymo ir kartu siekia laisvės.

Bet tuo pačiu metu jame tūno Rytų arijas, induistas. Jis peržengia individualizmo ribas — ir pasimeta jausmų spinduliuose, o vėl atranda save visuotinėje sieloje. Jis atsisako į pasaulį žiūrėti tik estetiniu požiūriu; begalybė —

* *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 198.

štai jo veiklos laukas. Jis grįžta į sielą visuotinio žmogaus, Adomo, apie kurį kalba Biblija ir Egipto, Mesopotamijos, Indijos šventieji raštai. Jis tampa Žmogumi-Liaudimi. Jo sieloje gieda ištisi chorai amžių, kurie skrieja begalybėje ratu.

Nešamas įcentrinio sūkurio skrieja jis nuo savo patyrų į savo esybės centrą, į tą kibirkštį, iš kurios gimsta žmogus, nedidukas pasaulis. Tik ten jis gali rasti tikriausią savo paties pažinimą, ten jo įkvėpimas susitinka su didžiausia galybe — apreiškimu.

Apreiškimas — didžiausias jo ilgesys. Jis kaip žaibas perskrodžia jo prigimties chaosą, perveria širdį ugnies geluonimi, ir tada pakyla liepsnojanti aiškiaregė dvasia, peržengia žmogui skirtas ribas — yra laisva,— amžina,— patiria stebuklą.

Tokie yra būdai, kuriais Mickevičius siekia tikrumo" *.

Būtų sunku geriau paaiškinti tai, kas sudaro Mickevičiaus esmę. Stiprių sparnų mostu A. Górskis pasiveja Mickevičių skrydyje ir lydi jį svaigioje aukštybėje. Labai teisingai kritikas išryškina tris pagrindinius poeto dėmenis: Vakarų kultūros sekėjas, Mickevičius savo vertę grindžia savimi; Rytų sūnus, jis pasiekia tolimiausias begalinio kosmoso ribas; mistinis protas, jis siekia apreiškimo. Šie trys pradai glūdi jame ir stengiasi darniai sugyventi.

Bet Mickevičius atėjo iš epochos, kurioje lenkų *liberum veto* buvo įrašytas Lietuvos vėliavoje. Be to, jis priklausė XIX amžiui, kuris civilizacijai ir žmogaus asmenybei pripažino absoliučią vertę. Dėl šių aplinkybių Mickevičiui kultūros problema kyla individualizmo prasme.

Gyvenimas, jo paties akimis, paskyrė jį naujojo Prometėjo vaidmeniui. Jis jautė įgimtą nepaaiškinamą meilę pasauliui, jautė taip visapusiškai ir taip stipriai, jog tai stebino jį patį. Susižavėjimas, kurio jis buvo supamas, tik dar labiau sustiprino jo įsitikinimą savo pranašumu. Įkvėpta jo improvizacijų iškalba turėjo jo klausytojams kone antgamtišką poveikį. Iš pradžių draugų būryje, paskui Rusijoje platesnėje publikoje poetas susilaukė vis gausesnių pripažinimo ir susižavėjimo patvirtinimų. Puškinas,

* *Górski A.* Min. veik.— P. 18—19.

didžiausias rusų poetas, kukliai nusilenkia prieš jo genijų ir su kilniu tiesumu pareiškia, jog Mickevičiaus akivaizdoje jis pats, atrodo, nustoja buvęs. Veimare Mickevičių karštai priima Goethe, senis, kuris, atidavęs pagarbą jaunojo poeto genijui, mano, jog būtina išsakyti savo nuomonę apie jo kūrybą. Būdamas Romoje, o vėliau Paryžiuje jis susipažįsta su pačiomis didžiausiomis dvasios ir materijos, religijos ir kultūros problemomis. Visur jis išlaiko savo intelektualinę nepriklausomybę; jokia didybė negali priversti lankstytis jo individualybę, nes visada jis randa savyje, savo kūrybiniame genijuje aukštesnių gaidų už tas, kurių pateikia tikrovė. Visur ir visada jis randa klausytojų iš pačių žymiausių savo amžiaus žmonių. Pačios aukščiausios Lozanos ir Paryžiaus mokymo įstaigos varžosi dėl garbės jį turėti tarp savo dėstytojų.

Savo kūryboje Mickevičius sugebėjo duoti aiškų ir kartu poetišką pasiaukojamo prometėizmo paveikslą.

Būdamas dar jaunuolis ir įkvėptas laimingo gyvenimo, kokį gyveno filomatų ir filaretų draugijoje, Mickevičius parašė „Odę jaunystei". Tai buvo pirmasis jo poetinio įkvėpimo protrūkis. Be galo draugiška atmosfera, kuri jį supo, ir idealistinės Schillerio poezijos įtaka jį paskatino pašlovinti bendras jaunimo pastangas įkvėpti pūvančiam pasauliui naują dvasią. Ryškus individualizmas suskambo pirmą kartą jam būdinga gaida; kilniadvasiškas jaunystės įkarštis jau čia pakilo drąsiam skrydžiui.

„Kas vaikas lopšyje nurėškė hidros galvą, tas jaunas būdamas kentaurus smaugs, išplėš iš pragaro jo auką, į dangų laurų nukeliaus. Ten veržkis, kur akis nesiekia, įveiki tai, ko protas neįveikia! Jaunyste! kaip aras galingas tavo skrydis, o tavo rankos kaip perkūnas!"

Dzieckiem w kolebce kto łeb urwał Hydrze,
Ten młody — zdusi Centaury,
Piekłu ofiarę wydrze,
Do nieba pójdzie po laury!
Tam sięgaj, gdzie wzrok nie sięga,
Łam, czego rozum nie łamie!
Młodości! Orla twych lotów potęga,
A jako piorun twe ramię!*

* *Mickiewicz A.* Dziela.— Lwów—Paryż, 1885.— T. 1.— P. 155.

„Konradas Valenrodas" ženklina naują etapą šio individualizmo kelyje. Veikdama baironiškai, stipri asmenybė gudrybe ir klasta išgelbsti tėvynę. Tokio būdo žmogus, koks buvo Mickevičius, negali būti tuo patenkintas ir vėliau jis pats supeikia savo herojinę poemą. Tad netrukus po „Konrado Valenrodo" jis išleidžia nedidelę poemą „Farisas", parašytą rytietišku stiliumi; joje kosminis individualizmas labai galingai išreiškiamas Goethe's maniera.

Farisas — bebaimis beduinas, kuris savo ristūno leidžiasi nešamas patrakusiais šuoliais į dykumą. Niekas negali sustabdyti pašėlusio jo šuoliavimo; tyrai jį svaigina; jam nė motais skardžios uolos keteros, aštri peslio akis, grėsmingi debesys, viesulo galybė. Jis ramiai žvelgia į baltus kaulus klajūnų, mirties nutykotų kelyje, kuriuo jis joja vienui vienas ir džiūgauja įveikęs erdvę. „Atsikvėpiau,— verčia jį sakyti poetas,— ir išdidžiai žvelgiu į žvaigždes, o visos žvaigždės į mane sužiuro savo auksinėmis akimis, nes nieko daugiau, išskyrus mane, nebuvo pasaulyje".

Odetchnąłem! Ku gwiazdom spoglądałem dumnie;
I wszystkie gwiazdy oczyma złotemi,
Wszystkie poglądały ku mnie:
Bo oprócz mnie nie było nikogo na ziemi.*

Čia poetas pirmą kartą suvokia žmogaus ir pasaulio atitikimo ir bendrumo mastą. Nuo šiol poeto individualizmas atmeta jį varžančias formas ir įgauna kosminį pobūdį: „Aš ištiesiau meiliai rankas pasauliui; man regis, jog apglėbsiu jį nuo rytų lig vakarų; mano mintys skrieja į padangę; vis aukštyn, aukštyn iki pat dangaus skliauto. Kaip bitė su geluonimi savo gyvybę palieka, taip aš savo mintimis savo sielą danguje paskandinau".

Wyciągnałem ku światu ramiona uprzejme,
Zda się, że go ze wschodu na zachód obejmę.
Myśl moja ostrzem leci w otchłanie błękitu,
Wyżej, wyżej i wyżej, aż do niebios szczytu.
Jak pszczoła topiąc żądło i serce z nim grzebie,
Tak ja za myślą duszę utopiłem w niebie! **

* Ten pat.— P. 208.

** Ten pat.

Bet Mickevičius nesustoja ties šiuo kosminiu individualizmu, jis pakyla ten, kur „susiliečia Kūrėjas ir gamta", ir ten vėl pradeda amžiną žmogaus ir Dievo ginčą. Savo poetinio skrydžio viršūnę jis pasiekia Konrado improvizacijoje, trečiojoje „Vėlinių" dalyje; pirmiausia jis pareiškia, kad jo kūrybinė pajėga visagalė:

„Aš, meistras, savo ranką ištiesiu, ištiesiu ją lig dangaus ir dedu ant žvaigždžių lyg ant stiklinių armonikos mygtukų. Savo dvasia čia greitai, čia lėtai suku žvaigždes; plaukia milijonai gaidų, aš jas visas pažįstu, derinu, skiriu ir jungiu, pinu iš jų vaivorykštes, dermes ir posmus, lieju jas garsais ir puokštėmis žaibų" *.

Ja mistrz wyciągam dłonie,
Wyciągam aż w niebiosa i kładę me dłonie
Na gwiazdach, jak na szklannych harmoniki kręgach,
To nagłym, to wolnym ruchem,
Kręcę gwiazdy moim duchem,
Milion tonów płynie: w tonów milionie
Każdy ton ja dobyłem, wiem o każdym tonie;
Zgadzam je, dzielę i łączę,
I w tęczę, i w akordy, i w strofy plączę,
Rozlewam je w dźwiękach i w błyskawic wstęgach.**

„Tokia daina verta Dievo, gamtos! .. Tai didi giesmė, kuriančioji giesmė! Tokia giesmė — jėga, veikla; tokia giesmė — nemirtingumas! .. Aš jaučiu nemirtingumą; kuriu nemirtingumą... Ką didingesnio, Dieve, Tu sukurti galėjai? Žiūrėk, šias mintis aš imu pats iš savęs; jas žodžiais įkūniju ir jos skrenda, žyra po dangų, lekia, skamba ir švyti..." ***.

Boga, natury godne takie pienie!
Pieśń to wielka, pieśń — tworzenie.
Taka pieśń jest siła, dzielność,
Taka pieśń jest nieśmiertelność!
Ja czuję nieśmiertelność, nieśmiertelność tworzę:
Cóż Ty większego mogleś zrobić, Boże?
Patrz, ja te myśli dobywam sam z siebie,
Wcielam w słowa: one lecą,
Rozsypują się po niebie,
Toczą się, grają i swiecą.****

---

* *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 156.
** *Mickiewicz A.* Pisma.— T. 3.— P. 131.
*** *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 156—157.
**** *Mickiewicz A.* Pisma.— T. 3.— P. 131—132.

„Aš užgimiau kūrėju. Mano jėgos iš ten, iš kur ir Tavosios atsirado, nes ir Tu jų neieškojai; Tu jas turi ir nebijai prarasti — ir aš to nebijau" *.

Jam się stwórcą urodził:
Stamtąd przyszły siły moje,
Skąd do Ciebie przyszły Twoje,
Boś i Ty po nie nie chodził:
Masz, nie boisz się stracić — i ja się nie boję.**

Kūrybinis genijus nesuryja visų Konrado jėgų; visos jo dvasinės pajėgos yra nepaprastai išlavėjusios. „Taip,— sako jis,— aš esu jautrus, esu stiprus ir protingas" ***.

Tak! Czuły jestem, silny jestem i rozumny! ****

„Kai, sutelkęs visą dvasios galią, pažvelgiu į kometą, ji nejuda iš vietos, kol į ją žiūriu" *****.

Kiedy spójrzę w kometę z całą mocą duszy,
Dopóki na nią patrzę, z miejsca się nie ruszy.******

Toks žmogus atsistoja tarp gamtos ir Dievo ir jam išsako visos tautos skundą. „Atėjau,— sako jis Dievui,— apsiginklavęs visa minties galybe, tos minties, kuri iš dangaus griaustinius pagrobė, sekė planetų grąžą, atvėrė jūrų gelmes. Turiu dar daugiau: tą jėgą, kurios negali duoti žmonės, turiu jausmą, kuris dega viduje lyg vulkanas, tik kartais žodžiais rūksta" *******.

Przysedłem zbrojny całą myśli władzą,
Tej myśli, co niebiosom Twe gromy wydarła;
Śledziła chód Twych planet, głąb morza rozwarła;
Mam więcej: tę moc, której ludzie nie nadadzą,
Mam to uczucie, co się samo w sobie chowa,
Jak wulkan, tylko dymi niekiedy przez słowa.********

---

* *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 158.
** *Mickiewicz A.* Pisma.— T. 3.— P. 134.
*** *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 157.
**** *Mickiewicz A.* Pisma. —T. 3.— P. 132.
***** *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 158.
****** *Mickiewicz A.* Pisma.— T. 3.— P. 134.
******* *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 157—158.
******** *Mickiewicz A.* Pisma.— T. 3.— P. 133.

Konradas neabejoja Dievo Išmintimi ir tiki, jog pasaulyje yra protinga tvarka. Bet Dievas, sakoma, yra taip pat Meilė, ir Konradas laukia iš jo, kad patenkintų visuotinį laimės poreikį; jis negali rasti tinkamo paaiškinimo, kodėl kenčia jo tauta. „Aš myliu visą tautą! Savo rankomis apkabinu visas buvusias ir būsimas kartas" *.

Ja kocham cały naród! Objąłem w ramiona
Wszystkie przeszłe i pryszłe jego pokolenia.**

„Aš ir tėvynė — vienas daiktas. Mano vardas Milijonas, nes myliu ir kenčiu už milijonus" ***.

Ja i ojczyzna, to jedno;
Nazywam się Milion: bo za miliony
Kocham i cierpię katusze.****

Užtat suprantama, kad širdyje jis puoselėja drąsų norą išgelbėti tėvynę: „Trokštu prikelti savo tautą, laimingą padaryti ją, trokštu jos laime nustebinti pasaulį" *****.

Chcę go (naród) dzwignać, uszczęśliwić,
Chcę nim cały świat zadziwić.******

Ir štai Konradas bando Dievo meilę: „Duok man sielų valdžią" *******.

Daj mi rząd dusz.********

Mat „tik nuodėmingi, menki, bet nemirtingi žmonės man netarnauja ir manęs nepripažįsta" *********.

---

* *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 157.
** *Mickiewicz A.* Pisma.— T. 3.— P. 133.
*** *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 161.
**** *Mickiewicz A.* Pisma.— T. 3.— P. 137.
***** *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 157.
****** *Mickiewicz A.* Pisma.— T. 3.— P. 133.
******* *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 159.
******** *Mickiewicz A.* Pisma.— T. 3.— P. 135.
********* *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 158.

Tylko ludzie skazitelni,
Marni, ale nieśmiertelni,
Nie służą mi, nie znają.*

„Aš noriu juos valdyti jausmais, kuriuos turiu. Valdyti, kaip Tu, visus slapta ir amžinai" **.

Chcę czuciem rządzić, które jest we mnie!
Rządzić, jak Ty, wszystkiemi zawsze i tajemnie.***

„Juk žinai, aš nesuteršiau savo minčių, veltui neeikvojau žodžių. Jei man suteiksi sieloms tokią valdžią, aš iš naujo sukursiu savo tautą kaip gyvą dainą ir didesnį stebuklą padarysiu nei Tu: aš laimės dainą uždainuosiu" ****.

Wiesz, żem myśli nie popsuł, mowy nie umorzył;
Jeśli mi nad duszami równą władzę nadasz,
Jabym mój naród jak pieśń żywą stworzył,
I większe, niśli Ty, zrobiłbym dziwo:
Zanuciłbym pieśń szczęśliwą!*****

Konradas trokšta, kad Dievas palaimintų jį šiam didžiam darbui. Iš pradžių jis maldauja, paskui gundo, o galų gale smarkauja ir grasina Dievui. Dangaus tyla tik padidina jo proto ir širdies nesantarvę, ir jis, palikdamas Dievui išminties dorybę, nepripažįsta jam meilės dorybės.

„Melagis tas, kuris Meile Tave pavadino, Tu vien tik Išmintis" ******.

Kłamca, kto Ciebie nazywał miłością,
Ty jesteś tylko — mądrością.*******

Mat „mintims atidavei pasaulį, širdis verti amžinai kentėti" ********.

---

* *Mickiewicz A.* Pisma.— T. 3.— P. 134.
** *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 158.
*** *Mckiewicz A.* Pisma.— T. 3.— P. 134.
**** *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 159.
***** *Mickiewicz A.* Pisma.— T. 3.— P. 135.
****** *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 154.
******* *Mickiewicz A.* Pisma.— T. 3.— P. 135.
******** *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 159.

Myślom oddałeś świata użycie,
Serza zostawiasz na wiecznej pokucie.*

Tuo pat metu, kai Konradas pradeda abejoti Dievo gerumu, jis padidina savo reikalavimus, kuriuos laiko visiškai teisėtais; jis įrodinėja netgi Dievui, kad tai daro tik artimo labui, bet ne asmeninės laimės dėlei: „Aš kentėjau, mylėjau, užaugau kentėdamas ir mylėdamas; kai man išplėšei manąją laimę, į savo krūtinę susikruvinau rankas; prieš dangų jų nepakėliau" **.

Jam cierpiał, kochał, w mękach i miłosci wzrosłem,
Kiedyś mi wydarł osobiste szczęście,
Na własnej piersi ja skrwawiłem pięście,
Przeciw niebu ich nie wzniosłem.***

Jam atrodo, kad jo grasinimai yra nepaprastai bauginantys: „Aš tau surengsiu kruvinesnį mūšį nei Šėtonas; jis kovėsi su Tavimi protu, aš Tave iškviesiu į kovą širdimi" ****.

Ja wydam Tobie krwawszą bitwę niśli Szatan,
On walczył na rozumy, ja wyzwę na serca.*****

O kai dangus ir toliau tyli, Konradas pamėgina didžiausiomis iškalbos pastangomis įtikinti jį: „Klausyk! — sušunka jis,— jei tiesa tai, kuo sūniškai aš įtikėjau, ateidamas į šį pasaulį,— kad Tu myli; jei Tu mylėdamas kūrei pasaulį, jei savo kūrinį Tu myli tėvo meile; jeigu jautrią širdį parodei išgelbėdamas arkoje tuntus žvėrių nuo potvynio; jei ta širdis ne pabaisa, atsirandanti netyčia, bet nesulaukianti savo metų; jei Tau valdant jautrumas nėra iškrypimas, jei milijonų nelaimingųjų šauksmas „Gelbėk" nėra Tau tik paini lygtis, jei meilė Tavo pasaulyje dar ko nors verta, o nėra tik Tavo apsiskaičiavimas <...> Tavęs meldžiu, duok man valdžią, jos menką dalelę, bent

---

* *Mickiewicz A.* Pisma.— T. 3.— P. 136.

** *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 160.

*** *Mickiewicz A.* Pisma.— T. 3.— P. 137.

**** *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 160.

***** *Mickiewicz A.* Ten pat.

dalį to, ką žemėje yra gavusi puikybė: su ta vienintele dalelyte kiek laimės aš sukurčiau!" *

Słuchaj! Jeśli to prawda, com z wiarą synowską
Słyszał, na ten świat przychodząc,
Że Ty kochasz; jeżeliś Ty kochał świat rodząc,
Jeśli ku zrodzonemu masz miłość ojcowską; —
Jeżeli serce czułe było w liczbie zwierząt,
Któreś Ty w arce zamknął i wyrwał z powodzi; —
Jeśli to serce nie jest potwór, co się rodzi
Przypadkiem, ale nigdy lat swych nie dochodzi; —
Jeśli pod rządem Twoim czułość nie jest bezrząd,
Jeśli w milion ludzi krzyczących „ratunku!"
Nie patrzysz jak w zawiłe zrównanie rachunku; —
Jeśli miłość jest na co w świece Twym potrzebną,
I nie jest tylko Twoją omyłką liczebną...

.....

Zaklinam, daj mi władzę: jedną część jej licha,
Część tego, co na ziemi osiągnęła pycha:
Z tą jedną cząstką ileż jabym szczęścia stworzył.**

Bet viskas veltui. Tada Konradas pajunta, kad ima netekti nuovokos, o jo valia bejėgė sulaikyti beprotišką energijos išsiliejimą.

„Nežinai,— šaukia jis,— kad jausmai sudegins tai, ko mintis neįkanda? Matai šį laužą — mano jausmus: aš juos renku, dedu į krūvą, kad jis liepsnotų smarkiau; įdedu juos į geležinį savo valios apvalką kaip sviedinį į mirtį nešančią patranką <...> Atsiliepk, nes šausiu į Tavo gamtą <...> Sušuksiu, kad Tu esi ne pasaulio tėvas, bet...

Velnio balsas:

— Caras!

(Konradas stabteli akimirką, susverdi ir krinta)" ***.

Wiedz, że uczucie spali, czego myśl nie złamie;
Widzisz to moje ognisko — uczucie:
Zbieram je, ściskam, by mocniej pałało.
Wbijam w żelazne woli mej ukucie,
Jak nabój w burzące działo —

.....

* *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 161.

** *Mickiewicz A.* Pisma.— T. 3.— P. 137—138.

*** *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 162.

Odezwij się: bo strzelę przeciw Twej naturze!

.....

Krzyknę, żeś Ty nie ojcem świata, ale...
Głos djabła
Carem.
*(Konrad staje chwilę, słania się i pada)"**.

Kitą dieną po šios titaniškos kovos nakties, kai Mickevičius rašė Konrado improvizaciją, poetas buvo rastas be sąmonės paslikas ant grindų. Atėjusiam jo aplankyti draugui jis prisipažino vos nenumiręs ir tik su didžiausiu vargu užrašęs šią improvizaciją **.

Po tokios siautulingos ekstazės Mickevičius suprato, kad neigti Dievą — beprotybė, ir vis dėlto jis neišsižadėjo individualizmo, kuris nebe taip ryškiai, daugiau idealiai dar pasireiškia jam sprendžiant tautinį klausimą.

Išdidų ir karštakraujį Konradą trečiojoje „Vėlinių" dalyje pakeičia „kuklus ir nuolankus tarnas" kunigas Petras. Šiedu personažai išreiškia du žmones, glūdinčius Mickevičiuje: bebaimį Vakarų Prometėją ir nuolankų Rytų Jobą. Kai pirmasis meta įžūlų iššūkį pačiam Dievui, antrasis jį sulaiko ant bedugnės krašto ir suteikia ramybę jo įsiaudrinusiai sielai.

Jeigu jo tauta kenčia, vadinasi, mano poetas, jai lemta būti Mesijumi kitoms tautoms. Jis pasmerkia Konrado puikybę, nederančią jo kaip laisvintojo pašaukimui, ir mistiniu regėjimu išpranašauja, kad ateis liaudies didvyris, kurį nurodo mistiniu simboliu — skaičiumi „44".

Šis naujasis Prometėjas išgelbės jo tautą, o ji išgelbės žmoniją. Štai tokia Mickevičiaus tautinio mesianizmo koncepcija: Rytų neveiklumas ir nestygstantis Vakarų veiklumas — kiekvienas čia turi savo dalį.

Po šito Mickevičius, atrodo, paima save į rankas; jis parašo dar „Poną Tadą", paskui atsideda šeimai ir, norėdamas materialiai apsirūpinti, apsiima vadovauti Lozanos lotynų literatūros katedrai, o vėliau *Collège de France* mokyklos slavų literatūros katedrai.

---

* *Mickiewicz A.* Pisma.— T. 3.— P. 138—139.

** Žr. *Kallenbach J.* O improwizacji Konrada.— Lwów, 1890.— P. 20—21.

Paryžiuje jis kurį laiką prikausto publikos dėmesį. „Tarp idealistų,— sako Sarrazinas,— kuriems tuo metu buvo leista pasisakyti viešai, be abejo, Quinet, Michelet, Mickevičius bei Lamartine'as buvo iškalbingiausi, liepsningiausi, magiškiausi. Jų temperamentas jiems liepė pulti į ugnį. Jie mielai degino savo gyvenimą visų akivaizdoje, eikvodami save be atodairos; jie buvo kartu mokslininkai, poetai, oratoriai, įkvėpti visuomenininkai ir literatūros kariai" *.

Vis dėlto reikia pripažinti, kad mesianizmo koncepcija pakirto jam sparnus. Jei laukiamasis Prometėjas turi išgelbėti jo tautą ir per ją žmoniją, įgydamas, anot Konrado idėjos, „sielų valdžią", Mickevičiui liko tik paskirti visas jėgas tarnauti šiam išganytojui. Mickevičius, parašęs Konrado improvizaciją, laukė ir — pats faktas neginčijamai keistas — po dešimties metų susilaukė paslaptingo lankytojo, kuris su tvirtu įsitikinimu pareiškė esąs pašauktas atlikti Mickevičiaus išpranašautą misiją ir, kad įrodytų esąs pašauktasis, nepaaiškinamu būdu išgydė beviltiškai sergančią poeto žmoną.

Tai buvo, kaip ir Mickevičius, lietuvis, vardu Andrzejus Towiańskis. Įtikintas nuostabaus išgydymo ir apsidžiaugęs, kad jo karščiausi ir slapčiausi lūkesčiai išsipildysią, Mickevičius patikėjo Towiańskio misija ir nuo tol paskyrė visą savo genijų, visas savo proto ir valios jėgas šio reikalo sėkmei. Retai kada žmogus imasi kovoti su blogiu ir puola siekti idealo su tokiu veržlumu, kokį parodė Mickevičius, remdamas Towiańskį. Jo dėka Towiańskio doktrina apie religinį pasaulio atgimimą suviliojo protingiausias to meto lietuvių ir lenkų išeivių galvas.

Lengva įsivaizduoti Mickevičiaus vilčių sudužimą; jam ne tik kad nebuvo lemta išvysti išsipildant didžiausius mokytojo sumanymus, bet ir pats išseko nuo didžiulių pastangų, lyg Prometėjas, kapojamas vanagų. Kad nenustotų tikėjęs, jis prievartauja savo protą, baudžia vergauti kitados genialią savo sielą ir liepia jai laikyti tiesa tai, kas iš tiesų tikra nesąmonė. Jis uždaro tarp ankštų sektantiškų sienų savo karštus jausmus, kurie anksčiau aprėpė visą

---

* *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 67.

pasaulį ir kurie kunkuliavo gyvybe ir begalinių veržlumu; jo nepaprastas veiklumas dabar spurda be tikslo ir be vilties įkyrių iliuzijų tinkle. T. Lenartowiczius, vienas iš jo tėvynainių, turėjęs galimybę jį matyti į gyvenimo pabaigą, pasakė apie jį: „Tai buvo rimtas žmogus, rytietis, stovyklos galva, karalius, išvarytas iš savo karalystės, beribių plotų" *. Popiežius Pijus IX, kuris buvo suteikęs jam kelias audiencijas ir galėjo spręsti apie jo įsitikinimų karštį, jį vadino „vargšu žmogumi".

1855 m. Mickevičius nuvyksta į Turkiją, kurioje, naudodamiesi Krymo karu, buriasi lenkų legionai, kad bandytų atkovoti laisvę. Poetas čia miršta nuo choleros tais pačiais metais.

Jo gyvenimas — simboliška lietuvių tautos gyvenimo analogija: žlugdanti Lenkijos įtaka, sunaikinusi Lietuvą, sunaikino ir tą triūsą, kuriam Mickevičius atidavė visą savo gyvenimą, nes jis stengėsi padaryti galutines metafizines išvadas iš lenkų *liberum veto*, kuris buvo jo epochos šūkis. Apibendrinanti A. Górskio nuomonė, pareikšta apie paradoksalų Mickevičiaus gyvenimą, mums primena tai, ką esame pasakę anksčiau apie lietuvių tautinį individualumą: „Prieš pusę amžiaus numirė Adomas Mickevičius. Numirė toli nuo Lietuvos, svetimoje žemėje, kone Respublikos pasienyje. Gyvenime viskas, ko troško labiausiai, jam buvo užginta — ir taip nuo pradžios iki galo. Iš gimtosios žemės jį išvijo prašalaitis. Jis mylėjo moterį, o jos ranką gavo kitas. Pats buvo laisvos dvasios ir sukurtas laisvei, o numirė prieš akis matydamas nelaisvę — ir viso gyvenimo pastangomis nevaliojo išvaduoti iš jos savo tėvynės. Bažnyčios sūnus, kryžiaus riteris, o kentė Bažnyčios cenzūrą ir savo knygas matė Indekse. Buvo poetas iš Dievo malonės, vienintelis grindęs gyvenimą įkvėpimu, o metė poeziją dėl žodžio, o žodį dėl veiksmo ir atsidėjo apaštalavimui, niekada neparašęs „savosios knygos". Buvo žmogus, pasižymėjęs riterio instinktu, todėl stengėsi įveikti tikrovę, o į gyvenimo pabaigą jam teko žiūrėti pavargusiomis akimis į liūdną tuometinio pasaulio tikrovę, pražudžiusią jo brangiausias viltis. Ir nors

* *Chmielowski P.* Adam Mickiewicz...— T. 2.— P. 439.

buvo sukurtas Olimpui, tačiau nusigręžė nuo dievų ramybės ir liko kovotojas žemėje" *.

Toks buvo Adomas Mickevičius, kurį Ernestas Renanas aprašo taip: „<...> savotiškas lietuvių milžinas, kupinas pirmapradės didžiųjų rasių jėgos prieš joms pabundant" **. Ir iš tikrųjų Mickevičius turėjo savyje visus Lietuvos tautinio atgimimo pradmenis. Jame įvyko jo šalies istorijos loginis perėjimas nuo antitezės prie sintezės. Jo aiškiaregis žvilgsnis numatė Lietuvos ateitį, ir užtat visiškai sąmoningai jis pareiškė: „<...> taigi ši tauta yra viena iš *laukiančiųjų*" ***.

Mickevičius paliko turtingą kūrybinį savo palikimą abiem tautoms kartu; abi jos teisėtai nusipelnė jo meilę, bet kiekviena savaip: kaip dovaną lenkai, o lietuviai kaip giminė. Kas jis buvo vieniems ir kitiems, parodys toks palyginimas. Dangaus erdvėje dvi kometos skrieja milžinišku ratu; neįmenamas likimas lemia, kad tam tikrame savo kelio taške jos susidurtų; abu šviesuliai susitinka, ir jų kelias aiškiai pasikeičia: vienas jų staiga iškrypsta iš savo tako nuo smūgio, išskeliančio akinančią liepsną. Ir nors abi kometos toliau nuskrenda erdvėje skirtingais keliais, dar ilgai matyti tos liepsnos pašvaistė.

---

* *Górski A.* Monsalwat.— P. 4.

** *Sarrazin G.* Min. veik.— P. 122.

*** *Mickiewicz A.* Mythologie lituanienne // Les Slaves.— P. 131.

LIETUVIŲ TAUTOS ATGIMIMAS IR TAUTINIS IDEALAS

Dviejų skirtingų pradų visuotinė sintezė tautinėmis lietuvių civilizacijos formomis

A. DEMOKRATINĖ LIETUVOS RAIDA XIX a.

1. *Senųjų aristokratinių idėjų viešpatavimas iki 1830 m. sukilimo*

Bendras Lietuvos ir Lenkijos gyvenimas, kaip žinome, pasibaigė katastrofa: abi šalys buvo nušluotos nuo politinio Europos žemėlapio. Bet nors valstybės ir išnyko, tautos ir toliau gyveno. Išties, ypač lietuvių tauta, vien dėl savo praeities, skaudžiai pajuto likimo negailestingumą. 1795 m. ją pasidalijo Prūsija ir Rusija. Po Tilžės taikos viena Prūsijos Lietuvos dalis buvo prijungta prie atkurtos Lenkijos karalystės, pavadintos Didžiąja Varšuvos kunigaikštyste.

Tada, kai trijų didžiųjų kaimynų grėsmė slėgė sunkiau nei kada nors, ši nelaimingoji tauta dar skaudžiau pajuto lemtingus šimtmečių nesantaikos, išskyrusios dvi visuomenės klases, padarinius. Laimei, demokratijos vėjas, prabūžęs per visą Europą XIX amžiuje, pabudino Lietuvą iš liguisto snaudulio, nuo kurio ji galėjo pražūti. Aristokratizacija suskaldė tautą ir pragaišino valstybę; tik per demokratiją tauta galėjo susitelkti ir atgauti nepriklausomybę. Žinoma, ji ne iš karto pajėgė atsitiesti; iš pradžių viršų vis dar turėjo ankstesniojo laikotarpio tradicijos; tačiau bent jau prasidėjo sąjūdis, o jo sėkmė priklausė nuo loginės įvykių eigos.

Netrukus, Rusijai aneksavus didelę dalį Lietuvos, į carų sostą įžengė Aleksandras I. Priešingai nei Napoleonas, kuris palaikė asmeninę iniciatyvą, skatino savo pagalbininkų asmeninę iniciatyvą ir visur, kur kaukšėjo pergalin-

gi jo legionų žingsniai, skleidė asmeninės valstiečių laisvės idėją, Aleksandras I labiau linko vidaus politikoje remtis tradiciniais sluoksniais ir, nors ir vaizdavo liberalą, visai nesirengė imtis veiksmingų priemonių, kad palengvintų valstiečių baudžiavą.

Tokios politikos jis laikėsi ir Lietuvos atžvilgiu; iš pradžių jis nedrįso liesti bajorų sanklodos ir jų valdžios valstiečiams. Napoleono bandymas išlaisvinti valstiečius patyrė tokį pat pralaimėjimą kaip ir žygis prieš Maskvą, o bajorai išsaugojo visas savo socialines prerogatyvas kaip ir visišką laisvę ir toliau palaikyti su Lenkija anksčiau turėtus kultūrinius ryšius.

Šį istorinį Lietuvos ir Lenkijos ryšį Aleksandras I laikė labai stambiu švietalu, pravarčiu jo gerinimosi ir meilikavimo politikai, kurios jis laikėsi Lenkijos atžvilgiu. Tol, kol nebuvo tikras savo dinastijos tvirtumu ir abejojo savo užsienio politikos sėkme, jis svajojo Lietuvą ir Lenkiją padaryti autonomine valstybe, susijusia su Rusija personaline unija, kuri būtų Romanovų giminės atrama, kaip Vengrija, kuri sutvirtino Habsburgų padėtį Austrijoje.

1810 m. Lietuvos aristokratija sukūrė projektą autonominės Lietuvos, kuri turėjo būti būsimosios lietuvių ir lenkų valstybės branduolys. Iš tiesų tuo metu, po Tilžės taikos, dalis etnografinės Lenkijos buvo nepriklausoma, o dalis valdoma Prūsijos ir Austrijos. Bet pergalė prieš Napoleoną ir diplomatinė sėkmė Vienos kongrese suteikė Aleksandrui I galimybę iškart įvykdyti tai, ką iš pradžių buvo pasišovęs pasiekti didelėmis užuolankomis. Dabar dinastijos prestižas tiek viduje, tiek užsienyje buvo tvirtas; be to, Rusijos caras gavo Lenkijos karaliaus vainiką. Nuo šiol Aleksandro rodomas palankus domėjimasis Lietuvos ir Lenkijos likimu atšalo, ir abi šalys patyrė patvaldystės piktnaudžiavimų. Lenkijos autonomijos pažeidinėjimai vis dažnėjo, o Lietuva turėjo kęsti savivalę Novosilcevo, norinčio ją nubausti už „neprotingas simpatijas" Lenkijai. Caro valdininkams Lietuva iš tiesų yra nuo amžių rusų žemė. Čia amžinas slavų vaidas pasiekė naują priešiškumo pakopą. Ligi šios dienos lenkai vis dar pretenduoja į vadinamąją „nuosavybę", turinčią įtvirtinti jų įtakos pirmenybę Lietuvoje. Savo ruožtu rusai nesiliauja

reiškę savo „amžinų teisių", grindžiamų senuoju kultūros bendrumu.

Tokios pažiūros loginė išdava buvo ta, kad rusų valdžia ėmėsi uoliai rusinti šalį. Bajorai, išvydę tada iškilusią grėsmę istorinėms ir intelektualinėms jų tradicijoms ir likę be atramos, kurią būtų suteikusi politinė nepriklausomybė, sunerimę ėmė žvalgytis į Lenkiją. Kol Lietuva turėjo savivaldą, jie jautėsi esą, nepaisant sulenkėjimo, atskiros tautos nariai, bet dabar, kai Lietuva neteko visų politinių laisvių, kurių nuotrupas Lenkija vis dar buvo išsaugojusi, jiems liko tik toks pasirinkimas: arba atvirai prisijungti prie lenkų, arba ištiesti ranką liaudžiai, demokratizuoti šalies gyvenimą ir taip suvienyti tautą. Pirmuoju atveju visa viltis buvo Lenkija, kurios tautiniai ir politiniai interesai liepė remti tradicinius Lietuvos sluoksnius. Ir priešingai, antruoju atveju visa tauta turėjo susitelkti, kad išardytų svetimšalio kėslus. Eidama pirmuoju keliu bajorija neturėjo atsisakyti senų įpročių ir neprivalėjo nieko aukoti liaudžiai. Antrasis kelias reikalavo pagrįsti visą šalies gyvenimą naujais demokratijos pamatais.

Dar kartą viršų paėmė pripratimas, ir didžioji bajorų dauguma pasuko pirmuoju keliu; antrąjį pasirinko tik menka elito dalis, pasižyminti meile tautai ir pagarba idealams.

Tokia buvo padėtis, kai 1830 m. gruodyje Lenkijoje prasidėjo sukilimas, užsibrėžęs nusimesti rusų jungą ir atkurti uniją su Lietuva; lenkų pakviesta lietuvių bajorija įsitraukė į sąjūdį, daugelyje vietų įkūrė sukilimo komitetus ir paskelbė Lenkijos karalystę. Lietuvos valstiečiai, nuo savo šeimininkų visiškai priklausantys baudžiauninkai, irgi privalėjo eiti po sukilimo vėliavomis. Tačiau bandymas sužlugo. Vienintelis jo padarinys Lenkijai buvo tas, kad jis neteko paskutinių savo laisvių, o Lietuvai tai atnešė naujas žiaurias represijas. Sukilimas dar kartą parodė aristokratinės valdžios bejėgiškumą: visiškas neorganizuotumas, aukščiausios vadovybės ryžto ir santarvės stoka — štai nesėkmės paaiškinimas. Be to, reikia pridurti savanaudiškumą tų, kurie nenorėjo padaryti liaudžiai jokių nuolaidų, galėjusių uždegti ją noru ginti laisvės bylą.

Žodžiu, ši nesėkmė galutinai sukompromitavo bajoriją, nepajėgią paimti į savo rankas Lenkijos ir Lietuvos tautų reikalus.

2. *Demokratinių idėjų raida nuo 1831 iki 1863 m. sukilimo*

Iškart po 1830 m. sukilimo dėl savaiminės reakcijos Lenkijoje ir Lietuvoje smarkiai paplito demokratinės idėjos. Lietuvos inteligentai, kuriuos jų simpatijos ir kilmė suartino su liaudimi, sudarė tautinio sąjūdžio gretas. Vis labiau imta suprasti, kad norint pasiekti tikslą tautinis sąjūdis turi pakelti visą tautą. Nuo pat pirmųjų XIX a. metų radosi, netgi tarp aukščiausiosios aristokratijos, protų, kurie ėmė domėtis liaudies gyvenimu, puoselėjo tautinę kalbą grožinės literatūros kūriniais ir rūpinosi pagerinti paprastų žmonių gyvenimą; tokiems kilnuomenės atstovams priklausė, be kitų, vyskupas ir kunigaikštis Giedraitis, Dionizas Poška ir grafas Pliateris. Viduriniajame sluoksnyje, ypač XIX a. viduryje, buvo gausu tokių tautinio atgimimo pirmtakų. Bet, kol didžiuma liaudies buvo baudžiauninkai, visiškai priklausomi nuo savo šeimininkų, šis sąjūdis turėjo tik tiek jėgos, kiek jos galėjo suteikti pavienių žmonių įsitikinimai ir simpatijos.

Iš tikrųjų šis judėjimas buvo tik pasirengimas būsimajam tautiniam atgimimui; jis vėl pažadino visuomenės susidomėjimą lietuvių liaudies kultūra ir ypač jos kalba; kai kurie, susipažinę su pirmąja ir įveikę pastarosios sunkumus, ėmėsi intelektualinės kūrybos grynai tautinėmis formomis. Tiesą sakant, pirmieji bandymai buvo padaryti XVIII a. viduryje; būtent tuo metu Prūsijos lietuvis Kristijonas Donelaitis sukūrė poemą „Metai". XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje gyveno lietuvių rašytojas kunigas Antanas Strazdas. Bet dar reikėjo laukti laikotarpio tarp 1830 ir 1863 m. sukilimų, kad lietuvių tauta pradėtų smarkiai reikštis literatūroje vieningu sąjūdžiu istoriko Simono Daukanto, vyskupo M. Valančiaus ir mokslo populiarintojo L. Ivinskio pastangomis.

Kiti tuo metu apie Lietuvą rašė lenkiškai. A. Mickevičių jau gerai pažįstame; čia galima dar paminėti istoriką

T. Narbutą, romanistą ir istoriką I. J. Kraszewskį bei poetą L. Kondratovičių.

Tačiau rusų valdininkai ir toliau engė, o jų priespauda pasidarė dar sunkesnė po 1848 m., kai reakcinės jėgos visoje Europoje bandė atsikovoti prarastas pozicijas. Mes jau žinome, kad tarp 1830 ir 1840 m. buvo uždarytas Vilniaus universitetas, atšauktas „Lietuvos statutas" ir netgi išbrauktas Lietuvos vardas iš viešojo žodyno. Po 1848 m. priespauda pasidarė dar smarkesnė. Krymo karas, prasidėjęs 1854 m., ir Vakarų Europos valstybių koalicija prieš Rusiją Lenkijoje ir Lietuvoje sužadino naujas geresnės ateities viltis. Napoleono III paskelbtas tautų principas ir šio valdovo suteikta parama vienijant Italiją pakurstė šias viltis; deja, jos buvo tik iliuzija, ir, Krymo karui pasibaigus, Aleksandras II pasistengė įtikinti, kad abi pavaldžios tautos apsiriko. Tai sukėlė naują 1863 m. sukilimą. Sukilėliai tikėjosi Europos pagalbos; Europa pasitenkino vien diplomatiniu įsikišimu, kuris tik suerzino rusų valdžią, ir tautinės bylos reikalas dar kartą buvo ilgam sukompromituotas.

1863 m. sukilimu paskutinį kartą buvo pabandyta suvienyti tradicinius ir dirbančių žmonių sluoksnius kovai su svetimųjų valdžia. Šį kartą į programą buvo įrašytas baudžiavos panaikinimas ir pilietinių teisių lygybė. Bet jau buvo per vėlu: valstiečiai jau nebetikėjo ir užtat didžioji jų dauguma liko nuošalėje; nors kai kurie suprato, jog būtina iškovoti politinę nepriklausomybę, bet, valdančiųjų sluoksnių gėdai, žemės ūkio reforma, prasidėjusi Rusijoje prieš 1863 m. sukilimą, vertė Lietuvos valstiečius priimti laisvę iš patvaldžio rankų. Carizmas, kuris, užkariavęs Lietuvą, užgniaužė joje demokratiją, veidmainiškai užsidėjo išlaisvintojo kaukę; kas slėpėsi už jos, netrukus pamatysime.

3. *Demokratinių idėjų įsigalėjimas po 1905 m. revoliucijos*

Pabaigti malšinti sukilimą Lietuvoje buvo pavesta grafui Muravjovui; jis taip stropiai įvykdė savo užduotį, jog nusipelnė išraiškingą, bet ne itin garbingą Koriko pravardę. Tai jis pradėjo teroro režimą, kuris nuo 1864 m. iki

1905 m. revoliucijos atkakliai siekė surusinti šalį. Tikslas buvo vienas, o metodai skyrėsi nelygu kam buvo taikomi; lietuvių liaudis iš tikrųjų visa perdėm buvo vieninga engėjo atžvilgiu, bet ji nesutarė tautinės koncepcijos klausimu: viena dalis, reikšminga savo materialiniais ir intelektualiniais ištekliais, vis labiau gręžėsi į Lenkiją, kurią norėjo išvaduoti iš Rusijos gniaužtų; kita, reikšminga savo skaičiumi, paprasčiausiai stengėsi gyventi lietuviškai. Pirmutinis rusų politikos uždavinys buvo jokiu būdu neleisti visuomeniškai arba tautiškai suartėti abiem tautos dalims; išties rusinimo politika turėjo tiek pat bijoti ir visuotinio šalies sulenkėjimo, ir apsišvietusiųjų klasių grįžimo prie tikrųjų tautinių priedermių. Dėl to rusų valdžia palaikė klasių skirtumus ir visaip stengėsi skleisti bei puoselėti tarp jų nesantaikos sėklą, kaip tai aiškiai pasimatė dalijant žemę valstiečiams: šie lig tol turėjo į šeimininkų miškus ir ganyklas labai painias baudžiavines teises, ir šitai visų labui reikėjo išspręsti ir sureguliuoti, bet buvo pasistengta šį klausimą apeiti. Ir priešingai, kai abi klasės sutartinai vargindavo valdžią, ji imdavosi priemonių, kuriomis dirbtinai jas atskirdavo vieną nuo kitos. Antai žmonės, turintys vidurinį išsilavinimą, nebegalėjo priklausyti valstiečių luomui. Kita vertus, įvairių įvairiausiais būdais mokėta sudrausminti ir stambiuosius žemvaldžius: oficialiai vadinami lenkais, jie negalėjo įsigyti ūkių lietuviškose gubernijose; tiems, kurie jų turėjo, jie buvo atitekę tik kaip palikimas. Valstiečiai turėjo teisę pirkti žemės, bet tik iki 60 dešimtinių. Pagaliau, siekdama iki galo įvykdyti šį naikinimo darbą, valdžia kiekvieną bent kiek prasimokiusį asmenį atkakliai laikė lenku: tad galima buvo rimtu veidu tvirtinti, kad lietuviai nepasiduoda jokiam mokslui.

Žinoma, budri Rusijos akis nebuvo atsaini nei viešajam švietimui, nei tikėjimo reikalams. Visos be išimties mokyklos buvo pertvarkytos rusišku pavyzdžiu. Jose buvo mokoma rusų kalba, jaunimui brukamas rusiškas patriotizmas ir stačiatikystė visomis leistinomis ir neleistinomis priemonėmis. Žodžiu, mokslo šventovė tapo policijos nuovada ir kalvė, kalančia jaunimą pagal formulę „tikėjimas, caras, tėvynė". Tuo pat metu tikėjimo priespauda ir persekiojimas pasiekė kraštutines ribas. Bet mūsų tikslas nėra

aprašinėti lietuvių tautos kančias; mes pasiliksime prie savo uždavinio ir išdėstysime, ką Lietuva iškentė tautinės kultūros srityje.

Lenkams buvo uždrausta spausdinti periodinius leidinius Lietuvoje, bet jie bent jau galėjo naudotis Lenkijos karalystėje spausdintomis knygomis ir žurnalais. Lietuvių atžvilgiu pasielgta negailestingiau. 1864 m. jiems buvo uždrausta, grasinant griežčiausiomis bausmėmis, ne tik spausdinti knygas ir laikraščius lotyniškaisiais lietuvių spaudmenimis, bet ir naudotis tokiais spaudiniais, net jeigu jie būtų išleisti už imperijos ribų. Jiems buvo suteikta teisė spausdinti tik rusiškais spaudmenimis, kad šitaip būtų palengvintas lietuvių rusinimas. Lietuvių liaudis nepasidavė tokioms provokacijoms; ji pasuko pasipriešinimo keliu, vienintelių, kuris šiomis aplinkybėmis atitiko teisėtą jos savigarbą. Ji paniekino teisę spausdinti rusiškomis raidėmis ir toliau bemeilijo slapta dirbti tautinį darbą.

Tačiau liaudis ir sulenkėję sluoksniai ir toliau ėjo vis labiau išsiskiriančiais keliais. Tų sluoksnių atstovai, laikydami save lenkų idėjos kankiniais, kaip niekada buvo linkę įtraukti mases į lenkišką provėžą. Jie nesuprato, kad nuo tos valandos, kai rusų politika ėmė stengtis suardyti tautinę vienybę, išrausdama griovį tarp jų ir liaudies, jų pareiga buvo atsižvelgti į tautinius pastarosios poreikius, o ne dar labiau ją lenkinti. Bet tam jie būtų privalėję atsisakyti nerūpestingo gyvenimo ir privilegijuotos padėties; tokiu didvyriškumu jie nepasižymėjo. Valstiečių išlaisvinimas iš baudžiavos juos privertė apsispręsti socialiniu klausimu: čia jie parodė tik savanaudiškus buržuazinius ir reakcinius interesus. Daugybė jų buvo atvirai priešiški tautiniam lietuvių sąjūdžiui, ir netgi atsirado žmonių, tikinusių, kad, girdi, šį sąjūdį įkvėpę rusai, jame įžiūrėdami puikų pagalbininką kovojant su lenkais!

O iš tikrųjų, kai valstiečių išlaisvinimas parengė palankią dirvą tautinės demokratinės idėjos sklaidai, rusų politika trečią kartą tam pastojo kelią. Šį kartą liaudis, paleista iš baudžiavos, metė iššūkį engėjui, ir, praslinkus dvidešimčiai metų nuo išlaisvinimo, t. y. vos tik suaugo pirmoji laisva karta, prasidėjo lietuvių atgimimo era, kai Tilžėje, Prūsų Lietuvoje, buvo įsteigtas naujas lietuviškas laikraštis „Aušra".

Jau anksčiau menkiausi demokratizacijos požymiai visada sukeldavo liaudies sluoksnių susidomėjimą tautine byla; vadinasi, nereikia stebėtis, kad baudžiavos panaikinimas paskatino jų veiklumą. Persekiojimai, kuriais rusų valdžia stengėsi sustabdyti lietuviškos literatūros platinimą, nepajėgė užtvenkti vis stiprėjančios srovės. Juo moralinė ir materialinė priespauda buvo sunkesnė, tuo didesnis buvo liaudies bruzdėjimas, tuo tvirtesnė darėsi jos savimonė.

Tautinis lietuvių liaudies atgimimas nuo pat pradžių reiškėsi trejopu protestu: prieš rusų valdžios rusinimo politiką; prieš lenkų pretenzijas; prieš tradicines aristokratų pažiūras. Savo atkakliu noru gyventi, savo kančiomis, kurias teko dėl to pakelti, Lietuva, užrišta burna, sugebėjo duoti vienintelį deramą atsakymą dėl jos besivaržantiems rusams ir lenkams. Jis buvo aiškus: Lietuva nenori būti nei rusiška, nei lenkiška; ji nori likti pati savimi ir užtat atsisako pripažinti savo vadais tuos, kurie ją privedė prie bedugnės krašto.

Keturiasdešimt metų (1864—1904 m.) lietuvių liaudis nenuilstamai kovojo dėl savo švenčiausių teisių. Liaudies sluoksniai patys pasirūpina intelektualiniais kadrais; susikuria įvairios partijos; socialistai ir klerikalai sudaro kraštutinius sparnus milžiniškos kariaunos, kurios centrą užima tautinio švietimo šalininkai, vieni daugiau ar mažiau linkę prie socializmo, kiti — prie religijos. Ir nors jie nevisiškai sutaria dėl būdų išlaisvinti šalį iš svetimųjų globos ir atgaivinti ją, bet visi alei vieno vieningi savo patriotiniu užsidegimu, ir jų pažiūros sutampa visais trimis tautinio atgimimo punktais.

Randasi abipusė didelė simpatija tarp liaudies ir intelektualinio elito; abu ima bendrauti ir padėti vienas kitam. Tiesą sakant, siaučiant policiniam režimui, toks bendradarbiavimas ir galėjo susiklostyti tik tarp tautos jėgų, kuriančių materialines gėrybes, ir jėgų, kuriančių intelektualines vertybes; apsišvietusieji protai susipažino su liaudies kultūra ir perėmė jos formas, metodus ir rezultatus. Tai buvo parengiamasis darbas, juodas darbas, bet būtinas, kad sėkmingai vystytųsi aukštesnė intelektualinė kultūra, kuri grynai tautinės sintezės forma išsiskleis tada, kai šalis galės laisvai kvėpuoti.

Šio amžiaus pradžioje policinio režimo drastiškumas šiek tiek sušvelnėjo; rusų valdžia, ilgai spyriojusis, buvo priversta pripažinti visišką jo nesėkmę. XIX a. pabaigoje tautinio atgimimo darbininkus sudaro žmonės iš pačių įvairiausių visuomenės sluoksnių: kunigai, gydytojai, advokatai, inžinieriai, valstiečiai, miestiečiai, amatininkai ir netgi keli stambieji žemvaldžiai, patraukti sąjūdžio entuziazmo, imasi platinti lietuviškus leidinius, atgabentus kontrabanda, ir varo aktyvią priešvyriausybinę propagandą. Kalėjimai ir tremtys jų negąsdina. Nukirtus vieną galvą, atsiranda dešimt naujų: laisvės karių šlovingos gretos ne mažėja, o diena dienon vis auga. Valdžia neįstengia atimti iš tikinčiųjų jų lietuviškų maldaknygių; ji nebevalioja konfiskuoti draudžiamos literatūros: tam reikėtų prie kiekvieno lietuvio statyti po žandarą. Valdžia tuo pačiu metu konstatuoja, kad revoliucinis bruzdėjimas kasmet vis stiprėja; netgi iš pačių rusų biurokratijos pasigirsta balsų, reikalaujančių panaikinti lietuvių spaudos draudimą, kad tautinis sąjūdis bent jau tekėtų teisėtumo vaga.

1904 m. gresiant revoliucijai, kylančiai visuose milžiniškos imperijos kampuose, rusų valdžia nutarė, kad laikas padaryti siūlomas nuolaidas. Ji suteikia šiokių tokių lengvatų ir leidžia lietuvišką spaudą. Šios vėlyvos ir, beje, nenuoširdžios nuolaidos nebeįstengė sustabdyti revoliucinio judėjimo, ir 1905 m. liaudies lavina pakyla į kovą už laisvę. Carizmas, nepasitikėdamas savo jėgomis, pabandė nutildyti neramumus išleisdamas spalio 17 dienos (senuoju stiliumi) manifestą, skelbiantį konstitucines teises; jis sukėlė tik dar smarkesnę audrą.

Tuo metu Lietuva per savo atstovus reikalavo įtvirtinti savo tautinio gyvenimo autonomiją. Pirmą kartą lietuvių tauta aiškiai išdėstė savo tautinius, politinius ir socialinius reikalavimus; bet dabar reformų sąjūdis plito iš apačios į viršų. Valstiečiai pašalina iš pradinių mokyklų rusų mokytojus, o juos pakeitę lietuviai moko gimtąja kalba. Tuo pat metu uždaromos svaigalų parduotuvės protestuojant prieš liaudies nuodijimą alkoholiu, už kurį atsakinga vyriausybė, nes jai priklauso „vodkos" monopolis. Reikšdami savo nepasitenkinimą lietuviai atsisako klausyti rusų valdininkų, nustoja mokėję mokesčius ir vengia karo tarnybos. Socialistai savo ruožtu reikalauja

žemės reformos ir teisės į darbą miesto ir kaimo darbininkams.

Iškyla naujos organizacijos poreikis. Inteligentų iniciatyva 1905 m. lapkrityje Vilniuje susirenka pirmas demokratinis seimas; jis suformuluoja tautinius reikalavimus ir siekia suderinti visų pastangas. Jis pritaria daugeliui revoliucinio judėjimo reikalavimų ir, atsižvelgdamas į aplinkybes, reikalauja Lietuvos autonomijos, minimumo garantijų, kurių reikia jos tautiniam vystymuisi. Čia pateiksime Vilniaus seimo balsavimu priimtos rezoliucijos dalį, liečiančią autonomiją:

„Kadangi Lietuvos gyventojų reikalai pilnai gali būti užganėdinti tiktai prie tikros mūsų krašto autonomijos (savivaldos) ir kadangi norima, idant ir kitos Lietuvoje begyvenančios tautos galėtų pilna laisve naudotis, „Lietuvių suvažiavimas" nusprendė:

Reikalauti Lietuvai autonomijos su Seimu Vilniuje, išrinktu visuotinu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu, neskiriant lyties, tautos ir tikėjimo.

Toji autonomiškoji Lietuva turi būti sudėta iš dabartinės etnografiškosios Lietuvos, kaipo branduolio, ir tų pakraščių, kurie dėlei ekonomiškų, kultūriškų, tautiškų arba kitų priežasčių traukia prie to branduolio, ir kurių gyventojai priklausyti prie jo panorės" *.

Visi žinome, kad 1905 m. revoliucija pasibaigė visuotinėmis represijomis. Carizmas, atsitokėjęs nuo pirmojo sutrikimo, susigriebė pernelyg lengvai „padovanojęs" konstitucines laisves ir visomis išgalėmis stengėsi suvaržyti to padarinius. Nepaisant to, demokratija užėmė pozicijas, teisybė, dar netvirtas, bet pakankamas, kad galėtų ryžtingai pasitikti reakcijos puolimą.

Lietuva tuo irgi pasinaudojo. Jau buvo nebeįmanoma išvyti lietuvių kalbą iš liaudies mokyklų; ji įžengia kaip fakultatyvinė disciplina į vidurines mokyklas ir netgi tampa dėstomąja kalba privačiose mokyklose, kurios buvo steigiamos, kur tik buvo įmanoma. Per devynerius metus, praslinkusius nuo 1905 m. revoliucijos iki dabartinio karo, privati iniciatyva tautinio švietimo baruose ėmėsi kaskart vis platesnės veiklos. Kaune buvo atidaryta privati norma-

* Vilniaus žinios. — 1905.— Nr. 276.— P. 1.

linė (pedagoginė) „Saulės" mokykla, ir iš tikrųjų jos dėka tautinis švietimas spinduliuoja ir prasiskverbia į visus kampus. Daugėja švietimo draugijų, o kartu su jomis ir tautinių mokyklų. Lygia greta išganingą poveikį turi blaivybės draugijos ir netiesiogiai didina žmonių norą siekti mokslo.

Nepaisant visų patiriamų suvaržymų, spaudos laisvė įgalina lietuvių literatūrą ir žurnalistiką žengti didelį žingsnį į priekį. Dėl to vis labiau ir labiau stiprėja tautinė savimonė liaudies, kuri ima bandyti savo jaunas jėgas visose kultūrinio ir tautinio gyvenimo srityse.

Lietuvių mokslo draugija, įsteigta Vilniuje, leidžia savo periodinį leidinį „Lietuvių tauta". Tuo pačiu metu Kaune pasirodo mėnesinis mokslo ir religijos žurnalas „Draugija". Periodinių leidinių, atsiradusių nuo 1905 iki 1914 m., yra kelios dešimtys. Prasideda literatūrinių skonių diferenciacija; į Lietuvą ima skverbtis pasaulinės literatūros srovės ir randa savo šalininkų. Tačiau reikia pažymėti, kad atgimimo sąjūdis aiškiai labiausiai mėgsta poeziją ir įvairiausi jo atstovai, nuo kunigo iki gydytojo, linksta dainomis ar bent jau eilėmis išreikšti savo patriotinius jausmus: tai viena iš būdingiausių lietuvių atgimimo ypatybių.

Visokio pašaukimo menininkai irgi sutelkia savo jėgas. Jie įsteigia meno draugiją, kuri kasmet rengia Vilniuje tapybos, skulptūros ir kitokias parodas. Pakirsta ir tautinis teatras. Tarp pirmųjų dramos meno mėgėjų atsiranda tikrų talentų ir pradeda burtis profesionalių aktorių kolektyvas.

Lietuvių atgimimo darbą dirbantieji sluoksniai vis akylesnį dėmesį kreipia į ekonominį šalies gyvenimą; kad jis klestėtų, jie kuria privačius bankus, savišalpos kasas, vartotojų draugijas, trumpai tariant, įvairias tarpusavio pagalbos įstaigas.

Pagaliau netgi iš Rusijos dūmos tribūnos naujai nuskamba Lietuvos vardas ir pakyla balsai ginti jos politinių teisių. Žinoma, Dūmos kaip parlamentinės įstaigos vertė buvo veikiau vidutiniška, tačiau lietuviai iš jos galėjo naudingai pasimokyti politikos.

Mes kartojame, kad po 1905 m. Lietuvoje susiklosčiusios aplinkybės buvo labai tolimos nuo valstybės netgi su

elementariausiomis konstitucinėmis laisvėmis, bet po policinio režimo, siautusio nuo 1864 iki 1904 m., jos buvo gan palankios lietuvių tautos gyvybingumui reikštis. Jei tada nuveikto darbo rezultatus vertinsime ne absoliučiai, bet atsižvelgdami į aplinkybes, turėsime pripažinti, kad per dešimtį metų iki šio pasaulinio karo Lietuva nuveikė milžinišką darbą. Šis dešimtmetis akivaizdžiai įrodė, kad atgimimo sąjūdis Lietuvoje pasiekė tokį mastą, jog jam jau nebuvo galima sustoti neatvedus lietuvių tautos į normalų tautinį gyvenimą.

Liaudies veiklumas dabar, baigiamuoju visos ankstesniosios istorijos laikotarpiu, pasirodė nepaprastai didelis, nors jos visiškai nerėmė tradiciniai sluoksniai. Pastarieji lietuvių demokratiniame atgimime matė tikrą grėsmę. Vis tebesisukdami lenkų orbitoje, dabar jie pradeda reikalauti apginti jų socialinius interesus iš visų valdžių, išskyrus valdžią, kilusią iš demokratinės Lietuvos daugumos. Taip paaiškinamas faktas, kodėl per 1905 m. revoliuciją šie sluoksniai nerado sau vietos kovojant su rusų patvaldyste.

Bet dabartiniu metu tautinis susiskaldymas nebeturi Lietuvai tokios tragiškos reikšmės kaip anksčiau. Liaudis pati davė kasdien vis didėjantį skaičių inteligentų, kurių gyvybingumas ir veiklumas kaskart vis auga. Ir priešingai, nuo liaudies atskilusių sluoksnių padėtis kasdien darosi vis netvirtesnė; vis labiau įsigalint Lietuvoje demokratinei tvarkai, jie darosi vis nereikalingesni viešajame gyvenime ir kartu pamažu nustoja bet kokios reikšmės. Ir tai vyksta mezgantis tarp liaudies ir inteligentų naujiems, normaliems santykiams, kuriuose slypi visa tautinio atgimimo jėga. Mums atrodo, kad ne pro šalį tai panagrinėti nuodugniau.

4. *Demokratija ir tautinis atgimimas Lietuvoje*

Jau keletą kartų esame pabrėžę, kad inteligentijos elito ir liaudies didžiumos bendradarbiavimas Lietuvai dėl jos istorijos ypatumų buvo kur kas reikšmingesnis nei kitoms šalims. Tautinis atgimimas turėjo rasti tinkamą šio sunkaus uždavinio sprendimą. Lietuviai galėjo išmokti deramai įvertinti sutartinį liaudies darbą ir darbą asmenų,

kurie, išėję iš liaudies eilių, sugebėjo užimti vietą tarp minties aristokratų; tautinis atgimimas jiems suteikė progą pamatyti praktinius darbo rezultatus. Iš tikrųjų darnus individo ir bendruomenės bendradarbiavimas buvo būdingiausias šio atgimimo reiškinys.

Nepaisant šių be galo sunkių būties sąlygų, Lietuvos liaudis drąsiai įvykdė savo tautinę užduotį. Ji ne tiktai sukūrė ir išsaugojo tai, ką esame aprašę pirmojoje dalyje kaip jos tautiškumo pradmenis, bet ir šiandien nuolat didina savo lobyną. Šiuo požiūriu lietuvių liaudies kūrybinė veikla niekada nenutrūko, tuo tarpu daugelio kitų senesnės civilizacijos šalių liaudies kūrybos versmė išseko; menkiausiame lietuvių kaime dar ir šiandien skamba tautinės dainos, o jo kuklūs gyventojai vis dar saugo didžiojo gyvenimo mito prasmę.

Taip pat labai būdingas yra žmonių potraukis mokytis. Dar tada, kai oficialusis obskurantizmas stengėsi juos laikyti tamsoje, jie troško šviesos ir su įkarščiu, pranokstančiu pačius geriausius lūkesčius, ieškojo atsidavusių žmonių, kurie slapta juos švietė. Tai dėl to pogrindžio spauda ir privatus mokymas galėjo atlikti savo darbą taip, kad pirmasis visuotinis Rusijos imperijos gyventojų surašymas XIX a. pabaigoje parodė, jog Lietuvoje yra mažiau beraščių nei Rusijoje ir netgi mažiau nei Lenkijoje. Pirmąjį apmokymą lietuvių jaunimas gaudavo šeimoje. Be to, Lietuvoje visais laikais buvo keliaujančių mokytojų, kurie, eidami iš kaimo į kaimą, iš namų į namus, mokė vaikus skaityti ir rašyti. Pagaliau ir negudriausias lietuvis niekada nepraleidžia progos pasimokyti. Antai žinoma, jog nepaisydami griežčiausių draudimų kaimiečiai susiburdavo į savišvietos draugijas, kad papildytų ar pagilintų tas žinias, kurių šiaip jau būtų turėję gauti viešosiose mokyklose. Nuostabą kelią didžiulis prasčiokų antplūdis į mokyklas vos tik panaikinus baudžiavą. Teisybė, toks karštas lietuvių iš patriarchalinėms tradicijoms ištikimų sluoksnių potraukis mokytis paaiškinamas noru išeiti į kunigus, bet tai nė kiek nesumenkina visų domėjimosi mokslu ir švietimu.

Tokioje šiltoje ir gaivinančioje liaudies kultūros terpėje augo atgimimo sąjūdžio inteligentai. Jie puikiai suprato, kad jų uždavinys — sukurti intelektualinę kultūrą,

liaudies kultūros vainiką, derantį prie lietuvių liaudies savitumo. Jie pasiryžo pirmiausia glaudžiai bendradarbiauti su liaudies dauguma ir visaip vengti tų povandeninių uolų, į kurias anksčiau sudužo tradiciniai sluoksniai. Istorinė patirtis juos įtikino, kad normalus bendradarbiavimas tarp liaudies ir apsišvietusiųjų protų yra įmanomas tik tada, kai yra grindžiamas demokratija ir kai apskritai teisingai išsprendžiamas individo ir visuomenės santykis.

Praeityje lietuvių liaudis buvo dviejų priešingų kraštutinumų auka: savo istorijos apyaušryje, kol gyvavo pirmykštės rytietiškos tradicijos, visuomenė absorbuodavo individą, vėliau, Vakarų įtakos laikotarpiu, individas sąmoningai nustumdavo į antrą vietą visuomenę. Lietuvių atgimimo sąjūdis jau vien todėl, kad pasuko demokratijos keliu, privalėjo nustatyti normalesnius santykius tarp visuomenės ir individo.

Paprastai besaikis visuomenės kišimasis parengia kelius į socializmą; ir priešingai, individo iškėlimas sudaro palankią dirvą individualizmui. Pilnutinis gyvenimas įmanomas tik darniai sutariant abiem šiems pradams; šitai iš tikrųjų įmanoma, jei pasistengiama tiksliai nustatyti vieno ir kito veiklos lauką, nes civilizacijos istorija liudija, kad žmonijos pažangai reikia, idant abu pradai reikiamai būtų derinami su tautų gyvenimu. Reikia pripažinti, jog kiekvienas iš jų savaip teisus; jie teisūs tada, kai savo vertę teigia jiems priklausančioje srityje, neteisūs tada, kai tariasi esą išskirtiniai ir nepripažįsta vienas kitam jokios reikšmės ir jokios svarbos.

Ne mūsų reikalas čia gvildenti, koks veiklos laukas pridera kiekvienam iš jų bendruomenės gyvenime. Mes pasakysime tik tiek, jog Lietuva neturi nei ypatingo Rusijos polinkio į socializmą, nei perdėto Lenkijos nusiteikimo individualizmui. Jos praeitis — tvirtas laidas to, kad ji sugebės įgyvendinti viešajame gyvenime šių priešingų, bet ne prieštaringų pradų sintezę; tik šitaip ji atliks savo demokratinę evoliuciją. Šį sintezės darbą jau yra pradėjęs lietuvių tautinis atgimimas. „Žiūrint,— sako Vydūnas,— į lietuvių gyvenimą ypačiai Didžiojoj Lietuvoj, matyti, kad labai gyva yra susidraugavimo mintis. Žmonės susideda į visokias draugijas <...> lietuviai čia miklina-

si draugiškai gyventi ir pildyti draugijos gyvenimo istatus" *.

Tai jiems netrukdo smarkiai kibti į individualią veiklą. Turbūt niekur kitur kaip Lietuvoje nėra tiek liaudies rašytojų, poetų, įvairiausių išradėjų, tarp kurių retkarčiais pasitaiko nuostabių talentų; tarp kitų čia būtų galima paminėti poetą Jovarą ir Žemaitę, kurie puikiai geba aprašyti liaudies papročius.

Šitaip lygiagrečiai vystosi intelektualioji ir liaudies kultūra, kad sukurtų tautinę lietuvių kultūrą, kurios pagrindinė idėja — susintetinti bendruomenės gyvenime socialinius ir individualiuosius pradus. Mes rasime to patvirtinimą toliau tautinėje Vydūno dramoje, kuri ištisai grindžiama visuomenės ir individo sąjunga.

B. DABARTINĖS LIETUVOS SIEKIMAS UŽBAIGTI TAUTINĘ SINTEZĘ

1. *Dvi pagrindinės lietuvių liaudies pilnutinio gyvenimo sąlygos: viduje — rusų ir lenkų civilizacijų pusiausvyra, įgyvendinama sulydant į vieną lietuvišką visumą jų įtakas; išorėje — dalinė pusiausvyra tarp rusų ir vokiečių galybių, laiduojama buferinės Lietuvos valstybės*

Jau trisdešimt penkeri metai, kai prasidėjo lietuvių atgimimas: jis tebetrunka iki šiol ir darosi visapusiškesnis bei spartesnis. Žinoma, pasaulinio karo viesulas nepasigailėjo Lietuvos; priešingai, jis nuo pat pradžių visu sunkumu užgriuvo ją; pats šalies gyvenimas sukaustytas, bet lietuvių savimonė ir toliau tvirtėja. Karas, pažadinęs engiamųjų tautų tikėjimą geresne ateitimi, paskatino Lietuvą siekti pačiai lemti savo likimą, o rusų revoliucija, įveikusi carizmą, taip sakant, įteisino jos teisėtus siekius.

Dabartinės aplinkybės yra nepaprastai palankios kelti klausimą, kokiomis sąlygomis Lietuva galėtų laimingai vystytis toliau. Mes jau žinome, jog jos viešojo gyvenimo pagrindas turi būti demokratinė santvarka tam, kad Lietuva išsikapstytų iš duobės, į kurią ją įstūmė senasis

* *Vydūnas.* Mūsų uždavinys.— P. 175.

aristokratijos luomas, pagrindinė ją ištikusių nelaimių priežastis; beja, ši tauta galės klestėti tik tada, jeigu jai pavyks — kiek tai bus įmanoma dabartinėmis aplinkybėmis — atitaisyti savo kaltes ir klaidas, kurios praeityje sukliudė jai įvykdyti savąją užduotį, ir šis atkuriamasis darbas atsilieps tiek kultūriniam, arba vidiniam, tiek politiniam, arba išoriniam, šalies gyvenimo aspektui.

Atsiverdama, kaip ji tai padarė, svetimųjų įtakai, Lietuva ne tiktai sudaigino būsimų tautinių nesutarimų sėklą, bet ir davė savo kaimynams progą pasisavinti neleistinas teises ir pretenzijas į ją. Rusinimo politiką, kurią ji patyrė XIX a. ir kurios niekuo nebuvo galima pateisinti, buvo stengiamasi įteisinti skelbiant Lietuvą „senovinėmis rusų žemėmis". Prisidengdami šiuo iš esmės klaidingu pasiteisinimu, rusų valdininkai rėmėsi pirmuoju lietuvių plėtros laikotarpiu, kai Lietuvos valstybė, prisijungusi baltarusių ir mažarusių žemes, daug ką pasiskolino iš jų civilizacijos. Rusų patvaldystė ir jos smurto politika pelnė civilizuoto pasaulio akyse tokį vardą, kad mums atrodo neverta, ypač po visa to, ką čia papasakojome apie Lietuvą, imtis įrodinėti tokio požiūrio klaidingumą.

Sudėtingesnių formų, taip pat ypatingesni buvo Lietuvos ir Lenkijos tautų ir civilizacijų santykiai. Lenkai, atrodo, niekada pakankamai neatsižvelgė į tą gan subtilią tiesą, jog civilizacija apskritai yra turtas, linkęs sklisti. Galima tvirtinti, kad jokia tautinė civilizacija neatsiranda kaip nors nepalaikoma svetimos tautos civilizacijos ir nelieka nepaveikta kitų tautų. Tai visų pirma moralinio tautų bendrumo bruožas, kuris jokiu būdu negali pateisinti, jei viena tauta politiškai pavergia kitą tautą.

Net jeigu tarsime, kad vienos civilizuojantis vaidmuo turi būti atlygintas kitos įsipareigojimais, vis tiek negalima tvirtinti, kad lietuvių ir lenkų sąskaita susumuojama su prievolių perviršiumi lietuvių pasyve: pastarieji nuveikė lenkų kultūrai nepalyginamai daugiau negu lenkai lietuvių kultūrai. Tas faktas, kad lietuviai perėmė iš lenkų kultūros jos tautines formas ir kad paskui šia dvasia dirbo jos labui, sukuria iliuziją, jog lenkai vaidinę Lietuvoje kilnų „kulturtrėgerių" vaidmenį. Iš tikrųjų tai lenkų laimėjimas, iš kurio jie turėjo naudos. Tad jie, suprantama, negali lengva širdim to išsižadėti šiandien, kai atgimimo

sąjūdis paskelbė tautinių, politinių ir kultūrinių lietuvių tautos teisių neliečiamybę. Per visą XIX amžių santykių su Lietuva klausimu jie nieko neišmoko ir į nieką neatsižvelgė. Pastarųjų laikų įvykiai tai dar sykį patvirtina.

Vokietijai, Austrijai ir Rusijai viena ar kita forma pripažinus Lenkijos teisę į nepriklausomybę, lenkai nutarė, jog naudinga oficialia deklaracija apibrėžti, kaip jie laikysis Lietuvos atžvilgiu. Kadangi mūsų epocha paskelbė, kad kiekviena tauta turi teisę laisvai spręsti savo likimą, jie negalėjo reikalauti prijungti Lietuvą prie Lenkijos kaip dalį prie visumos; tad jie pripažino Lietuvai teisę pačiai spręsti, bet jai vykdyti iškėlė tokias sąlygas, kurios iš tikrųjų turėjo jiems laiduoti visus svertus unijai sudaryti.

1917 m. gegužės 19—22 dienomis Varšuvoje įvairios lenkų partijos svarstė lietuvių klausimą ir kone vienbalsiai jį išsprendė, nors visiškas vieningumas nebuvo pasiektas. Dauguma (devynios iš keturiolikos) pritarė tokiai deklaracijai: „Atstatytos Lenkijos karalystės vardu politinės partijos ir judėjimai per čia pasirašiusius savo atstovus taip pat reikalauja buvusioms Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėms politinės nepriklausomybės. Lenkija be atvangos sieks vėl užmegzti ryšius su nepriklausoma Lietuva, būdama visiškai įsitikinusi, kad Lietuvoje gyvenančioms tautoms: lietuviams, lenkams ir baltarusiams savanoriška ir nuoširdi abiejų valstybių unija bus tautinio, intelektualinio ir ekonominio visų visuomenės sluoksnių vystymosi laidas" *.

Šis pareiškimas rodo, jog lenkų požiūris į Lietuvos ateitį nepasikeitė; jie įsikibę laikosi istorinės koncepcijos ir visai neatsižvelgia į XIX amžiuje čia kilusį sąjūdį. Lenkai ignoruoja šį faktą, nors jis negali būti nuslėptas, bet, priešingai, sulenkėjusius lietuvių tautos elementus laiko atskira tauta. Pagaliau šios deklaracijos priedas visiškai išryškina, kokia yra lenkų nuostata lietuvių tautos teisių atžvilgiu. „Lenkų socialistų partija, iš esmės sutikdama su anksčiau pateikta deklaracija, mano, kad būtina savo ruožtu pridurti, jog Lenkijos ir Lietuvos tarpusavio santykiai turi būti nustatyti pagal susitarimą steigiamųjų Vil-

* Naprzód.— Kraków, 1917.— Nr. 23.

niaus ir Varšuvos seimų, išrinktų visuotiniu, lygiu, tiesioginiu, slaptu ir proporcingu balsavimu" *.

Šis priedas visai neliečia istorinės Lietuvos koncepcijos esmės; jis nurodo tik kokiomis priemonėmis nustatytini abiejų valstybių santykiai. Bet, iš visko sprendžiant, aštuonios partijos iš devynių, atrodo, mano, jog tradiciniai abiejų tautų tarpusavio santykiai nuo šiol jau lyg ir nustatyti, kaip ir atstatysimos Lietuvos valstybės istorinė sudėtis. Jeigu būtų kitaip, būtų negalima paaiškinti atskiros lenkų socialistų partijos rezoliucijos.

Beje, būsimųjų abiejų tautų santykių forma visiems lenkams yra daugmaž nuspręstas dalykas. Tai įrodo antroji šios deklaracijos redakcija, kurią pasirašė ir kitos penkios partijos; ji skiriasi nuo pirmosios ne savo esme, bet aptakesniais diplomatiniais posakiais. Palyginti abi deklaracijas yra gan įdomu, tad leidžiame sau pateikti skaitytojų dėmesiui ir antrąją redakciją: „Politinės partijos ir judėjimai,— skelbia ji,— per lenkų tautos atstovus pripažįsta Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei teisę sukurti nepriklausomą valstybę. Lenkija karštai trokšta sustiprinti tradicinius ryšius su nepriklausoma Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, būdama visiškai įsitikinusi, kad istorinėje Lietuvoje gyvenančioms tautoms savanoriška ir nuoširdi unija su lenkų tauta bus tautinio, intelektualinio ir ekonominio visų visuomenės sluoksnių vystymosi laidas" **.

Šitas didelis troškimas „stiprinti tradicinius ryšius" tarp abiejų tautų „visų visuomenės sluoksnių vystymuisi" išduoda tikrąsias užmačias lenkų, kurie šiandien taip pat kaip ir praeityje siekia toliau taikiai skverbtis į Lietuvą ir įvykdyti tikrą diplomatinį užkariavimą. Ši politika lietuviams yra be galo nepatogi tuo, kad ji gali juos įtraukti į lenkų kovas su Rytų slavais, nes Lietuva, atkurta tarp savo istorinių sienų ir prijungta prie Lenkijos, lenkų manymu, turėtų kaip ir anksčiau tarnauti tam, kad išplėstų jų įtaką į Rytus.

Apytikrę idėją lenkų sampratos, koks turėtų būti konkretus ryšys, privalantis jungti nepriklausomą Lietuvą su

* Ten pat.
** Ten pat.

Lenkija, galima suvokti skaitant 1917 m. liepos 6 d. lenkų laikraščio „Czas", leidžiamo Krokuvoje, Nr. 258 straipsnį, išspausdintą nedaug laiko tepraslinkus nuo lenkų partijų deklaracijos lietuvių klausimu. Iš šio straipsnio, pavadinto „Padėtis Lietuvoje" ir, manding, parašyto korespondento, gerai išmanančio lenkų siekius, mes paimsime ištrauką, kuri mums yra itin įdomi.

Labai išsamiai papasakojęs, kokia padėtis susidarė Lietuvoje dėl karo, korespondentas priduria: „Tokiomis aplinkybėmis lenkų gyventojai Lietuvoje turi padvigubinti savo pastangas, kad išsaugotų Lenkijai *jos materialinę bei moralinę nuosavybę* (pabraukta mūsų) šioje šalyje. Tačiau lig šiol jie sėkmingai išlaikė visus išbandymus. Mokymas, kurio organizacija yra pavyzdinė ir kurį daugiausia palaiko dosnios aukos, auklėja kone visą Vilniaus jaunimą įvairių pakraipų inteligentų paramos, siekiančios netgi provinciją, dėka, taip pat nenuilstamos šalyje likusių savininkų ir kunigų veiklos dėka. Priešiškas valdžios nusistatymas yra, šiaip ar taip, menka kliūtis lenkų švietimui. Vilniaus mokytojai profesionalai sumažina iki minimumo savo algą, nors ir yra priversti gyventi dabar Vilniuje viešpataujančio brangmečio sąlygomis; jie yra tvirtai pasiryžę ir toliau likti savo vietoje. Vertingos švietimo, civilizacijos ir tautinio jausmo pagalbininkės yra tokios įstaigos kaip Lenkų švietimo komitetas ir Karo aukų šalpos draugija. Jos vaidina vadovaujamąjį vaidmenį bei aprūpina lėšomis ir kitas; pagaliau visos jos be išimties skleidžia unijos su Lenkija idėją".

Jei smalsu, kas gi tie „lenkų gyventojai Lietuvoje", pasakysime, jog didžiąją jų daugumą sudaro sulenkėję lietuvių elementai. Skaitytojai žino, kad pastarieji tikrai yra suinteresuoti išlaikyti „lenkų nuosavybę Lietuvoje", nes nuo to daugiau ar mažiau priklauso jų politinė ir materialinė padėtis šalyje. Jie nesivaržo ieškoti paramos už tikrosios savo tėvynės sienų, ir todėl jų šūkis pirmiausia yra unija su Lenkija, o tik paskui laisvė. Jie tikisi, kad atkurtoje lietuvių ir lenkų valstybėje jiems pavyks lietuvių tautą paversti mažuma ir tokiu būdu išlaikyti savo tradicinę padėtį. Po šito darosi suprantama, ką norėjo pasakyti lenkai, išreikšdami savo įsitikinimą, kad sudarius savanorišką ir nuoširdžią Lietuvos uniją su lenkų tauta ga-

lės tautiškai, intelektualiai ir ekonomiškai toliau vystytis *visi visuomenės sluoksniai.*

Skelbdami savo deklaraciją lietuvių klausimu lenkai akivaizdžiai veikė išvien su sulenkėjusiais Lietuvos elementais, nes beveik tuo pačiu metu, 1917 m. gegužės 24 d., pastarieji įteikė vokiečių kancleriui Bethmannui-Hollwegui peticiją, reikalaujančią sujungti Lenkiją ir Lietuvą į vieną valstybę. Peticiją pasirašė 44 asmenys (ar tai būtų lemtingasis skaičius?), pasivadinę „visų Lietuvos lenkų politikos krypsnių įgaliotais atstovais"; joje tarp kitko yra tokios dvi įtaigios vietos:

„Jei toliau įsidėmėsime, jog be to veik visi didieji ir vidutiniai dvarai yra lenkų rankose ir krikščionių visuomenės didžiuma miestuose yra irgi lenkai, jog (žydus atmetus) pramonė, prekyba ir amatai, visų pirma liuosųjų pašaukimų inteligentija daugiausia taip pat lenkų atstovaujama, tad turi būti suprantama, kiek vadovaujamos reikšmės turi lenkų gaivalas šiame krašte ir kiek stiprumo jis rodo čia iš atžvilgio į ūkį, kultūrą ir politiką" *.

Iš čia plaukia visiškai logiška baigiamoji rezoliucija: „Būdami neskaidoma didžiosios lenkų tautos dalis, mes stengėmės ir visados stengsimės susijungti valstybėn su Lenkija, su kuria mūsų šalis yra drauge tyrusi to paties likimo, tiek garbės ir pokilio metu, tiek kovoje ir vergovėje. Tas mūsų teisingas reikalavimas visai neprieštarauja kitų šio krašto tautų gyvatos reikalams; priešingai, jis visai dera su jais kuo naudingiausia, įsteigus vieną bendrą, pastatytą ant atskirų šalies dalių savarankiškumo pamatų valstybę" **.

Peticininkai veltui sakosi, kad jie nenori „šioje valandoje iš anksto spręsti to susivienijimo formos", bendroji peticijos prasmė nepalieka jokios abejonės, kokią autonomiją turės Lietuva Lenkijos valstybėje. Kitos Lietuvos lenkų organizacijos, tokios kaip Tautinis Vilniaus lenkų klubas, šiuo klausimu paskelbė atviresnę deklaraciją ir nustatė „šios unijos formą", reikalaudamos bendros abiem tautom įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios, paliekant Lietuvai tik atskirą teisminę valdžią. Tokia lenkiškojo kryptingumo programa Lietuvoje.

* Lietuvos aidas.— 1917.— Nr. 4.— P. 3.

** Ten pat.— P. 4.

Tačiau nereikia manyti, jog visi daugiau ar mažiau sulenkėję Lietuvos elementai tebėra tradicionalistinės ar aristokratinės dvasios kaip anksčiau. Etnografinėje Lietuvoje sulenkėję elementai sudaro daugių daugiausia nuo 7 iki 10% visų gyventojų; galbūt 2 jų procentai sąmoningai ir galutinai priskiria sau lenkų tautybę; reikia pasakyti, kad tai socialiai ir intelektualiai galingiausia sulenkėjusių elementų dalis. Kita jų dalis susijusi su lenkų tautybe tik dėl paplitusio įpročio; tai, beje, labai iškreipta lenko samprata. Šios dalies galutinis apsisprendimas priklauso nuo politinio šalies likimo ir nuo demokratinių laisvių sėkmės. Lenkijos šalininkai tai puikiausiai supranta ir deda visas įmanomas pastangas, kad palenktų į savo pusę grupuotes tų lietuvių, kurie nesąmoningai pakliuvo į lenkų orbitą.

Sustabarėję dėl savo bergždžių simpatijų Lenkijai, jie, galima sakyti, per visą XIX amžių nieko nenuveikė, kad pakeltų liaudies intelektualinį lygį. Tik į jo pabaigą ūmai susidomėjo jos likimu, bet tik tam, kad iškrėstų piktą pokštą demokratiniam judėjimui ir imtų ją ugdyti ir šviesti iš tikrųjų priešiška visiems gyvybiniams lietuvių interesams linkme.

Dabar žinome, kiek kainavo Lietuvai praeities skoliniai iš rusų ir lenkų civilizacijų. Kad ir kokie sunkūs buvo padariniai, tačiau lietuviai nenorėjo išsižadėti nė menkiausio laimėjimo, kuris, taip sakant, jau įgijo pilietybės teisę Lietuvoje. Iš tikrųjų, atmesti jau prigijusią įtaką iš pašalies būtų buvę pernelyg paika ir tai nebūtų nuvedę į užsibrėžtą tikslą. Priešingai, kiekvieno susipratusio ir apsišvietusio lietuvio, išaugusio daugeliu atvejų rusų ir lenkų kultūrų terpėje, pareiga stengtis atsikratyti svetimų formų, bet neatmetant to, kas šiose kultūrose universalu ir pozityvu. Kitais žodžiais tariant, įvairūs rusų ir lenkų kultūrų elementai turi būti lietuvių sulydyti į vieną organišką visumą, o paskui įtraukti į tautinę sintezę.

Siūlydami Lietuvai šitaip užbaigti savo kultūros vystymą ir savo istorijos raidą, mes jai nurodome ne geistiną idealą, bet realią būtinybę, nes lietuvių tauta neturi kitos išeities, kaip išvengti pragaištingos išorinės įtakos, grasinančios jos tautinio gyvenimo pilnatvei. Visų pirma toks sprendimas užkirstų iškart visiems laikams kelią bet ko-

kioms Rusijos arba Lenkijos politinėms pretenzijoms į Lietuvą, grindžiamoms tariama kultūrinės įtakos teise. Vėliau tai būtų veiksmingas priešnuodis bet kokiai tolesnei rusifikacijai ar polonizacijai kiekvienu atveju, kai dar kiltų pavojus. Pagaliau tai palengvintų grįžti į tautos skreitą tiems, kurie, susivilioję svetimų kultūrų apžavais, neišlaikė ištikimybės.

Pastaruoju klausimu norėtume dar pridurti keletą žodžių. Mes puikiai suvokiame, jog neturi būti jokios išorinės prievartos individui jam asmeniškai renkantis vienokią ar kitokią tautybę, nes jis turi naudotis visuotinai pripažintomis laisvėmis savo dorovinėms ir prigimtinėms pareigoms atlikti. Todėl lietuvių tauta neturi versti sulenkėjusius elementus tapti lietuvių tautos dalimi. O kultūros atžvilgiu galima tik stengtis sudaryti šiems elementams tokias gyvenimo sąlygas, kad jie būtų skatinami atsisakyti savo užsisklendimo ir imtis bendradarbiauti vykdant tautinę sintezę, kuriai jie suteiktų savosios patirties, įgytos per savo paklydimus, indėlį. Jie turi suprasti, kad pilnutinė tautinė sintezė jiems teikia didesnę gerovę nei ta, kurios jie gali tikėtis iš svetur. Tada lietuvių tauta, nesipiktindama, kad teko ilgai laukti, išskės savo rankas ir džiaugsmingai sutiks savo vaikus paklydėlius.

O susiklosčiusi išorinė politinė padėtis tokia, jog lietuvių tauta galės normaliai gyventi ir vystytis tik tada, jei nusistovės pusiausvyra Rusijos ir Vokietijos tarpusavio santykiuose; nes Lietuvos teritorijoje susiduria abiejų galybių materialiniai interesai. Nekyla abejonės, kad Rusija ir Vokietija siekia sutvirtinti savo padėtį kuo didesniame Baltijos pajūrio ruože. Vokietija tuo būdu tik tęsia senas tradicijas teutonų ordinų, kurie jau XIII a. stengėsi išplėsti savo viešpatavimą visame Baltijos pajūryje nuo Vyslos žiočių iki Dauguvos žiočių ir toliau į šiaurę. Nuo to laiko vokiečių padermės užkariavimų geismas nesumažėjo. Priešingai, XIX a. pabaigoje jis tik išaugo pirmiausia dėl tos priežasties, kad vokiečių tauta, varžoma palyginti ankštų jos teritorijos sienų, šiandien kaip niekada jaučia biologinį poreikį plėstis.

Suprantama, kad šis poreikis ieško išeities ten, kur sutinka mažiausią pasipriešinimą. Tai galima konstatuoti

dabartiniame kare Lietuvos atžvilgiu, nes ji strategiškai ir politiškai silpniausiai ginamas taškas.

Palyginti su pastarojo prieškarinio dešimtmečio rusų politika, vokiečių politika okupacijos laikotarpiu yra savanaudiškesnė ir išnaudotojiškesnė. Pavyzdžiui, jie vėl įvedė visuotinį bet kokios lietuvių spaudos draudimą: tik 1917 m. jie pasirodė kiek pakantesni. Ne mažiau iškalbus yra šalies suskirstymas į smulkias uždaras apskritis; kaip atrodo, tai padaryta tam, kad būtų neįmanomas joks bendras politinis ar tautinis gyventojų veiksmas. Reikia manyti, kad šių priemonių nepateisina karo padėties reikmės, nes tada jos būtų buvusios būtinos ir Belgijoje, ir Lenkijoje *.

Tad nereikia stebėtis, jog Vokietija pasidarė nuolaidesnė ir sukalbamesnė savo vakarų priešininkams, kai staigus rusų revoliucijos posūkis iki kraštutinumo sumažino Rusijos gynybinę galią. Paprasčiausiai ji tikėjosi šimteriopai atsigriebti, Rusijos nenaudai pasiglemždama Lietuvą ir Latviją **. Pastarojoje, kuri kitados buvo pavaldi Kalavijuočių ordinui ir kurioje vokiškieji elementai, likę iš tų laikų, sudaro ne daugiau kaip 8% gyventojų, vokiečiai mato „Naująją Vokietiją", kuri vienu ar kitu būdu turi būti prijungta prie metropolijos; bet tam jiems reikia nutiesti tiltą per Lietuvą, kuri šiandien, kaip ir prieš septynis amžius, kliudo patenkinti jų apetitą. Kurstoma tokios dvasios, kurią, beje, ji rūpestingai slepia, vokiečių politika vengia žadėti laisvę gyventojams, o jų įsitikinimus ir siekius ji stengiasi apdoroti ir iškreipti taip, tarsi tai būtų jų pačių troškimai.

Beje, nereikia įsivaizduoti, jog Rusija lengvai susitaikytų su vokiečių viešpatavimu Baltijos kraštuose. Pamokomos šiuo požiūriu yra karo ministro Teresčenkos mintys, išsakytos 1917 m. spalio 30 d. parengtinėse derybose. Pažymėjęs, kad Vokietijos ekonominės ekspansijos politika Lenkijoje nedavė lauktų rezultatų, jis priduria: „Beje,

* Okupacinis režimas buvo sušvelnintas ir kai kurios laisvės — iš tikrųjų labai netvarios — lietuviams suteiktos tik vėliau, kai vokiečiai prarado viltį lyg niekur nieko aneksuoti Lietuvą. Tada jie panoro turėti prie savo rytinių sienų geriau Lietuvos valstybę nei Rusijos galybę.— *St. Š.*

** Latvijos vardu vadinama visas latvių kraštas, t. y. trys sritys: Kuršas, Livonija ir Latgala.— *St. Š.*

Vokietija su didesniu įkarščiu šiuo požiūriu veikia Lietuvoje ir Kurše, ekonomiškai silpnesniuose kraštuose. Pastarojo atžvilgiu Vokietija jau turi smulkius kolonizacijos planus, taip siekdama atsilyginti savo kareiviams už jų karo vargus. Bet Rusija čia turi tvirtai pareikšti, jog ji nesusitaikys su tuo, kad nuo jos būtų atplėštas išėjimas į neužšąlančią jūrą". Ministras taip pat palygina Lenkiją ir Baltijos kraštus jų apsisprendimo teisių atžvilgiu. „Mes numatome,— sako jis toliau,— šią teisę Lenkijai, bet kalbant apie kitus du kraštus, visi čia, atrodo, gerai supranta Rusijos suinteresuotumą šia jūra. Mūsų tėvynė, likusi be neužšąlančio uosto, būtų nublokšta į Petro Didžiojo laikus" *.

Šie žodžiai kuo puikiausiai apibūdina Rusijos požiūrį į Lietuvos ir Latvijos teises, kurias jos pareiškė visiškos vidinės suirutės ir visiško karinio bejėgiškumo fronte metu. Ankstesniosios pretenzijos, pagrįstos vadinamuoju kultūros ir civilizacijos bendrumu, dabar pakeičiamos materialaus pobūdžio praktiniais sumetimais. Lietuva nuo šiol turės skaitytis su šia aplinkybe labiau negu praeityje. Kas artimiau pažįsta padėtį Rusijoje, žino, kad nekoks Rusijos vaidmuo šiame kare yra visiškai paaiškinamas, beveik neišvengiamas žlugus patvaldystei, laikiusiai visą šalį vergystėje ir nemokšiškume. Bet, antra vertus, kad ir kokie būtų Rusijai šio karo padariniai, negalima nė kiek abejoti tuo, kad ji nebesugrįš į ankstesnį obskurantizmą ir stingulį. Priblokšti tos chaotiškos suirutės, viešpataujančios dabar šalyje, kuri dar vakar vergavo, o šiandien krečiama karo ir revoliucijos, daugelis užmiršta, kad ši rasė, dosniai apdovanota gamtos, gali konstitucinių laisvių sąlygomis per keletą dešimtmečių taip sustiprėti, jog ji viena pati bus grėsmingas varžovas Vokietijai **. Pastaroji visada tai geriau suprato nei kiti ir todėl, išmanydama reikalą, ji sėkmingai parėmė savo

* Journal de Génève.— 1917.— Nr. 302.

** Dabar, kai pasaulinis karas pasibaigė tiek Vokietijos, tiek Rusijos nenaudai, galima numanyti priešingą galimybę. Gali atsitikti taip, kad šiedvi galybės, užuot besivaržiusios tarp savęs, suvienys savo jėgas prieš Vakarų Europą. Tada Lietuva taptų viena iš buferinių valstybių, kurios turėtų palaikyti pusiausvyrą Rytų Europoje.— *St. Š.*

pavojingosios kaimynės reakciją. Tokia yra antroji pretendentė, grasinanti Lietuvai.

Atgimstanti Lenkijos valstybė irgi reiškia savo ekonomines pretenzijas į Lietuvą. Lenkai, kaip ir vokiečiai, mano, kad jų ekonominė ekspansija eina palankiausiu keliu plėsdamasi Lietuvos ir Baltarusijos linkme. Jiems atrodo, kad bus lengviau parduoti šiose iš esmės žemės ūkio šalyse, apgyvendintose rečiau nei jų šalis, savo pramonės gaminius. Jie netgi kalba apie jų kolonizavimą lenkų valstiečiais, kurie už tai privalėtų čia sustiprinti jų tautinius elementus. Bet jų užmačios čia susiduria ne tik su lietuvių tautos interesais, bet ir su savanaudiškais apetitais Vokietijos ir Rusijos, kurios yra visai nelinkusios atsisakyti savo naudos lenkų ekspansinių siekių labui.

Iškyla klausimas, ar tokiomis aplinkybėmis būtų racionalu ir teisinga sprendžiant Lietuvos klausimą atiduoti ją vienai iš trijų didžiųjų valstybių, reiškiančių į ją savo teises. Mūsų atsakymas kategoriškas: Ne, jokiu būdu. Atiduoti Lietuvą ir Latviją Vokietijai reikštų leisti Prūsijai per trumpą laiką padvigubinti savo jėgas ir vėl pradėti nesutarimus su savo kaimynais; grąžinti jas Rusijai būtų tolygu įteisinti istorinę rusų politiką, grindžiamą smurtu ir išnaudojimu. Be to, bendros Rusijos ir Vokietijos sienos atstatymas vėl grąžintų naujos trinties ir naujų susidūrimų grėsmę. Pagaliau prijungti Lietuvą prie Lenkijos reikštų sukliudyti lietuvių tautai sukurti pilnutinę tautą, šitaip paremiant reakcinguosius elementus ir pasėjant šalyje tautinės nesantarvės ir amžinos nesantaikos sėklas.

Jei civilizuotam pasauliui brangi taika ir laisvė, jis supras, jog Lietuva privalo būti nepriklausoma tėvynė pilnutinės tautos, turinčios pakankamai materialinių ir moralinių jėgų, kad atsispirtų tautinei, intelektualinei ir politinei išorinei įtakai. Tik patenkinant lietuvių tautos teises ir interesus įmanoma tarptautiniame gyvenime išvengti pragaištingų padarinių, kuriuos sukeltų išimtinis vienos kurios galingesnės kaimyninės nacijos viešpatavimas Lietuvoje. O kalbant apie tų nacijų ekonominius interesus — nelygu kiek į juos verta atsižvelgti,— tai, norint juos išsaugoti, reikia parengti tuo klausimu būtinus susitarimus neleidžiant svarstyti vien suinteresuotosioms šalims, bet remiantis nustatytomis normomis su visomis

tarptautinėmis garantijomis. Tik taip būtų įmanoma suderinti neatimamas lietuvių tautos teises su materialiniais visų suinteresuotųjų šalių interesais. Vienu žodžiu, Lietuva turi būti nepriklausoma tarpinė valstybė, kuri savo neutralumu suderintų savo interesus ir tarptautinių santykių reikmes.

Per karą lietuvių tauta ne kartą turėjo progą viešai pareikšti savo atstovų balsu savąjį pasiryžimą išsikovoti visišką nepriklausomybę. Trečiojoje engiamųjų tautų konferencijoje, įvykusioje 1916 m. Lozanoje, okupuotos Lietuvos atstovai reikalavo visiškos nepriklausomybės savo tėvynei. Tais pačiais metais gausi Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių kolonija įteikė prezidentui Wilsonui ir visų Europos valstybių ambasadoriams pareiškimą apie neatimamas jų šalies teises. 1917 m., laimėjus rusų revoliucijai, lietuvių pabėgėliai, išsibarstę po visą Rusijos imperiją, pasiuntė savo atstovus į visuotinį seimą, kuris priėmė rezoliuciją dėl Lietuvos nepriklausomybės. Pagaliau antroje šių metų pusėje (1917 m. rugsėjo mėnesį) visos okupuotos Lietuvos atstovų seimas, kurį vokiečiai leido tikėdamiesi, kad jo rezultatai bus jiems palankūs, dar kartą patvirtino šventą lietuvių teisę patiems spręsti savo likimą.

Taigi nėra jokios abejonės: jei lietuvių tautai pasitaikys proga formaliai pasisakyti, ji, nė akimirkos nedvejojusi, paskelbs savo nepriklausomybę *.

---

* Tokį pareiškimą padarė Lietuvos Taryba, kuria visiškai pasitikė didžioji tautos dauguma. Štai jo tekstas:

„Lietuvos Taryba savo posėdyje vasario 16 d. 1918 m. vienu balsu nutarė kreiptis: į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybes šiuo pareiškimu:

Lietuvos Taryba, kaipo vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdamos pripažintaja tautų apsisprendimo teise ir lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugsėjo mėn. 18—23 d. 1917 metais, skelbia atstatanti nepriklausomą demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis.

Drauge Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas steigiamasis seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas.

Vilniuje, vasario 16 d. 1918 m." — *St. S.*

O būsimąją savo valstybės santvarką lietuviai turi nustatyti tokią, kad galėtų įvykdyti dvigubą uždavinį, kurį jiems nurodo jų politinė nuovoka, idant ištaisytų praeities klaidas: pirmiausia sujungti Rusijos ir Prūsijos Lietuvą į vieną tautą, paskui politiškai suartėti su Latvija, jei įmanoma, federacine forma. Įvykdžius pirmąjį uždavinį, būtų išgelbėta nuo vokiečių įtakos dalis kitados didžiulės teritorijos, kurios dauguma gyventojų yra lietuviai, lig šiol atkakliai priešinęsi vokietinimui. Lietuvių tauta turėtų dar ir tą didžiulę naudą, kad jiems priklausytų visas Nemuno žemupys,— vienintelės didelės lietuvių upės, kurią lig šiol vokiečiai kuo puikiausiai naudojo savo interesams.

Lietuvos sandrauga su Latvija suvienytų visą latvių ir lietuvių padermę tuo tikslu, kad būtų išlaikyta čionykštė pusiausvyra tarp germanų ir slavų pasaulių. Latvija turi tokią pat teisę į nepriklausomybę kaip Lietuva dėl savo tautinio savitumo, visiškai užgniaužto; jos interesai panašūs į Lietuvos interesus; šių dviejų gimininigų tautų, neturinčių jokių didesnių nesutarimų, sąjunga padidintų kiekvienos iš jų reikšmę ir jėgą.

Politiniu požiūriu ši sąjunga susilpnintų nelemtą lenkiškųjų elementų poveikį Lietuvoje ir vokiškųjų — Latvijoje. Kultūriniu požiūriu abi šalys savotiškai papildytų viena kitą. Reikalas tas, kad latviai, ne tokie gausūs kaip lietuviai, yra praktiškesni už pastaruosius, tad labiau linkę į materialinę kultūrą, tuo tarpu lietuviai yra labiau linkę į intelektualinę kultūrą. Lietuvių ir latvių suartėjimas pateisinamas ne vien etnine jų giminyste, bet ir nauda, kurią turėtų ir vieni, ir kiti.

Užbaigdami šiuos kelis politinius samprotavimus, pridursime, kad tolesnė išsivadavusios Lietuvos kryptis turėtų ją glaudžiau susieti su kitomis Baltijos šalimis. Ypač Lietuva turėtų suartėti su Skandinavijos šalimis dėl dvasinės giminystės, kuri pasireiškia jau vien tuo, jog ir šios valstybės yra suinteresuotos išlaikyti jėgos pusiausvyrą tarp Vokietijos ir Rusijos. Beje, mes negalime čia leistis į šio klausimo smulkmenas.

2. *Tautinis lietuvių idealas: dviejų pasaulių, Rytų ir Vakarų, sintezės įgyvendinimas savitomis tautinėmis lietuviškomis formomis*

Norėdama gyvuoti ir klestėti lietuvių tauta privalo savo politikoje ir civilizacijoje išlaikyti pusiausvyrą tarp Rytų ir Vakarų, o istorija rodo, kad ji sugebėdavo įveikti savo padėties sunkumus tokiu mastu, kiek būdavo įvykdoma ši sąlyga. Ir priešingai, iš pradžių dėl vienų Rytų, o paskui dėl Vakarų viešpatavimo jos gyvenime radosi vis didesnis griaunamųjų veiksnių skaičius, tad galų gale tai pražudė valstybę. Lietuvių atgimimas pirmiausia ir buvo atoveiksmis į perdėtą arba Rytų, arba Vakarų įtakos vyravimą. Mes ką tik įsitikinome, kad lietuvių tauta gali gyventi pilnutinį gyvenimą tik tada, jeigu jai pavyks sulydyti rusų ir lenkų kultūros pradus į vieną tautinę lietuvių sintezę ir nustatyti išorinę pusiausvyrą, bent vietinę ar dalinę, tarp germanų ir slavų pasaulių.

Pirmutinis lietuvių tautos uždavinys, istorinis uždavinys, kurį mes ilgai nagrinėjome, lieka tas pats, bet jėgų balansas dabar pasikeitė. Šiandien Lietuva gali apsiimti vaidinti tik vaidmenį solidžios tarpinės valstybės tarp dviejų milžiniškų galybių, nuolat besitaikstančių susikibti.

Ši padėtis išryškina ne materialines pajėgas, bet Lietuvos moralinį sutelktumą ir aukštą šviečiamąją užduotį. Lietuva privalo turėti pirmąjį, nes yra tauta, turinti savo individualybę, kuri siekia visiškai išsiskleisti. Ji nusipelno pagarbos dėl antrosios, nes savo tautiniu savitumu siekia atlikti visa apimančią dviejų pasaulinių civilizacijų, Rytų ir Vakarų, sintezę: savita forma, visai žmonijai bendras turinys — *tokia turi būti kultūra, kuri viena gali būti lietuvių tautos gyvybės laidas.*

Atlikti savąją civilizacija dviejų pasaulių arba veikiau dviejų pasaulio pusių sintezę — šitai tautai yra garbinga užduotis ir idealas, vertas visų jos pastangų ir kančių. Šio idealo pajauta turi teikti lietuvių tautai didžiausią pasididžiavimą; ji turi sudaryti lietuvių tautos įvaizdį civilizuotojo pasaulio akyse ir morališkai versti pastarąjį jai pripažinti neliečiamas tautines teises.

Mes laimingi, kad galime tvirtinti, jog tokia sintezė iš principo įmanoma, remdamiesi rimta nuomone M. de Mun-

nyncko, kuris mano, jog tautinis Belgijos vaidmuo yra susintetinti romanų ir germanų kultūras. Pažymėkime, kad šiuo požiūriu tarp Belgijos ir Lietuvos yra nemenkas skirtumas, nes M. de Munnynckas Belgijai tokį vaidmenį priskiria dėl jos etniškai mišrios gyventojų sudėties, tuo tarpu Lietuva, būdama vientisos etninės sudėties, savo užduočiai yra pašaukta dėl skirtingų kultūrų pradų, kurių ji pakaitomis prisirinko savo istorijos kelyje. Tačiau mums atrodo, kad M. de Munnyncko pastabos apie jo vadinamąsias „mišrias tėvynes" puikiai tinka Lietuvai.

„Patriotizmui,— sako jis savo studijoje „Psychologie du patriotisme",— neužtenka racionalumo. Tam reikia, kad visą žmogaus esybę persmelktų tėvynė; vadinasi, reikia, kad visos jo pajautos, meilė, išdidumas, užsidegimas remtųsi tautinės būties paskatomis, idant atsirastų tikrasis patriotizmas. Taigi menka tikimybė, jog buferio tarp dviejų karingų šalių vaidmuo būtų tokio pobūdžio, kad įkvėptų mums daug pasididžiavimo ar daug meilės. Reikia kažko daugiau, ir taip yra: mišriosios šalys iš prigimties yra pašauktos susintetinti dvi civilizacijas ir sukurti dviejų idealų lydinį" *.

„Kas tai yra idealas, jei ne kelrodis principas, absoliuti tobulybė, kurios visą laiką reikia siekti ir kurios niekada nepasiekti? Kiekvienas pasiektas idealas — pražuvęs idealas. Tereikia pasitenkinti tuo, kas yra, arba netgi tuo, kas įvykdoma, kad sustingtum, sustabarėtum, numirtum. Labai aukštas, apskritai nepasiekiamas idealas gali pats nurodyti nuolatinės pažangos kryptį, laiduoti nenutrūkstamą raidą, įkvėpti neblėstantį užsidegimą ir šitaip sukurti tvirtą patriotizmą.

Mišrios šalies idealas yra nuostabus. Jam lemta labai žmogišku požiūriu aprėpti visus gyvybinius dviejų kultūrų dėmenis, išgyventi šią turiningą sintezę ir šitaip perduoti abiem kaimyninėms šalims varžovų civilizacijų esmę, žiedą ir vaisių" **.

„Tai didingas idealas. Jų siekinys turėtų būti — išsiugdyti labai žmogišką sielą, simbolizuoti visą žmonijos

---

* *De Munnynck M.* Psychologie du patriotisme.— Fribourg, 1914.— P. 37.

** Ten pat.— P. 38.

visapusiškumą, visą turtingumą ir sujungti uždaras kultūras į brolišką sintezę. Tikrai nereikia nieko daugiau, norint sužadinti tautinį išdidumą ir suteikti mišrioms šalims tvirtą ir našų patriotizmą" *.

Pateikus tokias puikias išvadas, nėra reikalo smulkiau apibūdinti lietuvių tautos idealą civilizacijoje. Taigi mums belieka tik pailiustruoti konkrečiais pavyzdžiais mūsų susidarytą pagrindinę idėją. Tuo, ką lig šiol esame pasakę, mes stengėmės įrodyti, kad tautinis lietuvių atgimimas — šalies, esančios tarp dviejų pasaulių, istorinės raidos padarinys,— būtinai turi susintetinti nepanašius dviejų besivaržančių kultūrų pradus. Jei mums pasiseks gyvais pavyzdžiais parodyti, kad ši sintezė jau vyksta intelektualinėje kultūroje, atsiradusioje iš lietuvių atgimimo, mes manysime atlikę savo uždavinį.

3. *Konkretūs pastarųjų laikų pavyzdžiai: V. St. Vydūnas, teosofija ir dramaturgija; M. Čiurlionis, muzika ir tapyba; A. Dambrauskas, pilnutinės filosofijos sintezės idėja*

Tautinis lietuvių atgimimas sudaigino intelektualinę kultūrą, kuri nors ir buvo jau nebe vaikas, tačiau dar ir ne visai brandi; mes tartume, kad ji vis dar auga. Jos vaikystė truko taip ilgai, kad ji turėjo užmegzti paprasčiausius ryšius su liaudies kultūra, kurios duktė ji buvo. Tuo metu ji ne itin įdomi, nes dar nemoka originaliai panaudoti savo jaunų kūrybinių jėgų. Tačiau šiandieną jų polėkis toks, jog mes galime apytikriai nuspėti, ką jos pajėgs nuveikti visiškai subrendusios; tai būtinai atsitiks, kai tik pagerės tautinio gyvenimo Lietuvoje sąlygos.

Mes panagrinėsime trijų lietuvių atgimimo darbuotojų — V. St. Vydūno, M. Čiurlionio, A. Dambrausko — intelektualinę kūrybą. Kiekvienas iš jų darbavosi atskiruose dvasinės kūrybos baruose; teisingiau būtų pasakyti, kad kiekvienas iš jų aprėpia keletą sričių: Vydūnas yra tikrų tikriausias teosofas ir dramaturgas; Čiurlionis —

* Ten pat.— P. 39.

kompozitorius ir tapytojas; Dambrauskas — publicistas, poetas ir mąstytojas. Be to, kiekvienas iš jų augo ir brendo skirtingos įtakos aplinkoje. Vydūnas, Prūsijos lietuvis, mokslus ėjo vokiečių universitete; Čiurlionis kaip muzikas ir dailininkas formavosi pačiame lenkų intelektualinio gyvenimo centre — Varšuvoje; pagaliau Dambrauskas mokėsi Rusijoje, Petrograde, iš pradžių universitete, paskui katalikų dvasinėje akademijoje, kurioje tam tikrą laiką profesoriavo.

Būtų galima tikėtis, kad jų mąstysenos yra atspindys tos terpės, t. y. tautos, su kuria jie tiesiogiai bendravo savo dvasinio brendimo metais. Betgi nieko panašaus. Kiekvienas iš jų, remdamasis pagrindiniais vienos ar kitos civilizacijos pradais, pirmiausia jautė poreikį juos papildyti su ja besivaržančios kultūros pradmenimis ir tik vėliau, taip sakant, turėdamas savyje savo dvasinio vystymosi tezę ir antitezę, atlikdavo galutinę jų sintezę.

Šitaip Vydūnas, užaugęs vokiečių vakarietiško aktyvizmo atmosferoje, pajuto smarkią trauką prie stebėtojiško Rytų idealo, tokio tolimo laiko ir erdvės požiūriu. Čiurlionis, susidūręs Lenkijoje su Vakarų kultūros individualizmu, nepaprastai simpatizavo kosminiam Rytų filosofijos dvasios universalizmui; tuo tarpu Dambrauskas, kuris buvo ilgą laiką tiesiogiai veikiamas rytietiškos mąstysenos, daug labiau nei abu pirmieji jautė potraukį prie Vakarų Europos civilizacijos, nors visi trys buvo europiečiai tikrąja šio žodžio prasme. Trumpai tariant, kiekviename iš jų išryškėja apsišvietusio lietuvio tipas su jam būdingu polinkiu į plačią tautinę sintezę. Štai kas bendra jiems visiems trims. Norėdami iškelti aikštėn jų asmenines savybes, patyrinėsime kiekvieną jų atskirai.

Vydūnas, kaip jau esame sakę, yra teosofas ir dramaturgas. Abu šie apibūdinimai nėra atsitiktinis dalykas. Kaip teosofas, jis atsiduoda pasyviai Rytų kontempliacijai; kaip dramaturgas, jis gyvena aktyvų Vakarų gyvenimą; taigi savo asmenyje jis suderina abu pasaulius.

Polinkis stebėti ir sugebėjimas veikti jame dera kuo puikiausiai, juoba kad jis yra iš tų laimingų žmonių, kuriems veikti ir kalbėti, sumanyti ir įvykdyti yra neatsiejama. Ir priešingai, dėl šios vertingos savybės Vydūnas nepastebi vieno iš didžiausių teosofinės doktrinos trūku-

mų: jis, kaip ir pastaroji, deda lygybės ženklą tarp mokslo ir dorybės. Apskritai toks polinkis būdingas stiprioms asmenybėms, kurios nėra pajutusios prieštaravimų tarp sąžinės ir valios ir kurių pavyzdys yra Sokratas ir Tolstojus. Tad ir Vydūnas teigia netgi: „Aplamai imant kilimas, pažanga gali būti vadinama sąmonės prašvitėjimu, tai esti aiškesniu pasaulio galimybių apsireiškimu" *.

Vydūnas ir teosofija turi dar ir kitą bendrą trūkumą. Pastaroji paprastai labiau nei griežtos logikos filosofija mėgsta meninę estetinių vaizdinių sistemą ir tai todėl, kad teosofija dėl savo polinkio į kontempliaciją mąsto ne idėjomis, bet vaizdais. Vadinasi, E. Hello posakis „Rytų mokslas — tai estetika" kuo puikiausiai tinka Vydūnui. Tai paaiškina, kodėl Vydūnas su savo plačiomis gamtos mokslų ir netgi teologijos žiniomis ne itin įtikina savo teosofiniais samprotavimais, nors visa, ką jis rašo, tikrai neprilygstama. Tai bendra ypatybė kiekvieno Rytų mokslo, kurio jėgą paprastai sudaro ne bendra idėja, bet gyva meninė nuojauta. Žodžiu, Vydūnas poetas yra vertas daugiau dėmesio nei Vydūnas mąstytojas. Tačiau vieta, kurią jis užėmė Rytų ir Vakarų santykių bei lietuvių tautos istorinio vaidmens klausimu, verta to, kad panagrinėtume jo teorijas.

Paprastai Vydūno samprotavimai siekia tolimiausias priežastis ir netgi pirmąją priežastį. Tokį patį metodą jis taiko ir istoriniams klausimams. „*Evoliucė*,— sako jis mums savo veikale „Mūsų uždavinys",— turi būti geriau suprantama, kaip tai lig šiol daroma. Jos nebūtų be *involiucės*. Regima yra, kad visos gamtos valstijos rodo aukštyn, žmonijon. O žmonija neabejotinai linksta dvasios, sąmonės, išminties pusėn. Į dvasiškas Aukštybes yra pažangos taikoma. Bet neturėtų būti tai klaidingai suprantama. Iš tikrųjų tas taikymas nėra nieks kitas kaip gamtos, pasaulio galybių atsivėrimas. Visatos gyvenimas yra grįžimas ton vieton, iš kur jis kilęs yra. Kas buvo to gyvenimo pradžia, tas amžių bėgyje jo apsireiškimais visai apsikloja. Toliau tie apsireiškimai iš lengvo tos pradžios, būtent gamtos galybių vėl peršviečiami, taip kad tie apsireiškimai tarsi nyksta toj šviesoj ir grįžta savo

* *Vydūnas.* Mūsų uždavinys.— P. 32.

pradžion. Šis grįžimas yra tat, kas vadinama evoliuce, pažanga. Įsikūrimas minimų apsireiškimų yra involiucė, įsisiautimas, pasidarymas materiališko. Vadinama tai ir pasaulio kūrimu" *.

Norėdama pasireikšti gyvybė iš pradžių suskilo į juntamus, materialius ir daugeriopus ženklus, vadinamus individais. Tai buvo pirmasis, involiucijos laikotarpis, pasižymintis universalios būties virtimu individualia, vienio — daugybe. Paskesniuoju evoliucijos laikotarpiu atsiranda ir įsitvirtina bendroji sąmonė, ir jos vystymasis, atrodo, yra netgi pažangos tikslas. Tai grįžimas prie universalumo ir vienybės.

Žmonijos gyvenimas yra tik atskira visuotinio dėsnio apraiška. Žmogiškoji substancija atsirado iš pirmosios priežasties. Likdama ir toliau viena, ta substancija paskui, involiucijos laikotarpiu, įgavo kūno — vyro ir moters — pavidalą. Bet prieš ateidama į pasaulį žmogiškojo individo pavidalu, ji tapo gyva dėl sąlyčio su gamta, su globalinėmis jėgomis, įaudrintomis pirmosios priežasties. „Tokiu būdu žmonijos esmė,— sako Vydūnas,— turėdama vieną sąmonę, apsireiškė involiucės bėgyje pirmiau didžiomis jėgų rūšimis, kurių kiekviena dalinos į mažesnes įvairias rūšis. O tųjų atspindiniu regimame pasaulyj buvo didžiosios ir mažesniosios žmonijos padermės, būtent rasės ir tautos. Ir taip pasauliui susitveriant randasi laiptai, kurių viršų apima viena žmonijos esybė, vidurį įvairių jėgų rūšys ir apatį pavienės jėgos. O tie laiptų laipsniai atsako tam, kas šiandien vadinama žmonija, tauta ir pavieniu žmogumi" **.

O kadangi, Vydūno manymu, evoliucija yra viso labo atvirkščias nei involiucija vyksmas, tai „tie laipsniai,— daro jis išvadą,— dera ir aukštyn kopti. Visatos atsivėrime nusiduoda viskas tiksliai. Pirmame pasaulio amžiuje pasidarę laipsniai yra antrame kilimo prietaisa. <...> O taip antrame pasaulio amžiuje, būtent grįžimo, evoliucės laike, tauta vėl stovi ant kelio vidurio. Žmonijos Aukštybėn nieks negali grįžti neeidamas per tautą. Žmo-

---

* Ten pat.— P. 27—28.

** Ten pat.— P. 29.

nijos širdin kelias eina per tautos širdį. O taip eina kelias pasaulio ir Visatos Priežastin" *.

Vydūnui, taip žiūrinčiam į daiktus, lietuvių atgimimas neatsitiktinai įvyko šiame amžiuje, kai tautos įgijo savimonę. „Žmonija *pergyvena ypatingą savo pažangos laipsnį*. O jame randasi ir sąlygos lietuvių tautai atsigauti. Negali būti kitaip. Lietuvių tauta nėra atskirta nuo visos žmonijos. Bet iš to dabarties gyvenimo pasidaro lietuviams ir tautinis uždavinys. Todėlei reikia dabartį suprasti. Nelengva tai, berods. Tačiau galima. Pirmutinis klausimas bus: kuo skiriasi mūsų laikas nuo senesniųjų?" **.

„Senovės žmonės,— atsako jis,— savo padavimuose parodo, kad jie pasaulį tarsi iš jo vidaus regi, kad jie išvysta gyvenimo, evoliucės galybes, ir kad jie savo regėjimus apreiškia paviršutinio gyvenimo pavidalais. Todėl nėra čia fantazės, bet tikras šviesus regėjimas.

Senovėje žmonės gyveno dvejopu būdu: viduje, kur buvo nuostabiai šviesu, ir žiauriame, tamsiame paviršiuje. Žmogus buvo tarytum padalytas. Tuomi apsireiškė ypatingas evoliucės laipsnis. Tolimesnis žmogaus uždavinys buvo pastoti vienumu, gyventi visiškai vienaip" ***.

Bet žmogus ne iš karto pasiekia šį tikslą: iš pradžių jam reikia išgyventi materializmo epochą. „O kaip visas pasaulis susitverdamas krypo kūniškuman, taip ir žmogus. Todėl jo uždavinys minimo laiko buvo tobulai pildyti ir numanyti kūnišką gyvenimą. Žmogus turėjo savo esybės gyvenimą tarsi apleisti ir beveik vien rūpintis kūnu. Taip galėjo augti jojo jėgos. Galėjo jis visokiu būdu miklintis. Ir pagaliau galėjo rasties ir tobulinties jausmų, geismų, minčių gyvenimas, kuris apgobė ir persunkė visą kūno gyvenimą. Į tai žmogų vedė kūno reikmės. Ir jis pirmiau jautėsi kūnu esąs" ****.

Žmogaus gyvenimui pagal nurodytąjį dėsnį vis labiau materialėjant, jo materialinė gyvybė ir kartu materialinė kultūra augo. Žmogus sugebėjo pajungti gamtos jėgas,

---

* Ten pat.— P. 32.
** Ten pat.— P. 199.
*** Ten pat.— P. 204.
**** Ten pat.— P. 204—205.

pasitelkęs, anot J. de Maistre'o, „proto mašinas ir meno metodus". Jis iškilo virš tikrųjų gamtos jėgų ir suvokdamas savo galią pareiškė gamtai turįs teisę joje viešpatauti. Bet vis smarkiau priešindamiesi gamtai žmonės kartu įsisąmonina savo teisių ir savo nuopelnų lygybę. Jie iki begalybės prigalvoja tarpusavio bendravimo priemonių. Vis labiau plinta žmonijos brolybės ir lygybės idėja. Ir tai pranašauja naujos eros aušrą: *„Žmogus mūsų laike visiškai persikeičia.* Į jo sąmonės skritulį visai kas naujo įsiekia. Žmogus tą jaučia, kaip ką aukštesnį ir prakilnesnį. Kiekvienas aiškiau ar drumsčiau numano, kad jis pats savo viduje turi prieiti prie gyvybės pradžios, turi artintis prie pasaulio Priežasties, turi gyvenimo mįslę atspėti" *.

Bet norint suvokti, koks turi būti trečiasis žmonijos būties laikotarpis, reikia tiksliai išsiaiškinti, kokie buvo abu pirmieji. Senovinis pasaulis su vidine šviesa ir išorine tamsa — tai Rytų pasaulis. Šiuolaikinis pasaulis su jo moklo laimėjimais, materialine kultūra ir jo pergale prieš gamtos jėgas — tai Vakarų pasaulis. Istorijoje pirmojo pergalę pakeitė antrojo pergalė; bet šitaip negalėjo atsirasti vidinio gyvenimo ir išorinio, dvasios gyvenimo ir materijos vienybė ir darna. Žmogus dabar turi pasitraukti iš plačios materialaus gyvenimo srities, įsigilinti į save patį ir suderinti abi savo patirtis nauja pilnutine sinteze. Toks yra pirmutinis uždavinys, iškylantis žmonijai trečiuoju laikotarpiu.

Per ilgą amžių virtinę Rytų dvelksmas, atsiradęs žmonijos lopšyje, paslaptingojoje Indijoje, apskriejo pasaulį; laikas jį prislopino; vis dėlto Vakarai širdies gelmėse visada saugojo savo pirmykštės tėvynės ilgesį. Bet šiandien, anot Vydūno, *„tikrieji Rytai yra esybės gelmė"* **. Kitaip sakant, Rytų ir Vakarų darna turi būti visų pirma vidinė, dvasinė.

Mes jau esame sakę, kad atvirkštinės evoliucijos metu pažanga vyksta nuo materialistinio individualizmo prie glaudžios žmogaus ir žmonijos sąjungos, ir tauta čia yra būtina pakopa. Todėl „lietuviai,— sako Vydūnas,— negali pasilikti akli prieš tą, kas darosi. Negali jie atsilikti

* Ten pat.— P. 202.
** Ten pat.— P. 223.

nuo kitų tautų" *. „Lietuvių tauta turi prisidėti prie bendrojo žmonijos kilimo. Ji turi įnešti į žmonijos gyvenimą tam ypatingus akstinus. Tik tuomet ji turi teisę išlikti. Tik tuomet ji yra gyva žmonijos šaka" **.

Stengdamasis parodyti, kuo ypatingas toks jo šalies prisidėjimas, Vydūnas paliečia istorijos ir civilizacijos Lietuvai skiriamo kultūrinio vaidmens klausimą. Jam atrodo reikšminga, kad lietuvių kalba sukėlė tam tikrą susidomėjimą mokslo pasaulyje tuo pačiu metu kaip ir sanskritas, su kuriuo ji artimai susijusi. O juk kalba yra intelektualinės sąmonės išraiška, ir Vydūnas neabejoja, kad, susipažinęs su šventąja Indijos kalba, Vakarų pasaulis turės progą vėl sujungti rytietiškų tradicijų grandinę; jis mano, kad jo šalies atgimimas yra glaudžiai susijęs su dabartinio pasaulio atjaunėjimu, ir tvirtina, kad „lietuvių tautoj todėl ir turi nusiduot giliausias naujosios sąmonės sušvitėjimas" ***.

Jis netgi nurodo vartotinas priemones: „visa, kame lietuvių gyvybė atsispindi, iškelti į šviesesnę sąmonę, į harmoniškesnį guvumą, į galingesnį veiklumą" ****. „Reikia pačiam tiek aukštai dvasiškai-doriškai kilti, kiek tik galima, ir savo dvasios stovį lietuviškame pavidale apreikšti" *****.

Vydūno nuomonė apie Rytų ir Vakarų santykius, galima sakyti, sukoncentruota šiuose E. Hello žodžiuose: „Vakarai — kovos laukas, bet kai žmogaus laisvė įveiks gamtą, tada ateis intuicijos amžius. Rytai, be abejo, irgi ateis ir savo ruožtu pastatys kryžių" ******. Atkurtoji Lietuva turi rasti vietą šiame didingame dviejų pasaulių bendradarbiavime; tokia bendrais bruožais yra Vydūno teosofinė vizija.

Kaip dramaturgas, jis perkelia savo teosofinių koncepcijų pasaulį į savo kūrybą. Jo polinkis sintetinti čia gali pasireikšti, ypač dviejuose reikšmingiausiuose jo kūriniuose. Vienas iš jų — draminė trilogija, kuri, mūsų nuo-

---

* Ten pat.— P. 224.
** Ten pat.— P. 158.
*** Ten pat.— P. 174.
**** Ten pat.— P. 163.
***** Ten pat.— P. 157.
****** *Hello E.* Philosophie et athéisme.— P. 309.

mone, yra geriausia iš viso to, ką jis yra sukūręs,— vertas mūsų dėmesio. Jis vadinasi „Probočių šešėliai" ir susideda iš tragedijos „Vėtra", dramos „Ne sau žmonės" ir misterijos „Šventa ugnis".

Ne veltui trilogijos pavadinimas primena Mickevičiaus „Vėlinių" pavadinimą *. Protėvių kultas, plačiąja šio žodžio prasme, įkvepia kūrinį ir vaidina jame, kaip ir Mickevičiaus dramoje, metafizinį vaidmenį. Beje, jis bus aiškesnis pacitavus tokius Gustave'o Le Bono žodžius: „Taigi į rasę reikia žiūrėti kaip į nuolatinę būtį, nepriklausomą nuo laiko. Šią nuolatinę būtį sudaro ne tik gyvi individai, išreiškiantys ją konkrečiu laiku, bet ir ilga virtinė mirusiųjų, kurie buvo jų protėviai. Norint suprasti tikrąją rasės prasmę, reikia pažvelgti tiek į jos praeitį, tiek į ateitį. Mirusieji, kurių kur kas daugiau nei gyvųjų, kartu ir daug galingesni už pastaruosius. Jie valdo didžiulius plotus nesąmoningumo, to nematomo baro, kuris veikia visas proto ir būdo apraiškas" **.

Būtent taip Vydūnas įsivaizduoja tautą kaip bendruomenę. Visai nėra reikalo įrodinėti, kad ši koncepcija, taip atitinkanti lietuvių temperamentą, Vydūnui turi gilesnę ir konkretesnę prasmę. Šioje dramoje „protėviai" sudaro amžinai gyvą foną tautinės bendruomenės, tos aplinkos, kurią formuoja individas, pats neišvengdamas jos įtakos.

Taigi Vydūnas, kaip ir Mickevičius, grindžia dramos veiksmą abipusiška individo ir tautos sąveika. Kaip ir pastarasis, jis iškelia individualizmo klausimą, bet Mickevičius jį prieina daug vėliau, o Vydūnui tai jo trilogijos išeities taškas. Tragedijoje individualizmas atveda į katastrofą; dramoje tvirtinama, kad jį būtina suderinti su tautos dvasia, ir visa moralinė jo prasmė glūdi šiame tvirtinime. Pagaliau misterija sugretina individualizmą su universalizmu, kad sulydytų juos į darnią tautinę sintezę. Trumpai tariant, Vydūnas dramaturgas — tai Mickevičius atgimimo laikotarpiu.

Jo trilogijos prologe, pavadintame „Anga", mistinė bū-

* A. Mickevičiaus „Vėlinių" pavadinimas prancūziškai verčiamas „Aieux", t. y. protėviai.— *Vert.*

** *Le Bon G.* Lois psycholoques de l'óvolution des peuples.— Paris, 1907.— P. 13.

tybė Daiva simbolizuoja lietuvių tautos genijų ir mums nurodo, kaip vystysis pagrindinė idėja visose trijose kūrinio dalyse. Šit kaip ji apibūdina pirmąją, tragediją, arba tezę:

Iš lengvo tik žmogus priauga tautai.
Pradžioj jisai ramiai kvėpuodamas
sau miega prieglobstyj gamtos
ir judinas tik jai paliepus.
Užeina jam paskui vargai,
kad jis gyventi nor savaip
ir skirias nuo kitų,
nužemindamas savo artimą.*

Tolesni žodžiai nusako trilogijos dramą, arba antitezę:

Tad svetimi naudojas tuom.
Jam paim žemę iš po kojų,
įkinko kūną tad į jungą,
ir jo galiausiai nor pavergti dvasią.
Tuomet žmogus tautoj pabunda
ir nor save surasti sieloj,
išvysti genijų tautos —
ir jo klausydamos gyventi!**

Trilogijos misterija, arba sintezė, išreiškia veiklumo pradą, kurį išsako Daiva, kreipdamasi į pagrindinį herojų:

Nereik norėti rast, o būti.
Ieškok veikimo, ne pasimėgimo!
Kurs jau pasijaučia tėvynėje,
tas tur išmokt atverti širdį
ir duoti plūst iš jos gelmių
su veikimu tyriausiam žmoniškumui!
Bet kam ir siela apsireiškė
pilnoj didybės iškilmybėj,
tas turi būt kiekviename
nors ir menkiausiame vaike tėvynės
jo atsigavimu, palaima jo,
jo tvirtumu ir — jo šviesa! ***

Tragedijoje „Vėtra" veiksmas vyksta senųjų prūsų šalyje prieš juos nukariaujant teutonams.

---

* *Vydūnas*. Probočių šešėliai.— Tilžė, 1908.— P. 19.
** Ten pat.
*** Ten pat.— P. 14.

Scenoje prieš žiūrovų akis atsiveria šventojo miško tankmė, kurioje atsispindi viso krašto būklė: ąžuolai stovi be lapų, kai kurių styro tik bešakiai kamienai; šventosios ugnies aukuras išardytas. Teutonų riteriai, su kryžiumi vienoje ir kalaviju kitoje rankoje, su meilės žodžiais lūpose ir akmeniu vietoje širdies, pasėjo šalyje tragišką nesantaiką. Vieni lietuviai, individualistai savo būdu, susigundė jų kultūros prievilu; kiti, ištikimi tautos tiesai, instinktyviai perprato teutonų užmačių klastą ir nujautė pavojų, gresiantį tautos gyvybei. Šių priešingų įsitikinimų kova išryškėja scenoje susitikus dviem pagrindiniams veikėjams: kilmingam lietuviui Mantvydai ir jo buvusiam patikėtiniui Kerniui, kuris kitados irgi buvo žymus savo šalies pilietis. Pirmasis patikėjo kryžiuočiais, bet priimdamas naująjį tikėjimą nutolo nuo savo tautos gyvenimo versmių. Antrasis liko ištikimas tautos tradicijoms, bet per teutonų pinkles neteko laisvės ir savo ruožtu negali atlikti kultūrų sintezės. O kryžiuočiai naudojasi šalyje pasėta nesantarve ir siaučia kaip peralkę vilkai. Bet kai jie imasi niekinti netgi jais patikėjusiųjų namų židinius, Mantvyda pagaliau praregi ir, trokšdamas keršto, stoja prieš juos, kad apgintų tėvynę. Deja! praeities nebeįmanoma sugrąžinti. Miško šmėklos, tragedijoje atliekančios klasikinio choro vaidmenį, išpranašauja jo pražūtį:

> Ir karžygiai tur žūti!
> Kad jie gyvena be gyvybės!
> Tėvynėj kaip šešėliai!*

Mantvyda miršta su ietimi rankoje, kaip garbingas Lietuvos sūnus. Tuo metu mišku prasiaučia viesulas ir griūva paskutinis ąžuolas. Kryžiuočiai nukariauja Prūsiją ar bent jau užgesina šventąją ugnį, bet neįstengia užgesinti keršto ugnies, tebedegančios liaudies sieloje.

Drama „Ne sau žmonės" perkelia mus į XVIII amžių. Praslinko penki šimtmečiai nuo to laiko, kai kryžiuočiai užkariavo Prūsiją; iš senųjų gyventojų liko tik vardas. Naujieji prūsai savo šiurkščiu smurtu pavergė nedidelį Lietuvos lopinėlį kairiajame Nemuno krante. Kadaise laisvi žmonės dabar dejuoja nuo priespaudos. Veiksmo vie-

* Ten pat.— P. 52.

ta — stambaus prūsų žemvaldžio von Horstensteino valdos. Scenoje tvyro prieblanda, kaip ir širdyse tų, kurie neteko laisvės. Svetimųjų viešpatavimo amžiai atliko savo darbą. Liaudis skendi nemokšiškume, bet blogiausia tai, kad ji pasirengusi laiminti ranką, sukausčiusią ją grandinėmis. Šie žmonės jau nebepriklauso sau, jie nebe sau žmonės nei kūnu, nei dvasia.

Dramą sudaro kova tarp tokios padėties ir išlikusios tautinės sąmonės. Šį jausmą šįsyk perteikia liaudies dainius. Jis vadinasi Vysuomiu. Jis — Kerniaus įpėdinis. Jis nešiojasi tamsybėje tautinį muzikos instrumentą — kankles, „kurios žiba lyg auksas ir kurių stygos spindi lyg sidabras". Minios ne visada jį sutinka palankiai, nes jo kanklių garsai trikdo jų širdis, kviečia sunkiems, dažnai kruviniems žygdarbiams. Vysuomio žodžiai sudrumsčia jauno baudžiauninko Mykolo širdį. Vargšelio nelepina likimas: jo motina miršta, o gražuolę sužadėtinę suvilioja Von Horstensteinas. Mykolą apninka baisios abejonės: mirties patale motina jį prisaikdino klausyti likimo, o Vysuomis jį tikina, jog „Dievo valia, matykita, yra, kad žmogus sau žmogum būtų, o ne kitam. O pastojęs sau žmogumi, tuomet gal būti žmogumi ir kitam, iš meilės, kaip brolis broliui" *.

Lemiamą valandą Mykolas tampa lietuvių tautai brangių vertybių gynėju; neturėdamas iš ko rinktis, jis įmeta savo šeimininką į gretimos upės bangas. Vysuomis nemano, kad verta būgštauti dėl šio darbo padarinių; išeidamas jis duoda Mykolui tokį pranašingą patarimą: „Mykol! Ženki žmoniškumo taku! O kad tu, ar tavo vaikai, ar tik ir vaikų vaikai išgirsite skambant iš kapų, iš miškų, iš daubų ir nuo kalnų — mano kanklių stygas, tuomet žinokite, jog jaunas vėl Vysuomis! Savo žmoniškumo krauju jūs jį atgaivinote! Tuomet pavasaris Tėvynei bus atėjęs!" **.

Trečioji trilogijos dalis, misterija „Šventa ugnis", atskleidžia gilią lietuvių atgimimo prasmę. Antroji dalis parodė pavergto žmogaus savigarbos jausmo, arba grynai žmogiško individualizmo, pabudimą; dabar tai jau įvykęs

* Ten pat.— P. 66.
** Ten pat.— P. 94.

faktas ir kartu misterijos pradžia. Veiksmas vyksta senose kapinėse. Jose kūpso garbingo ąžuolo kelmas, kurio iš žemės išsišovusios šaknys driekiasi skersai tako; dažnai už jų kliūva praeivių kojos. Prieš kelis amžius čia degė šventoji ugnis.

Duobkasys, be paliovos kasinėjantis protėvių kapus, pakeičia Vysuomį ir simbolizuoja amžiną lietuvių tautos esmę. Tautvyda — dvasinis Mykolo paveldėtojas, bet pastarojo asmeninis išsilaisvinimas nepatenkina jo sielos; jam reikia daugiau. Vedamas baisaus nerimo, jis ateina ten, kur ilsisi jo protėviai. Čia jam pasirodo tautos dvasia; jis ne iškart ją pažįsta. Iš pradžių jis turi suprasti, kas yra jo tėvynė. Gyvenimo kelyje jis sutinka įvairių žmonių, norinčių jį atversti į tikėjimą daiktiniais stabais, kuriuos jie patys garbina. Bet kiekvieną sykį jo svaigulio smilkalus išvaiko Duobkasio vaizdas. Po ne vieno kartaus išbandymo jis įsitikina, jog tikroji tėvynė — tai šventa meilės ugnis, deganti kiekvieno žmogaus širdyje. Bet mylėti — vadinasi, pažinti vienybę. Taigi tik pagilinęs ir praplėtęs savo individualizmą jis galės suderinti savo asmenybę ir tautos dvasią, kuri yra tarpinė grandis, jungianti žmogų ir žmoniją. Nuo tada Tautvyda nebepasiduoda išorinių stabų vilionėms; jis nebepasitenkina ir siauru vienašališkumu, bet atneša savo atgimstančiai tautai bendražmogiškos sąmonės ugnį. Iš visų pusių prie jo spindinčios šviesos subėga linksmos žmonių minios. Tautvyda, matydamas jas besispiečiančias aplink jį, sušunka:

Dabar teskamba amžinos aidijos!
Lai šviečia ir visi pasauliai!
Tegied, kas gal apreikšt gyvybę,
žmogaus, tautos, žmonijos giesmę!
Ir tepakyl liepsnodama dangun!
Irgi liepsnų sparnai tepakelia mane!
Aukoju meilei visiškai save!*

Tada liaudis užtraukia tokią iškilmingą giesmę:

O Saule mūsų,
tu Probočių siela,
kaip amžių jūros tu gyva!

* Ten pat.— P. 181.

Taip valdo, veikia
nemirštama meilė,
taip žėri išminties liepsna!
Ji pildo širdį!
Jos klausome balso!
Nušvinta Lietuva visa!
Ir tarpsta, auga,
žmonijos vienybė!
Valia taip valdo amžina!*

Kokia prasme Vydūnas galėjo pasakyti, kad „nauja pasaulio sąmonė turi įsižiebti lietuvių dvasioje", geriau suprasime panagrinėję Čiurlionio kūrybą. Tarp šių dviejų žmonių, veikiančių tokiose skirtingose srityse, vis dėlto matyti artima dvasinė giminystė. Tą vietą, kokią užėmė Vydūnas šiuolaikinėje literatūroje, Čiurlionis užima vaizduojamajame mene. Tai visų pirma priklauso nuo rasinio bendrumo ir nuo atgimimo sąjūdžio įtakos, kurią jiedu abu patyrė. Rasė nulėmė jų gamtos pomėgį; ji padarė juos jautrius visatos ritmui ir linkusius į pasaulėstabą. Atgimimas sužadino jų energiją ir padidino vienybės troškulį. Štai todėl vienas ir kitas jaučia poreikį išreikšti menine sinteze tai, kas esmingiausia rasei ir lietuvių atgimimui. Jie tai pasiekia per estetinius jausmus. Jau Vydūnui labai svarbi žodžių garsinė ir vaizdinė išraiška, kartais netgi sąskaita minties, kuri dėl to tampa ištęsta ir miglota, tačiau daug laimi poetinis simbolizmas, kupinas žavesio. Bet Vydūnas tai daro tik protarpiais, o Čiurlionis tuos darnos ir šviesos efektus paverčia savo meninės kūrybos esme, nes jis kartu tapytojas ir kompozitorius.

Iš šios mus dominančios trijulės Čiurlionis vienintelis, kurio nebėra tarp gyvųjų. Jis gimė 1875 m. Varėnoje, nedidelėje Vilniaus gubernijos gyvenvietėje. Jau būdamas penkerių metų, jis pasižymėjo dideliu polinkiu į muziką; būdamas devynerių, jis įstojo į kunigaikščio Mykolo Oginskio muzikos mokyklą ir joje mokėsi iki 1888 m. Tuo metu jis pamėgino kurti pats; jam pavyko sudominti kunigaikštį Oginskį, ir šis padėjo jam tęsti muzikos studijas. Čiurlionis įstojo į Varšuvos konservatoriją ir lankė vargonų bei kompozicijos kursus. Baigęs mokslus, jis iškart pasireiškė kaip originalus kompozitorius. Bet tai bu-

* Ten pat.— P. 182.

vo tik viena jo meninio pašaukimo pusė. Dar būdamas Varšuvoje, 1902 m., jis susipažino su tapybos pradmenimis ir per keletą metų tapo savarankišku menininku. Netrukus jis iš Varšuvos persikėlė į Vilnių ir aktyviai įsitraukė į tautinio atgimimo judėjimą. Vilniuje praleisti metai buvo kūrybingiausias Čiurlionio gyvenimo laikotarpis: čia jis nutapė žymiausius paveikslus. Paskutinius dvejus gyvenimo metus jis praleido Petrograde. Mirtis jį užklupo staiga: jį pakirto baisus intelektualinis pervargimas. Čiurlionis paliko apie 200 paveikslų ir eskizų, nutapytų daugiausia per penkerius paskutinius savo trumpo gyvenimo metus.

Ypač didelį susidomėjimą Čiurlionio kūryba sukėlė Rusijoje; už monografijas apie Čiurlionį taip pat turime būti dėkingi daugiausia rusų kritikų plunksnai. Remdamiesi objektyviomis bešališkų kritikų pastabomis, galime susidaryti apie jį bendrą idėją. „Šiandien, kai jis jau miręs,— sako vienas iš jų, Čiudovskis,— dvasinio lietuvių atgimimo autoriai Čiurlionį pristato kaip tautinį menininką. Ne mums spręsti; tačiau nepaprasta jo nepriklausomybė nuo viso šiuolaikinio meno verčia tarti, kad jį iš tikrųjų bus pagimdžiusios slėpiningosios jo tautos jėgos. Reikia iš tikrųjų manyti, kad jo keistas genijus nėra atsitiktinė likimo užgaida, bet būsimo kilnaus lietuvių meno pirmtakas <...> Kai galvoju apie jį, lietuvį, man iškyla viena vienintelė mintis: ši tauta neturėjo savo viduramžių; galbūt ji geriau negu mes, rusai, išsaugojo iki pat XX amžiaus galingas mistinio gyvenimo pajėgas, gautas iš arijų, kurias mūsų Vakarų broliai su tokiu didingu dosnumu švaistė viduramžiais. Ir tada Čiurlionis įgauna keistą prasmę ir keistą didybę" *.

Tas pats kritikas pripažįsta Čiurlioniui būdingą didelę įžvalgą. „Jo paveikslai,— sako jis,— liudija jo sugebėjimą, būdingą ir pirmykščiam žmogui, įžvelgti gyvų reiškinių gelmėse pačią gyvybės esmę" **, nes „jo pasaulėvaizdis toks pat įvairialypis kaip ir pats pasaulis" ***.

---

* *Čiudovski V.* N. K. Čiurlianis // N. K. Čiurlianis.— Petrograd; Izdanije „Apollona", 1914.— P. 26.

** Ten pat.— P. 40.

*** Ten pat.— P. 37.

Štai kodėl jis, nors ir išaugęs Vakarų kultūros aplinkoje, visada buvo linkęs į senųjų Rytų mistines vizijas.

Kitas rusų kritikas, Lemanas, tai gerai matė. „Nuostabi dangaus mechanikos darna,— sako jis,— atskleidžianti tikrąją visatos begalybę, negailestinga gamtinės atrankos logika, Laplace'o teorija su jos ugnies sūkuriais, tarsi atsispindinčiais Descartes'o atomų schemose,— visa tai visiems laikams pavergė jo sielą didinga savo sutapimų tiesa.

Saulės, šio ugninio centro, viliojančio mus į nežinomas visatos erdves, kultas, nuostabi idėja vieno prado, jungiančio ir įdvasinančio jam pavaldžią sistemą, paskatina Čiurlionį studijuoti Persijos bei Egipto senovę ir traukia jį dar toliau — prie pačių minties versmių — prie šešių Indijos religijos bei filosofijos sistemų" *.

Visa tai iš dalies, pasak Čiudovskio, paaiškina, kodėl „Čiurlionio kūryba yra grožio ir darnos pasaulio, amžino ir begalinio gyvenimo vizualinė išraiška" **. Bet dar reikia paaiškinti, kaip Čiurlioniui tai pavyko pasiekti ir kokiais būdais jis naudojosi reikšdamas savo estetinius jausmus.

Per smėlėtus dykumos tyrus žygiuoja keleivis. Staiga akis tolumoje išvysta poilsį žadantį reginį; pojūtis tikras ir atitinkantis tikrovę. Bet keleiviui reikia pasitelkti visą savo patirtį, kad pripažintų, jog jo regima tikrovė iš tiesų yra, bet ne ten, kur jis ją mato.

Miražas įsiterpia tarp tikro daikto ir vaizdinio, taip pat tikro, kurį turi keleivis. Jis yra kaip tarpininkas, gali būti ir simbolis. Įžvalgi Čiurlionio akis, neabejodama pojūčių tikrove, reiškinių pasaulyje mato miražą, pro kurį jis stengiasi suvokti tikruosius daiktus. Tai, ką tokiu būdu atrado, Čiurlionis pavaizdavo savo paveiksluose.

Šią simbolinę Čiurlionio kūrybos prasmę meistriškai paaiškino Viačeslavas Ivanovas, kuriam turime būti dėkingi už geriausią studiją apie mūsų menininką; ji vadinasi „Čiurlionis ir menų sintezės problema". „Įkvėptasis Čiurlionio menas,— sako jis,— artimas aiškiaregystei. Šis aiškiaregys esti ypač įdomus ir įtaigus, kai užsibrėžia už-

---

* *Leman B. A.* Čiurlianis.— St.-Pétersbourg, 1912.— P. 12.

** *Čiudovski V.* Min. veik.— P. 32.

davinį, patį savaime visiškai svetimą tapybai, kai be atodairos pasikliauja savo dovana — antruoju regėjimu. Tada mūsų juntamojo pasaulio daiktai apibendrina savo formas ir pasidaro perregimi. Materija tarsi pasitraukia į antrąją pasaulėdaros plokštumą, ir jau galima suvokti tiktai jos ritminį ir geometrinį pradą. Ir erdvė, atrodo, prisipildo perregimų formų, kurios neišstumia gretimų formų, bet tarytum prasiskverbia pro jas. Ši geometrinė skaidra yra tarsi bandymas iškelti aikštėn reginius pasaulėstabos, kuriai nebepakanka mūsų trimatės erdvės" *.

Menininkas tarsi suranda ketvirtąjį matmenį — laiką.

„Kaip, pagal kokius dėsnius šios tolimos ir didingos tikrovės vizija gali atsirasti iš menkos mus supančios tikrovės?— klausia tas pats kritikas.— Atsakyti į šį klausimą, vadinasi, įminti Čiurlionio metodą, kurio naujovė nulemia tikrai nepaprastą menininko originalumą. Mūsų manymu, jo metodas yra šios vizijos dėmenų tapybinis pateikimas pagal principą, pasiskolintą iš muzikos" **.

„Tam tikra prasme jo kūryba yra tapybos ir muzikos sintezės bandymas; šis bandymas, be jokios abejonės, ne tyčinis, bet naivus ir vis dėlto atliktas su pusiau sąmoningu stropumu, visada būdingu tikram genijui <...> Abi šios seserys — tapyba ir muzika — nesutaria viena su kita: tapyba žino tik erdvę, muzika — tik laiką. Jų sintezė protu suvokiama kaip sferų harmonija, kaip dviejų pasaulių, iš kurių vienas dainuoja spalvomis, o kitas žėri tonais, žengimas greta vienas kito, bet mene ši sintezė neįgyvendinama.

Čiurlionis ir nebandė to daryti, bet jis bent jau sugebėjo tai nurodyti; jis turėjo žiūrėti į erdvę ir į laiką kaip į vieningą visumą <...> Bet dar kartą kartoju, mene jis pasitenkino tik nurodęs šią koncepciją; jis mums suteikė pojūtį, kad esame erdvėje, apimančioje kartu laiką ir judėjimą, erdvėje, kurioje vyksta spalvų žaismas" ***. „O muzikos metodas,— daro išvadą Ivanovas,— mūsų dailininkui buvo sezamas, atvėręs neišniekintą pasaulio slėpinių šventovę. Jis įžvelgė reiškinių muziką ir ja pasinau-

* *Ivanov V.* Borozdy i meži.— P. 315.
** Ten pat.— P. 319.
*** Ten pat.— P. 321—322.

dojo, kad nudengtų Izidės skraistę. Jis tarėsi atspėjęs paslaptį formų, atsiradusių iš pirmykščių tikrovės formų dieviškos sėklos; jo paveikslai — bandymai paaiškinti pasaulį" *.

Tokia yra vieno iš pačių kompetentingiausių šiuolaikinės Rusijos žmonių nuomonė apie Čiurlionį.

Visiškai aišku, kad meno tikslas yra sukelti žiūrovo, skaitytojo ar klausytojo dvasioje atgarsį to kūrybinio polėkio, iš kurio gimė pats meno kūrinys. O iš įvairiausių menų didžiausią ir reikšmingiausią poveikį turi tie, kurie mažiausiai priklauso nuo konkrečių pasaulio ir gyvenimo formų. Tokia yra muzika. Nuspalvindamas savo paveikslus muzika Čiurlionis padarė juos ne tokius racionalius, bet užtat suteikė jiems įtaigos jėgą, kuria šiaip tapyba nepasižymi. Be to, supindamas konkrečias daiktų formas ir suausdamas jas į keistą tinklą, jis pašalina kiekvieną detalę, galinčią patraukti žvilgsnį, kad sukeltų neprilygstamos visumos įspūdį.

Dėl to gana nelengva suprasti Čiurlionio kalbą. Bet reikia prie to priprasti; tada pastebimas jo noras paaiškinti pasaulį, kaip sako Ivanovas. Negana to, konkretiems daiktams prarandant mums įprastas formas juntamesnės darosi bendrosios idėjos. Viena iš tų, kurią ypač mėgsta vaizduoti Čiurlionis,— tai gyvos pasaulio vienybės idėja, taip pat jo žengimo tobulybėn idėja. Todėl jis taip mėgsta paveikslų, jo mielai vadinamų sonatomis, ciklus. Čiudovskis, įžvelgiantis sonatoje siekį „parodyti sulig kiekvienu žingsniu į galutinį grožį vis tobulėjančią estetinę temą" **, mano, kad Čiurlionio ciklas, pavadintas „Jūra", kurį jis padalija pagal dialektinę triadą į tezę, antitezę ir sintezę, labiausiai atitinka idealiąją sonatos esmę. O jeigu taip, tai panašumas su Vydūno trilogija mums atrodo reikšmingas.

Čiurlionio paveikslai turi labai plačios reikšmės pavadinimus, tarsi tie paveikslai vaizduotų bendrąsias Platono idėjas. Palaimingas beribių erdvių svaigulys, gyvenimo vandenyno bangavimas, gundantis blogio veidas, žemės ir dangaus sąjunga žvaigždynuose, pasaulio gimimas po

* Ten pat.— P. 323.
** *Čiudovski V.* Min. veik.— P. 31.

„fiat lux", gili vaizduotės ir mito tiesa, iškalbinga dykumos tyla, apokaliptinė miestų telkinių reikšmė, žemiškojo rojaus ilgesys — štai keletas siužetų, įkvėpusių Čiurlionį. Jei reikėtų jį apibūdinti keliais žodžiais, mes pasakytume: jis buvo pasaulio sielos dailininkas.

Meninė nuojauta pirmesnė už filosofinį pažinimą; tad tautos, prieš atsidėdamos apmąstymams, puoselėja dailiuosius menus. To pavyzdys yra senovės Graikija, o naujaisiais laikais — Vokietija. Būtent meno srityje lietuvių tauta, pasisėmusi iš savo atgimimo jaunatviškų jėgų, davė pirmuosius vaisius, subrandintus per praslinkusius amžius. Lig šiol filosofija Lietuvoje reiškėsi daug mažiau. Jaunas mokslininkas, kuris jai buvo atsidėjęs ir kuris teikė didžiausių vilčių, mus paliko pirma laiko, tą valandą, kai, pakviestas į Maskvos universitetą, tarė pildantis savo svajones. Tai buvo Romas Bytautas; mes jau esame jį citavę.

Tačiau lietuvių tautinė filosofija — jei galima filosofiją vadinti tautine — surado savo kelią, kurį jai nurodė lietuvių tautos istorija. Nuo šiol ji turi savo tradicijas. Šios tradicijos yra susijusios su kunigo Aleksandro Dambrausko vardu; jis nuo pat lietuvių spaudos grąžinimo iki šio karo pradžios redagavo mėnesinį žurnalą „Draugija".

Jo jaunystės metais lietuvių tautinio gyvenimo sąlygos buvo tokios, kad patriotai, kurie paremdavo savo veiklą šalį, turėjo mintyse kartoti: *„primum vivere deinde philosophare"*. Dambrauskas paaukojo savo išskirtinį filosofijos pomėgį. Jis visas perdėm atsidėjo skubiausiems ir įvairiausiems jaunos lietuvių kultūros reikalams. Tad mes jį matome visur paskendusį naudinguose, bet dažnai nedėkinguose darbuose. Jo plunksna nelygu reikalas čia žemdirbio arklas, čia kareivio kardas, čia deglas, sklaidantis tamsą, čia dainingа Mūzų fleita. Nežinia, kuo reikia labiau stebėtis: ar jo neišsenkama energija, ar taip dosniai ir taip įvairiapusiškai apdovanota jo prigimtimi. Nuoširdus poetas ir aistringas matematikas, karštas lietuvių kalbos gynėjas ir įsitikinęs esperanto šalininkas, teologas ir filosofas — jis viena iš reikšmingiausių lietuvių atgimimo figūrų. Jis taip pat yra tautinės filosofinės sin-

tezės atstovas, nors neparašė nieko, ką būtų galima pavadinti sistema.

Reikalas tas, kad būdamas rimčiausio ir lietuvių inteligentų labiausiai mėgstamo žurnalo redaktorius, jis yra visos kartos dvasinis tėvas; visa jo kaip rašytojo kūryba įkvėpta filosofinės sintezės, kurios jis niekada nesuformulavo, bet kuri visapusiškai ir veiksmingai reiškėsi jo kūryboje. Ji matyti kiekviename žurnalo puslapyje; žurnalui pavyko — čia Dambrauskas tikras lietuvis — suderinti dvi pačių didžiausių slavų filosofų, lenko J. M. Hoene-Wrońskio (1778—1853 m.) ir ruso V. S. Solovjovo (1853—1900 m.), sistemas. Bet leiskime apie sintezės siekius kalbėti jam pačiam. „<...> tikrų plačiapročių galvotojų,— sako jis straipsnyje, pavadintame „Du didžiausiu slavišku filosofu: J.-M. Hoene-Wrońskis ir V. S. Solovjovas",— tėra nedidelis būrelis. Į tą būrelį priguli: Aristotelis, Platonas, šv. Augustinas — iš senovės galvotojų; šv. Tomas Akvinietis — iš viduriniųjų amžių; Kartezijus, Leibnitzas ir Kantas — iš vėlesniųjų, Hoene-Wrońskis ir Vl. Solovjovas — iš naujausių. Ypač du pastaruoju vertu yra kiekvieno inteligento atidos, nes pasiremdamu ant visų savo pranokėjų paduoda taip plačią ir aukštą krikščionišką pasaulėžvalgą, kad joje galima rasti beveik visų svarbiausiųjų klausimų išrišimas" *. „Mes giliai persitikinę, kad geriaus ištyrus ir sulyginus tuodu sistemu, tamsios pusės vieno iš jų galėtų būti išaiškinamos antruoju ir atbulai" **. Šis įsitikinimas yra tuo labiau pagrįstas, kad ir Hoene-Wrońskis, ir Solovjovas savo galvosena yra tikri savo tautų sūnūs, ir nepaisant stebinančio jų sistemų panašumo, vis dėlto išreiškia labai skirtingas tendencijas: vakarietis Hoene-Wrońskis savo sistemą pavadino „Mesianizmas, arba absoliučioji filosofija", o jo filosofijai turėjo įtakos racionalistinis individualizmas; rytietis Solovjovas atidavė didelę duoklę gamtos filosofijai atgaivindamas joje pasaulio sielos idėją.

Reikia pripažinti, kad Dambrauskas nemaža prisidėjo prie cvilizacijos, pasiūlydamas jų filosofinių sistemų sin-

* *Dambrauskas A.* Du didžiausiu slavišku filosofu: J.-M. Hoene-Wrońskis ir V. S. Solovjovas // Draugija.— 1907.— Nr. 10.— P. 142.

** Ten pat.— P. 153.

tezę tada, kai šiedu slavų filosofai buvo visai nežinomi nei namie, nei juo labiau užsienyje. Šitaip darydamas vertingą paslaugą abiem tautoms, atskleisdamas viena kitai jų abipusę vertę, jis dirbo savo šalies tautinį darbą, vykdė dviejų pasaulių sintezę, kaip Vydūnas ir Čiurlionis. Galima sakyti, jis parodė, kokia prasme „visų slavų klausimų raktas yra lietuvių rankose".

Dambrauskas nusipelnė lietuvių tautos dėkingumo dar ir savo plačiomis pažiūromis, kurias jis atskleidė spręsdamas Bažnyčios ir pažangos santykio klausimą. Nors savaip didžiai religingi, Vydūnas ir Čiurlionis apsiribojo pastangomis suteikti pilnutinę kultūrą sveikajai lietuvių tautos prigimčiai. Dambrauskas paskyrė visą savo dėmesį intelektualinio ir religinio gyvenimo darnai. Beje, jis turėjo lig šiol stengtis tik šviesti viešąją nuomonę, tad negalėjo pateikti sistemingo didžiosios problemos, vadinamos „Bažnyčia ir civilizacija", sprendimo.

Bent jau buvo imtasi darbo; reikia tikėtis, kad šis nepavargstantis artojas ne veltui išvarė pirmąsias vagas savo mažosios tėvynės dirvoje ir ne veltui pasėjo palaiminimo mostu rinktines sėklas...

ŽVILGSNIS Į ATEITĮ

Mes baigėme; skaitytojui spręsti, ar pasiekėme savo tikslą. Vietoje išvadų norėtume jo dėmesiui pateikti keletą asmeninių pastabų apie lietuvių tautos ateitį.

Ne be tam tikro patriotinio išdidumo pristatėme šiuolaikiniam pasauliui beveik nepažįstamą tautą, kuri šiandien galėjo būti didelė, jei nebūtų vietoje šiurkščios jėgos triumfo pasirinkusi kančios didvyriškumo. Ant kokių griuvėsių, tiesą sakant, išaugo šiuolaikinės Prūsijos galybė? Ar kas nors mano, kad tauta, kuriai iš pradžių priklausė šis vardas, pasižymėjo mažesnėmis dvasinėmis išgalėmis negu tie, kurie ją pasmerkė myriop, bet neįstengė sunaikinti jos atminimo? O tai buvo tik viena lietuvių giminės šaka.

„Mūsų dvasinė sandara,— sako Gustave'as Le Bonas,— pasižymi tam tikromis būdo galimybėmis, kurioms aplinkybės ne visada suteikia progą pasireikšti" *. Viena iš aplinkybių, sukliudžiusių lietuviams ryškiau sužibėti istorijoje, buvo ta, kad jie buvo taikingesni ir kuklesni nei leido laikas ir juos supantys kaimynai. Ir dar nežinia, kokia šiandien būtų buvusi Lietuva Europoje, jeigu jos geografinė padėtis būtų buvusi tokia palanki kaip, tarkime, Anglijos ar Švedijos.

Beje, mums rūpi ne tai, kokia ji būtų galėjusi būti praeityje, bet kokia ji gali būti ateityje. Mes matėme, kad ji sumokėjo savo nepriklausomybe už galimybę sukurti visiškai savitą kultūrą. Civilizacijai turi rūpėti, kad ši galimybė išsipildytų. Istorija mus moko, jog norint at-

* *Le Bon G.* Lois psychologiques de l'évoliution des peuples.— P. 19—20.

likti didelę kultūrinę užduotį anaiptol nereikia įspūdingos materialinės galybės ar nepaprastai daug darbininkų. Antra vertus, istorija mums pakankamai gerai įrodė, kad lietuvių tautai atsiliepti į pašaukimą būti dviejų pasaulių takoskyroje yra tikra vidinė būtinybė. Visa kita priklauso nuo išorinių aplinkybių.

Šiandien atrodo, kad jos bus palankios. Mūsų epocha pripažįsta tautų teises ir stengiasi paversti civilizacijos principus pagrindu tarptautinės politikos, pernelyg ilgai paisiusios stipresniojo interesų. Savo akimis matome šios laimingos permainos požymius. Žinoma, neturime iliuzijų ir į tikrovę žiūrime ne per savo idealo prizmę. Mes antai žinome, kokie tikrieji Rusijos ir Vokietijos kėslai Lietuvos klausimu. Tačiau argi pati įvykių logika, istorinė būtinybė neverčia abiejų didžiųjų valstybių spręsti šį klausimą teisingiau?" *. Nepuldami į pernelyg didelį optimizmą, mes kreipiamės į visą civilizuotą pasaulį ir jam šaukiame visiškai įsitikinę: Jeigu jums rūpi civilizacijos ir teisingumo interesai, apginkite tautą, turinčią teisę į jūsų pagalbą!

* Kad ir kokios būtų tikrosios jų užmačios, abi didžiosios valstybės, žinomas faktas, pripažino lietuvių tautai teisę laisvai gyvuoti. Teisybė, tai netrukdo imperialistinei Vokietijai žiūrėti į Lietuvą kaip į amžinai susijusią su vokiečių interesams palankiomis sutartimis; tai nekliudo bolševikinei Rusijai žiūrėti į ją kaip į Tarybų respublikos priedą. Iš tikrųjų teisė laisvai lemti savo likimą kiekvieną sykį jai buvo suteikiama su sąlygomis, visiškai nesuderinamomis su šia teise.

LIETUVIŲ TAUTA IR JOS UGDYMAS

Pratartis

Šis autoriaus straipsnių rinkinys turi savo uždaviniu iškelti aikštėn tautinę lietuvių ideologiją ir nurodyti bendrais bruožais tinkamą kelią lietuvių tautos išsivystymui. Tautinės lietuvių ideologijos problema autorius buvo susidomėjęs prieš 15 metų, kai, jam gyvenant užsienyje karo metu, teko rūpintis informacinio pobūdžio veikalais apie Lietuvą, kurie galėtų, taiką sudarant, pakreipti į Lietuvą pergalėtojų dėmesį. Tada, būtent 1917 m., buvo parašytas autoriaus veikalas „Sur les confins de deux mondes" (Essai synthétique sur le problème de la civilisation nationale en Lituanie), kuris dėl nepareinančių nuo autoriaus priežasčių tegalėjo pasirodyti tik 1919 m. (Atar, Genève). Tame veikale rado vietą aiškiai jau formuluoti tautinės lietuvių ideologijos apmatai, kurie dabar pereina į šį rinkinį, kaipo pirmieji trys jo straipsniai. Iš šių du straipsniu yra ne kas kita, kaip vertimas pirmųjų minėtojo veikalo skirsnių, tuo tarpu kad trečiasis sutraukia trumpai bendrąją jo koncepciją.

Tokiu būdu pirmieji trys šio rinkinio straipsniai priklauso savo turiniu ir nuotaika tam laikotarpiui, kuris ėjo prieš pat Lietuvos nepriklausomumo paskelbimą ir kuris todėl yra kiek paspalvintas kovos už nepriklausomumą romantika. Realiam Lietuvos tikrovės pažinimui privalo tarnauti ketvirtasis straipsnis „Lietuva politinės geografijos šviesoje". Šis straipsnis, esąs iš dalies recenzinio pobūdžio, iš tikrųjų atpasakoja prof. K. Pakšto veikalą „Baltijos respublikų politinė geografija" toje jo dalyje, kuri labiausiai liečia Lietuvos klausimus. Šio rinkinio autorius pasinaudojo prof. K. Pakšto veikalo atsaikomis tam, kad galėtų suformuluoti tautinei lietuvių politikai savo rūšies

„kategorinius imperatyvus", kurie turėtų vesti tam tikra linkme visą tolimesnį lietuvių tautos išsivystymą.

Pradedant penktuoju straipsniu autorius, eidamas savo akademinio pašaukimo linkme, rūpinasi labiausiai pedagoginiu tautinės lietuvių ideologijos pritaikymu. Turėdamas prieš akis iš vienos pusės aukštą tautinio lietuvių pašaukimo idealą, o iš antros pusės — liūdną lietuvių tautos tikrovę, autorius visą savo dėmesį atkreipė į lietuvių tautos ugdymo problemą. Nurodyti dabartinės padėties trūkumus, užbrėžti teisingą liniją tolimesniam nusistatymui ir, pagaliau, surasti priemonių, su kurių pagalba galėtų būti bent kiek išlyginta disproporcija tarp idealo ir realybės,— štai pagrindiniai autoriaus uždaviniai antrojoje rinkinio pusėje. Norėdamas šiuos uždavinius nušviesti čia su tinkamu pilnumu, autorius laikė reikalinga perspausdinti iš savo knygos „visuomeninis auklėjimas" du skyriu, ypatingai susijusiu su tautos ugdymo problema, būtent: „Tautinį auklėjimą" ir „Tarptautinį auklėjimą".

Nors sutraukti krūvon straipsniai buvo rašyti įvairiais laikais ir įvairiomis aplinkybėmis, vis dėlto jų visų pagrinde glūdi viena organinga koncepcija, kuri leidžia sutraukti juos visus į vieną rinkinį po vienu, tiesa — sudėtingu, įvardymu. Autorius net mano, kad pagrindinės koncepcijos vieningumas atpalaiduoja jį net nuo reikalo vienodinti straipsnius, šalinant iš jų visa tai, kas juose pareina nuo vietos ir laiko aplinkybių, kaip, pavyzdžiui, momento nuotaikos koloritas. Kiek pakeistas spausdinamas tik aštuntasis straipsnis „Visuomenės vadovybės ugdymas lietuvių tautoje": 1926 m. jis buvo spausdinamas „Židinio" Nr. 3 kaipo „Lietuvių tautos ugdymo uždaviniai"; be to, jis papildytas keliais posmais, kuriuose atsižvelgiama į paskutinių laikų evoliuciją, vykstančią mūsų visuomenėje.

Aplinkybių atspindys atskiruose straipsniuose gali kartais sudaryti net tam tikrų prieštaravimų įspūdį. Pavyzdžiui, kalbant pirmuosiuose straipsniuose apie istorinį lietuvių tautos likimą, išeina, kad lietuvių tauta, perėjusi savo gyvenime iš pradžios Rytų, o paskui Vakarų persvarą, yra įgijusi aktyvinių nusiteikimų ir kūrybinės iniciatyvos; tuo tarpu antroje rinkinio pusėje, kai kalbama apie tautinės mūsų tikrovės trūkumus ir ugdytinus nusi-

teikimus, tarsi išeina, kad lietuvių tautai trūksta aktyvumo ir kūrybinių nusiteikimų. Kad galima būtų šitą prieštaravimą tinkamai suprasti, reik žinoti, jog sąvokos „daug", „pakankama" ir „maža" yra lygstamosios sąvokos ta prasme, kad tai, kas vienu atžvilgiu yra „pakankama" ar „daug", kitu atžvilgiu yra „nepakankama" arba net „maža". Įgauto iš istorinio savo išsivystymo aktyvumo lietuvių tautai pakako tautinio atgimimo ir nepriklausomumo atgavimo reikalams; bet šito aktyvumo ir šitos kultūrinės iniciatyvos toli gražu nepakanka, kai tenka lietuvių tautai kilti į kultūros viršūnes ir laimėti varžytynes su kultūringesniais ir galingesniais kaimynais. Tokiu atveju visai savo vietoje susirūpinti lietuvių tautos būdo trūkumais, kuriuose dar per daug atsiduoda liūdnų verguvės laikų pėdsakai.

Vienu iš didžiausių autoriaus rūpesčių būtų apsaugoti lietuvių tautą nuo siauro nacionalizmo, kurio pavojus mums, kaip ir kitoms tautoms, yra visai realus šiais zoologinio nacionalizmo laikais. Šis pavojus yra dvejopas: teorinis, kai jis reiškiasi ideologijos srityje, ir praktinis, kai jis reiškiasi santykiuose su kitomis tautomis arba net tautinėmis mažumomis. Būtent, iš vienos pusės, yra pavojaus atpalaiduoti individualinę tautybės formą, arba lytį, nuo universalinio, t. y. visuotinai reikšmingo, turinio ir pastatyti pirmąją aukščiau už antrąjį; o iš antros pusės, yra pavojaus pastatyti savo tautos reikalus aukščiau už kitų tautų reikalus ir, vadovaujantis šių pastarųjų neapykanta, pagrįsti tarptautinius santykius agresyviu antagonizmu, kuris ardytų normalų tautų sugyvenimą ir vienybę.

Šitų pavojų tik tada galima būtų laimingai išvengti, kai tautos sąmonėje įsigalėtų priešingas jiems supratimas ir nusistatymas, būtent: supratimas, kad pilnutinę tautybę sudaro sykiu visai individualinė tautinė lytis ir universalinis, visuotinai reikšmingas, turinys; ir nusistatymas mylėti visas kitas tautas kaip savąją. Pilnutinė tautybė gaunama tada, kai universalinio turinio kultūra ir tame skaičiuje universalinė pasaulėžiūra yra realizuojama tautinėse lytyse; normalus tautų santykiavimas gaunamas tada, kai tautų meilė pasireiškia kaipo lygus moralinis visų tautų, neišskiriant ir savosios, traktavimas. Kaip ir visas mūsų gyvenimas, paskendęs amorfiškume, taip ir mūsų nacio-

nalizmas nėra dar įgavęs visai ryškių lyčių. Bet pavojai jau yra pasireiškę su visu savo aktualumu. Kai, pavyzdžiui, pas mus puolama universalinė religijos organizacija vardan tautiškosios minties, mes turime ne ką kita, kaip teorinio nacionalizmo apraišką. Šitas teorinis nacionalizmas pas mus vis labiau įsigali ir ilgainiui gali pagaminti labai negeistinų išdavų, gresiančių mums dvasiniu subergždėjimu ir seklumu. Iš kitos pusės, nepriklausomo mūsų gyvenimo laikotarpyje jau mes turime kelis užregistruotus išsišokimus prieš tautines mažumas, kurie kompromitavo mus tautine netolerancija. Autorius tinkamu laiku dėstė savo pareigą reaguoti prieš kai kuriuos mūsų nacionalizmo pasireiškimus bent spausdintu žodžiu, kas dabar traukiama krūvon šitame rinkinyje.

Leisdamas viešumon šį rinkinį, autorius pagaliau norėtų iškelti į mūsų tautos sąmonę reikalą realizuoti savo gyvenime kultūrinę pažangą vajaus tvarkoje. Kultūrinis atsilikimas, mūsų paveldėtas iš nelemtos mūsų praeities, neleidžia mums iki šiolei išsirikiuoti su mūsų kaimynais į vieną kultūrinės pažangos liniją, kas yra mums intensyvių tarpvalstybinių varžytynių laikais gyvybės klausimas. Turėdamas galvoje mūsų tautos pobūdį ir gyvenamas aplinkybes, autorius gerai nusimano apie sunkumą išjudinti mūsų visuomenę ir pastumti ją eiti kultūrinio vajaus keliu. Bet vis dėlto jis tikisi, kad vieną kartą iškeltas į visuomenės sąmonę reikalas negali pasilikti gyvenime be mažesnio ar didesnio atbalsio. Jei tuo pasisektų nors kiek patarnauti kultūrinei mūsų tautos pažangai, autorius nelaikytų atliktojo darbo bergždžiu.

Pirmas skirsnis

TAUTYBĖS ESMĖ

I. Tauta kaipo sutelktinė individualybė

„Tautybė tėra vienos didelės individualybės išsiplėtojimas", pasakė vieną kartą Mickevičius. Ir iš tikro kiekviena tautybė sudaro sutelktinę individualybę. Tautybė taip laikosi tautos, kaip asmenybė — asmens: viena ir kita kyla iš būtybės individualumo. Tiesa, žmogaus asmuo yra individas tikra šito žodžio prasme. Tuo tarpu tauta tėra individas iš panašumo: jinai yra kolektyvinis, arba sutelktinis individas.

Galima sakyti, jokia kita draugingos gyvatos lytis taip neprilygsta individui, kaip tauta. Tautybė iš pagrindo yra tas individualybės ratas, kuris iš visų pusių apsiaučia individą, papildo jo asmens buitį ir patiekia būtinas sąlygas pilnutiniam jo gyvenimui. Šitais nenutraukiamais ryšiais, kurie jungia tautą su individu, pakankamai išrodoma jos aukštesnė prasmė ir gyvastinga reikšmė.

Visuotinioji civilizacijos istorija gal nūnai įrašyt į kultūrinių laimėjimų sąrašą galutinį absoliučios asmens vertės pripažinimą. Nevalia dabar laikyti žmogus bet kam priemone, nes jis turi savyje nepriklausomą tikslą. Iš čia aišku, jog visa tai, kas tarnauja individo išsiplėtojimui, įgauna reikšmės iš savo veikmės dydžio. Tauta kaip tik yra vienas tų tarnaujančių individui veiksnių, kurie yra labiausiai našūs ir kurie negal būti niekuo kitu pavaduoti.

Kiekviena sutelktinė organizacija šiaip ar taip statosi galutiniu tikslu pilnutinį žmogaus asmens klestėjimą. Visos draugingo gyvenimo lytys šiokiu ar tokiu būdu padeda kurtis pilnutiniam individui. Šiuo atžvilgiu skirtumas tarp jų yra tas, kad vienos siekia savo tikslo tiesioginiu, kitos — tarptautiniu keliu; pirmosios kyla savaimingai pri-

gimtu vyksmu, antrosios tėra dirbtiniai kūriniai. Taigi *tauta yra toji draugingos gyvatos lytis, kuri savaime organizuojasi prigimtu būdu ir sudaro tiesiogines sąlygas pilnutiniam individui išsiplėtoti.*

Atskiras individas savo vienatvėje nepajėgia nieko pakelt į aukštesnį lygį — nei religijos, nei žinijos, nei meno. Kad šitie civilizacijos vaisiai susikurtų ir prinoktų, reikalingas sutelktinis darbas žmonių, sujungtų bendru susipratimu, kurį tegal pagaminti fizinė bei psichinė giminė. Normali tauta patiekia kaip tik šitų ištaigų, jungdama visas sąlygas, kurių reikalauja asmuo savo buities ir veikimo pilnumui.

Nuo ypatingumo šitų sąlygų, kuriose verčiasi individas, pareina tautos individualybė, arba, trumpai betariant, tautybė. Nereik tačiau manyti, kad tautos individualybė esanti surišta su tam tikru tautinių žymių visetu, be kurio ji negal reikštis tikrumoje. Galima sakyti, jokia konkretinė tautybės žymė nesudaro tautos individualybėje neatskiriamos savybės. Net pati kalba, kuri gal geriausiai apreiškia normalią tautybę, nėra tautai būtinai reikalinga kokybė. Tiesa, tautinės kalbos stoka padaro tautybės turinį menkesnį ir mažiau apibrėžtą; vis dėlto būtų neteisinga iš čia išvesti tautybės stoka apskritai.

Čia vėl yra progos pastebėti, jog tarp tautos individualybės ir žmogaus asmenybės yra artimo panašumo. Tarp konkretinių individo asmenybės apraiškų nerasime nė vienos, kurios stoka reikštų individui individualybės nebuvimą: galima įsivaizduoti asmuo, trūkstąs šiokio ar tokio fizinės ar psichinės prigimties elemento, tačiau kad ir kiek šitoks asmuo būtų tolimas nuo pilnutinės tobulybės, jis vis tebelieka žmogiškasis individas. Panašiai jokia konkretinė sutelktinio gyvenimo apraiška nėra privaloma tautybei savybė. Dėl šitos priežasties negalima iš konkretinių tautinių žymių sudaryti tautybės pilnutinės aptarties, kur turėtų rasti vietos ir žydai, tauta be teritorijos, ir šveicarai, tauta be vienos savos kalbos, ir daugelis kitokių tautų, nustojusių tautinių, politinių ar ekonominių teisių. Kita bendra individui ir tautai ypatybė yra dar toji vidaus linkmė, kurį gaivališkai stumia juodu prie būvio ir veikimo pilnumos. Buities visybė, štai idealas, kuris šiaip ar taip kreipia savęsp visas jųdviejų pastangas.

Ir iš tikro žmonijos civilizacijos vyksmas juodu vis labiau artina prie šito idealo,— ir artina juodu gretimais, nes civilizacijos laimėjimai lygiai išeina naudon ir tautai, ir individui.

Kiek šitiedvi individualybės yra solidarios, aiškiai parodo paskutinių šimtmečių istorija. Didžioji prancūzų revoliucija paskelbė nepaliečiamas žmogaus ir piliečio teises ir viešai pripažino tuo pačiu absoliučią žmogaus asmens vertę. Napoleono karai, sekę vėliau, padėjo naujoms idėjoms paplisti veik visam kultūringam pasauly, o XIX-asis šimtmetis savo parlamentinės politikos linkme laidavo konstitucines žmogaus teisių garantijas.

Ar nėra simptomingas tas faktas, jog patriotizmas tuo pačiu laiku rado naujų akstinų ir įgijo tautų gyvenime aukštesnės prasmės ir reikšmės? Patriotizmas, toks bent, kokiu jis reiškiasi šiandieną, yra naujų laikų padaras, nors atskiros jo žymės pasireikšdavo istorijoj įvairiais laikais ir įvairiose vietose. Tas faktas dera aiškinti tuo, kad tarp asmens vertinimosi, prancūzų revoliucijos sužadinto, ir patriotinio jausmo, sukrutėjusio vėliau, yra psichologinio ir todėl priežastingo sąryšio.

Vyksmas, einąs nuo prancūzų revoliucijos, mūsų laikais pradeda bręsti ir besirengia atnešti vaisių: pasaulinio karo eigoje aiškiai pasireiškė, jog žmogaus asmens teisių pripažinimas, kadaise paskelbtas, logiškai veda prie tautų teisių pripažinimo. Brangia kraujo kaina pasaulis pradeda suprasti, jog *vien sutartinis laisvųjų tautų gyvenimas tegal laiduoti individui klestėjimą, o žmonijai — taiką.* Tarp individo, per daug linkusio savo vienatvėje prie egoizmo, ir žmonijos, per maža sutrauktos draugijos ir todėl ne visada turinčios pakankamai vykdomosios pajėgos, laisvoji tauta privalo iš tikro tapt jungiamąja grandimi.

Nors tarptautiniai laidai tautų teisėms tėra vien kurtini, negalima jau abejoti, jog ir mažų ir didelių tautų laisvė ir lygybė anksčiau ar vėliau virs vedamaisiais principais tarptautiniam gyvenimui. Tasai įsitikinimas, šalia dabarties įvykių, remiasi dar gyvastingu dėsniu, kuris dera nusakyti šiais žodžiais: *pilnutinis individas tegalimas pilnutinėje tautoje.*

II. Tautinė civilizacija

Individo, tautos ir žmonijos būtybės susieina ir jungiasi tautinės civilizacijos pamate. *Civilizacija apskritai yra kultūros kraunamas lobis, kuris reiškiasi gyvenimo objektyvinėmis gėrybėmis. O kultūra plačia prasme yra sąmoninga dvasios veikmė materialiniam gaivalui pagal aukštesnę idėją.* Žmogus, būdamas vienkart psichinė ir fizinė būtybė, reikalauja veikimui dvasinio ir materialinio pradmens. Šito veikimo vaisius atvaizduoja dviejų minėtų pradų veikimąsi, kuris įvykdytame padare apsireiškia, iš vienos pusės, turiniu, iš antros — lytimi. Turinys simbolinamas idėja, lytis — ženklu.

Tautinė civilizacija yra dviejų kultūrų padaras. Liaudies kultūra tiesia jai materialinį pagrindą, o šviesuomenės kultūra patiekia jai idėjinį turinį. Kadangi materialinė lytis yra konkretinis daiktas, o idėjinis turinys — abstraktinis dalykas, tautinės civilizacijos forma yra individuali, o jos turinys — visuotinis. Todėl tai, kas skiria vieną tautinę civilizaciją nuo kitos, yra tasai santykis, kuris joje įvyksta tarp turinio, arba idėjos, bendros visai žmonijai, ir formos, arba ženklo, pritinkančio vien tautai.

Kiekvienas kuriamasai žmogaus dvasios žygis lygiai siekia ir lyties tobulumo, ir turinio pilnumo. Bet lytis, kad ir tobula, tėra vien priemonė. Tikslas — tai įvykdymas tiesos, gėrio ir grožio idealų, tų visuotinių ir nežlunančių gėrybių. Šitų idealų vykdymo priemonėmis kaip tik yra tos lytys, kuriomis individas ir tauta privalo naudotis objektyviniam savo kūrybos apreiškimui. Tobulas veikalas turėtų suvienyti savyje pilnai visuotinį turinį ir visai individualią lytį. Aišku tad, kodėl didieji žmonijos genijai jungia draugėn žmogaus dvasios turiningumą su tautinės išraiškos pilnumu. Tokiais buvo, pavyzdžiui, Izraelio pranašai, Buddha Induose, Platonas Graikuose, Cezaris ir Tacitas Romėnuose, Dante Italuose, Shakespeare'as Angluose, Goethe ir Kantas Vokiečiuose, Pascalis ir Bossuet Prancūzuose, Dostojevskis Rusuose, Ibsenas Norveguose ir daugelis kitų, čia neminimų. Jųjų kiekvienas sutelkė savo prigimties gelmėse individualios, tautinės ir apskritai žmogiškosios dvasios pirmapradžių. Kad viena šitų pirmapra-

džių rūšis būtų buvus jiems svetima, jie nebegalėtų tapti tuo, kas jie yra buvę,— pasauliniais genijais.

Tautų gyvenimas jų civilizacijos atžvilgiu apreiškia du aiškiai numatomu tarpsniu. Žemesniame ir todėl ankstybesniame tarpsnyje tautos ugdo visų pirma tautinę lytį; paskiau jos pradeda labiau domėtis turiniu,— tai aukštesnis tautinio gyvenimo tarpsnis. Tik dabar tautinė civilizacija ima nokti, ir būtent todėl, kad liaudies ir šviesuomenės kultūros sueina dabar tarnyboje bendram tikslui.

Liaudis, sudarydama pastovią tautos daugumą ir stropiai saugodama tautines tradicijas, atlieka tautos kūryboje materialinio pagrindo vaidmenį. Inteligentijai, ne tokiai pastoviai ir judresnei mažumai, pridera uždavinys pakelti tautinę civilizaciją į aukštesnį lygį teikiant liaudies kultūros lytims visuotinio žmogaus dvasios turinio. Iš pradžios sutelktinė liaudies kūryba, dažnai nesąmoningo instinkto sukelta, patiekia tautinės lyties individualumą; paskiau individuali šviesuomenės sąmonė sukuria visuotinį turinį.

Iš čia nesunku pastebėti, jog sutartinis liaudies ir šviesuomenės bendradarbiavimas ir pasilaikymas yra būtinos sąlygos normaliam tautinės civilizacijos išsiplėtojimui. Visuotinei pasaulio civilizacijai žengiant paakiui, nuo šito išsiplėtojimo laipsnio pareina tautos gajumas ir tamprumas kitų tautų draugijoje.

Tautai, kurios liaudis ir šviesuomenė persiskiria savo gyvenimo ir veikimo krypsniais, lemta išgyventi gili tautinė drama. Kaip pamatysime kitoje vietoje, tokioj padėty atsidūrė dėl istorinio savo likimo lietuvių tauta. Tautinis jos gyvenimas ėjo beveik iki paskutinių laikų nenormaliomis vėžėmis, ir todėl jos civilizacijos kūrimesi esama nepaprastų ypatybių. Bet šitas kultūrinės lietuvių istorijos ypatingumas dar skaidriau kelia aikštėn tautinės civilizacijos esmę.

III. *Tautos pašaukimas bei uždavinys*

Taigi, tautinės civilizacijos gėrybės auga ir tarpsta sutartinai bendradarbiaujant liaudžiai ir šviesuomenei: pirmoji gamina ir saugoja etninius tautinės dvasios turtus,

antroji kuria aukštesnę dvasios kultūrą ir tuo būdu teikia visuotinės vertės liaudies kūrybos lytims. Nors tik šviesuomenės žygiai suteikia tautos civilizacijai aukštesnės prasmės, tačiau liaudies kultūra, kaipo pastovus tautinio gyvenimo ramstis, tebelieka visada jos pirmavaizdžiu.

Vis dėlto liaudies ir inteligentijos veikimo būde yra pagrindinio skirtingumo. Liaudyje veikiamuoju akstinu esti įgimtas instinktas ir bevardis minios nusistatymas; inteligentijoj, atvirkščiai, kuriamąjį darbą atlieka dažniausiai sąmoningos asmens pastangos. Pirmuoju atveju vedamaisiais pradais esti etninės ypatybės, antruoju — aktyvi valia, nusistatanti iš tikslo. Iš čia dar vienas skirtumas: tuo tarpu kai liaudis tarnauja nesąmoningu įrankiu tautiniam pašaukimui, kurį užbrėžia tautos gabumai ir galios, vien šviesuomenė tegal sąmoningai aptarti tautinį uždavinį iš to pašaukimo ir paraginti tautą jį vykdyti savo gyvenime ir veikime.

Tautos pašaukimą ir jos vykdytiną uždavinį jungia panašus santykis, kurio yra tarp priežasties ir išdavos. *Tautinį pašaukimą sudaro tos ypatingos sąlygos, kurių dėlei pasiekiamas tam tikras civilizacijos idealas. Tautiniu uždaviniu yra šito ideało vykdymas.* Pašaukimas tikslingai nustato uždavinį: kas pašaukimo užbrėžiama kaipo objektyvinė galimybė, tai subjektyviai statoma kaipo siektinas uždavinys.

Kai tauta nuvokia šitą santykį ir statosi atitinkamą pašaukimui uždavinį, tai reiškia, kad tautinis jos susipratimas yra pasiekęs aukštesnį laipsnį. Tam tautos gyvenime tur susibėgti trys pamatinės sąlygos: pirma, etninis tautos gyvastingumas, arba tautiniu atžvilgiu aktyvus pobūdis; antra, trumpiau ar ilgiau trunkanti istorinė evoliucija; trečia, reflektyvinis savo tautybės suvokimas. Tautinis temperamentas, arba pobūdis, reiškiasi pastovia pajėga ir tautos praeity, ir dabartyje, bet dar nesudaro tautybės. Jis tėra vienas iš daugelio aktyvių veiksnių, kurie, veikdamies tarpusavy, nustato tautinio vyksmo vagą. Jųjų skaičiuje reik dar pažymėti geografinė padėtis, istorinio išsiplėtojimo sąlygos, vidaus gyvenimo santykiai ir nuošalinės aplinkybės, t. y. socialinės ir tarptautinės sąlygos.

Savo įtaka šitie veiksniai suteikia kiekvienos tautos

istorijai nemaža savybės žymių ir iš lengvo tašo jos individualybę. Įgijusi aiškiai nujaučiamą individualybę tauta apipavidalina ir apreiškia tautinį savo idealą, stengdamasi jį įkūnyti visose viešojo gyvenimo srityse. Ji atidengia savo veidą, gyvena nuosavu gyvenimu ir derina savo uždavinį su tautiniu pašaukimu. Tautinio idealo vykdymas — štai aukščiausias tikslas tautinei kultūrai. Šitas idealas suteikia tautos civilizacijai savąjį stilių, kuris padaro ją vienintelę savo giminėj. Tuo būdu tauta suranda savo pašaukimo prasmę ir protingai išteisina savo uždavinį.

Šitaip suprantama tautinio pašaukimo koncepcija, kaip lengva pastebėti, nieko neturi bendro su tuo, kas vadinama tautiniu mesianizmu. Mesianizmas tautų gyvenime yra išimties apraiška ir todėl negali reikšti tautinės civilizacijos esmės. Jis galėjo turėti prasmės tik toje tautoje, kurios pašaukimas ir uždavinys buvo pagaminti gyvastingos sąlygos tobulam Individui, pasaulio Išganytojui. Būdamas išimtis, tautinis mesianizmas negal normuoti tautinių santykių ir tarnauti pagrindu tautinių individualybių pusiausvyrai.

Šiandieną kiekvienai tautai dera reikalauti pripažinimo lygios moralinės vertės ir lygių teisių laisvam gyvenimui ir plėtojimuisi, nes visos tautos, ir mažos, ir didelės, tėra tos pačios rūšies individai. Teisių lygybė nereiškia dar šitų vienos rūšies individų tolygumo. Atvirkščiai, lyginant teises, svarbu apsaugot individualios tautų įvairybės, nes tik šitų pastarųjų visetas sudaro visuotinės pasaulio civilizacijos turtingumą.

Tai supratus, nesunku jau numatyti kraštingumas ir nacionalizmo, ir internacionalizmo, kuriuodu yra suskirsčiusiu kultūringą šių dienų pasaulį. Vieni mato pirmajame laiko įbalsį, kiti — antrajame; bet ir vieni, ir kiti lygiai klysta. Ir tautinis individualizmas, ir tarptautinis universalizmas turi savo teises sau tinkamose srityse. Reikšmingas mūsų laikams vyksmas eina priešingais krypsniais, nešdamas, iš vienos pusės, valstybių tautinimą, o iš antros — tautų telkimą vienatinėj tautų sąjungoj. Tai reiškia, kad, panašiai kaip tautinėj civilizacijoj yra iš karto individualių ir visuotinių pirmapradžių, taip kiekvienos tautos gyvenime yra sykiu tautinių ir tarptautinių reikalų. Tik sutartinis laisvų ir susipratusių tautų gyvenimas,

pagrįstas anttautiniais teisės ir teisybės pradais, tegali visai patenkinti tuos abiejų rūšių reikalus. Tautinis individualizmas ir tarptautinis universalizmas privalo sutapti vienybėn tikroje Laisvų Tautų Sąjungoje.

Antras skirsnis

ISTORINIO LIETUVIŲ TAUTOS LIKIMO YPATYBĖS

I. *Tautinė lietuvių individualybė neįvykdytų galimybių šviesoje*

Lietuva — istorinių paradoksų šalis. Tai reik gerai numanyti, kad teisingai suprastum jos gyvenimą. Šita jos ypatybė duoda progos įvairių įvairiausiems lietuvių tautos įvertinimams. Pavyzdžiui, tuo tarpu kai A. F. Kotzebue rado Lietuvos istoriją vertą Homero lyros ir Tacito plunksnos, A. Brückneris nenustoja įrodinėjęs, kad lietuvių tautos gyvenime ir veikime nesą nieko, kuo verta būtų ypatingai susidomėti.

Norint padaryti sąmoningas spręsmas apie kokią tautą, reik pažint jos likimo ypatybės. Tik tuomet tegalima įspėti ta mįslė, kurią yra užminus jos istorija.

Matyti, Kotzebue, tardamas savo nuomonę XIX šimtmečio pradžioje, nebuvo visai trūkęs tam tikro pagrindo, nes gyvenimo įvykiai greit patiekė jai skaidrų patvirtinimą. Būtent, jaunas lenkų romantizmas parodė lietuvių tautos archeologijai, etnografijai ir istorijai net gyvesnio susidomėjimo negu panašiems lenkų tautos šaltiniams *. Tuo pačiu laiku vienas didžiausiųjų XIX šimtmečio poetų, Adomas Mickevičius, rado Lietuvos istorijoj ir gyvenime pakankamai maisto savo įkvėpimui.

Iš kitos pusės, A. Brückneris galėtų dar bandyti teisinti savo nuomonę, įrodinėdamas, kad lietuvių tauta vienoj kitoj civilizacijos srity nėra pagaminusi nieko tokio, kuo galėtų gėrėtis kultūringas pasaulis.

Viena, ant ko galėtų sueiti visi tuojau pažvelgę, yra neabejojant nepaprastas, beveik keistas, lietuvių tautos likimas. Nelengvas galbūt daiktas įsivaizduoti tauta, kuri

* *Augustaitis F.* Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzme polskim.— Kraków, 1911.— P. 22.

niekados nėra buvusi tuo, kuo galėjo būti. Tuo tarpu tokia būtent tauta teko būti lietuviams. Ir iš tikro, pažvelkime tik bendru žvilgiu į jų istorijos vyksmą.

Išėjus iš Azijos lopšio, lietuvių tauta įsigyveno Europoje daug anksčiau negu daugelis kitų tautų, tačiau ji pasirodė Europos gyvenimo scenoj daug vėliau už kitas tautas. Iki XI šimtmečio ji gyveno beveik nežinoma savo kaimynams, ir, tik kai šitie buvo sudrumstę jos ilgų amžių rimtį, ji nuplėšė uždangą, kuri slėpė jos veidą, ir apreiškė pasauliui dviveidį Jano paveikslą.

Šita tauta, linkusi į gilų tradicionalizmą, apsaugojo ryškų senovės Rytų antspaudą savo kalboje, religijoje, papročiuose. XIII šimtmetyje ji buvo įkūrusi nepriklausomą valstybę, kuri dar pusantro šimtmečio turėjo liktis ištikima savo dievaičiams. Praplitus plačia juosta nuo Baltijos iki Juodosios jūros šita stabmeldžių valstybė atlikdavo tarpininkės vaidmenį tarp krikščioniškųjų Rytų ir Vakarų. Prisidėjimas krikštu prie krikščioniškosios Vakarų cvilizacijos, įvykęs XIV šimtmečio pabaigoje, reiškė jai tolimo galo pradžią; svetimos įtakos ėmė dabar smarkiau plauti tą tautinę individualybę, kuria ji buvo pagrįsta. Bet juo silpnyn ėjo tautinis lietuvių gaivalas pačios valstybės viduje, juo daugiau augo jo reikšmė kaimynų tautose iš rytų ir vakarų.

XVI šimtmetyje tautinė lietuvių dvasia pagamino teisės kodeksą, kurio galėjo pavydėti daugelis tautų, buvusių laikomų anais laikais kultūringomis. Bet kaip tik šitas XVI šimtmetis buvo lietuvių valstybei laiku tos krizės, kuri paruošė jos žlugimą XVIII šimtmetyje.

XVIII šimtmečio pabaigoj ir XIX šimtmečio pradžioje ta pati tautinė lietuvių dvasia įkvepia ir gaivina nepaprasta šviesa kultūrinę savo sąjungininkės kūrybą ir aukoja jai geriausias savo intelektualines pajėgas, tuo tarpu pati lietuvių tauta gauna patirti didžiausio savo gyvybei pavojaus valandą.

Kai vėliau jos kaimynai iš rytų ir vakarų ėmė spręsti kultūrinį ginčą, kam teksiąs istorinis jos palikimas, ji staiga atsikėlė iš savo merdėjimo guolio ir paskelbė nustebusiems kaimynams, jog ji nė nemaniusi numirt ir juo labiau nesutinkanti išsižadėti bet kurių savo teisių. Ir ta tauta, kuri kadaise visai netikėtai sukūrė tarp Europos

Rytų ir Vakarų galingą valstybę, dabar lygiai netikėtai apreiškė galingą pasiryžimą sukurti savą tautinę civilizaciją, kur Rytų ir Vakarų civilizacijų pradai sueitų sintezės pusiausvyron.

Šitokia paradoksinė lietuvių istorijos schema lengvai numatoma pirmu pažvelgimu. Jos paradoksingumas pareina nuo to kontrasto tarp galimybių ir įvykių, kurio yra pilna visa lietuvių tautos istorija. Iš čia tas svyravimas tarp didybės ir negalios, kuris reiškėsi visada lietuvių gyvenime ir kuris neleido istorininkams susitart apie jo įvertinimą.

Lietuvių tauta nėra prigimties nuskriausta. Savo praeityje ji turėjo pakankamai ir intelektualinių, ir materialinių pajėgų didelei tautinei civilizacijai sukurti. Atskiruose jos žygiuose aiškiai matyti didybės gestas. Bet ji nesugebėjo praeityje sukurti pilnutinės tautinės civilizacijos, nes jai pritrūko tos telkiamosios veikmės, kuri yra prigimta susipratusiai tautinei individualybei. Todėl lietuvių tautai nebuvo lemta atvaidinti visuotinėje istorijoje rolės, pritinkančios jos galių visetui, ir tautinė jos civilizacija nėra įsigijus pasaulinės reikšmės.

Vis dėlto lietuvių tauta apsaugojo savo išgales, kad jas pavartotų tuoj gavusi progos. Tiesa, istorija nestovi vietoj, ir tai, kas buvo galima vakar, nebus galima rytoj, nes galimybės praeina draug su laiku. Ypač dera tai pasakyt apie galimybes, liečiančias materialinio gyvenimo sritį, nes jos apribotos lytimis, nuo kurių tiek nepareina dvasios gyvenimas.

Todėl, įvertinant dabar lietuvių tautos gyvenimą, reik skirti materialinė jos galybė, kuri reiškiasi tikrumoje, ir dvasinė galybė, liekanti galimybių srityje. Likimas norėjo, kad pirmoji mažėtų beaugant antrajai. Bent šitą pastarąją lietuvių tauta laiko neliestą. Tai suteikia aukštesnę prasmę nepriklausomam jos gyvavimui ir sustiprina joje savo vertės pajautimą: ji nuvokia savo istorijos tragediją ir kartu tikisi išspręsianti didįjį tautinės civilizacijos uždavinį. Niekas nepajėgia užslopinti pasitikėjimo ateitim tautoje, kuri didžiausių vargų ir skurdo valandą nenustoja garbinusi savo tėvynės kaipo „didvyrių šalies".

Šitai tautai, garbinusiai iš pradžios ugnį ir vandenį, paskui kryžius ir gėles, nėra svetimas kosminės didybės

troškulys. Materialinės galybės pritrūkusi, ji siekia iš visų pajėgų aukštesnės civilizacijos idealą. Šitą bendrą tautinio lietuvių atgimimo toną puikiai apreiškia šitokie Vydūno žodžiai: „Visas mūsų gyvenimas yra kupinas skausmo ir džiaugsmo. Bet visa tai kaip tik apsako didį, galingą ir amžiną gyvybės jausmą. O gražus jisai be galo su savo skausmu ir džiaugsmu ir savo prakilnumu... Didi turime būti, turime išmokti būti didi. Tuomet ir visi mūsų padėjimai bus kitokie. Ir visas mūsų mūsų gyvenimas iš menko virs didis. Sielos ir dvasios didybė — štai kas mums reikalingiausia" *.

II. *Liaudies ir šviesuomenės persiskyrimas tautinio Lietuvos gyvenimo srityje*

1.

Aukščiau buvo nurodyta, jog lietuviai nepajėgė savo istorijoje tinkamai realizuoti savo galią, kad atvaizduotų pilnutinės tautos tipą ir kad sukurtų tikslingą tautinę civilizaciją. Kuri buvo šito nepasisekimo bendriausia priežastis?

Būtent, lietuvių tauta turėjo nelaimę nustot išvidinės savo vienybės: jos liaudis ir šviesuomenė, eidamos priešingais krypsniais, persiskyrė kultūriniu ir tautiniu atžvilgiu ir todėl negalėjo sutartinai atlikti to sutelktinio darbo, kuris buvo reikalingas pilnam tautos klestėjimui. Tuo tarpu, norint deramai suvartoti materialinėms tautos jėgoms ir intelektualinėms jos išgalėms, reikėjo, kaip žinome, suvesti prie bendro tautinio tikslo lietuvių liaudies ir inteligentijos veikimas. Be šitos sąlygos lietuviai negalėjo sukurti nei pastovios valstybės, nei pilnutinės tautinės civilizacijos.

Palyginus lietuvių tautos padėtį dabar ir kadaise, reik pastebėti, jog jos liaudies ir šviesuomenės persiskyrimas krypsniais padarė tai, kad materialinė galybė ir intelektualinės pajėgos nebuvo jos gyvenime tinkamai derinamos ir vienu laiku naudojamos: kadaise ji buvo turėjusi

* *Vydūnas.* Labai mums reikalinga ypatybė // Vairas.— 1914.— Nr. 1.— P. 13.

pakankamai materialinių įrankių, bet nemokėjo jų sunaudoti tautinės savo civilizacijos tikslams; dabar, įvykus tautiniam jos susipratimui, ji nusimano tautinės kūrybos darbe, bet jai trūksta materialinių išgalių.

Tarp mūsų liaudies pasakų yra viena, kuria galima puikiai įvaizdinti šitas keistas lietuvių tautos likimas. Štai ji tokia, kaip ji dr. Basanavičiaus surašyta „Lietuvių Tautoje" (I t., 8 p.)

„Kada Dievas sutvėrė pasaulį bei žvėris ir vislab žmogui pavedė, žmogus apžiūrėjo žvėris, kurias jam teks valdytie. Iš visų žvėrių labiausiai jam patikęs levas, ir jis Dievo prašęs, kad anas jam suteiktų tos žvėries ypatybes. Dievas išpildęs jojo prašymą: žmogus ingijęs drąsumą ir didę pajėgą, ale jis neturėjo proto, todėl jam ne viename dalyke blogai ėję... Žvėrys iš pradžios nenorėjusios pripažint ant savęs žmogaus valdžią, bet jis jas privertęs savo stiprumu. Tik lapė išsisukus iš po žmogaus valdžios savo išminčia, net jam užkenkdama, ir ne kartą jį pykdžius savo gudravimais... To dėlei pagaliaus žmogus Dievo prašęs, idant jis jam, vietoje levo vieko, suteiktų lapės išmintį. „Gerai", atsakęs Dievas, „aš tavo prašymą išpildysiu, bet tu paikai padarei, stiprybę paniekindamas. Tolyn tavęs žvėrys nesibijos, ir tu turėsi dūmotie, kokiu būdu nog jų atsigintumei". Kada lapė patėmijo tokį persimainymą, kursai žmoguje atsirado, prisidingėdama laikėsi nog jo iš tolo".

Toks yra paveikslas, reikšmingas Lietuvai, kuri, praradus savo šviesuomenę, iškrypusią iš tautinio kelio, nemokėjo suderinti jėgos galybės su tautine išmintimi. Dėl šitos priežasties ir visa tautinė Lietuvos evoliucija išėjo iš normalių vėžių ir žengė nepaprastais keliais į pilnutinės tautos idealą.

Ir iš tikro, liaudies ir šviesuomenės persiskyrimas tautinės kūrybos srityje buvo užmezgimas gilios dramos mazgo, kurį atmezgė tautinis lietuvių atgimimas. Išvidinė tautos logika pasirodė stipresnė nekaip visos likimo intrigos, taip net, kaip jos vidaus skilimas virto vienu iš veiksnių, nustačiusių galutinai lietuvių tautos individualybę.

Pigu suprasti, jog tokiose aplinkybėse tautinė civilizacija plėtojosi sudėtingu vyksmu. Iš vienos pusės, liaudis, palikta pati sau, ugdė savąją kultūrą. Linkmė į tradiciona-

lizmą neleido jai nutausti, o kartu išsilaikymo instinktas spyrė ją prie kultūrinio augimo. Dėl šitos ypatingos padėties lietuvių liaudies kultūra yra iškilusi taip aukštai, kaip ji, galimas daiktas, nebūtų pasikėlusi, jei ji būtų turėjusi vykti paprastomis vėžėmis.

Iš antros pusės, šviesuomenė, atskilusi nuo tautinio kamieno, nustojo tautinės pusiausvyros ir pasidarė nepaprastai jautri išlaukinių įtakų veikmei. Tačiau šita aplinkybė visai nesukliudė tautinėms šviesuomenės išgalėms reikštis dvasinės kūrybos srityje.

Tokiu būdu liaudies ir šviesuomenės kultūros, kad ir atvaizduodavo kiekviena saviškai lietuvių tautos dvasią, ėjo priešingais krypsniais: pirmoji visada tenkino tautinius reikalus, antroji tarnavo iš pradžios valstybės, paskui — vien tik savosios klasės naudai.

Vienašalė aristokratijos elementų persvara pražudė pirmykštę Lietuvos valstybę. Galima tad pasakyti, jog tradicinė lietuvių tautos šviesuomenė bankrutavo, kadangi pati istorija pasmerkė josios gyvenimo bei darbavimosi linkmę. Demokratija, kuri buvo gyvenimo pašaukta aristokratijos viešpatavimų pribaigti, turėjo neišvengiamai iškelti tautinio atgimimo įbalsį. Šito atgimimo pamatu tegalėjo būti palyginti aukšta liaudies kultūra, kuri dabar tampa kertiniu akmeniu tautinei civilizacijai, įeinančiai į normalias vėžes. Liaudis taip pat tur dabar papildinėti šviesuomenės eiles naujais darbininkais, kurie būtų atsakingi už kultūrinį savo darbą: besinaudodami teise į aktualinį darbą, atgimimo inteligentai privalo derinti šitą darbą su visos tautos reikalais. Ir iš tikro iš liaudies išeina ištisa naujosios inteligentijos eilė, kuri iš prigimties tinkamai nusistato tautinės civilizacijos kūryboje.

Susidarymas susipratusios tautiniu atžvilgiu šviesuomenės, kuri pakelia liaudies kultūrą į tautinės civilizacijos laipsnį, įkvėpdama į jos lytis visuotinį žmogaus dvasios turinį, ir kuri draug su liaudimi atvaizduoja pilnutinės tautos tipą,— štai kame tautinio lietuvio atgimimo esmė. Neigiamuoju atžvilgiu šitas atgimimas yra protestas prieš tradicinės šviesuomenės tendencijas; teigiamuoju atžvilgiu jis yra pilnutinės tautos kūrimasis.

Suprantamas daiktas, teigiamajam savo darbui atgimstančioji Lietuva privalo suvartoti visą istorinį savo pri-

tyrimą. Liaudies kultūra ir pirmykštė šviesuomenės kultūra yra turėjusios savitarpinės įtakos; todėl jų kiekviena privalo rasti tinkamą sau vietą tautinėj sintezėj, kur lemta pilnai apsireikšti lietuvių tautos pašaukimui.

III. *Lietuvos padėtis tarpusieny Rytų ir Vakarų pasaulių*

Tautinė lietuvių dvasia, kaip buvo jau kartą paminėta, pagrįsta senovės Rytų pradais. Jie buvo pradedamuoju punktu tautinei lietuvių evoliucijai, bet šita evoliucija vyko krypsniu, kurį jai suteikė tautų kaimynių įtaka.

Įėjus į viešąją istorijos vaidyklą, lietuviams teko sueit į santykius su dviem, paprastai priešingom viena antrai, tautų grupėm — slavais ir germanais. Santykiai su pirmaisiais, kaipo su artimesniais kaimynais, buvo, aiškus dalykas, tampresni ir įvairesni. Šitą santykių ypatingumą sudarė tai, kad lietuvių tautai lemta buvo tapti tarpininke, ne tiek gal geografine padėtim, kiek savo civilizacijos linkme, tarp rytinių ir vakarinių slavų. Rusai vadovavo pirmiesiems, lenkai — antriesiems. Lietuviai susiriša tampresniais ryšiais iš pradžios su rusais, paskui — su lenkais, bet niekada nenutraukia visai santykių nei su vienais, nei su antrais, nes geografinė padėtis ir istorinės tarpininkės vaidmuo, tekęs lietuvių tautai, padarė iš Lietuvos areną rusų ir lenkų kovai už hegemoniją slavų pasaulyje. Tokiu būdu iš dviejų priešingų kraštų sruveno Lietuvon įvairių intelektualinių ir politinių įtakų. Rusai buvo pasisavinę iš Rytų krikščioniškąją civilizaciją, lenkai — iš Vakarų. Šitų dviejų pasaulėžvalgų priešingumas negalėjo todėl neapsireikšti teritorijos viduje.

Slavai sudarydavo lietuvių tautai artimesnių santykių sritį. Už jos ribų gyveno vakaruose germanai, kurie, teutonų atstovaujami, teturėjo lietuvių tautai tiek reikšmės, kiek jos gal turėti nuolatinė stambios jėgos grasmė. Teutonai atvaizdavo, galima sakyti, organizuotos Vakarų pajėgos tipą. Jie grėsė lietuvių tautai visiškąja pražūtim; todėl tarp jų ir lietuvių niekada negalėjo įvykti pastovios pusiausvyros kompromiso: lietuviams nuolatos telikdavo alternatyva — pergalėt ar mirti. Palikdama priešininkui,

dėl jo prievartos, kurį savo teritorijos plotą, lietuvių giminė tik laikinai pasotindavo šitą rajų Leviataną.

Į rytus nuo artimesnių santykių srities lietuviai turėjo dar santykių su totoriais. Totoriai buvo Rytų teutonai ir, kaip jų vakariniai broliai, vertėsi taip pat prievarta; tik suorganizuotos pajėgos vietoj jie vartojo chaotingą masių varžtą. Dažniausiai lietuviams tekdavo su jais atkakliai kovoti, kad apgintų tuos materialinės pajėgos resursus, kurie reikėjo suorganizuoti ir atgręžti prieš savo priešininkus, puolančius iš vakarų.

Dabar jau numanu, kad Lietuva ir išorine savo padėtim, ir vidaus konjunktūromis buvo ir yra visai ypatinga šalis ir būtent todėl, kad, prof. St. Kutrzebos posakiu, „ant lietuvių tautos teritorijos įvyko viena didžiųjų kovų, kurias yra kovojusios Rytų ir Vakarų dvasios* ".

Šiedvi dvasi, tartum du kosminiu gaivalu, per visą žmonijos istoriją amžinai grumiasi tarp savęs; ne kartą jiedvi teikia viena antrai skaudžių smūgių, o vis dėlto nepajėgia viena antros galutinai nugalėti. Lietuva matė tiedvi kovotoji, susiėjusi imtynių jos gyvenimo srity. Josios tad istorija, geriau negu kuri kita, gal mums apsakyti išvidinę Rytų ir Vakarų kovos prasmę ir spėjamą šitos kovos išeitį.

Dvi gadyni pasidalijo tarp savęs pasaulio gyvenimą: viena — senovinė, kuri vertėsi daugiausia materialine pajėga; kita — naujoji, kuri patiekė moralinę pirmenybę dvasiniams veiksniams. Abu kartu gyvenimo banga kyla rytuose ir eina į vakarus; ir kiekvieną kartą šitas vyksmas pereina tris tarpsnius: Aziją, Graikiją ir Romą.

Materialinėms jėgoms susispiriant, pageidautina pusiausvyra, kaipo prievartos priešuma. Tuo tarpu Graikija nugalėjo Aziją; paskui pati buvo Romos įveikta. Savo ruožtu Roma sugriuvo nuosavai galybei slegiant.

Esant intelektualinei kovai, pusiausvyra — tai sintezė, kaipo ekskliuzivizmo priešuma. Pradedamuoju punktu mūsų gadynei buvo Kristaus gimimas, įvykęs Azijoje. Paskui istorinis vyksmas slinko į vakarus ir matė iš pra-

* *Kutrzeba St.* Unia Polski z Litwą // Polska i Litwa w dziejowym stosunku.— P. 449.

džios graikiškosios, vėliau romėniškosios civilizacijos tarpimą.

Grįžtant prie Lietuvos, reik pasakyti, kad jos istorija žino taip pat dvi pagrindini gadyni — materialinės galybės ir intelektualinio atgimimo, ir kad jųdviejų kiekviena turėjo su Azija, Graikija ir Roma tiesioginių ar netiesioginių santykių, kaip lygiai ir istorinių išvadų, atitinkančių tą pasaulį, kieno ir kada buvo daugiau įtakos — Rytų ar Vakarų.

Taip antai pirmykštei Lietuvių valstybei pamatą sudarė toji liaudies kultūra ir tasai etninis pobūdis, kurių pradai buvo lietuvių tautos išnešti dar iš jos Azijos lopšio. Ant to paties pamato tautinis atgimimas pradėjo vėliau kuriamąjį savo darbą, stengdamasis atsiekti pilnutinę civilizaciją.

Lietuvių valstybės plėtojimasis palenkė valdantį luomą įtakai rusų civilizacijos, skolintos nedaug anksčiau Graikų Rytuose. Todėl šitas luomas, sudarydavęs anų laikų šviesuomenę, valstybės reikalus veikiai pastatė aukščiau už tautybės naudą. Sulig ta valanda Graikija įveikė Azijos pradų reikšmę lietuvių civilizacijos plėtojimesi.

Vėliau tas pats luomas, statydamas aukščiau nuosavus reikalus už valstybės naudą, atsigręžė į lenkų civilizaciją, skolintą lotyniškuose Vakaruose. Tuo pačiu Graikija turėjo perleisti Romai vadovavimą kultūriniam Lietuvos vyksmui. Tapusi žaislu visa galinčios aristokratijos rankose, Lietuvos valstybė ėmė slinkti prie puolimo, kuris ir įvyko kaip tik tuo laiku, kada lenkiškosios civilizacijos įtaka buvo pasiekusi zenitą.

Tautinis atgimimas, kaip buvo jau pažymėta, apsireiškė grįžimu prie pirmykščių tradicijų, išneštų dar iš Azijos ir apsaugotų tautos pobūdy ir liaudies kultūroje: šitie pradai tapo vėl gyvu šaltiniu grynai tautinėms pastangoms. Nuostabu tačiau, kad netolima praeitis, pareikšta kaip graikiškai rusiškosios, taip ir lotyniškai lenkiškosios civilizacijos įtakomis, įnešė naujo turto į pirmykštį tautos padėlį. Tautinis lietuvių atgimimas, žinoma, negalėjo neigiamai nusistatyti visais atžvilgiais klausime apie šitų įnašų reikšmę tautinei civilizacijai: nelygstamai paniekinti pritirta įtaka, kad apsisaugotum nuo jos vaisių, buvo ne tik faktinai negalima, bet ir negeistina. Jei pirmo-

joje gadynėje politinė pusiausvyra buvo Lietuvos valstybei būtina gyvastingumo sąlyga, tai kultūrinė sintezė yra dabar lygiai reikalinga sėkmingam jos atstatymui. Ir iš tikro kultūrinėj lietuvių kūryboj yra jau nemaža žymių, kurios duoda numatyti, kad ir bendrais bruožais, didelę sintezę, turėsiančią suimti sutartinėn Rytų ir Vakarų civilizacijos pradus, derinant tris pamatinius visuotinės istorijos tarpsnius. Iš visa ko matyti, toks yra lietuvių tautos pašaukimas, ir, kadangi jo realizavimas yra klestėjimo sąlyga, toks bus neabejojant ir jos uždavinys, kurį jinai įstengs įvykdyti.

Rytai ir Vakarai savitarpio santykiuose

Baigiant šitą straipsnį, man rodos būsiant ne pro šalį sustatyt ypatybių palyginimui Rytų ir Vakarų pasauliai. Ernestas Hello ir, dar prieš jį, J. de Maistre'as yra pareiškusiu šitam dalyke nemaža skaidrių idėjų, kurių svarbesniąsias norėčiau patiekti skaitytojui draug su savo pastabomis.

„Panašiai kaip žmonijoje,— sako E. Hello,— vyras atstovauja laisvei, o moteriškė — gamtai, taip ant žemės rutulio Rytai yra gamtos, Vakarai — laisvės kraštas" *.

Tuo Hello norėta pasakyti, jog Rytai pasižymi pasyvumu, tuo tarpu Vakarai reiškiasi daugiau aktyvinėmis ypatybėmis. Net bekuriant Rytai atrodo kosminio gaivalo įrankiu, tarsi beribis vandenynas, prisiimąs nuo Bangpūčio žadinančių audras jėgų. Vakarai, atvirkščiai, patys tvarko ir panaudoja gamtos pajėgas, nes palenkia šitas pastarąsias valdomajai žmogaus energijai. Rytai gyvena visų pirma instinktu, jausmu, fantazija, intuicija; Vakarai stengias daugiau tvarkyti gyvenimą protu ir valia. Todėl Rytuose gyvybė reiškiasi nesudraustu gaivalu, tarsi nepažabotas žirgas ėmęs nešti; Vakarai ją prilaiko, aplamdo ir įspaudžia į organizuojamojo gyvenimo lytis.

Šituodu pasauliu, taip skirtingu, tur taip pat kiekvie-

---

* *Hello Ernest.* Philosophie et atheisme.— P. 308.

nas sau tinkamą mąstymo būdą. J. de Maistre'as yra apie tai išsitaręs šitokiais žodžiais: „Azija buvus didžiųjų stebuklų vaidykla, nėr ko stebėtis, kad jos tautos yra apsaugojusios polinkį į stebuklingus dalykus, didesnį už tąją linkmę, kuri yra prigimta žmogui apskritai ir kurią kiekvienas gal nužiūrėti pats savyje. Iš čia pareina, kodėl jos yra visada taip maža turėjusios skonio ir gabumo mūsų *išvestiniams* (konkliuzijos) mokslams, tartum jos dar tebeatsimenančios pirmykščią žiniją ir *intuicijos* gadynę. Nejaugi surakintas erelis reikalingas yra *lakstytuvo*, kad pasikeltų į aukštybes? Ne, jam tik reik, kad jo sąvaržos būtų nuplėštos. Ir kažin ar šitoms tautoms nėra dar lemta veizdėti reginių, kurių neišvys galvojąs Europos genijus" *.

Pasak Ernesto Hello, Rytai — tai „atvira akis". Jų žinija —„veizdėjimo bandymas" *(un essai de contemplation)*. „Rytų kalba — tai simbolis". Iš pagrindo tad „Rytų mokslas tai estetika". Kitaip tariant, Rytai suima tiesą vaidinių nuvokimu, Vakarai — idėjų suvokimu.

Savo apžvalga į gamtą Rytai ir Vakarai lygiai skiriasi.

Sulig tuo, kaip į ją žvelgiama, gamta gal turėti dvejopą vaizdą. Vienu atžvilgiu ji yra nejudanti, negyva, akla ir suakmenėjusi; tai inertinė medžiaga, matuojama geometrijos matu ir valdoma mechanikos dėsniais. Kitu atžvilgiu gamta yra amžinai kintanti, niekada ilgam nepagaunama, tarsi kinematografo filma: inercija dabar įveikiama nepaliaujamu judesiu.

Vakarai žvelgia į gamtą pirmuoju žvilgiu: gamta jiems tik tyrinėjimo dalykas, patirties laukas, naši dirva, atdara jų veiksmui. Rytams, atvirkščiai, gamta tai visų pirma puikus reginys, gyvas paveikslas, kurio nuolat krutančią visumą jie pajėgia aprėpti vienu žvilgiu. Jausdami savyje nenugalimą gamtos veikmę, jie rodo jos paslaptingumui daugiausia smalsumo. Vakarai domisi daugiau žmogumi, kuris, jų supratimu, privaląs įveikti pačią gamtą: aktyvumas neduoda jiems paklusti neprotingai jėgai.

Iš čia jau numanu praktiškas Vakarų pobūdis. Rytai tuo tarpu labiau yra linkę gyventi teorija, kuria jie ma-

* *De Maistre J. Les* Soirées de Saint-Pétersbourg.— T. 1.— P. 91.

tuoja savo didelį jautrumą ir gėrio, ir blogio atžvilgiu. Rytiečio idealas kyla aukštyn sulig tuo, kaip blogio galybė didėja pasauly. Tai duoda jam skaudžiai atjausti tragingą kontrastą tarp idealo ir tikrumos, net taip, kad žiauraus realizmo laimėjimas dažnai aptemdo jam visą gyvenimo prasmę.

Praktiška Vakarų žinija, pasak E. Hello — tai „surasta formulė". Ji sugeba matuoti gyvenimą ir idealą bendru matu, keldama pastarąjį sulig tuo, kaip žmogus įveikia gamtą ir praplečia savo viešpatavimą pasaulyje. Čia moralinė Rytų drama ne tiek atjaučiama, ir idealizmas, arčiau laikąsis žemės, mažiau tur galimybių sudužti, susidūrus su gyvenimo realybe. Užtat gyvenimas žymiai nustoja čia savo įvairumo, savo spalvingumo ir žavesio, nes jis praranda daugelį tų tiesioginių pojūčių, kurių tiek daug turi Rytai, tasai nenumatomųjų galimybių kraštas.

Pigu dabar įspėti, kodėl, susidūrus dviem pasauliam, vakarinis išeina pergalėtoju. Visoms išlaukinėms sąlygoms esant lygioms, aktyvumo dvasia būtinu būdu įveikia pasyvumą. Bet nugalėjimo įvykis negal dar moraliai išsiteisinti pats savim. Dažnai kalbama apie teisių lygybę tik todėl, kad yra skirtinų savo individualybe subjektų. Individualinių teisių lygumas reikalaujamas būtent todėl, kad kiekvienas individas tur ypatybių, kurios jį skiria nuo kitų tos pačios rūšies individų. Apie savitarpinius Rytų ir Vakarų santykius dera tas pat pasakyti: nežiūrint į faktiną pastarųjų persvarą, idealia padėtim būtų ne katro nors pasaulio nugalėjimas, bet materialinių jėgų pusiausvyra ir intelektualinių pažvalgų sintezė.

„Žmonės", sako Hello, „nužiūrėję prieštaringais dalykus, kurie turėtų būt suvienyti, tapo priešingi vieni kitiems,— jie, kurie turėjo suvienyti. Vakarai tapo priešingi Rytams, panašiai kaip darbas tapo priešingas poilsiui! Todėl darbas ir poilsis vyksta pasinert abudu bevaisiame nuovargyje, įkyriame slogutyje, kuris susyk atstoja miegą ir budėjimą" *.

Darbas ir poilsis, E. Hello supratimu, yra simboliai Vakarų aktyvumui ir Rytų pasyvumui. „Rytų dvasia,—

* *Hello E.* Le Siècle.— P. 323.

sako jis kitoj vietoj,— tai Menas, t. y. veizdėjimas (contemplation), t. y. poilsis" *.

Po to nesunku nuvokti ir šių, to paties autoriaus, žodžių prasmė: „Rytai ir Vakarai persiskyrę pasiilgsta vieni antrų: Rytai — dykavime, Vakarai — triūsėjime. Reik, kad Rytai stotų prie savo darbo, idant Vakarai gautų galų gale poilsio. Rytams bus šventė dalyvaujant Vakarų veikime, judėjime, gaminime. Vakarams bus šventė dalyvaujant Rytų poilsyje toj pačioj plotmėj, kur poilsis yra gimęs. Vakarai ir Rytai tur reikalo išeit iš savo buities ribų. Jie ras poilsio persikėlę vieni į antrus" **.

Yra viena maža šalis, kur du pasauliu yra jau persikėlusiu viens į antrą. Ir iš tikro, tautinės civilizacijos problema Lietuvoje tėra savo esmėj derinimas priešingų, bet niekad ne prieštaringų Rytų ir Vakarų pradų.

---

* *Hello E.* L'Homme.— P. 317.
** *Hello E.* Paroles de Dieu.— P. 10.

Trečias skirsnis

TAUTINĖS LIETUVIŲ CIVILIZACIJOS PROBLEMA

Tautinės lietuvių civilizacijos išsivystymo atžvilgiu galima įžiūrėti Lietuvos istorijoje trys gadynės. Pirmoji gadynė reiškiasi Rytų pradų vyravimu ir baigiasi 1569 metais, įvykus Liublino unijai. Antroji gadynė reiškiasi Vakarų pradų vyravimu ir baigiasi 1883 metais, išaušus tautiniam lietuvių atgimimui. Šiuo pastaruoju prasideda trečioji gadynė, einama iki šiolei. Norint išspręsti tautinės lietuvių civilizacijos problemą, tenka paeiliui išrišti visos šitos trys gadynės, nes dabartinis lietuvių civilizacijos stovis yra ištiso istorinio Lietuvos vyksmo išdava. Tai ir daroma čia formoje santraukos iš autoriaus knygos „Sur les confins de deux mondes".

I. Tezė

RYTŲ PERSVARA LIETUVOJE

A. Pagrindiniai lietuvių tautybės pradai

1. *Pagrindiniai lietuvių tautybės padėliai, atnešti iš Rytų ir apsaugoti tautos dvasioje*

Tautoms žengiant iš laikų apytamsos į istorijos viešumą, trys veiksnių grupės tur ypatingos svarbos jų likimui: viena grupė surišta su etniniu tautų pobūdžiu, ki-

ta — su geografine padėtim, trečia — su istorinėmis išvidinio ir išviršinio gyvenimo aplinkybėmis. Įdomu tad susekti, kuo apsireiškė kiekviena šitų veiksnių grupė kultūriniame lietuvių gyvenime pirmosios gadynės bėgyje. Visų pirma, kokios reikšmės turėjo čia etninis lietuvių tautos pobūdis? Atsakymas į šitą klausimą tur svarbos ne vien pirmajai gadynei, bet ir kitom dviem; todėl bus prie jo apsistota palyginti ilgėliau.

Lietuviai, kaip ir kiti indoeuropiečiai, eidami iš rytų į vakarus nešėsi su savim Rytų dvasios pradus. Naujo buvimo vietose ir prie naujų aplinkybių šitie pradai palengvėl kisdavo ir sutapdavo su kitais iš šalies įgaunamais pradais. Vis dėlto apie lietuvių tautą reik pasakyti, kad ji konservatyvinio savo tradicionalizmo dėlei ilgiausiai ir gryniausiai apsaugojo savo pobūdyje ir gyvenime senovės Rytų pradus. Net šios dienos lietuvių kalboje, jų mitologijos likučiuose, liaudies poezijoje aiškiai jausti Rytų pasaulio skardai, kaipo pagrindinė tautos pobūdžio žymė, kuri net šiandien kelia aikštėn ir duoda pažinti bendrą Europos tautų veldinį, išneštą iš bendros indoeuropiečių protėvynės. Yra tai per daug gerai žinomi dalykai, kad reikėtų juos čia atskirai išrodinėti.

Iš to, kas pasakyta, nesunku padaryti išvadą, jog iš Europos tautų lietuviuose gal daugiausia užsiliko indoeuropiečių padermės ypatybių. Kitaip tariant, bendra indoeuropiečių padermė gal gryniausiai apsireiškia lietuvių tautoje, kadangi čia ji užsiliko nepaliesta ne tik fiziologiniu, bet ir psichologiniu atžvilgiu. Tas faktas turėjo lietuvių istorijoje nemaža reikšmės, nes, juo gryniau tautoje užsilaiko padermės ypatybės, juo aktyviau reiškiasi pati padermė tautos gyvenime. Tai ypatingai dera pasakyti apie istorinį lietuvių tautos vyksmą.

Indoeuropiečių giminė, kaip ji apsireiškė savo šaltinyje, t. y. Rytuose, vykdo tobuliausią pirmykštės žmonijos tipą, jungdama intelektualinių išgalių turtingumą su pasyviu pasidavimu ritmingam gamtos gyvenimui. Idealiniu savo tipu indoeuropietis — tai visų pirma nesugadintas gamtos žmogus. Jame vyrauja ne kultūros, bet prigimties veiksniai, nes jis slepia savyje turtingą prigimties padėlį, teesantį pradedamuoju punktu kultūriniam

vyksmui. Vidaus dvasios turtingumas čia nesireiškia dar išviršinėmis civilizacijos lytimis.

2. *Pagrindinės etninio lietuvių pobūdžio žymės: išvidinis tautinės dvasios turtingumas ir menkas jos reiškimasis aikštėn*

Panašiai, lietuviams žengiant į istorijos viešumą, bendros indoeuropiečių padermės ypatybės buvo pradedamuoju punktu kultūriniam jų išsivystymui. Pasyvumas, prigimtas tikriems gamtos sūnums, uždėjo savo antspaudą ant viso jų gyvenimo. Kad įgytų kultūrinio aktyvumo, jie turėjo dar išgyventi ilgą istorijos laikotarpį, kur jiems buvo lemta pritirti daug visokių įtakų, veikdančių tautinę jų dvasią.

Problemą apie tautinės lietuvių dvasios veikdymą įdomiai buvo pastatęs, nors visai neišsprendė, garsusis prancūzų geografas Elisée Reclus. Mums tad ne pro šalį susekti jo minties eiga, kad paskui tinkamai atsakytume į klausimą. Štai kaip jis aprašo tautinį lietuvių pobūdį.

„Būdami miškininkų, žemdirbių artojų, labai prisirišusių prie senovės papročių, tauta, lietuviai,— sako E. Reclus,— lengvai pasiduoda likimui ir nė nebando jo nulemti savo valios pasiryžimu. Lietuvių abejingumas įėjo net į patarles: jokia kita tauta neprisitaiko prie gyvenimo pervartų su panašia rimtimi" *.

Nuo savęs mes galėtume čia pridėti kad, paskutinio reikalo prispirtas, lietuvis moka įniršti ir pavartoti savo jėgas pagal aplinkybes. Jis, kuris nelyginant silpnai reaguoja į paprastus gyvenimo smūgius, staiga paplūsta nuostabiu įniršimu, kada jo kantrumas ir ištūra prieina galą: tarsi ilgai krauta jo energija išsiveržia tuomet su baisia galybe.

Susitelkęs savyje, daugiau linkęs į veizdėjimą, nekaip į veikimą, lietuvis apreiškia šitą savo būdą išviršine išvaizda: „Lietuvos valstiečiai,— sako E. Reclus,— savo drabužių paprastumu sudaro ryškų kontrastą su lenkais; jie

* *Reclus E.* Nouvelle géographie universelle.— T. 5.— P. 432.

vengia skaudžių spalvų, šauniai sukirptų siuvinių, blizgančių papuošalų; pilki jų rūbai, neišsiūti pagražinimais, liudija kuklią jų prigimtį: jie nė kiek nesistengia pasirodyti. Lygindamas lietuvius su lenkais —„saulės sūnumis", Michelet vadina juos „šešėlio sūnumis" („Légendes du Nord")*.

Lietuvių liaudies poezija įkvėpė E. Reclus šitokį moralinių jų savybių aprašymą: „Jų dainos skaidriai apreiškia jų sielą: jie akyli tyrėjai, kitąkart kiek ironingi, jautrūs, melancholingi, kupini gamtos jautimo. Nors jie buvo verčiami dažnai kariauti ir yra taipogi turėję didžių karžygių, jie — šita rami tauta — neprisimena jokio savo didvyrio, nedainuoja jokio karingo žygio, nesigiria jokia laimėta kova; šita tauta tenkinasi raudodama savo numirėlius; šituo atžvilgiu ji yra galbūt vienintelė Europos tautų giminėj. Ji skiriasi taipogi nuo kitų sausumos tautų jautria atsarga, drovia diskrecija, su kuria visos tautinės jos dainos kalba apie meilę" **.

Štai lietuvis toks, kokį jį pagamino prigimtis ir koks jis tebeliko dar kultūros netašytas. Didžiai pasyvus jo pobūdis pakreipė savęsp E. Reclus smalsumą ir paspyrė net per skubiai daryti apibendrinimų apie šito veiksnio reikšmę tautos gyvenimui. „Ilgai Nemuno miškų slėgta tauta,— sako jis,— nėra iš tų, kurios galėtų palyginti savo įtakos dalį su role, tekusia kitoms kultūringoms Europos sausumos tautoms. Tūlas su nusistebėjimu statosi net klausimą, kaip atsitiko, kad tauta, susidedanti veik ištisai iš žmonių jautrių, inteligentiškų, kupinų vaizduotės ir poezijos, „padorių, stiprių asmeninės savo vertės pajautimu" (Kantas Milkaus „Lietuviškosios gramatikos" prakalboje), neįstengė pagaminti nė vieno didelio poeto, nė vieno žymaus genijaus dvasios srityje (*J. E. Kohl.* Die Völker Europas)" ***.

E. Reclus duoda klausimui šitokį atsakymą: „Tai atsitiko todėl, kad šitai mažai tautai, priešininkų apsuptai, paskui jųjų nugalėtai, trūko pasitikėjimo savo jėgomis" ****.

---

* Ten pat.— P. 431.
** Ten pat.
*** Ten pat.— P. 432.
**** Ten pat.— P. 431—432.

Prancūzų geografas išsprendžia klausimą vien etninio lietuvių pobūdžio šviesoje, nes tuo laiku, kai jis tai rašė (dar prieš 1880 metus), jis negalėjo pasinaudoti ta nauja šviesa, kuria yra nušvietęs Lietuvos atgimimas tiek lietuvių tautos pobūdį, tiek ir visą istorinį josios likimą. Dabar jis galėtų įsitikinti, kad tik sulig savo atgimimu lietuvių tauta yra pradėjusi normalinės tautinės kūrybos gadynę ir kad tik šitoje gadynėje ji pradeda aktyviai reikšti tautinę savo individualybę, įgijusi veikiamojo pobūdžio pirmykštės savo istorijos įvykiuose.

Turint galvoje tautinį lietuvių atgimimą ir tas ypatingas aplinkybes, kuriomis prieš tai buvo suvaržyta tautinės jų istorijos eiga, negalima laikyti lietuvių tautos gyvenimo tokiu neproduktingu, kaip kad tai pasirodė E. Reclus. Priešingai, mes drįstame tvirtinti du dalyku, kuriuodu turėtų paaiškėti iš to, kas bus paskiau išdėstyta: pirma, per visą lietuvių istorijos bėgį tautos dvasia, kur ir kaip galėdama, stengėsi tarnauti aukštiems civilizacijos reikalams; antra, Europos civilizacija turi būti dėkinga lietuvių tautai daug daugiau, nekaip paprastai yra manoma,— net daugiau, negu galima būtų tikėtis iš tautos, kuriai aplinkybės buvo taip mažai palankios.

Iš kitos pusės, tautinis lietuvių veiklumas, apsireiškęs visai netikėtai, prasidėjus jų atgimimui, yra išdava to Rytų ir Vakarų susidūrimo, kuris buvo įvykęs Lietuvos teritorijoje. Tai paspalvina jį visai ypatingu būdu.

Rytai, kad ir pasyvūs savo pobūdžiu, tur daugiau nekaip Vakarai kuriamųjų šaltinių ir savaimingos energijos, galybės stovyje. Aktyvūs Vakarai yra daugiau linkę į organizuojamąjį darbą, kantrų veiklumą. Kadangi kuriamojo gyvenimo tobulumas pareina nuo šitų dviejų gaivalų santapos, Rytai ir Vakarai savaime traukiasi vieni prie antrų. Šitomis instinktyvinėmis pastangomis pagrįsti istoriniai jų santykiai. Senovės laikai buvo matę milžinišką bangą, kilusią Rytuose ir paplūdusią į Vakarus; vėliau su didesniu net smarkumu prasidėjo atoslūgis: „varžtui į Vakarus atsakė „varžtas į Rytus". Iš pradžios kuriamosios Rytų galybės ieško to, kas juos galėtų įvaisinti; paskui Vakarai ieško dirvos savo aktyvumui. Jei žmonijos gyvenimą laikytumėm tam tikros vienybės apsireiškimu, tai dviejų pasaulių veikimasis rodosi susidedąs iš dviejų

tarpsnių, per kuriuodu vyksta žmogaus dvasia: išsyk ji atsiveria nuošaliui, kad veik sugrįžtų savęsp. Žmonijai, panašiai kaip ir individui, kiekvienas jos tarpsnis tur savo lygstamosios vertės vykdant jos laimę pasaulyje, bet tik jų sandora išdavų visete tegal jai laiduoti pilnutinį išsivystymą.

Lietuva taipogi yra perėjusi šituodu tarpsniu: sukiršinta savo kaimynų puoliais, ji buvo, taip sakant, išėjusi iš savęs, iš savo gyvenimo, kad susidurtų su kitomis tautomis; tuo pačiu ji įgijo aktyvaus pobūdžio, kurio ji buvo stokstanti anksčiau. Paskui, sulig atoslūgio, tautinė jos dvasia, sugebanti dar dirbti kuriamąjį darbą, grįžta savęsp ir rengia sintezę Rytų pradų, kurių buvo turėjusi savo gelmėse nuo pat pradžios, ir Vakarų pradų, kurių yra įgijusi istoriniame savo prityrime. Būtent šitokį tarpsnį eina dabar lietuvių tauta, skaitant nuo jos atgimimo dienos.

Žodžiu tariant, tautinis lietuvių pobūdis išsivystydavo kontrasto dėsniu: tik reakcijoj jis įsigydavo to, ko jis neturėdavo tiesioginei akcijai. Reaguoti su ypatinga galybe jis pasirodė galįs dviejuose svarbiausiuose savo istorijos momentuose: pirmą kartą XI šimtmetyje, kada tautų kaimynių varžtas sukėlė lietuviuose energingą pasipriešinimą, kuris iš teisėto apsigynimo veikiai virto užkariaujamąja ekspansija; antrą kartą XIX šimtmetyje, kada svetima priespauda padidino prieš savo norus tautinio atgimimo įtampą, kuri suteikė jam nesugriaujamo gyvastingumo. Reaguodamas pirmą kartą, lietuvių tautos genijus ruošė tvirtos ir galingos valstybės įkūrimą; antrą kartą jis įnirto stumti tautą kultūrinio ir politinio nepriklausomumo keliu ir nesiliauja nepasiekęs viso savo tikslo. Nors šituodu momentu skiria ištisi šimtmečiai ir krypsnio skirtingumas, tačiau vidaus ryšiai, pati net istorijos logika, juodu jungia vieną su antru. Kadangi lietuvių pastangos sukurti valstybės įrankiais tautinę civilizaciją ne tik nepasisekė, bet palenkė juos iš pradžios svetimai įtakai, o paskui ir svetimųjų viešpatavimui,— tai dabar palikusi nepriklausoma lietuvių tauta yra pasiryžusi atremti savo nepriklausomumą į aukštesnę tautinę civilizaciją.

Iš reakcijų, kontrasto dėsnio valdomų, lietuvių tauta patyrė dar, kad tautinio gyvenimo sintezė negal įvykti be

lemto liaudies ir šviesuomenės sutarimo ir, iš kitos pusės, be tinkamo suderinimo pusiausvyroj priešingų įtakų. Lietuvių istorija iš pagrindo yra istorija tautinio genijaus, kuris, nepaisant vidaus skilimo ir dviejų pasaulių kovojimo jo gelmėse, apsaugojo padermės konservatyvumo tverme savo individualumą ir stengiasi atitaisyt istorines savo paklaidas, gamindamas naują inteligentiją ir dėdamas į sintezę dviejų skirtingų civilizacijų pradus.

B. Pirmykštė lietuvių istorijos linkmė

1. *Etninio lietuvių pobūdžio, geografinės padėties ir istorinių aplinkybių reikšmė. Lietuvos valstybės kūrimuisi*

Aukščiau išdėstyta, kaip kito ir tvirtėjo tautinis lietuvių pobūdis. Pirmojoje gadynėje, kaip minėta, sukiršintas kaimynų puoliais, jis paspyrė lietuvių tautą išeiti iš savęs ir ieškoti kultūrinio įvaisinimo. Kur turėjo nukrypti šitas vyksmas artimiausioj ateityj, nulėmė geografinės ir istorinės lietuvių valstybės kūrimosi aplinkybės.

Atsidūrusi nuošaliai nuo kelio, kuriuo ėjo didysis tautų kilnojimasis, lietuvių tauta ilgai snūduriavo gamtos prieglobstyje ir nerasdavo pati savyje akstinų, kurie galėtų ją sužadinti ir paspirti prie kokio smarkesnio istorinio žygio. Tiesa, dar giliam viduramžyje ant dviejų lietuvių gyvenamo ploto sparnų, iš rytų ir iš Vakarų, reiškėsi kultūrinis judesys, kuris, žinoma, negalėjo nepaliesti lietuvių tautos gyvenimo. Buvo tai, iš vienos pusės, didysis vandenų kelias, ėjęs iš Bizantijos į Skandinaviją, įrišdamas Dauguvos tėkmę; o iš kitos pusės — prekybos kelias, jungęs Italiją su Skandinavija ir besitęsęs pro Vieną per „Caruntum" ir Prūsų šalį.

Tačiau tasai kultūrinis judesys neišstūmė dar lietuvių tautos į istorijos vaidyklą. Tai atsitiko tik susibėgant X ir XI šimtmečiams, kada lenkų ir rusų kunigaikščių užpuolimai privertė lietuvius besiginant pereiti į priešingus puolius. XI ir XII šimtmetyje lietuviai jau su pamėga bando savo jėgų aktyviuose karo žygiuose. Jie ne kartą laimi,

bet, neturėdami pastovios valstybinės organizacijos, neįstengia įsigalėti laimėtuose plotuose. Karas buvo lietuviams, kaip daug kur kitur, stipriu akstinu valstybės kūrime. Tačiau valstybės steigimo problema patapo jiems gyvasties ar mirties klausimu ne anksčiau kaip tą dieną, kada teutonų kryžininkų ir kardininkų varžtas ėmė gręsti gyvastingiausiems jų reikalams.

Lietuviai, tarsi nesąmoningai, buvo nujautę, kad jų pačių jėgų nepakaks sulaikyti dviem ordinam, po kurių vėliavomis spiesdavosi rinktinis beveik visos Vakarų Europos žygininkų žiedas. Todėl, atsilaikymo instinkto spiriami, jie stengėsi padidinti materialines savo pajėgas užkariavimo politika, kad išstatytų prieš teutonų ordinus lygią galybę.

Šita užkariaujamoji lietuvių politika turėjo, suprantamas dalykas, vykti mažiausio pasipriešinimo krypsniu, būtent — į rytus, rusų linkui. Tais laikais, t. y. XIII šimtmetyje, daugelis rusų kunigaikštijų negalėjo atsilaikyti prieš totorius ir buvo jų nugalėtos. Vakarinių rusų kunigaikštijos, tikrai sakant — mažarusiai ir baltarusiai (gudai), buvo daugiau linkę pasiduoti lietuviams, nekaip prisiimti totorių jungą. Šitas veiksnys, draug su kitais čia neminimais, žymiai palengvino lietuviams pasiekti savo politikos tikslą. Laimėję kokiam slavų krašte suverenitetą lenktynėse su totoriais, lietuviai organizuodavo visas jo pajėgas ir panaudodavo visus jo resursus, kad paskui mestų juos į kovą ne tik prieš totorius, bet ir prieš teutonus.

2. *Lietuvos valstybės pašaukimas viduriniais amžiais: kova iš rytų pusės su totoriais, iš vakarų pusės — su teutonais*

Pigu įsivaizduoti, kokios veikimo galybės turėjo apreikšti lietuvių tauta šitam pirmam savo istorijos vyksnyje. Likdama stabmeldiška ir apsupta priešingų ir galingų kaimynų, kurie buvo jau prisiėmę krikščionybę, ji sugebėjo tačiau apsipavidalinti valstybę, galinčia apginti jos būvį. Protingas savo esme instinktas davė jai nujausti, kad, norint laimėti kovą už būvį ir suteikti jai aukštesnės

prasmės, reik suderinti prigimtieji savo polinkiai su kokia aukštesne visuotine idėja.

Gyvastingų tautos reikalų pašaukta į gyvenimą lietuvių valstybė turėjo nuo pat pradžios aukštos reikšmės; jai būtent buvo lemta sulaikyti karingas teutonų ordinų žygiavimas į Rytus ir, iš kitos pusės, tuo pačiu laiku užtvenkti totorių poplūdis į Vakarus. Atlikdami šitą garbingą rolę, lietuviai rengė tautiniams savo uždaviniams laimėjimą, kuris buvo tiek pat puikus, kaip ir reikšmingas.

Ir iš tikro negalima nesistebėti tuo ypatingu reginiu, kurį sudarė paskutinieji Europos stabmeldžiai, bekurdami su nepaprasta energija nuo Baltijos iki Juodosios jūros galingą nepriklausomą valstybę ir belaikydami XIII ir XIV šimtmetyje politinių ir materialinių jėgų pusiausvyrą tarp Rytų ir Vakarų. Šitame savo istorijos vyksnyje stabmeldiška Lietuva gynė krikščioniškuosius Vakarus nuo totorių ordų ir krikščioniškuosius Rytus nuo teutonų ordinų.

Kad apsaugotų nuo Rytų barbarų tai, ko brangaus turėjo vakarinė civilizacija, ir kad apgintų rytinės civilizacijos lobį nuo Vakarų barbarų, likimas pakvietė į istorijos vaidyklą lietuvius stabmeldžius ir už naudingą jų pagalbą paskyrė jų tautybei kilnų uždavinį suvesti į sintezę dvi civilizaciji, kuriedvi jie buvo taip šauniai gynę. Tokią vidaus prasmę buvo turėjusi lietuvių valstybė, įkurta XIII šimtmetyje.

3. *Graikiškai rusiškosios civilizacijos įtaka lietuvių tautai: jos priežastys bei išdavos*

Uždavinys, kuris buvo lietuvių tautai lemtas nuo pat pradžios istorinio jos gyvenimo, ne iš karto tačiau ėmė vykdytis kultūrinėje jos kūryboje. Iš pradžios lietuviams teko įeiti į artimesnę pažintį su graikiškąja rusiškąja civilizacija, kurią jie buvo sutikę pakeliui, plėsdami savo valstybės ribas į rytus. Plėtojantis Lietuvos valstybei augo kultūriniai lietuvių reikalai, nes jie turėjo vakaruose kariauti su kultūringesniais už save priešininkais, o rytuose valdyti kultūringesnius kraštus. Taigi nėra ko stebėtis, kad, radę savo valstybės ribose aukštesnę civilizaciją,

kuri buvo jau turėjusi pastovių tradicijų, lietuviai metėsi savintis ją savo reikalams. Galima tik gailėtis, kad tokios lytys, kuriomis jie skolijosi civilizacijos gėrybių iš Rusijos, neatsakydavo tuo tarpu nei jų tautybės esmei, nei civilizacijos naudai apskritai. Jie darydavo tai, taip sakant, mechaniniu būdu, panašiai kaip jie patys buvo mechaninių aplinkybių pastumti į užkariaujamąją ekspansiją ir pastatyti į santykiavimą,— jie, nugalėtojai stabmeldžiai,— su nugalėtaisiais krikščionimis. Užkariautojų rolė atsitiktinai buvo primesta jiems, kurie net savo gyvenamosiose srityse taip maža buvo linkę reikšti tautinę savo individualybę aktyviu būdu ir objektyviomis lytimis, ypač tuo metu, kada tarpimo krizė, pasiekusi įtampos stovio, reikalavo nuo jų daug tampraus susitelkimo ir kuriamosios energijos kaip tik vidaus gyvenimui. Vietoj to jie išeikvojo begales jėgų gynimosi ir užkariavimo tikslams ir radosi paskui negalį aktyviai apreikšti tautinės savo individualybės užkariautose teritorijose.

Reik pripažinti, kad rusiškoji civilizacija, skolyta Bizantijoje, neblogiausiai atitiko pirmutinį lietuvių istorijos tarpsnį. Kultūriniu atžvilgiu ji buvo tarptautiniu vyksniu nuo prigimtojo Rytų pasyvumo prie kultūringo Vakarų aktyvumo. Tai taipogi greitino jos praplitimą tarp lietuvių.

4. *Aristokratizacijos pagrindas Lietuvoje: tautinis šviesuomenės ir liaudies skilimas*

Svarbu tačiau nepamiršti, jog naujos kultūros įtaka plisdavo vien apribotoje srityje, jog ji nesireiškė vienodai visoje lietuvių valstybės teritorijoje ir jog ji nelygiai liesdavo visus visuomenės luomus. Ji laimėdavo sulig aplinkybėmis arba, tikriau, sulig tuo, kiek ji atsakydavo valstybinės organizacijos ir valdomojo luomo reikalams. Taip antai lietuviai ėmė vartoti oficialiuose dokumentuose slaviškąją rusų kalbą, o aukštesnės jų sferos su didžiuoju kunigaikščiu priešakyje pasisavino kasdieniniam vartojimui baltarusių kalbą. Tokiu būdu intelektualinė lietuvių šviesuomenės kultūra pradėjo reikštis graikiškosios rusiškosios civilizacijos lytimis; tuo tarpu liaudis tebeliko ištikima tautiniam savo individualizmui.

Tuo pačiu šviesuomenė atsisakė daryti tiesioginį savo uždavinį, būtent — kelti į aukštesnį laipsnį dvasinį liaudies kultūros lygį: prasidėjo tautinis liaudies ir šviesuomenės skilimas, kuris kupinas buvo nelemtų išdavų. Visų pirma susilpnėjo tautinio jųdviejų bendrumo jausmas, kuris kritingomis valandomis būtų galėjęs jiedvi suvienyti, nepaisant politinio ir socialinio antagonizmo, bendros tėvynės gynimui. Sykiu, juo silpnyn ėjo tautiniai jųdviejų ryšiai, juo nujaučiamesni darėsi politinis ir socialinis antagonizmai. Net pati valstybė, žymiai nustojusi tautinių ypatybių, palengvėl pradėjo tarnauti vienam tik valdomajam luomui, sudariusiam anų laikų šviesuomenę. Žodžiu sakant, visuomenė ir valstybė ėmė eiti aristokratizacijos krypsniu.

5. *Pagrindinė garantija Lietuvos valstybės gyvavimui pirmoje gadynėje: pusiausvyra iš lauko pusės tarp Rytų ir Vakarų ir iš vidaus — tarp lietuviškojo branduolio ir Lietuvos aneksų*

Valstybės organizacijai besiaristokratizuojant buvo padėtas į josios pamatą išardo sėmuo. Jei jis ne iš karto išdygo ir negreit dar atnešė karčių vaisių, tai vien todėl, kad lietuvių valstybė sugebėjo dar atsakyti tam uždaviniui, kurio dėlei ji buvo įsteigta ir nuo kurio atlikimo pareidavo jos pastovumas. Kaip jau žinoma, jos buvimo prasmė, lygiai kaip ir jos įsisteigimas, išsivystymas ir įsigalėjimas, buvo surišta su materialine ir politine Rytų ir Vakarų pusiausvyra, kuri reikėjo nustatyti tiek iš vidaus, tiek ir iš lauko pusės.

Lietuvių valstybė iš pat pradžios buvo sudėta iš dviejų dalių: lietuviškojo branduolio ir rusiškųjų provincijų, vadintų tuomet „aneksais". Kad valstybė galėtų gyventi intensyviu ir stipriu gyvenimu, reikėjo tiedvi dali sutapdyti į vieningą visetą ir atsiremti, nesant tautinio patriotizmo, į valstybinį visuomenės patriotizmą.

Šitiedvi sąlygi buvo įvykdyti akivaizdoje dviejų aplinkybių: pirmąja buvo toji valdomosios diduomenės linkmė į graikiškąją rusiškąją civilizaciją, kuri nustatė kultūrinį bendrumą aukštesniuose visos valstybės sluoksniuose; antrąja buvo tasai rusų kunigaikščių autonomingumo

panaikinimas, kurį atliko Vytautas XV šimtmečio pradžioje, sumanęs sustiprinti politinę lietuvių valstybės vienybę. Iš abiejų pusių buvo padarytas kompromisas: savo autonomijos kaina aneksai tartum atlygino lietuvių diduomenės nutautimą. Po to nuo vieno valstybės galo iki kito praplito lietuvių tautybės idėja, kaipo valstybinio bendrumo išraiška.

Kol ėjo šitas vidaus vyksmas lietuvių valstybėje, nuošalyje įvyko naujas jėgų pergrupavimas. Rytuose tuo tarpu Rusija nuvertė totorių jungą (1480) ir nustūmė juos nuo istorinės vaidyklos priešakio. Išaugusi ir sustiprėjusi tokiu būdu Maskvos valstybė persiima autokratizmo dvasia ir įsikvepia „rusiškosios žemės suspietimo" idėja. Vakaruose maždaug tuo pačiu laiku yra teutonų ordinų galybė. Lietuviams priėmus krikštą, jie nustojo savo buvimo prasmės ir todėl nerasdavo jau tiek kaip kad pirmiau moralinės ir materialinės paramos Vakarų Europoj. Sutriuškinti 1410 metais prie Žalgirio kryžininkai nebepajėgia atsigauti ir XVI šimtmetyje šaukiasi Lenkijos protektorato. Kiek vėliau, bet tam pačiam šimtmety, kardininkai ieško pas lietuvius pagalbos prieš Maskvą ir prisiima Lietuvos ir Lenkijos viršenybę.

Užtat lenkų galybė auga. Susijungimas su Lietuva 1385 metais reiškė jiems naujos gadynės pradžią. Lietuvos valstybė ne tik pridengė juos iš rytų pusės, bet ir patiekė naujų plotų kultūriniam jų varžtui tuo krypsniu. Lenkai mokėjo panaudoti naujas aplinkybes materialinei savo galybei padidinti ir, paskatinti sėkmėmis, įsigeidė net pasisavinti vadovaujamąją rolę slavų pasaulyje. Jų kovos su turkais, kurie buvo tuo tarpu įsigalėję Balkanų pusiasaly ir ėmė grėsti vidurinei Europai, suteikė jiems Vakarų civilizacijos gynėjų garbę ir sustiprino jų prestižą, beieškant jiems hegemonijos slaviškųjų tautų tarpe.

Tokiu būdu Maskva ir lenkai pakeitė totorius ir teutonus, kaipo Rytų ir Vakarų atstovus, besiveržiančius Lietuvos linkui. Lenkija ir Maskva anksčiau ar vėliau turėjo stoti priešais viena antrą civilizacijos dėlei, nes abi valsybi lygiai stengėsi praplėsti kartu savo ribas ir įtaką. Rivalizacija juo labiau buvo neišvengiama, kad dvi valstybi tipo atžvilgiu reiškėsi skaidriu kontrastu; Maskva ėjo prie absoliutinės monarchijos rytinio despotizmo stiliaus; Len-

kija, sekdama vakariniu individualizmu, žengė prie aristokratinės respublikos.

Despotiškas autokratizmas Maskvos valstybėje buvo pagrįstas rytiniu valdinių pasyvumu. Viešpaties valia buvo čia dėsniu, ir visuomenės gyvenimas, kaip yra visas, turėjo jam paklusti be mažiausio murmesio. Tvarka sutapo čia su vergove.

Visai kitokia buvo Lenkijos linkmė. Jai pradedamuoju punktu buvo, kaip priminta, individualizmas: *liberum veto*, kad ir vėliau suformuluotas, pasidarė čia aukščiausia visuomenės gyvenimo norma. Savavalia pakeitė čia laisvę.

Lietuvai teko kariauti ginkluotas karas su Maskva ir diplomatinis karas su Lenkija. Atsilaikyti prieš savo priešus iš rytų ir vakarų reiškė jai nustatyti materialinių ir politinių Maskvos ir Lenkijos jėgų pusiausvyrą. Kol lietuviams sekdavos šitą pusiausvyrą išlaikyti, tol jų valstybė džiaugėsi nepriklausomojo gyvenimo ištaigomis. Bet tai pareidavo tiek nuo laimėjimo kovos su priešais, tiek nuo sugebėjimo sutaikyti valstybės viduje tuos priešingus pradus, kuriems atstovavo išlaukinio lenktyniavimosi dalyvautojos — Maskva ir Lenkija. Tikriau pasakius, kovos laimėjimas su priešais pareidavo nuo vykusio atlikimo šito paskutinio uždavinio.

6. *„Lietuvos Statutas", kaipo tautinės lietuvių sintezės išraiška XVI šimtmetyje*

Kaip buvo nurodyta, Maskva ir Lenkija, eidami priešingomis linkmėmis, neįstengė suderinti vidaus gyvenime tvarkos ir laisvės. Tuo tarpu lietuvių valstybė, sekdama atsilaikymo instinktu, mokėjo — reik pripažinti — neblogiausiai sutaikyti šitiedvi sutelktinio gyvenimo atrami ir suteikti jodviem tą nelyginant aukštą aniems laikams išraišką, kurią atvaizduoja garsusis „Lietuvos Statutas".

„Lietuvos Statutas" gal tarnauti matu tai kultūrinei tautinės lietuvių dvasios kūrybai, kuri apsireiškė pirmojoje istorinio jų gyvenimo gadynėje nepaisant to, kad toji kūryba apsivilko svetimais rūbais, po kuriais buvo paslėptas mirties ginklas.

Kad „Lietuvos Statutas" yra tautinės lietuvių dvasios

padaras, nors jis ir prisiėmė svetimų, būtent — lenkiškųjų ir rusiškųjų pradų, geriausiai rodo tasai faktas, kad tautos, iš kur buvo šitie pradai skolyti, įsigijo savo kodeksų daug vėliau negu Lietuva. Rusija susirašė pirmąjį savo teisių kodeksą praėjus daugiau nekaip šimtui metų ir dargi gausiai skolijosi iš „Lietuvos Statuto". Iš kitos pusės, Lenkija turėjo laukti Napoleono kodekso. Simptominga yra dar tai, kad lietuviai, suėję su lenkais į valstybinę uniją, išsižadėjo platesnio užsimojimo įstatymų leidime (buvo tik paskelbta trečioji „Lietuvos Statuto" laida), tarsi būtų juos atgrėsę nuo šito darbo lenkai, nelinkę patys jo dirbti.

Šiaip ar taip, „Lietuvos Statutas" yra didžiausias tautinės lietuvių civilizacijos paminklas iš pirmosios istorinio jų gyvenimo gadynės. Jis yra simboliu tos politinės pusiausvyros, kuri reiškėsi iš vidaus tvarkos ir laisvės derinimu, o iš lauko pusės — sustabdymu Rytų ir Vakarų gaivalų jųdviejų linkmėje naikinti viens antrą. Jis yra lietuviams taipogi įspėjamuoju įsakymu šitą pusiausvyrą laikyti visuomet, nes nuo jos pareina tiek dabar, kiek ir kadaise jų valstybės gyvastingumas. Antrosios gadynės įvykiai turėjo patiekti šitam įsakymui liūdno patikrinimo, bet apie tai teks kalbėti sekamame skirsnyje, darant bendrą jos apžvalgą.

II. *Antitezė*

VAKARŲ PERSVARA LIETUVOJE

A. Lietuvių istorijos linkmė antrojoje gadynėje

1. *Tautinio lietuvių gyvenimo pakrypimas iš Rytų į Vakarus*

Jogailos viešpatavimas Lietuvoje pasireiškė tautiniam lietuvių gyvenimui ryškių permainų pradžia. Lietuvos krikštas, priimtas iš katalikų dvasiškijos rankų, jos politinė unija su Lenkija ir kaskart augąs dviejų tautų diduomenės draugavimas buvo tokie stambūs įvykiai, kurie negalėjo neturėti didelės, kai kuriais atžvilgiais — spren-

džiamosios įtakos šito gyvenimo bėgiui. Civilizacijos atžvilgiu visi šitie įvykiai virto veiksniais, kurie ėmė kreipti tautinį lietuvių gyvenimą iš Rytų į Vakarus.

2. *Lotyniškosios lenkiškosios civilizacijos įtaka, priežastys bei išdavos*

Sulig unijos sudarymu su lenkais Lietuva liko plačiai atdara Vakarų civilizacijos, tariant tiksliau, lotyniškosios lenkiškosios civilizacijos įtakai. Visų pirma šita įtaka ėjo ir plito greta su veikimu lenkų dvasiškijos, kuri tapo katalikybės skelbėja Lietuvoje jau dėl to vieno, kad jai teko tarpininkės rolė tarp Romos ir Lietuvos. Ne mažiau reikšmės šituo atžvilgiu turėjo Lietuvai viešpaties bendrumas su Lenkija: gyvendamas dažnai Lenkijoje jis palengvėl savinosi principų nuo žmonių, kurie jį ten apsupdavo, ir todėl paskui buvo linkęs juos vykdyti Lietuvos gyvenime. Pagaliau lenkų ir lietuvių diduomenės bendravimas turėjo panašios reikšmės Lietuvos gyvenimui. Drauge su teisėmis ir privilegijomis, įgyjamomis pagal lenkiškąjį pavyzdį, lietuvių diduomenė pasisavino ilgainiui ir lenkiškųjų įpročių bei kultūros lyčių. Taip Lietuvos šviesuomenė įėjo į įdėjinį kontaktą su lenkų šviesuomene, kurios kultūra, išaugusi Vakarų atmosferoje, gavo tuo pačiu progos susidurti Lietuvos gyvenimo plote su Rytų pasauliu.

Tačiau būtų klaidinga manyti, kad naujos įtakos nebuvo radusios kliūčių, joms besipriešinančių. Šitokių kliūčių, jau dėl vienos savo prigimties, turėjo statyti Rytų pradai, įsigyvenę anksčiau lietuvių tautoje. Šitos dviejų pasaulių rungtynės smarkiai ėjo Lietuvos gyvenimo viduje per visą personalinės unijos laikotarpį (1385—1569). Jos buvo juo labiau gaivalingos todėl, kad Lietuvos valstybė pirmykštėje savo istorijos linkmėje buvo surišusi savo likimą su Rytų civilizacijos reikalais, kurie dabar liko išstatyti pavojui iš Lenkijos pusės sruvenančių įtakų. Pigu iš to suprasti, kodėl dviejų civilizacijų lenktyniavimas apsireiškė šitoje gadynėje labiausiai kovose, kurias lietuviai kovojo, stengdamiesi apginti politinį savo nepriklausomumą nuo lenkų pasikėsinimų. Kaip tik šitos kovos, kurios, neskaitant Švitrigailos karų, nebuvo niekados kru-

vinos, turėjo nelyginant daugiau užsunkias ekspedicijas prieš Maskvą nulemti tolimesnį Lietuvos likimą.

Vis dėlto tik nedaug prieš Liublino uniją kultūrinė lenkų įtaka pasireiškė žymiau Lietuvos gyvenime. Per Liublino seimą lenkai naudojosi jąja kaipo įrankiu politiniam Lietuvos nepriklausomumui susiaurinti ir tuo, savo ruožtu, praplėsti dirvą tolimesnėms savo kultūrinėms įtakoms. Tokiu būdu kultūrinis ir politinis lenkų varžtas į Lietuvos gyvenimą ėjo greta viens antro ir teikdavo viens antram savitarpinės pagalbos.

Po Liublino unijos Lietuva, kad ir tebeliko atskira autonominga valstybė, vis dėlto radosi žymiai nustojusi savo aukščiausio nepriklausomumo Lenkijos naudon: faktinai jai teko pripažinti Lenkijos pirmenybę tarptautiniuose suvienytų lenkų lietuvių valstybių santykiuose; parinktas Lenkijai karalius patapdavo tuo pačiu didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu; abiejų valstybių įstatymų leidimo galia buvo pavesta bendram seimui; pagaliau Lietuva turėjo galutinai išsižadėti mažarusiškųjų provincijų, kurios per Liublino seimą buvo lenkų savavalia inkorporuotos Lenkijai. Tokios buvo pagrindinės atmainos, kurios liko Liublino unijos įneštos į Lietuvos valstybės konstituciją. Dvi pastarieji turėjo ypatingos reikšmės lenkų kultūros laimėjimams Lietuvoje. Nustojusi mažarusiškųjų provincijų Lietuva drauge su jomis nustojo stipriausios atramos, kurios buvo turėjusios joje Rytų tradicijos. Antra vertus, lietuviams suėjus į bendrą seimą su lenkais, lenkų kultūra laimėjo palankesnių sąlygų sėkmingesnei savo ekspansijai į Lietuvą.

Tikrai sakant, Liublino unija buvo sprendžiamąja gaire, kuria liko pareikšta lotyniškosios lenkiškosios civilizacijos persvara Lietuvoje; tai reiškė vienu laiku Rytų pasaulio nustūmimą į antrąjį istorinės vaidyklos planą. Pasiekti šitą laimėjimą Lenkijai padėjo ne tik politinės aplinkybės, bet ir geografinė padėtis, ypač tai, kad ji buvo Lietuvos valstybės pridengta iš rytų pusės, tuo tarpu kai pati Lietuva turėjo kariauti beveik nepaliaujamai su vis stiprėjančia Maskva. Bet kartu reik pripažinti, jog Lenkija savo politinėje ir kultūrinėje kovoje su Lietuva turėjo tos viršenybės, kurios turi apskritai Vakarų pasaulis savo kovoje su Rytais. Panašiai kaip kadaise stabmel-

diškoji Lietuvos kultūra nebuvo galėjusi atsilaikyti prieš graikiškosios rusiškosios civilizacijos įtaką, taip dabar kontempliatyvinis šios pastarosios būdas turėjo noroms nenoroms perteikti pirmenybės palmę savo priešininkei, Vakarų civilizacijai, besireiškiančiai aktyvinėmis bei praktiškomis ypatybėmis. Tuo tarpu, einant šitoms dviejų pasaulių lenktynėms, tautinė lietuvių dvasia, nebuvusi dar pakankamai įgijusi aktyvumo ir radusi savosios reiškimosi lyties, nusilenkė dar kartą prieš žygiuojančią gyvenimo galybę.

Palenkta tokiu būdu lenkų civilizacijos veiksniams Lietuva liko tuo pačiu prispirta pasiduoti ekskliuzyvinėms bei neigiamosioms linkmėms, kurios vadovavo politiniam ir visuomeniniam lenkų gyvenimui. Todėl po Liublino unijos Lietuva, žengdama greta Lenkijos, turėjo užbaigti tos evoliucijos ratą, kuri buvo išvidinio jos gyvenimo sąlygų nulemta. Šita analogija gretimoje dviejų valstybių eigoje lygiai apsireiškė tiek visuomeniniame, tiek ir grynai kultūriniame gyvenime.

3. *Augimas priešingumo tarp diduomenės ir liaudies*

Jau prieš Liublino uniją Lenkija buvo buvusi aristokratinė respublika, kad ir vadinama karalijos vardu. Tad dvi valstybi tegalėjo sueiti į artimesnius ryšius vien tada, kai Lietuva buvo jau pradėjusi vykdyti savo gyvenime aristokratiškus principus, įsigalėjusius anksčiau Lenkijoje. Iš tikrųjų tokia ir buvo prasmė bajorų luomo reorganizacijos, Žygimanto Augusto sugalvotos unijai sustiprinti tarp Lenkijos ir Lietuvos.

Žygimanto Augusto reforma ėjo iš pat viršaus: jis pakeitė renkamuoju principu paveldimąjį principą, sutikdamas su lenkų noru, kad Lenkijos renkamas karalius būtų tuo pačiu didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Kai paskui buvo susirinkęs bendras lenkų ir lietuvių seimas, tiek karaliaus, tiek ir didžiojo kunigaikščio valdžia pasirodė esanti pigus žaislas dviejų tautų diduomenės rankose. Griaudama didžiojo kunigaikščio valdžios pastovumo pagrindą Lietuvoje, šita reforma dar labiau silpnino kara-

liaus valdžią Lenkijoje, nes ji po to nebegalėjo jau rasti stipresnės atramos vyriausiosios lietuvių valdžios tvirtume.

Monarcho valdžia juo labiau susilpnėjo todėl, kad diduomenė įstengė palenkti valstybę į fiskalinį priklausomumą nuo savo reikalų. Suėmus į savo rankas įstatymų leidžiamąją valdžią, ji nesidrovėjo plėsti šita prasme savo teises bei privilegijas. Būdama visų pirma žemės savininkė, ji nesitenkina pavergusi ir pririšusi prie žemės valstiečius, buvusius pirmiau laisvais, bet dargi egoistinio išnaudojimo tikslais siaurina politines bei ekonomines teises miestelėnų, kurie vis dėlto ištesėjo apsaugoti savo asmeninę laisvę.

Taip dalykams susidėjus vyriausioji valdžia faktinai perėjo nuo monarcho į aristokratijos rankas. Aristokratinis parlamentarizmas būtų reiškęs anais laikais naują pažangos vyksnį, jei nebūtų išsiliejęs į žinomąjį lenkų savavaliavimą, tinkamai išreikštą posakiu *liberum veto*. Anų laikų didikai ne tik neribojamai viešpatavo savo valsčiuje, ne tik savo nuožiūra sprendė apie savo vergų gyvybę bei mirtį, bet dargi pačią valstybinę valdžią laikė gėrybe, tarnaujančia asmeniniams jų visų ir kiekvieno skyrium reikalams. Šitoks anarchistinis nusistatymas į valstybinę valdžią ilgainiui privedė prie to, jog imta rimtai ginti teisė daryti net tokių „konfederacijų", kurios ruošdavo tikras valstybines pervartas.

Drauge su politiniais lenkų įpročiais įsigali Lietuvoje ir jų reiškimosi lytys. Po Liublino unijos lenkų kalba kaskart sėkmingiau lenktyniuojasi su baltarusių kalba, vartota Lietuvoje oficialiems tikslams, ir net 1698 metais laimi bendrą įsakymą, kuriuo ji skelbiama visų valstybinių įstaigų vartojamąja kalba.

Suprantamas savaime dalykas, kiek šitokia dalykų eiga turėjo pagilinti priešingumą tarp valdančiosios aristokratijos ir plačių lietuvių tautos masių. Sulig tuo, kaip Lietuvos valstybė liko pavergta vieno diduomenės luomo reikalams, tarp jo ir Lietuvos liaudies nebeliko net to bendrumo, kurį sudaro, jei ne tautybė, tai bent bendras vienos valstybės reikalas. Pažeminta asmenine verguve, suvaržyta ekonomine našta, apleista kultūriniu atžvilgiu lietuvių liaudis tebeliko vis dėlto ištikima tautinėms savo tradicijoms tiek lytimi, tiek ir turiniu; ogi šitas ištikimu-

mas kaip tik duodavo jai geriau nujausti tą nuotolį, kuris buvo susidaręs tarp jos ir valdomojo luomo ne tik tautiniu, bet ir socialiniu atžvilgiu. Taip tautinė lietuvių drama buvo pasiekusi didžiausios savo įtampos, po kurios turėjo ateit istorinis jos išsimezgimas.

4. *Išlaukinės ir išvidinės pusiausvyros suirimas*

Tautinė lenkų civilizacijos linkmė, priešinga pirmykščiam Rytų vyravimui Lietuvoje, buvo priešinga taip pat iš savo esmės Lietuvos valstybės savitumui bei nepriklausomumui. Jos galutinis laimėjimas Lietuvoje turėjo dargi tą blogą pusę, kad, statydama šią pastarąją į principinį priešingumą Rytų pasauliui, ji darė dar smarkesnę kovą, kurią ji kovojo su rytų slavais ir kuri iš pagrindo buvo ne kas kita, kaip lenkų ir rusų lenktyniavimas, pasirinkęs Lietuvos valstybę sykiu reiškimosi plotu ir pasmerkta iš anksto auka.

Sustiprindama unijos ryšius su Lietuva ir inkorporuodama sau mažarusiškas jos provincijas, Lenkija pasigaudavo naujų jėgų savo grumtynėms su Maskva. Įtraukta tokiu būdu į lenktyniavimosi kovą ir priversta stoti Lenkijos pusėje, Lietuva ėjo į pavojų pasidalyti savo sąjunginiinkės likimu, jei ši pastaroji būtų Maskvos įveikta.

Noroms nenoroms tarnaudama iš rytų pusės Lenkijos reikalams, Lietuva radosi, taip pat josios dėlei, pastatyta į netikrus santykius su germaniškuoju pasauliu. Kai suvienytomis dviejų valstybių pastangomis engiami teutonų ordinai turėjo atsisakyti nuo agresyvių savo užgaidų ir paskui reorganizuoti savo gyvavimo pamatus, lenkai ėmė rodyti Baltijos pajūryje niekuo tuomet nepateisinamo palankumo vokiškajam gaivalui. Šitokį nusistatymą pasisavino taip pat valdančiosios Lietuvos sferos, kurios tokiu būdu nustojo geros progos įvykdyti prieinamajame pajūryje didžiąsias savo krašto galimybes. Pagauta į lenkiškąjį „varžtą į Rytus" Lietuva pasirodė negalinti aprūpinti savo reikalų Baltijos pajūryje, nes nebuvo padaryta tinkamu momentu pastangų grąžinti tai, ką buvo jai išplėšę teutonų ordinai ir kam ji turėjo neabejotinų teisių. Ogi tarp anų laikų uždavinių, kurie savaime siūlėsi Lietuvos vadovams,

buvo visų pirma reikalas atvaduoti latvius nuo kardininkų atėjūnų jungo ir apsaugoti prūsus nuo galutinio nutautinimo, kurį sistemingai varė iš kitos pusės kryžininkai.

Išėjo, kad Lenkija, veržđamasi į Europos rytus, iš tikrųjų atkėlė jų vartus germanų pasauliui ir tokiu būdu padėjo jam dar labiau paplisti rytų linkui. Bet šitas pasaulis neišvengiamai turėjo susidurti pakeliui su suvienyta lenkų lietuvių respublika, ir panašiai kaip kad kadaise lietuvių, baltarusių ir mažarusių valstybė pateko tarp Maskvos kūjo ir Lenkijos priekalo, taip dabar suvienyta lenkų lietuvių respublika radosi ilgainiui įsprausta tarp dviejų galybių, Prūsijos ir Rusijos, kuriom dviem buvo lemta vėliau iškelti naujoje lytyje senąjį Rytų ir Vakarų ginčą. Lenkija ir Maskva, stengdamosi susispirti sprendžiamojoje kovoje, turėjo peržengti pirmykštės lietuvių valstybės ribas ir eiti imtynių jos teritorijoje; dabar Prūsija ir Rusija instinktyviai stengsis sugriauti užtvarą, kurią tarp jųdviejų buvo sudariusi suvienyta lenkų ir lietuvių respublika, ir tai jodviem pasiseks todėl, kad ši pastaroji bus savo viduje nustojusi deramos pusiausvyros.

5. *Lietuvos valstybės žlugimas*

Tuo pat laiku, kai iš dviejų priešingų pusių didėjo dvi gresianti galybi, suvienytos respublikos pajėgos mažėjo dėl tos vidaus suirutės, kuri kilo iš anarchistiškojo įsigagalėjusios aristokratijos nusistatymo. Vyriausioji valdžia tarsi žaislas pereidavo iš vienų rankų į kitas, ir šiaip jau valstybė teliko įrankiu vieno luomo užgaidoms, tuo tarpu kai kaimynų kraštuose tarpstąs absoliutizmas stiprino ir telkė vienose rankose valstybinę valdžią, prieš kurią visi visuomenės luomai turėjo lenktis, mažiau ar daugiau tarnaudami jos reikalams.

Politinės bei socialinės pusiausvyros suirimas neilgai trukus pasireiškė taip pat ekonominėmis išdavomis: žemės savininkai drauge su politine valdžia palenkė savo naudai didžiausius krašto resursus ir, sąmoningai šalindami įstatymų leidimo priemonėmis visokią konkurenciją, suardė miestų prekybą ir pramonę. Kaimynų kraštuose tuo tarpu dalykai ėjo priešingu krypsniu: nežiūrint kapitalų stokos,

valstybinė valdžia sugebėjo šiaip ar taip apsaugoti miestų gyvenimą nuo žemvaldžių egoistiškų užgaidų, kad ir nenustodavo labiausiai jais remtis; ji leido tokiu būdu susidaryti vadinamajam „trečiajam luomui", kuris turėjo naujausiais laikais atlikti svarbią rolę teisėtos valstybės išsivystymui.

Taip dalykams susidėjus nėra ko stebėtis, kad lenkų ir lietuvių respublika galų gale negalėjo atsilaikyti prieš savo kaimynus, kurie sąmoningai buvo pasiryžę išnaudoti jos silpnybes savo užkariaujamiesiems tikslams,— ir sugriuvo po jų smūgiais XVIII šimtmečio gale.

Didžiai reikšmingas yra faktas, jog suvienytos lenkų ir lietuvių respublikos žlugimas yra mažne sutapęs su lietuvių valstybės sutirpimu pačios respublikos viduje: gegužės 3-iosios dienos konstitucija, kuri buvo pavėluotu bandymu atitaisyti kai kurias katastrofines istorijos paklaidas, atžvilgiu į Lietuvą tačiau padarė galutinę išvadą iš nelemtosios Liublino unijos, statydama ją į padėtį vienos iš provincijų jau vientisos lenkų karalijos. Iš tikrųjų buvo tai taikymas visai Lietuvos valstybei išdavų tos evoliucijos, kurią išgyveno sulenkėjęs Lietuvos valdantysis luomas; o tai rodėsi taip natūralu ir teisėta luomui, kuris savo reikalus indentifikavo su visos valstybės reikalais.

Tokiu būdu lenkų įtaka pasikniso iš pradžios po tautine valdančiojo luomo sąmone, o paskui, tuo naudodamasi, pastūmė visą Lietuvos valstybę į nelemtą galą, kurį buvo paruošusi vienašališka lenkų politika. Kol lietuvių tauta reikšdavo suvienytoje respublikoje savo dvasios tamprumą, galutinės katastrofos pavojus negalėjo pagaminti sprendžiamųjų išdavų, bet kaip tik tautinė lietuvių dvasia liko griežtai įveikta lenkų tendencijomis, galutinė katastrofa tapo neišvengiama. Iš čia matyti, kad Lietuvos valstybės nepriklausomumas buvo ne tik sąlyga deramam lietuvių tautos išsivystymui, bet dargi svarbus pusiausvyros veiksnys visoje suvienytoje respublikoje. Todėl lietuvių valstybės žlugimas buvo sykiu katastrofingas ir lenkų valstybei.

B. Intelektualinė Lietuvos kultūra antrojoje gadynėje

1. *Pasireiškimas tautinėje lietuvių dvasioje palinkimo prie dviejų civilizacijų, Rytų ir Vakarų, sintezės*

Vyksmas, ėjęs valdančiajame Lietuvos luome, privedė senąją lietuvių valstybę prie galutinio suirimo. Tačiau tai dar nereiškia, kad antrojoje lietuvių istorijos gadynėje tautinė jų dvasia negautų progos šiokioje ar tokioje lytyje išeiti aikštėn. Būtent šita gadynė susilaukė Lietuvoje aukštesnės intelektualinės kultūros, kuri, kad ir buvo svetima lietuvių tautai savo lytimis, vis dėlto gana gerai atliepė pagrindinei tautinės jos dvasios linkmei. Šituo atžvilgiu tarp kitko reikšmingas yra faktas, kad kaip tik šitoje gadynėje (1595) Lietuvos valstybės teritorijoje (Lietuvių Brastoje) įvyko dviejų tikybų, rytų ir vakarų, unija. Kad šitame įvykyje ir nelengva būtų susekti tiesioginė tautinės lietuvių dvasios veikmė, tačiau savo esme jis gerai sutarė su pagrindiniu lietuvių tautos nusistatymu ir todėl kuo mažiausia turi šiam pastarajam simbolinės reikšmės.

Skaudūs antrosios gadynės įvykiai, kilę iš suirimo visuomenės gyvenime pusiausvyros tarp aktyvaus vakarų individualizmo ir pasyvaus Rytų nuolankumo, paspyrė šviesesnes šios gadynės dvasias ieškoti naujo šitų dviejų principų suderinimo jei ne gyvenimo praktikoje, tai bent intelektualinėje kultūroje. Šitaip dviejų civilizacijų sintezės problema įgijo naujos plotmės ir apsivilko naujomis lytimis.

Panašiai kaip vedamieji pirmykščio lietuvių istorijos krypsnio siūlai buvo suėję „Lietuvos Statute", tarsi simbolingame paveiksle, taip dabar vienas žmogus atvaizduoja savyje naują tautinės dvasios pakraipą ir patiekia jai skaidriausios išraiškos tuo metu, kai Vakarų principai džiaugiasi Lietuvoje savo laimėjimu. Tikras genijus, šis likimo parinktasis yra sykiu savo gadynės ir visuotinės žmogaus dvasios reiškėjas: tai Adomas Mickevičius.

Dar viena analogija. Panašiai kaip „Lietuvos Statutas" liko reikšmingu simboliu gadynei, kuri buvo, jo kūrimo

laiku, jau besibaigianti, taip ir dabar antrosios gadynės reiškėjas suteikė šiai pastarajai monumentalinės išraiškos kaip tik tuo metu, kai ji buvo palinkusi į savo amžiaus galą: būtent, intelektualinės lietuvių evoliucijos išdavos teigavo tikslios bei apčiuopiamos lyties vien tada, kai Vakarų principų viešpatavimui Lietuvoje ėmė grėsti mirtinas pavojus. Tai įvyko jau sugriuvus lenkų lietuvių respublikai, pirmojoje XIX šimtmečio pusėje, kai Lietuvos sostinė Vilnius įgijo „Šiaurės Atėnų" pravardę. Istorinis lietuvių ir lenkų bendradarbiavimas turėjo dabar atnešti savų vaisių, bet sykiu buvo tai jau laikas, kuomet Lietuva iš naujo suėjo į liesmą su rusų kultūra.

Kiekviename sintezės darbe esama intensyvios kūrybos židinio. Vilnius, buvęs anais laikais šitokiuo židiniu, pralenkė savo dvasinės kūrybos įtampa bei pločiu didžiuosius lenkų miestus ir parūpino lenkų naudai tokių intelektualinių ir dorinių turtų, kurie pasidarė paskui vertingiausiais jų kultūros pagrindais. Mickevičius, kurio genijus yra iš tikrųjų lietuviškosios dvasios žiedas, yra iki šiai dienai skaidriausioji žvaigždė jų civilizacijoje. Kaip kadaise, Jogailos laikais, materialinė Lietuvos evoliucija tapo pagrindu lenkų galybei, taip paskui dvasinė lietuvių evoliucija, kurios baigiamąja grandimi buvo Mickevičius, padėjo lenkams pakelti dvasinę jų kultūrą į tokį lygį, kurio jie vieni, nepadedami iš šalies, nebūtų galėję pasiekti. Dargi pažymėtina, kad tarp Jogailos ir Mickevičiaus žygių, ugdžiusių lenkų tautą, būta dar vieno lietuvio — didžiojo Kosciuškos, kurio dvasios žygiu lenkų tauta buvo atlenkta nuo jėgos prie dvasios kulto.

2. *Šitos gadynės švietimas ir tautiniai lietuvių reikalai*

Tarp veiksnių, pakreipusių intelektualinę lietuvių evoliuciją į lenkų kultūrą, buvo, šalia diduomenės asimiliacijos, dargi švietimo darbas, vengęs lietuvių kalbos vartojimo. Tiesa, po Liublino unijos sąryšyje su religiniu judėjimu, kurį buvo sužadinęs protestantizmas, buvo daryta bandymų išspręsti teisingai bei nuosekliai tautinės lietuvių kalbos problemą; tačiau laiko dvasia ir istorinė eina-

mos gadynės inercija pasirodė stipresnės už išmintingumo balsą. Praskambėjo taip pat balsu šaukiančiu dykumoje ir kanauninko Daukšos įspėjimas, anot kurio kalbos žlugimas reiškia tautai nustojimą gyvybės bei garbės. Daukša iš tikro buvo pranašas. Kai, trimis šimtmečiais vėliau, susipratę lietuviai buvo panūdę grąžinti lietuvių tautai teisę į „gyvybę bei garbę", jie turėjo prabilti į jos liaudį viena bendra kalba, anksčiau šviesuomenės nelemtai paniekinta. Bet, kol tai įvyko, istorija ėjo savo pradėta vaga.

Jėzuitai, kurie iš pradžios labai sėkmingai konkuravo su protestantizmo reiškėjais tautinėje Lietuvos dirvoje, nurimo ir pasileido bendra Lietuvos gyvenimo tėkme, kaip tik idėjiniai jų priešininkai liko galutinai įveikti. Nuo to laiko švietimo darbas, išbuvęs beveik išimtinai jų rankose dar arti dviejų šimtmečių, nebuvo patiekęs ypatingų vaisių ir laimėjimų; atskirai tariant, nebuvo taip pat pasižymėjusi niekuo ypatingu ir jų vedama Vilniaus Akademija. Užtat panaikinimas jėzuitų ordino 1773 metais buvo sutapęs suvienytoje lenkų lietuvių respublikoje su pakilusia reformų dvasia, sužadinta pirmojo jos dalijimo aktu. Edukacinė Komisija, padėjusi ranką ant turtų, jėzuitų sukrautų, vykdo Lenkijoje ir Lietuvoje plačiai ir drąsiai sumestą planą švietimui sureformuoti. Ištisas mokyklų tinklas apdengia dabar tiek Lenkiją, tiek Lietuvą ir apima platesnius visuomenės sluoksnius. Švietimo sistema liko net dabar iškelta į tokį lygį, kuris nebuvo dar pasiektas kur kitur Europoje.

Tačiau, kiek dalykas liečia Lietuvą, šitos reformos privalo būti įvairiai vertinamos pagal tai, kuriuo atžvilgiu jos tiriamos — kultūriniu ar grynai tautiniu. Yra neabejotina, kad Edukacinė Komisija įstengė žymiai pakelti Lietuvoje intelektualinę kultūrą; bet, dėdama savo veikimo pamatan evoliuciją, įvykusią valdančiajame luome, ji drauge su švietimu gilino platesnėse Lietuvos gyventojų masėse denacionalizaciją, kuri anksčiau buvo palietusi vien aukščiausius visuomenės sluoksnius. Tokiu būdu smulkūs bajorai ir miestelėnai buvo palenkti nutautimo inercijai, ėjusiai lenkų kultūros naudai. Dalykas nepakitėjo ir tada, kai, suvienytai lietuvių ir lenkų respublikai žlugus, Edukacinės Komisijos darbas pateko į rankas sumanaus kunigaikščio Čartoriskio, kuris Aleksandro I pa-

lankumu buvo paskirtas Vilniaus universiteto apygardos globėju: lietuvių protinimasis nepaliaujamai ėjo paakiui ir patys lietuviai vis labiau įsitraukdavo į kultūrinę kūrybą, besireiškiančią tautinėmis lenkų lytimis.

1803 metais Vilniaus Akademija virto universitetu, kuris, besinaudodamas plačiu autonomingumu, ėmė greitu laiku klestėti ir tapo iš tikrųjų lenkiškai lietuviškojo šviesingumo centru antroje Lietuvos istorijos gadynėje. Kiek čia buvo pasireiškusios intelektualinės lietuvių pajėgos, liudija žinomas lenkų kritikas P. Chmielowskis. „Veikiai pasirodė,— sako jisai,— jog lietuviams trūko gero vadovavimo, kad jų dvasia gražiai pražydėtų ir apreikštų savo galybę. Visos pajėgos, kurios anksčiau glūdėjo paslėptos dvasios gelmėse, aktyviai pasireiškė aikštėn, kai jas ėmė veikti išmintingo švietimo spinduliai,— ir dargi taip, kad laikotarpyje nuo 1815 iki 1822 metų intelektualinis gyvenimas pasidarė Vilniuje tampresniu nekaip Varšuvoje. Ir ne tik mokslas turėjo naudos iš šito vykusiai vedamo švietimo; poetinė kūryba liko smarkiai paskatinta bendru susirūpinimu dvasios reikalais. Lietuva pagamino šituo laiku daugiau poetų, kaip kad *bet kuri kita* Lenkijos dalis."

Kad Vilniaus šviesingumas ir apsivilko lytimis, kurių buvo patiekusi aristokratinės evoliucijos gadynė, vis dėlto jame rado atspindžių bei atgarsių visuotinis anų laikų šviesingumas, kuris drauge su savimi buvo atnešęs į šį pasaulį ryškesnių demokratizmo idėjų. Todėl šiaip ar taip ir Vilniaus šviesingumui negalėjo likti svetimais laiko įbalsiai. Tiek tarp Vilniaus universiteto profesorių, tiek ir tarp studentų vis labiau ėmė reikštis, ypač sąryšyje su romantizmo pakraipa, gyvesnis domėjimasis liaudies reikalais, kas buvo lygu tuomet domėjimuisi lietuvybe. Tarp kitko S. Stanevičius renka lietuvių dainas; Danilavičius tyrinėja lietuvių teisę; J. Jaroševičius bando pirmas užbrėžti bendrąjį Lietuvos kultūrinio gyvenimo paveikslą.

---

* *Vertėjo pabraukta.*— Plg. *Piotr Chmielowski.* Adam Mickiewicz.— Warszawa, 1893.— T. 1.— P. 8.— Kadangi duodamos čia ištraukos vertimas daromas šitą kartą pagal prancūziškąjį vertimą, tai šis vertimas ne tiek turiniu, kiek sakiniais galėjo nutolti nuo originalo.— *St. S.*

Vienu laiku tarp Vilniaus universiteto studentų bręsta būsimieji tautinio Lietuvos atgimimo darbininkai, kaip antai: S. Daukantas ir M. Valančius.

Tokiu būdu, pagal laiko reikalavimus, Vilniaus universitetas linkdavo į demokratinį bei tautinį krypsnį, bet kaip tik tuo momentu, kai jis rodėsi besiruošiąs suteikti šitai linkmei konkrečių bei savitų lyčių, jo veikimas buvo staiga pakirstas rusų valdžios ir netrukus galutinai panaikintas 1840 metais. Tuo tarpu, jei Vilniaus universitetui nebuvo leista pradėti naujos gadynės tautiniame Lietuvos gyvenime, tai jam vis dėlto pasisekė suglausti krūvon ir apreikšti viešumai išdavas, kurių buvo lietuvių pasiekta lenkų politinės bei kultūrinės persvaros gadynėje. Šituo atžvilgiu reikšmingiausiu asmenimi, kaip priminta, buvo Mickevičius, šito universiteto auklėtinis; apie jį tad dera pasakyti keletas žodžių daugiau.

3. *Mickevičius, kaipo tautinės lietuvių idėjos reiškėjas antrojoje gadynėje*

Nesunku pastebėti, jog tarp visos Lietuvos ir Mickevičiaus likimo yra simboliškos analogijos. Kaip kad Lietuva yra neįvykdytų istorinių galimybių šalis, taip jisai yra neįvykdytų asmeninių galimybių genijus. Arturas Górskis gražiai aprašo šitą dramišką jo likimo pusę. „Praėjo pusė šimtmečio,— sako jisai,— kaip mirė Mickevičius. Jis mirė toli nuo Lietuvos, svetimoje šalyje, mažne prie Respublikos ribų. Gyvenimas jam atsakydavo viso to, ko jis labiausiai geidė, ir taip nuo pradžios iki galo. Atėjūnas pavarė jį iš gimtosios žemelės. Jis mylėjo moterį, kuri teko kam kitam. Laisvos dvasios žmogus, gimęs laisvei, jis mirė turėdamas prieš akis verguvę, ir pastangos, kurių jis darydavo per ištisą savo gyvenimą, liko bergždžios. Bažnyčios sūnus, kryžiaus žygininkas, jis pasidarė bažnytinės cenzūros auka ir matė savo knygas indekso eilėse. Poetas iš Dievo malonės, žmogus, kuris dėjo įkvėpimą į savo gyvenimo pagrindą, jis paaukojo poeziją žodžiui, žodį — veiksmui ir pagaliau atsidėjo apaštalavimui, neparašęs niekuomet „savo knygos". Jis buvo turėjęs žygininko instinktą, kuris stūmė jį į kovą su gyvenimo realizmu,

ir jis turėjo savo gyvenimo pabaigoje nuvargusiomis akimis regėti liūdną jo laikų pasaulio realybę, kuri prieštaravo gražiausioms jo svajonėms. Skirtas Olimpui, jis tačiau atsigręžė nuo dievų rimties ir tapo žemės karžygiu" *.

Dramiškas Mickevičiaus likimas iš tikrųjų yra atskira iliustracija antrosios gadynės Lietuvai: lenkiškosios įtakos laimėjimai, privedę Lietuvą prie tragiško galo, suardė taip pat Mickevičiaus gyvenimą, kadangi jis buvo bandęs padaryti nuoseklių metafizinių išvadų iš *liberum veto*, tapusio gadynės įbalsiu.

Šis istorinis įbalsis, pareikalavęs sau „sielų valdžios" Mickevičiaus „Improvizacijoje", apsipavidalino galop pas pastarąjį mesianistiškuoju prometėjizmu, kuris tegalėjo nuvesti lietuviškąjį Prometėją ne į Golgotos kalną, bet į Kaukazo uolas, kur pasišventimo auka neliko apvainikuota garbinguoju Prisikėlimu iš numirusiųjų...

Kad Mickevičiaus likime ir pasireiškė tragiška vienašališkosios lenkų kultūros persvara, vis dėlto, būdamas savo tautos sūnus ir ištisos jos istorijos padaras, jis jungė savo dvasioje bei kūryboje dviejų priešingų civilizacijų pradus. Minėtas A. Górskis, priėjęs savo veikale, įvardytame „Monsalwat", arti prie Mickevičiaus dvasios problemos, iškelia aikštėn kovą, kurią kovojo genijaus sieloje puikus Vakarų Prometėjas su nuolankiu Rytų Jobu. Šita dviejų žmonių kova vienoje sieloje iš tikro yra reikšminga Mickevičiui, kaipo savo gadynės reiškėjui. Jo sielos gelmėse visuomet buvo gyvas instinktas, kuris liepė jam laikyti idealu Rytų ir Vakarų pusiausvyrą ir jųdviejų civilizacijų sintezę; ir sykiu vidaus balsas jam sakė, jog šitam idealui tarnauti yra pašaukta lietuvių tauta.

Kalbėdamas, kad ir netiesioginiu būdu, apie savo genijaus užsimojimą, Mickevičius keletą kartų primena, jog jis siekia vienu žygiu Rytus ir Vakarus. Konrado lūpomis jis sako, pavyzdžiui, „Improvizacijoje":

> Turiu, turiu tuodu sparnu;
> Gana man jų: išplėsiu juos nuo rytų ligi vakarų,
> Kairiuoju — praeitin, ateitin — dešiniuoju trenksiu.**

---

* *Górski A.* Monsalwat.— Kraków, 1908.— P. 4.

** M. B-kos atpasakojimas knygoje: Iš Adomo Mickevičiaus Raštų, mokykloms M. Biržiškos parinktų.— Vilnius, 1919.— P. 153.

Ir šitą universalizmo dovaną jis laiko ne vien savo asmens, bet ir visos lietuvių tautos savybe. Pavyzdžiui, savo kurse, skaitytame Paryžiuje, jis skelbė, jog „lietuvių tauta laiko savo rankose raktą nuo visų slaviškųjų problemų" *, nežiūrint to, kad ji neturinti tautinio susipratimo ir nereiškianti jo savo kalba.

Šita prasme ir pats Mickevičius dera laikyti lietuviu, kad jis ir buvo pasisavinęs tas dvasinės kultūros lytis, kurios buvo padaras tautinės ir intelektualinės evoliucijos, įvykusios aukštesniuose Lietuvos visuomenės sluoksniuose. Viename laiške Towiańskiui Mickevičius, turėdamas galvoje tautines lietuvių dainas, skiria jose gaidą ir žodžius ir prideda, jog patys žodžiai yra laiko padaras. Savo gyvenimo veikalui Mickevičius pasiėmė iš tautinės lietuvių dvasios pagrindinę gaidą, bet žodžius jai pritaikė tuos, kurių jam buvo patiekę paskutiniai Lietuvos istorijos šimtmečiai.

Apskritai reik pripažinti, jog Mickevičiaus asmenyje ryškiausiai ir dargi geriausiąja prasme apsireiškė visa antrosios gadynės dvasia, su jos ypatybėmis ir su jos paklaidomis. Mickevičius tai gyvas paminklas, pastatytas ant ribų dviejų gadynių: jis tarsi ramus saulėleidis melancholiškais spinduliais lydi nykstančią dieną ir žadina pasitikėjimą ateisiančiu rytojumi.

Savo paskutiniame dideliame veikale, įvardintame „Pan Tadeusz", kur aprašinėjama 1812 metų Lietuva, Mickevičius nesigaili nei žmonėms, nei daiktams epiteto „paskutinis" ir tuo tarsi atsisveikina su tuo, kas dingsta praeityje.

Mickevičiaus didybė yra dargi tame, kad jis, būdamas vienos gadynės reiškėjas, sykiu sukaupė savyje visus reikiamus elementus būsimajai gadynei, arba tautiniam lietuvių atgimimui. Jame faktinai įvyksta logiškas žengimas nuo Lietuvos istorijos antitezės prie jos sintezės. Jo aiškiai reginti dvasia įžvelgė net ateities linkmę ir privertė jį pareikšti apie lietuvių tautą, jog „yra tai viena

---

* „Le peuple lituanien tient la clef de toutes les questions slaves" (*Adam Mickiewicz.* Mythologie lituanienne // Les Slaves.— Paris, 1914.— P. 129).

iš tautų, tebeliekančių *laukimo* stovyje" *. Ir ateitis iš tikro pateisino šitą jo pasakymą: Mickevičiaus laikais Lietuva laukė savo atgimimo **.

III. *Sintezė*

TAUTINIS LIETUVOS ATGIMIMAS IR JO IDEALAS

Derinimas dviejų pasaulių pradų tautinės lietuvių civilizacijos lytyse

1. *Demokratizmas ir tautinis lietuvių atgimimas*

Demokratinis dvelkimas, kilęs XVIII šimtmečio pabaigoje Prancūzijoje ir stiprėjęs Europoje per visą XIX šimtmetį, nepraėjo ir Lietuvai be svarbių atmainų: jisai, tikrai sakant, sužadino tautinį lietuvių susipratimą ir padėjo lietuvių tautai veikti tą pavojingą snūdurį, nuo kurio ji buvo jau bežlunganti. Kaip sakyta, aristokratizacijos vyksmas buvo pagimdęs gilų skilimą lietuvių tautos viduje ir pagaliau suardė Lietuvos valstybę; todėl tik besidemokratizuodama ji tegalėjo vėl susivisybinti ir atgauti savo nepriklausomumą. Tiesa, ji nepajėgė ir dar nebepajėgia vienu žygiu grąžinti tai, kas buvo pralaimėta ištisų šimtmečių bėgyje. Jai net ne iš karto pasisekė sustabdyti ardomąją senųjų tradicijų inerciją; bet vis dėlto naujo gyvenimo krypsnis buvo demokratinės dalykų eigos nustatytas ir turėjo anksčiau ar vėliau laimėti.

Lietuvos demokratizacijoje galima įžiūrėti trys vyksniai, pagal kuriuos lietuvių tautos buvo pažangiai atsipalaiduojama nuo senųjų tradicijų ir sąmoningai nusistato-

---

* „Ce peuple donc est un de ceux qui restent dans *l'attente*". (A. Mickiewicz. Mythologie lituanienne // Les Slaves.— P. 131).

** Mickevičiaus gyvenimo bei kūrybos santykiavimas su tautinės lietuvių kultūros vyksmu sudaro įdomią problemą, iki šiolei dar neištirtą bent kiek giliau. Besitenkindamas čia vien keliais nurodymais iš šitos srities, autorius tikisi progai pasitaikius prie jos sugrįžti ir smulkiau ją patyrinėti.— *St. Š.*

ma tautiniu atžvilgiu. Po lenkų ir lietuvių valstybės padalijimo iki sukilimui 1830 m. Lietuvos visuomenės gyvenime vyrauja dar senosios aristokratinės idėjos. Aukštesni visuomenės sluoksniai, netekę atramos savoje valstybėje, ėmė net dabar sąmoningai orientuotis lenkų tautybe, tikėdamiesi drauge su lenkais iškovoti sau bendrąją laisvę. Šita pakraipa ir buvo vedamas 1830 metų sukilimas. Jo nepasisekimas iš esmės buvo pasmerkimu jo vadovams, nemokėjusiems organizuoti tautinio judėjimo ant platesnių pamatų ir patraukti į jį gausingesnių kovotojų iš liaudies.

Nepasisekimo sukeltas apsivylimas sužadino savo ruožtu reakciją prieš tuos tradicinius veiksnius, kurie buvo nepasisekimo kaltininkai. Tarp kadaise vadovaujančių luomų ima dabar tai čia, tai ten reikštis palinkimas prisiartinti prie liaudies ir su jąja arčiau susigyventi. Iš tikrųjų buvo tai tautiniam lietuvių atgimimui ruošiamasis periodas, kai šviesuomenėje vis labiau augo susidomėjimas lietuvių kalba ir šiaip jau liaudies kultūra.

Ryškiausiais šito ruošiamojo periodo veikėjais reik laikyti istorikas S. Daukantas, vyskupas M. Valančius ir populiarizatorius V. Ivinskis. Tautinio lietuvių atgimimo naudai dirbo ir tokie rašytojai, kurie, kad ir rašė lenkiškai, tačiau kėlė Lietuvos ir lietuvių tautybės meilę, kaip antai, nebekalbant jau apie Mickevičių, istorikas T. Narbutas, rašytojas I. J. Kraszewskis ir poetas V. Kondratovičius.

Vis dėlto iki 1863 m. sukilimo ir baudžiavos panaikinimo Lietuvos demokratizacija tebuvo vykdoma vien romantinio idealizmo įbalsiais, kurie nerasdavo dar tvirtos atramos realiuose visuomeninio gyvenimo veiksniuose. Tokiu realiu veiksniu tapo dabar atvaduotas nuo baudžiavos valstiečių luomas, kuris sulig asmens laisve turėjo taip pat apreikšti tautinį savo veidą. Tai ypač pasidarė žymu dviem dešimtim metų praėjus nuo baudžiavos panaikinimo, kai buvo jau paūgėjusi pirma laisvoji lietuvių karta, sykiu su kuria aušo visuomeniniame lietuvių gyvenime naujosios gadynės „Aušra". Tautinio atgimimo logika pasirodė dabar stipresnė už rusų persekiojimus, kuriais stengtasi užstelbti lietuvių tautos susipratimas.

1905 m. revoliucija atneša Lietuvai naują demokratiz-

mo principų laimėjimą, o drauge su juo ir tautinio judėjimo pagilinimą. Nuo šito laiko, galima sakyti, demokratinės idėjos įgauna jaunojoje Lietuvos visuomenėje sprendžiamosios persvaros ir tuo pačiu nustumia iš istorijos priešakio aristokratiškai nusistačiusius tradicinius elementus, kurie jau 1905 m. revoliucijoje, tikrai sakant, neberado sau vietos.

Tautinis lietuvių atgimimas nuo pat pradžios buvo turėjęs trejopo protesto prasmės: jis iš savo esmės protestavo, pirma, prieš rusinamąją valdžios politiką, antra, prieš lenkų pretenzijas, ir trečia, prieš tradicinį aristokratų nusistatymą. Atgimstančioji Lietuva davė savo atsakymą į rusų ir lenkų lenktyniavimąsi, kurio objektu ji buvo tapusi: ji nenorinti būti nei rusiška, nei lenkiška; ji geidžianti pasilikti savimi ir štai kodėl ji atsisakanti pripažinti savo vadais tuos, kurie yra ją privedę prie bedugnės krašto.

Lietuvių tauta pagaliau instinktyviai suvokė, jog, norėdama gyvuoti, ji privalo atitaisyti, kiek tai leidžia padaryti naujos gyvenimo aplinkybės, senąsias paklaidas ir atgauti tai, kas nebuvo dar galutinai pralaimėta, ir jog šitas atgimimo bei atstatymo uždavinys privalu vykdyti kultūriniu darbu tiek krašto viduje, tiek ir išviršinėje politikoje.

Visų pirma demokratizacijos vyksmas iškėlė Lietuvoje klausimą apie normalų šviesuomenės ir liaudies bendradarbiavimą, kas tautiniame lietuvių atgimime įgijo ypatingos svarbos atsižvelgiant į nelemtą istorinį skilimą, kuris buvo tapęs pagrindu visoms Lietuvos nelaimėms. Tautinis atgimimas turėjo tinkamai išspręsti šitą klausimą, nustatydamas sutartinę tarp sutelktinio liaudies veikimo ir individualinių inteligentijos pastangų.

Nepaisant ypatingai sunkių gyvenimo aplinkybių Lietuvos liaudis visuomet vykdė ir dabar tebevykdo tautinį savo uždavinį, kurdama ir palaikydama grendžiamąsias lietuvių kultūros lytis. Šviesuomenės per ištisus šimtmečius nepadedama, ji įprato net daugiau reikšti savos iniciatyvos, kaip kad esti paprastose aplinkybėse. Iš čia eina platus ir laisvas nuo varžančių tradicijų liaudies užsimojimas kultūrinėje kūryboje ir nepaprastai smarkus jos veržimasis į mokslą.

Savo ruožtu, išaugę šitoje gaivinančioje liaudies kultūros atmosferoje, atgimimo inteligentai puikiai suprato savo uždavinį sukurti naują intelektualinę kultūrą, kuri apvainikuotų liaudies kultūrą ir atitiktų tautinės lietuvių individualybės reikalavimus. Jie visų pirma laiko sau prievole pasilikti artimiausiame kontakte su liaudimi ir vengti paklaidų, kuriose buvo paskendusi senoji inteligentija. Istorinis praeities patyrimas įtikrino juos, jog vien tada tegali būti normalaus liaudies ir šviesuomenės bendardarbiavimo, kai šita pastaroji vadovaujasi savo santykiuose su pirmąja demokratiniais principais ir kai, plačiai tariant, individo ir visuomenės santykių problema randa praktikoje teisingą išsprendimą.

Būtent, savo praeityje lietuvių tauta yra buvusi dviejų klaidingų krypsnių auka: pačioje savo istorijos pradžioje sulig tuo, kaip visuomenėje laikė persvarą pirmykštės Rytų tradicijos, visuomenė paglemždavo asmenį; užtat vėliau, Vakarų persvaros gadynėje, asmuo paveržė visuomenę savo reikalams. Tautinis lietuvių atgimimas tuo pačiu, kad jis ėjo viena vaga su demokratizacijos vyksmu, turėjo nustatyti normalią visuomenės ir asmens pusiausvyrą.

Paprastai, kai visuomenė įgauna pirmenybės, o ne asmuo, apsireiškia linkmė į socializmą; ir atvirkščiai, ten, kur įgauna pirmenybės asmuo, o ne visuomenė, turime individualizmo apraišką. Pirmuoju atveju pavyzdžiu gali būti Rusija, antruoju — Lenkija. Demokratinis Lietuvos nusistatymas, tapęs istorinės jos evoliucijos būtinybe, padarė tai, kad ji neapreiškia nei kraštutinių socialistinių tendencijų, kaip kad yra Rusijoje, nei kraštutinės linkmės į individualizmą, kaip kad yra Lenkijoje. Tokiu būdu liaudies kultūros ir intelektualinės inteligentų kultūros sutarimas, pereidamas į visuomeninio gyvenimo sritį, reiškiasi socialinių ir individualinių principų sinteze.

2. *Dvi pagrindinės sąlygos pilnutiniam lietuvių tautos gyvavimui: iš vidaus — rusų ir lenkų civilizacijos pusiausvyra, įvykdyta jų dviejų įtakos sutapdymu į vieną lietuviškąją visumą; iš lauko pusės — rusų ir vokiečių galybės pusiausvyra, palaikoma Lietuvos plote neutralizacijos laidais*

Didesnė negu pas kaimynus pusiausvyra savitarpiniuose visuomenės ir asmens santykiuose tėra vienu tik punktu tos Rytų ir Vakarų pradų sintezės, į kurią neša Lietuvą istorinis dalykų bėgis. Kaip jau žinoma, įvairiais laikotarpiais Lietuva gyveno rusiškosios, paskui — lenkiškosios kultūros įtakoje. Kad šitų svetimų įtakų politinės išdavos ir buvo lietuvių tautai labai skaudžios, tai anaiptol nereiškia, jog, besigydant nuo jų, reikėtų griežtai ir stačiokiškai atsisakyti ir nuo tų kultūrinių laimėjimų, kurie buvo krašto pasiekti po jų vėliavomis. Visiems susipratusiems šviesuoliams lietuviams, kurie iki šiolei dažniausiai brendo ir lavinosi tiek lenkų, tiek rusų kultūros įtakoje, yra tautinė priedermė atsipalaiduoti nuo svetimų lyčių neatsisakant nuo to, ko visuotinio ir teigiamo turi pats svetimos kultūros turinys. Kitaip tariant, privalu sutapdyti skirtingi lenkų ir rusų kultūros elementai į vieną organišką visumą, vadinasi, į naują tautinę sintezę.

Piršdami Lietuvai išbaigti šitaip istorinę ir kultūrinę savo evoliuciją, mes tikimės besivadovaują ne vien idealiniu pamėgimu, bet taip pat tikru reikalu, nes lietuvių tautai, mūsų supratimu, nėra kitokios išeities norint apsiginti nuo ardomosios svetimų įtakų veikmės, kuri gresia tautinei jos pilnatvei. Visų pirma, šitokis istorinio palikimo likvidavimas vieną kartą ant visados atimtų pagrindą Rusijos ir Lenkijos užgaidoms užgrobti Lietuvą kultūrinio laimėjimo motyvais. Be to, sintetinis rusų ir lenkų įtakų įveikimas padarytų šitas įtakas nepajėgiančias įsigyti skyrium pavojingos persvaros Lietuvos gyvenime. Pagaliau kalbama tautinė sintezė palengvintų grįžti į tautinę vagą visiems tiems, kurie yra pasidavę vienos kartos svetimos kultūros įtakai.

Apie pastarąjį dalyką dera pasakyti atskirai dar keletas žodžių. Mes suprantame gerai, kad nevalia daryti jo-

kios išviršinės prievartos asmeniui, kai jis renkasi tokią ar kitokią tautybę, nes kiekvienas asmuo turi naudotis laisve savo dorinių ir prigimtųjų teisių bei prievolių vykdyme. Todėl lietuvių tauta negali vartoti prievartos priemonių, norėdama paskatinti sulenkėjusius Lietuvos elementus grįžti į prigimtąją savo tautybę. Užtat ji privalo taip vesti kultūrinę savo akciją ir vykdyti tokias kultūrinio gyvenimo sąlygas, kad šitie elementai jaustų iš vidaus reikalą išeiti iš izoliavimosi stovio ir bendradarbiauti kūrime tautinės sintezės, į kurią jie galėtų prisidėti savo prityrimu, įgytu klajojimų laikais. Jie turi įsitikrinti, kad jie gali rasti pilnutinėje tautinėje sintezėje daugiau kultūrinių vertybių, nekaip jie galėtų tikėtis iš svetimųjų. Tuomet ir lietuvių tauta negalėtų laikyti bergždžiais» istorinius savo vaikų paklydimus ir užleistų jiems garbingą vietą savo tarpe.

Žiūrint politinės nuošalio konjunktūros, galima pastebėti, jog normalus Lietuvos gyvenimas bei plėtojimasis tegalimas vien tada, kai išlaikoma pusiausvyra tarp Vokietijos ir Rusijos, kiek ekonominiai ir politiniai šitų dviejų galybių reikalai susiduria Lietuvos teritorijoje. Nei žiaurus lenktyniavimasis, nei vienos katros galybės persvara antrosios gyvenime, nei jųdviejų artima politinė santarvė, atkreipta prieš kitas Europos galybes, negali būti naudinga Lietuvos reikalams. Tuo pačiu nepriklausomas Lietuvos valstybės buvimas nėra palankus visiems trims suminėtiems atvejams. Tik politinių ir materialinių jėgų pusiausvyra tarp Vokietijos ir Rusijos atitinka Lietuvos valstybės reikalus, todėl nepriklausoma Lietuvos valstybė savo ruožtu turi dirbti šitos pusiausvyros naudai. Šito vieno jau pakaktų, kad pateisintume nepriklausomą Lietuvos buvimą, nekalbant jau apie apsisprendimo teisę, priderančią kiekvienai susipratusiai tautai.

Iš to, kas pasakyta apie istorinį vyksmą Lietuvoje, bendra išvada bus šitokia. Norėdama gyvuoti bei klestėti lietuvių tauta privalo įvykdyti savo politikoje ir savo kultūroje Rytų ir Vakarų pusiausvyrą; ir iš tikro, kaip iš istorijos matyti, ji pajėgdavo nugalėti savo padėties sunkenybes sulig tuo, kaip jai sekdavosi šitą sąlygą vykdyti tikrumoje. Užtat, atvirkščiai, griežta iš pradžios Rytų, paskui Vakarų persvara gimdė kaskart didesnį skaičių ar-

domųjų veiksnių, kurie galop sugriovė valstybinį jos gyvenimą. Lietuvių tautos atgimimas buvo visų pirma reakcija prieš kenksmingą tiek Rytų, tiek ir Vakarų įtakos persvarą. Ką tik esam patyrę, jog lietuvių tauta tegalės gyventi pilnutiniu gyvenimu vien tada, jei ji sugebės sutapdyti pas save rusų ir lenkų kultūros pradus į vieną tautinę sintezę, apvilktą lietuvybės lytimis, ir nustatyti bent iš dalies ir apribotame savo buvimo plote pusiausvyrą tarp germaniškojo ir slaviškojo pasaulių.

Taigi kultūrinis lietuvių tautos uždavinys, kuris paaiškėjo jau pačioje jos istorijos pradžioje, lieka visados tas pats; užtat pajėgų balansas dabartyje yra žymiai pakitėjęs. Šiandieną Lietuva tegali būti vien atsargos grandimi — arba, kaip įprasta dabar vadinti, valstybe tamponu tarp dviejų didingų galybių, kuriedvi arba stengiasi viena antrą naikinti, arba telkiasi, kad kitus naikintų.

3. *Tautinis lietuvių idealas: pilnutinė dviejų civilizacijų, Rytų ir Vakarų, sintezė tautinės lietuvių individualybės lytyse*

Šitokia padėtis reikalauja iš lietuvių tautos ne tiek materialinės galybės, kiek išvidinės pilnatvės ir aiškaus nusimanymo apie kultūrinį savo paskyrimą. Tai tačiau pasiekiama su sąlyga, kad lietuvių tauta sujungtų savo civilizacijoje tautinės išraiškos individualumą su turinio visuotinumu.

Realizuoti savo civilizacijoje dviejų pasaulių arba, tikriau, dviejų mūsų pasaulio pusių sintezė, štai aukštasis tautos pašaukimas, štai idealas vertas didžiausių pastangų, didžiausių aukų. Sąmoningas šito idealo vykdymas turi patiekti lietuvių tautai tikros savo vertės pajautimo ir sykiu apreikšti kultūringam pasauliui ypatingą jos fizionomiją ir tuo įtikinti jį apie tautinių jos teisių neliečiamumą.

Kad nusakyta tautinė sintezė yra principe galima ir pageidaujama, mes drįstame griežtai teigti remdamiesi vertinga pažiūra prof. M. de Munnyncko, kurio supratimu, tautinis Belgijos uždavinys yra suderinti sintezėje romaniškąją ir germaniškąją civilizaciją. Čia betgi reik

pastebėti, jog šituo atžvilgiu esama tarp Belgijos ir Lietuvos to pagrindinio skirtumo, kad, anot M. de Munnyncko, Belgijai pritinka sintetinimo uždavinys dėl mišrios tautinės jos sudėties, tuo tarpu kad Lietuvai, etniniu atžvilgiu iš kilmės vienodai, panašus uždavinys yra nulemtas dėl skirtingų civilizacijų pradų, kurių ji yra surinkusi savo istorijos bėgyje. Vis dėlto, mūsų įsitikinimu, prof. M. de Munnyncko sumetimai apie tai, ką jis vadina „mišriosios tėvynės" vardu, atitinka labai gerai Lietuvą, kiek jie liečia įvairių civilizacijų sintezės problemą.

„Patriotizmas,— sako jisai savo „Patriotizmo psichologijoje",— nesitenkina vienu tik protiniu pagrindu. Reikia, kad visas asmuo, kaip yra, būtų tėvynės pagautas; todėl, kad tikras patriotizmas galėtų užgimti, jausmų gyvenimas, meilė, savo vertės pajautimas, entuziazmas privalo susitelkti tautinio buvimo motyve. Ogi yra mažai tikėtina, kad tampono rolė tarp dviejų karingų kraštų galėtų savo esme daug įkvėpti mums pasitikėjimo savo vertingumu ir patriotinio susižavėjimo. Reikia ir iš tikro esama čia kažko daugiau: mišrieji kraštai iš savo prigimties yra pašaukti kurti dviejų civilizacijų sintezę, vykdyti dviejų idealų sutapdymą.

Kas gi iš tikrųjų yra idealas, jei ne vedamasis principas, pilnutinė tobulybė, į kurią privalu nuolatos taikyti, bet kuri niekuomet nepasiekiama? Kiekvienas įvykdytas idealas yra idealas pralaimėtas. Pakanka tik pasitenkinti tuo, kas yra, arba kas yra įvykdoma, kaip tuoj puolama į gerbimą negerbtinų dalykų, į sustingimą, į mirtį. Kilniausias idealas, pats savyje nepasiekiamas, vienas tegali būti vadovu nepaliaujamai pažangai, vienas tegali laiduoti nuolatinį plėtojimąsi, kaitinti neišsemiamai entuziazmą ir sudaryti šitokiu būdu neįveikiamąjį patriotizmą.

Mišriojo krašto idealas yra iš tikro puikus. Jam dera suimti vienu plačiu žmogišku žvilgiu gyvastingus dviejų kultūrų pradus, gyventi šita turininga sinteze ir paskui perteikti dviem kaimynų kraštam dviejų einančių lenktynių civilizacijų vertingiausią branduolį, jųdviejų žiedų, jųdviejų vaisių...

Štai kilnusis idealas. Mišrioji tėvynė turi pasistatyti uždaviniu išugdyti tautoje tikrai žmogišką sielą, tarnauti ryškiu simboliu visam žmonijos platumui ir dvasiniam

lobiui ir suvienyti apsiribojusias kultūras broliškoje sintezėje. Daugiau jau iš tikro nebereikia ieškoti, norint sužadinti tautoje pasitikėjimo savo vertingumu ir patiekti mišriesiems kraštams tvirto ir vaisingo patriotizmo* ".

Istoriniu savo likimu ir geografine padėtimi Lietuva pasirodo esanti net dar laimingesne už tokias mišriąsias tėvynes, kokiomis yra Šveicarija ir Belgija: iš vienos pusės, Lietuva turi vieną pagrindinę tautinę individualybę, o iš kitos pusės, tautinės sintezės plotas yra pasiekęs čia universalizmo ribų, kadangi suima iš karto Rytų ir Vakarų pasaulius.

Toks yra lietuvių tautos idealas. Kultūrinės kūrybos analizė turėtų išrodyti, jog šito idealo vykdymas pasilieka ne vien pageidavimo srityje, bet ir reiškiasi, mažiau ar daugiau, tikrumoje. Tačiau šitoks specialus tyrinėjimas išeina iš ribų šio straipsnio, kuris tuo tarpu tenkinasi bendriausiu tautinės lietuvių civilizacijos nušvietimu.

---

* *De Munnynck M.* Psychologie du Patriotisme.— Fribourg, 1914.— P. 37—39.

Ketvirtas skirsnis

LIETUVA POLITINĖS GEOGRAFIJOS ŠVIESOJE

Dėl prof. K. Pakšto knygos „Baltijos respublikų politinė geografija"

I. *Pastabos recenzijos vietoje*

1. *Autoriaus ypatybės*

Įsikūrus lietuvių tautai savo valstybę ir sykiu tarp kitko padėjus pagrindus savo mokslo įstaigoms, lietuvių tautos ir Lietuvos krašto pažinimas statomas kaskart ant tvirtesnių pamatų. Baigiasi jau negrįžtamai pirmas romantinis tautinio lietuvių atgimimo laikotarpis, kai apie lietuvių tautą ir Lietuvos kraštą buvo daugiausia sprendžiama iš širdies ir iš akies. Dabar vis dažniau galima pastebėti, kad tautotyrai ir kraštotyrai stengiamasi patiesti objektyvesni mokslinio pažinimo pagrindai ir tuo pačiu pakeisti romantinės pažiūros į tautos ir krašto dalykus realinėmis pažiūromis, kokių kad reikalauja žiauri gyvenimo kova už tautos buitį ir jos tinkamą vietą kitų tautų šeimoje. Tai nereiškia, kad realinės pažiūros į tautos ir krašto dalykus pašalina bet kurį romantizmą tautiniame gyvenime. Anaiptol, visa patriotinių apraiškų sritis šiaip ar taip yra paspalvinta emocionaline romantika. Bet tai toli gražu nereiškia, kad šita romantika gali atstoti realinį tautos ir krašto pažinimą arba net vadovauti tautotyros bei kraštotyros studijoms. Tauta, kuri neturi realybės pajautimo savo gyvenimo bei veikimo dalykuose, yra aklo žmogaus padėtyje, kuris nesugeba sąmoningai verstis tarp gyvenimo pavojų.

Žymų žingsnį į realinį lietuvių tautos ir krašto pažinimą yra padaręs paskutiniais laikais dr. Kazys Pakštas savo tyrinėjimais, kurie yra dabar paskelbti jo naujai pasirodžiusioje knygoje „Baltijos respublikų politinė geogra-

fija". Šita knyga, galinti kartais praeiti nepakankamai pastebėta ir įvertinta, reikalauja sau ypatingos rekomendacijos dėl dviejų priežasčių. Pirma yra ta, kad iškeltos joje problemos ir užbrėžti joms išsprendimai turi didžiausios reikšmės mūsų tautos bei krašto likimui, ir todėl šitie dalykai niekados negali būti per daug tyrinėjami. Tai turės paaiškėti iš esminės šito straipsnio dalies. Antra priežastis yra ta, kad knygos autorius dėl įvairių aplinkybių, nieko bendro su mokslu neturinčių, sutinka tendencinį nusistatymą atžvilgiu į savo mokslinį darbą. Apie šitą prejudiciją norėčiau visų pirma padaryti keletą pastabų.

Mūsų visuomenėje nėra dar tiek įsigalėjęs objektyvumas, kad žmonės sugebėtų vertinti mokslinius žmogaus darbus nepriklausomai nuo jo asmens ypatybių. Pakanka būti kitokiam kaip dauguma žmonių, kad žmogus būtų smerkiamas visuose savo žygiuose. Taip pat atskiri specialistai yra linkę reikalauti, kad kiekvienas mokslininkas atitiktų jų specialybės reikalavimus. Vargas tau, jei, būdamas geografas, nesi filosofas! Tokių žmonių akyse negali būti apskritai mokslininkas specialistas.

Dr. K. Pakšto keliai į mokslinę karjerą buvo kitokie kaip daugelio kitų Lietuvos universiteto profesorių, ir šitas kitoniškumas atsiliepė jo individualybėje, gana svetimoje žmonėms, intelektualiai ir emocionaliai susiformavusiems Europos Rytuose. Be to, jam tenka dirbti fakultete, kuris dėl ideologinių priežasčių pasidarė aštrios kovos objektu. Tai tarp kitko apsunkino objektyvinį jo darbų įvertinimą ir paragino daug ką statyti jam reikalavimų, kurie negali būti pateisinti atžvilgiu į apribotos specialybės mokslininką.

Reik taip pat pripažinti, kad dr. K. Pakštas nepriklauso prie žmonių, kurie sugeba pakreipti į save visuomenės dėmesį iš stipresnės savo pusės. Aktyvumas dažnai traukia jį į žygius, kurie sudaro jam triukšmingą pagarsėjimą dalykuose, nesudarančiuose jo tiesioginio pašaukimo.

Štai kokios nepalankios aplinkybės paragina mane kviesti mūsų šviesuomenę rimtai susidomėti nauja dr. K. Pakšto knyga, nes ji iš tikro yra susidomėjimo verta kiekvienam lietuviui, kuris nori būti sąmoningas mūsų tautotyros bei kraštotyros klausimuose.

Autorius studijos apie Lietuvos klimatą *, ištisos eilės straipsnių iš ekonominės geografijos ** ir gražių sumanymų apie švietimo organizaciją ***, dr. K. Pakštas, rodos, gerai pritaikė savo įgimtus palinkimus, pasirinkęs specialesniam savo tyrinėjimui politinės geografijos problemas ryšyje su Baltijos kraštais. Čia būtent randa sau plačios dirvos ir visuomeniškas jo pobūdis, ir kultūrinių problemų pamėgimas, ir intelektualinės iniciatyvos drąsa. Pati politinės geografijos prigimtis mažne visose savo dalyse šiaip ar taip turi reikalo su visuomenės gyvenimu; kultūrinis atžvilgis jos tyrinėjimuose užima labai svarbią vietą, o kadangi politinės geografijos problemos yra imamos su atsižvelgimu į labai dar mažai ištirtų Baltijos tautų likimą, tai tokiuose tyrinėjimuose intelektualinei iniciatyvai atsiskleidžia tiesiog neriboti plotai.

Mūsų visuomenėje, taip neturtingoje iniciatyva ir „toli siekiančiais sumanymais", dr. K. Pakštas šituo atžvilgiu sudaro retą ir sykiu žymią išimtį. Jis kaip tik priklauso prie tų labai nedažnų žmonių, kurie sugeba pas mus apimti dvasiniu žvilgiu mūsų tautos ir krašto ateitį ir susirūpinti tuo, kas šitai ateičiai turi gyvastingos ir nepakeičiamos reikšmės. Tiesa, su šita teigiama dr. K. Pakšto, kaipo mokslininko, ypatybe beveik neišvengiamai surišta ir tam tikra silpnybė. Būtent, drąsi intelektualinė iniciatyva dažnai rizikuoja pasilikti savo plačiuose užsimojimuose nepatikrinta ir nepateisinta moksliškai neabejotinais daviniais, ypač kai jie liečia ateities pramatymo dalykus. Šitas priekaištas gal ne kartą bus dr. K. Pakštui daromas, nors gerokas laipsnis realinės intuicijos žymioje dalyje atsveria moksliškai nepagrįstos iniciatyvos drąsą.

---

* *Pakštas Kazys.* Lietuvos klimatas. (Disertacija, įteikta Friburgo Universitetui gamtos mokslų daktaro laipsniui gauti).— Klaipėda, 1926.— P. 124.

** Žr.: Kosmos, 1927, Nr. 1; 1928, Nr. 1, 3, 4, 5—6, 7—8, 9; 1929, Nr. 4.

*** Žr.: Rytas, 1928 m. kovo 31 d., balandžio 3 ir 13 d. („Kai kurios mokyklų problemos Lietuvoje"); gegužės 30, 31 d. ir birželio 1 d. („Universiteto reformos"); 1929 m. gruodžio 10 d. („Ar ne per daug pas mus gimnazistų?"); gruodžio 16 d. („Diecezinės mokyklos") ir kitus straipsnius apie kultūrinės autonomijos realizavimą mokyklose.

2. *Veikalo ypatybės*

„Židinio" skaitytojams didesnė dalis dr. K. Pakšto veikalo „Baltijos respublikų politinė geografija" yra pažįstama iš atskirai spausdintų šiame žurnale skyrių *. Vis dėlto bus čia ne pro šalį padarius keletą pastabų apie visumos ypatybes.

Kaip parodo veikalo įvardymas ir planas, jis nėra sistemingas ir pilnas politinės geografijos vadovėlis. Pačio autoriaus žodžiais tariant, „tai tik sauja pačių svarbiausiųjų politinės geografijos problemų, kurios yra aktualios mūsų šalyse" **. Kokios tai yra problemos, galima spręsti iš veikalo pagrindinių skyrių pavadinimų: I. Lietuvos ir kitų Baltijos respublikų talpumas; II. Moderniškosios emigracijos problema; III. Tautų santykiavimas Baltijos respublikose; IV. Geografinė aplinkuma ir civilizacija; V. Civilizacijos zonos ir laipsniai; VI. Valstybė ir teritorija; pagaliau VII. Baltijos santykiai su pasauliu ir jos vieta žmonijoje. Kiek apibendrinant galima būtų pasakyti, kad pirmuoju du skyriu iškelia aikštėn antropologinio ūkio problemą, trečiasis — tautų trynimosi problemą, ketvirtasis ir penktasis — civilizacijos problemą, šeštasis ir septintasis — teritorijos ir tarptautinių santykiavimų problemą. Žodžiu tariant, tai yra aktualiausios antropologiniu, etnografiniu, kultūriniu, valstybiniu ir tarptautiniu atžvilgiais politinės problemos, nuo kurių tinkamo išsprendimo pareina reikiamas tautos nusistatymas tautinės gyvybės klausimuose.

Tai, kas sudaro vieną iš ypatybių kalbamų problemų nagrinėjime, yra palyginamasis įvairių kraštų ir ypač Baltijos respublikų sustatinėjimas. Tai leidžia matyti lyginamąjį kiekvieno krašto ir kiekvienos tautos svorį ir sykiu įžvelgti, kur glūdi kiekvienos tautos silpnybės, kurios turėtų būti atitinkama politika atitaisytos. Daugelyje vietų šitas lyginamasis įvairių kraštų sugretinimas ryškiai išeina aikštėn vertinamųjų laipsnių žymėjime, kurį autorius

* Žr.: Židinys. 1928, Nr. 10, 11, 12; 1929, Nr. 1, 2, 3, 4, 5—6, 7, 10, 11, 12.

** *Pakštas K.* Baltijos respublikų politinė geografija.— P. 1.

pritaiko savo veikale pagal įsigalintį naujuose geografiniuose tyrinėjimuose įprotį.

Gretinamasis Baltijos respublikų tyrinėjimas turi tarp kitko dvi išdavas: iš vienos pusės, jis duoda mums pažinti, ką mes turime skirtingo ir bendro su artimais savo kaimynais iš šiaurės, o iš antros pusės, leidžia mums patirti, kuo mes atsiliekame nuo savo pažangesnių kaimynų, geriau už mus sugebančių pagauti pažangos pulsą ūkyje, kultūroje ir politikoje.

Savitarpinis keturių Baltijos respublikų (Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Suomijos) susipažinimas yra viena iš susiartinimo sąlygų. Tai negalėjo nerūpėti autoriui, kuris baigia savo veikalą šiais žodžiais: „Balkanuose kaimynas apie kaimyną neranda gero žodžio pasakyti, mūsų gi kultūros, ūkio ir politikos atstovai ir platesnė visuomenė dažnai susitinka draugiškose konferencijose. Tai yra įrodymas didelio skirtumo tarp šiaurės ir pietų temperamento. Sugebėjimas šaltai protauti, rodos, turėtų sudaryti geriausias sąlygas tampriam kultūriniam kontaktui, o vėliau muitų unijai ir politinei sąjungai. Tuomet *Dominium maris Baltici* galėtų visai vieningai pasirodyti tautų šeimoje. Baltika būtų ne vien geografinis regionas, bet ir kultūrinis, ekonominis ir politinis vienetas. Baltika, marga savo rasiniu, religiniu ir lingvistiniu sąstatu, taptų vieningu, įdomiu ir originaliu vienetu, puikiu pavyzdžiu Šiaurėn žengiančios civilizacijos. Šitos idėjos sustiprinimas ir turėta galvoje benagrinėjant svarbiausias Baltijos respublikų politinės geografijos problemas" *.

Suprantama savaime, kad autoriui buvo pakankamai objektyvinių ir subjektyvinių motyvų, spiriančių jį daugiausia dėmesio skirti Lietuvai. Būtent, autorius turėjo daugiausia medžiagos Lietuvos kraštui ir lietuvių tautai nušviesti, nes atitinkami šaltiniai jam buvo lengviausiai prieinami. Be to, savo krašto ir savo tautos problemos daugiausia rūpi tiek pačiam autoriui, tiek ir tai publikai, kuriai veikalas visų pirma skiriamas.

Kokios taktikos autorius prisilaiko, traktuodamas Lietuvos krašto ir lietuvių tautos dalykus, jis pats atvirai paaiškina. „Labiau praplėsta,— sako jisai,— tik Lietuvą lie-

* Ten pat.— P. 176—177.

čianti dalis ir jon įdėta tarsi aštresnio temperamento, nes knyga skirta Lietuvos inteligentijai. Eksportui rašant gal netiktų savojo krašto ar savųjų žmonių silpnybės pabrėžti. Silpnybės tos vietomis pabrėžiamos, joms reljefingumo priduodama, jos dienos švieson išvelkamos visai ne tam, kad sukeltų pas mus pesimizmo bangą, bet kad paskatintų skaitytoją padvigubinti savo darbų pastangas ir nurodytų tas pavojingiausias, lengvai sužeidžiamas ar neatsparias tautinio organizmo vietas ir nukreiptų josna visų patriotų energiją ir geruosius norus. Juk daug kas tas silpnybes mato, tačiau geografinis žvilgsnis ar nebus tik kiek kitoks: jis eis iš tolimesnės perspektyvos ir todėl gal pilniau ir plačiau viską aprėps, nors teks jam daug smulkmenų išsižadėti" *.

Šitokis Lietuvos dalykų traktavimas padaro knygą itin aktualią, bet sykiu moksliškam tyrinėjimui yra tam tikras minusas, nes įneša į jį kai kur publicistiškos nuotaikos. Šiaip jau dr. K. Pakšto rašymo būdas pasižymi tuo, kad autorius sugeba aiškiai ir įdomiai išdėstyti savo idėjas, prieidamas prie problemų visados iš aktualios pusės ir suimdamas tiksliai jų esminį branduolį. Todėl jis visados skaitomas lengvai ir su susidomėjimu. Nebent galima būtų prie šios progos pareikšti pageidavimą, kad jis labiau susirūpintų grynai formaliniu savo kalbos korektiškumu ir stropiau sektų mokslinės kalbos evoliuciją, nuo ko nėra atpalaiduotas Lietuvoje joks inteligentas, pareiškiąs per spaudą savo mintis.

Žemiau koncentruojamos tikslioje santraukoje svarbiausios idėjos, kurios turi labai aktualios reikšmės lietuvių tautos ir Lietuvos krašto likimui. Daugelis iš šitų idėjų jau buvo, kaip sakyta, iškeltos „Židinyje" atskirais straipsniais, sudarančiais kalbamojo veikalo kai kuriuos skyrius. Bet kadangi šitos idėjos buvo išbarstytos daugelyje vietų ir atsitiktiniais atvejais, tai jų pakartojimas organingoje visumoje bus naudingas net nuolatiniams žurnalo skaitytojams, nekalbant jau apie tuos, kurie nėra turėję progos susidomėti aktualiomis mūsų tautai ir kraštui dr. K. Pakšto idėjomis. Jomis, kaip esu pasakęs, reik rimtai susirūpinti mūsų dabartiniame stovyje, ypač tiems,

* Ten pat.— P. 2—3.

nuo ko ypatingai pareina mūsų likimas dabar ir ateityje. Bet apie susirūpinimo prievolę teks man dar kiek specialiau pakalbėti šito rašinio gale.

II. *Aktualios idėjos apie lietuvių tautos ir krašto likimą*

1

a. *Pavojingas mažai tautai kraštas.* Tai, kas ypatingai kreipia į save geografo ir politiko dėmesį Lietuvos krašto padėtyje ir kas turėtų būti lietuvių tautai stropaus susirūpinimo dalykas, yra Lietuvos krašto pavojingumas mažai tautai. „Kai Šveicariją charakterizuojame,— sako dr. K. Pakštas,— aukštais kalnais, Italiją — meno kūriniais, Suomiją — ežerais, tai Lietuvą reikėtų pavadinti kraštu, kuriame labai pavojinga gyventi mažai tautai" *. Šitas pavojingumas turi savo išviršines ir išvidines priežastis, ir apie jas bus čia daugiausia kalbos, nes jos privalo būti pirmučiausias tautinio aliarmo objektas.

b. *Antropologinio ūkio reikalas.* Vienas iš pirmųjų susirūpinimo dalykų lietuvių visuomenei turėti būti antropologinis, arba žmonių, ūkis. „Plati visuomenė svarsto įvairių ūkių reikalus, tačiau nesigirdi svarstant žmonių ūkio problemas, tarsi pora milijonų Lietuvos žmonių būtų kokia bevertė masė, kuria neverta rūpintis" (33 p.). „Lietuvių tauta tirpsta nuo XIII amžiaus pradžios ir nenustojo tirpusi iki šių pastarųjų dienų. Mūsų nuostoliai žmonėmis yra pasibaisėtinai dideli... Tad Lietuvos antropogeografijoj žmonių ūkio problema yra pati aktualiausia, sau lygios neturinti. Tačiau valstybės biudžete antropologinis ūkis neturi nei paragrafo, nei straipsnio. Tai skaudi ironija ir nesusipratimas; išrodytų, kad galima leisti lietuvių tautai išlengva, be skausmo iš šio pasaulio prasišalinti..." **

Rūpinantis antropologinio ūkio reikalais, tenka, pirma, didinti kaimo ir miesto talpumą, keliant pragyveni-

---

* Ten pat.— P. 105.

** Ten pat.— P. 34.

mo šaltinius, antra, stovėti fizinio ir moralinio tautos sveikatingumo sargyboje ir, trečia, racionaliai tvarkyti emigracijos klausimą.

c. *Kaimo talpumo didinimas žemės ūkio kėlimu.* Kaimo talpumas didėja sulig tuo, kaip auga visų pirma žemės ūkio kultūringumas bei našumas. Prie žemos ūkio kultūros mažas yra ir kaimo talpumas. Tiesa, menkas žmonių kultūringumas ir pasitenkinimas skurdžiomis gyvenimo sąlygomis iš dalies atsveria mažą kaimo talpumą ir duoda galimybės sutilpti primityviame ūkyje nelyginant dideliam žmonių skaičiui, kaip kad, pavyzdžiui, yra Lietuvoje. Tačiau kylant bendrai kultūrai ir žemės ūkiui, kaimo talpumas neišvengiamai turės tendencijos pasiekti savo normalias ribas.

Lietuvoje yra 1 800 000 žemdirbių luomo žmonių. Esant žemai mūsų žemės ūkio kultūrai, tenka pripažinti, kad „dabar Lietuvos žemdirbių luomo perteklius siekia apie 300 000 žmonių" *. „Kad taip iš tikro yra, gali liudyti tarp kitko faktas, kad šimtui žemdirbių luomo žmonių Lietuvoje tenka ariamos žemės 144 hektarai, tuo tarpu kada Rytprūsiuose šimtui žemdirbių tenka 175 ha, Danijoje net 270 ha" **.

„Rytprūsių pavyzdžiu, Lietuvos žemdirbių luomas galėtų pasiekti net arti 2 milijonų, tačiau, kol mūsų ūkio kultūra pakils iki Rytprūsių laipsnio, teks dar ilgai sunkiai padirbėti. *Dabar gi gyventojų prieauglis ir ypač gerbūvio nepasotinamas troškimas daug greičiau auga, negu darbo, uždarbio, pelno ir prasigyvenimo progos.* Iš to kyla kraštą tvirkinantis nepasitenkinimas" ***.

Tokiu būdu visai aiškiai pasirodo, kad, norint išvengti žemdirbių pertekliaus, esamo dabar kaime, ir net padidinti kaimo talpumą, reik intensyviai kelti žemės ūkio kultūrą. Kito kelio, kuris nesudarytų lietuvių tautai nuostolių antropologinio ūkio atžvilgiu, nėra. Sykiu su žemės ūkio kultūros kilimu galės kiek padidėti ir nežemdirbių kaimiečių procentas, spėjamai, iš 6 iki 10 procentų visų krašto gyventojų.

---

* Ten pat.— P. 9.
** Ten pat.— P. 8.
*** Ten pat.— P. 9.

d. *Miestų talpumo didinimas pramonės ir prekybos plėtimu.* Lygiai svarbios turi Lietuvai reikšmės ir miestų talpumo klausimas. Miestų talpumas pareina nuo krašto materialinės kultūros ir taip pat nuo to, ar miestai dirba tik savo krašto reikalams, ar taip pat ir užsieniui. Lietuvoje iki šiolei nebuvo tinkamų sąlygų miestų augimui ir turtėjimui. Mažas kaimo talpumas pramonės ir prekybos objektams ir lygiai nedidelis eksportas miestų gaminamoms prekėms padarė tai, kad Lietuvos miestuose tegyvena 15 procentų gyventojų, tuo tarpu kai Latvijoje miestų gyventojai sudaro 33 procentus, o Danijoje net 55 procentus.

Tačiau, kaip daug kitur, taip ir Lietuvoje miestai parodo aiškios tendencijos augti ir turtėti. Bet kadangi Lietuvos kaimai yra žemdirbių perpildyti ir turi dabartiniame žemame žemės ūkio stovyje 300 000 žmonių pertekliaus, tai „Lietuvos miestai ir miesteliai turėtų keleriopai didesniu nuošimčiu augti, kad galėtų sutalpinti savo metinį prieauglį (apie 4000) ir dar prisiimti beveik visą ($^4/_5$) kaimo prieauglį, t. y. apie 20 000 žmonių. Tai būtų beveik amerikietiškas miestų augimas" *.

e. *Plačiosios tranzito perspektyvos.* Ateityje miestų augimas pareis žymioje dalyje nuo to, ar Lietuva sugebės tapti plačiai išvystyto tranzito kraštu. „Turėdama Nemuno žiotis ir Klaipėdą, Lietuva yra tranzito šalis. Tačiau ji negali šios savo padėties išnaudoti, nes čia trukdo bent trys žmogaus sukurtos sąlygos: 1) lenkiškas Dauguvos koridorius, 2) Rusijos ir Gudijos suelgetėjimas ir 3) mūsų pačių menkas pasiruošimas ir neišvystyti komerciniai gabumai. Tačiau tranzitu ir visai nesiremdama Lietuva turi galimybių savo miestus dvigubai padidinti. Žinoma, nelengvas tai ir negreitas uždavinys. Tikras miestelėnas yra pirklys ir amatininkas. Dabar iš šimto lietuvių tik 5 dirba pramonės įstaigose ir tik 1 prekyboje. Iš šimto pirklių pas mus 83 yra svetimtaučiai" **.

Visai natūraliai artimiausioje ateityje Lietuvos pramonė ir prekyba turės remtis žemės ūkio produktų apdir-

* Ten pat.— P. 22.
** Ten pat.—P. 13.

bimu ir perdirbimu, būtent: pieninkyste ir mėsininkyste. Pakilus kaimo ir miestų kultūrai, nepriklausomoji Lietuva galės prisiartinti prie Danijos tipo kraštų ir turėti apie 3 300 000 gyventojų.

„Daug tolimesnėje ateityje Lietuvai gal bus lemta tapti didelio tranzito šalimi, panašia į Olandiją. Šitai pareigai eiti reikia labai aukštos kultūros, daugiau šimto amatų ir prekybos mokyklų, didelio prekybinio įgudimo bei apsukrumo. Bet ir to dar neužtenka: būtinai dar reikia ir labai turtingo, aukštos kultūros užnugario. Mūsų Klaipėdos natūralus užnugaris apims visą Gudiją, Rusijos dalį į pietus nuo Maskvos ir šiaurinę Ukrainą. Šis užnugaris turi apie 60 000 000 gyventojų. Kai šie gyventojai kada nors tolimoje ateityje taps kultūringi, praturtės ir turės kuo mainikauti su šiaurės Vakarų pramoninga Europa ir jos kolonijomis, tada ir Lietuvai ateis didžiosios praturtėjimo progos, kad tik būtume pasiruošę jas išnaudoti ir mokėtume sėkmingai konkuruoti su savo kaimynais" *. Tuomet Lietuva galėtų tapti didmiesčių šalimi ir pasiekti savo apogėjaus su 8 000 000 gyventojų.

f. *Didelis išmaitinamasis Lietuvos pajėgumas.* Tranzitas, kaip ir kai kurios rūšys apdirbamos pramonės, didina tam tikra prasme krašto talpumą. Tačiau ekonominiam krašto nepriklausomumui visados turi pirmaeilės reikšmės tai, kiek žmonių jis gali išmaitinti savo produktais. Geografai žino būdus, ir dr. K. Pakštas cituoja vieną iš jų, būtent, prof. K. Balodžio, išmaitinamajam krašto pajėgumui apskaičiuoti. Remdamasis paminėtuoju apskaičiavimo būdu, mūsų autorius prieina tokią išvadą: „Daniškon aukštumon pakėlusi savo ūkį ir įdirbdama net 3 400 000 ha ariamos žemės, Lietuva (be okupuotų dalių) galėtų pagaminti maisto, kurio užtektų beveik 7 milijonams žmonių, valgančių pagal angliškas normas. Tačiau jiems stigtų rūbų, kuro, statybinės medžiagos ir ypač trąšų, visokių metalinių dirbinių ir įvairių smulkmenų, be kurių negalima apsieiti. Todėl jiems reikėtų žymią dalį savo valgomųjų produktų svetur parduoti, kad apmokėtų minėtųjų reikmenų išlaidas. Todėl dabartinių ribų

* Ten pat.— P. 14.

Lietuva duotų pragyvenimo galimybių (pagal anglų normas) tik penkiems milijonams, nors maisto pagamintų septyniems milijonams" *. Žinoma, pragyvenimo galimybės visai Lietuvai, t. y. sykiu su okupuotąja dalimi, reiktų atitinkamai padidinti.

2

a. *Antropologinio ūkio priklausomumas nuo žmonių sveikatingumo.* Aukščiau trumpai nusakytas Lietuvos krašto talpumas ryšyje su pragyvenimo šaltinių klausimu. Šalia talpumo antropologiniame ūkyje lygiai svarbus yra fizinis bei moralinis sveikatingumas, nes nuo jo pareina žmonių darbingumas, jų amžius ir gyventojų prieauglis. Šis klausimas nėra plačiau statomas referuojamame veikale. Jame tik su ypatingu pabrėžimu iškeltas aikštėn vaikų mirtingumo klausimas Lietuvoje.

b. *Rasinis lietuvių tautos gajumas.* Nors karų nuteriota Lietuva turėjo žymių nuostolių žmonėmis, vis dėlto tenka konstatuoti rasinis lietuvių tautos gajumas. „Prieš karą dabartiniame Neprikl. Lietuvos plote gimdavo kasmet vidutiniškai po 65 000. Per karą šio ploto gyventojų skaičius penktadaliu sumažėjo, o gimimų skaičius 1924 m. pakilo iki 60 000. Tai reiškia, kad dabar Lietuvos rasinė padėtis eina geryn: gimsta proporcionaliai daugiau negu prieš karą" **.

Todėl Lietuvoje gyventojų prieauglis turi labai aiškios tendencijos kilti greičiau negu pas mūsų kaimynus šiaurėje ir vakaruose. Pavyzdžiui, laikotarpyje 1922—1924 m. metinis vidutinis gyventojų prieauglis Lietuvoje pasiekė 1,16%, tuo tarpu kad Estijoje tesiekė jis tik 0,3%, Latvijoje 0,86%.

c. *Nedovanotinas kūdikių mirtingumas.* Šitas gyventojų prieauglis Lietuvoje įgauna savo tikros reikšmės akivaizdoje to kūdikių mirtingumo, kuris čia pasiekia tiesiog nedovanotino laipsnio. Būtent, pasirodo, kad Lietuvoje

---

* Ten pat.— P. 19—20.

** Ten pat.— P. 24.

gyventojų prieauglis beveik pusantro karto didesnis kaip Švedijoje, tuo tarpu kad kūdikių mirtingumas Lietuvoje daugiau kaip tris kartus didesnis negu šioje pastarojoje. Šiaip jau šitas mirtingumas Lietuvoje didesnis du tris kartus kaip kultūringuose Europos kraštuose.

Nuostabus yra dalykas, kaip lietuviai žemai stovi kūdikių mirtingumo atžvilgiu palyginant su žydais. Per 1919, 1920 ir 1921 metus lietuviams mirdavo iš 1 000 kūdikių, nesulaukę vienerių metų, 182, o žydams tik 44. „Šis liūdnas faktas,— pastebi mūsų geografas,— turėtų priversti susidūmoti visus lietuvius, kurie skaito save patriotais, o ypač tuos, kurie leidžia įstatymus ir tvarko sveikatos reikalus. Kam šis reikalas nerūpi, tas neturi jokių teisių prie patriotizmo. Sveiki žmonės juk didžiausias tautos turtas, tautos galybės pagrindas" *.

d. *Liūdnas nekultūringumo kriterijus.* Apskritai kultūringumo kriterijų eilėje kūdikių mirtingumas turi bendros vertinamosios reikšmės. „Kiekvienas toks kriterijus meta šviesos tik į vieną kurią kultūrinio gyvenimo kertę. Tačiau, jei ieškosime vieno kokio bendresnio kriterijaus kultūros aukštybei ir pilnybei matuoti, tai mažas kūdikių mirtingumas pasirodys geresnis kultūros mastas, ar barometras, kiek tiksliau parodąs tautos masių išmanymą ir švelnumą, širdies žmoniškumą. Šiuo atžvilgiu mūsų tauta pasigailėtinai žemai stovi: Europoje mes, rodos, ir neturime šioje srityje lygaus konkurento" **.

„O kas būtų, jei kartais kliūtų Lietuvai laimės susilaukti moderniškai veikiančio ir patriotiško Sveikatos Departamento, visomis priemonėmis globojančio motinystę ir kovojančio su vaikų mirtingumu, kurs pas mus siekia barbariškų proporcijų! Tuomet metinis gyventojų prieauglis pas mus lengvai pasiektų 1,5% ar net daugiau" ***.

3

a. *Pareiga rūpintis emigracijos reikalais.* Tauta, nustojusi rasinio gajumo bei vaisingumo, nustoja sykiu

* Ten pat.— P. 26.

** Ten pat.— P. 25.

*** Ten pat.

energijos vesti gyvenimo kovą ir eiti nuolat kylančios pažangos keliais. Todėl šitas rasinis gajumas bei vaisingumas privalo būti palaikomi tautoje visomis galimomis priemonėmis, jei net nuolatinis žmonių prieauglis krašte galėtų laikinai sudaryti įvairiais atžvilgiais įvairiopo nepatogumo. Kartais toks nepatogumas sudaro emigracijos reikalą, kuris privalo būti tyrinėjamas ir normuojamas antropologinio ūkio sumetimais. Nesirūpinimas emigracijos reikalais reiškia nenaudingą išmėtymą didelio tautinio turto, kuris gerai sunaudotas gali ir privalo suvaidinti tautos gyvenime svarbią rolę.

b. *Emigracijos tikslai. „Pirmas ir svarbiausias išeivijos tikslas yra užtikrinimas tautai daugiau erdvės jos dabartinei ir būsimai plėtotei, suradimas pagrindo jos būsimai didybei. Antras, irgi realus, išeivijos tikslas yra užugdymas sau tikro draugo ir bendradarbio visuose kultūros, ūkio ir politikos reikaluose, rėmėjo nelaimėse"* *.

c. *Liūdnos perspektyvos mūsų ikišiolinei neplaningai išeivijai.* Dėl Lietuvos kaimo perpildymo ir nebuvimo miestuose pakankamų uždarbių iš Lietuvos per paskutinius 50 metų, su pertrauka karo metu, nuolatos plaukia išeiviai į svetimus kraštus,— plaukia neplaningai, atsitiktinai, chaotiškai. Šiuo metu Jungtinėse Valstijose reik skaityti apie 650 000 lietuvių **. „Yra dar iki 20 000 lietuvių Didžiojoje Britanijoje, apie 10 000 Kanadoje, 20 000 Argentinoje, 35 000 Brazilijoje, gal apie 2 000 Pietų Afrikoje ir arti 1 000 Australijoje" ***. „SSSR pasilieka dar apie 75 000 ir Latvijoje apie 25 000 lietuvių" ****.

Šita lietuvių išeivija, sudaranti ketvirtą arba kuo mažiausiai penktą lietuvių tautos dalį, nuolatos ir nesugrąžinamai tirpsta svetimų gaivalų jūrose. Mūsų geografo, gerai pažįstančio lietuvių išeiviją, liudijimu, „po 50 metų Amerikoje lietuvių masinės kolonijos jau bus išnykusios.

---

* Ten pat.— P. 37.
** Ten pat.— P. 39.
*** Ten pat.— P. 44.
**** Ten pat.— P. 76—77.

Jų parapijose lietuviškų pamokslų ir giesmių tuomet sutiksime tik retomis išimtimis. Lietuviškų dienraščių jau nebebus. O ir savaitraščių dauguma negalės prisimedžioti pakankamai skaitytojų, ir todėl bankrutuos. Jei Dėdė Samas nebeatidarys plačiau savo vartų, tai vienos kartos periode jau bus išmirę daugiau kaip 90% lietuvių" *. Tokia pat perspektyva laukia ir mūsų išeivių Pietų Amerikoje. „Be lietuviškų parapijų ir be mokyklų mūsų išeivija jau antroje kartoje taps portugalais ar ispanais. Parapijos ir mokyklos jų tautinį amžių pratęstų iki trečiosios kartos, o nuolatinis jų tautybės išlaikymas taptų galimas tik savose kolonijose, sugrupuotose kiek toliau nuo didesnių kultūros ir judėjimo centrų. Tai duotų susisluoksniuoti savoms tautinėms tradicijoms, susigyventi su nauja žeme ir įgyti atsparumo jėgų. Tuomet mūsų išeiviai ne tik lietuvybei nežūtų, bet dar išplėstų Lietuvos kultūrinę įtaką tolimose šalyse" **.

d. *Būsimos emigracijos neišvengiamumas.* Yra pakankamai davinių manyti, kad mūsų išeivija ir toliau plauks iš Lietuvos į svetimus kraštus. „Rytų Europos ekonominiam padėjimui susinormavus, lietuviškomis sąlygomis galima tikėtis metinio vidutiniško miestų ūgio apie 1,5%. 1,5% sudaro apie 6 000 gyventojų. Mūsų miestų natūralus prieauglis siekia arti 4 000. Tad miestams būtų labai sunku 2 000 kaimiečių daugiau kasmet susiurbti. Stingant vietos ir kaime, ir mieste, kyla aštrus emigracijos klausimas. Kaimui pavojinga pasilaikyti daugiau 5 000 savo metinio prieauglio. Į miestus nesukimši daugiau 6 000 per metus. O priauga apie 29 000. Tad emigracijai kandidatų priauga kasmet vidutiniškai apie 18 000 žmonių" ***.

e. *Reikalas sudaryti ir realizuoti tikslingos kolonizacijos planus.* Nesirūpinimas planingu savo emigracijos sunaudojimu yra tautos vadovybės apsileidimas, nuostolingas materialiniu atžvilgiu, nekalbant jau apie tautinius nuostolius. „Pusę milijono jaunų Lietuvos žmonių galima

---

* Ten pat.— P. 42.

** Ten pat.— P. 49.

*** Ten pat.— P. 23—24.

kainuoti dviem kainom: Lietuvoje juos užauginti kainavo apie 100 milijonų, bet Amerikon perkeltų jų kaina galėjo pakilti iki milijardo dolerių. Tas pats ir su jų darbu ir uždarbiu. Metinis jų uždarbis Lietuvoje būtų buvęs apie 25 ar 30 milijonų dolerių, o Amerikoje jau 300 milijonų dolerių, žinoma, skaitant, kad visi jie suaugę ir dirba" *.

O juk per paskutinius 50 metų iš Lietuvos išsikėlė kaip tik 500 000 sveikų ir energingų žmonių. Tikslingai vadovaujami planingai realizuojamos emigracijos tikslais, jie būtų galėję dabar būti ne kandidatais į skenduolius svetimose jūrose, bet nauja savo metropolijos atžala, žadanti lietuvių tautai naujas gražesnes perspektyvas.

Niekados tad nebus per daug dėmesio suteikta šitiems mūsų geografo žodžiams: „Mūsų išeivijai pramindavo ir dabar pramina kelius kumetis ar bendrai kaimo darbininkas. Tad netenka stebėtis, kad tūkstančiai sveikų ir net didesnės iniciatyvos lietuvių žuvo arba rengiasi žūti savo tautai. O jie tikrai būtų galėję lietuviais ir net pasiturinčiais ir kultūringais išlikti, jeigu būt gavę progos turėti inteligentišką vadovybę su tiksliais kolonizacijos planais. Tokių planų paruošimas paprastai prasideda trumpais geografiniais tyrinėjimais ar apžvalga, po ko seka agronomai ir galop kolonistai su savo organizatoriais, gydytojais, kunigais, mokytojais ir t. t. Prieš karą buvome tokiose politinio gyvenimo sąlygose ir tokiame intelektualiniame laipsny, kad planinga emigracija ir kolonizacija buvo beveik negalima. Tad ir turėjo įvykti baisi klaida, įstūmusi bent penktą dalį negausingos mūsų tautos į tokią aplinkumą, kurioje jos tautinis likimas pasireikš tik mirtimi. Netekom prūsų, greit neteksime ir Amerikos lietuvių. Bet jei ir dabar senoji klaida mums akių nepraveria ir nepamokina, tai čia nedovanotinas apsileidimas, neapsižiūrėjimas ir stoka patriotizmo. Turint valstybinį aparatą ir pakankamai inteligentijos, jau galėtume išvengti šitos saužudystės ir pataikytume užjūrin išplaukiantį tautos kraują paversti į naujas lietuvystės atžalas, kurios tolimesnėje ateity išaugtų į stambius ir tvirtus me-

* Ten pat.— P. 51.

džius. O tai būtų nepaprastai svarbu už savo likimą besigrumiančiai lietuvių tautai" *.

Laikas mums suprasti, kad nesirūpinimas emigracijos reikalais valstybinio aparato priemonėmis yra ne kas kita kaip gryno nuostolio politika.

4

a. *Lietuvos padėtis didžiojoj tautų trynimosi zonoje.* Lietuva savo padėtimi patenka į tą Europos ruožą, kuris gali būti pavadintas „didžiąja tautų trynimosi zona". „Šita tautų trynimosi didžioji zona tęsiasi į pietus per visą Europą. Jos sienų pakraštiniais stulpais galima būtų laikyti šiuos miestus: šiaurėje Turku ir Helsinkį, vakaruose Dancigas, Bratislava ir Triestas, pietuose Salonikai ir Konstantinopolis, rytuose Odesa, Kijevas ir Minskas. Šiton zonon pakliūva ir Baltijos Respublikos. Zonos tautinis savotiškumas susidaro iš to fakto, kad *dauguma ar bent žymi dalis šios zonos miestų gyventojų skiriasi nuo kaimo gyventojų savo tautybe, kalba, kultūrinėmis ir politinėmis tendencijomis.* Miestas yra kultūrinės, ekonominės ir net politinės gravitacijos centras <...> O būdamas kaimui svetimas, jis dažnai graužia pačios tautos pamatus, kaišioja kuolus į jos ratus. Kiek čia painiausių problemų kyla!" **

b. *Urbanizmo augimas ir jo reikšmė lietuvių tautai.* Tačiau „politinės geografijos reikalu svarbu yra pastebėti beeinantį tautų trynimosi zonoje lyginimosi ir asimiliacijos procesą. Šiaurės Vakarų aktyvumo dvasia vis labiau įsigali ir Rytų Europoje. Visur didėja kultūrinis ir ekonominis veiklumas, kuris sutraukia į miestus visokeriopų interesų ir didina jų ekonominę apyvartą. Urbanizmas plečiasi, tačiau žmogiškąją medžiagą jis turi imti iš gretimo kaimo. Jaučiamas aiškus kaimo žmonių potvynis į miestus. Šis reiškinys skubiai keičia miestų etnografinį ir lingvistinį sąstatą, panaikina antagonizmą tarp kaimo ir miesto, stiprina valstybes, svetimas salas paskandina tautinėje krašto jūroje" ***.

---

* Ten pat.— P. 56.
** Ten pat.— P. 63—64.
*** Ten pat.— P. 65.

„Ir Lietuvos miestų lietuvėjimas labai žymus. Tiktai jį vykdo ne amatininkai, pramonininkai ir pirkliai, bet valdininkai, moksleivija ir tarnaitės" *. Tiesa, šitas vyksmas eina tiktai Nepriklausomoje Lietuvoje ir tai dar išskyrus autonominį Klaipėdos kraštą, kur vokietėjimo veiksniai nėra dar iki šiolei paraližuoti.

Per visą lietuvių istoriją „lietuvių etnografinėn teritorijon skverbėsi ne tiek svetimi žmonės, kiek jų įtaka. Žmonių antplūdį lietuviams pavyko savo narsumu ir energija sulaikyti, bet prieš svetimų kalbų ir kultūrų įtaką jie nepajėgė sumobilizuoti ir sukoncentruoti pakankamai dvasinių jėgų. Ir, rodos, stigo jiems ne gabumų, bet kūrybinio planingumo ir pramatymo jėgos" **. Šitas ypatybes bent vėlai turėtų įgyti lietuvių tauta, nes toli gražu ne visi pavojai yra išnykę jos gyvybei. Lietuvių tautos nykimas nėra sustojęs iki mūsų dienų, ir tuo reik gyvai susirūpinti kiekvienam sąmoningam lietuviui.

c. *Etnografinės ir lingvistinės lietuvių ribos.* Kalbant apie teritorialines lietuvių tautos ribas, galima skirti platesnės, etnografinės, ir siauresnės, lingvistinės. Etnografiškai suprastos lietuvių tautos ribos dabar sutampa, vietomis net peržengia Maskvos sutarties (1920 m.) sienas, „nes visoje šitoje teritorijoje (88 000 km^2) visa gyventojų masė turi tuos pačius papročius, kurių daugelis yra ankštai surišta su ta pačia katalikiška religija, vartoja vienodo tipo valgius, vienaip statosi namus, kryžius; galop tautodailė, ornamentai, tradicijos ir kiti etnografiniai daviniai kalba aiškiai, kad visi autochtoniški Lietuvos gyventojai priklauso tai pačiai tautai, kuri yra amžių bėgy tapusi trikalbė tauta" ***. „Visoje etnografinėje Lietuvoje (Maskvos sutarties ribose) dabar yra apie 3 500 000 gyventojų, o lingvistinėse ribose yra tik 2 600 000 gyv., kurių tarpe arti 2 100 000 lietuviškai kalbančių žmonių. Taigi etnografinių ribų Lietuvoje yra apie 1 400 000 žmonių (arba 40%), kurie savo tarpe kalbasi nelietuviškai. Tačiau daugumos jų kilmė yra lietuviška" ****. Taigi savo etnografinėse ribose

---

* Ten pat.— P. 66.
** Ten pat.— P. 68.
*** Ten pat.— P. 69.
**** Ten pat.— P. 71.

lietuvių tauta yra virtusi daugiakalbė tauta, ir su tuo tenka rimtai skaitytis, norint išplėsti savo nepriklausomybės valdžią iki Maskvos sutarties ribų.

Etnografinės Lietuvos plotas, kuriame gyventojai jau nebekalba lietuviškai, yra pirmutinis kandidatas nebegrįžtamai atkristi nuo lietuvių tautos kamieno, ypač jei jis nėra įėjęs į Nepriklausomos Lietuvos ribas. Taip lenkų valdymas, priespauda ir ilgametis lenkiškas švietimas per ilgesnį laikotarpį padarys tai, kad „Lietuvai teks skaitytis su keliais šimtais tūkstančių Vilniaus krašto lietuvių, kaip tarsi jie būtų tikriausi lenkai" *.

d. *Lingvistinių ribų šiaurėjimas.* Dabartinės etnografinės lietuvių tautos ribos reik laikyti žymiai jau susiaurėjusiomis amžių eigoje. Dar labiau yra susiaurėjusios lingvistinės ribos. „Dabar lietuvių kalba ir kartu stipresnė sąmonė išsiliko tik šiaurinėje ir centralinėje etnografinės Lietuvos daly. Iš 100 000 ar gal net 120 000 km^2 ploto lietuvių kalbai pasiliko ištikimi tik 65 000 km^2, kurių tik 56 000 km^2 gyvena nepriklausomu valstybiniu gyvenimu. Pietiniai pakraščiai rytuose ir vakaruose neteko savo gražios ir turtingos kalbos slavų ir germanų naudai. O ir vidun šių dienų lingvistinės Lietuvos įsispraudė plotu mažos, bet turtu ir kultūra įtakingos svetimos salos: tai Lietuvos miestai. Dabar krašte pastebimi du procesai: Nepriklausomoje Lietuvoje (išskiriant Pagėgių, Šilutės ir Klaipėdos apskričius) svetimos lingvistinės salos iš dalies ištirpsta, iš dalies pasineria lietuvių kalbos bangose, o kitų valdomuose lietuviškuose kraštuose eina atbulas procesas — ten tirpsta lietuviška kalba ir kartu tautinė sąmonė, ir tai ne tik miestuose, bet ir kaimuose" **. Taigi, iš vienos pusės, lietuvių tauta laimi, iš antros — praranda.

e. *„Moribundų" kategorijos.* Nepriklausomos Lietuvos ribose lietuvių tauta laimi lenkų ir iš dalies rusų sąskaita, nieko nei laimi, nei praranda žydų atžvilgiu ir aiškiai praranda vokiečių naudai. Užtat beveik visose „Lietuvai politiniu atžvilgiu nepriklausančiose, bet iš dalies lietuvių apgyventose srityse lietuviškas elementas tirpsta svetimųjų

* Ten pat.— P. 71—72.
** Ten pat.— P. 74.

tarpe" *. Tai įvairios „moribundų" kategorijos. „Nekalbant dabar apie neplaningas lietuvių išeivių kolonijas, kurios buvo anksčiau nusakytos kaip „moribundų" kategorijos, čion visų pirma priklauso Prūsų lietuviai, kurių vokiečių statistika priskaito apie 30 000 žmonių, gyvenančių arti Nemuno ir Šešupės" **. Antroje vietoje tenka čia minėti gyvenantieji okupuotoje Lietuvoje lietuviai. Čia „mažosios lietuvių salos, pusiasaliai ir svetimos kalbos atskiestos grupės bus priverstos tirpti ir ištirps, jeigu okupacija prasitęs dešimtimis metų. Tvirtą atsparumą galės parodyti tik kompaktinė lietuvių grupė Švenčionių krašte, jeigu ji spės prisiauginti pakankamai inteligentijos, prisitaikinusios kovai dėl būvio net labai sunkiose ir žiauriose gyvenimo apystovose, kurias dabar lenkai moka sukurti, puikiai pasinaudodami rusų ir vokiečių žandarų pamokomis. Taigi arti 300 000 lietuvių okupuotose srityse taip pat yra dideliame pavojuje, prieš kurį galės ilgainiui atsilaikyti tik švenčioniškiai, o jų tik apie 120 000" ***.

Kaip matome, iki šiolei lietuviai beveik visur tebetirpsta svetimose jūrose. „Laimingą išimtį padaro tik Nepriklausoma Lietuva, kur lietuvių skaičius ir procentas didėja. Tačiau ir šitoje Lietuvos dalyje yra dar mažas, bet labai mums brangus ir reikšmingas kraštas — Klaipėda, kur lietuvių nutautėjimas dar nesulaikytas ir nežinia, ar bus kada sulaikytas. Taigi ir pas mus vyksta bendras pasaulinis procesas: lingvistinių ribų išsilyginimas ir jų sutapdymas su valstybinėmis ribomis" ****.

Šis išsilyginimo vyksmas negali, kaip matėme, labai džiuginti lietuvių širdį, nes jis žada lietuvių tautai daugiau nuostolių kaip laimėjimų. Nebent lietuvių tauta tinkamai susipras trumpiausiu laiku ir sumaniai apgins savo interesus tiek savo valstybės ribose, tiek ir tarptautinių santykių arenoje. Bet tai nėra dar vieninteliai rūpesčiai, kuriais privalu susidomėti susipratusiems lietuviams. Lietuva niekados neišeina iš padėties, kuri yra jai pavojinga ekonominiu, politiniu ir kultūriniu atžvilgiu. Kokie tai

---

* Ten pat.— P. 76.
** Ten pat.
*** Ten pat.— P. 77.
**** Ten pat.

yra pavojai, ir kas darytina, norint laimingai jų išvengti, turės paaiškėti iš tolimesnio dr. K. Pakšto veikalo atpasakojimo.

5

a. *Didieji užgožėjimo pavojai, pareiną Lietuvai iš padėties ir ekonominių bei kultūrinių įtakų.* „Moderninės civilizacijos bangoms beslenkant į šiaurę ir į šiaurės rytus, Baltijos tautos atsiduria kaskart arčiau didesnių civilizacijos centrų ir <...> po kelių dešimtų metų jų tautinė individualybė, atsidūrusi svetimų intensyvių įtakų sūkuryje, bus išstatyta dar didesniam pavojui negu dabartiniais laikais" *.

„Kad Baltijos kraštų civilizacija gaus didesnio impulso kilti aukštyn, tai iš to kiekvienas tik gali pasidžiaugti. Tačiau šitas kilimas turės vykti tokiose, sakysiu, pavojingose apystovose, kurios uždeda didelę atsakomybę ant mažų pečių. Didžiuose civilizacijos centruose, ypatingai kai šie esti pačiame pajūry, turi stambių ir nuolatinių interesų labai plačios periferijos, kurios mūsų atveju yra didelių svetimų tautų apgyventos. Šios rūšies apystovos čia gali pasiekti istorijoje negirdėtos disproporcijos" **.

„Estija dėl savo artimumo Leningradui, Latvija ir Lietuva dėl jų pajūrio vertingumo „puikiųjų distancijų" periferijai yra išstatytos dideliems užgožėjimo pavojams. Lietuva ir iš dalies Latvija guli svarbiųjų Europos arterijų kryžkely, todėl jos yra tiek išstatytos ištautėjimo ir svetimų kultūrų bei interesų įtakai, kaip jokia kita tauta Europoje. Dėl jokio uosto tiek nesivaržoma, kiek dėl Klaipėdos. Nė vienai tautai tiek nepavydima josios sostinės, kiek Lietuvai Vilniaus. Nė viena tauta nėra tokioj disproporcijoj su savo priešais ar konkurentais, kaip yra Lietuva, trijų didelių tautų apsupta ir heroiškai sauganti ir dažnai savo krauju ginanti pietinį Baltijos tautų flangą. Nė viena Europos tauta neturi taip nutautintų miestų, kaip mūsų šalis. Lietuvių tauta yra vienintelė Europos tauta, kuri turi tik vieną procentą pirklyba besiverčiančių žmonių, o šie atstovauja aktyviausią ir judriausią kiekvienos šalies elementą" ***.

* Ten pat.— P. 104.
** Ten pat.— P. 104—105.
*** Ten pat.— P. 105.

Kaip maždaug gali atrodyti ta disproporcija, apie kurią čia buvo minėta, galima spręsti iš šio sumetimo. „Naujais amžiais Vakarų Europoje pajūrio civilizacijos centrus dažniausiai kūrė didelės, skaičiaus nuo 20 iki 70 milijonų, tautos; ir tie centrai neturėdavo labai plačių periferijų. Visai kitokių savybių bus lemta turėti Baltijos pajūrio civilizacijoms. Čia geografinės ir kitos sąlygos verčia kurtis dideliems centrams mažose tautose, skaičiaus nuo 1 iki 4 milijonų. Tuo tarpu tuose centruose turės stambių ir nuolatinių reikalų rytų valstybė su savo 150 milijonų žmonių, kuriems gamtinės sąlygos leidžia laisvai pasiūgėti bent iki 400 milijonų ir dar keleriopai praturtėti. Tuo tarpu kai visos keturios Baltijos Respublikos pačiu geriausiu atveju gali pasiekti tiktai 20 milijonų gyventojų, neturinčių savo tėvynėse turto tinkamo įvairumo ir gausumo" *.

Dar vienas reikšmingas sumetimas. Lietuvoje gali turėti politinių, ekonominių ir kultūrinių interesų trys kaimyninės valstybės: Vokietija, Rusija ir Lenkija. Taigi „dabartinė Lietuvos Respublika su 2 400 000 gyventojų gali kartu ar atskirai susidurti su trimis valstybėmis, kuriose gyvena 240 milijonų žmonių" **. Tokiu būdu lietuvių tauta stovi prieš suinteresuotus kaimynus kaip vienas prieš šimtą.

Mūsų tauta skaudžiai yra patyrusi savo praeityje, ką reiškia slavų kaimynų veržimasis į Lietuvą. Lenkų istorinės pinklės, kurios pagaliau privedė prie mūsų sostinės užgrobimo ir daugiau kaip trečdalio mūsų etnografinės teritorijos okupavimo, o iš kitos pusės, iki karo neštas rusų jungas yra mūsų istorijos patyrimai, kurie neleidžia abejoti dėl jų tikros vertės, tautiniu atžvilgiu sprendžiant. Mažiau yra jaučiamas nejučiomis vis didėjąs pavojus iš vokiečių pusės. „Vokiečių Lietuvoje be Vilniaus krašto yra 4%, o suvienytoje Lietuvoje jie sudarytų tik apie 2,5%. Didžiausia jų tvirtovė — tai Klaipėdos miestas, kur jie sudaro 58% turtingų, įtakingų ir gerai politiškai susiorganizavusių piliečių. Ačiū tikybos bendrumui, jie laiko savo įtakoje didesnę dalį Klaipėdos krašto lietuvių. Žy-

* Ten pat.
** Ten pat.— P. 106.

mus vokiečių procentas sutinkamas dar šiuose apskričiuose: Pagėgių — 47%, Šilutės — 38%, Klaipėdos (be miesto) — 21%, Vilkaviškio — 12%, Šakių — 4%. Šis elementas, labai stiprus ūkiškai, svetur beveik neemigruoja, bet atbulai: iš Vokietijos Lietuvon nuolat po truputį spaudžiasi ir užima čia pelningesnes vietas pramonėje ir prekyboje. O Klaipėdoje ir dabar vokiečiai nepasitenkina savo tautybės išlaikymu, bet dargi su dideliu intensyvumu varo seniau pradėtą germanizacijos darbą, kurs labai stipriai subsidijuojamas iš Vokietijos. Turėdami savo kalboje beveik visas Klaipėdos krašto mokyklas, bažnyčias ir valstybės įstaigas, jie galės per kelias dešimtis metų lietuvių nutautinimą ir visiškai užbaigti, žinoma, jei nepasikeis tame krašte lietuvių teisinė padėtis" *.

Gyvendami kompaktine mase Klaipėdos krašte ir šiaip jau pačiame Vokietijos pasieny, vokiečiai turi labai realią atramą galingoje valstybėje. Nacionalistiški Reicho elementai labai yra linkę panaudoti gyvenančius Lietuvoje ir šiaip visoje Baltijoje vokiečius kaipo vokiškos kolonizacijos pionierius. Įtakingos vokiečių organizacijos organas „Stahlhelm" 1929 m. Nr. 14 straipsnyje „Deutsche Kolonisation" šitaip atpasakoja vokiečių tikslus: „Visas pasaulis yra formaliai padalintas. Nėra neužimtų sričių, bet užtai yra tokių, kurios randasi netikusiose rankose. Tose mes turime įsikurti. Ir juo tuo pat metu mes liekame arčiau savo tėvynės, kaip atramos, tuo stipresni mes būti galėsime. Dėl to pirmiausia turim Rytuose, pakraščių valstybėse *(Randstaaten)*, kolonizuotis ir kartu slavų bangai, kuri mums iš ten gresia, sėkmingai ir aktingai pasipriešinti. Tenai visur yra dar likučiai vokiečių kolonijų: Baltikume, Lenkijoje, Mozūruose, Silezijoje. Turim ieškoti ryšių su jomis. *Jos turi tapti mūsų avangardais.* Įsikūrimas šitose žemėse, kurios dar daug galimybių tiekia, gali įvykti politikos pagalba, bet ir *amatininkų, pirklių ir ūkininkų pagalba*" **.

b. *Kultūrinis atsilikimas ir kultūrinis pasyvumas.* Visai teisinga manyti, kad panašus mūsų kaimynų nu-

* Ten pat.— P. 72—73.

** Cit. pagal: *Pakštas K.* Baltijos respublikų politinė geografija.— P. 75—76.

sistatymas susidaro visai savaimingai akivaizdoje mūsų kultūrinio atsilikimo ir pasyvumo. Buvo cituota kariškos organizacijos atvira ir griežta kalba. „Kitos vokiečių organizacijos ir grupės gal taip aiškiai nesikėsina prieš Baltijos valstybes. Bet jei Lietuva neturi ir beveik neruošia savų gerų amatininkų ir pirklių, tai juk ir ramiausiam vokiečiui yra išrokavimo Lietuvoje įsikurti,, nes čia konkurencija lengvesnė ir lietuvių pasitikėjimą nesunkiai galima įgyti. Tad ir atmetus imperialistinius planus, vokiečių elementas stiprėja ir stiprės Lietuvoje naujai atvykstančiomis pajėgomis bent tol, kol neįsikurs lietuviai bent šimto amatų ir prekybos mokyklų, neprisiugdys aukštai išlavintų technikų" *. O tuo tarpu vokiečių kalba, politinė įtaka ir ekonominė bei kultūrinė infiltracija didėja ir stiprėja.

c. *Reikalas apsidrausti kultūrinio aktyvumo priemonėmis.* Gyvendami tokioje pavojingoje padėtyje, kuri ką tik nusakyta, turime su visu rimtumu įsidėmėti tiesą, kad „mažosioms tautoms mokslinis ir bendrai kultūrinis kilimas yra beveik vienintelis tikras būdas išlaikyti savo tautinę gyvybę ir ryškų tautinį veidą" **. Ir tai todėl, kad „kova dėl būvio, dėl tautinės gyvybės iš mažų tautų reikalauja daug didesnio inteligentų procento negu iš didžiųjų. Kuo mažesnė tauta, tuo labiau ji turi būti išmokslinta ir techniškų mokslu apsiginklavusi. Kitaip jai gresia lėta mirtis, ištirpimas. Šioje intelektualinėje srityje mums privalu turėti visai aiškus idealas, visu tikslumu ir pasiryžimu siekiamas. Šis idealas tuo aukštesnis turi būti, kuo pavojingesnėje vietoje tauta gyvena, kuo mažiau ji izoliuota nuo svetimų įtakų" ***. Kitaip tariant, mes turime apsiginkluoti visomis galimomis kultūrinio aktyvizmo priemonėmis.

d. *Mūsų civilizacijos indeksas ir ateities perspektyvos.* Galinga technika, intensyviai išvystytas ūkis, aukšta dvasinė kultūra ir tarp kitko aukšta dorovė yra pajėgos,

---

* Ten pat.— P. 76.

** Ten pat.— P. 107.

*** Ten pat.— P. 106.

kurios atsveria žmonių gausumą ir didelę materialinę galybę. Matydami tad, kur glūdi mūsų išganymas pilnoje pavojų padėtyje, mes turime išsiduoti sau aiškią sąskaitą, kuo mes esame ir kuo privalome būti. Dr. K. Pakšto veikalas šituo atžvilgiu yra vienintelis mūsų literatūroje. Jame mes randame labai įdomų bandymą išmatuoti mūsų kultūringumo laipsnį tais objektyviniais kriterijais, kurie gali būti palenkti skaičiavimui.

Šitoje srityje dr. K. Pakštui buvo kiek pramynęs kelią žymus mokslininkas E. Huntingtonas, Jeilio universiteto profesorius, kuris savo knygoje „Civilization and Climate" (New Hawen, 1924) paskelbė savo tyrinėjimų, kelionių ir anketų išdavas apie civilizacijos laipsnius įvairiuose kraštuose. Civilizacijos laipsniams spręsti E. Huntingtonas paėmė dvylika kriterijų, būtent: 1) iniciatyvos pajėgą, 2) sugebėjimą išrasti ir formuluoti naujas idėjas, 3) sugebėjimą plėtoti filosofines sistemas, 4) sugebėjimą vykdyti toli siekiančius sumanymus, 5) pajėgumą vadovauti kitoms tautoms, 6) aukštai išplėtotą švietimo sistemą, 7) higienos principų pritaikymą, 8) teisingumo ir moralumo laipsnį, 9) asmens saugumo laipsnį, 10) grožio pajautimą mene, 11) grožio pajautimą literatūroje, 12) grožio pajautimą gamtoje *.

Statant laipsnius pagal kiekvieną kriterijų dešimties požymių sistema, galima bet kuriam kraštui gauti bendrą civilizacijos indeksą. E. Huntingtono knygoje yra anketos davinių, kurie liečia ir Baltijos kraštus. Pavyzdžiui, tarp kitko ten patiriama, kad, pagal labiausiai kompetentingų šiuo atveju mokslininkų teutonų nuomonę, Baltijos kraštus tenka sustatyti sekančion kultūringumo eilėn:

1. Danija	100	6. Estija, Latvija ir Lietuva	82
2. Švedija	98	7. Rusija ir Gudija	74
3. S. r. Vokietija	96	8. Lenkija (Kongresuvka)	66**.
4. Suomija	94		
5. Norvegija	93		

E. Huntingtono anketa, paremta atskirų specialistų nuomonėmis, bet ne tiksliais daviniais, aiškus dalykas,

* Žr.: Ten pat.— P. 113—114.
** Žr.: Ten pat.— P. 117—118.

negali turėti visai griežtos sprendžiamosios reikšmės, juo labiau kad iš šios anketos kriterijų tik keturi prileidžia tikslų statistinį metodą, būtent: žmonių švietimas, sveikatingumas, asmens saugumas ir, šiek tiek, teisingumas su moralumu. Todėl dr. K. Pakštas bandė modifikuoti kriterijų sistemą ir ieškoti materialinei, fizinei ir dvasinei civilizacijos bei kultūros sričiai elementų, kurie pasiduotų statistiniam metodui. Tokiais elementais, kurie galėtų eiti civilizacijos kriterijais, dr. K. Pakštas palaikė: 1) valstybės biudžetą, imamą *per capita*, 2) žemės įdirbimą, 3) gyvulių ūkį, 4) užsieninę prekybą, 5) pasinaudojimą jūra, 6) natūralinį gyventojų prieauglį, 7) kūdikių mirtingumą, 8) raštingumą, 9) moksleivijos procentą, 10) studentų skaičių, 11) moksleivijos skaičių meno ir muzikos mokyklose ir 12) miestelėnų skaičių.

Pagal šituos kriterijus dr. K. Pakštas išveda iš statistinių davinių laipsnius Baltijos kraštams ir paskui suveda juos į bendrus civilizacijos indeksus, kurie atskiriems kraštams išeina tokie: Danijai 100, Suomijai 70, Estijai 70, Latvijai 67, Lietuvai 43 *. Lietuvos 43 punktai susidaro šitokiu būdu. Gyventojų prieauglis ir raštingumas įvertinti požymiu 7, žemės našumas ir studentų skaičius — požymiu 5, kūdikių mirtingumas ir moksleivijos procentas — požymiu 4, galvijų ūkis ir meniškos pastangos — požymiu 3, valstybės biudžetas — požymiu 2, užsienio prekyba, jūrininkystė ir miestelėnų procentas — požymiu 1. Tokiu būdu dr. K. Pakšto skaičiavimu Baltijos kraštai stovi gerokai žemiau, negu buvo manyta E. Huntingtono apklaustų 1913 m. mokslininkų. Jo Lietuvai gautas iš statistinių davinių civilizacijos indeksas beveik du kartu mažesnis: 43 prieš 82.

Prie silpniausių Lietuvos pozicijų priklauso, kaip matėme, jūrininkystė, miestelėnų procentas ir užsienio prekyba. „Kaipo pasyvaus būdo tautai, lietuviams sunkiausias uždavinys bus prasiveržimas jūron: tai sunkiausiai suprantama ir sunkausiai sprendžiama mūsų problema. O tauta be laivyno vargiai ar galės ilgus laikus pajūry išsilaikyti. Kita beveik lygaus sunkumo problema tai lietuvių įsistiprinimas miestuose pramonėje ir prekyboje. Ama-

* Žr.: Ten pat.— P. 127.

tų mokyklų Lietuva beveik neturi, prekybos mokyklų maža ir jos nepraktiškos, tad beveik ir nėra įstaigų laisvųjų miestelėnų kadrui paruošti. Neturint aiškiai lietuviškų miestų su stipriu pramonininkų ir pirklių sluoksniu, lietuviškojo gyvenimo tempas pasiliks labai lėtas, snūduringas, nepasiruošęs europinei konkurencijai ir kovai dėl būvio, dėl tautinio išlikimo. Be inteligentijos pertekliaus, be lietuviškų miestų, be laivyno ir, žinoma, be aukštos ūkio kultūros lietuvių tauta ilgą laiką pasiliktų nuostolingos defenzyvos būsenoje, lėto tirpimo stadijoje" *.

Vis dėlto, remdamasis gyvenimo tendencijomis ir ypač labiau įtemptomis intelektualinėmis pastangomis, dr. K. Pakštas drįsta spėlioti apie ateities galimybes ir numato galimą Lietuvoje kultūrinio išsivystymo tempą. „Jeigu elgsimės pagal išmintingiausius ir tikslingiausius pavyzdžius, kurių teikia kultūringosios pasaulio tautos, tai dviejų kartų gyvenimo užteks įstatyti Lietuvą kultūringųjų tautų pirmon eilėn <...>: iki 1955 m. Lietuva galėtų pasiekti civilizacijos indeksą apie 76, o 1980 m. jau ir visą šimtą" **.

e. *Vertikalinė augimo linija.* Einant kultūrinės pažangos keliu mums „neprivalu užmiršti, kad sąmoningos mažosios tautos, matydamos aplink save siaurai aprėžtą horizontą, susiorientuoja horizontalinę augimo kryptį pakeisti vertikaline kryptimi: gilyn ir aukštyn" ***. Toks kultūrinio išsivystymo linkmės pakeitimas pateisinamas yra tuo, kad „tautų ir valstybių galybė ir patvarumas gali remtis ne vien teritorijų platybėmis, bet gal dar daugiau jų *dydis ir jėga gali būti matuojami jų dvasios kūrybinėmis pastangomis ir išdavomis* <...> Mažųjų tautų vertikaliniu ūgiu ir kūryba nepaprastai įturtintos žemės įgauna vidujinės galybės, kuri peržengia jų siauras ribas ir net tarptautinių interesų sūkury pelno joms didelį moralinį prestižą ir pagarbą, kas dažnai atstoja joms milijonines armijas ir milijardines sumas" ****.

Todėl „prieš horizontalinių erdvių platybę reikės pa-

* Ten pat.— P. 133.
** Ten pat.— P. 131.
*** Ten pat.— P. 141.
**** Ten pat.— P. 141—142.

statyti aukštą vertikalinį Baltijos tautų ūgį. Tik šis beveik vienintelis būdas ir tėra reikiamai pusiausvyrai palaikyti Baltijos pajūry" *. Mums, kultūriškai ypatingai atsilikusiai tautai, itin svarbu padaryti visas išvadas iš šitos reikšmingos tiesos.

f. *Tautinio genijaus dispersija praeityje ir privaloma jo koncentracija ateityje.* Žengiant vertikaline kultūrinės kūrybos linija mes visų pirma turime sutelkti tautinio savo genijaus pastangas. Praeitis mums liudija apie šito genijaus buvimą, deja, dispersijos stovyje; ateitis po mirties pavojumi reikalauja šitą tautinį genijų sutelkti tautinės savo kultūros kūryboje. „Maža, t. y. negausinga, lietuvių tauta XIV—XV amžiuose buvo sukūrusi imperiją *a mare usque ad mare ir tai plačiausioje kontinento vietoje.* Šitokio didingo istorijos žygio *nepakartojo nė viena maža ar vidutinė tauta,* o iš didžiųjų retai kuriai pavyko realizuoti panašų užsimojimą. Kai 100 000 km^2 šalis valdo ir kontroliuoja milijoną km^2 ir kelis kartus už save didesnes tautas, tai apie tokios šalies gyventojų gabumus netenka abejoti" **. „Senovės Lietuva kariavo, politikavo ir valdė, bet jos valdymą visi, stiprieji ir silpni, su pagarba mini <...> Lietuvių įvykdytas *Drang nach Osten* sau lygaus Europoje neturėjo. Didžiosios Kunigaikštystės laikais prasidėjusi militarinio, politiško ir administracinio lietuvių genijaus dispersija nesustojo ir vėlesniais laikais, kada lietuvių valstybės šviesa jau baigė gesti <...> Šita lietuvių kūrybos, energijos ir genijaus dispersija į didžiausias erdves nesidavė sustabdyti iki pat „Aušros" laikų <...> Iš Lietuvos importuotas genijus sukūrė Lenkijai tokias kultūrines vertybes, kuriomis ji labiausiai didžiuojasi. Lietuviai lenkų tautą padarė nacija, o ir kitus kaimynus apdovanojo didžiais dvasiniais turtais" ***.

„Nepriklausomybės realizavimas, nors ir ne visoje etnografinėje teritorijoje, sulaikė lietuvių genijaus dispersiją, ir pradėjo jo koncentraciją" ****. „Kaimo inteligen-

---

* Ten pat.— P. 166.

** Ten pat.— P. 127—128.

*** Ten pat.— P. 129.

**** Ten pat.— P. 130.

tija, t. y. kilusi ne iš inteligentų ir augusi nuošaliai nuo pačių veikliausių kultūrinės kūrybos centrų, atliko didelį darbą Lietuvoje: ji sustabdė lietuviškų jėgų dispersiją, iškovojo nepriklausomybę, dabar grumiasi prieš tautinės energijos smukimą, kovoja su nuovargiu. Tačiau prikelti senosios Lietuvos genijų pilnoje jo galybėje ši karta nepajėgs, nesuspės, nes ji dar nepratusi greit orientuotis stambaus kalibro problemose, per daug palinkusi į kaimietiškos aplinkumos vidutiniškumą. Jos konservatyvumą, siaurą horizontą ir menką tautinį susipratimą tarp kita ko įrodo mažas švietimo biudžetas, nedidelis laikraščių ir žurnalų tiražas, stoka amatų mokyklų, vos viena lietuviška pradžios mokykla visame Klaipėdos krašte, uždarymas jūrininkų mokyklos, kalbos apie inteligentijos perteklių, daromos sunkios kliūtys organizuotam kultūros darbui ir t. t." * Visa tai turi būti pergalėta ir lietuvių genijus sutelktas ir nuolatos gaivinamas intensyvioje visuotinai reikšmingoje kultūrinėje kūryboje, nes kitaip mums bus lemta paskęsti svetimų įtakų ir interesų antplūdyje.

6

a. *Lietuvos ribų problema.* Pagaliau tenka kiek susidomėti tomis Lietuvos politinės geografijos problemomis, kurios turi daugiausia tiesioginių ryšių su politika. Pirmoje eilėje čia susiduriama su Lietuvos ribų problema.

Dabartinės Nepriklausomos Lietuvos ribos sykiu su demarkacijos linija sudaro 1258 km, būtent: pajūrio 91 km, ribos su Latvija — 480 km, ribos su Vokietija — 245 km ir demarkacijos linija su Lenkija — 442 km (lenkų apskaičiavimu — 521 km). Riba su Latvija yra saugiausia mūsų siena, nes čia politinė riba sutampa su etnografine ir, be to, yra laiduojama gerais kaimyniniais santykiais.

Mūsų pajūris yra jau silpnesnė mūsų siena, nes čia jaučiamas didelis germanizmo spaudimas. „Turėdama savo žinioje Nemuno žiotis ir Klaipėdos uostą, Lietuva gali pilnai patenkinti savo ekonominius interesus. Šito pajūrio ir vieno gero uosto visiškai užtenka, kad priskyrus Lietuvą prie jūrinių valstybių. Tačiau kol Lietuva nesistato

* Ten pat.— P. 134.

savo prekybos laivyno, neatgaivina Klaipėdoje buvusios jūrų mokyklos ir nesistengia savo vėliavos išvesti į plačiuosius pasaulio vandenis, tol geografai (Haltenbergeris ir kt.) priskaito Lietuvą prie pusiau kontinentinių valstybių" *. Klausimas, ar Lietuvai pasiseks atsilaikyti prie jūros, pareis nuo to, kiek sėkmingai lietuvių tauta atsispirs ateityje žengiančiai į priekį germanizacijos bangai. Iš 245 km ribos su Vokietija tik pietinė jos dalis yra pilnai nusistovėjusi tautiniu atžvilgiu. Tuo tarpu vakarinė siena, einanti Nemunu, kad ir turi natūralinę išvaizdą, tautiniu atžvilgiu kol kas „yra sprogdinama ne iš lauko, bet iš vidaus. Klaipėdos krašte eina tyli tautinė kova, kurioje Lietuva nedalyvauja, nes Klaipėdos konvencija neleidžia. Ten grumiasi skaičiais beveik lygios jėgos; tačiau susipratimu ir pinigais vokiečiai keleriopai tvirtesni, o be to, jie gauna nuolatinę milijoninę pašalpą iš Vokietijos. Tad nenuostabu, kad ten tėra vos viena lietuviška pradžios mokykla. Anot kai kurių mokytojų, per pastaruosius penkerius metus lietuviškai kalbančių vaikų Klaipėdos krašto mokyklose sumažėjo 3% <...> Tad šitas vertingiausias Lietuvos pasienis yra didelio spaudimo zona, kur rišamas Lietuvos likimas kaipo pajūrio valstybės: išsilaikys Lietuva Nemuno deltoje, ar bus išstumta į kontinentą?" **. Šitą klausimą turės išspręsti švietimo organizacija: kas turės savo rankose mokyklą, tas kovą laimės.

b. *Vilniaus klausimas.* Demarkacijos linija su Lenkija yra didžiausio spaudimo zona, nes čia gula visu savo smarkumu kova už Vilnių. Lenkai tikisi „Vilniaus koridorium izoliuoti ir uždusinti Lietuvą ir per ją pasiekti saugesnės išeities į Baltiją. Šituos tikslus lietuvių tauta gerai supranta, ir todėl matome nepaprastą pasauly reiškinį, atsparumo ir pasiryžimo šedevrą: Lietuva uždarė neribotam laikui visus kelius ir takelius, kurie tik veda lenkų pusėn. Jau 10 metų kaip akla siena stovi nepajudinama ir neatveria savo vartų. Lietuva yra daug giliau įžeista, negu atimant kokią paprastą provinciją. Vilniaus klausimu sprendžiamas visos Lietuvos likimas <...> Lietuva laukia

---

* Ten pat.— P. 151.

** Ten pat.

skriaudos atlyginimo ir tikisi sulaukti, nes yra ir daugiau Lenkijos kaimynų, pasiruošusių su ja sąskaitas suvesti" *.

Iš bendro ilgio Lenkijos ribų, kuris yra lygus 5 287 km, 3 979 km yra labai nesaugūs, arba yra didelio spaudimo sienos, ypač iš Vokietijos ir Rusijos pusių. Viduje taip pat padėtis labai netvirta dėl tautinio trynimosi, kuris yra labai opus esant krašte daugiau kaip 40% tautinių mažumų. Tokiose aplinkybėse Vilniaus klausimas reziumuojamas šiomis tezėmis:

„1) Lenkija, nesulikvidavusi ginčytinų klausimų bent su vienu didžiuoju savo kaimynu, dabartinėse ribose negalės ilgai išsilaikyti ir bus visais pakraščiais labai smarkiai apkarpyta.

2) Silpniausia Lenkijos vieta — tai Vilniaus koridorius, kuris jokiu būdu neatlaikys bent kiek didesnio spaudimo.

3) Jei Vilniaus klausimas bus išrištas taikiomis priemonėmis, tai jis bus savo viduje nepriklausomas kantonas Lietuvos ribose.

4) Jei jis bus rišamas kelių tautų ginklu, tai jo likimo negalima iš anksto numatyti; greičiausia, kad didesnė Vilniaus krašto dalis teks Gudijai, o pats miestas su neplačiu ruožu žemės — Lietuvai. Tačiau karo sūkury didieji nugalėtojai, Lietuvos sąjungininkai, gali pasukti ir nenumatoma linkme ir bendrus laimėjimus vien sau rezervuoti" **.

c. *Federalizmo ir politinės pusiausvyros politika.* Jei Lietuva nori atgauti Vilnių ir išeiti iš siaurų lingvistinių savo ribų į platesnes etnografines, tai jai reik rimtai skaitytis su tuo, kad platesnėse etnografinėse savo ribose lietuvių tauta yra pasidariusi daugiakalbė ir kad šitoje teritorijoje šiaip ar taip susiduria įvairios įtakos ir interesai, reikalaujantieji susiderinimo pusiausvyroje. „Mažosios valstybės turi daugiausia šansų išsilaikyti, kai jos tampa tautinių kovų neutralizuotojos, lygsvaros palaikytojos arba svarbių punktų sergėtojos. Jei Šveicarija nebūtų sugebėjusi trijų tautų susikirtimo vietoje jų tauti-

* Ten pat.— P. 155—156.
** Ten pat.— P. 159—160.

nes kovas neutralizuoti — ji būtų jau gal seniai į tris lopinius sudraskyta. Jei Olandija nebūt mokėjusi palaikyti lygsvaros tarp vokiečių, anglų ir prancūzų interesų, vargiai ji būt pasiekusi tokios gerovės ir garbės. O Danija laikėsi kaipo Zundo sąsiaurio sargas, patogus visiems galingiesiems.

Lietuva gali būti Europoje vertinama kaipo Nemuno žiočių sargas, kaipo lygsvaros palaikytoja tarp slavų ir germanų, kiek jų interesai susikerta Baltijos pamary. Bet didžiausias ir kilniausias jos vaidmuo būtų kaip tautinių ir kultūrinių kovų neutralizuotojos toje zonoje, kur susitinka lietuviai, lenkai, gudai, žydai ir dar kitos tautos. Rimtai norint sustabdyti pradėtą čia balkanizaciją, tektų sugrąžinti Lietuvai senąją jos sostinę, o pačią Lietuvą perorganizuoti federalizmo pagrindais, kad maksimumas piliečių galėtų naudotis laisve ir tvarka" *. „Svarbu čia priminti, kad federalizmo idėja atitinka ir pasaulinės santvarkos eigą. Aukščiausį veiklumą ir gerovės laipsnį kaip tik yra pasiekę federalinės ar bent regionalinės valstybės, bet ne centralizuotos" **.

d. *Sąjungininkų klausimas.* Čia gali kilti klausimas, kokia tarptautinių santykių linkmė palankiausia yra mažųjų tautų išsivystymui, nepriklausomumui ir klestėjimui. Pasirodo, visų pirma, kad „maža valstybė labiausiai užtikrina sau saugumą, jei ji yra reikalinga kuriai didžiajai valstybei" ***. „Juo didesnės varžytynės didžiųjų tarpe, tuo mažosios valstybės darosi vis labiau reikalingesnės didžiosioms. Ir kol didžiosios valstybės ieško tarpusavio lygsvaros, tol niekas negalės iš politinio žemėlapio išbraukti tokių aukštos kultūros lizdų, kaip Belgija, Olandija, Danija ir Šveicarija" ****. Žodžiu tariant, palanki tarptautinė konjunktūra, tinkamai išnaudota, yra pirma viltinga sąjungininkė mažajai tautai.

Lygiai svarbus veiksnys tautos kovoje už savo būvį ir nepriklausomumą yra aukšta kultūra. Tai tarsi antra

---

* Ten pat.— P. 153.

** Ten pat.— P. 152—153.

*** Ten pat.— P. 142.

**** Ten pat.

mažosios tautos sąjungininkė. „Jau paminėtos keturios valstybės, o šalia jų Švedija ir Norvegija, taip sukultūrina savo piliečius, įveda tokią puikią tvarką ir įgyvendina laisvę, moksluose ir kultūroje padaro tokių žygių, o savo literatūroje paskleidžia tiek universalinės reikšmės idėjų, kad šitiek dvasinių turtų pasauliui neatskleidžia jokia lygaus didumo didžios valstybės provincija. Tai kilniųjų aukštybių nepavergiama jėga" *. Tokių mažų kraštų moralinis prestižas civilizuotame pasaulyje tiek yra didelis, kad nieks nebaudžiamai nedrįsta kėsintis prieš jų laisvę.

Bet ne vien tik moralinis prestižas saugoja mažas aukštai kultūringas tautas. Tokia tauta pigiai neišsižada savo laisvės, o tai yra atgrasinimo ginklas. Pavergimo „pavojus tikriausiai sumažės tuo atveju, kai Baltijos tautoms pavyks greitu tempu suintensyvinti savo ūkį, Belgijos ar Šveicarijos aukštumon pakelti savo intelektualinį ir bendrai kultūrinį *niveau*, sukelti didelį laisvės pamylėjimą ir kartu su juo patriotizmą plačiose masėse, trumpiau tariant: įtraukti šalį aktyvios, ar dar geriau — ultraaktyvios civilizacijos zonon. Tuomet moralinis Baltijos prestižas būtų per daug galingas, o jų užkariavimas Rusijai reikštų tarsi dinamito statinės pasistatymas prie savo virtuvės pečiaus. Šitokiose apystovose mūsų padėtis būtų saugi, net ir tuomet, kai Rusijos ekonominiai interesai Baltijos uostuose net labai padidėtų" **.

Buvo paminėta apie sąjungininkus netiesiogine prasme. Gali būti Lietuvai sąjungininkų ir tiesiogine prasme, bet gerų tokių sąjungininkų prirodyti jai ne taip lengva. Neabejotina, kad Baltijos sąjunga būtų pageidaujama visoms Baltijos respublikoms. Bet į šitą sąjungą eiti mažai užinteresuota yra Suomija dėl savo saugesnės padėties ir neturėjimo Rusijai būtinų uostų. Latvija ir Estija linkusios yra orientuotis į Lenkiją, tuo tarpu kad Lietuva tai linkmei jokiu būdu pritarti negali. Lietuva būtų greičiau linkusi matyti Baltijos politinę sąjungą su nusikračiusia bolševikais Rusija, bet dar labiau būtų pageidaujama sueiti į politinio solidarumo santykius su Skandinavija.

---

* Ten pat.— P. 141.

** Ten pat.— P. 142—143.

e. *Ekonominių santykių stiprinimas su politiškai nepavojingomis tautomis.* Kaip ten bebūtų su politinių sąjungininkų klausimu, reik visados aiškiai nusimanyti, kad „gyvi tautos interesai dažnai verčia politinių simpatijų nesulieti su ekonominiais ar kultūriniais reikalais" *.

„Lietuvos ir kitų Baltijos respublikų ekonominių interesų zonon pakliūva visi kraštai aplink Baltijos ir Šiaurės jūras. Jų eksportas eina į vakarus, o jų tranzitas cirkuliuoja tarp vakarų ir rytų" **. „Mūsų trijų šiaurės kaimynų užsieninėje prekyboje pirmą vietą užima Anglija, paskiau seka Vokietija ir Belgija. Gera, nes šitaip ne taip pavojinga jų ekonominė ir politinė hegemonija, o skirianti jūra paskatina mūsų kaimynų laivyno ūgį, kurs garantuoja susisiekimo krypčių įvairumą ir savarankiškumą.

Lietuvos padėtis šiuo atžvilgiu yra prastesnė, nes ji turi ilgą sausumos sieną su dideliais pramoningais kaimynais. Jų ekonominis įsigalėjimas Lietuvoj jau dabar jaučiamas ir eina tvirtu, planingu keliu. Turint su jais politinio pobūdžio ginčų, jie darosi mažai valstybei nepaprastai pavojingi, nes visuomet gali pavartoti prieš Lietuvą ekonomines represijas. Kad šitos galimos represijos netaptų Lietuvai katastrofingos, reikia išplėsti žymiai didesnius ekonominius santykius su tolimesnėmis Baltijos kolonizacija nesuinteresuotomis valstybėmis. Šiaurės kaimynų pavyzdys rodo Anglijon ir Belgijon" ***. Pavyzdžiui, tuo tarpu kai Lietuva daugiau kaip pusę savo eksporto atiduoda Vokietijai ir tik ketvirtą ar penktą dalį — Anglijai, Suomija šeštą dalį savo eksporto atiduoda Vokietijai, o 40% — Anglijai; Estija tuo pačiu laiku Anglijai atiduoda 30%, Vokietijai 30%; Latvija Anglijai atiduoda beveik trečdalį savo eksporto, o ketvirtadalį — Vokietijai. Taip maždaug atrodė svarbiausiose pozicijose Baltijos Respublikų eksportas 1927—1929 m. Aišku, iš čia matyti Lietuvos eksporto linkmės dezavantažas.

„Neprivalu užmiršti, kad Klaipėdos vidujinė, politinė ir kultūrinė santvarka Vokietijai ilgai dar rūpės. Ir jos rūpesniai bus dažniausiai priešingi lietuvių tautos intere-

* Ten pat.— P. 166.
** Ten pat.— P. 168—169.
*** Ten pat.— P. 169.

sams. Jeigu Lietuva nebus užtikrinusi savo ūkio produktams tinkamos vietos Anglijoje, Belgijoje ar kur kitur, o beveik viską pardavinės gretimam kaimynui, tai Lietuva neteks žmoniškų galimybių net ginčytis su tuo dideliu kaimynu, nuo kurio priklausys mūsų ūkininkų produktų kainos ir progos ką nors parduoti <...> Kad Vokietija kol kas priima ir antros ir trečios rūšies prekes, Lietuvai nėra ko džiaugtis, nes tuom atbukinamas tas pažangos akstinas, kurs skatina mus lygintis į Vakarų Europą, daugiau ir geresnių produktų gaminti ir gauti už juos aukščiausias kainas Londone, Berlyne, Briusely ir kitur. Tad Lietuvai nepaprastai svarbu yra bent dvigubai išplėsti savo prekybą su tolimesniais, gerų produktų ir aukštų kainų kraštais. Tai duoda galimybių greičiau praturtėti ir, kas be galo svarbu, sustiprinti mūsų nepriklausomybę" *.

f. *Antiseptinis atskiedimo metodas prieš kultūrinį užgožėjimą.* Ne tik politiniai ir ekonominiai santykiai sudaro tautų gyvenime užgožėjimo aplinkybes. Kultūrinis santykiavimas ir ypač kultūrinės paskolos dažnai esti ir politinio pavergimo progos. „Mažosios tautos, kartais ir vidutinės, sunkiau išvengia didesnių kaimynų užgožėjimo pavojaus. Todėl tos jų, kurios labai nori kultūrinio savarankiškumo ir net kai kurio originalumo, vengia kiek galėdamos kultūrinių paskolų iš didesniųjų ir labai artimų, betarpių kaimynų, nes šimtmečiui ar keliems praslinkus didžiosios tautos mėgsta tas paskolas atsiimti su labai dideliais procentais" **. Tarp kitų tautų šitą dėsnį gerai yra patyrusi ant savo kailio Lietuva, brangiai užmokėjusi už savo paskolas tiek germanams, tiek ir slavams.

„Tačiau moderniškose kontaktų ir interpenetracijų apystovose negalima nė vienai tautai išvengti savo kaimyno kultūrinės įtakos, ypač jei tas kaimynas aukštai kultūroje pakilęs ir gerai organizuotas: uždarysi jam duris — eis per langus, uždarysi langus — eis per sienos plyšius. Prieš tokį užgožėjimo pavojų šiais laikais vartojamas atskiedimo metodas, sudaras tautiniame organizme antiseptinį procesą" ***. Šio metodo esmė reikalauja prieš kultūrin-

* Ten pat.— P. 171.
** Ten pat.
*** Ten pat.

go ir stipraus kaimyno įtaką pastatyti kitų kultūringų tautų įtaką, kuri galėtų neutralizuoti pirmosios pavojingą mažai tautai reikšmę. Pavyzdžiui, tokioms Olandijai arba Čekoslovakijai būtų sunku atsilaikyti prieš galingą vokiečių kultūros įtaką, jei šitos tautos nesistengtų plačiai atidaryti pas save duris prancūzų ir anglų kultūrinei įtakai.

Mūsų šiaurės kaimynai iš Baltijos pajūrio suprato jau šito metodo racionalumą ir stengiasi sąmoningai atrinkti kultūrinių įtakų šaltinius. „Tuo pačiu keliu pasekė ir atgimusi Latvija. Vos spėjo ji atkovoti savo politinę nepriklausomybę — tuojau padėjo pamatus ir kultūriniam savarankiškumui: įkūrė anglišką kolegiją, prancūziską gimnaziją, prancūzų institutan pasikvietė keletą prancūzų profesorių. Ji pasiskubino padaryti tai, ką daro kiekviena atsargi ir toli matanti tauta <...> Tik viena Lietuva kol kas be atodairos prisiima galingo kaimyno visas gerai organizuotas ir planingai teikiamas dovanas, nes mūsų būde daugiau yra pasyvumo ir pasitikėjimo laiku, kurs dirba daugiau mūsų pražūčiai negu išganymui" *. Be rusų ir lenkų, kurių kultūrinė įtaka gali būti lietuvių tautai pavojinga, bet šiomis aplinkybėmis yra neutralizuojama dėl susidariusios konjunktūros, „trečias didelis kultūringas Baltijos kaimynas — Vokietija — turės didžiausios įtakos Baltijos tautų kultūrai ir tai dėl kelių priežasčių: vokiečių Europoje arti 80 milijonų, taigi jie yra didžiausia Europos tauta ir užima centrinę, t. y. patogiausią padėtį; jie turi įleidę stiprias diasporas į visų kaimynų tautinius organizmus, ypač pietuose ir rytuose <...> Rytuose nėra nė vienos tautos, kuri galėtų tapti Vokietijos kultūriniu konkurentu. Vokiečių kultūriniai turtai labai dideli, o jų kultūrinė įtaka plečiama puikiai organizuotu ir planingu būdu. Jų kultūrinė įtaka nepavojinga Suomijai ir Estijai, truputį pavojinga Latvijai, bet daug daugiau — Lietuvai, ypač kad lietuviai nėra pratę iš viso svetimoms įtakoms atsispirti tiksliais ir organizuotais metodais" **.

Kas darytina tokiose aplinkybėse? „Lietuvių kultūriniam atsparumui padidinti antiseptikai turėtų būti imami

* Ten pat.— P. 172.
** Ten pat.— P. 173—174.

iš anglų, keltų, prancūzų ir net italų kultūrų. Dėl padėties panašumo mums priderėtų smulkiai studijuoti belgų, čekų ir šveicarų įgytą kultūrinį patyrimą, o tautinio atsparumo atžvilgiu reikalingiausios mums studijos turėtų apimti gyvenimą japonų, žydų, airių, Kanados prancūzų ir kai kurių kitų už savo likimą gudriai kovojusių tautų" *.

III. *Vedamosios išvados tautinei mūsų politikai*

1. *Kategoriniai imperatyvai tautinei mūsų politikai*

Aukščiau išdėstyta svarbiausios liečiančios lietuvių tautą ir Lietuvos kraštą idėjos, kurios randa vietos dr. K. Pakšto veikale „Baltijos respublikų politinė geografija". Nelaikau čia savo uždaviniu įeiti į pačio veikalo, tiek į atpasakotų davinių ir idėjų kritiką. Tai būtų analoginės specialybės mokslininko uždavinys. Visi paliesti klausimai man rūpėjo labiausiai kultūros atžvilgiu, kaipo žmogui, turėjusiam reikalo su bendra kultūros problema ir taip pat tautinės lietuvių kultūros klausimu. Šituo atžvilgiu negalima nekonstatuoti, kad, neskaitant nebent smulkmenų, bendra dr. K. Pakšto veikalo linija yra giliai teisinga ir tikrai pamokoma. Dr. K. Pakštui, mano įsitikinimu, pasisekė tinkamai įvertinti dabartinę kultūros padėtį ir teisingai nurodyti, kokia linkme privalu eiti, kad galėtume atsilaikyti tautų kovoje už būvį ir užimti kitų tautų tarpe garbingą vietą.

Naudojantis daviniais ir sumetimais, kurių patiekia jo veikalas, galima jau nustatyti tvirtą liniją mūsų tautinei politikai ūkio, kultūros ir tautinių santykių srityje. Reali tautos politika turi remtis, iš vienos pusės, savo krašto ir tautos pažinimu, o iš antros — tais reikalavimais, kurių stato bendroji kultūringo pasaulio pažanga ir tautų lenktyniavimosi faktas. Realybės pažinimas tautinei politikai yra reikalingas tam, kad galima būtų orientuotis apie medžiagą, su kuria turima reikalo. Nusimanyti apie kultūrinės pa-

* Ten pat.— P. 174.

žangos idėją reik tam, kad galima būtų matyti, kur privalu vesti savo tautą. Pagaliau reik skaitytis su aktualiomis tautų lenktyniavimosi aplinkybėmis, nes nuo to pareina būdai, kaip galima apsaugoti savo tautą nuo pralaimėjimo gyvenimo kovoje ar, atvirkščiai, vesti ją laimėjimo keliu.

Dr. K. Pakšto veikale mes randame kaip tik visus šituos davinius, kurie leidžia nustatyti vedamąją liniją realiai tautinei politikai, neužmerkiančiai akių prieš tai, kas yra blogo tautiniame mūsų gyvenime, ir aiškiai matančiai, kas privalu daryti laimingesnei ateičiai. Remiantis šitais daviniais, galima formuluoti savo rūšies *„kategorinius imperatyvus"* realiai tautinei lietuvių politikai. Tai ir bandysiu padaryti, norėdamas atsiekti praktinių išvadų iš ilgoko dr. K. Pakšto veikalo atpasakojimo, kiek jis liečia Lietuvą.

1) *Po mirties grasme Lietuva privalo planingai sutvarkyti antropologinį savo ūkį.* Šitam aktualiausiam tautos gyvybei reikalui reik tarp kitko sistematingai didinti kaimo ir miestų talpumą, nuosekliai dauginant pragyvenimo šaltinius ūkio, pramonės ir prekybos priemonėmis, planingai keliant tautos sveikatingumą ir racionaliai tvarkant krašto emigraciją.

2) *Vardan elementarinio žmoniškumo turi griebtis griežtų priemonių nedovanotinam kūdikių mirtingumui krašte sustabdyti.* Nekalbant jau apie bendras priemones tautos sveikatingumui kelti, privalu visų pirma nuplauti nuo savęs didžiausio barbariškumo dėmė sveikatos departamento žygiais, propagandos priemonėmis ir t. t.

3) *Lietuva turi susirūpinti skęstančios svetimose jūrose savo išeivijos likimu ir nė vieno išeivio nebeišleisti neplaningai iš savo krašto.* Privalu dar išgelbėti nuo nutautimo tuos išeivius, kuriuos galima, ir planingai sutvarkyti būsimąją emigraciją pagal racionalios kolonizacijos reikalavimus. Šiam reikalui pirma turi būti atlikti tyrinėjimai ir reikiamos studijos.

4) *Lietuvių tauta privalo sustabdyti nutautimo vyksmą savo lingvistinės teritorijos periferijoje iš lenkų, vokiečių ir gudų pusės.* Slenkąs į priekį lietuvių nutautimo vyksmas iš stipresnio kaimyno pusės, kad ir vykstąs nevaldomoje tautinėje teritorijoje, yra didelis pavojus tautos nepriklausomybei; todėl tenka sistemingai palaikyti tokiose perife-

rijose lietuviškos tautinės sąmonės gyvavimą, ruošiant joms inteligentijos, vedant atitinkamą propagandą ir šiaip jau palaikant tautinį bendravimą.

5) *Geresnės ateities vardan Lietuva turi planingai ruoštis tapti intensyvaus tranzito kraštu.* Kadangi ateityje nuo tranzito išsivystymo turės padidėti ir krašto talpumas, ir jo turtingumas, tai jau iš anksto tenka tranzito reikalais tinkamai susirūpinti, plečiant susisiekimo tinklą, ruošiant žmones prekybos ir pramonės mokyklose ir šiaip jau išvystant žmonėse komercinių sugebėjimų.

6) *Platesnių perspektyvų vardan Lietuva privalo tinkamai išnaudoti savo pajūrį ir įsisteigus prekybos laivyną, tapti jūrine valstybe.* Šiam tikslui turėtų tarp kitko tarnauti įsistiprinimas Klaipėdoje, įsteigimas joje jūrininkų mokyklos, suinteresavimas platesnių tautos sluoksnių laivyno klausimu ir apskritai sukėlimas tautoje vajaus į jūrą.

7) *Savo nepriklausomumo vardan Lietuva turi padėti visas savo pastangas išvystyti intensyviems ekonominiams santykiams su tolimesniais kaimynais, nesuinteresuotais Lietuvos kolonizacija ir politiniu jos pavergimu.* Šituo atžvilgiu Lietuvai ypatingai pavojingos yra Vokietija ir Lenkija, todėl ekonominius santykius su jomis reikėtų atstoti intensyviais santykiais eventualiai su Anglija ir Belgija.

8) *Lietuvos pavojinga padėtis, svetimų įtakų intensyvumas, ypač iš vokiečių pusės, ir reikalas išlaikyti konkurenciją su tvirtomis kultūringomis tautomis verčia lietuvių tautą atstoti žmonių gausingumą ir didelę materialę galybę galinga technika, intensyviai išvystytu ūkiu, aukšta dvasine kultūra ir tarp kitko nepaliesta ištvirkimu dorove.* Tik prie tokių aplinkybių lietuvių tauta sugebės turėti lietuviškus miestus su gyva prekyba ir pramone, laivyną, inteligentijos gausingumą, keliantį kultūrą į aukščiausius laipsnius, ir kitus veiksnius, be kurių, akivaizdoje pavojingų ir stiprių priešų, tauta tegali būti vien liūdnos defenzyvos ir merdėjimo stovyje.

9) *Lietuvių tautai yra gyvybės klausimas kuo veikiausiai paimti spartaus vertikalinio augimo liniją, gilyn ir aukštyn, kad galima būtų tinkamai apsiginkluoti techniškai, intelektualiai ir apskritai kultūriškai.* Šituo atžvilgiu intensyvus švietimo išvystymas turėtų būti pastatytas pir-

mon eilėn. Privalomas ilgametis visuotinis mokymas ir platus visų rūšių aukštesniųjų mokyklų tinklas, ruošiąs technikų, ekonomistų, komersantų, agronomų ir šiaip jau specialistų praktikų techninio ir ekonominio gyvenimo šakoms, yra lietuvių tautai aktualiausias reikalas.

10) *Lietuva turi padaryti savo nepriklausomą buvimą reikalingu didelėms kaimyninėms valstybėms, kaipo tautinių kovų neutralizuotoja, pusiausvyros palaikytoja ir svarbių punktų sergėtoja.* Šita prasme Lietuva gali būti Nemuno žiočių sargas, pusiausvyros palaikytoja tarp slavų ir germanų ir tautinių kovų neutralizuotoja tarp visų tų tautinių gaivalų, kurie yra įsigalėję kadaise tautinėje lietuvių teritorijoje. Čia Belgija, Olandija, Šveicarija ir Danija turi tarnauti Lietuvai pamokomais pavyzdžiais.

11) Lietuvai privalu stiprinti politinė savo nepriklausomybė įsigyjant tarptautinėje plotmėje moralinį prestižą, viduje — visuotinai reikšmingą kultūrą ir pavyzdingą vidaus santvarką, raginančią piliečius mylėti nepriklausomumą ir išvidinę laisvę. Viso pasaulio pagarba ir piliečių patriotizmas yra jėgos, kurios tautinio nepriklausomumo apgynimo sistemoje turi savo būtiną vietą.

12) *Lietuva turi išvengti kultūrinio priklausomumo nuo artimų stipresnių kaimynų ir užmegzti tamprius kultūrinius santykius su tolimesnėmis kultūringomis tautomis pagal antiseptinį atskiedimo metodą prieš kultūrinį užgožėjimą.* Šiuo metu, kai bolševikiškoji Rusija yra gerokai izoliuota tiek savo nenormalia padėtimi, tiek lenkiškuoju koridoriumi, ir kai nuo Lenkijos skiria Lietuvą sunkiai peržengiama administracinė linija, ypatingai pavojinga yra planingai ir sumaniai plečiama vokiečių įtaka, paremta dar ekonominiais santykiais ir politine konjunktūra.

13) *Okupuoto Vilniaus atvadavimas turi būti lietuvių tautos laikomas viso savo likimo klausimu, ir visos tautos pastangos turi būti koordinuojamos šituo tikslu* — Lietuvių tauta privalo gerai nusimanyti, kad Vilniaus atvadavimas pareis ne tik nuo tarptautinės, Lenkijai nepalankios, konjunktūros, bet ir nuo išvidinio Lietuvos susiorganizavimo, tolerantiškos kultūringos politikos ir visuotinai reikšmingos tautinės kultūros.

14) *Norint apimti savo etnografines ribas, išeinančias iš lingvistinių ribų, Lietuva turi skaitytis su šitos platesnės*

teritorijos daugiakalbiškumu ir savo politiką vesti kultūrinio ir politinio federalizmo linkme. Lietuvai būtų nedovanotinas savo pozicijos silpninimas ir apsilenkimas su savo padėties pašaukimu stengtis sudaryti vieningą valstybę, kuri nesiskaitytų su susidariusiomis Lietuvos teritorijoje mažumomis ir deformuotomis periferijomis. Todėl tam tikras išmintingas ir atsargus federalizmas Lietuvai yra neišvengiamas, jei ji nori išeiti iš grynai lingvistinių lietuvių tautos ribų.

Štai kaip atrodo pagrįstos ištisu mokslo veikalu vedamosios idėjos, kurios turėtų būti padėtos kertiniu akmenimi tautinėje politikoje. Tokia politika būtų ne tik tautinė, bet ir tautiška tikra šito žodžio prasme. Užbrėžta ilgesniam laikui plačiu iniciatyvos užsimojimu, ji skaitytųsi su visomis lietuvių tautos ir Lietuvos krašto ypatybėmis ir būtų atremta į gerai ir plačiai suprastus lietuvių tautos interesus. Kai dabar su reikalu ar be reikalo įprasta pas mus kalbėti apie tautiškus dalykus, būtų tikrai išmintinga ir savo vietoje susirūpinti šitaip suprastos tautiškos politikos reikalais.

2. *Pareiga jais susidomėti Lietuvos vyriausybei, pedagogams ir jaunajai kartai*

Iš eilės bus ne pro šalį paakinti mūsų visuomenę, kas turėtų šiaip ar taip susidomėti ir susirūpinti aukščiau užbrėžtos tautiškos programos realizavimu. Pasirodo, kad tautiškos politikos programa gali ir privalo būti realizuojama, iš vienos pusės, politinio veikimo, o iš antros pusės, tautos auklėjimo tvarkoje. Politinio veikimo tvarkoje plačiai suprastos tautiškos politikos reikalais turi pareigą susirūpinti visų pirma krašto vyriausybė, kurios rankose yra toks galingas įrankis kaip valdžios aparatas.

Iki šiolei mes gyvenome politikoje tą naivaus diletantizmo periodą, kai politikų nejaučiama reikalo rimtų studijų ir planingo dairymosi plačiame kultūringame pasaulyje. Mūsų valdovų dažnai manoma, kad pakanka siauro „gaspadoriško" akiračio, kad galima būtų valdyti kraštas kultūringu ir pažangiu būdu. Todėl taip dažnai jų priemonės tikrai barbariškai atrodo Vakarų Europai ir tokią

liūdną *renomé* daro mūsų Lietuvai. Tuo tarpu Lietuvos politinės geografijos trumpa apžvalga galėjo pakankamai gerai įrodyti, kiek jos daviniai yra svarbūs įvairioms valdymo šakoms.

Sakysime, Švietimo ministerijai yra reikalingos rimtos studijos, liečiančios Lietuvos tautinės kultūros problemą ir jos intensyvaus kėlimo klausimą. Šitų studijų šviesoje Švietimo ministerijai galėtų paaiškėti, kad jos uždavinys yra ne varžyti privatinės iniciatyvos ir kultūrinio apsisprendimo laisvę nepateisinamo etatizmo priemonėmis, bet papildinėti privatinės iniciatyvos stoką ir žadinti kūrybines tautos pajėgas, išvystant kultūrinį tautos aktyvumą, Švietimo ministerija per daug dar turi Lietuvoje darbo ir neišpildytų uždavinių, kad ji galėtų gaišinti energiją kovoje su visuomenės kultūriniu apsisprendimu. Rimtos studijos šitoje srityje galėtų gerokai prablaivinti Ministerijos nusistatymą ir pakreipti jos energiją ten, kur labiausiai jaučiami mokyklinio švietimo, kultūros ir tautinio valstybinio susipratimo trūkumai.

Žemės ūkio ministerijai ir Finansų ministerijai (su jos prekybos ir pramonės departamentais) turėtų rūpėti tos studijos, kurios liečia technikos, ekonominio gyvenimo ir apskritai tautos materialinės politikos klausimus. Tik gilus ir platus susipažinimas su šitais klausimais galėtų leisti išeiti iš pusiau sąmoningo elgimosi ekonominės politikos klausimuose ir užbrėžti drąsų planą geresnei ateičiai.

Užsienio reikalų ministerijai derėtų nemažiau turėti reikalo su politine geografija, nes jai tenka rūpintis teritorijos, tarptautinių — ekonominių, kultūrinių ir grynai politinių — santykių klausimais. Tik rimtos studijos galėtų išgelbėti mūsų užsienio politiką nuo to neplaningumo ir nuostolingumo, kuriais iki šiolei ji pasižymėjo.

Vidaus reikalų ministerija turėtų tarp kitko labiau susidomėti antropologinio ūkio klausimais, kad galėtų sąmoningai sekti ir normuoti tautos sveikatingumo reikalus, taip menkai aprūpinamus ikišioline jos darbų linija. Sykiu su Užsienio reikalų ministerija ji turėtų pastatyti ant rimtų pagrindų tautos emigracijos klausimą, kad galima būtų pagaliau sustabdyti šitą nuostolingą tautos kraujo plaukimą į svetimas jūras ir normuoti emigracijos judėjimą planingos kolonizacijos principais.

Susisiekimo ministerijai privalu susirūpinti studijomis apie susisiekimo santykiavimą su visu ekonominiu ir kultūriniu krašto gyvenimu, kad ji kontakte su Žemės ūkio, Finansų ir Užsienio reikalų ministerijomis galėtų išvystyti krašte tokį kelių tinklą, kurio reikalauja ne tik vidaus gyvenimas, bet ir tarptautiniai santykiai ir, tarp kitko, ateityje numatomas intensyvesnis tranzitas.

Štai tik keli paakinimai apie rimtų studijų reikalingumą mūsų valdymo organams.

Kai šitie paakinimai adresuojami beasmenėms įstaigoms, gali kilti klausimas, kas turėtų būti primintų pareigų subjektai. Suprantama beveik savaime, kad pirmoje eilėje tai yra patys ministeriai, kurie neša moralinę ir juridinę atskaitomybę už valdomas jų ministerijas. Ogi šiais autokratiškais laikais jų atsakomybė yra dar labiau padidėjusi, nes jie yra daugiau ant savęs pasiėmę, atsisakę nuo viešos kontrolės iš visuomenės pusės. Taigi šiais laikais galima ir privalu iš ministerių reikalauti didesnio kompetentingumo, negu kitais normalesniais laikais. Jei kuriam ministeriui stoka asmeninio kompetentingumo, tai tokiu atveju jam yra pareiga tai atpildyti su pagalba nusimanančių patarėjų ir ekspertų.

Šalia vyriausybės, visuomenė niekados nėra atpalaiduojama nuo privatinės iniciatyvos, ir todėl ji taip pat turėtų susidomėti ir, kiek nuo jos pareina, vykdyti tuos tautiškos politikos reikalavimus, kurie yra pagrįsti politinės geografijos daviniais.

Bet mūsų pasyvi ir neturtinga savo iniciatyva visuomenė nėra tinkamai išauklėta aktyvumo prasme, kad ji sugebėtų daug padaryti savo nesuorganizuotomis pajėgomis. Daug didesnis dalykas yra įtraukti į realizavimą tautiškos politikos idealų pedagogus ir jaunuomenę. Šis pasakymas gali ne vieną pedagogą išgąsdinti savo politiniu turiniu: juk tai reiškia, pasakys nesusipratėlis, traukti jaunuomenę į politiką? Tačiau čia reik tik nesusipratimą išaiškinti.

Savo laiku šio straipsnio autoriui teko įrodinėti *, kad politinis jaunuomenės auklėjimas ne tik yra faktinai neišvengiamas, bet ir sąmoningai privalomas, kaipo plačiai ir gerai suprantamo visuomeninio auklėjimo dalis.

---

* Žr.: Židinys.— 1928.— Nr. 4.

Politinis jaunuomenės auklėjimas negali būti partyvinis ta prasme, kad jis ruoštų jaunuomenę vienos partijos reikalams, nors šita partija ir būtų valdančioji. Kitaip tariant, politinis auklėjimas negali ruošti jaunuomenės konkrečiai aktualiai vienos partijos politikai. Bet visuomeninis jaunuomenės auklėjimas gali ir privalo ruošti jaunuomenę bendrai patriotiškai politikai. Ir todėl patriotinio politinio auklėjimo programa gali būti sudaryta pedagogams vadovautis ir jaunuomenei pasisavinti.

Šita prasme visos neabejotinos išvados iš politinės Lietuvos geografijos, panaudotos mūsų tautiškai politikai nustatyti, gali ir privalo būti įdiegtos jaunoms kartoms sykiu su patriotiniu auklėjimu. Pavyzdžiui, ar gali būti abejonės, kad patriotinis auklėjimas reikalauja mūsų jaunuomenę orientuoti pagal šias pagrindines mūsų tautiškos politikos idėjas?

1) *Kiekvienas lietuvis turi pareigos rūpintis gyventojų prieauglio klausimu, nepamiršti nutaustančios periferijos tautinėje teritorijoje ir skęstančios nutautime emigracijos.*

2) *Kiekvienas lietuvis privalo kiek galėdamas didinti Lietuvos gerovę ir nepamiršti apie reikalą įsistiprinti pajūryje, sudaryti laivyną, išnaudoti tranzito galimybes ir sueiti į ekonominius ir kultūrinius santykius su politiškai nepavojingomis tautomis.*

3) *Kiekvienas lietuvis privalo gerai įsisąmoninti, kad Lietuvos padėtyje tvirčiausias nepriklausomybės ginklas yra aukšta materialinė ir dvasinė kultūra ir intensyvus kultūrinis aktyvumas.*

4) *Kiekvienas lietuvis turi pareigos įsisąmoninti, kad Lietuva tik tada tegalės atsilaikyti nepriklausoma, kai ji sugebės realizuoti kultūringą santvarką ir piliečių sutarimą iš vidaus ir užinteresuotų jąja tarptautinių jėgų pusiausvyrą iš viršaus.*

5) *Kiekvienas lietuvis turi pareigos nepamiršti, kad Vilniaus atvadavimas yra Lietuvai viso likimo klausimas, ir dirbti visomis savo jėgomis šita linkme.*

Kai šitie tautiškos politikos principai įeis į visuomenės kūną ir kraują per naujų kartų auklėjimą, Lietuva iš tikro galės būti rami dėl savo ateities!

Kad tai iš tikro galėtų įvykti, reik rimtai susirūpinti patriotiniu jaunuomenės auklėjimu, atremtu į realinį tau-

totyros ir kraštotyros klausimų pažinimą. Tinkamai pagaminta jaunuomenei literatūra, specialios pamokos bei paskaitos ir plačiai pastatytos jaunuomenės ekskursijos gimtajame krašte yra svarbiausios priemonės, kuriomis galima būtų padėti naujai kartai įgyti realų pažinimą savo krašto bei tautos ir sykiu tokį aktyvų patriotizmą, kokio reikalauja gerai ir plačiai suprasta tautiška politika. Šiuo atžvilgiu per maža yra daroma Lietuvoje, nes nesirūpinama tikrai pagrįsti savo tautos ir krašto gerovę patriotiniu naujos kartos išauklėjimu. Tinkamas, pedagoginis, dr. K. Pakšto knygos supopuliarinimas jaunuomenės reikalams galėtų pradžiai turėti pageidaujamos reikšmės.

Baigdamas pridėsiu dar vieną trumpą paakinimo pastabą. Neseniai prof. Mykolas Biržiška patiekė Universiteto senatui plačiai suprantamos Kultūros akademijos sumanymą. Šito sumanymo mintimi einant, Universiteto senatas turėtų konkretizuoti jį projekto pavidale ir pasiūlyti vyriausybei, kaipo realizuotiną Lietuvos gerovės sumetimais reikalą.

Iniciatoriaus supratimu, Kultūros akademija turėtų savyje sujungti įvairias funkcijas: ir paprastos Mokslo akademijos, ir kultūros kėlimo draugijos, ir kultūros fondo. Tai būtų įstaiga, kuri sukoncentruotų kultūros reikalų aprūpinimą ir forsuotų intensyvią kultūrinio išsivystymo eigą visose tautinio gyvenimo srityse. Sumanymas, be abejonės, vertas gyvo susirūpinimo ir stipriausio parėmimo. Netrukus Lietuvos visuomenė turės progos įsitikinti, ar išlaikys šitą elementarinį kultūrinį egzaminą mūsų šviesuomenė, nuo kurios pareina paremti Kultūros akademijos sumanymą, ir krašto vyriausybė, nuo kurios pareina jį realizuoti valdžios priemonėmis. Taigi domėkimės, kaip sprendžiami mūsų tautos ir mūsų krašto gyvybės klausimai!

Penktas skirsnis

TIKRAS PATRIOTIZMAS IR JO REIŠKIMOSI LYTYS

Reikalas apsiginkluoti prieš nacionalizmo pavojų

Paskutiniais laikais kaskart dažniau pasitaiko progos pastebėti, jog grįžtamoji agresyvaus nacionalizmo banga eina vis stipryn. Nepasotinamieji karo pergalėtojų apetitai, internacionalistinio bolševizmo paklaidos ir sunkios aplinkybės, kurios kompromitavo nesusipratusios minios akyse taikingai nusistačiusių žmonių akciją,— visa tai sustiprino nacionalistinę reakciją, kuri ėmė net svajoti apie diktatūrą po to, kai fašistų žygis Italijoje apsivainikavo laimėjimu. Agresyvaus nacionalizmo akcijai yra simptominga tai, kad ji lengvai apsieina su konstitucinėmis ir parlamentinėmis garantijomis ir stengiasi mušti savo priešininkus ginklu, kuris nulėmė Rusijoje bolševizmo laimėjimą. Bet kaip tik todėl, kad nacionalistiškas fašizmas, kaip ir kosmopolitiškas bolševizmas, nusižengia prieš demokratinės santvarkos pagrindus, blaiviai mąstančiam žmogui negali būti abejojimo, jog šiais laikais nei vieno, nei antro laimėjimas negali būti nei realus, nei pastovus, ir jog ir vienas, ir antras ruošia sau istorijos pasmerkimą.

Kaip visur, taip ir pas mus Lietuvoje fašizmas yra radęs taip pat šiokių tokių atbalsių. Šis faktas gali mums būti gera proga rimtai susirūpint klausimu, ar viskas tvarkoje tautinio mūsų gyvenimo pakraipoje; ar, susidūrę su realios tikrovės pagundomis, mes nusimanysime, ko privalome laikytis ir kaip kovoti su aklais tautinio temperamento polinkiais. Šitokiu metu dera ypatingai susidomėti tikro patriotizmo principais, kad, apsipažinus su jais, galima būtų sąmoningai spręsti išvidinės tautinio mūsų gyvenimo apraiškos ir nustatyti tautiniam veikimui tinkamą vagą. Todėl šios dienos pasikalbėjimą esu paskyręs patriotizmo principams nagrinėti, tikėdamasis pačiu jų iš-

aiškinimu palengvinti mūsų visuomenei apsisaugoti nuo apraiškų, kurios suteptų tautinę mūsų sąžinę agresyvaus nacionalizmo žygiais.

I. *Tikrojo patriotizmo savybės*

1. *Tautinės savo individualybės meilė*

Patriotizmo supratimas yra tvirtai surištas su tautybės supratimu. Dera tad visų pirma pasakyti keletas žodžių apie šitą pastarąją.

Tauta, formaliai sprendžiant, yra žmonių masė sujungta bendros kolektyvios, arba sutelktinės, individualybės lytimi. Tiesą pasakius, kiekviena draugija, kiekviena visuomenė sudaro šiaip ar taip savo rūšies sutelktinę individualybę. Tačiau, kai kalbama apie tautą, kurios individualybė vadinama paprastai tautybės vardu, turima galvoje aukščiausia ir turtingiausia sutelktinės individualybės rūšis, kuri savaimingu ir būtinu būdu susidaro aplink žmogiškąjį individą, kadangi tarnauja jam nepakeičiama priemone jo individualybei viešai gyvuoti ir aktyviai reikštis. Tautinė individualybė yra tarsi projekcija, kurią užbrėžia asmens individualybė visuomeninėje aplinkumoje. Ir etninis temperamentas, ir kalba, ir įpročiai, ir visuomeninė tvarka, ir valstybė,— visa tai gali sudaryti tautinės individualybės žymes; bet sykiu tautinė individualybė nenustoja buvusi tokia, kai jai pristinga vienos kitos iš šitų žymių. Juo mažiau tautinių žymių yra tautinėje individualybėje, juo mažiau jinai yra ryški,— panašiai kaip kad žmogaus individualybė gali būti mažiau ar daugiau ryški bei turtinga.

Ir štai, *patriotizmas yra tautinės savo individualybės meilė*. Tai, kas žmogaus individui yra savimyla, tautai yra patriotizmas; arba, kitaip tariant, patriotizmas yra asmens savimylos projekcija, užbrėžta visuomeninėje aplinkumoje; dar trumpiau,— patriotizmas yra tautinė savimyla. Kiekviena savimyla pati iš savęs pateisina savo buvimo faktą. Todėl psichologų teisingai pastebėta, jog tarp patriotizmo ir jo objekto nėra priežastingo sąryšio ir tiesioginės proporcijos: tauta mylima ne dėl to, kad ji yra didelė, graži ir galinga, bet visų pirma dėl to, kad ji-

nai yra sava; kitą kartą net dėl to, kad ji yra nelaiminga; kad ji yra skriaudžiama, ir net kartais dėl to, kad ji yra... skriaudžianti.

Tautų istorijoje maža tėra buvę liūdnesnių vaizdų už tąjį vaizdą, kurį buvo sudariusi mūsų tauta prieš tautinį savo atgimimą. Vos tepakeldama ant savo susilpusių pečių sunkų istorinės praeities likimą, ji buvo jau bemerdinti visais atžvilgiais, jos tautinė individualybė, sudarkyta ir suskaldyta svetimos įtakos bei prievartos, negalėjo pasigirti nei susipratimu, nei nepriklausomumu, nei kultūringumu, nei galingumu. O vis dėlto atsirado žmonių, kurie, patriotizmo spiriami, pakėlė garbingą kovą už tautos būvį, už jos išvadavimą iš merdėjimo stovio, ir tam jų žygiui pakako dviejų pagrindinių patriotizmo principų: pirma, jog kiekviena tautinė individualybė turi lygių su kitomis teisių gyvuot, ir antra, jog pirmas prigimtas kiekvienos individualybės ir todėl tautinės individualybės dėsnis yra savimyla.

Nuo patriotizmo, arba tautinės savo individualybės meilės, reik skirti, iš vienos pusės, tėvynės meilė siaurąja prasme ir, iš antros pusės, valstybinis susipratimas. *Tėvynės, arba gimtojo krašto, meilę* gali turėti žmonės, kurie ir nemyli išskiriamuoju būdu gyvenančios šitame krašte tautos. Gimtojo krašto meilė gali jungtis su vietiniu valstybiniu susipratimu, bet dėl to dar ji nevirsta patriotizmu. Pavyzdžiui, sulenkėjęs lietuvis gali mylėti Lietuvą, kaipo gimtąjį savo kraštą, ir vadinti save per nesusipratimą lietuviu patriotu tuo pačiu laiku, kai jo predilekcija, arba išskiriamoji simpatija, linksta į lenkų valstybę ir tautybę. Aklimatizavęsis Lietuvoje žydas gali mylėti gimtąjį Lietuvos kraštą ir būti sykiu susipratęs Lietuvos valstybės pilietis tuo pačiu laiku, kai jo tautinis patriotizmas jį riša su žydų tautos individualybe. Lietuvis, gyvenąs Lietuvoje, jungia sykiu gimtojo krašto meilę, valstybinį susipratimą ir tautinės individualybės meilę viename pilnutinio patriotizmo jausme. Pirmuoju atveju bendrumo pagrindu yra gimtojo krašto meilė; antruoju atveju juo yra krašto ir valstybės meilė ir tik trečiuoju atveju — krašto, valstybės ir tautybės meilė. Tik labai plačiai suprantant patriotizmą galima apie jį kalbėti pirmais dviem atvejais. Bet tikrąja prasme jis teapsireiškia trečiuoju atveju.

Taigi iš esmės patriotizmas yra tautinės savo individualybės meilė, kuri dažniausiai jungiasi su savo krašto ir valstybės meile. Meilė yra giminė, kuriai patriotizmas priklauso ir kurios bendras savybes palaiko savo prigimtyje. Tuo tarpu kiek nesusipratimų rišasi su šituo vardu, kiek įvairių įvairiausių žmogaus sielos apraiškų, kartais griežtai sau priešingų, padengiama ištemptu jos supratimu; kiek net nusižengimų pateisinama jos vardu! Ir visa tai todėl, kad meilė paprastai žmonių laikoma girtina dorybe, net tuomet, kai pereina į savo karikatūrą. Teesie, pavyzdžiui, motinos meilė savo vaikams. Ar retai tenka matyti, kad šitas pasiaukojimo ir atsidavimo jausmas pereina į aklą instinktą, kuris yra motinos silpnybė, turinti vaikams nelemtų išdavų? Ir tai, kas kartais vadinama motinos meilės vardu, labiau panėši į jos egoizmą, gaminantį vaikuose tik panašaus egoizmo ir aklų instinktų. Visai tad teisingai vienas šveicarų pedagogas yra pasakęs, jog „esama meilės, kuri žudo, ir esama meilės kantrios ir galingos, kuri išgano" (E. Dévaud). Tas pats pasakymas turi tiek pat reikšmės ir tai tautinės individualybės meilei, kuri vadinama patriotizmu. Pakanka pažvelgti į tautų istoriją kritikos akimi, kad įsitikintume, jog šalia patriotizmo, kuris išgano, esama dargi patriotizmo, kuris žudo. Jei pirmasis yra tikras patriotizmas, tai antrasis yra nelemta jo karikatūra.

2. *Pageidavimas moralinės didybės savo tautai*

Kame gi glūdi skirtumas tarp tikro ir netikro patriotizmo?

Pasirodo, jog tautybės meilėje, kaip ir kiekvienoje kitoje meilės rūšyje, yra elemento, kuris galima pavadinti didybės pageidavimu. Mylint ką nors, tikrai geidžiama, kad meilės dalykas būtų geras, kilnus, žodžiu tariant,— didis. Pageidavimas visai pateisinamas, nes, jam išnykus, meilė virsta instinktu. Kai meilė pagrįsta didybės pageidavimu nurodyta prasme, mylimajame dalyke visų pirma mylima tai, kas sudaro idealinį jo tipą; kitaip tariant, dalykas mylimas ne toks, koks jis yra, bet toks, koks jis privalo būti. Tik šitokia meilė gali protingai gimti, juo labiau kad ji iš esmės yra jau tobulinimo veiksnys. Kai

šv. Monika sielojosi nedoru savo sūnaus, būsimojo šv. Augustino, gyvenimu, jai buvo pasakyta, jog dėl tiekos ašarų sūnus negalįs pražūti. Vadinasi, toje moralinėje atmosferoje, kurioje gyveno šv. Augustinas pirmą savo gyvenimo tarpsnį, jo motinos meilė buvo jam gelbėjimo veiksnys, nes iš tikrųjų, tariant Hello žodžiais, tikra meilė pakelia. Bet kas būtų buvę su šv. Augustinu, jei jo motina būtų jį mylėjusi tokiu, kokiu jis buvo buvęs, ir būtų jam pageidavusi kitokios didybės, būtent — turto gausos ir paviršutinių gyvenimo malonybių? Sunku dabar įspėti, kas būtų buvę, bet žinant, jog šv. Augustino tobulinimesi nebūtų buvę vieno palankaus veiksnio, tegalima sau tarti: kažin kaip būtų buvę.

Panašiai esti ir su tautybės meile, arba patriotizmu. Jei patriotizmas surištas yra su tinkamai suprastos didybės pageidavimu savo tautai, jis kelia ją ir gaivina. Jei jis surištas yra su blogai suprastos didybės pageidavimu, jis žemina ją ir žudo. Tautos didybė klaidingai yra suprantama tada, kai ji suvedama prie materialinės bei fizinės galybės, neribojamai ir neteisėtai plečiamos. Materialinė tautos galybė turi teisėtų savo ribų tiek išvidinių, tiek ir išviršinių: iš vienos pusės, materialinė tautos galybė neprivalo neproporcionaliai išbujoti, palyginus su aukštesne tautos kultūra, ir užstelbti normalų šios pastarosios tarpimą; o iš antros pusės, beplisdama ji neprivalo įžeisti kitų tautų materialinių, politinių ir kultūrinių teisių. Tuo tarpu tautų istorija mums liudija, jog tie, kurie vadindavo save patriotais, dažniausiai ir visų pirma pageidavo savo tautai materialinės galybės ir šitą galybę stengėsi plėsti visais teisėtais ir neteisėtais įrankiais. Štai imperializmo versmė, štai taip pat šaltinis tų žmonijos nelaimių, kurios didėja sulig tuo, kaip auga tautų galybė! Ir visi tie nacionalistai, šovinistai, imperialistai, kurie norėtų pasilaikyti savo monopolijoje tikro patriotizmo vardą, iš tikrųjų yra ne tik žmonijos, bet ir savo tautos budeliai ir dargi daug anksčiau, nekaip suskumba ateiti priešai iš šalies ir įsmeigti į tautos širdį materialinį kardą.

Tikras tad didybės pageidavimas tautai privalo būti taikomas ne prie išviršinės jos galybės, kuri turi teisėtų ribų, bet prie išvidinės jos vertės, kuri galima neribojamai plėsti ir tobulinti. Todėl, jei patriotizmas, kaip saky-

ta, nėra tiesioginėje proporcijoje su materialine ir šiaip jau aktualia tautos didybe, tai jisai privalo būti tokioje proporcijoje su pageidavimu jai dorinės ir šiaip jau kultūrinės didybės. Aristotelis yra pasakęs, jog gražumo tesama vien dideliame daikte. Su lygia teise galima būtų pasakyti (ir net manau, taip suprasdavo savo teigimą pats Aristotelis), jog tik gražus daiktas yra tikrai didis. Tas pats dera ir dorinei didybei. Materialinė didybė, iš esmės jau visuomet apribota, gali slėpti savyje griuvėsių ir supuvimo; moralinė didybė net tuomet, kai ji yra varžoma prievartos priemonių, neturi ribų tikram savo išsiplėtimui ir laisvai valdo žmonių širdis, pralenkdama laiko ir vietos ribas. Pageidauti šitokios didybės savo tautai yra pirmutinė tikro patrioto prievolė; ir patriotizmas, kuris nustojo buvęs savo tautai tobulinimosi bei pažangos veiksnys, yra tarsi apmirusi šaka, neduodanti vaisių.

3. *Jungimas individualinės tautinės lyties su visuotiniu turiniu*

Iš to, kas pasakyta, galima buvo jau pastebėti, jog patriotizmas turi ryšio tiek su tautybės forma, arba lytimi, tiek su jos turiniu. Kai sakoma, jog patriotizmas yra tautinės savo individualybės meilė, pabrėžiama formalinė patriotizmo pusė; ogi kai sakoma, jog tikras patriotizmas yra pagrįstas tinkamai suprastos didybės pageidavimu savo tautai, keliama aikštėn esminis patriotizmo turinys. Jei imsime bet kurią gyvą tautą, tai pamatysime, jog pilną jos tautybę sudaro tiek individuali sutelktinio gyvenimo lytis, tiek ir tasai turinys, kuris pripildo šitą lytį. Lytis be turinio iš tikrųjų tebūtų tuštuma; turinys be lyties — abstrakcija, neturinti nieko bendro su realiu gyvenimu. Tik jų dviejų derinimas gyvajame tautos pavidale sudaro tai, ką vadiname pilnutinės tautybės vardu.

Nesunku dar pastebėti kultūros istorijoje, jog, vykstant tikrai, kultūrinei tautos pažangai, tautybės turinys tampa kaskart visuotinesnis sulig tuo, kaip jos lytis darosi vis individualesnė. Kultūrinė tautos pažanga savo linkme nurodo, jog pilnutinė tautybė privalo suderinti visiškąjį lyties individualumą su pilnu turinio visuotinumu. Todėl

didieji žmonijos genijai, kurie visuomet yra kultūrinės tautų pažangos reiškėjai, jungia savo kūryboje individualią tautybės lytį su visuotiniu žmogaus dvasios turiniu. Homeras, Platonas, Dante, Shakespeare'as, Goethe, Dostojevskis ir visi kiti didieji žmonijos genijai reiškiasi tam tikra kalba, tam tikru tautiniu temperamentu, tam tikrais įpročiais, tam tikromis aplinkybėmis, žodžiu tariant,— tam tikra tautine lytimi, kuri sudaro juose konkretinį gyvybės pavidalą. Bet tai, kas yra juose bendrai žmogiška ir amžina, sudaro tasai giliausias jų kūrybos turinys, kuris, kaipo bendrai žmogiškas, yra sykiu visuotinis. Be tautinės individualybės genijui pristigtų gyvybės pulso; be visuotinio turinio genijus nustotų tikro žmogaus dvasios platumo. Štai kodėl kosmopolitas, kuris tevertina vien tautos turinį ir nepripažįsta prideramų teisių tautinei individualybei, yra bespalvis žmogus, nesudaręs gyvo asmens tipo; tuo tarpu kai tautininkas nacionalistas, statąs tautybės lytį aukščiau už turinį, yra paprastai siauras ir negilus individas, neįstengiąs įžvelgti pro tautybės lytį visuotinio turinio reikalingumo.

Trečią tad pagrindinę tikro patriotizmo savybę sudaro jungimas individualinės tautinės lyties su visuotiniu turiniu. Nesunku net pastebėti, jog šita trečioji patriotizmo savybė plaukia savaime iš pageidavimo tautai tikros didybės. Tikra tiek žmogaus, tiek ir tautos didybė kyla ne iš materialinės lyties, kuri yra visuomet apribota, bet iš dvasinio turinio, kuris iš esmės yra neribojamas. Kad apribota lytis ir tarnauja turiniui reiškimosi priemone, vis dėlto jo neapriboja, nes tarp turinio ir lyties, kaip kad tarp idėjos ir ženklo, nėra kiekybinės proporcijos. Imkime, pvz., meilės idėją. Šita idėja (meilė) reiškiasi rašant penkiomis raidėmis, tariant — penkiais garsais. Tuo tarpu jos turinys jokia prasme neapribojamas nei šitomis raidėmis, nei šitais garsais. Meilės turinys ir juo labiau jos klestėjimas žmogaus sieloje gali būti tiek pat platus, kaip kad ir pati žmogaus dvasia. Tarp meilės dalyko ir meilės žodžio, pasirodo, nėra kiekybinės proporcijos todėl, kad tarp įjdviejų tėra vien simbolinio sąryšio, kuriuo sutartinai jungiama idėja su ženklu. Mūsų kalboje simboliniu meilės ženklu yra žodis „meilė", vokiečių kalboje tokiu ženklu yra žodis *Liebe*, prancūzų kalboje — žodis *l'amour*

ir t. t. Visur su lyties individualumu jungiamas yra tas pats meilės idėjos turinys, kuris atitrauktas nuo konkretinių aplinkybių turi visuotinės prasmės.

Tai, kas čia pasakyta dėl vieno tik meilės žodžio, turi bendros reikšmės visoms individualinėms tautinio buvimo lytims. Tautybės lytis tėra vien ženklas, kuriuo privalo reikštis žmogiškosios dvasios visuotinumas, ir, kaipo tokia, individuali tautybės lytis nėra sau tikslas, bet tik priemonė visuotiniam turiniui reikštis tautos gyvenime.

Todėl, kai yra sudaroma tautinio veikimo programa, kuri iš tautybės padaro tikslą ir neriša jos su pozityviu gyvenimo turiniu, žinokime, jog ji yra padaras to siaurumo bei seklumo, kuriuodu yra prigimtu nacionalistų žygiams. Pakanka atsiminti rusų „sojuz russkogo naroda", lenkų „narodowa demokracja", vokiečių „Deutschnationale", na ir mūsų kai kurias nesusiformavusias dar galutinai grupes, kad įsitikintume, jog tautybė, imama tikslu, o ne priemone, veda žmones prie to dvasinio subergždėjimo, kuris yra savas nacionalistų prigimčiai.

Tuo tarpu plati tautinio veikimo programa, pagrįsta tikru patriotizmu, privalo visados jungti individualią tautybės lytį su visuotiniu žmogaus dvasios turiniu, kaipo ženklą su idėja, priemonę su tikslu. Tik šitoks tautybės supratimas gali apsaugoti patriotizmą nuo nacionališko užsimojimo, kuris jį iš tikrųjų iškraipo ir pažemina.

Taigi tikram patriotizmui tikiuosi susekęs tris pagrindines savybes: yra tai, pirma, išmintinga tautinės savo individualybės meilė; antra, pageidavimas savo tautai moralinės didybės; trečia, jungimas individualinės tautinės lyties su visuotiniu turiniu. Jungiant krūvon visas šitas tris pagrindines savybes galima pasakyti, jog tikras patriotizmas yra tautinės savo individualybės meilė, pagrįsta pageidavimu savo tautai moralinės didybės, kylančios iš visuotinio žmonių dvasios turinio ir besireiškiančios individualinėmis tautybės lytimis.

II. *Tikrojo patriotizmo reiškimosi lytys*

Nustačius, kas yra tikrasis patriotizmas, man dera nusakyti, kaip jis privalo reikštis, arba kokios yra jo reiš-

kimosi lytys. Čia kyla visa eilė klausimų, kurie man teks paeiliui nagrinėti: pirma, kaip reiškiasi tikras patriotizmas atskirame tautos naryje atžvilgiu į jį patį? Antra, kaip jis reiškiasi patrioto veikime savo tautos atžvilgiu? Trečia, kokių santykių nustato tikras patriotizmas tarp atskirų tautų? Ir ketvirta, kaip atsiliepia žmogaus santykiavime su visa žmonija?

1. *Patriotizmas kaipo asmens tobulinimosi akstinas*

Turint galvoje tikrą patriotizmo supratimą, pigu įspėti, jog tikras patriotizmas tiek pačiam patriotui, tiek ir patriotiškai mylimai tautai privalo būti tobulėjimo bei kultūrinės pažangos veiksnys. Tikras patriotizmas, kaip sakyta, neatskiriamas nuo tinkamai suprastos didybės pageidavimo savo tautai; ogi šita didybė, kaip žinome, kyla iš visuotinio tautybės turinio, kuris apreiškia bendrai žmogiškąjį tautos vertingumą. Čia gali kilti klausimas, kas gi iš tikrųjų yra šito žmogiškojo vertingumo turėtojas ir veikėjas. Tauta, kad ir vadinama sutelktiniu individu, vis dėlto individu tėra vien per panašybę su realiu individu. Iš tikrųjų ją sudaro tas santykių tarp atskirų individų visetas, kuris vadinamas visuomenine aplinkuma, kur atskiras asmuo randa savo individualybei sykiu ir papildymo, ir reiškimosi srities. Tiesa, sociologijoje buvo bandyta ginti teorija, skelbianti tautą esant gyvą organizmą. Tačiau niekam iki šiolei nepasisekė šitos teorijos apginti nesugriaunamais argumentais. Faktas visados tebelieka, jog reali bei gyva tautos, kaip ir kiekvienos kitos sutelktinio gyvenimo lyties, atrama yra gyvas žmogaus asmuo, ir tik atskirų asmenų santykiavimas kuria tai, kas mums apsireiškia kaipo sutelktinio gyvenimo organizmai.

Jei tat sakoma, jog tikras patriotizmas turi būti pagrįstas pageidavimu savo tautai moralinės didybės, kylančios iš visuotinio žmogaus dvasios vertingumo, ar tai tuo pačiu nereiškia, jog šitas pageidavimas privalo visų pirma reikštis pačiame patriote kaipo nepalenkiamas pasiryžimas pačiam tobulintis ir savo asmenimi patarnauti realia medžiaga savo tautos vertingumo rūmams statyti? *Amor bene ordinatus incipit a se ipso*, sako moralistai; vadina-

si, gerai sutvarkyta meilė prasideda nuo savęs. Bet jei meilė prasideda nuo savęs, tai sykiu žmogui privalu taikyti visų pirma prie savęs ir tos prievolės, kurių sudaro tinkamai suprasta meilė. Tikrai mylėti save reiškia visų pirma mylėti idealinis savo tipas ir stengtis jis realizuoti savo gyvenime. Jei mylime save tokiais, kokiais faktinai esame, tai iš tikrųjų mūsų savimyla nėra kas kita, kaip paprasčiausias egoizmas. Panašiai yra ir su patriotizmu: jei tikras patriotizmas reikalauja pageidauti savo tautai moralinės didybės, tai šitas pageidavimas pačiam patriotui yra visų pirma prievolė stengtis realizuoti pageidaujamąją didybę savo gyvenime bei veikime. Žmogus, statąs panašaus reikalavimo savo tautai ir savo tautiečiams, bet netaikąs jo visų pirma prie savęs, nėra tikras patriotas.

Žinant šitą patriotizmo reiškimosi taisyklę, kiek žmonių, viešai besigiriančių savo patriotizmu, turėtų kukliau kalbėt apie šitą visuomeninę dorybę! Nurodyta čia prasme patriotizmo pareigos sutampa su dvasinėmis asmens prievolėmis, ir todėl kalbėti apie savo patriotizmą reik su tuo pačiu atsargumu, kaip ir apie savo dorybes, nes tikras patriotizmas reiškiasi darbais, o ne šauniais žodžiais ir tuščiais pasigyrimais.

2. *Patriotizmas kaipo tautos kultūrinės pažangos veiksnys*

Tikras patriotizmas, kaip paminėta, yra tobulinimosi ir kultūrinės pažangos veiksnys ne tik atskiram tautos nariui, bet ir visai tautai. Žinoma, ir šitą kartą tobulinimosi ir kultūrinės pažangos veiksnys tegali reikštis per atskirus tautos narius. Bet jei pirmuoju atveju buvo žiūrėta į asmeninę tautos narių veikimo pusę, tai dabar žiūrima į šitą veikimą viešuoju, arba visuomeniniu, atžvilgiu.

Patriotizmo reikšmė tautai iš tikrųjų pareina nuo to, kaip jis reiškiasi tautinės civilizacijos kūryboje. Susipratęs patriotas gali turėti vadovaujamos reikšmės aukštesnei intelektualinei kultūrai, kuri tik drauge su liaudies kultūra sudaro tautinę civilizaciją. Liaudies kultūra, esanti kolektyvinis padaras, kuria savaimingu būdu labiau-

siai individualinę tautybės lytį. Taip, pavyzdžiui, susidaro tautos kalba. Aukštesnė intelektualinė kultūra, esanti šviesuomenės padaras, kuria sąmoningomis atskirų asmenų pastangomis visuotinį tautybės turinį. Taip, pavyzdžiui, pagaminti didieji tautinių genijų veikalai, kurie visuomet tebelieka visuotinės žmogaus dvasios paminklai.

Ir štai tikras patriotizmas, derinąs individualinę tautybės lytį su visuotiniu turiniu, pasirodo laikąs savyje demokratizmo ir pažangumo pradus. Iš to, kas ką tik buvo pasakyta, galima buvo pastebėti, jog tautinės civilizacijos kūrimasis iš esmės yra demokratinis vyksmas, nes jis reikalauja liaudies ir šviesuomenės bendradarbiavimo: kolektyvinė liaudies kūryba ir individualinė šviesuomenės kūryba susijungia čia vienu solidariu tikslu sukurti pilnutinę tautinę civilizaciją, suimančią į save tiek liaudies, tiek ir šviesuomenės kultūrą. Tokiu būdu tautinė civilizacija yra toji plotmė, kur turi reikštis demokratinis tautos nusistatymas ir kolektyvinių bei individualinių pastangų solidarumas.

Gal niekur taip ryškiai nėra išėjęs aikštėn demokratinis tikro patriotizmo pobūdis, kaip kad tai yra buvę tautiniame lietuvių atgimime. Jei Lietuvos istorijoje lietuvių tautybės nykimas buvo aristokratizacijos išdava, tai, atvirkščiai, demokratizacijos vyksmas atnešė Lietuvai tautinį atgimimą, kur ėmė aiškiai reikštis kolektyvinių liaudies ir individualinių šviesuomenės pastangų solidarumas. Vadinasi, demokratizmas, kaipo kolektyvizmo ir individualizmo sintezė, ir tikras patriotizmas yra iš esmės surištu viens su antru.

Nesunku taip pat įsitikrinti, jog panašaus ryšio yra taip pat tarp tikro patriotizmo ir pažangumo. Tautybės meilė, kaip sakyta, jungia individualinę tautinę lytį su visuotiniu turiniu, pagal kurį sprendžiama apie tautos vertingumą. Apribota tautybės lytis, t. y. kalba, etninis temperamentas, visuomeninė tvarka, įpročiai ir t. t., apreiškia apčiuopiamai tai, ko būta ir dar tebesama tautos gyvenime. Tautybės turinys, kaipo neapribotas ir todėl niekuomet griežtai nepagaunamas, yra tasai dalykas, kuris veikiausiai sprendžiamas pagal tai, kas privalo būti.

Mylėti vien tautinė lytis, reiškia drauge su nacionalistais daryti iš tautybės stabą. Mylėti vien tautybės turinys,

reiškia drauge su kosmopolitais platoniškai gerbti atitrauktą nuo realaus gyvenimo idėją. Tuo tarpu iš tikrųjų privalu patriotizme jungti individualinės tautinės lyties meilė su visuotinio tautybės turinio meile. Mylėdami tautinės individualybės lytį, mylime visų pirma tai, ko jau būta, t. y. savo praeitį, ir gal nemažiau tai, ko dabar tebesama, t. y. savo dabartį. Mylėdami tautinės dvasios turinį, mylime visų pirma tai, kas privalo būti, t. y. savo ateitį, kuri turi būti nukreipta idealo linkon.

Nacionalistas, kuris visų pirma myli tautybės lytį, myli labiausiai tai, ko būta ir ko esama, ir todėl iš savo prigimties yra konservatorius. Kosmopolitas, kuris temyli vien atitrauktą nuo tautos gyvenimo turinį, myli labiausiai tai, kas privalo būti, bet, nerišdamas ateities su praeitimi nuosekliu vyksmu, yra iš prigimties linkęs eiti pervartingo pažangumo, arba utopizmo, keliais. Tikras patriotizmas sutaiko šituodu kraštutiniu nusistatymu, jungdamas teigiamąsias praeities tradicijas su tvirtu pasiryžimu nenukrypstamai eiti nuoseklios bei realios pažangos keliu į pilnutinį idealą.

Tikrai sakant, pažangumas plaukia savaime iš to moralinės didybės pageidavimo savo tautai, kuriuo yra pagrįstas tikras patriotizmas. Todėl tikra savo tautos meilė neleidžia nurimti, matant joje netobulybių ir ydų, ir pasitenkinti tuo, kas yra jos gyvenime; ji verčia kovoti su savo tautos silpnybėmis ir netikusiais polinkiais, ją drausminti ir smarkiai net ją paplakti, kai jos nukrypimai velka ją iš deramos pažangos kelio. Bet, žinoma, šitokis savo tautos drausminimas niekuomet neprivalo virsti savo tautos denuncijavimu pasaulio akyse, kaip kad ir yra supratę savo prievolę kai kurie tariamieji mūsų patriotai, kurie yra palaikę mūsų tautai mirtina nuodėme tai, kad ji yra dar jauna ir galutinai nesubrendusi, ir skelbia plačiajam pasauliui šitą nesubrendimo nuodėmę kaip tik tada, kai mūsų tauta veda sunkią kovą už nepriklausomą savo buitį. Patriotas turėtų nusimanyti, jog kova už tikrąjį savo tautos pažangumą reiškiasi visų pirma ne bergždžia bei išdidžia abstrakcija ir įnirtusia kritika savo visuomenės atžvilgiu, bet pozityvia kūryba, kuri savo turiniu privalo pakelti dorinį tautos vertingumą. Todėl tasai, kas savo opoziciją dabartiniam tautos stoviui teapreiškia vien nei-

giamuoju būdu, nusideda sykiu tiek prieš tikrą patriotizmą, tiek ir prieš tikrą pažangumą.

Vieną dar uždavinį turi tikras patriotas savo tautos atžvilgiu: jis privalo rūpintis savo tautos pašaukimo įvykdymu. Kiekviena tauta galima neribojamai tobulinti, nes dvasinės tautų galimybės nėra apribotos. Tačiau etninis pobūdis, geografinė padėtis, tautinės istorijos vyksmas gamina tautoje tam tikrų polinkių, kurie palengvina atitinkamų galimybių realizavimą. Tam tikras kultūrinis tautos nusiteikimas yra jos pašaukimas, kuris visų pirma privalu vykdyti patriotinėmis pastangomis, kaipo idealinis jos tipas. Tautos pašaukimo įvykdymas ir sudaro pagrindinį kultūrinės jos pažangos uždavinį. Pavyzdžiui, lietuvių tauta turi savą tautinį pašaukimą, kuris yra parėjęs nuo jos etninio rytiško temperamento, geografinės padėties tarp Europos Rytų ir Vakarų ir ypatingo jos istorijos vyksmo, kur susipynė dviejų pasaulių civilizacijos. Šiandien man netenka ilgiau apie tai kalbėti, nes šis dalykas išeina iš mano uždavinio ribų; čia tik pripuolamai turiu konstatuoti faktą, kur kitur plačiau nušviestą, jog pagal nurodytas mūsų tautinio gyvenimo aplinkybes mūsų tautos pašaukimas yra sutapdyti tautinės mūsų individualybės lytyse į harmoningą sintezę dviejų pasaulių, Rytų ir Vakarų, civilizacijas. Belgija ir Šveicarija panašiai yra pašauktos sudaryti romaniškos ir germaniškos civilizacijos sintezę. Mūsų pašaukimas tuo yra ypatingas, jog vietoje dviejų rivalizuojančių tautų civilizacijų tur apimti tautinėje sintezėje dviejų pasaulių, Rytų ir Vakarų, civilizacijas. Siekti šitos sintezės pilnutinės tautinės savo civilizacijos ribose sudaro mūsų tautos uždavinį. Uždavinys didelis, nes ir idealas aukštas; gal niekuomet visiškai nepasiekiamas. Bet kaip tik tuo jis ir yra mūsų tautai tikras idealas, nes pasiektas idealas, kaip sakoma, yra iš tikrųjų idealas pralaimėtas. Štai kaip aptariamas mūsų tautos pašaukimas kitų tautų draugijoje; tuo pačiu statomas jai aukštas uždavinys, o kiekvienam patriotui — moralinė priedermė sąmoningai vykdyti šitą uždavinį kultūrinėje savo kūryboje.

3. *Patriotizmas kaipo pagrindas tinkamam sugyvenimui su kitomis tautomis*

Trečias klausimas, būtent, kokių santykių privalo nustatyti tikras patriotizmas tarp atskirų tautų, duodavo ir tebeduoda progos kilti įvairių įvairiausiems nesusipratimams. Kalbėti čia apie tikro patriotizmo prievoles šiais sujaudintų tautinių jausmų laikais, reiškia kalbėti apie dalykus, beveik nesuprantamus didžiausiai daugumai žmonių. Ir iš tikro, ar maža gali sužadinti nusistebėjimų teigimas, jog tikras patriotas turi prievolės mylėti visas kitas tautas kaip savąją? Tačiau aš esu pasiryžęs toliau ginti šitaip aptariamą prievolę ir įrodinėti, jog ji sutaria su tuo, kas buvo anksčiau pasakyta apie tikrąjį patriotizmą, ir jog etika tegali pateisinti vien šitaip suprantamą normalų tautų santykiavimą.

Atsiminkim visų pirma, jog tauta yra kolektyvus, arba sutelktinis, individas, turįs labai reikšmingos analogijos su atskiru individu. Tautybė yra tautai tai, kas individualybė — individui, arba asmenybė — asmeniui; ir net sutelktinė tautos individualybė yra ne kas kita, kaip asmens individualybės išsiplėtimas visuomeninėje aplinkumoje. Toliau esame matę, jog tai, kas asmeniui yra savimyla, tautai yra patriotizmas. Tikra savimyla yra idealinio savo tipo meilė, surišta su prievole jį realizuoti savo gyvenime bei veikime. Pagal tai tikras patriotizmas yra idealinio savo tautos tipo meilė, surišta su prievole šitą tipą realizuoti tautiniame gyvenime bei veikime. Padarę dar vieną žingsnį analogiją išplėtojant, gausime vienodą normą santykiavimui, iš vienos pusės, tarp atskirų asmenų, o iš kitos pusės — tarp atskirų tautų. Juk aišku, kad visi atskiri vienos ir tos pačios rūšies individai naudojosi lygiomis moralinėmis teisėmis. Taip kiekvienas asmuo yra visuotinės žmogaus dvasios turinio reiškėjas ir, kaipo toks, naudojasi lygiomis moralinėmis teisėmis su bet kuriuo kitu asmeniu. Iš čia eina kiekvienam asmeniui moralinė prievolė mylėti savo artimą kaip patį save. Panašiai kiekviena tautybė yra sutelktinė individualybė, reiškianti tam tikru būdu visuotinį žmonijos turinį, ir todėl naudoja-

si lygiomis moralinėmis teisėmis su bet kuria kita tautine individualybe. Iš čia tad susidaro kiekvienam patriotui moralinė prievolė mylėti visas kitas tautas kaip savąją.

Nusakyta prievolė mylėti visas kitas tautas kaip savąją, žinoma, dar nereiškia, jog vienos tautos patriotas privalo sykiu būti visų kitų tautų patriotu. Patriotizmas, kaip sakyta, yra išskiriamoji *savo* tautos meilė, tam tikra predilekcija, panašiai kaip savimyla yra išskiriamoji savęs meilė. Kai sakoma, kad žmogus privalo mylėti savo artimą kaip save ir patriotas privalo mylėti kitas tautas kaip savąją, tegalima kalbėti ne apie faktiną, arba psichologinį, bet apie moralinį tolygumą.

Štai ką sako apie šitą dalyką Vladimiras Solovjovas, vienas iš žymiausių kalbamojo principialaus nusistatymo gynėjas: „Reikalavimas mylėti kitas tautybes kaip savąją reiškia ne *psichologinį* jausmo *tolygumą*, bet *moralinę*, valios santykiavimo *lygybę*: aš privalau taip pat pageidauti tikro gėrio visoms tautoms kaip ir savajai; šita „gero pageidavimo meilė" yra tolygi jau todėl, kad tikras gėris yra vienintelis ir neskirstomas. Žinoma, šita moralinė meilė yra surišta ir su psichologiniu supratimu bei pamėgimu visų kitų tautų teigiamųjų savybių: pergalėję gera valia neprotingą ir tamsią tautinę neapykantą, mes sugebame pažinti ir gėrėtis svetimomis tautybėmis, ir jos ima mums tikti. Tačiau šita „gėrėjimosi meilė" negali būti tolygi tajai, kurios mes jaučiame savo tautai, kaip kad gryniausia savo artimo meilė, kuri Evangelijos įsakymu privalo būti etiniu atžvilgiu lygi savimylai, niekados negali būti sykiu tolygi pastarajai psichologiniu atžvilgiu. *Aš* pats ir *manoji* tauta turi jau neprarandamos pirmenybės, kaipo pradedamasis punktas. Pašalinus šitą nesusipratimą,— baigia Solovjovas,— nyksta savaime ir visi rimti priekaištai, kurių gali būti mūsų principui: *Mylėk visas kitas tautas kaip savąją*" *.

Suprantamas savaime dalykas, kad prievolė mylėti kitas tautas kaip savąją visai sutaikoma su prigimtąja teise ginti savo tautos individualybę ir pateisinamus reikalus visomis teisėtomis priemonėmis. Nusižengimas prieš prie-

---

* *Solovjov Vl.* Sobranije sočinenij.— S.-Peterburg.— T. 8.— S. 330—331.

volę mylėti kitas tautas, kuris paskutiniais laikais pagamino didžiausių katastrofų, yra žinomas imperializmo vardu. Kovoti tiek su savo tautos, tiek su kitų tautų imperializmu sudaro ne tik teisę, bet ir prievolę kiekvienam tikram patriotui. Bet, žinoma, šita teisėta kova niekuomet negali pateisinti kitų tautų, kad ir priešingai nusistačiusių, neapykantos. Net tauta, su kuria kariaujama apsigynimo dėlei, privalu mylėti kaipo savoji, t. y. mylėti jos idealinis tipas ir pageidauti jai tos moralinės didybės, kuri šitą idealinį jos tipą realizuoja tikrumoje. Bet kaip tik šitos tautos imperializmas ir yra tasai neigiamasis veiksnys, kuris neleidžia idealiniam jos tipui realizuotis tikrovėje, ir su kuriuo privalu kovoti tiek savo tautybės apgynimui, tiek ir agresyvios tautos susipratimui.

Pavyzdžiu teesie mums Lenkija, nuo kurios imperializmo mums tenka skaudžiai kentėti per visą atgauto mūsų nepriklausomumo laiką. Istorinėje savo praeityje Lenkija gyveno ir plito iš dalies sąskaita tų tautų, kurios noroms ar nenoroms patekdavo į politinę bei kultūrinę jos orbitą. Tai buvo lietuviai, ukrainiečiai, baltarusiai ir kt. Šitų tautų aukštesnieji sluoksniai žymiai nutauto su lenkų tautos nauda ir net suteikė lenkų tautai nemaža kultūrinių patarnavimų, apleisdami teisėtus savo tautų reikalus. Rodos, ta aplinkybė, kad viena tauta gauna iš kitų tautų naudos, su skriauda net tautinei šitų pastarųjų individualybei, negali sudaryti pirmajai jokių politinių teisių nei prie atskirų svetimos teritorijos dalių, nei prie svetimo suverenumo apribojimo. Tačiau atgavusi nepriklausomumą lenkų tauta nenorėjo šito suprasti ir faktinus istorinius santykius palaikė juridiniu pagrindu imperialistinėms savo užgaidoms vykdyti. Tuo tarpu pradedant naują valstybinį gyvenimą Lenkijai buvo atdaras kitokis plėtojimosi kelias: ji buvo galėjusi pripažinti pilnas nepriklausomo buvimo teises visoms pavergtosioms buvusios Rusijos tautoms ir leisti joms visoms solidariomis pastangomis kurt ir tvirtinti nepriklausomas valstybes. Jai tik reikėjo surasti ir padaryti praktinių išvadų iš to, kad kultūrinė įtaka svetimai tautybei dar nesudaro teisės šitą tautybę valdyti. Lenkija šito suprasti neįstengė, vakarykštė vergė pasidarė kitų tautų pavergėja ir tuo užnuodijo iš naujo ilgam laikui tautinių santykių atmosferą Rytų Europoje. Mano

giliu įsitikinimu, būsimam istorikui teks konstatuoti, kad lenkų imperializmas, kad ir kariavo su bolševikais, vis dėlto turėjo palankios veikmės plėstis bolševizmui, kuris, tarp kitko, yra gaivalinga reakcija prieš tautinį imperializmą; ir reik spėti, jog visa šių dienų Europos padėtis būtų kitokia, jei lenkai būtų nuėję nurodytu pageidautinu keliu. Iš kitos pusės, nereik būti pranašu, norint iš anksto įspėti liūdną lenkų likimą ateityje: tauta, nepadariusi aplink save stiprių draugų kaimynų ir savo imperialistiniu užsimojimu užgavusi iki gyvam kaului beveik visas kaimynines tautas, negali nesusilaukti savo istorinės Nemezidės. Matant, kaip per jos galvą tiesia sau draugiškas, o jai grūmojančias rankas vokiečiai ir rusai, negalima abejoti, jog Lenkija ne tik turės išsižadėti to, ką ji neteisėtai pasisavino, bet ir skaudžiai apmokėti savo paklaidas tuo, kas jai tikrai priklauso. Žodžiu tariant, Lenkija neišvengiamai eina prie katastrofos. Aš čia nespėliosiu apie katastrofos rūšį ir dydį, konstatuoju tik jos būtinumą.

Ar mes, norėdami būti tikrais patriotais, galėsime džiaugtis, kai šita katastrofa bus jau įvykusiu faktu? Žinoma, ne. Kaip dabar mes turime apgailestauti, kad lenkų tauta yra nukrypusi nuo idealinio savo tipo, taip tuomet turėsime apgailestauti, kai bus padaryta skriauda tikroms jos teisėms; juo labiau kad lenkų tautos iškrypimas iš tikro jos kelio mums patiems yra pavojingas tiek jos puolimu į mus, tiek ir jos tikrų teisių įžeidimu svetima prievarta. Šitas pavyzdys mums gali tik nurodyti į tai, jog gerai suprasti visų tautų reikalai yra solidarūs, ir jog visų kitų tautų meilė suderinama su gerai suprastu patriotizmu net tada, kai tautos yra susispyrusios karo stovyje.

Šitoje vietoje bus taip pat ne pro šalį panagrinėti trumpai vadinamąjį tautinių mažumų klausimą, kuris šiais laikais itin yra aktualus. Tautines mažumas sudaro tie asmens, kurie, būdami nuolatiniai krašto gyventojai ir valstybės piliečiai, nepriklauso prie tautybės, kurios yra valstybės piliečių dauguma. Apie tautines mažumas negalima kalbėti valstybėse, kurios iš prigimties neturi tautinio pobūdžio, kadangi jose nesama vienos kurios pagrindinės tautybės. Tokios valstybės vadinamos kartais „mišriomis tėvynėmis" *(patries mixtes)*, kurių gryniausiu pavyzdžiu gali eiti Šveicarija. Lietuvos valstybėje, kuriai tautinio

pobūdžio suteikia pagrindinė lietuvių tautybė, prie žymesnių tautinių mažumų priklauso žydai, vokiečiai ir lenkai, arba, tiesiau pasakius, sulenkėję lietuviai. Paaštrėję paskutiniais laikais lietuvių santykiai su šitomis grupėmis ir daro pas mus tautinių mažumų problemą ypatingai aktualią. Kaipgi iš tikrųjų privalu nusistatyti šituo klausimu tikram patriotui?

Tautybė, kaip žinome, yra viešoji individo reiškimosi lytis, ir todėl, gerbdami žmogiškąjį individą apskritai, turime taip pat gerbti ir prigimtą jam šitą lytį. Be to, prievolė mylėti kitas tautas kaip savąją įsako patriotui gerbti kiekviename individe jo tautybę. Žodžiu tariant, asmens tautybė yra neliečiamoji jo individualybės teisė, ir vesti asimiliacijos politiką kieno nors atžvilgiu reiškia patriotui nusižengti prieš šitokią teisę. Tuo tarpu joks moralinis nusižengimas negali būti suderintas su tikru patriotizmu. Panašiai negalima pateisinti patriotiškos politikos motyvais siaurinimas politinių teisių piliečiams, sudarantiems tautines mažumas. Išskiriamoji tautinių mažumų padėtis ne tik nėra pateisinama principialiu atžvilgiu, bet dargi, kaip ryškiai įrodo istorija, yra kenksminga tiek pačioms tautinėms mažumoms, tiek ir globojamai jų sąskaita tautybei,— jau todėl, kad kiekviena neteisėta prievarta demoralizuoja sykiu ir tą, kuris skriaudžiamas, ir tą, kuris skriaudžia, ir net šitą pastarąjį demoralizuoja labiausiai.

Žinoma, negalima neigti, jog kartais tautinių mažumų nusistatymas esti kenksmingas tiek gimtajam jų kraštui ir valstybei, prie kurios joms tenka priklausyti, tiek ir pagrindinei tautybei. Bet kiek jų veikimas nesudaro įstatais numatytų ir teismo baudžiamų priešvalstybinių nusižengimų, prieš jas nevalia vartoti jokių prievartos priemonių. Mes gyvename tuo laiku, kai juridinis mokslas yra išdirbęs ir principialiai apgynęs teisėtos valstybės koncepciją, kuri prieš policinę vykdomosios valdžios nuožiūrą yra pastačiusi laiduojamą konstitucinėmis garantijomis teisėtumą. Pagal šitą visuomeninės santvarkos supratimą žmogui užleidžiama tam tikrose ribose daryti net laisvai ir nebaudžiamai moralinių nusižengimų. Prie tokių nebaudžiamų nusižengimų priklauso taip pat nusidėjimai prieš savo tautybę, arba prieš patriotizmą, kiek jie neardo tiesioginiu būdu valstybės pagrindų. Juo mažiau tad galima

taikyti juridinių represijų tautinėms mažumoms, nusistatančioms kenksmingai pagrindinės tautybės atžvilgiu. Žinoma, tai nereiškia, kad su šitokiu tautinių mažumų nusistatymu nėra reikalo kovoti; tik kova privalo būti vedama kultūrinės veikmės priemonėmis lygiose teisėtos padėties sąlygose. Tikras patriotas, turįs garbingos kovos supratimą, nereikalaus iš savo valdžios surišti ir paguldyti savo priešininką, kad paskui galėtų jį brutaliai spardyti. Jis, žinoma, kovos visomis teisėtomis priemonėmis su kenksmingu tautinių mažumų nusistatymu, neišeidamas tačiau iš tikslingumo ribų, t. y. nei reikalaudamas prideramų joms politinių teisių suvaržymo, nei darydamas negalimą ateity gerą su jomis sugyvenimą.

Taigi tikras patriotas išvengs atžvilgiu į tautines mažumas asimiliavimo pagundos, o kovodamas su kenksmingu jų nusistatymu krašto, valstybės ar pagrindinės tautybės atžvilgiu, reikalaus joms lygių teisėtumo sąlygų, kad vestų su jomis kovą faktinojo tikslingumo ribose. Taip elgiasi žmogus, turįs nusimanymo apie garbingos kovos sąlygas.

Mažumų klausimas žymiai komplikuojasi, kai tautinę mažumą sudaro elementai, atkritę istoriniame vyksme nuo pagrindinės tautybės ir priešingai jai nusistatę jos kovoje su agresyvia tautybe, kuriai jie prijaučia. Panašų atsitikimą mes turime Lietuvoje, kur vadinamųjų lenkų mažumą sudaro didžiausioje daugumoje ne kas kitas, kaip sulenkėję lietuviai. Iš Lietuvos istorijos vyksmo mes lengvai galime patirti, jog sulenkėję aukštieji visuomenės sluoksniai yra suvaidinę joje nelemtą rolę: jie nedavė lietuvių tautai aukštesnės intelektualinės kultūros tautinės individualybės lytyse; jie buvo valstybės nepastovumo priežastimi; jie savo nedemokratiška socialine politika gerokai apardė ekonominį krašto gyvenimą; jie yra iki šiolei trukdomuoju veiksniu tautiniam kultūriniam politiniam mūsų atgimimui ir dargi savo buvimo faktu tarnauja faktina atrama agresyviems lenkų tautos žygiams į Lietuvą, nekalbant jau apie tai, kad jie šitiems žygiams dažniausiai prijaučia, o, progai pasitaikius, net jiems aktyviai padeda. Pripratimas prie senų tradicijų ir kultūrinis bendradarbiavimas su lenkų tauta padarė tai, kad jie yra pamilę išskiriamuoju būdu tautinę lenkų individualybę ir šiai pastara-

jai įprato taikyti patriotinę savo predilekciją. Kai lietuvių tautybė ėmė savo atgimimu vėl reikštis pralaimėtose pozicijose, jie, daugelio Lietuvos nelaimių kaltininkai, pasijuto įžeisti tradiciniuose savo įpročiuose ir pakėlė kovos įbalsį už valdomąsias lenkų teises Lietuvoje, lenkiškai tariant už *stan polskiego posiadania na Litwie.* Kai paskui jiems nepasisekė įvykdyti savo reakcinės svajonės, kadangi atgimimo vyksmas nustūmė juos į šalį, kaipo praėjusių laikų reiškėjus, jie pasijuto kankiniais ir į savo martirologijos pagrindą įrašė nesąmoningą — būčiau nusižengęs prieš teisybę pasakęs „sąmoningą"— renegacijos bei išdavimo apologiją. Štai liūdnos sulenkėjusių elementų istorijos esmė.

Suprantamas savaime dalykas, jog išlaikyti tinkama linija atžvilgiu į šitokią tautinę mažumą yra sunkiau, negu paprastai: ne taip sunku gerbti lenkų tautybę lenkuose, bet daug sunkiau gerbti lenkų tautybę sulenkėjusiuose lietuviuose, kai šita tautybė atsirado juose negarbingu nutautimo keliu. Lietuvių patriotui, bendraujant su šitais suklydusiais savo broliais, yra labai sunku atsipalaiduoti nuo tam tikro etinio nesigrožėjimo jausmo, kuris atsiranda žiūrint į nesąmoningos renegacijos ir nesąmoningo išdavimo žygius. Bet čia turime skaitytis su dviem dalykais: su asmens laisve ir su patriotizmo prigimtimi.

Moralinis tautinių teisių gynimas remiasi tuo, kad jos yra gyvo asmens teisių praplėtimas visuomeninių santykių aplinkumoje. Pagrindą čia sudaro neliestina gyvo asmens teisė nevaržomai reikštis viešumoje tokiu būdu, kaip jam patinka, ir bendrauti su žmonėmis, kurie turi su juo ko nors bendra, kiek, žinoma, šitas reiškimosi ir susibūrimo būdas nėra atkreiptas prieš valstybės arba viešosios tvarkos pagrindus ir todėl nėra įstatymais baudžiamas. Tuo tarpu moralinis nusidėjimas prieš tautines prievoles, pavyzdžiui, išsižadėjimas savo tautybės, nėra baudžiamas juridinių represijų priemonėmis, nes asmens teisė prie individualinės laisvės nusveria moralinę tautos teisę reikalauti iš savo narių patriotizmo. Todėl negalima pateisinti jokių juridinių represijų atžvilgiu į nutautusius mūsų elementus, kiek jie nenusikalsta bendrų įstatymų baudžiamais nusižengimais.

Be to, reik nusimanyti, jog juridinės represijos pana-

šiuose atsitikimuose ne tik yra nepateisinamos iš principo, bet dargi faktinai yra betikslės ir net kenksmingos. Tuo tarpu nacionalistai niekuomet negali suprasti šitos paprastos tiesos, nes nesugeba suvokti tikro patriotizmo prigimties. Būdamas tautinės savo individualybės meilė, patriotizmas, kaipo toks, yra neįvykdomas jokios prievartos priemonėmis. Jokia prievarta žmogus negali kitų prispirti jį mylėti. Taip lygiai ir tauta jokios prievartos priemonėmis negali sužadinti meilės prie savęs, arba patriotizmo, nutautusiuose elementuose. Čia reik daug kantrumo, daug tolerancijos ir išmintingumo, daug kultūrinės kūrybos, o itin reik saugotis, kad nebūtų duota jiems tariamojo išsiteisinimo proga.

Kai, pavyzdžiui, sulenkėjusių elementų atstovai buvo įžeisti veiksmu mūsų Seimo posėdyje, ir kai įvyko nenaudingas jiems aiškinimas neaiškiai suredaguoto Seimo rinkimų įstatymo,— kiekvieną kartą mūsų tautos sūnūs palaidūnai aplengvindavo savo sąžinę, teisindami savo praeities nusidėjimus minėtais dabarties įvykiais, o sykiu persiskyrimo atstumas ir antagonizmas tarp mūsų tautos ir nutautusių elementų vis didėjo. Jei čia iš tikro kas galėjo pasidžiaugti, tai buvo tas mūsų priešas, kurio naudai pats nutautimas yra įvykęs.

Tas pats priešas negalėjo ramiai žiūrėti į mūsų palyginti gerus santykius su žydų tautine mažuma. Bet dabar, po nevykusiai sutvarkytų rinkimų į Seimą ir po ekscesų iš pusės nesusipratusių mūsų visuomenės elementų, šis priešas ir dėl šito su aplengvinimu atsiduso. Mūsų priešas gerai nusimano, jog šitokia mūsų vidaus nesantaika silpnina mūsų jėgas, žemina mūsų moralinį prestižą kitų valstybių akyse ir moraliai atitolina nuo mūsų jo okupuotus, žymiai nutautusius mūsų teritorijos plotus. Jei šitam mūsų priešui būtų leista užbrėžti mūsų plėtojimuisi pakraipą, tai jis, vadovaudamasis savo nauda, kaip tik padarytų mums įtaigos eiti ir toliau paminėtų įvykių krypsniu. Tad saugokimės džiuginti savo žygiais mūsų priešą, nes priešo džiaugsmas — geriausias įrodymas, jog mūsų žygiai yra nevykę: iš tikrųjų jie vykdo ne tą meilę, kuri išgano, bet tą, kuri žudo.

Tuo tarpu tikras patriotas turėtų čia elgtis kaip tik priešingu būdu. Jei privalu rūpintis savo tautinių teisių

apgynimu, tai yra ne mažesnės prievolės vengti įžeidimų tautinių mažumų teisėms; ir tikras patriotas itin privalo rūpintis teisingumu šituo pastaruoju atžvilgiu, nes jis negali nenusimanyti, jog įžeisti tautinių mažumų teisės ne tik iš principo neleistina, bet dargi faktinai kenksminga tai tautai, kuri atlieka negarbingą skriaudėjos rolę.

Paskučiausiais laikais vėl yra kilusi grįžtamoji aklo nacionalizmo banga, ir joje yra simptominga tai, kad drauge su ja eina gretimais lengvabūdis apsiėjimas su konstitucinėmis bei parlamentarinėmis garantijomis. Šito madoje dabar judėjimo vardas visiems gerai žinomas — tai fašizmas. Jis pagauna mažai susipratusius principų atžvilgiu, bet aktyvius žmones ir stumia juos į tautinės diktatūros vajų. Kaip ir bolševikai, fašistai nusižengia prieš demokratinės santvarkos pagrindus, ir todėl blaiviai mąstančiam žmogui negali būti abejojimo, jog jie tuo pačiu ruošia sau istorijos pasmerkimą. Praeis mažiau ar daugiau laiko, subyrės tiek bolševikų, tiek fašistų diktatūros, ir istorija savo šalto teisingumo ranka lygiai įvertins du liūdnu simboliu: *ČK* ir *numerus clausus*.

Tikras patriotizmas tesuderinamas vien su tikru demokratizmu, ir kas tai pamiršta, negali būti tikras patriotas. Todėl kovoje su savo tautos priešais tikras patriotas nenusižengs prieš demokratizmo principus, bet stengsis iškelti savo tautą į tokį ekonominį, politinį ir kultūrinį stovį, kad ji būtų neįveikiama savo priešų pasikėsinimams. Sąmoningas ir laisvas kultūrinis apsisprendimas ir susitvarkymas, net ne policinė biurokratiškos valdžios globa, gali patiekti tikrų laidų buities kovos sėkmingumui, nekalbant jau apie tai, kad tik šitoks veikimo būdas yra vienintelis iš principo leistinas. Laikas jau atmesti žemaičiūrių žmonių prietaras, jog principingas nusistatymas gyvenime esąs nusistatymas nepraktiškas. Šituo savo teigimu dvasinis aklumas solidarizuojasi su tais, kas neišlaiko gyvenimo pagundų ir ieško savo brutaliam veikimui teorinio pateisinimo.

Taigi kultūrinė kūryba — štai kas geriausiai apšarvuoja tautą kovoje su priešais ir ypač su kenksmingai nusistačiusiomis tautinėmis mažumomis. Kiekvienas iš mūsų gali patirti šitos tiesos tikrumą visuomeniniame gyvenime. Jei esame neteisingai žmonių puolami už savo geros

valios veiksmus, galime pasirinkti du keliu: neigiamojo bylinėjimosi ir teigiamojo reiškimosi naudingais darbais. Eidami pirmuoju keliu išeikvosime visą savo energiją, nieko neįtikinsime ir galutinai nepaliksime jokių pozityvių darbų, kurie mus užtartų prieš istorijos spręsmą. Pasirinkę antrą kelią didinsime pozityvių darbų turtą sulig tuo, kaip augs neigiamieji mūsų priešų darbai, ir einant šitokiai kovai negal neateiti laikas, kada sukrautas mūsų darbų turtas pats pratars į žmonių sąžinę ir sudarys teisingą jų pažiūrą apie mūsų vertingumą.

Panašiai yra ir tautinėje mūsų kovoje už laimingą savo ateitį. Jei, pavyzdžiui, norime pasidaryti nekenksmingas tautines mažumas ir net grąžinti suklydusius savo brolius į tautinę pastogę, stiprinkime kultūrinės kūrybos dirvą. Eidami šituo keliu negalime anksčiau ar vėliau nelaimėti, ir mūsų laimėjimas bus ne laikinas ir iliuzorinis, bet pastovus ir tikras.

4. *Patriotizmas kaipo lytis asmens ir žmonijos derinimui per tautos tarpininkavimą*

Baigdamas turiu dar šį tą pasakyti apie tikrąjį patriotizmą kaipo asmens derinimą su žmonija per tautos tarpininkavimą. Kaip buvo jau matyti pirmiau, savo civilizacijos turiniu tauta gali turėti visuotinės reikšmės žmonijos istorijoje. Visa žmonija, kaipo tokia, neturi savo reiškimuisi individualinės lyties, kokia kad yra tautai tautinis individualumas. Todėl asmuo, kuris, kaipo vienos kurios tautos narys, reiškiasi savo gyvenime bei veikime savo tautybės lytimis, prieina prie žmonijos esmės per visuotinį tautinės savo civilizacijos turinį. Mylėdamas ne tik individualinę savo tautybės lytį, bet ir visuotinį tautinės civilizacijos turinį, tikras patriotas negali nevertinti visuotinių žmogaus dvasios savybių, o sykiu ir — žmonijos, kaipo tokios. Nacionalistas, gerbiąs visų pirma ir labiausiai tautinės individualybės lytį, negali pakilti prie aukštų humanitarinių jausmų, kurie apimtų visą žmonijos platumą, nes formalistinis reakcinis jo šovinizmas teapima paprastai savo tariamuoju patriotizmu tik vienminčių žmonių būrelį. Tikras patriotas per visuotinį tautinės civilizacijos

turinį siekia į pačią žmonijos širdį, nes jis nusimano, jog tautybė tobulėja sulig tuo, kaip didėja, iš vienos pusės, jos reiškimosi lyties individualumas, o iš kitos pusės — jos bendro žmogiškojo turinio visuotinumas. Žmonijos dvasia nesireiškia kitaip, kaip tik per tautines individualybes, bet todėl ir atskiras asmuo negali prie jos eiti kitaip, kaip gerai suprasto patriotizmo žygiais. Šitas patriotizmas liepia susipratusiam asmeniui rūpintis savo tautybės visuotiniu turiniu ir sykiu mylėti visas kitas tautybes kaip savąją, nes visos tautinės lytys yra pašauktos būti žmonijos dvasios nešėjos ir reiškėjos. Iš to aiškėja, kaip tikras patriotizmas privalo derinti atskiro asmens kūrybą su idealia visos žmonijos esme.

Reik sykiu pripažinti, jog šitokis atskiro asmens ir visos žmonijos derinimas įgauna vis daugiau realumo sulig tuo, kaip ekonominis, politinis ir kultūrinis tautų bendradarbiavimas apsipavidalina organizuotomis lytimis. Istorija apskritai, ir ypač paskutinių laikų istorija, pakankamai suteikė mums išrodymų, jog, kultūrai žengiant pirmyn, izoliuotas tautų gyvavimas pasidaro vis labiau negalimas. Sulig kultūros pažanga tautų gyvenimas susipina tarp savęs įvairių įvairiausiais ryšiais taip, kad šioks ar toks bendradarbiavimas tampa tiesiog neišvengiamas. Bet iš kitos pusės, reik pastebėti, jog gretimais su šituo vyksmu eina kitas vyksmas, kuris stiprina tautinės individualybės jausmą ir kelia reikalą ginti šitą individualybę nuo neteisėtų pasikėsinimų. Ir čia taip pat pasirodo, jog tautų universalizacija eina vienu žingsniu su jųjų individualizacija. Todėl kaipo siektinas tikslas, arba idealas, čia tegali būti laisvas ir harmoningas tautinių individualybių sugyvenimas pasaulinėje tautų sąjungoje. Mūsų laikai, kiek jie vadovavosi sveiko instinkto balsu, aiškiai užbrėžė šitą idealą, bet pirmasis padarytas šita pakraipa bandymas taip pat yra toli nuo pilno subrendimo, kaip pirmas vaiko kojukės kilstelėjimas nuo tvirtų suaugusio vyro žingsnių. Tačiau tikėkimės: idealas, turįs realios atramos tikrovėje, negali pasilikti bergždžias žmonijos sąmonėje, kad ir pirmasis bandymas jį labiau kompromituotų nekaip gintų.

Tautinių individualybių bendradarbiavimas žmonijos visumoje yra reikalingas dar tuo atžvilgiu, jog jokia viena kuri tautybė negali išreikšti viso žmonijos dvasios

turtingumo. Tautinis pašaukimas, pareinąs nuo aplinkybių, kuriose tautai teko ir tebetenka gyventi, stumia ją labiausiai realizuoti savo gyvenime bei veikime vieną kurį visuotinės reikšmės uždavinį, bet tuo pačiu, iš kitos pusės, ji tarsi apriboja kultūrinės tautos galimybes. Iš čia kyla tautoms reikalas pasidalyti kultūrinės kūrybos darbu, taip sakant, specializuotis; bet iš čia taip pat gimsta reikalas pasidalyti šitokio darbo išdavomis. Tokiu būdu tautinės individualybės papildo viena kitą ir tik harmoningas jų visetas gali sudaryti tai, ką vadiname visos žmonijos vardu. Todėl tikras patriotas, eidamas savo tautos pašaukimu ir dirbdamas kultūrinės kūrybos darbą, dirba taip pat visos žmonijos naudai, ogi naudodamasis tautų bendradarbiavimo vaisiais, naudojasi pats žmonijos turtais.

Teisėtas būdas vadovauti pasauliui

Taip dalykams stovint, yra neabejotina, jog tikras tautos vertingumas privalu matuoti pagal tai, kiek visuotinio turinio arba bendrai žmogiškosios dvasios yra realizuota tautinėse jos civilizacijos lytyse. Sulig tuo taip pat matuojama tikra tautos reikšmė plačioje žmonijos draugijoje ir moralinis jos įsigalėjimas pasaulyje. Pageidauti šitokio įsigalėjimo tautų šeimynoje reiškia padaryti nuosekli išvada iš pageidavimo savo tautai gerai suprastos didybės. Jei kiekvienas imperialistinis užsimojimas, paremtas bet kuria prievarta, yra nelygstamai smerktinas, tai pastangos vadovauti žmonijai kuriamosios dvasios žygiais ne tik yra pateisinamos, bet ir sudaro vieną iš tikro patriotizmo reiškimosi lyčių. Tik, deja, šitos pastangos paprastai karikatūrinamos imperialistinių instinktų, kaip kad yra paprastai karikatūrinamas tikros didybės pageidavimas savo tautai.

Senovės istorija mums duoda ryškių pavyzdžių, rodančių, jog dvasinis tautos vadovavimas žmonijai esti kartais atvirkščios proporcijos santykyje su materialine jos galybe. Galingoji Roma užkariavo mažą Graikiją, bet šitos Graikijos vienas tik Atėnų miestas bene bus daugiau padaręs humanitarinei naujosios gadynės kultūrai, nekaip didžioji Romos imperija. Šitos kultūros dvasiniu lobiu mū-

sų kultūringas pasaulis nenustoja šiaip ar taip tebegyvenęs iki šiolei. Bet dar mažesnė už graikus žydų tautelė, nepasireiškusi senovėje jokiais materialinės galybės žygiais ir taip pat Romos užkariauta, pralenkė net graikus savo moraline reikšme naujajai gadynei. Nesuskaitomi milijonai žmonių dabar, kaip ir per ištisą šimtmečių eilę, teberiša kasdienį savo gyvenimą su įvykiais, buvusiais mažojoje Palestinoje žydų tautos pašaukimo išdavomis. Štai pavyzdžiai, kaip privalu suprasti savo tautos didybė ir realizuoti šita didybė ne tik vienu kuriuo laiku apribotame savo gimtajame krašte, bet visame pasaulyje ir ilgiems amžiams.

Apie tai ypatingai svarbu nusimanyti mažoms tautoms, nes, tariant prof. M. de Munnyncko žodžiais: „Apvaizda rodosi esanti atėmusi joms materialinę jėgą, kad jos tesiremtų dvasios jėgomis" *. Eidami šita pakraipa mes ne tik pajėgsime apsiginti nuo savo priešų, bet surasime dar savo tikrąją didybę, kuri nebus apribota nei mūsų teritorijos sienomis, nei mūsų gyvavimo laiku. Jei tad turėčiau parinkti mūsų tikram patriotizmui sintetinį įbalsį, tai, parafrazuodamas Mickevičiaus Konrado žodžius, tarčiau:

Supinkime iš brangios tėvynės gyvą dainelę
Ir padarykim iš jos pasigėrėjimą amžiams.

Kaunas,
1923 m. kovo 11 d.

* Romuva.— Nr. 2.— P. 17.

Šeštas skirsnis

TAUTINIS AUKLĖJIMAS

I. *Tautinio auklėjimo supratimas*

1. *Tautinio auklėjimo sudėtingumas*

Tinkamas tautinis auklėjimas mūsų laikais darosi vis svarbesnis sulig tuo, kaip pasaulinio karo sužadintas ir neteisingų taikos sutarčių maitinamas agresyvus nacionalizmas, zoologinis savo pagrindu ir patologinis savo reiškimusi, vis smarkiau gresia civilizuotam pasauliui visišku subarbarėjimu. Tokiose aplinkybėse suprasti, koks privalo būti tikras tautinis auklėjimas ir kaip jis privalo būti realizuojamas naujose kartose, yra tiesiog išganymo įsakymas. Reik betgi iš pat pradžios pasakyti, kad tai nėra lengvas dalykas akivaizdoje to sudėtingumo ir daugiaprasmiškumo, kuriuo pasižymi tautinio auklėjimo sąvoka.

Paprastai net žmonės nespėja, kiek yra komplikuota tautinio auklėjimo problema. Tautinis auklėjimas, plačiai suprastas, apima daug dalykų, nors ne visi jie vaidina lygią rolę naujųjų kartų ugdyme. Nėra abejonės, kad *tautinio auklėjimo pagrindinis uždavinys yra tautos ugdymas atitinkamų naujų kartų auklėjimu.* Šis uždavinys yra tinkamai išsprendžiamas vien tada, kai naujose kartose yra realizuojama aukščiausiame laipsnyje individualinė tautybės lytis, kai jos yra tinkamai nuteikiamos tautybės atžvilgiu ir kai jos yra paruošiamos visiems tautos uždaviniams spręsti ir vykdyti. Jei tautinis auklėjimas apima visą nusakytų ugdomųjų pareigų plotą, tai tautišku auklėjimu galima specialiai vadinti individualinės tautinės lyties realizavimą naujosiose kartose, patriotiniu auklėjimu — naujųjų kartų nuteikimą tautybės atžvilgiu ir nacionaliniu auklėjimu — naujų kartų paruošimą tautos uždaviniams, kurių išsprendimu tauta tampa nacija.

Kai kas yra linkęs vadinti tautinį auklėjimą patriotiniu auklėjimu, bet, kaip matome, šis pavadinimas iš tikrųjų

tautinį auklėjimą susiaurina nepateisinamu būdu, nes *tautinis auklėjimas yra tautos ugdymas įkūnijant naujose kartose individualines tautines lytis, sudarant jose patriotišką nusistatymą savo tautybės atžvilgiu ir paruošiant jas aktualiems tautos uždaviniams ir jos pašaukimo realizavimui kultūringų tautų šeimoje.*

2. *Organiškas tautinio auklėjimo sąryšis su tarptautiniu*

Kaip individualinis auklėjimas turi būti nuolatos koreguojamas ir papildomas visuomeniniu auklėjimu, taip lygiai tautinis auklėjimas nuolatos koreguotinas ir papildytinas tarptautiniu auklėjimu. *„Tikras tautinis auklėjimas,*— sako Försteris,— *tegali klestėti vien tampriausiame sąryšyje su tarptautiniu auklėjimu ir atvirkščiai"* *.

Tarptautinis auklėjimas ruošia naujas kartas harmoningam tautų sugyvenimui ir vaisingam bendradarbiavimui visos žmonijos naudai. Jei tautinis auklėjimas nebūtų lydimas ir papildomas šitokiu tarptautiniu auklėjimu, naujosios kartos arba visai nebūtų paruoštos tarptautiniam bendravimui, arba, įgavusios netinkamą nusistatymą į kitas tautas, šitą bendravimą ir bendradarbiavimą padarytų negalimą arba bent žymiai apsunkintą.

Tarptautinio auklėjimo nebuvimas ne tik yra žalingas tautų sugyvenimui, bet ir tai tautai, kuri tepasitenkina vien tautiniu auklėjimu. „Kosmopolitas,— sako Försteris,— žino viską, bet nesupranta nieko. Taip pat paprastas apribotas nacionalistas niekados neįstengia savo tautos giliausios vertės ir būdo taip aiškiai ir iš pagrindų pagauti, kaip tasai, kas yra su meile atsilyginęs tam, kas svetima,— ir dabar tikrai nusivokia, ką reiškia tėvynė ir tautybė" **. Tyrinėjant tautinio ir tarptautinio auklėjimo klausimus, nuolatos yra jaučiamas organingas jų dviejų sąryšis, priklausomumas ir savitarpis veikimasis. Tik jų dviejų realizavimas deramoje harmonijoje tegali sudaryti

---

* *Förster.* Politische Ethik und politische Pädagogik.— S. 477.

** Ten pat.

reikiamą perspektyvą vertinant tautos ir žmonijos reikalus.

Tik tada gali būti atstatyta, kaip išsireiškia Försteris, „teisinga pusiausvyra tarp ištikimybės savai tautai ir ištikimybės universaliam žmogaus dvasios paskyrimui" *.

3. *Dorinis tautinio auklėjimo pagrindimas*

Iš Förstero paskutinio išsireiškimo nesunku pastebėti, kad tiek tautinis, tiek ir tarptautinis auklėjimas remiasi į dorinį pagrindą ir todėl abudu esmine savo dalimi įeina į dorinį auklėjimą. Ir iš tikro *tautinis auklėjimas turi savo pagrindiniu uždaviniu nustatyti prideramą žmogaus santykiavimą su savo tauta, tuo tarpu kad tarptautinis auklėjimas nustato žmogaus santykiavimą su kitomis tautomis ir su visa žmonija.* Prideramo santykiavimo nustatymas tarp žmogaus, iš vienos pusės, ir tokių kolektyvų kaip tauta arba tautų draugija, iš antros pusės, yra doros dalykas, nors šitas santykiavimas gali turėti, ir paprastai turi, taip pat grynai emocionalinį pagrindą, kuris susidaro anksčiau kaip bet kuris sąmoningas nusistatymas šituose dalykuose. Bet kaip tik todėl, kad žmogaus santykiavimas su savo ir kitomis tautomis gali būti instinktų, emocijų, simpatijų ir antipatijų veikimas, labai svarbu įnešti į jį dorinį pradą, kuris galėtų jį normuoti pagal aukštesnius racionalinius principus.

Reik net pripažinti, kad *tik tada žmogaus santykiavimas su savo ir kitomis tautomis įgauna tvirtą ir patikimą pagrindą, kai jis yra pagrįstas doriniais principais ir atremtas į išlavintą būdą.* Pavyzdžiui, patriotizmas tik tada yra patikima ir tikrai teigiama pajėga, kai jis nėra emocionalinių motyvų nuolat blaškomas ir mėtomas į kraštutinius nusistatymus kaip tik todėl, kad jis yra tapęs moraline dorybe, apšviesta proto argumentais ir sustiprinta valios galia. Žodžiu tariant, *dorinis tautinio auklėjimo pagrindimas ne tik atitinka šito auklėjimo esmę, bet ir griežtai yra privalomas atžvilgiu į tuos tikslus, kurių jis turi siekti.*

---

* Ten pat.— S. 478.

Tautinis auklėjimas, kaip galima buvo pastebėti, turi tris pagrindinius uždavinius, būtent: pirma, įkūnyti jaunose kartose individualinę tautinę lytį, antra, sudaryti jose patriotišką nusistatymą į savo tautybę, ir trečia, paruošti jas tautos uždaviniams. Jei žmogus nesijaučia moraliai surištas su tautine savo lytimi, jei jo patriotizmas nėra normuojamas dorinių principų ir jei jis nejaučia dorinės pareigos tarnauti savo tautos uždaviniams,— negali būti kalbos apie tautinį jo susipratimą bei išsiauklėjimą.

II. *Tautinis auklėjimas kaipo tautinės lyties realizavimas naujose kartose*

1. *Tautiškumas kaipo priešingybė kosmopolitizmui*

Tautinis auklėjimas, kaip žinome, visų pirma turi būti tautiškas auklėjimas ta prasme, kad jis turi suteikti naujoms kartoms tobuliausiam laipsnyje tą tautinę lytį, kuri išskiriamai charakterizuoja savo tautą palyginant su visomis kitomis tautomis. Jei galime įsivaizduoti tautą be teritorijos, be valstybės ir net be savo kalbos, tai vis dėlto negali būti tautos be šiokios ar tokios, pilnesnės ar siauresnės, sutelktinės individualybės, kuri išskiriamai ją charakterizuotų palyginant su kitomis tautomis. Tautos individualybė turi labiausiai formalinį pobūdį ir glūdi visų pirma tame, kokiomis individualinėmis lytimis reiškiasi tautos kolektyvas. Normaliai tauta jungia savyje ir tam tikrą teritoriją, kuri su visomis savo fizinėmis, antropogeografinėmis ir kultūrinėmis ypatybėmis sudaro tėvynę, ir tam tikrą politinę piliečių organizaciją, kuri sudaro atskirą nepriklausomą valstybę, ir tam tikrą sutelktinę individualybę, kuri paprastai apima ne tik atskirą kalbą, bet ir etnines temperamento ypatybes, savotišką istorinį likimą, kultūrines tradicijas ir kitas charakteringas kokybes.

„Nacija,— sako Gessenas,— yra <...> savotiškas tautos gyvenimo stilius, forma, kurią *savaime* įgauna tautos kūryba, pakreipta į bendrai žmogiškų kultūrinių uždavinių sprendimą <...> Ne materialinis tautos buvimo „kas", bet formalinis „kaip" sudaro tautinį jos būdą. To-

dėl taip beprasmiška imti naciją tikslu asmens ir tautos kūrybai <...> Nacija yra ne rūpesčio padaras, bet savaimingas vaisius pastangų, pakreiptų į anttautinių tikslų atsiekimą" *. Tai, ką čia Gessenas vadina nacijos vardu, yra tauta aukštesniame savo kultūrinio išsivystymo laipsnyje, būtent tauta, išėjusi iš savo pirmykščio užsiskleidimo stovio ir atsiekusi garbingą kultūrinę padėtį kultūringų tautų draugijoje.

Taigi *tautiškumas reiškiasi kultūrinės kūrybos stiliuje, arba lytyje. Jis sudaro formalinę kultūros pusę, bet ne šitos kultūros turinį. Šituo atžvilgiu jis yra priešingybė kosmopolitizmui, kuriam rūpi visų pirma ir net išskiriamai kultūros turinys.* Jei yra beprasmiška statyti tikslu kultūros lytį, tai yra nerealu ir netikslinga tesirūpinti vien kultūros turiniu, nes žmonijos istorijoje nesti kultūros be šiokios ar tokios lyties. Maža to: žmonijos istorija mus pamoko, kad vertingiausias kultūrinis turinys visados buvo ir yra surištas su ryškiausia tautine lytimi. Tautinė lytis universaliam kultūros turiniui ne tik yra visai neišvengiama, bet ir būtina priemonė. *Individualinė tautinė lytis tuo ir yra tikrai vertinga, kad ji yra būtiname funkcionaliniame santykyje su universaliu kultūros turiniu.* Žmonija, kaipo tokia, neturi savo reiškimuisi individualinės lyties; čia jai patarnauja tautinės lytys, kurios tuo pačiu įgauna tam tikra prasme visuotinės reikšmės. Jų kosmopolitiškas paneigimas galų gale atsigręžia prieš patį kosmopolitizmą, linkusį vertinti vien bendrai žmogiškąjį kultūros turinį.

Fichte pirmas įžvelgė tautinio lavinimo problemą formaliniame tautos santykiavime su ateinančia jai iš šalies kultūra. Šiuo klausimu Gessenas, visai teisingai eidamas Fichte's nurodyta linkme, gina individualinį tautos savabūdiškumą: „Kaip dorinio auklėjimo uždavinys yra apsaugoti atskiro asmens savabūdiškumą ir laisvę, betarpiškumą ir pilnatvę išviršinės kultūros pasisavinime, taip lygiai ir tautos lavinimo uždavinys yra neleisti, kad ateinančios iš šalies kultūros spaudimas persvertų kūrybinių jos pastangų laisvą savabūdiškumą ir suardytų išvidinę jos pil-

---

* *Gessen.* Osnovy pedagogiki.— S. 334.

natvę" *. Tautiškas auklėjimas, įeinąs atskira dalimi į plačiai suprantamą tautinį auklėjimą, ir turi savo specialiu uždaviniu apsaugoti tautos savabūdiškumą ir išvidinę laisvę neišvengiamajame svetimų kultūrinių laimėjimų pasisavinime. Försteris net paaiškina, kaip tautiniu auklėjimu šitas tautos apsaugojimas yra pasiekiamas: „Tautinis auklėjimas,— sako jisai,— mums yra reikalingas, be abejo, ta prasme, kad atskiras žmogus privalo įsišaknyti pagrindiniame natūraliai duotame ir istoriškai išsivysčiusiame savo tautos būde, kuo tiktai taip pat jo nuosava būtybė pasiekia pilno pasireiškimo. Tiktai ten, kur duotasis tautinis savotiškumas sumaniai yra saugojamas, apvaisinantieji svetimi pradai gali būti asimiliuojami be pavojaus savo tautos gyvenimui. Toks tautinės individualybės realizavimas atskiro žmogaus viduje pasiekiamas ne tiesioginiu ir tendencingu veikimu, bet tik su pagalba gilaus susigyvenimo su klasiškais savo tautos sielos kūriniais" **.

Su kokiais gi tautos sielos kūriniais susigyvenimas laiduoja geriausią tautinės individualybės įkūnymą naujose kartose?

2. *Tautos kalba, literatūra ir menas*

Negali būti abejonės, kad *tautos kalba yra ryškiausias tautos dvasios kūrinys, kuris geriausiai charakterizuoja tautos individualybę.* Kaip buvo jau užsiminta, tauta gali neturėti atskiros savo kalbos, dėl to ji dar nenustoja buvusi tauta su tam tikra individualybe; bet, šiaip ar taip, kalba yra brangiausias tautinės individualybės turtas.

Kalba yra sutartųjų ženklų sistema, su kurios pagalba yra reiškiama žmogaus mintis. Tuo minties reiškimo būdas turi svarbos ir pačiai žmogaus mąstysenai. Kalba, kitaip tariant, grįžtamuoju būdu tampa mąstymo įrankiu. Ji todėl, vieną kartą susidariusi, nuteikia atitinkamai vėlesnes kartas į tam tikrą mąstymo būdą, savą tik vienos tautos žmonėms. Aišku po to, kokios didelės reikšmės tautiškam auklėjimui turi įsigyvenimas į savo kalbos dva-

* Ten pat.— P. 327.

** *Förster.* Min. veik.— S. 484.

sią, jos tobulas pasisavinimas ir įgudimas ją tiksliai ir gražiai reikštis. *Su gimtąja kalba žmogus pramoksta tautiškai reikštis pagal savo tautos individualumą.* Be to, ir tai labai svarbu, per kalbą žmogus sutampa su ta nenutrūkstama kartų eile, kuri sudaro tautą praeityje, dabartyje ir ateityje. Kalba labai realiu būdu riša gyvenančias įvairiais laikais ir įvairiose vietose kartas ir padaro jas dalyviais viename bendrame kultūrinės kūrybos vyksme. „Kalba,— sako prof. Dévaud,— yra tarpasmeninio išsiskėtimo *(diffusion interpersonnelle)* įrankis ne tik tarp individo ir jo aplinkumos, bet ir tarp šito individo ir ištisos jo bočių eilės su elitu tųjų, kurie mąstė, mylėjo, verkė šita kalba" *.

Kalbos gyvas organizmas yra tautinės kultūros saugotojas ir tarpininkas jai einant iš kartos į kartą. „Gimtoji kalba,— sako Gessenas,— kurioje susikristalizavo tautos kultūrinės kūrybos atsiekimai, viltys ir lūkesčiai ir kuri pasisavinama be mokymosi pastangų visai natūraliai, taip sakant, su motinos pienu, yra tasai natūralus mediumas, kuriam tarpininkaujant ir pati kultūra pasisavinama ne kaipo įsigyjama mokymosi pastangomis, bet kaipo prigimtoji" **.

Žinoma, kalbos tarpininkavimas perteikiant tautinę kultūrą iš kartos į kartą įvyksta labai primityviame laipsnyje, jei jis neišeina iš šeimos ir jos tradicijų ribų. *Kalba įgauna tikrai didelę kultūrinę rolę, kai su ja yra jungiamas tautosakos ir literatūros mokslas.* Tik sąryšyje su tautosaka ir literatūra žmonių mąstysena ir pasaulėžvalga įgauna tą savotišką pobūdį, kuris charakterizuoja tautinę individualybę. Žodinis menas gali būti tautiškas keleriopu atžvilgiu, būtent: ir tuo, kad jis yra reiškiamas tautine kalba; ir tuo, kad jam yra imami tautiniai motyvai; ir pagaliau tuo, kad šitie motyvai traktuojami tautišku, t. y. visai savotišku, būdu. Nestebėtina todėl, kad žodinis menas besireiškiąs tautosakoje ir literatūroje, turi didžiausios reikšmės, realizuojant tautinės individualybės lytį naujose kartose.

---

* *Dévaud.* A propos de la Motion Wettstein // Réflexions sur l'éducation patriotique.— P. 28.

** *Gessen.* Min. veik.— S. 335.

Kitos dailiojo meno rūšys, kaip architektūra, liaudies menas, skulptūra, lipdyba, tapyba ir t. t., turi taip pat nepaskučiausią rolę tame uždavinyje, nes menas kaip tik yra sugestyvus formaliniu savo momentu ir todėl įteigia visai sąmoningai tautišką stilių naujoms kartoms. Čia, tiesa, nėra to stipriausio tautiškumo veiksnio, kuriuo yra gimtasis tautos žodis, bet vis dėlto bet kuris tautiškas menas yra vienas iš stipriausių tautiško auklėjimo priemonių, kadangi jame tautinė lytis reiškiasi konkretiniais pavidalais.

3. *Tautos praeitis ir dabartis*

Tautiškam auklėjimui turi toliau didelės reikšmės savo tautos praeities ir dabarties pažinimas. Nieks negali įsigyti tautinio susipratimo ir sąmoningo nusistatymo, nesusipažinęs su savo krašto ir tautos istorija, neįsigilinęs į tautinės kultūros susidarymą ir išsivystymą, nenusimanąs apie savo tautos, krašto ir valstybės padėtį geografiniu, ekonominiu, politiniu ir šiaip jau visuomeniniu atžvilgiu. Tautos sūnus, tėvynės gyventojas ir valstybės pilietis harmoningai susigyvena viename asmenyje tik tada, kai tautos, krašto ir valstybės pažinimas padeda sąmoningai susiprasti ir racionaliai nusistatyti visais tautinio gyvenimo klausimais.

Toks *patrioto nusistatymas visais tautinio gyvenimo klausimais yra tautiškos individualybės apraiška, kuri skiria vienos tautos žmones nuo kitų tautų žmonių, kaipo individualinė jų žymė.* Nestebėtina, jei šitokį patrioto nusistatymą charakterizuoja ypatinga predilekcija savo tautos, krašto ir valstybės reikalams. Tai yra visai natūralu, nes yra surišta su pačia dalyko esme. Čia tik yra labai svarbu ir net griežtai privalomas teisingas savo tautinės praeities ir dabarties įvertinimas bei sprendimas. Patriotizmas ne tik nereikalauja apakimo akivaizdoje savo tautos reikalų, bet dar įsako matyti visą tiesą, liečiančią savo tautos praeitį ir dabartį. *Bet kuris tautinės istorijos ar dabartinės tautinės padėties suklastavimas negali būti suderintas su tikro patriotizmo reikalavimais.*

„Vienas labai svarbus tautinio auklėjimo uždavinys,— sako Förster is,— glūdi sugebėjime jungti istorijos moksle

savo tautos meilę su griežtu tiesumu. Tai yra reikalinga visų pirma iš atžvilgio į tautinį auklėjimą, nes šis reiškia ne tik tautinių jausmų *žadinimą*, bet ir dar daugiau — šitų jausmų *suderinimą* su dorinės sąmonės visuma <...> Tikras vyriškumas privalo taip pat vesti prie drąsaus savo tautos pažinimo ir pakaltinimo <...> Kiekviena patriotiško istorijos suklastavimo rūšis sužaloja vyriškąjį charakterio pradą — tiesumo ir nesutepto taurumo pradą, nes pataikavimas savo neblaivumui perveria palaipsniui visą sielos gyvenimą" *. Savaime aišku, kad nesugebėjimas blaiviai žiūrėti į tautos gyvenimą neleidžia matyti tikrų tautos uždavinių ir anksčiau ar vėliau baudžia tą tautą, vardan kurios buvo išsižadėta tiesumo ir teisingumo.

4. *Tautos kultūrinės tradicijos*

Vienas iš reikšmingiausių tautiško gyvenimo faktų yra nenutrūkstamų kultūrinių tautos tradicijų žengimas iš kartos į kartą ir augimas tokiu būdu kultūrinio paveldėjimo, kuris su kiekviena karta vis labiau turtėja ir įvairėja. Toks kultūrinio tautos paveldėjimo žengimas per tautos kartas įgalina ilgą kartų eilę pažangiai dirbti bendriems tautiniams uždaviniams ir visų pirma tautinio pašaukimo realizavimui tautos gyvenime. *Kultūrinės tradicijos drauge su geografinėmis krašto ypatybėmis, etninėmis tautos savybėmis, istorijos vyksmo savotiškumu apsprendžia tautos kultūrinį tipą, kurs pagal savo prigimtį yra pašauktas realizuoti žmonijos gyvenime atitinkamą uždavinį, turintį visuotinės reikšmės.*

Iš čia jau matyti, kokios didelės reikšmės turi tautos kultūrinės tradicijos tautinei individualybei ir kaip svarbu yra jos įgyvendinti naujose kartose, kad šios pilnai įkūnytų savyje tautinės individualybės lytį ir įstengtų atsiliepti į gyvastingus tautos uždavinius. Branginimas ir ugdymas kultūrinių tradicijų anaiptol nereiškia sustingusio konservatyvizmo, kuris stabdo gyvesnę tautos pažangą prie naujų kultūrinių laimėjimų. Kultūrinių tradicijų branginimas yra būtina sąlyga kiekvienai racionaliai kultūrinei pažangai, nes tik ta pažanga yra tikrai patvari, kuri nuo-

* *Förster.* Min. veik.— S. 479—480.

sekliai sintetizuoja praeities laimėtus kultūrinius turtus su dabarties laimėjimais. Istorija pakankamai iškalbingai įrodo, kad *tik ta pažanga tegali pateisinti save, kuri ėjo iš praeities į ateitį per dabartį organingos priklausomybės keliu.*

„Gyvenimas, nuolatai iš naujo prasidedąs kartų eigoje,— sako Dévaud,— palaiko betgi pagrindinę vienybę. Dabartis, jei ir nėra praeitis ir jos nekartoja, yra vis dėlto praeities sąlygojama; ji remiasi praeitimi, kad šią pratęstų <...> Dabarties karta nusivokia pati ir įgauna savo uždavinio supratimą vien tada, kai ji studijuoja ir pasisavina savo rasės ir nacijos praeitį. Dabartinės gadynės prasmė tegali išeiti aikštėn vien praėjusių amžių pažinime. Auklėjimo misija yra kaip tik padaryti einančią kartą sąmoningą savo pašaukimo atžvilgiu ir jai parodyti praeityje dabarties pareigas ir realizuotinus ateityje uždavinius" *. Tasai paslaptingas sąryšis, kuris jungia mus pagarbos ir meilės ryšiais su mūsų bočiais, psichologiškai pagrindžia kultūrines mūsų tradicijas, pašauktas vaidinti tvirto tautinės kūrybos pagrindo rolę.

III. *Patriotinis auklėjimas kaipo sudarymas naujose kartose prideramo nusistatymo į savo tautybę*

1. *Gerai suprastas patriotizmas kaipo pagrindinis tautinio auklėjimo tikslas*

Jei tautiškas auklėjimas, apie kurį iki šiolei kalbėta, turi savo uždaviniu realizuoti naujose kartose individualinę tautybės lytį, tai patriotinis auklėjimas turi sudaryti jose prideramą nusistatymą į savo tautą ir jos reikalus. Patriotinis auklėjimas yra centrinė tautinio auklėjimo dalis ir todėl jam privalu skirti ypatingas dėmesys, kalbant apie tautinio auklėjimo dalykus.

Pagrindinis nusiteikimas, kuris yra patriotinio auklėjimo siekiamas kaipo šio svarbiausias tikslas, yra, savaime aišku, patriotizmas. Nuo patriotizmo supratimo, kokį

* *Dévaud.* Min. veik.— P. 10—11.

susidaro pats auklėtojas, ir kokį tuo pačiu sugestionuoja naujoms kartoms, pareina grindžiamoji viso tautinio auklėjimo linkmė. Kas tad yra patriotizmas ir kaip reik jis ugdyti žmonėse?

Patriotizmas, neabejojamai, yra savo tautos meilė. Bet mylėti savo tautą galima tinkamai ir netinkamai. Galima mylėti savo tautą už tai, kad ji yra didelė, galinga ir turtinga, bet galima jinai mylėti tiktai už tai, kad ji yra sava. Gerai suprastas patriotizmas reikalauja mylėti savo tautą visų pirma todėl, kad jinai yra sava ir tuo pačiu nieku kitu nepakeičiama. Panašiai vaikas myli savo motiną visų pirma todėl, kad jinai yra jojo motina, sava, individualiai nepakeičiama. *Šitokis indivídualinis tautos nepakeičiamumas ir yra priežastis to, kad tikras patriotizmas yra visų pirma tautinės individualybės meilė.* Tautinė individualybė mylima ne dėl kažkokių ypatingų vertybių, bet dėl jos pačios, kaipo tokios. Žodžiu tariant, patriotizmo pagrinde nėra jokio savanaudiškumo jausmo; tai yra jausmas, nesuinteresuotas jokiais materialiniais sumetimais,— jausmas, kuris, priešingai, dažnai reikalauja didelių materialinių ir moralinių aukų.

Užtat gerai suprasta meilė negali abejingai susiderinti su mylimo objekto netobulumu. Tikra meilė verčia pageidauti mylimam objektui gerai suprastos didybės. Todėl ir patriotizmas verčia mus pageidauti gerai suprastos didybės savo tautai. Ši patriotizmo intencija yra labai opi ir pavojinga ta prasme, kad, nukreipus didybės pageidavimą netinkama linkme, patriotizmas labai lengvai gali virsti savo priešginybe. *Racionalu ir teisinga yra pageidauti savo tautai materialinės didybės tik objektyvinio teisingumo ribose, tuo tarpu kad ne tik yra leista, bet ir privaloma pageidauti savo tautai maxímum dvasinės didybės, kuri, kaipo tokia, negali sueiti į konfliktą su kitų tautų teisėmis.* Paprastai vadinamųjų patriotų rūpinamasi visų pirma maksimaline materialine didybe ir pamirštama apie prievolę rūpintis dvasine tautos didybe.

Dvasinė tautos didybė pareina nuo to, kokio moralinio, intelektualinio ir estetinio turinio yra pripildoma individualinė tautybės lytis. *Tautinė lytis tėra vien formalinė priemonė visuotiniam žmogiškosios dvasios turiniui reikštis. Tikras patriotizmas ir ragina realizuoti visai in-*

dividualinėje tautybės lytyje visuotinį turinį, nes tautinė lytis negali būti imama, kaipo tokia, žmogaus gyvenimo tikslu. Paprastai tautybės lytis yra branginama kaipo tikslas, ir sykiu pamirštama, kad jinai įgauna tikros vertės tik sąryšyje su tuo turiniu, kuris joje yra realizuojamas.

Suvedant krūvon nusakytąsias gerai suprasto patriotizmo žymes, gaunama, kad *patriotizmas yra tautinės savo individualybės meilė, pagrįsta pageidavimu savo tautai dvasinės didybės, kylančios iš visuotinio žmogaus dvasios turinio ir reiškiančios save individualinėmis tautybės lytimis.* Jei šitaip suprastas patriotizmas visados turi savyje emocionalinį pagrindą žmonių jausmuose, tai šis faktas visai nekliudo jam būti moralinei didybei. Maža to: *tik patriotizmas, sąmoningai pakeltas į moralinių dorybių laipsnį, yra tikrai vertingas ir pilnai patikimas tautos ramstis.* Toks patriotizmas yra tikras patriotinio auklėjimo tikslas. Realizuotas masėse, jis tampa tiek patiems patriotams, tiek ir patriotiškai mylimai tautai tobulėjimo ir kultūrinės pažangos veiksniu. Jis yra tobulinimosi akstinas patriotui todėl, kad pageidavimas savo tautai dvasinės didybės uždeda jam prievolę stengtis realizuoti atitinkamą didybę savo gyvenime bei veikime. Jis yra kultūrinės pažangos veiksnys visai tautai todėl, kad stengimasis suderinti individualinę tautybės lytį su universaliniu turiniu yra ne kas kita, kaip pastangos atpalaiduoti tautą nuo bet kurio dvasinio ribotumo, nuo bet kurio dorinio netobulumo.

Be to, *gerai suprastas patriotizmas liepia gerbti bet kurią tautybę ir mylėti kiekvieną kitą tautą kaip savąją.* Šis paradoksalus iš pirmo pažvelgimo įsakymas tampa visai natūralus, kai tautybės yra laikomos principialiai lygiomis vienos rūšies individualybėmis ir kai moralinis visų šitų individualybių traktavimas ne tik gali, bet ir privalo būti lygus. Lygiai mylėti svetimą tautą kaip savąją ir reiškia, kaip teisingai buvo kadaise išaiškinęs Solovjovas, lygiai moraliai, bet ne psichologiškai ar emocionaliai, jiedvi traktuoti. Taip suprastas patriotizmas yra galingas tarptautinio taikingumo ir solidarumo veiksnys, nors jis, iš kitos pusės, nekliudo visomis leistomis priemonėmis ginti savo tautą nuo svetimos neteisingos agresijos.

Pagaliau gerai suprastas patriotizmas yra labai sėkmin-

ga priemonė derinti asmens ir visos žmonijos gyvenimą per tautos tarpininkavimą. Mylėdamas ne tik individualinę savo tautybės lytį, bet ir giliai vertindamas visuotinį tautinės civilizacijos turinį, tikras patriotas negali nevertinti ir visuotinių žmogaus dvasios savybių ir tuo pačiu — visos žmonijos, kaipo tokios. Realizuodamas individualinėse tautybės lytyse visuotinį kultūros turinį, tikras patriotas dirba visos žmonijos naudai, o naudodamasis tautų bendradarbiavimo vaisiais, naudojasi pats žmonijos turtais.

Patriotizmas paprastai visai savaime gimsta ir išsivysto žmonių sielose tose šeimyninio ir visuomeninio gyvenimo aplinkybėse, kuriose tenka gyventi naujosioms kartoms. *Mokyklos ir visuomenės auklėtojai turi uždavinį racionaliai pateisinti patriotinį jausmą, jį apvalyti, praplėsti ir, sustiprintą sąmoningu valios nusistatymu, pakelti į dorybių laipsnį.* Pagrindą patriotiškam susipratimui sudaro jau tautiškas auklėjimas, kuris įgalina naujas kartas būti tautos išraiška; vienodai su tauta jausti, mąstyti ir stengtis; sykiu su tauta džiaugtis ir liūdėti, žodžiu tariant, jos gyvenimu gyventi, su ja sudaryti vienybę. Bet šalia šito patriotiško susipratimo, reik dar, kad naujos kartos tiksliai nusimanytų apie patriotizmo dorybės tikrą prasmę ir reikšmę. Maža to, *šalia šito pozityvinio skatinimo patriotizmo dorybės, privalu padėti visas reikiamas pastangas negatyviniam atgrasymui nuo tos patriotizmo karikatūros, kurią sudaro jo iškraipymas nacionalizme.* Naujosios kartos turi visai sąmoningai vengti šito didžiausio pavojaus tiek tautiniam, tiek tarptautiniam gyvenimui. Tikro patrioto prigimtyje glūdi atsakomybės jausmas atžvilgiu į savo tautą, ir todėl jis privalo būti visai sąmoningas tautinio savo nusistatymo dalykuose.

2. *Kova su nacionalizmu auklėjimo priemonėmis*

Nacionalizmas yra neprotinga savo tautos meilė, iškelianti tautybę aukščiau už dorą ir teisę ir daranti iš jos žmogiškojo veikimo tikslą. Traktavimas savo tautos kaip absoliutinio tikslo, bet ne kaip priemonės nelygstamiems

žmogaus tikslams atsiekti yra pagrindinė nacionalizmo klaida ir sykiu nusižengimas. Šitaip suprantamas nacionalizmas jau senovėje rado savo esminiam dėsniui žinomą formulę: *Salus populi suprema lex esto*, kuri iškelia tautos gerovę į vyriausią įstatymą. Nuo anų laikų beveik visos kalbos yra įgijusios panašių posakių, kurie, jei ir skiriasi kiek savo išraiška, tai savo turiniu skelbia tą patį tautos absoliutizmą. Pavyzdžiui, vokiečiai kartoja Bismarcko žodžius: „Ten, kur eina į sąskaitą vokiškas interesas, aš nepripažįstu teisės"; anglosaksai tą pat pasako žodžiais: „Teisybė ar neteisybė, bet vis dėlto tai mano kraštas"; ir šiaip jau visų kraštų nacionalistai skelbia savo tautą, savo tėvynę esant pasaulyje „aukščiausią už viską". Tiesa, ne visados nacionalizmas teorijoje prisipažįsta prie šitos savo esmės, bet praktiškai jis visados pasireiškia už tautos absoliutizmą.

Šitas *absoliutizmas suteikia nacionalizmui religinį pobūdį tam tikros idololatrijos prasme, ir todėl neišvengiamai sueina į konfliktą su universaline krikščionybės religija.* Tai įvyksta išsyk dėl kelių priežasčių. Pirma, nacionalizmas stato individualinę tautos lytį aukščiau už gyvenimo turinį ir tuo pačiu paneigia dorinio įstatymo pirmenybę gyvenime. Antra, darydamas iš tautybės gyvenimo tikslą, nacionalizmas iškraipo tikrą religijos rolę žmogaus gyvenime, būtent: rodyti ir vesti žmogų į antgamtinį vyriausiąjį tikslą. Trečia, nacionalizmas dievina tautą, panašiai kaip doktrinalinis liberalizmas dievina individą ar doktrinalinis demokratizmas — liaudį. Universalinė religija su jokia panašia dievinimo rūšimi suderinta būti negali.

Universalinės religijos supratimu, net Bažnyčia negali būti laikoma tikslu žmogui atsiekti. Dar mažiau ji gali matyti gyvenimo tikslą tautybėje, kuri, palyginta su Bažnyčia, yra net mažiau reikšminga priemonė žmogaus tikslams siekti. Suprantama iš čia, kodėl tarp universalinės krikščionių religijos ir nacionalizmo vis smarkyn eina konfliktas ir kova už teisingą kultūrinių ir religinių vertybių koordinaciją žmonijos gyvenime. *Universalinė religija ne tik negali sutarti su nacionalizmo ideologija, bet taip pat negali abejingai žiūrėti į nacionalizmo apraiškas žmonių gyvenime.*

Visų pirma, nacionalizmas pasireiškia neapykanta bet kurios pasaulėžiūros, nesuderinamos su nacionalistiška ideologija; ekskliuzivistiškas iš savo prigimties, jis nėra tolerantiškas, taikingas ir sutariamas. Statydamas tautos interesus aukščiau už viską, jis faktinai įpuola į politinį materializmą, kuris yra nepaliaujamų tarptautinių konfliktų šaltinis. Nacionalizme turi savo šaknis imperializmas ir tuo pačiu visi karai, kurie kyla iš imperialistiškų sumetimų. Paneigęs etikos privalomumą tautinėje politikoje, nacionalizmas yra politinio banditizmo veiksnys tiek užsienio, tiek vidaus politikoje. Būtent, tarptautiniuose santykiuose nacionalizmas yra nesantaikos, antagonizmo ir agresijos veiksnys. Vidaus santykiuose jis yra neapykantos, tautinio maksimalizmo ir partyvinės diktatūros rėmėjas. Tepripažindamas vieną tik nacionališką pasaulėžiūrą ir skelbdamas kitų įsitikinimų žmonėms žūtbūtinę kovą, jis yra stipriausias tautinės nesantaikos palaikytojas, nors labai balsiai ir iškalbingai skelbia tautos vienybę ir solidarumo reikalą: reikalaudamas sau beapeliacinio pritarimo, jis padaro nebegalimą piliečių taikingą susitarimą. *Žodžiu tariant, nacionalizmas yra stipriausias neapykantos, antagonizmo, prievartos, susiskaldymo, nesantaikos, kovos ir karo ramstis ir tuo pačiu yra vienas iš didžiausių pavojų kultūringam pasauliui.*

Pagaliau nacionalizmas yra kultūrinės destrukcijos veiksnys ir, kaipo toks, stumia į kultūrinį dekadansą tautą, vardan kurios jis yra pasišovęs viską paaukoti, nebent išskyrus savo vienminčių grupę, kurią jis yra linkęs identifikuoti su visa tauta. *Statydamas tautinę gyvenimo lytį aukščiau už universalinį gyvenimo turinį, nacionalizmas pagal šitą savo ypatybę yra visuotinių kultūrinių vertybių alintojas tautos gyvenime.* Tuo jis užima kraštutinę poziciją prieš kosmopolitizmą, kuris yra abejingas individualinėms tautų lytims ir tevertina vien universalines žmogaus dvasios vertybes, pamiršdamas, kad šios vertybės tegali rasti pilną savo išraišką vien tautinėse lytyse. *Jei todėl kosmopolitizmas yra gyvenime nerealus, tai nacionalizmas yra iš vidaus bergždžias: jis pasilieka ant tautinio gyvenimo paviršiaus ir nesiekia bendrai žmogiškų šito gyvenimo gelmių.* Įsižiūrėjęs į formalinę tautybės

pusę, jis plečia aplink save dvasinį sustingimą, konservatyvinį subergždėjimą ir palinkimą į reakciją.

Keistas dalykas, nacionalizmas, kilęs iš tautinio absoliutizmo, galų gale dvasiniame savo subergždėjime tampa tam tikra prasme internacionalizmo apraiška. „Seniai,— sako Gessenas,— buvo jau pastebėta, kad nėra prekės labiau beasmenės, labiau tinkančios eksportui į svetimus kraštus, kaip nacionalizmas. Visi nacionalizmai, tarsi du vandens lašu, yra panašūs viens į kitą <...> Tai vis tas pats viešpatavimo, visiško savęs pakankamumo, galingumo idealas; tas pats abstraktinis išskiriamosios savo vertės teigimas, išsireiškiąs dažniausiai net panašiais terminais. <...> *Tauta išgaruoja nacionalizme ir praranda prigimtą savo individualumą ir savitumą*" *. *Taigi nacionalizmas ne tik užnuodija tarptautinį gyvenimą, bet ir žudo pačią tautą moraliu, visuomeniniu ir kultūriniu atžvilgiu.* Iš čia jau aišku, kaip yra svarbu tinkamu patriotiniu auklėjimu racionaliai nuteikti naujas kartas savo tautybės atžvilgiu ir apsaugoti jas nuo nelemto nacionalizmo užmačių. *Nacionalizmas turi būti nugalėtas naujose kartose tautinio auklėjimo priemonėmis.*

3. *Krikščioniškoji etika kaipo stiprus sintezės veiksnys tautybės klausime*

Kovoje su nacionalizmu gali suvaidinti labai teigiamą rolę krikščioniškoji pasaulėžiūra, kuri sykiu yra tolima ir kosmopolitizmui, ir nacionalizmui, nors sykiu pripažįsta ir aukštą tautybės pašaukimą, ir universaliai reikšmingą visos žmonijos vienybę. Mercier žodžiais tariant, „Kristaus religija patriotizmą pakelia į dėsnį: nėra tobulo krikščionies, kuris nebūtų tobulas patriotas" **. Krikščioniškos etikos supratimu, savo tautos ir tėvynės meilė, tasai ne tik visai pateisinamas, bet ir moraliai privalomas jausmas, yra gera tik tada, kai ji yra suderinta su doriniais gyvenimo tikslais. Antra vertus, gerai sutvarkyta tautos ir tėvynės meilė gali tapti moraliniu nuopelnu tik tada, kai ji yra atremta į tvirtą būdą ir pakelta į dorybės rangą.

---

* *Gesen.* Min. veik.— S. 331.— Pabraukta mano.— *St. S.*

** Cit. pagal: *Dévaud.* Min. veik.— P. 45.

Taigi krikščioniškoji etika stato savo patriotizmui dvi pagrindines sąlygas; pirma, kad jis būtų racionaliai sutvarkytas dorinių žmogaus tikslų atžvilgiu, ir antra, kad jis būtų iškeltas į sąmoningų dorybių laipsnį. Šitose sąlygose yra visa, kas yra reikalinga nacionalizmui išvengti ir patriotizmui iškelti į aukštesnį dorinių nusiteikimų laipsnį, nes jomis patriotinis auklėjimas yra statomas į organišką sąryšį su doriniu auklėjimu, o nacionalizmas yra smerkiamas, kaipo netvarkinga savo tautos ir tėvynės meilė, priešinga doros reikalavimams. Deja, praktinis krikščionių nusistatymas tautybės klausime toli gražu ne visuomet sutaria su krikščioniškąja doktrina, nes viena tik racionali pasaulėžiūra neįstengia padaryti žmonių tobulais.

Krikščioniškoji pažiūra tautybės klausime pasižymi dar tuo, kad laiko patriotizmą iš esmės aktyvine dorybe ir todėl reikalauja iš patrioto ne tiek meilės jausmo, kiek pildymo visos eilės pareigų, kurias uždeda jam bendros gerovės sumetimai tautinėje gyvenimo tvarkoje. Nekalbant jau apie pilietines patrioto pareigas, čion sueina ir tokios pareigos, kaip rūpinimasis gerai suprastos moralinės tautos didybės reikalais. Krikščionis patriotas, pavyzdžiui, negali abejingai žiūrėti į žemą moralinį tautos stovį ir pataikauti agresyviniams ir nedoriems nacionalistų žygiams bet kurioje visuomeninio gyvenimo srityje. *Krikščioniškoji etika reikalauja suderinti patriotinį auklėjimą su doriniu auklėjimu, o šį pastarąjį — su religiniu auklėjimu.*

Pagaliau krikščioniškoji etika sugeba nustatyti prideramus santykius tarp patriotizmo ir visos žmonijos gyvenimo ir reikalauja to paties jau tautiniame auklėjime. *Krikščioniškoji pasaulėžiūra įstengia praskaidrinti ir apvalyti tautinę sąmonę tokiu būdu, kad tautos dvasia tampa suderinama su visos žmonijos organizacija,* nes šita pasaulėžiūra, eidama savo sintetine linkme, sugeba patiekti tobulą sintezę tarp tautos individualumo ir žmonijos universalumo, kaip kad ji suderina tobuloje sintezėje visuomenę ir individą.

Žodžiu tariant, *krikščioniškoji etika yra stipriausias sintezės veiksnys racionaliniame tautiniame auklėjime,* ir todėl privalu naujoms kartoms įsisąmoninti, ko šita etika

reikalauja tautybės ir patriotizmo klausimuose ir kas įvyksta tautų gyvenime, kai šita etika nustoja vadovavusi jų elgimuisi.

IV. *Nacionalinis auklėjimas kaipo naujų kartų ruošimas kultūriniams uždaviniams, kurių išsprendimu tauta tampa nacija*

1. *Naujų kartų ruošimas aktualiems tautos uždaviniams*

Kaip matėme, tautiškas auklėjimas realizuoja naujose kartose individualines tautybės lytis, patriotinis auklėjimas nuteikia jas racionaliam nusistatymui į tautybę ir jos reikalus, pagaliau eina *nacionalinis auklėjimas*, kuris yra *pašauktas paruošti naujas kartas tautos uždaviniams ir per šiuos iškelti tautą į nacijos rangą*. Ši tautinio auklėjimo dalis yra pavadinta nacionaliniu auklėjimu kaip tik todėl, kad su šito auklėjimo pagalba įvyksta tautos subrendimas į visuotinai vertingą naciją. *Nacija yra tauta, tapusi savo universaliai vertinga kultūrine kūryba neatstojamu nariu pasaulio tautų šeimoje*. Šita prasme ne visos tautos yra nacijos. Šiuo tarpu ir mes, lietuviai, neturime davinių pretenduoti į nacijos titulą, nors principe jokiai tautai, ir todėl taip pat mums negali būti atimta galimybė ir viltis tapti nacija: *ne tautos gausingumas ir galingumas, bet išvidinis kultūrinis vertingumas sprendžia apie jos buvimą nacijų tarpe*. Senovės pasaulyje negausingi graikai ir dar kuklesnė žydų tauta buvo daug labiau nacijomis, negu galingi ir gausingi romėnai. Šitų nacijų dvasiniai atsiekimai nenustojo veikę žmonijos gyvenimą ir iki mūsų laikų. Tai yra ryškiausias pavyzdys tam, kaip nacija tampa neatstojamu veiksniu visos žmonijos gyvenime.

Nacijos negalima sudaryti tam tikromis specialiomis pastangomis, nors galima tautai padėti tapti nacija per tinkamą naujų kartų tautinį auklėjimą. Čia ir kyla klausimas, kaip privalo vykti šitas nacionalinis auklėjimas, turįs išvesti tautą į nacijas. Nacionaliniam auklėjimui gali-

ma numatyti trys pagrindiniai uždaviniai: pirma, jis turi paruošti naująsias kartas aktualiems tautos uždaviniams, kuriuos išspręsdama tauta atsipalaiduoja nuo savo trūkumų, papildo savo vienašališkumą ir realizuoja gyvastingus tautinės savo politikos tikslus; antra, jis turi paruošti naujas kartas tautos pašaukimui realizuoti kultūrine savo kūryba; ir trečia, jis turi sudaryti naujose kartose sugebėjimą kuriamai ir galingai dirbti anttautinių kultūrinių uždavinių darbą.

Kiekviena nauja karta, šalia bendrojo lavinimo, einančio pilnutinio ugdymo linkme, privalo įsigyti specialų pasiruošimą tiems aktualiesiems uždaviniams, kurių stato konkretinės laiko bei vietos aplinkybės. Šitų uždavinių pirmoje eilėje stovi pašalinimas kliūčių pilnutiniam tautos išsivystymui. Pavyzdžiui, lietuvių tautos integralitetui, arba pilnatvei, išlaikyti reikalingi tarp kitko trys dalykai pasiekti: pirma, atvaduoti savo sostinę, Vilnių, kaipo istorinį, kultūrinį ir religinį savo centrą, visos lietuvių tautos pastangomis kurtą ištisų amžių bėgyje; antra, atsilaikyti ir įsistiprinti prie jūros, nuo kurios lietuvių tauta buvo svetimo užkariautojo gerokai atstumta, ir trečia, palaikyti ir veikdyti tautiniu atžvilgiu lietuvius išeivius ir tautines lietuvių mažumas anapus Lietuvos valstybės ribų. Tai yra būtinos sąlygos pilnutiniam lietuvių tautos išsivystymui. Aišku, kad šitų uždavinių išsprendimas negali būti pasiektas be specialaus naujųjų kartų paruošimo, juos atitinkančio.

Koks konkrečiai privalo būti šitas paruošimas, yra speciali tautinio auklėjimo problema, kuri negali būti sprendžiama siaurose šio straipsnio ribose. Čia nebent gali būti padarytos kelios labai trumpos principialios pastabos. Būtų, pavyzdžiui, klaidinga manyti, kad Vilniaus atvadavimas ir atsilaikymas Klaipėdos pajūryje galima būtų atsiekti karingumo ir agresyvumo priemonėmis. Beveik visiems yra aišku, kad šiems uždaviniams yra reikalingas didelis lietuvių tautos atsparumas. Mažiau jau yra žmonėms aišku, kad tam yra reikalingas didelis kultūrinis pajėgumas, kuris leistų sėkmingai ginti lietuvių teises ir atvaduoti prarastas kultūrines pozicijas. Bet jau visai nedaug žmonių nusimano apie tai, kad tam pačiam reikalui yra neišvengiamas sugebėjimas džentelmeniškai su-

gyventi su svetimomis ir nutautusių lietuvių mažumomis, kad ilgainiui geruoju galima būtų jos nuteikti lietuvių tautos teisių ir kultūrinės individualybės pripažinimui ir pagarbai. Todėl atitinkamai *naujose kartose turi būti išvystomi: tautinis atsparumas, kultūrinis pajėgumas ir sugebėjimas visuomeniškai sugyventi su nedraugiškomis mažumomis.* Uždavinys nelengvas, bet neišvengiamas.

Kitą aktualių uždavinių grupę stato reikalas atitaisyti lietuvių tautos istorinės evoliucijos trūkumas. Didžiausią istorinę lietuvių tautos dramą sudarė liaudies ir šviesuomenės išsiskyrimas tautinio veikimo dirvoje. Aristokratizacijos vyksmas privedė net prie istorinės lietuvių valstybės sulikvidavimo, taip kad tik prasidėjęs su tautiniu lietuvių atgijimu demokratizacijos vyksmas tegalėjo jau mūsų laikais laimingai susidėjusiose aplinkybėse atstatyti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Tragiškų liaudies ir šviesuomenės išsiskyrimo išdavų mes nesame dar galutinai išgyvenę iki mūsų laikų, ir todėl auklėjant naujas kartas yra gyvo reikalo atsižvelgti į šitą klausimą. Iš tikrųjų tai yra klausimas, kaip galima sudaryti geriausią tautinę vadovybę demokratinėms tautos masėms. Problema taip pat sunki ir mūsų gyvenimo aplinkybėse gana paini, bet neišvengiamai spręstina tautiniame naujų kartų auklėjime.

Ton pačion tautinių uždavinių grupėn patenka ir kitų istorinio mūsų paveldėjimo neigiamybių likvidavimas. Etniniai *mūsų rasės palinkimai, geografinė padėtis ir ypač istorinio vyksmo ypatybės sudarė mūsų tautoje ištisą eilę tokių silpnybių, kaip palinkimas į servilizmą, pasyvumas, iniciatyvos stoka, blogi visuomeninio gyvenimo įpročiai, nesugebėjimas organizuotis. Pašalinimas visų šitų ydų ir silpnybių iš mūsų tautos gyvenimo naujųjų kartų atitinkamu auklėjimu yra vienas iš aktualiausių uždavinių mūsų pedagogams.*

Pagaliau trečią aktualių uždavinių grupę tautos ugdyme sudaro visi tie uždaviniai, kurie turi savo tikslu papildyti dabartinio kultūrinio tautos ugdymo trūkumus. Čion, pavyzdžiui, priklauso visuotinio privalomo švietimo realizavimas tautoje ir jo pakėlimas iki kultūringų Europos tautų lygmalo, reikiamo specialinių mokyklų tinklo suda-

rymas, profesinio lavinimo bei auklėjimo sustiprinimas iki privalomo laipsnio ir šiaip jau jaunuomenės lavinimo bei auklėjimo suderinimas su paskutiniais pedagoginės kultūros reikalavimais, žodžiu tariant, užtaisymas spragų tautos ugdyme. *Kultūrinis tautos apsiginklavimas, kad ji galėtų atsilaikyti prideramoje aukštumoje tautų varžytynėse, yra iš esmės tautinio auklėjimo reikalas.*

2. *Naujų kartų ruošimas pagrindiniam tautos pašaukimui*

Žymiai aukštesnį ir reikšmingesnį laipsnį tautos ugdyme sudaro tautos ruošimas tautiniam jos pašaukimui — ruošimas, kuris taip pat įvyksta per naujųjų kartų atitinkamą auklėjimą. *Tautos pašaukimas yra jos palinkimas į tam tikrus uždavinius, kurie pareina nuo prigimtųjų jos ypatybių. Savo pašaukimo pildymas plačiame žmonijos gyvenime yra tautai pagrindinė sąlyga tapti nacija, nes tik tokiu būdu ji įgauna aukštesnę buvimo raciją kultūringų tautų šeimoje.* „Nacija,— sako prof. Dévaud,— pasiima kitų tautų tarpe, kaipo buvimo raciją, tam tikrą misiją; ji būtent realizuoja amžių ir įvykių eigoje tam tikrą tautinį pašaukimą, nulemtą pagal jos praeitį, geografinę padėtį, ir turtus, glūdinčius jos teritorijoje ir gyventojų sieloje. Ir iš tikro, kiekviena nacija turi išpildyti istorinę savo misiją, suvaidinti tam tikrą rolę apvaizdingame žmonijos išsivystyme, ir tai ji tegali padaryti vien su sąlyga pasilikti savimi ir žengti savo tradicijų linkme, t. y. į savą idealą" *.

Tautinio idealo vykdymas — štai aukščiausias tikslas tautinei kultūrai. Šitas idealas suteikia tautos civilizacijai savąjį stilių, kuris padaro ją vienintelę savo rūšyje, kuo ji tampa visai nepakeičiama žmonijos gyvenime, t. y. nacija. Tautinis pašaukimas ir verčia tautą realizuoti sąvąjį idealą. Tuo tarpu kai liaudis tarnauja nesąmoningu įrankiu tautiniam pašaukimui, kurį apsprendžia geografinė padėtis, tautos gabumai ir istorinio išsivystymo aplinkybės, vien šviesuomenė tegali sąmoningai aptarti vy-

---

* *Dévaud.* Min. veik.— P. 38.

riausiąjį tautos uždavinį iš jos pašaukimo ir paraginti tautą jį vykdyti savo gyvenime bei veikime. Kai tauta nuvokia savo pašaukimą ir statosi atitinkamą uždavinį, tai reiškia, kad tautinis jos susipratimas yra pasiekęs aukštesnį laipsnį.

Šito laipsnio mes, lietuviai, dar nesame pasiekę, nors tautinis mūsų pašaukimas ryškiai išeina aikštėn geografinėje mūsų padėtyje ir mūsų istorijos eigoje. Mūsų kraštas turi aiškiai limitrofinį pobūdį, t. y. jis užima nedidelę teritoriją, kuri susiliečia su keliomis didelėmis tautomis ir kuri todėl yra veikiama įvairių kultūrinių įtakų. Šita prasme mūsų kraštas prisiartina prie tokių mišriųjų tėvynių, kokiomis yra Šveicarija ir Belgija. Jei šios guli ant slenksčio romanų ir germanų pasaulių, tai Lietuva užima vietą, kur arti sueina germanų ir slavų pasauliai. Maža to: būdama ant ribos Rytų ir Vakarų Europos, ji tampa arena, kur šiaip ar taip susiduria Rytų ir Vakarų pasauliai.

Istorinė Lietuvos valstybė, suėmusi į save didelius plotus į rytus ir į pietus nuo savo tautinio branduolio, tarnavo kaip tik kovos lauku, kur grūmėsi iš tikrųjų Rytų ir Vakarų pasaulių dvasios. Lietuva tvirtai laikėsi ir klestėjo tol, kol du pasauliu sueidavo į šiokią ar tokią pusiausvyrą, ir ji silpnėjo ir menkėjo sulig tuo, kaip vienas katras iš jų dviejų įgaudavo persvaros. *Limitrofinių kraštų pašaukimas ir yra sudaryti dviejų pasaulių sintezę ir sykiu išlaikyti pusiausvyroje savo teritorijos plote kovojančius šitų pasaulių gaivalus. Ir tai yra ne tik aukštas kultūrinis pašaukimas, bet ir gyvastingas reikalas, nuo kurio pareina krašto nepriklausomas gyvavimas ir klestėjimas.*

Iš čia aiškėja *tautinis lietuvių idealas, tautos pašaukimo nustatomas: tai yra pilnutinė dviejų civilizacijų, Rytų ir Vakarų, sintezė tautinės lietuvių individualybės lytyse.* „Štai kilnusis idealas,— sako prof. M. de Munnynck'as, kalbėdamas apie sintetinį mišriųjų tėvynių idealą,— mišrioji tėvynė turi pasistatyti uždaviniu išugdyti tautoje tikrai žmogišką sielą, tarnauti ryškiu simboliu visam žmonijos platumui ir dvasiniam lobiui ir suvienyti apsiribojusias kultūras broliškoje sintezėje. Daugiau jau iš tikro nebereikia ieškoti, norint sužadinti tautoje pasitikėjimą

savo vertingumu ir patiekti mišriesiems kraštams tvirto ir vaisingo patriotizmo" *.

Geografine savo padėtimi ir istoriniu savo likimu Lietuva pasirodo net kalbamuoju atžvilgiu laimingesnė už tokias mišriąsias tėvynes, kokiomis kad yra Šveicarija ir Belgija: iš vienos pusės, lietuvių tauta yra vieninga pagrindiniu savo sąstatu, o iš kitos pusės, tautinės sintezės plotas yra pasiekęs čia universalizmo ribų, kadangi suima iš karto Rytų ir Vakarų pasaulius. *Nacionalis auklėjimas ir turi paakinti naujas lietuvių kartas šituo didžiuoju lietuvių tautos pašaukimu ir pastūmėti jų ugdymą pašaukimo užbrėžtos visuotinės sintezės linkme.*

3. *Neišvengiamas perėjimas nuo tautinių prie anttautinių kultūrinių žmonijos uždavinių*

Tautos pašaukimo užbrėžtas uždavinys yra individualus tautine savo lytimi ir universalus savo bendru žmogiškuoju turiniu. Štai kodėl *didieji žmonijos genijai, eidami savo tautų pašaukimo linkme, visados jungė tobulą tautinės lyties išraišką su vertingiausiu visuotiniu turiniu.* Tokiu būdu žmonija, neturėdama individualinės savo reiškimosi lyties, pasireiškia per tautines lytis, o iš antros pusės, atskiras genijus tik per tautos tarpininkavimą siekia į pačią žmonijos širdį.

Tautybė tobulėja sulig tuo, kaip didėja, iš vienos pusės, jos reiškimosi lyties individualumas, o iš antros pusės — jos bendro žmogiškojo turinio universalumas, bet *tikras tautos vertingumas privalu matuoti pagal tai, kiek visuotinio turinio, arba bendrai žmogiškos dvasios, yra realizuota tautinėse jos civilizacijos lytyse, nes tik pastaruoju atžvilgiu tauta tampa nacija.* „Tautinė individualybė,— sako Förster,— lygiai taip pat kaip atskiro asmens gyvenimas, vien tada randa savo atbaigimą, kai ji yra palenkta kažkam aukštesniam, tuo tarpu kad ji lieka negyva ir nevaisinga, kaip tik ji pasidaro pati sau tikslu" **.

Gessenas aiškiai mums pasako, kas yra tasai aukštesnis

---

* *De Munnynck M.* Psychologie du patriotisme.— Fribourg, 1914.— P. 39.

** *Förster.* Min. veik.— S. 471.

tikslas, kuriam privalo būti palenkta tautinė individualybė; tai yra visuotinis žmonijos idealas, laisvas nuo bet kurio tautinio ribotumo. „Nacija,— sako jisai,— slepia savyje žmoniją, kaip vyriausią savo uždavinį ir pateisinimą, nes tik sulig tuo, kaip tauta realizuoja bendrai žmogiškas vertybes, ji tampa individualybe, užimančia atskirą nepakeičiamą vietą visos žmonijos kultūroje, kitaip tariant, tampa nacija" *. „Panašiai kaip asmenybė,— sako kitoje vietoje tas pats autorius,— susidaro antasmeninių tikslų tarnyboje, taip lygiai tauta tampa nacija, dirbdama anttautiniams uždaviniams" **.

Sykiu labai reikšmingas yra faktas, kad *tik per siekimą anttautinių tikslų ir per tarnavimą visuotiniams žmonijos kultūros uždaviniams tauta pasiekia didžiausios galybės ir tam tikra prasme ima vadovauti ir viešpatauti žmonijai ne imperialistiškos agresijos ir prievartos, bet kuriamosios dvasios žygiais.* Pageidavimas tokio vadovavimo ir viešpatavimo žmonijai, kuri remiasi visuotiniu kultūriniu tautos nuopelnų pripažinimu, yra gerai suprastos didybės pageidavimas, privalomas kiekvienam patriotui.

„Jeruzalė,— sako E. Montier,— viešpatavo pasauliui savo doktrina, propaguota iš vieno amžiaus į kitą ir amžių bėgyje tampančia vis labiau verta sykiu ir Dievo, ir žmonių, kad pagaliau pritaptų prie Kristaus Bažnyčios, to bibliškų raštų apvainikavimo ir išsipildymo. Atėnai viešpatavo pasauliui savo estetika, davusia pasauliui nežlungamus modelius, kurių pasaulis iki šiolei nėra pralenkęs, laimingas galėdamas jiems pamėgdžioti ir gerai atpildomas už savo pastangas, įstengdamas prie jų prisiartinti. Senovės Roma neįsiteigė pasauliui nei savo tikyba, nei savo filosofija, nei savo grožiu: ji jam uždėjo valdžią ir įstatymus; po Meilės ir Grožio, tai buvo Jėga" ***. „Ir tai ne kuo kitu, kaip moraline savo galybės puse, trys miestai, apie kuriuos aš kalbu,— baigia savo pastabas autorius,— yra tikrai paveikę pasaulio likimą, ir galima šian-

---

* *Gessen.* Min. veik.— S. 332.

** Ten pat.— S. 70.

*** *Montier E.* De l'éducation patriotique.— Paris, 1912.— P. 45—46.

dien pasakyti, kad nuginkluoti jie yra galingesni negu kada nors" *. Štai paguoda ir viltis mūsų ateičiai!

Apgynę savo tautos integralitetą ir laidavę jai pilnutinio išsivystymo sąlygas, atitaisę istorinės savo evoliucijos trūkumus, pakėlę savo tautos ugdymą į aukščiausią dabartinės kultūros laipsnį, pradėję realizuoti didįjį savo tautos pašaukimą ir tuo pačiu tarnauti anttautiniams visuotiniams žmonijos kultūros uždaviniams, mes tapsime tautų šeimoje visai neatstojamu jos nariu — nacija. Štai bendra linkmė, kuria turi eiti naujųjų mūsų tautos kartų kultūrinis ugdymas. Tiktai šis kelias veda mus į tikrai garbingą ateitį.

* Ten pat.— P. 56.

Septintas skirsnis

TARPTAUTINIS AUKLĖJIMAS

I. *Tarptautinis auklėjimas ir jo uždaviniai*

1. *Tarptautinis auklėjimas kaipo tautinio auklėjimo atbaigimas*

Tautinio auklėjimo proga buvo pasakyta, kad tarptautinis auklėjimas ruošia naujas kartas harmoningam tautų sugyvenimui ir vaisingam bendradarbiavimui visos žmonijos naudai. Šitaip suprastas *tarptautinis auklėjimas atbaigia tautinį auklėjimą keliais atžvilgiais: jis koreguoja tautinį auklėjimą universaliu žmonijos idealu; jis papildo tautinį auklėjimą anttautiniu pradu ir pagaliau jis suteikia tautiniam auklėjimui aukštesnės prasmės ir vertės.*

Tinkamai pastatytas tarptautinis auklėjimas, siekdamas tolimesnį tautos gyvenimo tikslą, savaime nustato reikiamą linkmę tautiniam auklėjimui ir neleidžia jam nukrypti į taip pavojingą tautos ir žmonijos gyvenimui nacionalizmą. Šita internacionalinė linkmė nuteikia tautinio auklėjimo darbą į aukštesnius tautos gyvenimo tikslus ir neleidžia naujoms kartoms konservatyviai užsiskleisti palyginant siaurose vienos tautos gyvenimo ribose.

Tarptautinis auklėjimas kaip tik gaivina tautos gyvenimą supranacionaliniais, arba anttautiniais, uždaviniais. Tauta, kaip žinome, tampa nacija sėkmingai ir kuriamai dirbdama anttautinių kultūrinių uždavinių darbą. Be tarptautinio auklėjimo tautai būtų sunku net įsigyti reikalingą čia anttautinių uždavinių supratimą — uždavinių, kuriais tautos siekiami tautinės individualybės lytyse bendri žmogiškosios dvasios laimėjimai. Tuo pačiu tarptautinis auklėjimas pakelia tautinio auklėjimo vertingumą ir prasmingumą, nes, nuteikdamas naujas kartas universaliems žmonijos uždaviniams, paverčia tautines jų lytis nelygstamojo turinio reiškimosi priemonėmis.

Nederinimas tautinio auklėjimo su tarptautiniu yra iš tikro nelemtas nusistatymas arba nerangus apsileidimas,

kuris yra sykiu žalingas ir tautai, ir žmonijai. Tiek, rodos, natūralus ir suprantamas dalykas, kaip tautinio ir tarptautinio auklėjimo suderinimas, vis dėlto palyginti labai retai suprantamas ir dar rečiau realizuojamas dėl dviejų priežasčių: arba dėl nacionalistiško apakimo, arba dėl dvasinio ribotumo. Tačiau nei viena, nei antra priežastis negali būti auklėjime pateisinta.

2. *Pagrindiniai tarptautinio auklėjimo uždaviniai*

Jei tarptautinis auklėjimas, kaip galima buvo pastebėti, turi savo tikslu harmoningą tautų sugyvenimą ir vaisingą bendradarbiavimą visos žmonijos naudai, tai tuoj gali kilti klausimas, kokiais pagrindiniais uždaviniais šitas tikslas privalo būti siekiamas, kitaip tariant, kokius pagrindinius nusiteikimus privalu sudaryti naujose kartose, kad jos būtų paruoštos harmoningam tautų sugyvenimui ir vaisingam bendradarbiavimui. Nesigilinant į smulkius tarptautinio auklėjimo uždavinius ir skirstant juos į dvi pagrindines grupes, galima čia numatyti, iš vienos pusės, uždavinį sudaryti naujose kartose tinkamą tarptautinį susipratimą, o iš antros pusės — uždavinį įteigti joms reikiamą tarptautinį nusistatymą.

Tarptautiniuose santykiuose didesnės žmonių masės vaidina tik tą rolę, kuri pareina nuo teorinio susipratimo tarptautiniuose klausimuose ir praktinio nusistatymo šiaip ar taip reaguoti į juos. Tiesa, šita viešosios opinijos ir pajėgos rolė yra labai svarbi tarptautiniams santykiams, bet plačiosios masės vis dėlto paprastai nedalyvauja tarptautiniame bendradarbiavime kiek specialesne prasme. Tokiam tarptautiniam bendradarbiavimui paprastai atsideda vien negausingas tautos elitas, kuris, žinoma, turi būti šitam bendradarbiavimui paruoštas visai specialiai. Čia svarbu išaiškinti vien tą tarptautinį susipratimą ir nusistatymą, kuris yra pageidaujamas plačiosioms tautų masėms kaipo kolektyvinis gerų tarptautinių santykių pagrindas.

Taigi *pagrindiniai tarptautinio auklėjimo uždaviniai yra, iš vienos pusės, išvystymas naujose kartose tam tikro tarptautinio susipratimo, o iš antros pusės — sudarymas jose tinkamo tarptautinio nusistatymo.* Be šitų dviejų nu-

siteikimų, vieno teorinio, antro praktinio, naujos kartos negali būti reikiamai paruoštos tarptautiniam sugyvenimui ir bendradarbiavimui. Yra tad reikalo, iš vienos pusės, nušviesti naujoms kartoms tarptautinio gyvenimo prasmę, principus, tikslą ir idealą, o iš antros — įkvėpti joms tam tikrą elgimosi liniją, pagrįstą doriniais principais ir pasireiškiančią tarptautiniuose klausimuose už tarptautinį teisingumą ir taiką, už tautų bendradarbiavimą ir tarptautinę žmonijos organizaciją.

Ir čia, kaip ir visame visuomeninio gyvenimo plote, pagal principą „iš pradžios doktrina, paskui akcija" pirmoje vietoje privalo stovėti tarptautinis susipratimas ir tik paskui eiti tarptautinis nusistatymas ir veikimas.

II. *Tarptautinis susipratimas*

1. *Internacionalizacijos vyksmas tautų gyvenime*

Naujoms kartoms tarptautiniu auklėjimu turi būti įdiegta visa eilė teisingų, liečiančių tarptautinį gyvenimą, idėjų, kurios turi didelės reikšmės ne tik tarptautiniam susipratimui, bet ir nusistatymui. Kokios tai yra idėjos, turinčios sprendžiamosios reikšmės tarptautiniam išsiauklėjimui?

Visų pirma *naujos kartos privalo turėti aiškų supratimą apie neišvengiamą internacionalizacijos vyksmą, vis labiau apimantį pasaulio tautas.* Šitas internacionalizacijos vyksmas būtų klaidinga suprasti ta prasme, kad tautos vis labiau nutausta ir išsižada savo individualybės istorijos eigoje. *Dabartinis internacionalizacijos vyksmas reiškia visų pirma vis įvairesnių santykių užsimezgimą tarp atskirų tautų, vis intensyvesnį ekonominį ir kultūrinį bendravimą ir vis didesnį tarptautinio organizavimosi stiprėjimą.*

Visa eilė faktų įrodo šitą vis smarkyn einantį internacionalizacijos vyksmą. Tarptautinė prekyba, tarptautinis finansų priklausomumas, tokios tarptautinių patarnavimų įstaigos kaip Tarptautinė pašto, telegrafo ir telefonų unija, tarptautinių vagonų draugija ir kitos tarptautinio susisiekimo bendrovės, profesiniai internacionalai, tarptautinės ekonominės asociacijos, tarptautiniai moksliniai kongresai, tarptautiniai traktatai ir konvencijos, tarptautinės

politinės konferencijos, valstybių apsimainymas diplomatinės ir konsularinės tarnybos agentais,— visa tai įrodo tą internacionalizacijos vyksmą, kuris apima vis platesniu ratu tarptautinius valstybių ir tautų santykius. Tokiose aplinkybėse izoliuotas valstybės ar tautos stovis tampa vis mažiau įmanomas, nes atskirų tautų gyvenimas yra susijęs kartais neregimais, bet visai realiais siūlais su kitų tautų gyvenimu.

Vis stiprėjančiame internacionalizacijos vyksme vienas dalykas itin yra reikšmingas: *faktini tarptautiniai santykiai ilgainiui nustoja atsitiktinio savo pobūdžio ir vis labiau organizuojasi ant juridinių pagrindų.* Kitaip tariant, atsitiktinis nesutvarkytas tautų bendradarbiavimas turi tendencijos išsilieti į lytis teisinės tvarkos, kuri privalo turėti savo konstituciją, savo legislacinį, vykdomąjį ir teisiamąjį organus. Nors šitos tendencijos yra dar toli nuo pilno savo realizavimosi pastoviose ir konkretinėse lytyse, vis dėlto jos turi tikrai realų gyvastingumą, kuris laiduoja neišvengiamą jų pažangą. Tautų Sąjunga ir pastovus Tarptautinis Teismas tėra vien pirmos netobulos šitų tendencijų apraiškos, pagal kurias negalima dar visai tiksliai spręsti apie tų tendencijų tikrą vertingumą, kurios pašaukė jas į gyvenimą.

Anttautinė tarptautinių santykių organizacija ypatingai reikšminga yra tuo, kad jinai stato ribas tarptautiniam individualizmui ir atskirų valstybių nuožiūrai ir palenkia tautų gyvenimą, bent tam tikrame laipsnyje, tautų solidarumo ir bendros gerovės idėjai. Iš čia kyla tam tikras atskirų valstybių teisių apribojimas, tam tikra tarptautinė kontrolė ir pagaliau atsakomybė už tarptautinio sugyvenimo principų paneigimą užsieninės savo politikos aktais.

„Sulig tuo, kaip civilizacija žengia į priekį,— sako Liono profesorius Valensinas,— tarptautiniai santykiai daugėja, ir tautos linksta gyventi tarpusavio priklausomumo stovyje" *. Tarptautinių santykių išsivystymas, Valensino supratimu, „iš tikrųjų apreiškia tam tikrą žmogaus prigimties aspektą, tam tikrą tarpsnį žmonijos istorinės evoliucijos, kuri iš šeimų sudarė nedideles pilis, iš pilių —

* *Valensin.* Traité de droit naturel.— Paris, 1925.— T. 2.— P. 489.

provincialines tėvynes, iš provincijų — tautas, iš tautų — dideles moderniąsias valstybes ir kuri iš šitų valstybių linksta dabar padaryti dalyves plačiausios federacijos. Jis apreiškia taip pat prigimtosios tautų draugijos buvimą. Tautos tėra vien dalinės draugijos; jos yra žmonijos visumos sudedamosios dalys, ir todėl jos turi vienos atžvilgiu į kitas teisių ir pareigų, ankstybesnių už bet kurį kontaktą ir randančių pritaikymą sulig tuo, kaip tautos sueina į santykius" *.

Taigi *visuotinė žmonijos tautų draugija yra idealas, į kurį linksta normali žmogaus prigimtis. Tai yra žmogiškojo universalumo reikalavimas, kuris randa pritarimo giliausiose ir kilniausiose žmogaus dvasios apraiškose.* Ir tik apakęs, ekskliuzyvistiškas ir žiaurus nacionalizmas ir rasiniai prietarai nenori skaitytis su šituo idealiniu faktu.

2. *Tautų diferenciacija ir tarptautinis bendradarbiavimas*

Naujoms kartoms ne tik privalu įsąmoninti internacionalizacijos vyksmas, kaipo vis tamprėjančių tarptautinių santykių apraiška, bet ir nušviesti įvairūs jo atžvilgiai: ekonominis, kultūrinis, politinis, juridinis. Visais šitais atžvilgiais svarbu susekti ir iškelti aikštėn santykiavimas, kurio yra tarp tautų diferenciacijos, iš vienos pusės, ir tarptautinio bendravimo ir bendradarbiavimo, iš antros. Yra juk savaime aišku, kad tarptautinis bendravimas ir bendradarbiavimas būtų nepriimtini tautinei sąmonei, jei jie niveliuotų tautines individualybes, jas alintų kultūriniu atžvilgiu ir šiaip jau nebūtų tautoms naudingi jokia prasme. Iš tikrųjų nereik net didelių pastangų, kad galima būtų pastebėti, jog tarptautinis bendravimas ir bendradarbiavimas yra sykiu naudingi ir visumai, ir atskiroms dalims, t. y. ir tautų draugijai, ir atskiroms tautoms.

Viena iš seniausių tarptautinio santykiavimo apraiškų yra prekių mainomainis tarptautinėje apyvartoje. Šitas mainomainis tuo ir yra reikšmingas, kad jis yra visai neišbraukiamas faktas tautų gyvenime. Pirma jo priežastis glūdi įvairiame kraštų turtingume prigimtosiomis gėrybė-

* Ten pat.— P. 491.

mis. Vieni kraštai turi vienus natūralinius turtus, kiti — kitus; atitinkamai vieni kraštai gali gaminti vienas prekes, kiti — kitas. Jei kiekvienas kraštas nori patenkinti visus savo reikalus, kiekvienam yra visai neišvengiama sueiti į prekybinius santykius, ir tai yra naudinga išsyk visiems kraštams, dalyvaujantiems mainomainio apyvartoje.

Su nurodyta pirmykščia ekonominės diferenciacijos priežastimi ilgainiui susipina kiti veiksniai, kaip antai: tautų įvairūs sugebėjimai, kultūrinis stovis, technikos išradimai, politiniai sumetimai ir t. t. Šitie įvairūs veiksniai žymiai komplikuoja ekonominį tautų bendradarbiavimą ir net kartais iškiša į priekį jo tam tikrą nepatogumą. Būtent, ekonominis bendradarbiavimas didina tarpusavį tautų priklausomumą, kuris kartais tampa net pavojingas politiniu atžvilgiu, kai ekonominis priklausomumas gali tapti politinių represijų pagrindu arba net pastatyti atskiras tautas į nepatogias sąlygas ginkluotos kovos metu. Tokiose aplinkybėse tautoms net ima rodytis, kad ekonominis savęs pakankamumas yra idealinis stovis, kurio reik siekti kaipo normos.

Iš tikrųjų yra blogas ne pats ekonominis tautų bendradarbiavimas, bet tai, kad tautos stengiasi išnaudoti ekonominį priklausomumą savo ekskliuzivistiškiems reikalams. Kitaip tariant, ekonominis tautų bendradarbiavimas ir todėl taip pat ekonominis tarpusavis jų priklausomumas yra nenaudingas tik nenormaliose tarptautinio santykiavimo sąlygose. Ne ekonominis tautų bendradarbiavimas yra nenormalus, bet atitinkamo bendravimo stoka kitose tarptautinio santykiavimo srityse. Šiaip jau ekonominis bendradarbiavimas yra neišvengiamas dėl nelygaus prigimtųjų turtų suskirstymo žemės paviršiuje; be to, ir kitos ekonominės, socialinės, kultūrinės ir politinės sąlygos gali reikalauti tokios ekonominės tautų specializacijos, kuri būtų naudingiausia ir atskiroms tautoms, ir tautų draugijai.

Ekonominis tautų bendradarbiavimas yra naudingas tautoms dar tuo, kad paprastai jis yra tas materialinis substratas, kuris tampa kitų kultūrinių gėrybių nešėju. Tuo tarpu kultūrinis tautų bendravimas yra reikšmingiausias pavyzdys to fakto, kad tautų diferenciacija ir vis tam-

prėjantis tarptautinis bendravimas ne tik eina lygiu žingsniu, bet ir gali tobulai susiderinti.

Tautinė individualybė įgauna ryškiausių lyčių tada, kai ji ima realizuoti visuotinai vertingą savo pašaukimą, kuris pareina nuo prigimtųjų tautos aplinkybių ir išskiriamai ją charakterizuoja kitų tautų draugijoje. Šitokiu atveju tauta jungia didžiausią tautinės lyties individualumą su kultūrinio turinio universalumu ir kaip tik todėl yra nacija, t. y. visai neatstojamas narys tautų draugijoje. Kitaip tariant, *tautų gyvenime individualizacijos vyksmas eina vienu žingsniu su tam tikros universalizacijos vyksmu. Tai yra ne kas kita, kaip tautų specializacija antitautinių kultūrinių uždavinių sprendime, kuri neišvengiamai reikalauja tarptautinio kultūrinio bendradarbiavimo, kaip savo papildymo ir atbaigimo.*

Ir iš tikro, kaip teko man rašyti kitoje vietoje, *tautinių individualybių bendradarbiavimas žmonijos visumoje yra reikalingas jau todėl, kad jokia tautybė neįstengia viena pati išreikšti viso žmonijos dvasios turtingumo.* Tautinis pašaukimas, pareinąs nuo aplinkybių, kuriose tautai teko ir tebetenka gyventi, stumia ją labiausiai realizuoti savo gyvenime bei veikime vieną kurį visuotinės reikšmės uždavinį, bet tuo pačiu, iš kitos pusės, jis tarsi apriboja kultūrines tautos galimybes. Iš čia kyla tautoms reikalas pasidalyti šitokio darbo išdavomis. Tokiu būdu tautinės individualybės papildo viena kitą, ir tik harmoningas jų visetas gali sudaryti tai, ką vadiname visos žmonijos vardu.

„Tautinė individualizacija,— sako Förstеris,— palyginus su pliku išblankusiu kosmopolitizmu, ne tik yra žmonijos praturtinimas, bet ji dar sudaro gilių vienijimosi motyvų ir reikalų, kurių be jos nebūtų buvę <...> Žmonija šiandieną yra jau pasiekusi tokį laipsnį, kuriame tarpusavis tautų pasipildymas, pasitarnavimas ir auklėjimasis yra pasidarę visai neišvengiami. Jokia nacija nebegali savo uždavinių išpildyti be kultūrinės svetimų tradicijų pagalbos: atskiros rasės ne mažiau yra skirtos savo dvasiniam pasipildymui, kaip abidvi lytys. Be tokio *aukštesnio bendravimo* tauta ir siela turi žlugti nuosavame savo vienašališkume" *.

* *Förster.* Min. veik.— S. 469—470.

Dar vienu atžvilgiu kultūrinis individualizuotų tautų bendravimas yra ne tik naudingas, bet ir visai neišvengiamas: *tik per tarptautinį bendravimą tauta tegali laiduoti savo nariams universalinio kultūrinio gyvenimo sąlygas.* „Kaip atskiras žmogus,— sako prof. Ginsas,— tik laimi iš to, kad gyvena kitų žmonių draugijoje ir nusilenkia tvarkai, palaikančiai visuomenės gyvenimą, nes kitaip negalėtų įvykdyti daugelio savo užsimojimų,— taip lygiai ir valstybė, stovinti anapus tarptautinio bendravimo ir atitraukta nuo solidarių žmonijos pastangų, negali laiduoti savo piliečiams visos kultūrinių atsiekimų pilnumos" *. Žodžiu tariant, *solidarumas yra pagrindinis kultūrinio tautų gyvenimo principas ir todėl visos tautos turi dalyvauti solidariame kultūros kūrime ir jos išskėtime pasaulyje.*

3. *Ne nacionalistiškas tautų suverenumas ir nelygstamas internacionalizmas, bet solidarumo ir organiškos vienybės organizacija lygstamai suverenių tautų įvairumoje*

Svarstydami internacionalizacijos vyksmą politiniu ir juridiniu atžvilgiu, sutinkame vieną iš opiausių klausimų, liečiančių tarptautinį gyvenimą, būtent, tautų lygybės klausimą. *Konkrečiai* imant dalyką, reik pripažinti, kad tautos nėra lygios: jos ne tik yra įvairios, bet ir nelygios ir savo turtais, ir savo galybe, ir savo kultūra, ir pripažintomis sau teisėmis, ir savo nepriklausomumo laipsniu. Kitaip atrodo dalykas, žiūrint į tautas *abstrakčiai*, t. y. laikant jas vienos rūšies individualybėmis: šituo atžvilgiu visos tautos principialiai yra lygios. Ir iš tikro kiekviena tautybė yra, kaip žinome, sutelktinė individualybė, reiškianti sau tinkamu būdu visuotinį žmonijos turinį, ir todėl, kaipo visuotinio žmonijos turinio reiškėjos, tautybės privalo naudotis lygiomis ne tik moralinėmis, bet ir juridinėmis teisėmis. Žodžiu tariant, *visos tautybės yra individualios nelygstamojo turinio nešėjos ir todėl yra principialiai lygios, nežiūrint į savo įvairumą, kuris čia kaip tik yra tikro vertingumo pagrindas.*

---

* *Gins.* Na putiach k gosudarstvu buduščego.— S. 116.

Tautų lygybės klausimas tarptautinėje politikoje komplikuojasi dar tuo, kad tarptautiniame santykiavime į pirmą vietą prasikiša valstybės, kaipo organizuotos tautos, nors toli gražu ne visuomet yra pilno atitikimo tarp valstybės ir tautos. Vis dėlto tarsi suponuojama, kad normaliai valstybė atstovauja atskirai tautai, nors, kaipo koreguojantis veiksnys, šalia jos išeina į tarptautinę vaidyklą tautinės mažumos, kurios yra atitinkamai traktuojamos tarptautiniame santykiavime. Čia ir kyla klausimas, kokia linkme privalo eiti tarptautinis valstybių ir tautų santykiavimas politiniu ir juridiniu atžvilgiu.

Šis klausimas gali būti įvairiai sprendžiamas pagal tai, kuri koncepcija yra dedama į sprendimo pagrindą: tarptautinio individualizmo, tarptautinio absoliutizmo ar tarptautinės konstitucijos koncepcija. Tarptautinis individualizmas pripažįsta nelygstamąjį valstybės nepriklausomumą pagal etatistinio liberalizmo principus: jis laiko valstybę neribojamai suverenia; žiūri į valstybę kaipo į absoliutinę savo teritorijos savininkę; nepripažįsta jokių pareigų atžvilgiu į kitas valstybes ir atitinkamai nenori jokiame laipsnyje pripažinti tarptautinės kontrolės jokioje valstybinio veikimo srityje. Tarptautinis individualizmas ypatingai yra artimas valstybiniam nacionalizmui ir faktinai su juo sutampa.

Užtat kosmopolitizmas iš savo prigimties yra linkęs remti priešingą, tarptautinio absoliutizmo, koncepciją, pagal kurią stengiamasi tarptautinį gyvenimą centralizuoti vienoje anttautinėje organizacijoje ir šiai pavesti nelygstamąjį suverenumą, atitinkamai aprėžiant atskirų valstybių nepriklausomumą. *Jei, iš vienos pusės, nacionalistiškas valstybės suverenumas negali būti suderintas su pačia tarptautine teise ir veda prie arbitralaus valstybės elgimosi tarptautiniuose santykiuose, kas sudaro didelį pavojų tarptautiniam gyvenimui, tai kosmopolitinio internacionalo absoliutizmas, iš kitos pusės, veda tarptautiniuose santykiuose taip pat prie despotizmo, nuo kurio ne mažiau kenčia tautų bendravimas.* Kraštutiniai nusistatymai ir šiuo atveju susiliečia savo išdavomis.

Sintetinį klausimo išsprendimą patiekia trečioji, būtent tarptautinės konstitucijos koncepcija, pagal kurią valstybėms pripažįstamas lygstamasis suverenumas ir sykiu tau-

tų vienybė organizuojama solidarumo, lygybės ir tarptautinio teisingumo pagrindais. Šitoks klausimo išsprendimas eina tiesioginiu būdu iš tautos esmės ir kultūrinio jos pašaukimo. Tautos, panašiai kaip individai visuomenėje, yra vienos rūšies individualybės, kurios yra pašauktos diferencijuotu būdu realizuoti universalinius žmonijos uždavinius. Jos negali tinkamai atlikti šito pagrindinio savo pašaukimo tiek tada, kai principialiai yra nusistatoma prieš žmonijos solidarumą ir vienybę, tiek ir tada, kai yra nepateisinamai suvaržomas diferencijuoto kultūrinio funkcionavimo nepriklausomumas.

Kaip diferencijuotas ir laisvai sutartinis atskirų grupių veikimas visuomenėje yra aukštesnio jos civilizacijos laipsnio apraiška, palyginant su pirmykščia laukinių žmonių anarchija ir barbariška primityvios tautos despotija, taip lygiai tarptautinis žmonijos organizavimasis solidarumo, lygybės ir laisvo diferencijuoto veikimo pagrindais yra aukštesnio pasaulinės civilizacijos laipsnio apraiška, kuri, savaime aišku, negali išsyk pasiekti tobulumo stovio. Šito dėsnio šviesoje ir tenka vertinti pirmą pasaulio tautų organizavimosi bandymą, kurį sudarė Tautų Sąjungos įsisteigimas tarptautinės konstitucijos pagrindais. Nors apskritai ir ypač šiuo momentu netenka idealizuoti Tautų Sąjungos tokios, kokia ji yra faktinai, bet vis dėlto negalima nepripažinti, kad pagrindine savo idėja jinai puikiai atsako tam tarptautinio santykiavimo reikalui, kuris taip iškalbingai pasireiškia mūsų laikų internacionalizacijos vyksme.

„Versalio traktatu įsteigtoji Tautų Sąjunga,— sako prof. Ginsas,— pirmutinio susitarimo intencija turi aprėpti visas pasaulio valstybes ir uždėti joms pareigą dirbti ir paklusti teisinei tvarkai, laiduojančiai taikos palaikymą. Tautų Sąjunga solidarizuoja savo jungiamųjų valstybių interesus, palenkdama juos organizuotai tvarkai, kuri atitinka tuos dalyvių interesus. Tai yra pirmas bandymas įsteigti pastovią tarptautinio bendravimo organizaciją ant *teisinių pagrindų,* be valstybių nepriklausomumo principų sulaužymo, nors ir su neabejojamu jo apribojimu" *.

* Ten pat.

Ginsas ypatingai pabrėžia svarbią Tautų Sąjungos rolę tarptautinio solidarumo ugdyme. „Tautų Sąjunga,— sako jisai,— yra solidarizmo nešėja į tarptautinius santykius. Solidarizmas daro atskiroms valstybėms, Sąjungos narėms, veikimo laisvės apribojimų, bet kompensuoja juos patogumais, kurių negalima atsiekti kitaip, kaip bendromis pastangomis ir nusilenkimu aukštesniam autoritetui <...> Solidarizmas artina mus prie to laiko, kai žmonija susidarys iš solidariai veikiančių tautų,— valstybių, kaip kad visuomenė susidaro iš solidariai veikiančių žmonių" *. Šituo atžvilgiu Ginsas pripažįsta Tautų Sąjungai didžiausios perauklėtojos misiją tautų gyvenime. Tautų Sąjungos priemonės tautų bendradarbiavimui nustatyti, sako jisai, „perauklėja žmonių psichologiją, bet kai pakitės psichologija valstybių viduje, pakitės ir tautų santykiai; kai solidarizmas įsigalės atskirų tautų gyvenime, jis taip pat palenks sau ir tarptautinius santykius" **.

Tik tada susidarys tikros garantijos, kai teisė turės realią pirmenybę prieš jėgą ir prievartą, ir tik tada politinis tautų santykiavimas bus atremtas į tvirtą teisingumo pagrindą, sudarytą pastovioje tarptautinėje konstitucijoje.

4. *Internacionalo idealas*

Aukščiau buvo išvystytas organingoje priklausomybėje ištisas kompleksas idėjų, kurios liečia tarptautinį santykiavimą ir kurios turi būti sugestionuojamos ir išvystomos naujų kartų sąmonėje, kad šios galėtų įsigyti teigiamąjį tarptautinį susipratimą. Šitas susipratimas tačiau būtų dar nepilnas, jei jis nepraskaidrintų tokio internacionalo klausimo supratimo, koks dažniausiai pasitaiko mūsų laikais plačiojoje publikoje.

Paprastai internacionalo vardu yra vadinamas tarptautinis įvairių pasaulio tautų darbininkų susiorganizavimas, turįs savo uždaviniu jų klasės reikalų gynimą. O kadangi socialiai nuskriaustos klasės žmonės labai dažnai yra linkę į kosmopolitizmą, tai susidarė žmonių sąmonėje be-

* Ten pat.— S. 200.
** Ten pat.— S. 125.

veik būtinas sąryšis tarp internacionalo ir nusistatymo statyti klasės reikalus aukščiau už tautos interesus. Negalima iš tikrųjų neigti tarptautinės proletariato organizacijos, t. y. internacionalo paprasta to žodžio prasme, palinkimo į šitaip suprastą internacionalizmą; bet reik čia pat pasakyti, kad panašus palinkimas nėra specifinė proletariško internacionalo ypatybė: visur, kur solidarizuojasi tarptautiniai kitų klasių interesai, pavyzdžiui, kapitalistų, pasireiškia nė kiek ne mažesnis palinkimas į kosmopolitišką internacionalizmą. Pakanka čia prisiminti kosmopolitišką kapitalistų paslankumą tiekti ginklus net savo tėvynės priešams. Tai tik reiškia, kad, susidūrus materialiniams klasių interesams su idealiniais tautybės interesais, dažniausiai pirmieji persveria antruosius. Iš čia tenka padaryti išvadą, kad klasiniai internacionalai iš tikro yra pavojingi tautiniams interesams, nors negalima pasakyti, kad jie yra tokie iš savo esmės, bet ne atsitiktinai dėl žmonių netobulumo.

Suprantant internacionalo vardą platesne prasme, reik pasakyti, kad tarptautinės klasinės organizacijos nėra vieninteliai internacionalai. Tam tikra prasme internacionalu yra ir Tautų Sąjunga, būtent tokiu internacionalu, kur tautiniai ir tarptautiniai interesai stengiamasi suderinti ant juridinių tarptautinės konstitucijos pagrindų. Šitų formalinių rėmų ribose yra koordinuojama ištisa eilė tarptautinių reikalų: ir politinių, ir ekonominių, ir socialinių, ir finansinių, ir net intelektualinių ir moralinių. Čia taip pat atsitiktinai gali persverti vieną kartą tarptautiniai visumos interesai, kitą kartą — atskirų tautų interesai. Bet kadangi Tautų Sąjungos veikimas, atremtas į teisinę tvarką, yra viešai kontroliuojamas ir visapusiškai debatuojamas suinteresuotų šalių, tai čia susidaro mažiau davinių, kad atsitiktinis tautinių interesų įžeidimas būtų taip dažnas, kaip klasiniuose internacionaluose.

Pagaliau yra ištisa eilė aukštesnės rūšies internacionalų, būtent kultūrinių ir religinių, kurie iš savo esmės mažiausia turi davinių sueiti į konfliktą su tautiniais interesais. Tarptautinės kultūrinio bendravimo organizacijos, kaip ir tarptautinio pobūdžio konfesijos, turi savo uždaviniu išplėtimą ir apsimainymą dvasinėmis vertybėmis, pareinančiomis ne nuo tautinės reiškimosi lyties, bet nuo

universalinio žmogaus dvasios turinio. Šitokių internacionalų konfliktai su tautiniais interesais yra reti todėl, kad vertybės, esančios jų veikimo objektais, yra net aukštesnės rūšies, kaip tautinė lytis, antra, todėl, kad čia ne taip lengva įžeisti tautų lygybę, ir trečia, todėl, kad tokių internacionalų naudingumas atskiroms tautoms regimai jaučiamas kaipo aiškiai ir greit pasireiškiąs, ir sykiu jų nenaudingumas lengviau įveikiamas.

Jei visi internacionalai yra šiaip ar taip universalizmo reiškėjai, tai paminėtieji aukštesnės rūšies internacionalai yra universalizmo reiškėjai aukščiausiame laipsnyje. Šituo atžvilgiu itin reikšminga yra Katalikų Bažnyčia, kuri faktinai sudaro seniausią, plačiausią ir galingiausią internacionalą. Katalikų Bažnyčia tiek etimologiškai, tiek realiai yra visuotinis susivienijimas, neturįs nacionalinio pobūdžio ir todėl nekonkuruojąs su tautomis tautinio gyvenimo ir veikimo srityje. Drauge su savo pasaulėžiūra ir doriniu nusistatymu Bažnyčia perteikia tautoms universalinės vertės dvasinį turtą, kurį krovė ištisi amžiai ir ištisa tautų eilė. Todėl priėmimas Bažnyčios tikėjimo visados reiškia tautai įsibendrinimą į visuotinį žmonijos dvasios lobyną. Iš antros pusės, Bažnyčia visados yra suinteresuota, kad tautos stovėtų savo tautinio gyvenimo aukštumoje, nes tik tada įvyksta tautinėje kūryboje tas tobulas individualinės tautinės lyties ir universalinio turinio susijungimas, kuris reiškia didžiausią laimėjimą ir tautai, ir žmonijai. Tokiu būdu Bažnyčia per naujų tautų pašaukimą į kultūrinį religinį gyvenimą ugdė dvasinį savo lobyną ir per tautų klestėjimą nuolat atgydavo ilgų amžių bėgyje.

Žodžiu tariant, *Bažnyčia yra sėkmingiausias pavyzdys sėkmingo tarptautinio bendradarbiavimo aukštesnėje gyvenimo srityje, kur gali tobulai susiderinti atskiros tautos ir visos žmonijos interesai.* Todėl Bažnyčia visados buvo ir yra stipriausias veiksnys ir sėkmingiausia auklėtoja tarptautiniam bendradarbiavimui. Jei vis dėlto istorijoje pasitaikydavo ir dabar kartais pasitaiko, kad Bažnyčios žmonės nesugeba harmoningai suderinti Bažnyčios ir atskirų tautų interesų, tai toks nesugebėjimas yra jų netobulumas, bet ne eina iš Bažnyčios prigimties, jos ideologijos ar jos tradicijų.

III. *Tarptautinis nusistatymas*

1. *Tarptautinio nusistatymo pagrindimas doriniais principais*

Išvedus nuoseklią liniją tarptautiniam susipratimui, tenka susidomėti tais nusiteikimais, kurie turi charakterizuoti aktyvinį tarptautinį naujų kartų nusistatymą ir kurie todėl privalo būti tarptautinio auklėjimo priemonėmis jose išvystomi. Pirmas dalykas, kuriuo čia iš pat pradžios reik susirūpinti, yra visai *kategoriškas reikalas pagrįsti tarptautinį nusistatymą doriniais principais.* Jei apskritai tarptautinis bendradarbiavimas tėra galimas ir sėkmingas vien tada, kai tarptautinis santykiavimas yra pagrįstas doriniais principais, sakysime, taikingumu, teisingumu, nusilenkimu bendrai teisinei tvarkai ir tarptautiniam autoritetui, tai šitokis dorinis nusistatymas privalo būti ruošiamas atskirose tautose atitinkamu naujų kartų auklėjimu. Kitaip tariant, *tarptautinis naujų kartų nusistatymas turi būti pagrįstas doriniais principais, nes nuo to paskui pareina atitinkamas dorinis tarptautinio santykiavimo pagrindimas.*

Viena iš svarbiausių nelemto tautų nesugyvenimo priežasčių yra tai, kad per daug dar išplitęs yra įsitikinimas, jog teisė bei doros principai saisto žmones tik išvidiniame tautos gyvenime ir jog tarptautiniame santykiavime tautos arba valstybės interesai visai suvereniai sprendžia apie reikiamą nusistatymą tarptautiniuose klausimuose. Toks amoralus nusistatymas iš tikrųjų yra liekanos iš laukinių žmonių įpročių, kurie jau visai nepritinka mūsų civilizuoto gyvenimo stoviui. Tuo tarpu kuo iš esmės skiriasi imperialistinis karas su sekamais užgrobimais gyventojų, teritorijų ir tautinių turtų nuo laukinių žmonių paprastų žudymų su plėšimais? Nebent tuo, kad pirmuoju atveju tikra dorinė žiaurių ir plėšrių žygių vertė yra premedituotai užmaskuota civilizacijos lytimis, tuo tarpu kai antruoju atveju tie patys instinktai pasireiškia su savaimingu betarpiškumu ir dažnai net be supratimo tikros dorinės jų vertės. Dorinė pirmenybė, rodos, teks atiduoti laukiniams žmonėms.

Sudarymas dorinio naujų kartų nusistatymo tarptauti-

niuose klausimuose negali apsieiti, iš vienos pusės, be demaskavimo hipokritiško tautų elgimosi tarptautinėje politikoje, o iš antros — be apgynimo jų nuo savo nacionalizmo pavojų, kurie visados yra aktualūs tautiniame auklėjime. *Tik persunkimas tiek tautinio, tiek tarptautinio auklėjimo doriniais principais tegali apsaugoti naujas kartas nuo nelemto tarptautinio naujų kartų nusistatymo ir paruošti tokiu būdu žmonių sielose tvirtą pagrindą vaisingam tarptautiniam bendradarbiavimui.*

2. *Naujų kartų auklėjimas tarptautiniam teisingumui ir taikai*

Tarptautiniam bendradarbiavimui svarbiausia yra tie žmonių nusiteikimai, kurie laiduoja teisingumo ir taikos realizavimą tautų santykiuose. Tad visų pirma tenka įdiegti naujoms kartoms teisingumo jausmą ir taikos nuotaiką dalykuose, liečiančiuose tarptautinius klausimus. Čia, kaip ir visuomenės vidaus santykiuose, privalu gerai nusimanyti, kad *ne taika tarnauja pagrindu teisingumui, bet teisingumas taikai.* Kraštutinis pacifizmas, kuris stengiasi atsiekti taiką bet kuria kaina, padaro kaip tik tą klaidą, kad taiką stato aukščiau už teisingumą.

Tiek valstybės vidaus, tiek ir tarptautiniame gyvenime yra atsitikimų, kai taikingas nusilenkimas neteisybei ir prievartai yra ne kas kita, kaip nusižengimas. Rusų inteligentijos nesiryžimas ir nesugebėjimas pasipriešinti kaip reikiant su ginklu rankoje bolševikų revoliucijai buvo priežastis daug didesnių ir ilgiau trunkančių materialinių ir moralinių kataklizmų, kaip kad būtų buvusi griežta ir ginkluota, bet trumpa kova už valdžią prieš diktatorišką prievartą. Sudaryta 1918 m. Lietuvos Brastoje bolševikų taika su vokiečiais buvo pripažinta „nevalyva taika", nes ji nesiskaitė nei su doriniais, nei su valstybiniais reikalavimais ir buvo pagrįsta klastingais sumetimais ir bolševikų pasiryžimu atsilaikyti prie valdžios bet kuria kaina.

Mūsų istorijoje taip pat yra žinomas vienas atsitikimas, kai taikingas nusilenkimas prieš prievartą buvo nedovanotino silpnumo ir nesiryžimo apraiška. Tai įvyko per

Liublino uniją, kuri paskandino Lietuvą tautinės, kultūrinės ir valstybinės prostracijos pelkėse ir buvo didžiausių ne tik Lietuvos, bet ir Lenkijos nelaimių priežastis. Lietuvių pralaimėtas karas tokiu atveju būtų buvęs geresnis už taiką, kuri ilgainiui lietuvių tautoje nustelbė padarytos jai prievartos supratimą ir sykiu su juo gyvastingą tautos energiją.

Pacifistiškai nusiteikęs Försteris teisingai nusako reikiamą teisybės ir taikos santykiavimą šiais savo samprotavimais: „Erasmus myli taiką daugiau už kryžių, pasakė Lutheris. Ir iš tikro yra žmonių, kurie palinksta į taiką vien iš silpnybės. Ne taika, bet tiesa yra aukščiausioji gėrybė. Ir jos kaina neprivalu dar vengti susiskaldymo ir konfliktų. Betgi visas dalykas glūdi tam būde, kuriuo žmonės tokius atsitikimus traktuoja. Be meilės net pati tiesa nėra teisinga, nes ji yra egoistiškų geidulių drumsčiama. Taigi taika išlepina, užtat galinga ir budri valia, kuri pažaboja žemesnius geidulius ir paaukoja smulkius jausmus šventajam sutarimo gėriui, užgrūdina ir taurina būdą žymiai daugiau, negu tai įstengia padaryti didvyriški žygiai karo lauke" *.

Žodžiu tariant, *taikos pedagogika*, apie kurią su tokiu pamėgimu kalba Försteris, *neprivalo susilpninti naujose kartose teisingumo pajautimo ir pasiryžimo aktyviai priešintis neteisybei ir prievartai, žinoma, būtinos akcijos ribose ir leistinomis priemonėmis.* Tarp kitko, tautinio apsigynimo klausimuose naujos kartos turi įsisąmoninti, kad *karinė pajėga nėra vienintelė ir net svarbiausia apsaugos priemonė. Tautos sugebėjimas sugyventi su savo kaimynais, daryti sau draugų ir nuginkluoti priešus idėjiniu savo nusistatymu turi tautinės defenzyvos reikalui be galo didelės reikšmės.* „Naujos kartos auklėjimas *pasirengimui prie taikos*,— sako Försteris,— kuo mažiausiai yra tiek pat svarbus, kaip auklėjimas *pasirengimui prie karo*" **.

Försteris sykiu pripažįsta, kad taikos palaikymui ir atstatymui reikalingi yra net stipresni charakteriai kaip ginkluotos prievartos pasiryžimas. Jis net aiškiai nurodo,

* *Förster.* Min. veik.— S. 465.
** Ten pat.— S. 462.

kokie privalo būti nusiteikimai, kad galima būtų palaikyti taikos drausmę. *Negatyviai naujos kartos turi būti apsaugotos nuo karingų instinktų, užgaidų, įsivaizdavimų, kurie galėtų sudrumsti taikingą tautų sugyvenimą; pozityviai jose turi būti išvystytas sugebėjimas objektyviai ieškoti teisybės ir susitarimo pagrindų konfliktų atvejuose.* Tarp kitko Förstеris pabrėžia žodžio drausmės reikšmę taikai: „Yra žodžių,— sako jisai,— kurie sužadina sprogstamąjį pasipriešinimą; yra žodžių, kurie pažaboja demonus, ir žodžių, kurie atpalaiduoja pragaro galybes" *.

Žodžiu tariant, *taikos reikalui svarbiausia nuginkluoti žmonių sielos, nes tuomet savaime nusiginkluoja ir žmonių rankos.* Šitas sielų nuginklavimas taikai yra tautoms ne kas kita, kaip dorinis pergalėjimas savo palinkimų į neteisingumą, prievartą, imperialistišką nusistatymą ir nacionalistišką ekskliuzyvizmą. Jei tauta nepergali savęs šita prasme ir agresyviai puola kitas tautas, šioms susidaro teisė į teisingą atsparą ir net į ginkluotą priesparą būtino apsigynimo ribose. Tuomet taika suyra, ir karas neišvengiamas. Galimų konfliktų perspektyvoje pedagogams itin svarbu nusimanyti, kad jei yra teisė ir net pareiga kovoti su svetimu imperializmu, tai ne mažesnė yra pareiga kovoti su imperializmu ir nacionalistišku ekskliuzyvizmu savo tautos viduje, auklėjant naujose kartose teisingumo ir taikingumo nusiteikimus ir nuveikiant jose agresyvius instinktus ir neteisingus nusistatymus. *Patriotizmas turi būti suderintas su tarptautinės santvarkos reikalais.*

3. *Naujų kartų ruošimas tarptautiniam kultūriniam bendravimui ir bendradarbiavimui*

Sudarius naujų kartų sielose tvirtą pagrindą teisingam ir taikingam nusistatymui į tarptautinį santykiavimą, tuo pačiu susidaro palanki nuotaika tarptautiniam kultūriniam bendravimui ir bendradarbiavimui. Bet šiam pastarajam reikalui reikalinga yra dar specialieji nusiteikimai, kurie padaro tarptautinį bendravimą ir bendradarbiavimą tikrai naudingą tiek tautai, tiek ir visai žmonijai. Kultūrinis tau-

* Ten pat.— S. 468.

tų bendravimas reiškia labiau pasyvinę tautų santykiavimo pusę, kur pirmoje vietoje stovi kultūrinių gėrybių pasisavinimas. Atvirkščiai, kultūrinis bendradarbiavimas reiškia labiau pasyvinį tautų santykiavimą, kur pirmoje vietoje stovi kultūrinių gėrybių perteikimas. Kiekvienu atveju yra reikalingas atitinkamas kiekvienos tautos žmonių nusistatymas.

Svetimų kultūrinių gėrybių pasisavinimas tautai yra tikrai naudingas tik tada, kai ji sugeba bendrus žmonijos kultūros turtus padaryti tikrai savus, t. y. pasisavinti juos saviškai, pagal savo tautos individualinį stilių. Toks savarankiškas ir sykiu kūrybiškas žmonijos kultūrinio lobio pasisavinimas kaip tik charakterizuoja subrendusią naciją. „Nacija,— sako Gessenas,— nėra kažkas priešinga tam, kas yra bendrai žmoniška, bet tėra vien kūrybinis stilius, kuriuo tauta pasisavina bendrai žmogiškos kultūros turinį" *. Šitokis svetimų kultūrinių pradų pasisavinimas praturtina sutelktinę tautos individualybę, tuo tarpu kad pasyviai vergiškas svetimos kultūros pasisavinimas nustelbia tautos individualybę ir paprastai skandina tautą kultūrinio fatalizmo nuotaikoje. Todėl *tarptautinio bendravimo atžvilgiu, kiek šitas bendravimas veda prie svetimos kultūros pradų pasisavinimo, naujoms kartoms turi būti įdiegtas aktyviai kuriamasis nusistatymas, kuris leistų svetimos kultūros pradus padaryti tikrai savus.* Tai gali būti atsiekta vien glaudžiame sąryšyje su tautišku auklėjimu, kuris, kaip žinome, saugoja ir sąmoningai ugdo individualinę tautos lytį, ją tobuliausiame laipsnyje realizuodamas naujose kartose. Žodžiu tariant, kritiškas aktyvus kūrybinis nusistatymas svetimos kultūros pradų pasisavinime yra būtinai reikalingas naujoms kartoms.

Bet nacijai nepakanka apsaugoti tautinį savo savabūdiškumą ir išvidinę laisvę svetimos kultūros atžvilgiu; jai dar privalu, kaip išsireiškia Gessenas, „sugebėti užsidegti entuziazmu bendrai žmogiškų tikslų tarnyboje" **; tai reiškia, kad *nacija ne tik privalo savintis kultūrinių gėrybių iš kitų tautų, bet ir entuziastiškai atsilyginti joms kultūriniais savo laimėjimais.* Taigi *tarptautinio kultūrinio ben-*

* *Gessen.* Min. veik.— S. 329.

** Ten pat.

dradarbiavimo atžvilgiu naujos kartos privalo pasižymėti paslankumu į kultūrinį patarnavimą, tautoms besimainant kultūrinėmis gėrybėmis. Šis paslankumas atsiekia didžiausio savo laipsnio tada, kai kūrybinis tautos darbas yra dirbamas su pilna sąmone, kad aukščiausieji tautinės civilizacijos atsiekimai slepia individualinėse savo lytyse vertingiausius bendrai žmogiškos dvasios turtus. Entuziazmas tokios rūšies tautinėje kūryboje ir paslankumas į patarnavimą kitoms tautoms savo kultūriniais laimėjimais yra prideramas nusistatymas į tarptautinį kultūrinį bendradarbiavimą.

Tarp kitko tarptautiniam bendradarbiavimui turi ypatingos reikšmės kalbų pažinimas, kuris tarnauja jam viena iš būtinų priemonių. Jei parinkimas svetimų kalbų naujoms kartoms dažniausiai pareina nuo to, su kokiomis tautomis daugiau tenka turėti santykių, tai vis dėlto šitame parinkime turėtų taip pat sverti sėkmingiausio tarptautinio bendradarbiavimo sumetimai. Pavyzdžiui, išeinant iš šitų sumetimų, galima būtų laikyti visai geru stoviu tik tą, kuriame naujos mūsų kartos įsigijusios, šalia gimtosios savo kalbos, trijų kalbų mokėjimą: vienos romaniškos, vienos germaniškos ir vienos slaviškos. Pasirinkimas kalbų kiekvienoje iš šitų trijų grupių turėtų toliau pareiti nuo tarptautinio tikslingumo, iš vienos pusės, ir tautinio saugumo — iš antros.

4. *Naujų kartų ruošimas tarptautinio žmonijos organizavimosi darbui*

Pagaliau dar vienu atžvilgiu ypatingai svarbu tinkamai nustatyti naujos kartos tarptautiniu auklėjimu. Būtent, svarbu jose paruošti pagrindą tinkamam tarptautiniam žmonijos susiorganizavimui. Pasaulio tautos niekados neįstengs susiorganizuoti į tikrą realią ir galingą Tautų Sąjungą, jei kiekvienos tautos viduje nebus sudaryta tvirta atrama Tautų Sąjungos idėjai ir pasiryžimas nusilenkti tarptautiniam autoritetui, sykiu išsižadant tų nacionalistiškų koncepcijų, kurios yra atkreiptos prieš Tautų Sąjungos idėją.

Šituo atžvilgiu ypatingą dėmesį reik kreipti kovai su

dviejų koncepcijų įsigalėjimu naujų kartų sąmonėje, iš kurių viena propaguoja principialią rasių nelygybę, o antra — nelygstamąjį valstybės suverenumą. Pirmoji iš jų, įsigalėjusi žmonių sąmonėje, yra tos rasinės neapykantos šaltinis, kuri neleidžia tautoms lygiomis sueiti į vieną tarptautinę organizaciją. Jinai yra pavergimo veiksnys tarpusaviame tautų gyvenime ir niekados negali sudaryti tinkamos nuotaikos tarptautinei taikai. Antroji koncepcija, įsigalėjusi žmonių sąmonėje, atpalaiduoja valstybę nuo bet kurio aukštesnio autoriteto ir todėl taip pat galutinėje sąskaitoje — nuo bet kurių dorinių sąvaržų. Savaime suprantama, kad šita koncepcija nesudaro tinkamų sąlygų tarptautinei žmonių organizacijai, atremtai į juridinius pagrindus.

Apgynus tad naujas kartas nuo įsigalėjimo jose klaidingų koncepcijų apie tarptautinę tautų vienybę, reik sykiu suinteresuoti jas aktyviu nusistatymu už Tautų Sąjungos idėją ir paraginti prie šitos idėjos propagandos pasaulyje. Naujos kartos turi būti tinkamai painformuotos, kad toks sunkus tarptautinis uždavinys kaip realios ir sėkmingos Tautų Sąjungos įsisteigimas negali būti išsyk tobulai išspręstas ir kad jis turės pereiti ilgą išsivystymo ir tobulėjimo evoliuciją, kol galės patiekti tikrai patenkinančių rezultatų. Bet kaip tik todėl svarbu nenusivilti pirmais Tautų Sąjungos žingsniais ir nenusiminti dėl jos nepasisekimų, kurių apsčiai gali būti ne tik pradžioje, bet ir jos subrendimo metu.

Naujos kartos turi aiškiai nusistatyti, kad šiuo metu Tautų Sąjunga tebegyvena vien pirmą, bandomąjį, savo amžiaus laikotarpį, kai yra statomi jai dar labai kuklūs uždaviniai, ir kad jai tenka savo gyvenimo pradžioje perlaužti per daug kliūčių, o tai neleidžia jai tinkamai išspręsti kad ir tų kuklių uždavinių. Tautų Sąjunga šiuo metu stengiasi realizuoti du tarptautinės teisės reikalavimu: pirma, laiduoti pasaulio tautoms teisių ir pareigų bendrumą pastoviu, juridinę galią turinčiu tarptautiniu organu, ir antra, įpareigoti tautas, su tarptautinių sankcijų grasme, savo konfliktuose negriebtis ginklų anksčiau, kaip bus išsemtos visos priemonės taikingam iškilusio konflikto išsprendimui, numatytos Tautų Sąjungos statutu.

Šiuo metu japonų ir kinų ginkluotame susirėmime mes

turime iškalbingą įrodymą fakto, kaip dar nedidelis Tautų Sąjungos autoritetas ir kaip dar silpnos yra jos pajėgos rimtesniam konfliktui likviduoti numatytu jos statute būdu. Vis dėlto būtų per anksti ir neišmintinga nusivilti Tautų Sąjungos idėja ir ji palaidoti nacionalistiškų instinktų chaose. *Tautų Sąjungos idėja ne tik yra idealinės žmonijos koncepcijos padaras, bet ir randa realų pagrindą mūsų laikų tendencijose: internacionalizacijos vyksmas, iš vienos pusės, ir būtinas reikalas surasti taikingą būdą vis pavojingesniems tarptautiniams konfliktams, iš antros pusės, yra faktai iš esmės ne mažiau reikšmingi kaip jaunutės Tautų Sąjungos silpnumas ir netobulumas.*

Tokiose aplinkybėse, norint sudaryti atskirose tautose sąlygų, kad Tautų Sąjunga galėtų stiprėti ir tobulėti, *yra būtina įkvėpti naujoms kartoms, sykiu su žmonijos prigimtosios vienybės idėja, nusistatymą nenusivilti jokiose aplinkybėse Tautų Sąjungos idėja ir pasiryžimą šitą idėją propaguoti ir aktyviai remti kiekvieną sumanymą, kuris kokia nors prasme galėtų realią Tautų Sąjungą pastūmėti pageidaujamos pažangos keliu.* Tik tuomet atskirose tautose bus sudarytas viltingas pagrindas, ant kurio galės ilgainiui Tautų Sąjungos idėja pražydėti visai realiais atsiekimais.

Aštuntas skirsnis

VISUOMENĖS VADOVYBĖS UGDYMAS LIETUVIŲ TAUTOJE

Ugdymo uždaviniai sistemingumo ir aktualumo atžvilgiu

Pilnutinio ugdymo sistema stato pedagogui visus tuos uždavinius, kurie šiaip ar taip turi būti atlikti kiekvieno auklėtinio ugdyme. Bet vieno pagrindinio uždavinio apleidimas padaro ugdomąjį veikimą vienašališką ir tuo pačiu mažiau ar daugiau ydingą. Taip atrodo ugdomųjų uždavinių visuma sistemos atžvilgiu. Bet užtat, kai žiūrima į ugdymo uždavinius aktualumo atžvilgiu, tam tikroje vietoje ir tam tikru laiku, vienas kuris uždavinys gali turėti daugiau reikšmės, kaip kad jos turi tas pats uždavinys kitoje vietoje ir kitu laiku. Jau žmonių specializacija pagal profesijas daro, atžvilgiu į juos, vienus ugdymo uždavinius aktualesnius už kitus, nors sykiu specializacija suponuoja pilnutinio ugdymo sistemos išlaikymą bent tam tikrame laipsnyje. Tokiu pat būdu vieno kurio krašto padėtis, istorinis paveldėjimas ir ateities uždaviniai gali statyti šito krašto pedagogams tam tikrų ugdomųjų uždavinių, į kuriuos privalu atsižvelgti su didesniu susidomėjimu ir kurie dera pildyti su didesniu atsidėjimu. Pavyzdžiui, nelaimingai pralošus karą, kraštui tenka rūpintis jau ugdymo sistemoje sudaryti pagrindą, ant kurio galima būtų bent iš dalies atsilošti ir išlyginti savo nuostoliai. Taip pat tautai atgimstant, kaip kad mūsajai, ugdymo sistemoje galima numatyti tie ugdomieji uždaviniai, kurie turi ypatingo aktualumo atgimstančios tautos gyvenimui. Ir štai, kalbant apie mūsų aktualiausius ugdymo uždavinius, tenka imti tie uždaviniai, kurie turi didžiausio aktualumo mūsų laikais, mūsų kraštui, mūsų gyvenimo aplinkybėse, ypatingai atsižvelgiant į tai, ką mes esame gavę iš praeities paveldėjimo keliu ir, iš kitos pusės, ką mes privalome laimėti ateityje.

Išspręsti šitas klausimas plačiai ir dokumentuoti jis išsemiamai būtų uždavinys, neįvykdomas vienos paskaitos ar vieno straipsnio ribose. Turėsiu apriboti vien trumpais metodologiniais nurodymais ir išvesti gana greitu tempu liniją iš praeities į ateitį. Visas uždavinys čia gali būti suvestas prie dviejų pagrindinių pareigų: pirma, kritiškai susekti mūsų gyvenime silpniausias vietas, kurios gali ir privalo būti užtvertos ugdomuoju darbu; ir antra, nustatyti uždavinius, kuriuos mums stato gyvenimo pažanga bei pakraipa, vykstant iš praeities į ateitį. Kaip matome, yra tai visų pirma savo rūšies sąžinės sąskaita, kuri žmogui, tegalvojančiam dabar vien apie priešrinkiminės agitacijos karštį, gali pasirodyti balsu, jei ne šaukiančiu dykumoje, tai bent plakančiu visas partijas išsyk.

Taigi, kame yra silpniausios mūsų tautos gyvenimo vietos ir kokių uždavinių stato mums rytojus?

I. *Kritiškoji dalis.* *Istorinis paveldėjimas ir pagrindinės mūsų tautos gyvenimo silpnybės*

1. *Nenormalus šviesuomenės ir liaudies santykiavimas mūsų istorijos vyksme*

Visai teisingai yra sakoma, kad ugdymas yra sykiu ir visuomeninės aplinkumos padaras, ir jos priežastis. Jis yra visuomeninės aplinkumos padaras, kadangi ir auklėtojas, ir auklėtinis šiaip ar taip, mažesniame ar didesniame laipsnyje, pareina nuo tos visuomeninės aplinkumos, kurioje jiems tenka gyventi ir veikti. Ugdymas yra, iš antros pusės, visuomenės aplinkumos priežastis, kadangi visuomeninė aplinkuma savo ruožtu pareina nuo to, kokia yra ugdymo sistema. Pedagoginės pažangos negalėtų būti vien tada, jei ugdymas tegalėtų suteikti būsimai visuomeninei aplinkumai tik tiek, kiek jis pats yra gavęs iš susidariusios jau visuomeninės aplinkumos. Tokios pažangos iš tikro nėra pas gyvulius, kurie tik tiek perteikia ateinančioms kartoms, kiek patys yra gavę iš pirm ėjusių kartų. Kas kita pas žmones, kurie turi protinę iniciatyvą ir valios pasiryžimą vykdyti šitos iniciatyvos pastatytus nau-

jus uždavinius. *Visuomeniniame gyvenime pedagoginės iniciatyvos veiksniu yra šviesuomenė, kuriai tenka tvarkyti ne tik savo, bet ir liaudies gyvenimas.* Liaudyje, paliktoje pačiai sau, pedagoginė iniciatyva maža tegali pasireikšti ir sužadinti pedagoginės pažangos. Todėl joje arba vyrauja ilgos sustingusios tradicijos, arba staiga įsivyrauja nauji gyvenimo ir ugdymo būdai ryšyje su visuomeninėmis pervartomis. Tik šviesuomenei sąžiningai atliekant kultūrinį savo pašaukimą atžvilgiu į liaudį, tautos gyvenimas tegali būti normalus ir pedagoginiu atžvilgiu, nes šviesuomenė iš esmės privalo būti ugdomuoju veiksniu tautos ir tuo pačiu liaudies gyvenime. Todėl, jei šviesuomenė neatlieka sąžiningai savo kultūrinės, tautinės, visuomeninės ir pedagoginės pareigos tautos gyvenime, ji neužsitarnauja nei aukštesnės materialinės gerovės, nei vadovaujamos rolės valstybės gyvenime, nei šiaip jau garbingos padėties.

Šviesuomenės ir liaudies santykiavimas mūsų tautos gyvenime nuo priešistorinių laikų iki mūsų atgimimo buvo visai nenormalus. Nuolatinėse kovose su teutonų ordinais ir ekspansijoje į rytus liaudis tetarnavo vadovaujančių sluoksnių rankose vien karo medžiaga. Užvaldymas didelių plotų rytuose ir reikalas aprėpti juos savo valdomosiomis jėgomis padarė tai, kad aukštesnieji Lietuvos sluoksniai ilgainiui žymiai surusėjo ir tuo pačiu nutolo nuo liaudies tautiniu atžvilgiu. Taip aplinkybėms susidėjus, Lietuva negyveno viduramžiais tuo pilnu korporatyviniu gyvenimu, kuris buvo gera kultūrinio išsilavinimo mokykla. Vėliau, Lietuvai susiėjus su lenkais į uniją, prasidėjo kitas vyksmas, kuris nebuvo palankesnis normaliam tautiniam gyvenimui. Tuo tarpu kai Vakarų Europa ėjo nuo feodalinės viduramžių santvarkos prie sudarymo tvirtų centralizuotų valstybių, Lietuvoje lenkų įtakos dėlei vis labiau stiprėjo bajorų luomas ir vedė valstybę prie aristokratinės santvarkos, kuri paskui negalėjo sėkmingai atsiremti kaimynų absoliutizmui. Tuo pačiu laiku tarp kitko įvyko du faktu, kuriuodu turėjo nelemtos reikšmės lietuvių tautos gyvenimui. Pirma, tų laikų šviesuomenė po Liublino unijos ėmė linkti savo kultūrinėmis simpatijomis į lenkus ir todėl sykiu lenkėti. Antra, įsigalėjus valstybiniame gyvenime bajorų luomui, valstiečių baudžiava bu-

vo Lietuvoje fiksuota tvirčiau ir ilgesniam laikui negu ten, kur apsišvietęs absoliutizmas ėmė visus visuomenės luomus derinti bendram valstybės reikalui. Tokiu būdu tie aukštesnieji visuomenės sluoksniai, kurie turėtų sudaryti tautos šviesuomenę, virto nutautinimo, pavergimo ir dezorganizacijos veiksniu Lietuvos gyvenime.

2. *Pirmos tautiškai susipratusių inteligentų kartos trūkumai*

Santykiai tarp šviesuomenės ir liaudies nepagerėjo ir tada, kai, žlugus aristokratinei lenkų ir lietuvių respublikai, Lietuvą užvaldė rusiškasis monarchizmas. Sulenkėję sluoksniai kovoje su rusais rūpinosi pagilinti savo lenkiškąją idealogiją ir stengėsi išlaikyti savo tradicijas, kurios faktinai nebuvo palankios lietuvių tautos gyvenimui nei kultūriniu, nei visuomeniniu, nei tautiniu atžvilgiu. Šitokiame stovyje baudžiavos panaikinimas buvo nauja gairė lietuvių tautos gyvenime, nes šitas panaikinimas sykiu reiškė pradžią atsipalaidavimo nuo įtakos ir globojimo tos šviesuomenės, kuri neištesėjo atlikti savo pašaukimą lietuvių visuomenėje. Todėl nestebėtina, kad vienos kartos atstumtoje nuo išsivadavimo iš baudžiavos prasidėjo tautinis lietuvių atgimimas. Tautinis atgimimas turėjo iš pat pradžios pasistatyti uždavinį išsiauklėti naują šviesuomenę, kuri geriau atsakytų savo pašaukimui ir imtų tikrai vadovauti lietuvių visuomenei ir tuo pačiu liaudžiai. Tačiau visos gyvenimo aplinkybės po rusiškuoju jungu buvo tokios, kad šitas pagrindinis atgimimo uždavinys negalėjo būti tinkamai įvykdytas. Nei savų mokyklų, nei minimalinių laisvių, nei tikros savivaldybės, nei gero paveldėjimo iš praeities, nei inteligentiškųjų šeimynų negalima buvo turėti šitam reikalui.

Tiesa, vis daugiau atsirasdavo lietuvių inteligentų, kurie dėjosi prie tautinės akcijos. Bet, reik vėl pastebėti, kad šitų inteligentų išsiauklėjimas bei išsilavinimas toli gražu nebuvo toks, kokio galėtų pageidauti lietuvių tauta normaliam savo gyvenimui ir išsivystymui. Naujo tipo lietuviams inteligentams teko dažniausiai eiti mokslą Rusijoje, būtent rusų universitetuose, kurie negyveno taip

pat normaliu gyvenimu. Rusų inteligentijai teko lavintis bei auklėtis nuolatinėje opozicijoje nekultūringam rusų valstybės autokratizmui ir visam tam, kas buvo su juo šiaip ar taip kad ir pripuolamai surišta, pavyzdžiui, religijai. Nuolatinis gyvenimas ir augimas opozicijos atmosferoje padarė tai, kad rusų inteligentija nesusidarė jokių tvirtų teigiamųjų tradicijų: nei teigiamųjų pasaulėžiūros tradicijų, nei visuomeninių, nei valstybinių, nei tautinių, nei pedagoginių. Mūsų pirmoji inteligentijos karta, ėjusi mokslą sykiu su šitaip nusistačiusia rusų inteligentija, persiėmė didžiausioje daugumoje kaip tik visomis šitos pastarosios ypatybėmis: ir teoriniu nihilizmu, ir supratimu laisvės kaipo atsipalaidavimo nuo bet kurių visuomeninės drausmės ir tvarkos sąvaržų, ir religiniu abejingumu, jei ne religijos neapykanta, ir pedagoginių tradicijų stoka šeimyniniame gyvenime, ir t. t. Todėl, jei tradicinė inteligentija sunyko lietuvių tautos gyvenimui lenkiškoje bajorų įtakoje, tai ir pirmoji atgimusios inteligentijos karta neišėjo tokia, kokios galėtų pageidauti lietuvių tauta, ir kuri būtų pasiruošusi vykdyti tautos gyvenime pilnutinio ugdymo sistemą.

3. *Nepakankamas jauniausios inteligentų kartos pasiruošimas aktualaus gyvenimo bei veikimo uždaviniams*

Po 1905 metų revoliucijos, kurioje lietuviai inteligentai pasireiškė labiausiai neigiamai griaujamais gabumais, buvo nujaustas reikalas naujo dvasinio atgimimo, kuris galėtų sutaikyti ir suderinti šviesuomenės ir liaudies gyvenimą bei veikimą ne tik tautinėje, bet ir kitose kultūros srityse, pavyzdžiui, pasaulėžiūros, šeimos, visuomenės ir religijos srityse. Bet išsyk šitas reikalas nepasireiškė su visišku aiškumu ir nuoseklumu. Iš laisvamaniškai ir destruktyviai nusistačiusių radikalų pirma išsiskyrė grupė liberališkai nusistačiusių žmonių, kurie, kad ir padarė žingsnį prie religijos, vis dėlto apsistojo pusiaukelėje, nes nesugebėjo padaryti harmoningos sintezės iš tautinės ideologijos ir pozityvios religinės pasaulėžiūros. Ilgainiui šita grupė savotiškai suderino liberalinį nusistatymą religi-

jos atžvilgiu su socialiniu konservatizmu ir, sudarydama palyginti nežymią inteligentų dalį su atitinkama įtaka visuomenėje, pasireiškė už oligarchinį režimą valstybiniame gyvenime.

Kai paaiškėjo, kad liberališkai tautiškoji srovė neįstengia nei sukurti universalinės gyvenimo sintezės, nei sužadinti tikro dvasinio mūsų tautos atgimimo, prasidėjo, keli metai prieš didįjį karą, naujas judėjimas katalikų jaunuomenėje, kuris šalia tautinio atgimimo ir organiškame sąryšyje su juoju iškėlė religinio dvasinio atgimimo įbalsį. Šitas naujas mūsų tautos atgimimas prasidėjo palyginti labai vėlai taip, kad mūsų laikais, kai teko organizuotis Lietuvos valstybei ir tvarkytis lietuvių visuomenei, pirmoji šitos naujos inteligentijos karta pasirodė dar jaunesnės formacijos negu išaugusi rusų inteligentijos įtakoje pirmoji atgimimo karta. Todėl ji pasirodė taip pat nepakankamai pasiruošusi tiems svarbiems tautinio, religinio, visuomeninio ir valstybinio gyvenimo uždaviniams, kurių pastatė pokariniai laikai ir senos tvarkos laužimosi aplinkybės. Žinoma, gyvenimas negalėjo laukti, kol šita naujoji karta galutinai suaugs ir pilnai subręs, bet sykiu, pastūmęs ją per anksti į veikimą, kuris viršija jos pasiruošimą ir todėl taip pat faktinus jos sugebėjimus, tuo pačiu ją gerokai sudemoralizavo: nei tautiniai, nei religiniai, nei šeimyniniai, nei visuomeniniai, nei valstybiniai, nei pedagoginiai įpročiai bei tradicijos nepasirodė joje pakankamai tvirti, kad tolimesnis naujųjų kartų ugdymas rastų joje pakankamai viltingos atramos. Viskas dar tebelieka uždavinio stovyje, ir beveik niekas dar nėra tvirtai laimėta ateinančioms kartoms. Padėtis juo mažiau yra užtikrinta todėl, kad kova su neigiamosiomis tradicijomis, susidariusiomis sąryšyje su lenkų bajorijos ir rusų inteligentijos įtaka, nėra dar pasibaigusi.

4. *Psichologiniai tautos branduolio trūkumai*

Šitoje nenusistovėjusioje dar padėtyje visai pateisinta ieškoti mūsų visuomenės gyvenime veiksnių, kurie galėtų įnešti į visuomeninį gyvenimą tam tikro pastovumo ir į kuriuos galima būtų įsiremti einant pažangos keliu. Toks

veiksnys Lietuvos gyvenime galėtų būti valstiečių ūkininkų sluoksnis, kuris neabejojant turi daugiausia nusistovėjusių tradicijų, pastovumo, atsparumo ir patvarumo. Tačiau sykiu reik konstatuoti, kad šitas pastovumo bei pusiausvyros sluoksnis savo įpročiuose ir susidėjusioje psichologijoje turi taip pat nemaža veiksnių, kurie neleidžia mūsų tautos pažangai pasireikšti stipriau ir pasistūmėti pirmyn su didesniu kuriamuoju užsimojimu. Ne tik pas mus, bet ir visur kitur, mažas žemės savininkas, kokiu kad yra mūsų tipingas valstietis ūkininkas, turi bendras silpnybes šalia teigiamųjų dorinių savybių. Čia mums terūpi silpnybės, todėl tenka atvirai apie jas ir kalbėti.

Prancūzų pedagogas J. Wilbois laiko kaip tik prancūzus mažųjų žemės savininkų tauta, ir šita prasme mes turime su prancūzais daug daugiau panašumo negu su anglais arba vokiečiais, nors mūsų temperamentas yra artimesnis anglosaksų rasei. Ir štai apie prancūzų mažųjų žemės savininkų psichologiją J. Wilbois sako tai, kas visai gerai gali būti pritaikyta ir mūsų valstiečiams ūkininkams: „Turėdami kovoti su netikėtomis metų atmainomis, jie neturi pagrindo būti dosniais didžiadaviais; išmėtyti dideliame žemės plote, jie neturi įpročio jungtis; kaipo maži, jie dažniausiai pasireiškia smulkiais sumanymais; kaipo savininkai, jie nedrįsta turėti drąsios iniciatyvos" *.

Ir iš tikro mažas žemės savininkas praktiniame gyvenime yra realistas, kuris dažnai orientuojasi visuomeniniame gyvenime materialiniu egoistiniu išrokavimu; jis nepasižymi visuomeniniu drausmingumu, nes visuomeninis kaimo gyvenimas nėra suimtas į tvirtas lytis, kurios reikalauja punktualumo, tvarkingumo, ekonomiškumo laiko atžvilgiu. Jis yra konservatorius ne tik gera, bet ir bloga prasme, nes jis palaiko ne tik teigiamąsias, bet ir neigiamąsias tradicijas ir todėl nėra paslankus lengvai prisiimti pažangos laimėjimus. Jis, kad ir turi nemaža sveikos išminties, tačiau dažniausiai supranta išmintį kaipo paprastą atsargumą, atsisakymą nuo drąsių sumanymų ir plačios toli siekiančios iniciatyvos. Pagaliau mažas žemės savininkas, gyvenęs dar neseniai baudžiavoje ir iki šiolei neįsigijęs kultūros, pasižymi nemažu servilizmu, ku-

* *Wilbois J.* La nouvelle éducation française.— Paris, 1922.— P. 40.

ris verčia jį lenktis prieš jėgą ir turtą ir rodyti kumštį, kai jis yra pats įgavęs valios ar pralobęs. Taigi ir mūsų tautos branduolys nėra laisvas nuo didelių silpnybių, kurios tramdo pažangą.

II. *Statomoji dalis. Trumpa apžvalga aktualiausių ugdomųjų uždavinių, surištų su tautos vadovybės klausimu*

1. *Bendras pilnutinio ugdymo aktualumas*

Jei, nežiūrint nelemto paveldėjimo iš praeities ir menko kultūrinio stovio dabartyje, lietuvių tauta vis dėlto ne tik gyvuoja, bet ir eina atgimimo keliais ir šiaip ar taip organizuoja savo tautinį, visuomeninį, valstybinį ir šiaip jau kultūrinį gyvenimą, tai reiškia, kad, iš kitos pusės, lietuvių tautos gyvenime yra dar pakankamai teigiamųjų veiksnių, kurie pajėgia atsilaikyti prieš neigiamuosius praeities ir dabarties veiksnius. Todėl ir *lietuvių tautos stovio įvertinimas begali būti daromas dvejopu matu pagal tai, ar žiūrima į tai, kas buvo galima iki šiolei atsiekti su tomis priemonėmis, kurių patiekė mums praeitis ir tebetiekia dabartis,— ar sprendžiama, kas privalo būti, arba kas yra apskritai pageidaujama.* Vertinant mūsų padėtį pirmuoju matu, negalima būti griežtu pesimistu, nes, objektyviai sprendžiant mūsų atsiekimus pagal buvusias galimybes, padaryta yra labai daug. Užtat vertinant mūsų padėtį antruoju matu, negalima būti griežtu optimistu, nes mūsų padėtis nėra toli gražu ideali, ir, norint ją pagerinti, reik atsiekti palyginant daug daugiau, kaip kad yra padaryta. Tematydamas vien tai, kas yra padaryta sunkiose aplinkybėse, griežtas optimistas lengvai nustoja reikiamo kuriamojo nusistatymo į tolimesnę pažangą. Tematydamas vien tai, kas privalo būti ir ko faktinai nėra mūsų gyvenime, griežtas pesimistas lengvai praranda sykiu su pasitikėjimu ateitimi ir kuriamąjį užsidegimą. Pirmasis pavojus gresia mūsų pozicijai, antrasis — mūsų opozicijai, prie kurios prisideda ir tie mūsų tautinio atgimimo idea-

listai romantikai, kurie naiviai tikėjo, jog pakanka Lietuvai laimėti nepriklausomumą, kad ji tuoj atsipalaiduotų nuo visų savo nelaimių ir netobulybių.

Taigi išeina, kad, vien teturint aiškų supratimą apie dvejopą mūsų padėties vertinimo matą, galima tinkamai nusistatyti tolimesnės privalomos pažangos atžvilgiu. Tai ypatingai svarbu suprasti pedagogams, kurie privalo statyti ugdymui šalia tų uždavinių, kurių stato pilnutinė ugdymo sistema, dar aktualių uždavinių, atsižvelgdami vienu ir tuo pačiu laiku į tai, ko trūksta dabarčiai, ir į tai, kas privalo būti ateityje. *Ateities gerovė reikalauja kovoti su dabarties silpnybėmis ir ypatingai atsižvelgti į tai, kokių specialių reikalavimų gali pastatyti tolimesnė visuomenės pažanga.* Bendrai sprendžiant dalyką, reik pasakyti, kad mūsų išsivystymo sąlygos padarė tai, kad iki šiolei esame labai silpni visose gyvenimo bei veikimo srityse. Būtent, mūsų fizinio gyvenimo aplinkybės neleido fizinei mūsų prigimčiai sudaryti gryną, sveiką, stiprų ir miklų rasės tipą; kultūrinio gyvenimo aplinkybės neleido mums įsigyti didesnės inteligencijos protinio išsilavinimo srityje, žymesnio jautrumo bei tvirtumo dorinio išsiauklėjimo srityje ir subtilaus skonio bei platesnio kuriamojo užsimojimo estetinėje srityje; taip pat, stokstant kultūrai, toli gražu nėra pakankamas nei principialus religinis susipratimas, nei nuoseklus religinis veiklumas net pas tuos žmones, kurie yra ar tik skelbiasi religijos šalininkais. Todėl tam tikra prasme ir fizinis lavinimas, ir protinimas, ir dorinimas, ir estetinimas, ir religinimas yra pas mus aktualūs ugdymo uždaviniai. Bet čia mums rūpi vien tai, kas yra mūsų tautos ugdyme aktualiausia, atsižiūrint į mūsų paveldėjimą iš praeities ir į specialius ateities reikalavimus.

2. *Nustatymas deramų santykių tarp liaudies ir šviesuomenės ir tuo pačiu sudarymas geriausios vadovybės demokratinėms masėms*

Esame jau matę, kad pagrindinę dramą lietuvių tautos gyvenime sudarė ypatingai nenormalūs santykiai tarp šviesuomenės ir liaudies, t. y. tarp vadovaujančios ir vado-

vaujamos mūsų tautos dalies. Šitie nenormalūs santykiai galų gale buvo mus privedę ir prie tautinio, ir prie visuomeninio, ir prie kultūrinio, ir prie valstybinio suirimo. Yra tad savaime aišku, kad prasidėjus tautiniam atgimimui gangreit svarbiausiu aktualiu ugdymo uždaviniu yra mums tinkamas inteligentijos, arba šviesuomenės, išlavinimas bei išauklėjimas, nes tradicinės šviesuomenės atskilimas nuo tautinio kamieno, jos praradimas solidarumo jausmų su liaudimi, jos atsisakymas nuo savo kultūrinės misijos šitos liaudies atžvilgiu ir jos nusidėjimas prieš Lietuvos valstybės reikalus buvo katastrofos priežastimi.

Tinkamas šviesuomenės lavinimas bei auklėjimas įgauna dar daugiau reikšmės sąryšyje su tuo, kad atgimusi Lietuvos valstybė yra pasidariusi demokratinė respublika. Man nėra abejojimo, kad demokratinė respublika yra tobuliausia valstybinės santvarkos lytis. Bet sykiu man yra lygiai aišku, kad tikrovėje šita tobuliausia lytis tik tiek tėra verta, kiek yra verti žmonės, kurie šita lytimi yra tvarkomi. Todėl ir pasirodo, kad tobuliausia principe valstybinės santvarkos lytis yra faktinai tik tada geresnė už aristokratinę respubliką arba net už monarchiją, jei jos nariai yra sykiu reikiamai išlavinti bei išauklėti. Kitaip tariant, tobuliausia valstybinės santvarkos lytis reikalauja sykiu didžiausio savo piliečių išsilavinimo bei išsiauklėjimo. Be to, reik dar nusimanyti, kad pati demokratinė respublika, kaipo tokia, savo lytimi dar negali tinkamai piliečių išlavinti bei išauklėti. Tad, taip dalykams stovint, ne tik yra reikalo ypatingai susirūpinti demokratinėje respublikoje žmonių lavinimu bei auklėjimu, bet dargi juos lavinti bei auklėti būdu, kuris labiausiai atsako šitos valstybinės lyties pobūdžiui. Tiesa, šitas būdas, bendrai tariant, sutampa su pilnutinio ugdymo sistema, kur laisvas bei sąmoningas apsisprendimas visose gyvenimo srityse ir harmoningas gyvenimo bei veikimo reikalų koordinavimas pagal objektyvius tikslus kaip tik geriausiai atsako valdymosi bei tvarkymosi būdui demokratinėje respublikoje.

Bet ir labai aukštas bendras masių išsilavinimo bei išsiauklėjimo lygis demokratinėje respublikoje reikalauja dar, be to, labai aukštos vadovybės, sutelktos geriausių

žmonių rankose. Kaip man teko konstatuoti kur kitur *, dabartinė vadinamoji demokratizmo krizė kyla iš neišspręstos dar praktikoje problemos apie tokį vadovybės sutvarkymą visuomenėje ir, tarp kitko, valstybėje, kad šita vadovybė ir, tarp kitko, valdžia patektų iš tikrųjų į faktinai geriausias rankas,— geriausias ne tik profesinio pasiruošimo, bet ir bendro išsilavinimo bei išsiauklėjimo atžvilgiu. Demokratizmo krizė bus išspręsta, kai bus sėkmingai nustatytos priemonės, kurios laiduos, kad demokratinėje tvarkoje faktinais valdžios reiškėjais bei vykdytojais būtų geriausieji žmonės. Geriausių žmonių valdžia graikiškai yra vadinama aristokratijos vardu; išeina tad tam tikra prasme, kad kalbamoji čia problema yra problema apie gerai suprasto demokratizmo ir gerai suprasto aristokratizmo sintezę.

Taigi demokratinės respublikos klestėjimas pareina, iš vienos pusės, nuo bendro demokratinių masių kultūringumo, o iš antros pusės — nuo šitų masių vadų kilnumo. Ir reik pasakyti, kad šita pastaroji sąlyga yra tiek svarbi, kad neklystama, kai yra teigiama, kad *demokratinė respublika tiek tėra verta, kiek verti yra demokratinių jos masių vadai.* Akivaizdoje šitų aplinkybių *reikalas nustatyti deramus santykius tarp liaudies ir šviesuomenės ir tuo pačiu sudaryti tikrą vadovybę demokratinėms masėms* yra mums aktualus ne tik mūsų nelemtos praeities atžvilgiu, bet ir atžvilgiu į tai, kokių naujų reikalavimų stato mums rytojus, kad galėtume išeiti iš šios dienos vadinamosios demokratizmo krizės. Būtent, ne tik turime kelti bendrą kultūrinį mūsų liaudies lygį, bet tuo pačiu laiku privalome ne mažiau susirūpinti reikalu paruošti jos vadovavimui tikrų vadų, kurie būtų vadais ne dėl atsitiktinių aplinkybių, bet todėl, kad jie iš tikro yra geresni žmonės ir tautiniu susipratimu, ir visuomeniniu drausmingumu, ir doriniu vertingumu, ir šiaip jau kultūriniu bei religiniu kilnumu.

Nieks neabejoja, kad plačiosios demokratinės masės privalo būti šviečiamos, lavinamos ir auklėjamos. Visai kitaip stovi dalykas su sąmoningu bei sistematingu lietuvių tautos vadovybės ruošimu. Tuo tarpu, kaip matėme,

* Žr.: Židinys.— 1925.— Nr. 8—9.— P. 244—250.

tai yra vienas iš svarbiausių ir aktualiausių mūsų tautos ugdymo uždavinių, būtent tas, kurį pastatė mums mūsų tautinė evoliucija ir kuris sykiu yra pasidaręs aktualus visam pasauliui ryšyje su reikalu suvesti į sintezę teigiamuosius demokratizmo ir tikro aristokratizmo principus.

3. *Šeimynos, mokyklos ir visuomeninių bei valstybinių organų pastangų sutelkimas šitam tikslui*

Paruošti tautai tinkama vadovybė faktinai reiškia taip išlavinti bei išauklėti jos inteligentija, arba šviesuomenę, kad ji geriausiai atsakytų pilnutinio ugdymo idealui. Bet čia vėl kyla klausimas, kas šitame ruošime sudaro aktualiausius uždavinius ir kokios yra visų pirma priemonės, kurios privalo pirmoje eilėje šitam reikalui patarnauti.

Ugdant naują inteligentijos kartą, skiriamą svarbiam tautos vadovavimui, dera visų pirma skaitytis su tais veiksniais, nuo kurių pareina šiaip ar taip šito ugdymo vykdymas. Šitokiais veiksniais ir yra šeima, mokykla ir visuomeninės santvarkos organai. Todėl ir tautos vadovybės ugdymo reikalas gali būti patenkintas vien tada, kai šeima, mokykla ir visuomeninės santvarkos organai supras savo ugdomuosius uždavinius ir sugebės juos tinkamai atlikti. Negali būti, pavyzdžiui, kalbos apie tinkamą vadovybės ruošimą tautai, jei šeimos gyvenimas nėra deramai susitvarkęs ir pakilęs į tam tikrą aukštumą; jei mokykla nesusitvarko pagal paskutinius pedagogikos reikalavimus ir neįgauna patyrusių pedagogų mokytojų; jei pagaliau valstybiniai organai nesupranta reikalo materialiai šelpti ir organizuoti visomis jiems prieinamomis priemonėmis sistemingą tautos vadovybės ruošimą. Tokiu būdu bendras uždavinys paruošti lietuvių tautai reikiamos vadovybės inteligentijos lytyje priežastingai yra surištas su trimis smulkesniais uždaviniais, kurie todėl yra lygiai aktualūs. Tai yra, pirma, *šeimyninio gyvenimo bei auklėjimo sutvarkymas*, antra *mokyklos pastatymas reikiamoje aukštumoje tinkamu pedagoginio personalo paruošimu* ir trečia, *sudarymas valstybės ir kitų visuomeninių organizacijų pajėgomis tokių organizacijų bei materialinių sąlygų,*

kad tautos vadovybės ugdymas galėtų vykti kuo sėkmingiausiu būdu ir kuo greičiausiu tempu.

Nelaimei, tenka konstatuoti, kad nei mūsų šeima, nei mūsų mokykla, nei mūsų visuomeniniai bei valstybiniai organai toli gražu nėra pasiruošę patenkinamai atlikti šituos nusakytuosius uždavinius. Tautinė inteligentiškoji šeima pas mus tėra vien užuomazgoje; mokykla neturi ne tik jokių tvirtesnių tradicijų, bet ir pakankamai kvalifikuotų pedagogų; pagaliau valstybės valdžios organai nėra dar susidarę pakankamai plataus ir sistemingai sumanyto plano švietimui tvarkyti ir, tarp kitko, inteligentijai išugdyti visiems mūsų visuomenės bei valstybės reikalams. Yra tad gyvo reikalo padidinti ir sykiu suderinti ugdomąsias šeimos, mokyklos ir visuomeninių organų pastangas. Tarp kitko, ypatingas trūkumas tenka konstatuoti šeimos pozicijoje. Tuo tarpu galima su visiškąja tikrenybe iš anksto teigti, kad visos kitos pastangos negalės būti tikrai vaisingos, jei inteligentų šeimyninis gyvenimas nebus susidaręs tvirtų tautinių, visuomeninių, kultūrinių ir religinių tradicijų ir jei šeimyninis auklėjimas nebus pastatytas deramoje aukštumoje. Prie šios progos negalima pakankamai stipriai nepabrėžti mūsų moterų pedagoginiai uždaviniai. Objektyviam sprendėjui negali būti abejojimo, kad vyras yra žymiai mažesniame laipsnyje šeimos veikėjas, negu moteris. Todėl nuo vyro žymiai mažiau pareina šeimos sutvarkymas ir šeimyninio auklėjimo pakėlimas į reikiamą aukštumą. Dėl šitos priežasties *lietuvių moterų pasiruošimas, reikalingas šeimos gyvenimui bei auklėjimui patobulinti, yra vienas iš svarbiausių ir aktualiausių mūsų visuomenės uždavinių.* Be patenkinamo šito uždavinio išsprendimo mes negalime susilaukti geresnės ateities rūpimais mums čia atžvilgiais.

Teigdamas tai labai kategoriškai ir sąmoningai uždėdamas mūsų moteriai žymiausią atsakomybės dalį už šito uždavinio atlikimą, sykiu visai gerai nusimanau, kad paliečiau čia klausimą, kuris maža teranda kredito pas besiemancipuojančią dabarties moterį. Bet čia mūsų moterys turėtų suprasti, kad išsiemancipavimas nuo nereikalingų sąvaržų ir įgijimas, iš vienos pusės, aukštojo mokslo, o iš kitos pusės — lygių su vyrais moralinių bei visuomeninių teisių (kam galima tik pritarti) ne tik nereikalauja atsipa-

laidavimo nuo savo pašaukimo uždavinių, bet suponuoja tinkamą prie jų prisirišimą ir sąmoningą jiems atsidėjimą. Tarp kitko, dabartinės Rusijos pavyzdys pakankamai iškalbingai liudija, kad moterų emancipacija ne tik nepriveda prie jokių teigiamųjų išdavų, bet dar jas pažemina, jei sykiu jų yra apleidžiama šeimyninio gyvenimo bei veikimo sritis ir jos nelaimi savo darbu ir dorinėmis savybėmis pastovios padėties bei pagarbos kaip tik šitoje srityje.

Šiais laikais būtų labai svarbu tinkamai suprasti, kad kultūringai suorganizuotas šeimyninis gyvenimas ne tik nėra moteriai pavergimo veiksnys, bet tėra vienintelis kelias į prideramą padėtį visuomeniniame gyvenime, nes šeimyninis gyvenimas bei veikimas ne tik yra faktinai visuomeninio gyvenimo bei veikimo funkcija, bet ir privalo būti atitinkamai vertinami nustatant materialinį bei moralinį atlyginimą už visuomenines pareigas. Kad visa tai galima būtų pravesti gyvenimo praktikoje, reik dar nemaža dalykų reorganizuoti šeimos gyvenime ir visuomenės pažiūrose. Bet šitam tikslui kaip tik reikalingas yra sąmoningas pačių moterų nusistatymas kalbamuoju klausimu ir tinkamas jų pasiruošimas šeimyninį gyvenimą bei auklėjimą reformuoti ir tobulinti. Čia, aišku savaime, negalima apsieiti be platesnių šeimotyros studijų, kurios duotų galimybės prieiti su moksliškuoju metodingumu prie šeimos organizacijos, vaikų auklėjimo, matrimonialinės psichologijos ir kitokių panašių klausimų. Žinoma, vienos tik teorijos čia toli gražu nepakaks, nes šalia jos reikės turėti ir įgimto takto, ir įsigyto patyrimo. Bet, šiaip ar taip, dabartinės lietuvės moterys turi prieš save svarbų, platų ir sunkų uždavinį.

Mažai geriau stovi pas mus mokyklų klausimas. Šiuo tarpu jis yra išspręstas labai provizoriniu būdu. Mūsų mokykla ne tik nėra tokia, kokios galėtų pageidauti atgimstančioji tauta, bet nėra taip pat ir tokia, kokios reikalauja dabartinis pedagogikos mokslas. Jų organizacija, iš vienos pusės, ir mokymas bei auklėjimas, iš kitos pusės, reikalauja ne tik patobulinimo, bet ir gilesnių reformų, kurioms turi būti jau nuo šios dienos ruošiami ir eiliniai pedagogai, ir vadai reformatoriai. Pas mus dar tesirūpinama eiliniais dienos reikalais, bet paprastai visai

nesugebama platesniu akiračiu aprėpti būsimų būtinų reformų reikalų ir savo laiku joms paruošti vadų su drąsia iniciatyva ir plačiu užsimojimu. Šitas trūkumas kaip tik nepritinka visuomenės ir valstybės organams, kurie yra pašaukti dalyvauti šiaip ar taip bendrame ugdymo uždavinių tvarkyme ir šelpime. Šiais laikais yra aišku, kad kiekviena mūsų visuomeninio ir valstybinio gyvenimo sritis stinga tinkamai pasiruošusių tiek bendru, kiek ir profesiniu atžvilgiu organizatorių darbininkų. Todėl planingas ir toli siekiąs šito reikalo aprūpinimas yra atitinkantiems visuomenės ir valstybės organams aktualus ugdymo uždavinys.

4. *Išvystymas vadovaujančioje tautai šviesuomenėje teigiamųjų aktualių savybių*

Kai randasi jau nustatyta, kad bendras aktualiausias mums ugdymo uždavinys yra reikiamos mūsų tautai vadovybės išlavinimas bei išauklėjimas ir kad šituo uždaviniu turi solidariai susirūpinti šeima, mokykla ir visuomenės bei valstybės organai, vykdydami savo ugdomuosius uždavinius, bus ne pro šalį nustačius keletą pagrindinių savybių, kuriomis turi pasižymėti vadovaujančioji visuomenė, kad ji atsvertų praeities silpnybes ir atsakytų ateities reikalavimams. Kiekvienai teigiamajai mūsų vadų savybei išvystyti turės būti numatomas atskiras ugdymo uždavinys.

Prieš liaudies ir šviesuomenės persiskyrimą, kuris įvyko ryšyje su lenkų įtaka mūsų tautiniam, visuomeniniam ir valstybiniam gyvenimui, pastatytas reikalas išugdyti demokratinės respublikos lytyje tokią tautos vadovybę, kad visuomenės vadais ir valstybės vadovais būtų iš tikro geriausi žmonės. Turint toliau galvoje pirmos atgimusios mūsų inteligentijos kartos silpnybes, įgautas ryšyje su permanentine rusų inteligentijos opozicija valstybei ir Bažnyčiai, tenka rūpintis visų pirma teigiamomis visuomeninės ir šiaip jau kultūrinės kūrybos savybėmis. Tokiomis teigiamosiomis savybėmis ir privalo būti, pirma, *sugebėjimas lemtai organizuoti profesinį bei visuomeninį darbą ir antra, tikras visuomeniškumas, paremtas drausmingumu, teisėtumu ir solidarumu.*

a) *sugebėjimo lemtai organizuoti profesinį ir visuomeninį darbą.* Darbo organizacija tiek profesinių užsiėmimų, tiek ir visuomeninių pareigų srityje pas mus stovi dar nepaprastai žemai. Jei mes norime sutvarkyti savo visuomeninį gyvenimą ir sykiu pakilti gamyboje tiek, kad galėtume konkuruoti su savo kaimynais ir atsilaikyti nepriklausomi ekonominiu, kultūriniu ir valstybiniu atžvilgiu, turime labai rimtai susirūpinti sisteminga darbo organizacija visose tautinio veikimo srityse. Tiesa, tai nėra net šiais laikais vien mums aktualus uždavinys. Labiau kultūringi kraštai, žymiai toliau nužengę į priekį darbo organizacijoje, ima vis labiau rūpintis reikalu pastatyti tiek profesinio, tiek ir visuomeninio darbo organizaciją ant tikrai mokslišku pagrindų. Ir tuo tarpu kai amerikiečio Tayloro ir prancūzo Fayolio teorijos sužadino jau labai rimtų judėjimų darbo organizacijos srityje, mūsų administraciniai valdininkų kursai, kiek man žinoma, nebuvo numatę jokio dalyko, skiriamo administracinio darbo organizacijai. Nusidėjimas ir nesirūpinimas šituo klausimu iš dalies išaiškina tai, kodėl mūsų draugijų ir visuomeninių organizacijų gyvenimas yra efemerinis, arba nykus, ir taip mažai vaisingas. Prie darbo organizavimo ir administravimo reikėtų prieiti su didesniu pasiruošimu ir, tarp kitko, su apsipažinimu su visu tuo, kas yra atsiekta šitoje srityje kitų kultūringesnių kraštų tiek teorijos, tiek ir praktikos atžvilgiu. Susirūpinimas šituo dalyku turėtų šiaip ar taip reikštis ir šeimynoje, ir mokykloje, ir visos visuomenės gyvenime.

b) *visuomeniškumo, paremto drausmingumu, teisėtumu ir solidarumu.* Gera darbo organizacija yra jau nebloga visuomeniškumo mokykla. Bet, žinoma, šalia to reik dar mūsų tautai aiškiai ir sąmoningai pasistatyti visuomeninio išsiauklėjimo uždavinys. Drausmingumas, teisėtumas, solidarumas — štai pagrindinės tikro visuomeniškumo žymės, kurių turime įsigyti, jei nenorime suirti, galutinai net nesusiorganizavę. Daug galima būtų ir, kitose aplinkybėse, reikėtų pasakyti apie šitų visuomeninių žymių auklėjimą mūsų visuomenėje; čia teturiu beveik pasitenkinti pliku konstatavimu šito svarbaus ir visuomet aktualaus uždavinio.

Pridėsiu tik čia tai, kad ta mūsų inteligentijos karta, kuri susiformavo atmosferoje permanentinės opozicijos rusų valdžiai, šituo atžvilgiu negali būti mums pavyzdys, nes kuriamasis atgimimo darbas reikalauja visai ne tų ypatybių, kurios susidaro nuolatiniame pateisinamos ar nepateisinamos opozicijos stovyje. Šitame stovyje kaip tik nesusidaro nei tikro visuomeninio drausmingumo, nei tikro teisėtumo, nei tikro solidarumo. Drausmingumas suvedamas tokiu atveju prie boikoto drausmės; teisėtumas tik tiek pripažįstamas reikalingas, kiek jis padeda kritikuoti priešingą poziciją; solidarumas suprantamas kaipo išimtinas savo žmonių protegavimas.

Tikro visuomeninio išsiauklėjimo pavyzdžiu mums negali būti ir ta oligarchiškai nusistačiusi mūsų inteligentų grupė, kuri reikalauja iš mūsų visuomenės aklo klusnumo ir siūlo kitiems inteligentams dirbti su jais pritarimo, bet ne susitarimo pagrindais. Šiuo atveju drausmingumas virsta vergų dresūra, teisėtumas — valdančios partijos nuožiūra, solidarumas — neprieštaraujančiu nusilenkimu vienos partijos diktatūrai. Tuo tarpu tikras visuomeniškumas, taip reikalingas kuriamajame gyvenimo bei veikimo tarpsnyje, reikalauja, kad visuomeninis drausmingumas būtų suprantamas kaipo nuolatinis kuriamasis nusistatymas, panaudojąs visuomenės tvarką bei drausmę teigiamajam veikimui; kad teisėtumas pasidarytų habitualine dispozicija, arba pastoviu nusiteikimu, elgtis pagal prigimtosios teisės ir įstatymų reikalavimus; pagaliau kad visuomeninis solidarumas būtų aukščiau statomas visokių privatinių bei partyvinių išskaičiavimų. Nepergalimas egoizmas ir partyvumas visuomeniniame ir valstybiniame darbe yra paprastai nekultūringumo žymės, kuriomis taip dažnai pasižymi kraštutiniai politinių sugrupavimų sparnai. Prieš privatinį egoizmą reikėtų pastatyti kooperatyvinio veikimo įpročiai, o prieš partyvumo dvasią — tikrasis humanitarizmas, kuris moka kiekviename individe pagerbti žmogų ir pratęsti teisybės liniją tarp atskirų organizacijų ir visos visuomenės reikalų.

Neabejotina, kad visi šitie aktualūs ugdymo uždaviniai turėtų pirmoje eilėje rūpėti mūsų jauniausios formacijos kartai, kuri pasirinko savo gyvenimo tikslu dvasinį mūsų atgimimą, turintį atsverti visus pirm ėjusių kartų trūku-

mus. Kaip sakiau, šiuo metu gresia jai dorinio sumenkėjimo pavojus todėl, kad gyvenimo eiga per anksti pastūmėjo ją į politinį ir visuomeninį veikimą be tinkamo jos paruošimo. Bet šitas pavojus yra laikinas ir dalinis. Šiaip jau, atsižvelgiant į jos pasaulėžiūrą, jai tik vienai tėra priimtinas pilnutinio ugdymo idealas, ir todėl ji tik viena tegali sudaryti bendrą pagrindą, ant kurio galėtų būti patenkinamai išspręsti aktualūs mūsų tautos ugdymo uždaviniai.

c) *drąsios iniciatyvos,* d) *plataus užsimojimo.* Čia dera dar priminti, kad šito ugdymo vykdytojams teks dar kovoti su ta mažo žemės savininko psichologija, kuri, jei yra savo vietoje mažame ūkyje, vis dėlto yra per siaura plačioje kultūrinėje kūryboje. Mūsų šviesuomenei ir ypač jos žymesniems vadams pridera kultūrinei kūrybai *įsigyti drąsios iniciatyvos ir plataus užsimojimo.* Tautų šeimoje mes tik tada tegalėsime garbingai užimti priderамą vietą, jei savo kultūrinės kūrybos kilnumu, nesakau — sukurtų vertybių skaičiumi, prilygsime kitoms kultūringesnėms tautoms. Ir tai yra ne tik mūsų garbės, bet ir mūsų gyvybės reikalas. Todėl yra visai aktualus ugdymo uždavinys lavinti mūsų būsimuose vaduose drąsią iniciatyvą ir platų užsimojimą.

Aktualių tautos ugdymo uždavinių vykdymo pradžia

Baigdamas trumpą aktualiausių mūsų tautos ugdymo uždavinių apžvalgą, turiu dar pridurti vieną kitą pastabą, kaip šitiems uždaviniams galima būtų užbrėžti vykdomasis planas, bent metodologiniu atžvilgiu. Kiekvienas bet kurių uždavinių planas turi numatyti, iš vienos pusės, veiksnių, iš antros pusės, priemonių organizaciją. Pagrindiniai veiksniai, kurie galėtų šitam reikalui patarnauti, yra, kaip žinome, šeimyna, mokykla ir visuomeniniai bei valstybiniai organai. Kiek šitas reikalas liečia dorinio ir religinio auklėjimo sritį, nemaža dar galėtų padėti Bažnyčia. Bet čia gali kilti klausimas, kas daryti, jei visi šitie veiksniai nei iniciatyvos, nei užsimojimo neparodo. To-

kiais atsitikimais vienas telieka pradedamasis akstinas, būtent: privatinės, t. y. atskirų asmenų, iniciatyvos organizacija. Tokia privatinės iniciatyvos organizacija turėtų pirmuoju savo uždaviniu paraginti pašauktuosius ugdymo veiksnius prie aktualių jų uždavinių pildymo.

Bet šitas raginimas būtų tikrai vaisingas tik tada, kai sykiu su juo būtų jau nurodomos bent elementarinės priemonės aktualiems uždaviniams atlikti. Todėl iš pat pradžios privatinės iniciatyvos organizacija turėtų pasireikšti tokiomis smulkesnėmis rūpimų klausimų studijomis, kad pašauktiesiems ugdymo veiksniams galėtų būti tiksliai ir aiškiai nurodyti metodai bei priemonės. Ogi kol nėra net jokios suorganizuotos privatinės iniciatyvos, tenka klausimas judinti atskiriems asmenims su viltimi, kad netrukus ateis mums geresni laikai. Taigi daugiau drąsios iniciatyvos ir plataus užsimojimo!

Devintas skirsnis

SVARBIEJI LIETUVIŲ TAUTOS UGDYMO UŽDAVINIAI

Lietuvių tautos ugdymo problema įvedamaisiais atžvilgiais

a. *Tautos ugdymas ir tautinis auklėjimas.* Pirmu pažvelgimu tautos ugdymas ir tautinis auklėjimas gali pasirodyti tuo pačiu dalyku. Iš tikrųjų yra tai dvi nesutampančios sąvokos: tautinis auklėjimas įeina į tautos ugdymo plotą, bet jo viso neišsemia, nes tautos ugdymas, suimdamas į save tautinį auklėjimą, yra žymiai platesnis dalykas. Pagrindinis tautinio auklėjimo uždavinys yra tautos ugdymas atitinkamu naujų kartų auklėjimu; tauta tačiau ugdoma ne vien tik naujų kartų auklėjimu: šis auklėjimas yra viena iš svarbiausių tautos ugdymo priemonių, bet šalia jos yra dar tokių priemonių, kaip kultūrinė kūryba, tautinė politika, krašto ūkis, visuomeninė akcija ir panašūs dalykai. Žodžiu tariant, tautos ugdymo priemonėmis gali eiti visa tai, kuo galima didinti materialinis ar dvasinis tautos vertingumas.

Vis dėlto *visada lieka neabejotina, kad tikriausiai, sėkmingiausiai ir planingiausiai tauta ugdoma naujų kartų auklėjimu.* Todėl ir mums šiuo atveju teks *labiausiai* susidomėti lietuvių tautos ugdymu, kiek jis pareina nuo tikslingo naujų kartų auklėjimo. Tačiau būtų nenaudinga apsiriboti vienu tik šituo dalyku, kai reik kalbėti apie lietuvių tautos ugdymo uždavinius. Lietuvių tauta tiek yra atsilikusi nuo kitų kultūringų Europos tautų, kad jai yra gyvybės klausimas kuo veikiausiai pasivyti kultūringesnius savo kaimynus ir todėl neatidėliojant išnaudoti visos galimos priemonės savo kilimui, kultūrėjimui, stiprėjimui.

b. *Reikalas kultūrėti vajaus tvarkoje.* Tikras išvidinis ir išviršinis tautos atsparumas neišvengiamai reikalauja di-

delio tautinio susipratimo, tvirto kultūrinio apsisprendimo ir kūrybinio pajėgumo. Visais šitais atžvilgiais lietuvių tauta toli gražu nestovi dar reikiamoje aukštumoje, tuo tarpu kai iš visų pusių jai gresia gausingesni, galingesni ir kartais kultūringesni kaimynai. Lėtas ir net normalus kultūrėjimo tempas šiuo atveju reiškia tarptautinių rungtynių pralaimėjimą ir, kas neišvengiamai seka, tautos pasmerkimą istorinėje žmonijos vaidykloje. *Akivaizdoje susidariusios tarptautinės konjunktūros lietuvių tautai šiuo metu yra privalomas aliarminis kultūrėjimo tempas,* nes kitaip jai teks paskęsti svetimos kultūrinės ekspansijos bangose anksčiau, negu ji pajėgs kultūriškai apsiginkluoti sėkmingam pasipriešinimui. Žodžiu tariant, *lietuvių tautai yra reikalingas kultūrėjimas vajaus tvarkoje,* kai visos gyvosios tautinės pajėgos yra įtempiamos kultūrinei pažangai su maksimaliniu našumu. Kultūrėjimas vajaus tvarkoje yra neatidėliotinas mūsų tautinės gyvybės reikalavimas: *mes esame pasmerkti žlugti, jei mes nesugebėsime vajaus tvarkoje pagreitinti tautos ugdymo tempą ir trumpu laiku atsistoti lygiomis kultūringų Europos tautų aukštumoje.*

Kalbamuoju atžvilgiu bolševikiškosios Rusijos pavyzdys turėtų būti mums labai pamokomas. Ji yra nusistačiusi penkmečio vajaus tvarkoje pergalėti industrialinį ir šiaip jau ūkiškąjį atsilikimą ir, įsigijus ekonominę galybę, laimėti ne tik ekonomines, bet ir politines varžytynes kultūringajame pasaulyje. Jei bolševikiškasis sumanymas ir yra vienašališkas ir ydingas savo ekonomiškuoju materializmu ir todėl nepakyla aukščiau už barbariškosios civilizacijos koncepciją, vis dėlto psichologiškai jis yra labai reikšmingas ir šita prasme negali nepavykti, nors materialinės išdavos ir atsiliktų labai toli nuo numatyto penkmečiui plano. Penkmečio vajus atpalaiduoja pasyvines apsnūdusias rusų tautos pajėgas, jis veikdo tautos energiją ir didina jos pasitikėjimą savo iniciatyva ir savo jėgomis. Rytiškai pasyviai tautai tai kiekvienu atveju yra labai svarbus atsiekimas, nors penkmečio planas ir nepavyktų visais kitais atžvilgiais. Tiesa, ir psichologinis penkmečio vajaus pasisekimas yra žymiai apribotas ir neutralizuojamas privatinės iniciatyvos ir asmeninių laisvių suvaržymu, bet ir vergai yra linkę išvystyti savo darbingu-

mą, našumą ir drausmingumą, kai šios ypatybės žada jiems atsipalaidavimą nuo nepakenčiamo režimo. Juk kažin ar penkmečio vajaus laimėjimas neneša su savim psichologinį pergalėjimą režimo, kuris jį yra pagimdęs.

Šiaip ar taip, bolševikiškasis penkmečio vajus yra mums, kaipo atsilikusiai, pasyviai nusiteikusiai ir stokstančiai iniciatyvos tautai, labai ir labai susidomėtina apraiška. Analoginis sumanymas, pritaikytas plačiajai tautinės kultūros sričiai, galėtų mums padėti trumpiausiu laiku tikslingiausiomis pastangomis atsiekti didžiausių kultūrinių laimėjimų ir tuo pačiu atsistoti lygiomis Europos nacijų eilėje. Šio rašinio pagrindinis uždavinys ir yra apžvelgti trumpai ir bendrai svarbieji tautos ugdymo uždaviniai, kurie turėtų būti sprendžiami planingo kultūrinio vajaus tvarkoje.

c. *Vyriausybės akcija ir laisva visuomenės iniciatyva tautos ugdyme. Tautos ugdymas yra ne kas kita, kaip fizinio, kultūrinio ir religinio jos vertingumo didinimas visomis galimomis priemonėmis:* fiziniu ir dvasiniu naujų kartų auklėjimu bei lavinimu, antropologinio tautos ūkio ir rasinio tipo gerinimu, materialinės jos gerovės kėlimu, visuomenės saugojamąja ir auklėjamąja politika, intelektualinės, dorinės ir estetinės kultūros skatinimu, tautinės iniciatyvos ir veiklumo raginimu, visuomeninių tautos organizacijų rėmimu ir tų organizacijų energingu darbu ir t. t., ir t. t. Tautos ugdymo priemonės yra neapribotos savo skaičiumi, ir čia išvardytos vien svarbesnės ir tai labiausiai tautos valdomosios akcijos atžvilgiu. Iš tikrųjų tautos vyriausybės akcija turėtų tautos ugdymo darbe ieškoti ir rasti paramos ir pagalbos iš privačių asmenų ir visuomeninių organizacijų, nes tik tas tautos ugdymas tegali būti tikrai naudingas, kuris sykiu yra pačios tautos ugdymusi. *Autoritetinga vyriausybės akcija čia turi remti ir remtis savarankiškąja visuomenės iniciatyva ir laisvomis pastangomis.* Tik tada tautos ugdymas, galima sakyti, stovėtų tikrose vėžėse. Išleisti tai iš akių, kai rūpi kuo veikiausias tautos išsitiesimas kultūringų tautų draugijoje, būtų didelė, o kartais ir nebepataisoma klaida.

d. *Tautos ugdymo laiptai.* Nusistatę orientuotis tautos

ugdyme pagal tautinį auklėjimą ir duoti daugiausia dėmesio atitinkamam naujų kartų auklėjimui, turėsime paeiliui susidomėti lietuvių tautos ugdymu trimis atžvilgiais, būtent: tautiško auklėjimo, patriotinio auklėjimo ir nacionalinio auklėjimo atžvilgiu. Kaip buvo kitoje vietoje nurodyta, tautiškas auklėjimas realizuoja naujose kartose, ir taip pat plačiojoje visuomenėje, individualinę tautinę lytį, kurios dėlei žmonės tampa tautinės individualybės nešėjai ir reiškėjai; patriotiniu auklėjimu žmonėms yra suteikiamas tinkamas nusistatymas savo tautybės, savo tėvynės ir savo valstybės atžvilgiu; nacionaliniu atžvilgiu žmonės yra įvedami į tą kultūrinę kūrybą, kurios žygiais tauta tampa nacija, t. y. nepakeičiamu bei neatstojamu nariu kultūringos žmonijos šeimoje. *Tautišku auklėjimusi tautybė yra įgyjama ir išvystoma; patriotiniu auklėjimusi jinai yra branginama ir saugojama; nacionaliniu auklėjimusi tautybė yra keliama į visuotinių žmonijos vertybių rangą.* Štai laiptai, kuriais žengiama tautos ugdyme. Pažvelkime į lietuvių tautos perspektyvas iš kiekvieno tautos ugdymo laipto.

e. *Kritiškoji ir statomoji linkmė tautos ugdymo problemos nušvietime.* Kiekvienu atskiru atveju mums teks iš pradžios kritiškai pažvelgti į susidariusią istorinio išsivystymo padėtį, o paskui stengsimės numatyti priemones, kuriomis galima būtų atitaisyti susidariusios padėties trūkumai ir atitinkamos žmonių ydos. Dažniausiai patobulintas naujų kartų auklėjimas bus tikriausia priemonė susidariusiai padėčiai pataisyti, bet bus ir tokių atsitikimų, kai sykiu, ir net pirm to, reikėtų imtis kitokių priemonių, pavyzdžiui, politinės, visuomeninės ar kultūrinės akcijos. Taigi lietuvių tautos ugdymo problema žemiau bus nagrinėjama dviem lygiagretėmis linkmėmis: kritiškąja ir statomąja. Pirmojoje bus įžiūrima, *kas* lietuvių tautoje yra taisytina, antrojoje — bus ieškoma būdų, *kaip* taisytina. Kad tauta galėtų atitaisyti savo neigiamybes, ji pirma turi jas pažinti, o paskui surasti priemonių joms pašalinti. Tuo rūpesčiu ir žada sirgti šis rašinys.

I. *Tautinės lietuvių individualybės ugdymas ir jos realizavimas naujose kartose*

1. *Lietuvių tautos amorfiškumas ir kova su juo*

a. *Istorinė lietuvių tautos amorfiškumo kilmė.* Lietuvių tautos istorija buvo pažymėta disproporcija ir priešingumu, kurie įsigalėjo nelemtu būdu tarp liaudies kultūros ir šviesuomenės kultūros. Tuo tarpu kai liaudis garbingai atliko kultūrinę savo misiją, šviesuomenė neįstengė ant liaudies kultūros pagrindo sukurti aukštesnės dvasinės kultūros, kuri sykiu su pirmąja sudarytų harmoningą tautinę lietuvių civilizaciją. Pasiduodama įtakoms, einančioms iš pradžios iš Rytų, paskui — iš Vakarų, šviesuomenė nustojo tautinės savo individualybės ir ėmė gyventi svetimais tautiniais idealais, savotiškai derinamais su savo krašto reikalais.

Šis liūdnas vyksmas stovi priežastiniame ryšyje su tuo faktu, kad lietuvių tauta, iš vienos pusės, išėjo į istorinę vaidyklą vėliau už kitas kaimynines tautas, o iš antros pusės, sykiu su tuo turėjo vesti ekspansijos politiką atžvilgiu į šias pastarąsias. Tokiose aplinkybėse tautos vadovaujantiems sluoksniams nebuvo beveik fizinės galimybės vienu laiku ir vadovauti intensyviai politinei ekspansijai, ir dirbti kūrybinį tautinės kultūros darbą. Šiaip ar taip, tradicinė šviesuomenė pasirodė neištikima tautiniam savo pašaukimui, nepajėgdama sukurti aukštesnės dvasinės kultūros tautinės lietuvių individualybės lytyse.

Tokios susidariusios padėties išdavos buvo kuo liūdniausios. Tautinis suskilimas tarp liaudies ir šviesuomenės tragiškai atsiliepė į lietuvių tautos likimą, nes sumažino tautos atsparumą, aptirpdė lietuvių tautą svetimose įtakose, padarė ją svetimų pretenzijų objektu ir paliko ją kultūriškai neapginkluotą kaip tik tuo metu, kai kultūrinės tautų varžytynės reikalauja didžiausio kultūrinio atsparumo, ryškumo ir integralumo iš tautinės individualybės. Kai po to, taip dar neseniai, lietuvių tautos atgimimas pasišovė sudaryti tautiškąją inteligentiją ir ją pašaukti į tautinės kūrybos darbą, šiai inteligentijai teko pradėti savo kultūrinę misiją be didelio sąryšio su kultūrinėmis

pirm ėjusios šviesuomenės tradicijomis. Garbinga išviršiniu būdu, bet negarbingai išvilkta iš tautinių savo rūbų praeitis ir patvari, it žemė, primityvinė liaudies kultūra, štai du ramsčiu, kurie įkvėpė ir padėjo atgimimo drąsuoliams užsimoti ir ištesėti tautinės kūrybos darbe.

Tautinis atgimimas kultūrinėje ir politinėje srityje yra jau dabar įvykęs faktas, bet tai nereiškia, kad tautinis suskilimas tarp tradicinės šviesuomenės ir patvarios savo konservatizmu liaudies dabar jau nebeveiktų mūsų gyvenimo ir mūsų kultūrinio tipo. Atgimimas, kuris turėjo atsiremti visų pirma primityvine liaudies kultūra, negalėjo nepasižymėti kultūriniu atsilikimu, palyginant su tomis tautomis, kurios turėjo normalų tautinės kultūros išsivystymą. Dabar, kai lietuvių tauta nebegali jau tenkintis liaudiškos kultūros laipsniu, šviesuomenės vaidmuo kultūriniame tautos formavime turėtų būti tikrai intensyvus ir patvariai pastovus savo lytimis. Tuo tarpu tenka konstatuoti kiekviename mūsų gyvenimo žingsnyje rėkiantį mūsų visuomenės amorfiškumą, arba beformiškumą.

Kiekvienas tautos kultūrėjimas yra tam tikras apipavidalinimo vyksmas. Aukštesnis kultūros laipsnis visados yra surištas su aiškiomis pastoviomis lytimis, kurios suteikia tautai individualinės išraiškos. Tauta, kuri stoksta ryškių lyčių, negali pasižymėti aiškia individualybe, nes be formiškumo negali būti tikro individualumo. *Mūsų tautos gyvenimas, kad ir yra atsirėmęs į palyginti aukštą liaudies kultūrą, vis dėlto nebuvo suimtas į aukštesnės dvasinės kultūros lytis, ir todėl, pasilikęs tam tikro primityvumo laipsnyje, iki šiolei serga neproporcionaliai dideliu amorfiškumu.* Taip tenka aiškinti ši neigiama apraiška mūsų tautos gyvenime, kuri yra neginčytinas kasdieninio mūsų gyvenimo faktas.

Apsidairykime tik aplink save ir pastebėsime šimtus mūsų beformiškumo atsitikimų: mūsų kalba literatūroje ir kultūringame gyvenime nėra dar įgijusi estetiškai išdirbtos pastovesnės frazeologijos; mūsų tarimas ir balsai mažai yra kultivuoti ir netoli tenužengė nuo kaimiško primityvumo; mūsų pramogų dainavimas mažai tesiskiria nuo paprasto riksmo; pačios pramogos vidutiniškai nedaug nutolo nuo barbariškų tautų pasilinksminimų. Žodžiu tariant, dairantis kasdieniniame mūsų gyvenime kiekviename žings-

nyje pastebime primityvinį beformiškumą ir todėl taip pat aiškiai susiformavusio kultūrinio tipo stoką.

Iš tikrųjų šis mūsų kasdienis gyvenimas apreiškia amorfinį mūsų tautišką gaivalą, kuris iki šiolei mažiau ar daugiau tokiu tebelieka ir kultūrinio mūsų gyvenimo apraiškose. Žinoma, kai kalbame apie mūsų tautinio gaivalo amorfiškumą, nesakome, kad jam stinga bet kurių formų: mes tenorime tuo pasakyti, kad jo formos, arba lytys, yra dar labai primityvios. Šitas lyčių primityvumas nėra dar pašalintas ir iš kultūrinio mūsų tautos gyvenimo: mūsų mokslas, nekalbant jau apie turinį, kuris nėra pakilęs prie universalumo aukštumos, nesireiškia dar pastoviomis dailiomis lytimis, būtent nusistovėjusiu moksliniu stiliumi ir tiksliai nustatyta terminija; mūsų visuomeninis ir valstybinis gyvenimas neturi dar savo ryškesnio veido ir tėra vien diletantiška kompiliacija svetimų sugestijų ir savų menkų bandymų, neapreiškiančių organizacinio pajėgumo; mūsų menas nėra įstengęs iki šiolei savo tautiniame stiliuje sujungti tobulą individualinę lytį su visuotinai reikšminga idėja. *Kultūrinis mūsų gyvenimas, žodžiu tariant, nėra dar atsipalaidavęs nuo kasdienio mūsų gyvenimo amorfiškumo ir neveikia dar šio gyvenimo apipavidalinamuoju būdu.*

Tautos amorfiškumas yra lygus jos neatsparumui. Kiekviena aiški forma turi visai natūralios linkmės dirbti apipavidalinimo darbą, tuo tarpu kad amorfiškumas, kuris iš savo prigimties yra pasyvus, yra linkęs pasiduoti naujų formų įtakai. Tuo galima aiškinti, kodėl tautinis lietuvių gaivalas, amorfiškas, pasyvus ir neatsparus iš senovės laikų, istorijos bėgyje nuolatos pasiduodavo svetimų gaivalų apipavidalinamajai veikmei ir tirpo tiek rusų, tiek lenkų, tiek vokiečių įtakose. Jei, Lietuvos valstybei atsistačius, mūsų krašte kartais esti dabar ir kitaip, tai toks priešingas tautybių veikimasis eina ne iš tautinio lietuvių gaivalo savybių, bet iš palankesnių susidariusių valstybiniame gyvenime aplinkybių.

Lietuvių tautos amorfiškumas, kilęs iš primityvaus jos stovio ir paskui sustiprintas liaudies ir šviesuomenės suskilimu tautinio gyvenimo dirvoje, susilpnino tautinę lietuvių individualybę ir atsparumą, neleido išsidirbti juose aiškiam ir aktyviam kultūriniam tipui ir iki šiolei laiko

lietuvių tautą kultūrinio atsilikimo stovyje. Todėl kova su lietuvių tautos amorfiškumu yra vienas iš svarbiausių lietuvių tautos ugdymo uždavinių.

b. *Apipavidalinimo darbas kultūrinėje kūryboje, kaipo viena iš sėkmingiausių priemonių kovoje su tautos amorfiškumu. Sėkmingiausias būdas pergalėti tautos amorfiškumą yra tautinė kultūrinė kūryba, kuri, kaipo tokia, yra apipavidalinimo darbas.* Šita prasme dirbti tautinio apipavidalinimo darbą yra pašaukti visi kultūros darbininkai: ir mokslininkai, kurie turėtų išsidirbti mokslinį lietuvių kalbos stilių bei lietuviškąją terminiją; ir valstybės vyrai, kurie turėtų valstybinio gyvenimo lytis suderinti su lietuvių tautos dvasia, istorija, pašaukimu, su krašto geografine padėtimi ir kitomis tautinės gyvatos aplinkybėmis; ir visuomenės veikėjai, kurie turėtų organizuoti laisvą žmonių iniciatyvą pagal būdus, geriausiai tinkančius lietuvių prigimčiai; ir menininkai, kurie turėtų žodinei ir kitoms meno rūšims surasti tautišką kūrybos stilių, vaizdžiai išeinantį aikštėn palyginime su kitais tautiniais stiliais.

Dirbant tautinio apipavidalinimo darbą kultūrinės kūrybos priemonėmis, niekados neprivalu pamiršti, kad tautinė lytis nėra sau tikslas ir kad ji teturi tikros reikšmės vien tik organiškame sąryšyje su tuo turiniu, kurį ji išreiškia. Nacionalizmas, imdamas tautinę lytį tikslu, daro pagrindinę klaidą ir, realizuodamas šitą savo klaidingą pažiūrą gyvenime, atima tautiniam darbui tikrą prasmingumą, svarumą, gilumą. Todėl nacionalistiškoji akcija paprastai taip yra neturtinga savo turiniu ir bergždžia savo išdavomis.

Ką reiškia tikras tautinis apipavidalinimas, galima geriausiai suprasti žodinio meno pavyzdyje. Dailioji literatūra galima laikyti tautine tik todėl, kad ji yra surašyta tautine kalba. Tai yra paviršutiniškiausias sprendimo būdas. Didesnį tautiškumo laipsnį gausime tada, kai dailiosios literatūros kūrinys bus surašytas ne tik tautine kalba, bet ir tikrai tautiška kalba. Čia jau turi reikšmės klausimas, ne tik *kuria* kalba, bet ir *kokia* kalba. Tačiau ką vertas žodis be sąryšio su idėja, kurią jis reiškia? Ženklas teturi reikšmės vien tik sykiu su tuo turiniu, kurį jis apreiškia. Todėl dailiojoje literatūroje taip svarbi, ypač tau-

tiniu atžvilgiu, ir ta tematika, kurią jinai pasirenka reiškimui, vaizdavimui. Vadinasi, dailiosios literatūros kūrinio tautiškumui svarbu ne tik kuris ir koks žodis yra pasirinktas, bet ir tai, ką jis reiškia, kokį turinį vaizduoja. Bet ir čia dar ne galas žodžiu reiškiamam tautiškumui dailiojoje literatūroje: kaip žodžiui gali būti statomi klausimai „kuris" ir „koks", taip lygiai turiniui statytini yra klausimai „kas" ir „kaip". Turinio atžvilgiu dailiosios literatūros kūriniui ne tik turi reikšmės pati tematika, bet ir vaizdavimo būdas. Žodžiu tariant, tik organiškajame formalinio ir materialinio momentų sąryšyje reiškiasi pilnas žodinio meno tautiškumas. Šis konstatavimas turi analoginės reikšmės ir kitoms kultūrinės kūrybos sritims.

c. *Įsigijimas ryškaus kultūrinio tipo.* Tautinio apipavidalinimo darbas gali ir privalo reikštis ne tik objektyvaus turinio kultūrinėje kūryboje, bet ir subjektyviniame kultūrinio tautos tipo formavimesi. Paprastai kuriamojo objekto apipavidalinimas eina lygiu žingsniu su kultūros nešėjo, arba subjekto, formavimusi, nes paprastai objektas apipavidalinamas pagal subjekto ypatybes, o iš kitos pusės, taip sakant, grįžtamuoju būdu, suformuoto objekto asimiliavimas įformina ir patį subjektą. Štai kodėl, *kovojant su lietuvių tautos amorfiškumu, tenka kreipti dėmesį ne tik į apipavidalinimo darbą kultūrinėje kūryboje, bet taip pat ir į kultūrinio lietuvių tipo formavimąsi.* Kitaip tariant, lietuvių tautai privalu sąmoningai statytis savo uždaviniu įsigijimas ryškaus kultūrinio tipo, kuris atitiktų rasines jos ypatybes, geografines krašto savybes, istorinio išsivystymo eigą, tautinį pašaukimą ir kitas tautines ypatybes.

Tvirtas fizinis tipas, atremtas į rasines tautos savybes ir sustiprintas bei išvystytas atitinkamu fiziniu lavinimu, pritaikytu prie klimatinių, socialinių ir kultūrinių krašto aplinkybių, turėtų būti padėtas į kultūrinio tipo pagrindą. Fiziškai susiformavusiam tautiniam tipui suteikia daugiau tautinio ryškumo tvirtai įsigyvenusi tautinė buitis su jos papročiais ir savaimingomis tradicijomis. Tautinė individualybė tiesiog yra neįmanoma be savotiškų papročių ir kultūrinių tradicijų, nes vieni ir kitos yra neišvengiama tautinės individualybės apraiška. Saugojant šią apraišką,

saugojama ir pati sutelktinė tautos individualybė; jos nebranginant, negalima išsaugoti ir sustiprinti individualinių tautos ypatybių. Šia prasme išlaikymas etninių liaudies ypatybių su jos papročiais, tautosaka, rėdymusi yra būtinas pagrindas, ant kurio paskui gali pražysti savitas aukštesnės dvasinės kultūros tipas, kai liaudies kultūra ir šviesuomenės kultūra, harmoningai susiderinusios savo linkme, bus pasiekusios aukštesnio tautinės civilizacijos laipsnio.

Taigi *sudarymas tautoje ryškaus kultūrinio tipo, pasisavinusio visas tautinės gyvatos ypatybes ir atitinkamai pareiškiančio save kultūringomis lytimis, yra vienas iš būdų kovoti su tautiniu mūsų amorfiškumu, išeinančiu aikštėn ne tik mūsų darbuose, bet ir kultūriniame mūsų tipe.*

d. *Kūrybinis derinimas svetimų kultūrinių laimėjimų su savo tautos savotiškumu.* Tautinis amorfiškumas yra pavojingas, kaip matėme, tuo, kad jis yra geras substratas svetimoms tautinėms lytims. Kultūrinio apipavidalinimo darbas tautoje šitą pavojų sumažina, nes tautinė individualybė, atsipalaidavusi nuo primityvaus savo amorfiškumo, yra žymiai daugiau atsparesnė prieš nepateisinamas svetimas įtakas. Vis dėlto kultūrinis tautų bendravimas visados sudaro tautai mažesnį ar didesnį pavojų nustoti savo individualumo, pasisavinant sykiu su kultūros turiniu taip pat ir svetimas lytis. Suteikiant tautinėms lytims pastovumą ir atsparumą, šis pavojus tuo pačiu yra mažinamas.

Kultūra visuotiniu savo turiniu yra bendras žmonijos lobis, kuris turi tendencijos skėstis per tautas visai savaimingu būdu. Neprisiėmimas visuotinai reikšmingo kultūrinio laimėjimo reiškia tautai kultūrinį atsilikimą, kurį tarptautinėse lenktynėse paprastai tenka brangiai apmokėti. Kas kita yra kultūros lytys: jos yra individualios ta prasme, kad visados yra surištos su tautinėmis individualybėmis; jei jos yra pasisavinamos sykiu su kultūros turiniu, tautos individualybė, pasisavinanti svetimas tautines lytis, silpsta ir nustoja išvidinio savo nepriklausomumo. Iš čia aiškėja svarbus reikalas įstengti, dirbant kultūrinio apipavidalinimo darbą, suderinti kuriamuoju būdu svetimus kultūrinius laimėjimus su savo tautos savotiškumu.

Kitaip tariant, *privalu svetimas visuotinai reikšmingas turinys asimiliuoti nuosavomis tautinėmis lytimis.*

Šis atsparumas prieš svetimas tautines lytis kyla iš tautinės savo individualybės įsisąmoninimo ir esti nuosekliai išlaikomas gyvenime tik tada, kai sykiu yra sustiprėjęs sugebėjimas dirbti apipavidalinimo darbą kultūrinės kūrybos srityje. Nesant šito sugebėjimo, sykiu su idėjomis yra savinami ir svetimi žodžiai; yra pamėgdžiojami svetimi papročiai; vergiškai prisilaikoma svetimų vaizduojamojo meno lyčių ir įvyksta kiti pasisavinimai, nesuderinami su tautine savo individualybe. *Su tokiu tautos inertiškumu svetimų kultūrinių laimėjimų pasisavinime reik kovoti vardan savo tautinės individualybės atvadavimo iš pavergiančios svetimos įtakos, nes kultūrinė įtaka tik tada pateisinama, kai ji nenutautina tautos individualybės.*

2. *Pilnutinis tautinės lyties realizavimas naujose kartose*

Nurodyti iki šiolei būdai kovoti su lietuvių tautos beformiškumu liečia plačiąją kultūrinę kūrybą, kuri yra visos tautos uždavinys. *Kultūrinio apipavidalinimo darbu tauta pergali savo amorfiškumą, randa savitą išraišką savo individualybei, šią individualybę sustiprina, sukuria ryškiai sugestyvinį tautinį tipą ir visu tuo stipriai padidina tautos atsparumą prieš svetimų gaivalų veržimąsi į tautinį gyvenimą.*

Kai šitas tautinio formavimosi darbas iš dalies yra jau padarytas ir nuolatos toliau yra daromas, be galo svarbu yra atitinkamai formuoti naujos kartos ir joms įkvėpti tolimesnio tautiško formavimosi linkmę. Kultūrinė pažanga visados suponuoja du dalyku: pirma, kad kultūros laimėjimai yra integraliai perteikiami iš kartos į kartą, ir antra, kad nauja karta ugdymo bei ugdymosi priemonėmis įgauna vis didesnio įsibėgėjimo į kultūrinę kūrybą. Jei vienos katros iš šitų sąlygų stoksta, negali būti kalbos apie normalią kultūrinę pažangą.

Iš visų kultūros perteikiamųjų veiksnių svarbiausieji yra šeima ir mokykla, ir todėl, kalbant apie tautinės kultūros ir tarp kitko individualinių tautinių lyčių perteiki-

mą iš kartos į kartą, svarbu atkreipti ypatingą dėmesį į tuodu veiksniu. Jiedu abu ne tik privalo būti sėkmingi kultūros laidininkai iš praeities į ateitį, bet ir pirmaeiliai tautinio formavimo vykdytojai: jiedu būtent turi tobuliausiu būdu realizuoti individualines tautines lytis naujose kartose. Tėvai ir profesiniai pedagogai natūraliai yra įpareigoti dirbti tautinio formavimo darbą ir jie iš tikrųjų dirba šitą darbą savaimingai ir sąmoningai, noroms ar nenoroms, gerai ar blogai.

Mūsų tautai dar taip naujai atgimus iš ilgo tautinio miego ir dar neatsipalaidavus nuo savo amorfiškumo, daugumas jos tėvų ir pedagogų nenustojo dar sirgti beformišku neapsisprendimu bei nesusipratimu. Net daugumas vadinamųjų inteligentų nėra dar susiformavę tautinės kultūros atžvilgiu ir tebetūno amorfiško primityvumo stovyje. Aišku savaime, kad ir tokie tėvai, ir tokie pedagogai negali patenkinamai dirbti tautinio formavimo darbo: jie negali perteikti naujoms kartoms to, ko patys neturi. Jei atsižvelgsime dar į tai, kad daugumas mūsų inteligentų — tėvų ir pedagogų — yra, taip sakant, liaudies vaikai, t. y. pirmoji inteligentiškoji karta, neturinti ilgesnių kultūrinių tradicijų, tai suprasime, kaip pas mus netobulai gali stovėti kultūringesnio tautinio formavimosi klausimas. Naujos mūsų kartos ne tik neturi aplinkybių tautinėms lytims tobulai asimiliuoti, bet ir negauna reikiamų akstinų vis intensyviau dirbti tautinio kultūrinio apipavidalinimo darbą.

Šitokia padėtis galės tikrai pagerėti vien sulig tuo, kaip kils lietuvių visuomenėje bendra kultūra, ir kaip vadovaujantieji visuomenės sluoksniai, įsigiję daugiau rafinuotos kultūros, formuos pastovesnių kultūrinių tradicijų su tobulesnėmis ir sugestyvesnėmis tautinėmis lytimis. O tuo tarpu svarbu duoti daugiau dėmesio tiems akstinams, kurie sugebėtų paskatinti naujose kartose tautinio formavimosi vyksmą intensyvesnio kultūrėjimo linkme.

a. *Naujų kartų įgyvendinimas į tautos dvasios kūrinius: kalbą, tautosaką, literatūrą, meną ir t. t.* Visa tai, kas buvo sakyta (žr. skirsnį „Tautinis auklėjimas") apie tautišką auklėjimą, kaipo apie tobuliausią tautinės lyties perteikimą naujoms kartoms, turi šioje vietoje daugiausia reik-

šmės, padarius atitinkamą tautiško auklėjimo reikalavimų pritaikymą lietuvių tautai. Sudominti naujas kartas lietuvių kalbos ypatingumu bei vertingumu ir sužadinti jose entuziazmą šios kalbos kultūrinimo reikalui bene bus pirmas iš eilės tautiško formavimo uždavinys, nes mūsų kalba yra ryškiausia ir tobuliausia tautinės mūsų individualybės žymė. Jos imponuojantis senumas, jos intensyvus sintetiškumas, jos lyčių turtingumas liudija apie uždėtas iš pradžios mūsų tautos prigimtyje dvasines dovanas, kurias privalu išnaudoti vis tobulėjančios tautinės kultūros reikalams.

Labai reikšminga tautiškam formavimui yra ir mūsų tautosaka, nuoširdi savo švelnia lyrika, reali savo gilia išmintimi, skaisti savo jausmais ir išraiška. Kaip ir lietuvių kalbos reikalu, taip ir šiuo atveju privalu ne tik paraginti naują kartą įsigyventi į tautosakos dvasią, bet ir pratinti ją naudoti tautosakos turtus tolimesnei kultūrinei kūrybai. Apskritai aukštesnė šviesuomenės kultūra turi būti atremta ir organiškai susijusi su liaudies kultūra, kuri yra primityvus, bet viltingas pagrindas tautinei civilizacijai. Yra bergždumo apraiška, kai inteligentai kūrėjai ima pamėgdžioti liaudies kultūrą, tarsi ši būtų kūrybos norma ir sektinas pavyzdys. Bet yra taip pat nenormalu, kai šviesuomenės kūryba atitrūksta visai nuo liaudies kultūros ir neišmatuoja tų natūralių jos turtų, kurie kyla iš savaimingų tautos genijaus pasireiškimų. Pirmuoju atveju įvyksta intelektualinės kultūros degradacija, antruoju atveju — jos atitrūkimas nuo gyvastingų tautos šaknų.

Todėl dailioji tautos literatūra turi būti organiškai suaugusi su tautosaka, kaip lygiai muzikalinė tautos kūryba turi būti atremta į liaudies muziką, o vaizduojamieji menai — į liaudies meną. Bet visais šitais atvejais organiškas suaugimas su savaimingais liaudies kūrybos pradais toli gražu neprivalo reikšti pasitenkinimo liaudies primityvumu ir sekimo jos kultūros pavyzdžiais. Aukštesnė intelektualinė tautos kultūra, atsirėmusi į tautines liaudies kultūros lytis, materialiai nėra surišta ir apribota liaudies kultūros turiniu. Šiuo atžvilgiu jos tikslu yra visuotinės vertybės, kurios ne savo lytimi, bet savo turiniu yra visos žmonijos turtas.

Šiuo atžvilgiu mūsų dailioji literatūra, neatsiekusi dar

didelės aukštumos nei savo lytimi, nei savo turiniu, negali patenkinti inteligentiškųjų kartų reikalavimų ir todėl neįstengia sužadinti naujose kartose to estetinio ir intelektualinio susižavėjimo, kurio kad suteikia dailiosios pasaulinio masto literatūros. Studijuojant savąją literatūrą ir lyginant ją sykiu su kitomis, visuotinai reikšmingomis, literatūromis, privalu naujoms kartoms įdiegti pasiilgimą matyti savo tautinę literatūrą stovint tikrai kultūringoje aukštumoje. *Naujoms kartoms nusimanant, kuria linkme turi eiti tautinė kūryba, lengviau ir greičiau bus sulaukti didelių tautos kūrėjų.* Ir šitas konstatavimas liečia ne tik dailiąją literatūrą, bet ir kitas tautinio meno rūšis, būtent: architektūrą, tapybą, skulptūrą, muziką, pritaikomąjį meną ir t. t.

b. *Kultūrinio tautos tipo auginimas naujose kartose.* Tautiškas kultūrinės kūrybos stilius pasireiškia kuriamuosiuose objektuose, kurie sudaro tautinės civilizacijos turtą. Bet šitas stilius pareina, aiškus dalykas, nuo kūrėjo nusiteikimų ir nusistatymo, kitaip tariant, jis tegaunamas vien tada, kai pats kūrėjas yra ryškiai susiformavęs kultūrinis tipas. Apie bendrą reikalą įsigyti lietuvių tautai ryškų kultūrinį tipą buvo kalbėta kiek anksčiau, ir dabar visa tai, kas tada pasakyta, visoje pilnumoje gali būti pritaikyta kultūrinio tipo formavimui naujose kartose. *Sustiprinimas rasinių tautos ypatybių fiziniu lavinimu ir jų suderinimas su geografinėmis krašto aplinkybėmis, naujų kartų sugyvendinimas su etninėmis tautos ypatybėmis ir apskritai su pagrindiniu tautos pobūdžiu, įsąmoninimas joms tautinės praeities bei dabarties problemų, įtvirtinimas jose kultūrinių tradicijų ir pagaliau jų nuteikimas tautinio pašaukimo reikalui, štai svarbiausios priemonės kultūriniam tautos tipui auginti naujose kartose.*

Daugumas iš jų bus jau pakankamai paaiškėję iš to, kas buvo anksčiau sakyta apie reikalą tautai įsigyti ryškų kultūrinį tipą. Čia bus nebent ne pro šalį pasakius keletą žodžių apie reikšmę gilaus susigyvenimo su tautos praeitimi ir dabartimi. Kultūrinis tautos tipas yra viso kultūrinio tautos išsivystymo išdava. Asmuo, kuris yra susigyvenęs su vienu kuriuo savo tautinės istorijos laikotarpiu, neįstengia aprėpti tautinės kultūros visumos ir nėra pilnu-

tinis savo tautos reiškėjas. Tai anaiptol nereiškia, kad reikėtų savo gyvenime realiai išgyventi tautos klaidas ir bergždžias klajones; tai tik reiškia, kad privalu savo vidaus žvilgiu pereiti mintimi visą istorinio tautos išsivystymo eigą, pasimokyti iš tautinės istorijos klaidų ir net panaudoti tautinei kūrybai neigiamąjį tautos patyrimą. Tai ypatingai turi reikšmės mūsų tautai, kurios šviesuomenė savo klajojimais, jei ir nudilino gerokai mūsų kultūrinio tipo ryškumą, tai žymiai išskėtė jo kultūrinį imlumą, kuris leidžia jai imtis sintetinių uždavinių, kylančių iš geografinės Lietuvos padėties, iš įvairiopų kultūrinių įtakų ir politinės konjunktūros. Štai kokia linkme privalo būti vedamas istorijos mokslas, dėstomas naujoms mūsų tautos kartoms.

c. *Laidavimas jose tautinio atsparumo.* Sintetinis iš savo pašaukimo kultūrinis lietuvio tipas tik tada ištesės savo tautiniam uždaviniui, sykiu individualiniam ir visuotiniam, jei jis bus įgijęs didelį tautinį atsparumą. Kitaip, gyvendamas ant slenksčio įvairių tautybių ir besigrumiančių kultūrų, jis lengvai gali prarasti tautinę savo individualybę. Liūdno lietuvių tautos patyrimo įsisąmoninimas, iš vienos pusės, ir sąmoningas tautinis susiformavimas, iš antros pusės, šitą pavojų neutralizuoja, nes *tautinis susipratimas ir atitinkamas kultūrinis apsisprendimas yra tvirčiausios tautinio atsparumo atramos.*

Iš čia kyla reikalas sudaryti naujoms kartoms sugestyvinę pastovių tautinių tradicijų nuotaiką, kurioje mūsų kultūrinis tipas galėtų galutinai susiformuoti ir gyvenimiškai sustiprėti. Tiesa, šituo atžvilgiu pažanga yra apsunkinta tuo, kad senesnioji visuomenės karta negali sudaryti jaunesniajai tos nuotaikos, prie kurios ji pati nėra priaugusi. Tik atitinkama pašauktųjų pedagogų atranka tegalėtų palaipsniui pagerinti dabartinę padėtį ir ilgainiui sudaryti pastovias kultūrines tradicijas, sugebančias apsprendžiamai formuoti atsparų ir vaisingą kultūrinį tipą.

Taigi, pirma, įsijautimas į kuriamąją tautos dvasią per susigyvenimą su kultūriniais tautinio genijaus padarais, būtent su kalba, tautosaka, liaudies menu ir šviesuomenės kūryba visose kultūros srityse; antra, realizavimas savyje tautos kultūrinio tipo per išlavinimą savyje rasinių ypa-

tybių ir etninių tautos savybių, per suėmimą į save viso istorinio tautos patyrimo ir per prisitaikymą prie tautinio pašaukimo; pagaliau trečia, įsigijimas tautinio atsparumo per aktyvų suderinimą objektyvinių kultūrinių galimybių su subjektyviniu kultūriniu pajėgumu,— štai trys laiptai, kuriais eidamos naujos lietuvių kartos galėtų tobulai realizuoti savyje individualinę lietuvių tautos lytį ir tuo pačiu atbaigti savyje tautiško susiformavimo darbą.

II. *Gerai suprasto patriotizmo išvystymas naujose kartose ir plačiojoje visuomenėje*

1. *Patriotizmo pakėlimas į sąmoningų dorybių laipsnį*

Sykiu su tautinės lietuvių individualybės ugdymu ir jos realizavimu naujose kartose turi lygiagrečiai eiti patriotinis naujųjų kartų ir šiaip jau plačiosios visuomenės auklėjimas. Kaip žinome, tautiškas auklėjimas stengiasi kuo tobuliausiai realizuoti žmonėse individualinę tautybės lytį, tuo tarpu kad patriotinis auklėjimas stengiasi išdirbti juose gerai suprastą patriotizmą, t. y. tinkamą nusistatymą į tautybę ir jos reikalus. Ryškiai išsivysčiusi tautos individualybė, jei tik su ja nėra susijęs reikiamas nusistatymas patriotizmo klausime, gali pasirodyti pragaištinga jėga tiek savo tautai, tiek kitoms tautoms, su kuriomis jai tenka susidurti. *Gerai suprastas patriotizmas yra tautai pagrindinės reikšmės veiksnys, nuo kurio pareina sutelktinė tautos dorovė.* Kaip prideramas nusistatymas į savo individualybę yra asmeniui sprendžiamasis momentas jo doriniame gyvenime, taip lygiai prideramas nusistatymas į savo tautybę yra tautai panašus sprendžiamasis momentas. Visai tad pravartu susidomėti klausimu, kokių uždavinių patriotinis auklėjimas gali turėti mūsų tautos ugdyme.

Pirmas uždavinys, kuris čia gali būti statomas, yra patriotizmo pakėlimas į sąmoningų dorybių laipsnį: tiek naujose kartose, tiek visoje visuomenėje ne tik privalo būti žadinamas gerai suprastas patriotizmas, bet dargi jis turi būti žadinamas kaipo tam tikra dorybė. *Patriotizmas*

turėtų būti kilni, nesavanaudiška tautinės savo individualybės meilė, kuri nepataikautų jokioms savo tautos ydoms ir silpnybėms ir laikytų savo pareiga tobulinti visais atžvilgiais savo tautybę ir ją derinti su visuotiniais žmonijos idealais. Suprastas tokiu būdu patriotizmas turėtų būti suderintas su visa žmogaus gyvenime tikslų hierarchija, bet jokiu būdu neatpalaiduotas nuo dorinio dėsnio reikalavimų. *Tik pagrįstas dorine pareiga, patriotizmas tegali patiekti tautai viltingą moralinį ramstį jos gyvenimo kovoje.*

Patriotizmas kaipo gryna emocionalė apraiška nėra nei pakankamai pastovi, nei pakankamai patikima jėga. Tik tada, kai jis yra racionaliai pateisintas ir sustiprintas doriniu nusistatymu, jis yra iš tikrųjų galingas ir sugeba atsilaikyti prieš įvairius iškrypimo pavojus ir ypač prieš ekskliuzyvistišką nacionalizmą, kuris yra ne kas kita, kaip labai pavojinga patriotizmo karikatūra. Mums ypatingai svarbu yra pakelti patriotizmą į pastovių dorinių nusiteikimų laipsnį. Visų pirma patriotizmas, suprastas kaipo dorinė pareiga, galėtų mus apsaugoti nuo nusivylimo akivaizdoje materialinio, kultūrinio ir dvasinio mūsų tautos menkumo palyginant su visuotinai reikšmingomis kultūrinėmis nacijomis; o iš antros pusės, neleistų mums pasiduoti to siauro nacionalizmo viliojimams, kurio ekskliuzyvizmas atvestų mus dar prie didesnio kultūrinio ir dvasinio subergždėjimo. Pagaliau *tik gerai suprastas patriotizmas galėtų laiduoti mūsų tautai tobulėjimą kultūrinėje pažangoje, nes tik doriškai suprastas patriotizmas tegali gaminti tikrai teigiamas išdavas.*

2. *Reikalas įsigyti išmintingą, kritiškai pažangią tautinės savo individualybės meilę*

Kaip matėme, tautišku auklėjimu individualinė tautybės lytis yra realizuojama naujose kartose; patriotinis auklėjimas sužadina tinkamą nusistatymą į šitą individualinę lytį, būtent turi įteigti nesavanaudišką tautinės savo individualybės meilę. Lietuvių tautai, kaip ir kiekvienai kitai tautai, gresia čia du pavoju: arba per didelis pasididžiavimas savo individualybe, arba per daug kritiškas nu-

sistatymas dėl jos neturtingumo ir ydingumo. Šitame punkte *nesavanaudiškas nuteikimas naujų kartų savo tautybės atžvilgiu yra pagrindinis uždavinys patriotinio auklėjimo.*

Nesavanaudiškumas reikalauja mylėti savo tautą ne dėl jos ypatingumo ir materialinio ar dvasinio turtingumo, bet dėl vieno tik prie jos priklausymo fakto; o iš kitos pusės, jis reikalauja pasiryžimo daryti savo tautai aukų. Tėvynės meilė moraliai labai arti stovi vaikų meilės savo tėvams. Todėl savo tautos meilė normaliai yra sujungta su tėvynės meile. Šita nesavanaudiška savo tautinės individualybės meilė gana sunkiai duodasi naujoms lietuvių kartoms dėl kelių priežasčių. Pirma, mūsų laikais ypatingai yra padidėjęs visuomenės gyvenime savanaudiškas materializmas, kuris labai dažnai sukliudo idėjinį tarnavimą aukštesniems tikslams, kas labai žymu miesčioniškame nusiteikime mūsų vis gausėjančių pusinteligenčių. Antra, sunkios gyvenimo aplinkybės ir didelis materialinis priklausomumas nuo gyvenimo kovos išdavų labai galingai slegia naujų mūsų kartų idealizmą. Patriotinis auklėjimas turi čia svarbų uždavinį sužadinti nesavanaudišką meilę tautinei savo individualybei — meilę, kuri įstengtų pareikalauti aukų savo tautai.

Tiesa, tautinės savo individualybės meilė, pagrįsta tautinio priklausomumo faktu, nereikalauja žiūrėti pro pirštus į savo tautos ydas ir netobulybes. Abejingumas moraliniam savo tautos vertingumui negali būti suderintas su gerai suprasta savo tautybės meile, kuri reikalauja teigiamai kritiško nusistatymo į savo tautybės vertę, t. y. tokio, kuris yra tikrai vaisingas dvasinėje tautos pažangoje. Šitokis kritiškas, pažangiai vaisingas naujų kartų nusistatymas yra labai svarbus mūsų tautai, kultūriškai atsilikusiai, individualiai dar galutinai nesusiformavusiai ir atsirėmusiai žymioje dalyje į vis dėlto primityvią liaudies kultūrą.

Žodžiu tariant, *išmintinga tautinės savo individualybės meilė turi būti naujoms mūsų kartoms akstinu tarnauti moralinei mūsų tautos pažangai, nes gerai suprasta savo tautos meilė reikalauja iš patriotų pergalėti savo tautos netobulybes ir savo gyvenimo bei veikimo žygiais kelti tautą į aukštesnį tobulumo laipsnį.*

3. *Įdiegimas naujoms kartoms gerai suprastos tautinės didybės pageidavimo*

Jei gerai suprasta savo tautos meilė neleidžia toleruoti visas jos netobulybes ir pataikauti jos silpnybėms bei ydoms, tai šita meilė kaip tik reikalauja pageidauti savo tautai visos galimos didybės. Tik šiuo atžvilgiu privalo būti daromas skirtumas tarp materialinės ir moralinės-dvasinės didybės: materialinės didybės tegalima savo tautai pageidauti vien objektyvinio teisingumo ribose, tuo tarpu kad dvasinei didybei neprivalu statyti jokių ribų.

Lietuvių tautos integralitetas ir pilnutinis išsivystymas leidžia teisingai pageidauti Lietuvai ir netobulai turimos Klaipėdos, ir visai neturimo Vilniaus, nors ir čia, ir ten yra jau kultūrinių ir politinių veiksnių, kurie mažina mūsų teisių tvirtumą: kai tauta tirpsta svetimų bangų plaujama, visai teisinga ginčytinus klausimus spręsti nukentėjusios pusės naudai. Bet būtų neteisinga, kad tuo vadovaudamasi lietuvių tauta siektų toli į istorines savo teritorijas ir pretenduotų į ukrainiškas ir baltgudiškas žemes. Toks pageidavimas teritorinės didybės savo tautai negalėtų būti pateisintas objektyvinio teisingumo kriterijumi.

Taip pat materialinė gerovė, kuri net gali nesusidurti su kitų tautų interesais, gali būti pageidaujama su tam tikru išmintingumu, nes esti atsitikimų, kai didelė materialinė gerovė, atėjusi tautai ne savo laiku, gali ją paskandinti prabangoje, išlepinti ir pagaliau moraliai ištvirkinti. Net grynai humanitarinė kultūra, jei ji neranda minimalių gerovės sąlygų krašte, kartais gali pasirodyti neribojamame laipsnyje nepatogi, kai ji gamina disproporciją tarp pretenzijų ir materialinių galimybių. Tad ir čia yra reikalingas tam tikras išmintingumas.

Užtat nebūna atsitikimų, kai moralinė-dvasinė didybė tautai būtų nepageidaujama didžiausiame laipsnyje: ar tauta yra skurde, ar ji skęsta prabangoje; ar ji yra laisva, ar kenčia išviršinę ar išvidinę verguvę; ar ji yra kultūrinėje pažangoje, ar yra pašlijusi į dekadansą,— moralinė-dvasinė galybė yra jai visados išganymo inkaras, kuris jokiu atveju negali pabloginti ar apsunkinti jos padėties. Todėl moralinei-dvasinei tautos didybei niekados neprivalu statyti jokių ribų.

Mums, kaipo kultūriškai atsilikusiai tautai, tautinės didybės klausimo tinkamas įsisąmoninimas turi nemažos reikšmės. Paprastai nekultūringos arba net mažai kultūringos tautos yra palinkusios ieškoti visų pirma materialinės didybės, būtent: materialinės gerovės, prabangos ir pramogų. Ateinančios į nekultūringą aplinkumą šios materialinės gėrybės, nesant tinkamo dorinio dvasinio žmonių pasiruošimo, ne tik nepakelia tautos į aukštesnį kultūros laipsnį, bet dar dažnai ją degraduoja dvasinės kultūros atžvilgiu ir pakerta tautoje pačio gyvastingumo pagrindą. Dairantis aplink save mūsų tikrovėje, kartais ateina baimė, ar mes kaip tik nepriklausome prie tų mažai kultūringų tautų, kurios žymiai greičiau savinasi vadinamojo kultūringo stovio neigiamybes negu teigiamas kultūros apraiškas.

Susirūpinus tautos ugdymu, *labai svarbu įdiegti naujoms mūsų kartoms gerai suprastos didybės pageidavimą savo tautai, kad, pasitenkinus teisingomis teritorinėmis savo ribomis ir laimėjus būtiną materialinę gerovę, galima būtų maximum pajėgų skirti siekimui išvidinio kultūringumo ir moralinės-dvasinės didybės, kuri visados sprendžia apie tikrą tautos vertingumą.*

4. *Reikalas jungti individualinę tautinę lytį su visuotiniu turiniu*

Gerai suprastas patriotizmas ragina jungti individualinę tautinę lytį su visuotiniu turiniu. Mūsų laikais, kai yra tiek sustiprėjęs agresyvus reakcionieriškas nacionalizmas, atsiranda per daug pavojų pasilikti tautinio gyvenimo paviršiuje ir pasitenkinti formalinėmis tautybės apraiškomis. Šis pavojus yra visai realus ir mums, kurie dar taip neseniai esame pradėję eiti tautinio atgimimo keliais: mums būtent tautinės lytys yra įgijusios naujienos pobūdžio, su kuriuo yra surišta tam tikra romantika, neleidžianti kartais realiai spręsti apie tautybės reikalus. Mes dar, it maži vaikai, vadiname save ne įvardžiu, bet tikriniu vardu — štai ką reiškia lietuviškumo afišavimas mūsų vidaus gyvenime: mūsų tautinių problemų kaišiojimas, kur reik ir kur nereik; mūsų pasididžiavimas tautybės

apraiškomis ten, kur kitoms tautoms tautybė yra natūraliai nepastebimas dalykas, kaip kvėpuojančiam žmogui oras. *Mes gyvename naujai atidengta tautine lytimi, neįstengdami gyventi gilesniu kultūriniu tautinės kūrybos turiniu.* Visa tai yra psichologiškai ir istoriškai visai suprantama, bet, norint išeiti iš šitos tautinės vaikystės, reikėtų labiau susidomėti tautinės kūrybos turiniu ir būtent jungti su tautine lytimi visuotinį turinį.

Tautinis mūsų pašaukimas, plaukiąs iš limitrofinio mūsų krašto ir istorijos pobūdžio, iš esmės yra visuotinis uždavinys, nes jis verčia du pasauliu, Rytų ir Vakarų, suderinti į vieną visuotinę sintezę. Šis didelis, atitekęs mums iš padėties ir istorijos, uždavinys gali mums įkvėpti mūsų didelio potencialinio vertingumo pajautimą ir atpildyti mūsų menkumą kitais, materialiniais ir kultūriniais, atžvilgiais.

Vėliau mums teks kalbėti apie tautinio mūsų pašaukimo realizavimo galimybes, čia mums svarbu pabrėžti, kad tinkamas nusistatymas į tautinį pašaukimą yra patriotizmo klausimas ir turi būti atsiektas patriotinio auklėjimo priemonėmis. Pašaukimo problema stato klausimą, koks visuotinai reikšmingas turinys geriausiai pritinka individualinei tautos lyčiai, sprendžiant pagal etninius tautos palinkimus, geografinę padėtį, istorinį patyrimą ir kitas tautinio gyvenimo aplinkybes. *Naujos kartos turi būti nuteiktos ieškoti visuotinai reikšmingo turinio, kuris geriausiai tiktų individualinei tautybės lyčiai, nes toks nusiteikimas yra integralinė gerai suprasto patriotizmo dalis.*

III. *Lietuvių tautos kėlimas į nacijos rangą*

1. *Tautinių ir kultūrinių lietuvių tautos galimybių išvystymas iki aukščiausio laipsnio*

Ne kiekviena tauta žmonijos gyvenime pasiekia nacijos laipsnį. *Nacija yra tauta, kuri savo visuotinai reikšminga kultūrine kūryba yra laimėjusi individualiai nebepakeičiamą vietą tautų draugijoje.* Didelė ir galinga tauta gali nebūti nacija, ir atvirkščiai, maža ir silpna tauta gali

laimėti nacijos titulą. Persus vargu kas priskaitys prie nacijų, nežiūrint į tai, kad jie kadaise buvo sudarę galingą ir didelę imperiją, užsimojusią senovėje viešpatauti anų laikų kultūringam pasauliui. Tuo tarpu tokia norvegų tauta, kuri šiuo metu savo skaičiumi kuo mažiausiai tris kartus ir savo teritorija penkis kartus mažesnė už persus, drąsiai gali būti priskaityta prie garbingos nacijų draugijos.

Kad tauta taptų nacija, reikalinga visa eilė sąlygų, iš kurių svarbiausios yra šios: pirma, tauta privalo turėti žymią tautinę individualybę, galingai pasireiškiančią ryškiomis, sau tinkančiomis lytimis; antra, tauta turi būti patriotiškai susipratusi ir turinti tautinės savo garbės pajautimą; trečia, tauta privalo stovėti tautinio ir kultūrinio išsivystymo aukštumoje; ketvirta, tauta turi vykdyti reikšmingą tautinį savo pašaukimą, išskiriantį ją individualiai iš kitų tautų tarpo; ir penkta, tauta turi aktyviai ir kuriamai dalyvauti anttautinių visuotinės kultūros problemų sprendime. Taip suprastos nacijos negalima išauklėti vienu tik naujų kartų ugdymu ar kitomis kokiomis specialiomis priemonėmis. Galima tik stengtis visomis tautos ugdymo priemonėmis sudaryti sąlygas, nuo kurių pareina tautos evoliucija nacijos linkui.

Tautiškasis ir patriotinis auklėjimas sudaro pirmąsias dvi pažymėtąsias sąlygas, būtent: tautiškasis auklėjimas išvysto tautinę individualybę, kuri reiškiasi sugestyviniu būdu tautinėmis lytimis; ogi patriotiniu auklėjimu atsiekiamas tautiškas supratimas ir savo tautinės vertės pajautimas. Tačiau tautišku ir patriotiniu auklėjimu nėra dar tauta tiesioginiu būdu keliama į nacijos rangą, nors jiedu abu ruošia pagrindą nacionaliniam auklėjimui: tautiškas ir patriotinis auklėjimas neišeina dar iš subjektyvinio tautos gyvenimo ribų; tas kilimas iš tikro įvyksta tada, kai tauta išvysto savo tautinio ir kultūrinio gyvenimo galimybes iki aukščiausio laipsnio ir eina iš tautinio gyvenimo ploto į anttautinių interesų plotmę.

Pritaikant nusakytuosius bendrus rėmus lietuvių tautos ugdymui, tenka iš eilės eiti į nacionalinio auklėjimo sritį, t. y. pasistatyti klausimas, kokiomis priemonėmis lietuvių tauta gali būti tiesioginiu būdu ruošiama savo pakilimui į nacijos rangą. Bendras atsakymas ką tik duotas

nusakytoje schemoje; tai pritaikant lietuvių tautai, galima pasakyti, kad *lietuvių tauta turi, pirma, atsistoti tautinio ir kultūrinio savo išsivystymo aukštumoje, arba, kitaip tariant, išvystyti savo tautines ir kultūrines galimybes iki aukščiausio laipsnio, antra, vykdyti savo labai reikšmingą pašaukimą, ir trečia, aktyviai ir kuriamai dalyvauti universalių kultūros problemų sprendime.* Ką visa tai reiškia konkretizuojant šiuos bendrus uždavinius realiame pritaikyme prie lietuvių tautos ugdymo?

a. *Istorinių lietuvių tautos klaidų atitaisymas išviršinio ir išvidinio tautos integraliteto saugojimu ir prideramo šviesuomenės ir liaudies santykiavimo nustatymu.— Lietuvių tauta galės pilnai išvystyti savo tautines ir kultūrines galimybes tik tada, kai ji bus atitaisiusi, kiek tai galima šiuo metu, istorines savo klaidas, užpildžiusi savo pobūdžio trūkumus ir pergalėjusi kultūrinį savo atsilikimą.* Žinoma, visiems šitiems specialesniems uždaviniams yra tam tikros ribos, kurios šiuo metu yra jau faktiškai neperžengiamos: dauguma istorinių klaidų negali būti dabar atitaisyta jokiame laipsnyje, sakysime, nebuvimas nuoseklios tautinės politikos pas Jogailą, toleravimas pavergėjų teutonų riterių Baltijos pajūryje, kai jų galybė buvo jau sutriuškinta, neįvedimas tautinės kultūros lyčių į valstybinį istorinės Lietuvos gyvenimą ir t. t. Bet vis dėlto yra ir tokių istorinių klaidų, kurios bent tam tikrame laipsnyje gali būti dabar atitaisytos, pavyzdžiui, lietuvių neįsigalėjimas ir neįsistiprinimas Baltijos pajūryje gali dar būti mažame laipsnyje atitaisytas tautiniu ir politiniu lietuviškojo gaivalo įsigalėjimu Klaipėdos krašte. Kurios istorinės lietuvių klaidos yra pirmoje eilėje taisytinos?

Pirmas uždavinys, kuris turi iš dalies atitaisyti istorines mūsų klaidas ir iš dalies atpildyti istorines mūsų nelaimes, yra apsaugojimas išviršinio ir išvidinio mūsų tautos integraliteto ir laidavimas jai pilnutinio išsivystymo sąlygų. Išviršinis lietuvių tautos integralitetas nyko sulig tuo, kaip lietuvių tauta nustodavo savo nepriklausomumo ir tirpdavo savo periferijoje svetimų valstybių ir tautinių gaivalų spaudžiama. Tam tikram laipsnyje išviršinis mūsų tautos integralitetas yra apsaugotas tautinės nepriklausomos mūsų valstybės atstatymu, bet tuo tarpu ne visa teritorija,

į kurią turi objektyvinių teisių mūsų tauta, yra įėjusi į Lietuvos valstybės ribas, būtent, nėra įėjęs Vilniaus kraštas su istorine Lietuvos sostine. *Vilniaus atvadavimas lietuvių tautai yra pirmutinė jos teisėto išsivystymo sąlyga.*

Šalia aspiracijų į Vilnių kitas dar rūpestis yra privalomas susipratusiai mūsų visuomenės daliai kaipo išviršinio mūsų tautos integraliteto apsaugojimo sąlyga: būtent, *mūsų tauta neturi teisės pamiršti apie užsieninę Lietuvą, susidariusią plačiajame pasaulyje iš lietuvių išeivių.* Jokia gyva ir gyvastinga tauta negali abejingai žiūrėti, kaip jos išeiviai, šitie energingi ir pilni iniciatyvos sūnūs, skęsta svetimų jūrių bangose. Mes dažnai melancholiškai kalbame apie savo „moribundus" svetimuose kraštuose ir ypač Amerikoje, bet mes neparodome šiame klausime nei tikro susisielojimo, nei pasiryžimo valstybinės ir privatinės iniciatyvos priemonėmis padaryti ką nors realaus šiems skęstantiems gelbėti. Mūsų abejingumas ir nerangumas šiame dalyke rodo nedovanotiną apsileidimą, kuris nėra suderinamas su nepriklausomos, patriotiškai nusiteikusios tautos vardu.

Palaikymas tautinio susipratimo ir tautiškų aspiracijų lietuviuose, gyvenančiuose tiek tautinės teritorijos periferijoje, už nepriklausomos Lietuvos valstybės ribų, tiek svetimuose kraštuose išeivių padėtyje, ir jų atitinkamas organizavimas yra tautos ugdymo uždaviniai, nuo kurių išsprendimo pareina išviršinio lietuvių tautos integraliteto apsaugojimas.

Nemažiau svarbus ir išvidinio tautos integraliteto išlaikymas. *Istorinis lietuvių liaudies ir šviesuomenės persiskyrimas tautinio gyvenimo plotmėje buvo ne kas kita, kaip išvidinio tautos integraliteto pairimas.* Šis pairimas yra jau principialiai atitaisytas lietuvių tautos atgijimu, bet jo padaryta amžių bėgyje žala niekados visiškai negalės būti atpildyta.

Išvidinis lietuvių tautos integralitetas kenčia ne tik tada, kai iškrypsta iš tautinio kelio vienas kuris luomas, kaip kad yra buvę su tradicine Lietuvos šviesuomene, bet ir tada, kai tautos gyvenamo ploto atskiros dalys, įeinančios į tautinę Lietuvos valstybę, nutausta ar yra jau nutautusios. Didžiojoje Lietuvoje mes turime sulenkėjusių plotų, o

Mažojoje — suvokietėjusių,— vis tai mūsų pairusio išvidinio integraliteto išdavos.

Pagaliau išvidinis tautos integralitetas nukenčia ir tada, kai tauta tiek giliai suskyla visuomeninio gyvenimo plote, kad jos idėjinis vieningumas randasi sukompromituotas. Jei tauta suskyla į viešpačius ir vergus, tai tautinės vienybės jausmas tarp jų bus silpnesnis negu antagonizmo pajautimas. Vergas visados yra linkęs statyti kosmopolitizmo viliojimus aukščiau už tautiškumo reikalus. Kultūriškai nusiteikusios parlamentinės partijos tragiškuose tautos gyvenimo momentuose sugeba sudaryti pilietišką taiką ir realizuoti reikalingą tautos vienybę. Tai žymiai sunkiau duodasi diktatūriniam režimui, nes čia žymiai didesnis yra skirtumas tarp privilegijuotų ir prislėgtų visuomenės sluoksnių. Jei tautos suskilimas tokiais atvejais neišeina aikštėn, tai vis dėlto faktinai jis arti yra to suskilimo, kurio yra pagrįstoje verguve barbarijoje.

Taigi *norint apsaugoti išviršinį ir išvidinį lietuvių tautos integralitetą privalu atgauti Vilniaus kraštą su pačia sostine, palaikyti tautinę gyvybę lietuviuose, gyvenančiuose už Lietuvos valstybės ribų, ar tai tautinės teritorijos periferijose, ar tai svetimuose kraštuose išeivių padėtyje, atlaimėti nutautusius lietuvius Lietuvos valstybės viduje ir pagaliau laiduoti lietuvių tautos vienybės tarpimą laisvės ir lygybės režime.* Visi šitie specialūs uždaviniai yra sunkūs ir opūs, nes jų sprendimas, iš vienos pusės, lengvai gali sueiti į koliziją su kitų valstybių ir tautybių teisėmis, o iš kitos pusės, reikalauja didelio kultūrinio subrendimo ir kūrybinio pajėgumo. Naivu būtų manyti, kad šitie uždaviniai yra išsprendžiami prievartos priemonėmis: prievarta yra kartais neišvengiama būtino apsigynimo atvejais, bet su jos pagalba negalima laimėti nieko pozityvaus, tarp kitko, nei tikro integraliteto, nei tikros vienybės.

Su tautos integraliteto problema glaudžiai susijęs yra antropologinio ūkio klausimas, nes *tautos integralitetas gali būti išlaikytas tikro atsparumo stovyje tik tol, kol jos gimimų skaičius praneša jos mirtingumą ir kol rasinis tautos gaivalas yra sveikas ir gyvastingas.* Kai šis antropologinis tautos ūkis pradeda irti ir pasyvas jame persveria aktyvą, galima sakyti, kad tautos sveikata ima

žlugti ir jos integralitetui susidaro aiškus pavojus: rasiškai pairusi ir nustojusi gyvastingumo tauta tampa masinantis laimikis stipresnėms tautoms ir anksčiau ar vėliau šių yra pavergiama ir asimiliuojama.

Atitaisymas nelemto istorinio šviesuomenės ir liaudies santykiavimo lietuvių tautoje yra svarbus ne tik tautos integraliteto apsaugojimui, bet ir kitais atžvilgiais. Kaip jau ne kartą buvo minėta, nuo tinkamo šviesuomenės ir liaudies santykiavimo pareina normali tautinės civilizacijos kūrimosi eiga: liaudies ir šviesuomenės kultūrai nuėjus skirtingais keliais, iš viso negalima kalbėti apie tikslingą ir sveiką tautinę civilizaciją.

Antra vertus, tik prideramai santykiuojant šviesuomenės ir liaudies kultūrai tegali susidaryti normali tautinė vadovybė tautoje. Šviesuomenei nevadovaujant tautinės kultūros darbui, jos vadovavimas tampa nepateisinamas gyvastingų tautos reikalų akivaizdoje ir ji anksčiau ar vėliau nuverčiama, jei tauta nori gyventi savo gyvenimu ir kurti savo kultūrą. Šituo atžvilgiu lietuvių tautos atgimimas buvo ne kas kita, kaip nuvertimas tradicinės šviesuomenės iš vadovaujamosios padėties ir pastatymas jos vietoje naujai užgimusios tautiškos inteligentijos.

Šitame tautos vadovybės keitimosi vyksme vienas dalykas itin yra pažymėtinas. Lietuvių tautos integraliteto pairimas sutapo su tuo aristokratizacijos vyksmu, kuris atskyrė šviesuomenę nuo liaudies ne tik socialiniu, bet ir tautiniu ir kultūriniu atžvilgiu. Ir atvirkščiai, prasidėjęs XIX šimtmetyje demokratizacijos vyksmas buvo tuo pačiu grįžimas prie tautiškų tradicijų, vedęs visai nuosekliai prie tautinio atgimimo. Kai šiuo metu mes esame liudininkai naujo savotiško aristokratizacijos vyksmo, kilusio reakcijos būdu, galima rimtai susirūpinti, ar tai sykiu nereiškia lietuvių tautos integraliteto naujo pairimo, tiesa, ne tautinėje, bet politinėje plotmėje. Juk nuo tautinio atgimimo momento niekados lietuvių tautos suskilimas nebuvo tiek intensyvus ir gilus, kaip šiuo metu.

b. *Pergalėjimas pagrindinių lietuvių tautos trūkumų: inertiško pasyvumo, palinkimo į servilizmą, iniciatyvos stokos ir organizacinio nerangumo.* Susidaranti tokiose aplinkybėse tautos vadovybė prasilenkia su ta linkme, kurią

užbrėžė tautos vadovybei tautiškas atgimimas. Tuo tarpu naujoji tautos vadovybė vardan geresnės ateities turėtų kovoti su tais lietuvių tautos trūkumais, kurie susidarė amžių bėgyje ir kurie stato didžiausių kliūčių spartesniam lietuvių tautos kultūrėjimui. Vadovybė, nusiteikusi autokratiškai valdyti tautą, reikalaujanti sau aklo paklusnumo, neprileidžianti visuomeninės iniciatyvos viešųjų reikalų sprendime, nepateisinamai varžanti piliečių laisves ir defavorizuojanti kitaip manančius valdinius, negali pergalėti lietuvių tautoje tokių jos pobūdžio trūkumų, kokiais yra pasyvumas, palinkimas į servilizmą, iniciatyvos stoka ir organizacinis nerangumas.

Ką tik paminėtieji trūkumai sudaro didžiausią mūsų tautos nelaimę šiuo metu, kai politinė konjunktūra tautinėje ir tarptautinėje plotmėje reikalauja kuo veikiausio tautinio ir kultūrinio išsivystymo iki europiško masto. *Mūsų inertiškas pasyvumas stabdo kiekvieną smarkesnę pažangą bet kurioje mūsų tautos gyvenimo srityje.* Išjudinti mūsų žmones kokiai nors kultūrinei akcijai yra be galo sunkus ir, be to, labai mažai sėkmingas uždavinys. Šitas pasyvumas, atsineštas su savimi iš rytų pusės, sustiprėjo dargi todėl, kad lietuvių liaudis ištisus šimtmečius gyveno pavergimo stovyje. *Reikalas išsižadėti savo valios ir lenkti nugarą prieš savo viešpatį ne tik favorizavo pasyvinę lietuvių nuotaiką, bet dar išvystė juose gerą dozę palinkimo į servilizmą, kuris atgyja kiekvieną kartą, kai atsiranda tam palankios aplinkybės.* Šita prasme iš tikro lietuviai yra neblogi valdiniai. Nelaimė tik, kad valdovai beveik niekados nėra linkę pagreitinti valdinių virtimą laisvais ir sąmoningais piliečiais, nes valdinius lengviau ir patogiau valdyti.

Savo valios neturėjimas užmuša žmoguje iniciatyvą ir padaro jį nepajėgiantį išeiti iš kasdieninės inercijos, nereikalaujančios nieko naujo ir ypač intensyvios energijos. Šita iniciatyvos stoka pasireiškia mūsų gyvenime kiekviename žingsnyje, ir ji juo labiau yra jaučiama, kad mūsų tautinio atgimimo ir valstybinio atsistatymo aplinkybėse gyvenimas stato žmonėms visur labai iškalbingą reikalavimą reikštis drąsiai, sumaniai, kuriamai ir su atsakingumo jausmu. Tuo tarpu *kaip skaudžiai iniciatyvos stoka pasireiškia pas mus, kai kiekvienas mažmožis yra*

be galo ilgai svarstomas, labai negreit išsprendžiamas ir dar sunkiau įvykdomas!

Ypač didelis yra mūsų nesugebėjimas organizuotis. Tokiu atveju mūsų tautos amorfiškumas išeina aikštėn su visu beformišku savo ryškumu. Mūsų žmonės nėra įpratę savarankiškai tvarkytis pagal racionalią vedamąją idėją: jie arba pasitiki, kad viskas savaime susitvarkys, arba atsideda einančiai iš viršaus globai. Pirmas nepriklausomo mūsų gyvenimo tarpas buvo mūsų visuomenei gera organizacinė mokykla: ar gerai, ar blogai, patiems žmonėms savo pajėgomis teko organizuotis, savo galva verstis. Be abejonės, tokiame organizavimesi buvo daug netobulumo, bet šis netobulumas palyginti buvo nedidelis daiktas prieš savaimingos organizacinės mokyklos laimėjimus: žmonės būtent pratinosi organizuotis ir ėmė vertinti savo organizacinio darbo išdavas.

Paskutinių laikų tendencijos, atėjusios sykiu su naujų žmonių valdžia, suteikė kitokią organizavimosi linkmę mūsų visuomenei. Įsižiūrėjus tik į ikišiolinės tvarkos neigiamybes, imta nepasitikėti visuomenės iniciatyva ir savarankiškumu ir todėl pradėta decentralizacija keisti centralizacija, privatinė iniciatyva — biurokratine nuožiūra, laisvė — policiniu režimu. Vėl turime linkmę, priešingą tautiniam mūsų atgimimui ir gyvastingiems mūsų padėties reikalavimams. Tokiose aplinkybėse sunku tikėtis, kad, einant šia linkme, istoriniai mūsų tautinio pobūdžio trūkumai greit galėtų būti pergalėti.

Nuo mūsų tautinio atgimimo pradžios kitais, 1933-iaisiais metais sueina tik 50 metų, o tuo tarpu kiek principialių jo įsakymų tautiškam mūsų judėjimui yra jau paminta po kojų, nežiūrint to, kad jie plaukė iš giliausios jo esmės! Buvusieji nepriklausomumo kovotojai kartais yra jau virtę naujos verguvės apologetais, buvusieji laisvės idealizuotojai — vergiškumo instinkto adeptais. Nėra reikalo stebėtis, kad realus nepriklausomas gyvenimas pasirodė daug prozaiškesnis, kaip kad buvo jį vaizdavęsi atgimimo romantikai; bet kad iš šių pastarųjų atsirado gerokas skaičius, kurie pamynė po kojomis švenčiausią tautinio atgimimo palikimą, tai iš tikro yra liūdno nusistebėjimo vertas dalykas. Iš to būtų dar nedidelė nelaimė, jei šie neištikimi pagrindiniams tautinio mūsų at-

gimimo principams žmonės nebūtų davę vyraujančio tono oficialiniam mūsų valstybės gyvenimui. Tokiose aplinkybėse perspektyva susidaro nedžiuginanti, ir tai privalo visų pirma suprasti tie, nuo kurių labiausiai pareina susidariusios padėties atitaisymas.

c. *Kultūrinio lietuvių tautos atsilikimo užpildymas objektyvine mokytojų atranka, visuomenės suinteresuotų veiksnių įtraukimu į švietimo kultūrinimo darbą ir tinkamu mokyklinių programų sutvarkymu.— Atitaisant istorines mūsų tautos klaidas ir pergalint tautinio mūsų pobūdžio trūkumus, nemažiau yra svarbu tuo pačiu laiku siekti kultūros viršūnių ir rikiuotis pagal kultūringąsias Europos tautas.* Kultūrinis mūsų tautos atsilikimas, kuris jau ne kartą buvo minėtas, yra didelė mūsų nelaimė, kuri gresia kiekvienu momentu naujais pavojais, nesant galimybės mūsų tautai tinkamai išvystyti kultūrinį apsiginklavimą prieš svetimų gaivalų veržimąsi į tautinį mūsų gyvenimą ir sėkmingai išlaikyti tarptautines varžytynes.

Šitas tautinės gyvybės klausimas iki šiolei nėra pakankamai įsisąmonintas net vadovaujančiose mūsų visuomenės sferose, iš kur, rodos, turėtų eiti energinga iniciatyva ir sugestyvinis raginimas visomis priemonėmis kuo smarkiausiu tempu, kitaip tariant, vajaus tvarkoje, išvystyti kultūrinimo darbą mūsų visuomenėje. Keli pavyzdžiai gali iškalbingai pavaizduoti mūsų dabartinės inteligentijos nusistatymą šitame lietuvių kultūros kėlimo klausime.

Ryšyje su Vytauto Didžiojo metais prof. M. Biržiškos buvo keltas Lietuvos kultūros akademijos klausimas. Iniciatoriaus sumanymu, Kultūros akademija tarp kitų savo uždavinių turėtų suintensyvinti ir išplėsti kultūros darbą Lietuvoje. Savo laiku mums teko, tiesa, atsitiktinai, atkreipti į šitą sumanymą mūsų visuomenės dėmesį (žr. straipsnį „Lietuva politinės geografijos šviesoje") ir pažymėti, kad sumanymo klausimas daro elementarinį kultūrinį egzaminą mūsų šviesuomenei. Ar ši išlaikė iš tikrųjų šitą egzaminą? Nelaimei, atsakymas turi būti neigiamas.

Mūsų šviesuomenės vadovaujantieji elementai neparodė iškeltuoju klausimu nei kūrybinės iniciatyvos, nei

energingo pasiryžimo palaikyti garbingą prof. M. Biržiškos sumanymą. Kaip paprastai esti, kai tenka paremti gera idėja ir patobulinti projektas, mūsų šviesuomenė laikėsi sumanymo atžvilgiu visai pasyviai su sau tinkamu nevaisingu skepticizmu, o tautininkų oficiozas apvainikavo šį nusistatymą šviesuomenės elito įtarimu, kad esą norima pasipelnyti gerai apmokamų sinekūrų sudarymu. Štai tipiška mūsų kultūrinio obskurantizmo apraiška.

Ne mažiau reikšmingas yra ir kitas, naujesnis pavyzdys, liečiąs mūsų šviesuomenės tam tikros dalies nusistatymą katalikų universiteto klausimu. Kai paaiškėjo, kad katalikų visuomenės interesai nėra laiduoti reformuotame valstybiniame universitete net to minimumo ribose, kuris buvo nustatytas Steigiamajame seime kompromisiniu įvairių politinių grupių susitarimu, katalikai visai natūraliai turėjo susirūpinti savo universiteto klausimu. Rodos, kultūros atžvilgiu reikėtų džiaugtis, kad gausingiausia ir reikšmingiausia lietuvių visuomenės dalis nori įsigyti savą aukštąją mokyklą, kuri padėtų jai sąmonėti ir kultūrėti ir jau tuo pačiu kelti kultūrą Lietuvos visuomenėje, nekalbant apie sveiką aukštųjų mokyklų rivalizaciją mokslinėje kūryboje. Taip, rodos, turėtų būti, jei mūsų šviesuomenei būtų pažįstamas elementarinės tolerancijos jausmas.

Tuo tarpu atsirado mūsų šviesuomenėje apsčiai žmonių, kurie ėmė atkakliai pulti katalikiškojo universiteto idėją. Pavyzdžiui, užteko katalikiškojo universiteto sumanytojams būti ne „Lietuvos aido" pažiūrų išpažintojais, kad šis įsikandęs pradėtų vartoti „katalikiškųjų lašinių", „katalikiškosios komercijos" ir kitus panašius argumentus, gal tinkančius „Šaipokui", bet nepritinkančius tikriems inteligentams, kurie net kovoje privalo suprasti priešininko idėjinį nusistatymą. Mūsų vadinamosios inteligentijos siaurumas pasireiškė šiuo atveju su tinkamu sau ryškumu. Štai antras mūsų kultūrinio obskurantizmo pavyzdys.

Kas daryti, kad mūsų kultūrėjimas imtų eiti spartesniu žingsniu ir kad kultūrinis mūsų atsilikimas galėtų būti kuo veikiausiai nuveiktas? Tikriausiai šitokiai kultūrinei pažangai priemonė yra atitinkamas intensyvus naujų mūsų kartų kultūrinimas. Aišku savaime, kad *tik naujos kartos, tinkamai išauklėtos ir išlavintos, galės užpildyti kultūrines*

mūsų spragas ir sudaryti naują kultūringesnę visuomenę. Bet, kaip žinome, naujų kartų kultūrėjimas yra priežastingame sąryšyje su visuomenės kultūros padėtimi. Šiai padėčiai esant menkai, sunku tikėtis, kad naujų kartų kultūrinė pažanga eitų smarkiu žingsniu. Žodžiu tariant, kultūrėjimo tempas yra kartais fatališkai lėtas dėl tautos pobūdžio ypatybių ir visuomenės kultūros stovio.

Ir vis dėlto *yra priemonė forsuoti kultūrinę visuomenės pažangą, bent tam tikrame laipsnyje. Tai yra griežta ir tikslinga mokytojų atranka ir jų aukštai kvalifikuotas pasiruošimas planingam intensyvaus kultūrinimo darbui.* Pakelti kultūrinis mokytojų lygmalas yra lengviau, negu pakelti visos visuomenės kultūringumas; tik paskui galima reikalauti, kad šitokie mokytojai sėkmingai dirbtų ne tik švietimo, bet ir plataus kultūrinimo darbą.

Mokytojų atranka tik tada tegali vesti prie intelektualinės ir bendros kultūros pakėlimo, kai ji yra daroma pagal objektyvinius pedagoginio ir kultūrinio aukštumo reikalavimus. Užtat, jei pagrindiniu jos kriterijumi statomas oportunistiškas ištikimumas oficialinei, tautinei ir politinei, ideologijai, ji tegali pagaminti tik mokytojus biurokratus, be aiškios asmenybės, drąsesnio užsimojimo ir be tikro pamėgimo aukštos savo profesijos. Tokie mokytojai gali tik pagilinti tautinio mūsų pobūdžio trūkumus, bet savo auklėtiniuose jie neišvystys nei energingo aktyvumo, nei nepriklausomumo jausmo, nei drąsesnės iniciatyvos, nei savarankiško organizacinio sugebėjimo.

Pas mus kaip tik einama šita nelemta mokytojų atrinkimo linkme. Yra žinoma visa eilė atsitikimų, kai gabūs mokytojai pedagogai yra keliami iš vietos į vietą, spaudžiami materialiai ir moraliai ir net atleidžiami visiškai nuo savo pareigų už visuomeninį katalikiškąjį veiklumą, už nesilenkimą su oportunistišku nusižeminimu oficialinei ideologijai politikos srityje ir už kitus tariamuosius nusižengimus, kuriuos dargi yra pašaukti konstatuoti nevieši ir neatsakingi ištikimumo priežiūros organai. Tuo pačiu laiku, kai šitaip yra defavorizuojami mokytojų savarankiškumas ir nepriklausomas mąstymo būdas, labai vidutiniškų, o kartais ir menkų gabumų oportunistai gauna gerą tarnybinę eigą ir tampa mokyklinio gyvenimo lėmėjais. Suprantama savaime, kad tokiose aplinkybėse ne tik

negalima tikėtis, kad mokyklos būtų spartesnės kultūrinės pažangos židiniai, bet reik dar labai abejoti, ar mokytojų atranka eina sėkmingai. Žodžiu tariant, mokytojų atrankos klausimas pas mus yra tvarkomas būdu, priešingu greito kultūrėjimo reikalavimams.

Tas pats reik pasakyti ir apie mūsų mokyklų tvarkymo linkmę. Taip dar neseniai su visu atšiaurumu pasireiškusi tendencija valstybinti privatines mokyklas ir jas tvarkyti pagal vieną centre nustatytą kurpalį iš tikrųjų apreiškė palinkimą matyti privatinėje švietimo iniciatyvoje vien tik „kramolos" šaltinį ir monopolizuoti mokyklas biurokratinėje centralizacijoje. Tuo tarpu toks švietimo politikos užsimojimas nežada sparčios kultūrinės pažangos mokyklų tobulinime ir jų kultūrinio pašaukimo realizavime. Jei išviršiniame išsivystyme ir matyti tokių teigiamųjų apraiškų kaip visuotinio privalomo mokymo įvedimas ir specialinių mokyklų tinklo praplėtimas, tai vis dėlto išvidinėse švietimo tendencijose yra dalykų, kurie sužadina rimtų abejonių dėl pasirinktos švietimo linijos tikrumo.

Būtent, pagrindinis dabartinės švietimo politikos trūkumas yra tas, kad ji slopina visuomenės iniciatyvą švietimo dalykuose, suvienodina švietimo tipus pagal biurokratiškai nustatytus modelius, pašalina iš mokyklų gyvenimo laisvą lenktyniavimą už pedagoginę ir kultūrinę pažangą ir šiaip jau neduoda galimybės švietimo srityje pasireikšti tiems veiksniams, kurie yra labiausiai, būtent iš savo prigimties ir pašaukimo, suinteresuoti naujų kartų auklėjimu, lavinimu ir apskritai kultūrinimu. Žodžiu tariant, dabartinė mūsų švietimo linkmė neatitinka giliausių mūsų kultūrinės pažangos reikalavimų.

Šioje vietoje per toli mus nuvestų noras nustatyti gaires racionaliai švietimo politikai, mokyklų organizacijai ir mokyklinėms programoms. Tai tenka mums daryti kitokiose aplinkybėse ir specialesniuose raštuose. Čia bus nebent ne pro šalį bendrai pažymėjus, kad *mūsų tautinės gyvybės aliarmiškai reikalaujama spartesnė kultūrinė pažanga tik tada tegalės būti sėkmingiau realizuojama, jei, pirma, mokytojų atranka ir tobulinimas bus vykdomas pagal objektyvinius pedagoginio ir kultūrinio pašaukimo reikalavimus, antra, jei bus atsisakyta nuo mokyklų mo-*

nopolizavimo tendencijos su jos palinkimu į biurokratišką centralizaciją, trečia, jei į švietimo darbą bus plačiai prileisti suinteresuoti iš prigimties ir pašaukimo veiksniai, ir ketvirta, jei mokyklų programos realizuos ne vieną kurią vienašališką pedagoginę tendenciją, bet pilnutinio ugdymo reikalavimus.

2. *Tautinio lietuvių pašaukimo vykdymas*

Išvystymas savo tautinių ir kultūrinių galimybių iki aukščiausio laipsnio ir atsiekimas tokiu būdu kultūros viršūnių yra pirmutinė sąlyga tautos promocijai į nacijos rangą. Kultūriškai atsilikusi tauta negali juk pretenduoti į nacijos titulą.

Antra svarbi sąlyga tam pačiam tikslui atsiekti yra tautai savo pašaukimo vykdymas. Kiekviena tauta turi savo pašaukimą pagal tautinio savo gyvenimo ypatybes. *Pašaukimas ir yra ne kas kita, kaip palinkimas į tam tikrus uždavinius, pareinąs iš prigimties ypatybių.* Tokiu būdu prigimties ypatingumas nulemia uždavinių skirtingumą. Įvairios tautos realizuoja žmonijoje įvairius pašaukimus, ir šis jų skirtingumas sudaro tikrą jų vertingumą visai žmonijai. Tauta be aiškaus pašaukimo ir tuo pačiu be specialių visuotinai vertingų uždavinių nepasižymi ryškiu tautiniu veidu ir todėl taip pat negali įgauti nacijos vardo. Kaipgi stovi klausimas su specialiu lietuvių tautos pašaukimu?

a. *Privalomas sąmoningas nusistatymas tautinio savo pašaukimo atžvilgiu.* Retai kada tautos yra visai sąmoningos savo tautinio pašaukimo klausime, nors susipratimas šituo atžvilgiu reiškia jau savo pašaukimo realizavimo suintensyvinimą. Pigu yra konstatuoti, kad ir mūsų tauta toli gražu nepakankamą turi supratimą apie tautinį savo pašaukimą tautų šeimoje, nors šis pašaukimas, kaip ne kartą buvo pažymima, yra labai reikšmingas ir garbingas. *Lietuvių tautos susipratimas savo pašaukimo klausime ir yra svarbus reikalas jos žengime nacijos linkui.* Kaip žinome, limitrofinis Lietuvos krašto pobūdis ir lietuvių isto-

rijos bei gyvenimo prisisunkimas įvairiomis kultūrinėmis įtakomis yra nulėmę sintetinį mūsų kultūrinės linkmės pobūdį. Nesusiprasdami mes galime kartais eiti priešinga linkme ir iš tikrųjų dažnai taip darome, bet tai dar neanuliuoja mūsų tautinio pašaukimo sintetinių ypatybių. Bet jei mes panorėsime įsisąmoninti lietuvių tautos istorinį išsivystymą ne vieno kurio luomo akimis ir kai mes panorėsime įžvelgti mūsų krašto perspektyvas tarptautinių santykių šviesoje, mes neišvengiamai turėsime prieiti išvadą, kad *sintetinis tautinės mūsų civilizacijos idealas ne tik sudaro garbę mūsų tautai, bet ir yra jai gyvybės sąlyga.*

Taip dalykams stovint, *lietuvių šviesuomenė turi pareigą ypatingai susidomėti savotišku lietuvių tautos pašaukimu ir padaryti iš jo išvadas savo kultūriniam nusistatymui ir kūrybinei linijai.* Čia ir kyla klausimas, kokiais konkretesniais bruožais turi reikštis tautinio mūsų pašaukimo supratimas.

b. *Politinis Lietuvos valstybės pašaukimas tarnauti tarptautinės pusiausvyros reikalams ir tuo laiduoti nepriklausomą savo buvimą.* Trumpai formuluojant tautinį mūsų pašaukimą, reik pasakyti, kad geografinė mūsų padėtis Vakarų ir Rytų Europos slenkstyje ir istorinio išsivystymo aplinkybės pastatė mus prieš reikalą ieškoti dviejų pasaulių pusiausvyros ir į šią atremti mūsų gyvybės centrą. Mūsų teritorijoje susirėmė germanų ir slavų rasės, ir kiekvienos veržimasis į priekį gresia mūsų tautinei gyvybei išgaišinimo pavojumi. Be to, pats slavų pasaulis pasidalijo į dvi dalis, kurios ėmė tarp savęs rivalizuoti savo ekspansijoje į Lietuvą: tokiu būdu yra kilęs „lietuviškas" ginčas tarp lenkų ir rusų, iš kurių ir vieni, ir antri stengėsi šiaip ar taip, vienu ar kitu laiku dominuoti Lietuvoje.

Šitame komplikuotame santykiavime, susidariusiame dėl Lietuvos objekto tarp germanų ir slavų pasaulių, o paskui tarp lenkų ir rusų slavų pasaulio viduje, bendru dalyku yra tas faktas, kad čia šiaip ar taip susiduria du pasaulinės reikšmės gaivalu: Rytų ir Vakarų dvasios, kovojančios už viešpatavimą Lietuvos valstybės plote. Tokiose aplinkybėse *tik kovojančių gaivalų pusiausvyra, sudaryta su buferinės Lietuvos valstybės pagalba, gali lai-*

duoti lietuvių tautai nepriklausomą gyvavimą ir tautinį bei kultūrinį išsivystymą. Tiek germanų veržimasis į rytus, tiek slavų slinkimas į vakarus, tiek lenkų ar rusų hegemonija slavų pasaulyje gresia Lietuvai nepriklausomumo praradimu ir tautinio gyvavimo sutramdymu.

Iš čia jau galima padaryti išvadą, kad *vienašališkas pašlijimas į vieną kurią pusę, vokiečių, lenkų ar rusų, būtų mums išsilenkimu iš tos racionalios linkmės, kuri viena tik galėtų laiduoti tautinės mūsų gyvybės išlaikymą.* Žodžiu tariant, limitrofinis mūsų krašto pobūdis nulemia buferinį mūsų valstybės paskyrimą, nes mūsų tautai yra gyvybės klausimas neutralizuoti kaimynų rivalizaciją dėl Lietuvos objekto tarptautinės pusiausvyros stoviu.

Bet iš kitos pusės, tautinė mūsų politika negali būti suinteresuota, kad vienas kuris tarptautinės rivalizacijos dalyvis būtų visai pašalintas iš politinės vaidyklos kaipo reali pajėga. Tasai politinis menas, kuris visai atitiktų tautinį mūsų pašaukimą, ir turėtų sugebėti suinteresuoti nepriklausomos buferinės Lietuvos valstybės buvimu kiekvieną dalyvį tarptautinės rivalizacijos dėl Lietuvos objekto. To reikalauja ne tik realinis politikos supratimas, bet mūsų tikrai tautiškos politikos koncepcija. Tokiu būdu gyvastingų Lietuvos valstybės reikalų apsaugojimas sutartų visai gerai su jos pašaukimu tarnauti tarptautinės pusiausvyros reikalams.

Iš to, kas pasakyta, galima jau išvesti principiali tautiškos mūsų politikos linija tarptautinėje plotmėje: mūsų *diplomatai, kurie turėtų ruošti Lietuvai garbingą vietą kultūringų nacijų šeimoje, tik tada vaisingai atstovaus tautiniams mūsų reikalams, kai juos derins su tarptautinės tarnybos uždaviniais.* Štai principas, nuo kurio neturėtų nutolti savo akcijoje joks mūsų politikas diplomatas.

c. *Kultūrinis lietuvių tautos pašaukimas kurti savo individualybės lytyse pilnutinę Rytų ir Vakarų pasaulio sintezę ir tuo laiduoti tautinį ir kultūrinį savo nepriklausomumą.* Šalia politinės pusiausvyros, realizuojamos tarptautinėje plotmėje, ne mažiau svarbi yra kultūrinė tų įvairių svetimų laimėjimų sintezė, kurie šiaip ar taip skverbiasi į tautinį mūsų gyvenimą. Iš tikrųjų tenka net konstatuoti, kad tai, kas yra sintezė kultūros srityje, atitinka savo

prasme politinės srities pusiausvyrą. Kultūrinė sintezė išplečia pusiausvyrą į dvasinio gyvenimą plotą ir tuo pačiu patiesia tvirtesnį pagrindą politinei pusiausvyrai.

Sintetizuodami tautinės savo kultūros lytyse tas kultūrines įtakas ir kultūrinius laimėjimus, kurie mums ateidavo ir ateina per ir iš rusų, lenkų ir vokiečių, mes iš tikrųjų dedame sintezėn dviejų pasaulių, Rytų ir Vakarų, pradus, nes vieni iš jų labiau priklauso Rytų, kiti — Vakarų pasauliui. Galutinėje tad sąskaitoje *tautinis mūsų pašaukimas reikalauja sudaryti pilnutinę rytiškos ir vakariškos kultūros sintezę tautinės mūsų civilizacijos lytyse.*

Sintezė anaiptol nereiškia mechaninės kompiliacijos, kuri su visišku pasyvumu ir be kūrybinės dvasios deda krūvon heterogeninius kultūrinius pradus. Toks kultūrinės sintezės supratimas būtų gana bergždžias ir, kas svarbiausia, jis grėstų mūsų tautai individualybės praradimu. Kaip jau buvo anksčiau pažymėta, tauta svetimus kultūrinius laimėjimus privalo kūrybiškai asimiliuoti, t. y. aktyviai ir su savarankiškąja iniciatyva juos suderinti su savo tautiniu savotiškumu. Taigi *ne vergiškas eklektizmas, bet gyva kūrybinė sintezė tautiškos kultūros lytyse turi būti siekiama mūsų tautos pastangomis, jei norima eiti jos pašaukimo keliu.*

Lygiai kaip ir serviliškas eklektizmas, mūsų tautinio pašaukimo neatitinka ir kultūrinis pašlijimas į vienus kuriuos mūsų kaimynus. Ankstybame mūsų istorijos periode mūsų tauta pasyviai buvo palinkusi rusų įtakai, ir tuomet prasidėjo pirmas kultūrinis tautinis suskilimas tarp mūsų šviesuomenės ir liaudies. Vėliau, viduriniame mūsų istorijos periode, mūsų tauta taip pat pasyviai pasidavė lenkų kultūrinei įtakai ir, pasisukusi iš pasyvesnių Rytų į aktyvesnius Vakarus, dar labiau pagilino savo šviesuomenės ir liaudies suskilimą. Paskutiniais laikais, jau įvykus tautiniam ir valstybiniam mūsų tautos atgimimui, mes pasiduodame per daug pasyviai ir nekritiškai vokiečių kultūros įtakai, kuri gresia mums ne mažesniais pavojais, kaip ankstybesnės kultūrinės rusų ir lenkų įtakos, nes sykiu su vokiečių kultūra eina sistemingai suorganizuota ir biologiniu vokiečių gaivalu galinga germanizmo ekspansija. Kiekvienas kultūrinis vienašališkumas, naudin-

gas vienam iš suminėtų mūsų kaimynų, sykiu yra nesuderinamas nei su mūsų tautos kultūriniu pašaukimu, nei su gyvastingais jos interesais.

Dar vienu atžvilgiu mums yra neišvengiama eiti pilnutinės kultūrinės sintezės linkme: savo teritorijoje mes turime elementų, nutautusių vieno ar kito mūsų kaimyno naudai. Juos galima su visu iškalbingumu raginti atsisakyti nuo pasisavintos svetimos kultūros vienašališkumo tik tada, jei vietoje šio lietuvių tauta įstengia patiekti jiems ką nors didesnio ir vertingesnio, kur teigiamieji pasisavintų kultūrų pradai turi savo organišką vietą. Kitaip visi paraginimai ir įtikrinėjimai nutautusių mūsų elementų bus bergždi ir neatsieks savo tikslo.

Taigi mūsų šviesuomenė, norinti vesti mūsų tautą nacijos keliais ir sykiu apsaugoti kultūrinius ir tautinius mūsų interesus, privalo sąmoningai, kiek ir kaip galėdama, tarnauti plačios kultūrinės sintezės tikslams. *Kaip mūsų politikams diplomatams privalu siekti tarptautinės pusiausvyros ir laiduoti buferinės mūsų valstybės pastovumą, taip lygiai mūsų inteligentai kūrėjai turi siekti plačios kultūrinės sintezės mūsų tautybės lytyse ir tuo pačiu apsaugoti mūsų tautybę nuo vienašališkų nutautinančių įtakų.*

d. *Naujų kartų auklėjimas politinės pusiausvyros ir kultūrinio sintetizmo nuotaikoje.* Savaime suprantama, kad mūsų tautinio pašaukimo įsisąmoninimas plačioje visuomenėje tik tada bus gilus ir tikrai vaisingas, kai naujos kartos bus atitinkamai auklėjamos. Būtent, *naujos mūsų kartos turėtų būti sąmoningai auklėjamos politinės pusiausvyros ir kultūrinio sintetizmo nuotaikoje.* Mes turime giliai suprasti, kad atlaikyti tautinį savo nepriklausomumą ir patenkinti visai teisėtas tautines ir kultūrines aspiracijas mes tegalėsime vien su pagalba plačiai išvystytos teisės sąmonės, tarptautinės konjunktūros supratimo ir sintetinės kultūrinės kūrybos. Šita linkme turėtų būti vedamos naujos mūsų kartos, kad jų pasiruošimas tautiniam mūsų pašaukimui realizuoti būtų iš tikro pakankamai išdavus.

Šitame mūsų naujųjų kartų ruošime tautiniam pašaukimui keletas faktų turėtų būti sugestionuojama su ypatin-

gu uolumu. Visų pirma, reikėtų kreipti mūsų naujų kartų dėmesys į limitrofinį mūsų krašto pobūdį, kuris uždeda kraštui tam tikrą antspaudą ir suteikia krašto politikai ir kultūrai atitinkamos linkmės. Antra, būtų svarbu joms įsisąmoninti faktas, kad iš limitrofinio mūsų krašto pobūdžio nuosekliai eina buferinis mūsų valstybės pobūdis, kuris reikalauja atspariai neutralaus nusistatymo į visus savo kaimynus, žinoma, kiek nieks jų neįžeidžia gyvastingų mūsų tautos ar valstybės interesų. Trečia, būtų labai savo vietoje tiksliai joms išaiškinti sintetinį tautinės mūsų kultūros pobūdį, kuris duoda galimybės suderinti tautinį mūsų savotiškumą su visuotinai reikšmingais Rytų ir Vakarų pasaulių laimėjimais. Ketvirta, labai būtų pravartu įdiegti į jų sąmonę supratimą reikalo bendrauti su mūsų krašto tautinėmis mažumomis, kurių daugumas kad ir yra negarbingai atskilęs nuo tautinio mūsų kamieno, bet vis dėlto sykiu turi ir formalinę teisę laisvai apsispręsti tautybės klausime, ir realią pareigą dalyvauti kultūrinėje mūsų krašto kūryboje.

Štai svarbesnės idėjos, kurios turi būti padėtos į nacionalinį naujų mūsų kartų auklėjimą, kiek jos privalo būti ruošiamos tautinio mūsų pašaukimo reikalams.

3. *Aktyvus ir kuriamasis dalyvavimas universalių žmonijos problemų sprendime*

Tautinio pašaukimo realizavimas turi visados visuotinės reikšmės visai žmonijai, nes tautinis pašaukimas apsprendžia tuos visuotinai reikšmingus uždavinius, į kuriuos tauta linksta dėl savo prigimties ypatybių. Bet suprantama, kad šitie tautinio pašaukimo uždaviniai toli gražu neišsemia visų kultūrinių uždavinių, kurių gali turėti ir kuriuos privalo spręsti tauta anttautiniu mastu. Tautinis pašaukimas iš tikrųjų yra jau anttautinis uždavinys, nes jis yra visuotinai reikšmingas kultūriniu savo turiniu, nors ir yra labai intymiai susijęs su pašauktosios tautos interesais. Bet iš nacijos yra reikalaujama, kad ji ne tik vykdytų tautinį savo pašaukimą, bet ir šiaip jau dalyvautų aktyviai ir sumaniai anttautinių kultūrinių žmonijos uždavinių sprendime. Į šitą svarbų darbą privalo kuo veikiau-

siai ir kuo sėkmingiausiai užsiangažuoti ir lietuvių tauta, jei mes norime, kad ji ilgainiui įgautų nacijos titulą.

a. *Stiprinimas tautinėje kūryboje funkcionalinio sąryšio tarp individualinės tautinės lyties ir universalinio turinio.* Einant anttautinių kultūrinių uždavinių sprendimo linkme, svarbu, visų pirma, stiprinti funkcionalinį sąryšį tarp individualinės tautinės mūsų lyties ir universalinio turinio. Tai reiškia, kad *kiekvienu atveju, kai mūsų inteligentams kūrėjams tenka dirbti kultūros darbą, privalu rūpintis, kad tautinė lytis nebūtų sau-tikslas, bet tik tobula universalinio, arba visuotinai reikšmingo, turinio nešėja, nes tik tokiu atveju tautinė lytis įgauna tikro reikšmingumo.* Yra lygiai nenormalu ir tai, kad tobula tautinė lytis nereiškia universalinio turinio, ir tai, kad universalinis turinys nesireiškia tobula tautine lytimi. Nacijos kaip tik tuo ir pasižymi, kad jos sugeba derinti tobulą tautinę lytį su visuotinai reikšmingu turiniu.

Jei tautinio pašaukimo realizavime šiaip ar taip gali dalyvauti visi tautos inteligentai, tai anttautinių uždavinių sprendime tegali dalyvauti tik rinktiniai inteligentai, arba elitas, nes tautinis pašaukimas stato uždavinius tautos kolektyvui, tuo tarpu kad anttautiniai kultūriniai uždaviniai yra individualinių pastangų dalykas. Pavyzdžiui, sintetinis kultūrinis nusiteikimas privalo persunkti visą mūsų tautą, tuo tarpu kad žmogiškosios kūrybos viršūnių tegali siekti tik išimtinai apdovanoti asmens kūrėjai. Šita prasme tauta gali kartais anksčiau pasireikšti anttautinių uždavinių sprendime negu savo pašaukimo vykdymu. Mūsų Čiurlionis yra iškėlęs mūsų tapybą į visuotinio reikšmingumo laipsnį, tuo tarpu kad mūsų tautinė kultūrinė sintezė negali dar niekam nei imponuoti, nei sudaryti aiškaus įspūdžio.

Taigi ėjimas nacijos linkui įpareigoja mus ne tik ieškoti ir kurti tobulą tautinę lytį, bet ir siekti visuotinai reikšmingos kūrybos, t. y. tokios, kuri turi reikšmės visai žmonijai, kadangi neša su savimi anttautinį laimėjimą. Tuo yra apsprendžiamas privalomas mūsų šviesuomenei nusistatymas kultūrinėje kūryboje; iš tokio nusistatymo, galima tikėtis, anksčiau ar vėliau turės išeiti aikštėn kul-

tūriniai laimėjimai, kurie savo reikšmingumu išsilenks iš siaurų mūsų tautos ribų.

b. *Paruošimas intelektualinio elito, kuris įstengtų su kuriamąja iniciatyva dalyvauti tarptautiniame bendradarbiavime didžiąsias žmonijos problemas sprendžiant.* Kad šviesuomenės nusistatymas kultūrinės kūrybos atžvilgiu atitiktų nacijos reikalavimus ir būtų šita prasme tikrai vaisingas, reik atitinkamai išlavinti ir išauklėti jos elitą. Būtent, *reik gabiausius tautos individus, išėjusius visus tautinės mokyklos laipsnius, komandiruoti į užsienį, kad ten jie galėtų įsigyti aukščiausių kultūrinių kvalifikacijų sykiu su tuo kūrybiniu užsimojimu, kuriuo pasižymi Europos kultūringosios nacijos.*

Reikalas komandiruoti atrinktąją šviesuomenės dalį į didžiąsias nacijas yra pateisinamas ne tik aukščiausių kvalifikacijų įsigijimo tikslu, bet ir reikalingo tarptautinio bendravimo ir bendradarbiavimo tikslais. Anttautiniai kultūriniai uždaviniai niekados nėra sprendžiami atskirose tautose visai izoliuotu būdu. Visuotinai reikšmingų kultūrinių problemų išsprendimas paprastai paruošiamas atitinkamu tarptautiniu bendradarbiavimu, kuris tik tada gali būti tikrai vaisingas, kai atskirų tautų žmonės yra paruošti jam visai gerai.

Šiuo metu mūsų įėjimas į kultūringų nacijų tarpą, kad ir paprastų stebėtojų rolėje, yra labai apsunkintas neturėjimu pasiruošusių žmonių tarptautiniam kultūriniam bendravimui. Kol šitas mūsų šviesuomenės trūkumas bus neužpildytas, tol ne tik bus nesėkmingas mūsų tarptautinis bendravimas, bet nuo to kentės taip pat politiniai ir kultūriniai mūsų tautos reikalai. *Naujos gerai kvalifikuotų mūsų inteligentų kartos turi būti tinkamai paruoštos aktyviam ir garbingam dalyvavimui tarptautiniuose kongresuose bei konferencijose ir palaikymui nuolatinių santykių su užsienio intelektualiniu elitu, kad tokiu būdu susidarytų pakankamas kadras žmonių, įstengiančių vertingai reprezentuoti mūsų tautą kitų tautų šeimoje ir kuriamai dalyvauti kultūriniame visos žmonijos užsimojime.*

Planingai ir objektyviai parinktas užsienio studijoms intelektualinis elitas, pirma tinkamai paruoštas savo krašte, gali ir privalo ilgainiui tapti tautai tuo keltuvu, kuris

sugeba iškelti tautą iš tautinių interesų lygumos į anttautinių visos žmonijos uždavinių aukštumą. Negalime ir mes apie tai pamiršti norėdami anksčiau ar vėliau atsidurti šitoje aukštumoje.

Lietuvių tautos ugdymo organizacijos klausimas

Aprėpiant vienu žvilgiu nusakytųjų lietuvių tautos ugdymo uždavinių visetą, tenka įsitikrinti, kad jų daugumas įeina į Švietimo ministerijos kompetenciją. Tačiau realizuoti juos visus viena Švietimo ministerija neįstengia dėl kelių priežasčių: pirma, pagal įsigyvenusias tradicijas ji pakankamai turi rūpesčio su naujų kartų ugdymu; antra, jos darbas įprastu būdu eina labiausiai intelektualinio švietimo linkme; trečia, apskritai tautos ugdymo uždaviniai negali būti realizuoti vienomis tik vyriausybės pastangomis be aktyvaus ir sąmoningo visuomenės dalyvavimo šitame darbe: kaip auklėjimas nėra pakankamai sėkmingas, jei jis nėra atbaigiamas savarankiškuoju auklėjimusi iš auklėtinio pusės, taip lygiai tautos ugdymas niekados negali būti tikrai vaisingas be laisvos jos iniciatyvos ugdymosi dalykuose.

Daugiau gyvybės ir kontakto su kultūrinėmis visuomenės pajėgomis galėtų įnešti į Švietimo ministeriją neseniai Katalikų mokytojų sąjungos pasiūlytas Švietimo rūmų arba net Švietimo tarybos steigimas; šitoks patariamasis Švietimo ministerijos organas galėtų būti tikrai naudingas vien su sąlyga, kad jis būtų tinkamai sudarytas. Tačiau ir to toli gražu nepakaktų norint suintensyvinti mūsų tautos ugdymo darbą ir suteikti mūsų kultūrėjimui vajinį tempą. Juk tie dalykai pareina taip pat ir nuo vidaus ir užsienio politikos, nuo įstatymų leidimo linkmės, nuo ekonominio mūsų išsivystymo, nuo kultūrinių ir visuomeninių mūsų organizacijų akcijos ir kitų veiksnių, kurie šiaip ar taip dalyvauja tautos ugdymo darbe. Tai iš tikrųjų yra labai įvairių veiksnių kooperavimas vienam dideliam tikslui, kuris turėtų jų akciją derinti ir vesti tautą į šviesesnę ateitį.

Jei dabar pasistatytume klausimą, kokia įstaiga ga-

lėtų pasiimti ant savęs tautos ugdymo problemos tyrinėjimą, atitinkamo darbo projektavimą bei planavimą, šito darbo stūmimą ir rėmimą, tai turėtume pasakyti, kad tokia įstaiga negalėtų būti joks biurokratinis organas, neturįs pakankamai kuriamosios iniciatyvos ir plačios kompetencijos. Tokia įstaiga tegalėtų būti vien Lietuvos kultūros akademija, bendrai suprantama taip, kaip ji buvo pasiūlyta prof. M. Biržiškos. Dėl jo projekto detalių galima kelti abejonių ir patį projektą praktinėje jo dalyje keisti gana radikaliai, bet pats sumanymas buvo labai vykęs jau todėl, kad jis organingai jungė Mokslo akademiją, Kultūros draugiją ir Kultūros fondą vienoje įstaigoje, kuri turėtų intensyviai dirbti tautos ugdymo darbą.

Mūsų visuomenė, neišskiriant iš jos ir valdančiųjų sferų, palaidojo šitą projektą savo abejingumu, savo įtarimais ir savo nesugebėjimu, pasigavus kuriamąją idėją, kritiškai projektą svarstyti ir jį tobulinti taisytinoje dalyje. Šiuo atveju, kaip ir kitais panašiais atsitikimais, išėjo aikštėn mūsų kultūrinis bergždumas ir inertiškas nerangumas, verčiąs mus tūpčioti vietoje ir stumti nuo savęs į šalį bet kurį gyvesnį ir kūrybiškesnį darbą. Vis dėlto, jei suprasime gyvą kultūrinio vajaus reikalą mūsų tautai ir panorėsime gelbėti savo tautą nuo pavojų, kurie jai gresia dėl jos kultūrinio atsilikimo, tai turėsime vėl grįžti prie Lietuvos kultūros akademijos sumanymo. Šituo sumanymu padarytą kultūrinį egzaminą mūsų visuomenė nėra išlaikiusi; bet vargo atveju egzaminą galima išlaikyti ir su pataisa, kol grįžti prie šito sumanymo dar ne per vėlu.

Taigi bent su pataisa išlaikykime elementarinį kultūrinį egzaminą, grįždami su pasisekimu prie Lietuvos kultūros akademijos projekto!

Dešimtas skirsnis

PROF. M. DE MUNNYNCKAS APIE MŪSŲ TAUTINĘ VĖLIAVĄ

1. *Prof. M de Munnynckas ir lietuvių tauta*

Tautinė vėliava viešajame gyvenime yra atstojamasis ženklas tautai, ir jai pridera visiškoji pagarba. Bet kaip tik todėl privalu rūpintis, kad materialinis jos turinys atitiktų išsyk istorines tautos tradicijas, heraldikos taisykles ir estetikos reikalavimus. Vėliava, kuri nusižengia bent vienai iš šitų sąlygų, nėra pakankamai tobula, kad galima būtų nesirūpinti jos patobulinimu. Gerai suprastas patriotizmas reikalauja, iš vienos pusės, atiduoti prideramą pagarbą faktinai priimtai vėliavai, ogi iš antros pusės, ne tik nedraudžia, bet dargi skatina ją tobulinti, jei jos išvaizdoje arba turinyje esama ryškaus trūkumo.

Apie savo tautinę vėliavą gauname geros progos patirti nuomonę mokslininko, kuris jungia savyje visus davinius, kad jo sprendimas būtų kompetentingas bei objektyvus. Šitas mokslininkas yra Fribūro profesorius M. de Munnynckas, kuris, užklaustas einančio ten pat aukštąsias studijas kun. N. Pakalkos apie mūsų tautinę vėliavą, teikėsi atsakyti į klausimą su tokiu nuoširdžiu sąžiningumu, kuris tegali charakterizuoti sykiu rimtą mokslininką ir tikrą lietuvių tautos draugą.

Prof. M. de Munnynckas, išėjęs teologijos, filosofijos ir gamtos mokslus, yra nepaprastai plačiai išlavintas žmogus, kuris sykiu su plačia pažiūra sugeba jungti žvilgio gilumą klausimuose, kuriuos pajudina specialiu būdu. Fribūro universitete prof. M. de Munnynckas dėsto *ex professo* kosmologijos ir psichologijos kursą, o tarp savo epizodinių, laisvai nustatomų, kursų turi estetiką, prie kurios su ypatingu pamėgimu grįžta kas treti metai. Iš čia galime jau matyti, jog gerbiamojo profesoriaus sprendi-

mas apie mūsų vėliavą remiasi visu reikiamu psichologo ir esteto kompetentingumu.

Pridėsiu dar, jog, jei kas iš mokslininkų yra įgijęs teisę spręsti apie lietuvių tautinę vėliavą, tai juo yra kaip tik prof. M. de Munnynckas, kurio išbandytas palankumas lietuvių tautai ypač pasireiškė jo kalboje, pasakytoje palaiminant lietuvių studentų akademinę vėliavą Fribūre 1922 m. liepos 2 d.* Šitas mūsų tautos draugas laimina tai, ką esame pasiekę kovoje už tautinį mūsų nepriklausomumą, ir sykiu ragina mus nuolatos siekti toliau — į aukštųjų idealų sritį. Dar kartą turime panašiai suprantamo palankumo įrodymą žemiau spausdinamame jo laiške kun. N. Pakalkai. Supratę gerbiamojo profesoriaus motyvus, negalėsime netarti jam iš dėkingos širdies mūsų lietuviškąjį ačiū.

2. *Jo ekspertizė mūsų vėliavos klausimu*

1923 XI 28

Mano brangus Pakalka,

Tamsta klausi mano nuomonės apie lietuvių vėliavą. Spėju, jog ji yra tiksliai nustatyta krašto konstitucija; tad mums telieka prieš ją nusilenkti. Bet kadangi Tamsta statai klausimą, spėju taip pat, jog nesama vienos tik nuomonės apie parinktąją vėliavą. Tai leidžia man išsitarti visai laisvai, ir Tamsta žinai, kad tai aš darau su visiška pagarba, kurią iš tikro jaučiu Tamstos tėvynei.

Paprastai vėliavos spalvos yra parenkamos dėl kokio nors sumetimo. Geriausias parinkimas yra visuomet tasai, kuris yra tradicinės krašto heraldikos įkvėptas, kaipo atitinkąs priimtiems visur herbams. Privalu vengti dėti į vėliavą komplikuotų gyvų pavidalų. Vėliava turi plevėsuoti nuo vėjo, o tai iškraipo pavidalus ir kartais suteikia juokingų įspūdžių. Štai kodėl Jūs esate gerai padarę nepadėję ant savo vėliavos vyčio, kurį Jūs turite savo valstybės herbe.

Bet šitas vytis pats turi herbo spalvą, kuri yra nepaprasto gražumo. Raudonas su dvilinku aukso kryžiumi!

---

* Žr.: Romuva.— Nr. 2.

Derinys vienas iš labiausiai vykusių ir labiausiai heraldiškų. Jei būčiau turėjęs nustatyti prisikėlusios lietuvių tautos vėliavą, būčiau vien paėmęs raudoną dugną ir padėjęs ant jo šitą dvilinką kryžių. Jūs būtumėt turėję dalyką labai nepaprastą ir sykiu labai tautinį.

Tuo tarpu Jūs palaikėte tinkamesniu dalyku pridėti prie šitų dviejų spalvų dar žaliąją. Taigi Jūs turite tris spalvas, kurios gali duoti vieną iš gražiausių derinių, kokių tik galima įsivaizduoti. Deja, turiu konstatuoti, jog Jūs esate blogai jas suderinę. Jūs esate sustatę gretimai raudoną ir žalią. Tai nėra leistina nei heraldikos, nei estetikos atžvilgiais.

Klasiškoje heraldikoje niekuomet nededama greta dviejų emalijų, kaip kad yra raudona ir žalia. Yra, aiškus dalykas, išimčių, bet jos yra nedažnos ir mažai vykusios. Privalu visuomet, kiek galint, skirti emalijas kokiu nors metalu. Tad Jūs turėjote padėti geltoną spalvą *(auksas)* tarp raudonos ir žalios. Estetiniai sumetimai mus veda prie tos pačios išvados. Raudona ir žalia yra dvi papildomosios spalvos, ogi papildomosios spalvos, sustatytos greta ant vienodo dydžio plokšmių, daro skaudžiai stipraus įspūdžio, kuris išlavintiems estetiniu atžvilgiu žmonėms yra labai nemalonus. Užtat jei Jūs padėtumėt auksą (geltoną) tarp žalios ir raudonos spalvos, Jūs turėtumėt natūralų perėjimą tarp spalvų ir dargi vieną iš laimingiausių derinių, kurių tik gali būti.

Darau tad išvadą, 1) jog Jūs galėtumėt turėti puikią *(splendide)*, tikrai tautinę, neginčijamą heraldikos atžvilgiu vėliavą, paėmę raudoną dugną su dvilinku aukso kryžiumi. Kryžiaus dydžiai turėtų būti oficialiai nustatyti;

2) jei Jūs esate galutinai priėmę tris spalvas, reikėtų jas išdėstyti šitokia tvarka: žalia, geltona, raudona.

Linijų harmonija stato irgi savų reikalavimų. Šituo atžvilgiu pasakyčiau, jog, mano supratimu, visuomet yra labiau pageidautina dėti spalvos vertikaliniu būdu, t. y. vėliavakočio linkme. Padėtos horizontaliniu būdu, spalvos yra vėliavakočiui statmeninės linijos, kurios nėra labai malonios. Pageidaujamu atveju reik dėti žalią šalia vėliavakočio, paskui geltoną ir pagaliau raudona.

Tamstai gal pasirodys, jog drįstu per daug rūpintis lietuvių vėliava. Turiu tačiau dvi racijas, kurios mane

įgalioja tai daryti: visų pirma, Tamstos klausimas, kuris daro man garbę; o paskui širdingas susidomėjimas, kurio turiu Lietuvai ir šiaip jau visiems lietuvių reikalams.

Iki pasimatymo, mano brangus Pakalka. Prašau pasitikėti mano atmintimi ir mano širdingu atsidavimu.

P. M. de Munnynck

3. *Jo pasiūlymo analizė*

Kaip matome, prof. M. de Munnynckas konstatuoja mūsų vėliavoje trūkumą, kuris prasilenkia ne tik su heraldikos, bet ir su estetikos taisyklėmis. Kad mūsų vėliavos spalvos, kaip jos dabar yra išdėstytos, iš tikro nesiderina į harmoniją, gali patirti kiekvienas, kas panorėtų atidžiau susidomėti įspūdžiu, gaunamu iš spalvų sugretinimų. Jei trys spalvos sueina į sutartinę, gaunamas savaime tam tikros suderintos visumos įspūdis, arba psichologinė sintezė. Jei spalvos harmoningai nesiderina tarp savęs, visumos sintezės negaunama be tam tikros psichologinės prievartos, kuri suteikia nemalonaus bei neestetinio įspūdžio. Mūsų vėliavoje psichologinė spalvų sintezė nėra gaunama savaime, kaipo sugretintų spalvų harmonija, ir tai nemaloniai atjaučiama žmonių, turinčių išlavintą estetinį skonį.

Mūsų vėliavos fotografija suteikia tam ryškaus įrodymo. Raudona ir žalia spalva išeina fotografijoje tamsiomis juostomis, tuo tarpu kad geltona spalva iš vieno krašto duoda šviesią juostą. Aišku, jog dvi tamsios juostos griežtai persveria vieną šviesią juostą. Šitokia nesimetringa tamsių ir šviesių plokšmių disproporcija yra geras spėjimas, jog spalvų suderinime nėra reikiamos santvarkos.

Palikti šitokia vėliava neribojamai ilgam laikui, reiškia telkti patriotiniai piliečių jausmai po ženklu, kuris turi savyje disharmonijos, ir dargi auklėti naujose kartose šitie jausmai asociacijos sąryšyje su estetiniu trūkumu. Aišku savaime, jog tai tėra leistina tautai sulig tuo, kaip ji supranta kalbamą trūkumą.

Prof. M. de Munnynckas ne tik trūkumą nurodo, bet dargi aiškiai pasisako apie tai, kokia vėliava, jo suprati-

mu, geriausiai atitiktų istorines mūsų tautos tradicijas, heraldikos nuostatus ir estetikos reikalavimus. Yra tai raudonas dugnas su dvilinku aukso kryžiumi. Kokia paprasta ir sykiu laiminga idėja, būtent — panaudoti mūsų valstybinio vyčio skydas tautinei vėliavai! Juk tai reiškia simboliniu būdu pastatyti mūsų tautą po šito skydo priedanga ir padaryti iš jo mūsų tautinio tvirtumo ženklas.

Kad prof. M. de Munnynckas nėra apsirikęs apie siūlomojo simbolio tautiškumą, geriausiai įrodo faktas, jog idėja sutaria, iš vienos pusės, su Vyčio Kryžiumi, kuriuo yra apdovanojami mūsų karžygiai, o iš antros pusės, su ženklu, kurį laisvanoriai mūsų tėvynės gynėjai — šauliai — yra pasirinkę savo sąjungos simboliu.

Projektuojamos vėliavos atitikimą heraldikos ir estetikos reikalavimų pakankamai laiduoja prof. M. de Munnyncko kompetentingumas. Čia tik svarbu būtų atsižvelgt į gerbiamojo profesoriaus pasakymą, jog „kryžiaus dydžiai turėtų būti oficialiai nustatyti". Tai, tarp kitko, reiškia, jog kryžiaus dydis, jo kontūrai, įvairios spalvos plokšmių proporcija nėra abejingi dalykai estetinei vėliavos išvaizdai, ir jog todėl visa tai turėtų būti specialisto nustatyta.

Prof. de Munnynckas vis dėlto numato galimybę, kad mūsų visuomenė nepanorės atsisakyti nuo trijų parinktųjų spalvų; bet šitokiam atvejui jis konstatuoja būtiną reikalą pertvarkyti spalvų sugretinimą, būtent — padėti geltoną aukso spalvą į vidurį. Reik tačiau čia pat pridurti, jog nei tautiniai, nei praktiniai sumetimai neverčia mus pasilaikyti tris dabartines mūsų vėliavos spalvas. Nejaugi šitų spalvų derinys yra mums tautiškesnis dalykas už mūsų vyčio simbolišką skydą? Ogi iš kitos pusės, labai yra nepraktiška vartoti žalia ir geltona spalva vėliavos reikalui. Paprastai šitiedvi spalvos labai greit nublunka, nuo ko suyra reikiama spalvų harmonija. Tokia vėliava virsta nudėvėtu įkyriu skuduru, kas visai nesiderina su iškilmingu vėliavos tikslu.

Patvirtinti, kad trys kalbamos spalvos nublukusios nebesiderina į sutartinę, kun. N. Pakalka, parūpinęs mums prof. M. de Munnyncko sprendimą, teikėsi čia pat parinkti dvejetą ištraukų iš Dr. E. Brücke's veikalo „Physiologie der Farben" (Leipzig, 1887). „Kanariškai geltonos suno-

kusios citrinos spalvos sujungimas su melsvai žalia spalva yra,— sako Brücke,— mažne visų blogiausias, ir šiaip jau jos sugretinimas su įvairiais žalios spalvos laipsniavimais tebelieka menkas *. <...> Karmininė, iki spektriško raudonumo, spalva ir žalia spalva sudaro su auksu neginčijamai labai puikų trejetą. Su pigmentine geltona spalva vietoje aukso šitas trejetas atrodo dabartiniam skoniui kiek skaudus ir prasčiokiškas, ir apskritai negalima neigti, jog žalios spalvos sujungimas su geltona pats per save yra blogas ir vien raudonos spalvos pritilpimu tetampa pakenčiamas" **.

Iš visa, kas pasakyta, lengva padaryti išvadą, jog, pasiryžus patobulinti mūsų vėliavą, būtų visai tinkama priimti prof. M. de Munnyncko originalus patarimas, būtent: parinkti vėliavai raudonas dugnas ir padėti ant jo dvilinkas aukso spalvos kryžius. Pridursiu dar baigdamas, jog tuomet mūsų vėliavoje Vakarų Europos mažųjų valstybių tradicijos sutartų su tuo, ką mes nešamės iš Rytų; o tai reikštų, jog jinai būtų mums tautine vėliava giliausia to žodžio prasme.

Kaunas, 1924 m. sausio 27 d.

---

* *Brücke E.* Physiologie der Farber.— Leipzig, 1887.— S. 196.
** Ten pat.— S. 208.

LIETUVIŲ
KULTŪROS PROJEKTAS

LIETUVIŲ TAUTOS FIZIONOMIJA

I. *Tautinis lietuvių pobūdis (temperamentas) ir jo reikšmė Lietuvos istorijoje*

1. *Kas yra tautos fizionomija ir kuo ji apsireiškia?*

Kalbant apie tautos fizionomiją paprastai turima omenyje aktualus tautinio jos individualumo apsireiškimas. Tautinės fizionomijos sąvoka personifikuoja rinktinį tautos organizmą ir tarytum daro jo gyvenimą nedalinamuoju erdvėje bei laike, kas savąja prasme ir prisiartina prie tikrumos.

Aktualus tautos individualybės stovis įvyksta dažniausiai jau esant trim pamatinėms sąlygoms, būtent: pirma, kuomet pati tauta yra užlaikiusi rasinį gyvastingumą su tam tikru savitu pobūdžiu; antra, kuomet jos individualybė mažiau ar daugiau trunkančio istorinio proceso sutverta, ir trečia, kuomet joje šiuo metu gyvuoja tautinis susipratimas.

Nacionalinis tautos pobūdis apsireiškia kaipo pastovi jėga lygiai tautos istorijoje kaip ir jos dabartyje, bet jis toli gražu nesudaro nei pirmosios, nei antrosios. Ir čia, ir ten jisai tėra vienas iš daugelio veiksnių, prie kurių priguli vienlaik šalies ypatybės, geografinis jos padėjimas, istorinio išsivystymo aplinkybės, pagaliau vidujinė bei išlaukinė — visuomenės ir tarptautinio gyvenimo — konjunktūros. Tik visi šitie veiksniai drauge padaro kiekvienos tautos istoriją vienintele savo rūšyje ir jos eigoje suteikia tautai savotišką individualybę. Jei sutverta tokiu būdu tautos individualybė įgijo ir pasižymi dabartyje sąmoninguoju stengimusi prie racionalios laisvės visose tautinio gyvenimo srityse, tai, galima sakyti, tauta apreiškia nacionalinę savo fizionomiją. Pasakytuoju užbrėžiamas mūsų darbo dalykas bei tvarka.

Aktualus tautos individualybės stovis turi praktiškąją savo reikšmę tautos teisių žvilgsniu. Principialiai tautos

individualybė yra, lygiai kaip ir asmens individualybė, neliestina. Bet iš tikro ši neliestinoji tautinės individualybės teisė įgauna aktualią reikšmę tik pradedant tautai aktyviai vykinti tautinę savo fizionomiją.

Taigi kalbėti apie lietuvių tautos fizionomiją — reiškia kalbėti apie neliestinąją tautinės jos individualybės teisę. Daryti tai dabar — Didžiojo Tautų Karo metu — mums matosi esant ypač savo laiku, pirma, dėl to, kad Lietuva yra viena iš daugiausiai nukentėjusiųjų dėl šito karo tautų, ir antra, kad tas pats karas atveria naujas geresnių ateityje tautų santykių padanges. Lietuva kentėjo ir tebekenčia nuo to tarptautinės politikos krypsnio, kuris sužadino pasaulyje kruviną netikėto dydžio gaisrą, todėl kuomet visas kultūringasis pasaulis susirūpins žmonijos apsaugojimu nuo panašių katastrofų atsikartojimų per nustatymą tautose teisingesnių santykių, tai jisai tur berasti ir nelaimingos Lietuvos balsą toje balsų aidijoje, kuri lemia tobulesnį tarptautinio gyvenimo susiderinimą. Gi lietuvių tautos likimas yra šiuo žvilgsniu didžiai pamokinančiu mūsų amžiui.

2. *Lietuvių kalba ir jos likimas, kaipo tautinio lietuvių pobūdžio atspindys*

Gal niekas taip gerai neatvaizduoja tautinio lietuvių būdo, kaip jų kalba. Joje, tarsi veidrodyje, atsispindi įgimtas tautinės lietuvių dvasios turtingumas ir pagrindinis jų pobūdis. Nepaprastą lietuvių kalbos ypatybę sudaro tai, kad jos dinamika, jei taip galima išsireikšti, neatitinka josios statikos.

Didelis lietuvių kalbos archaiškumas, suartinąs ją fonetikos ir morfologijos žvilgsniais su sanskritu ir kitomis senobės kalbomis, nepaprastas jos žodyno ir formų turtingumas bei turiningumas ir taipgi garsų ištarmės savitumas ne kartą stebindavo mokytuosius kalbininkus, o garsų geografą Elisée Reclus paragino net išpasakoti tvirtinimą, kad jeigu kalbos gražumas spręstų apie tautos padėjimą tautų šeimynoje, tai lietuviai būtų gavę vietą pirmojoje Europos tautų eilėje. Bet vienlaik toji kalba, taip sakant, dinaminio išsivystymo žvilgsniu kone visame lietuvių is-

torijos bėgyje pavėluodavo prisitaikinti prie kultūrinių lietuvių tautos reikalų ir net dar dabar nevisiškai užbaigė šitą praktiškosios reikšmės procesą.

Kitaip tarus, didelis užsilaikymo konservatyvumas (statika) ir mažas savistovaus išsivystymo bei prisitaikinimo prie gyvenimo reikalų aktyvumas beveik iki paskutiniam laikui buvo pamatinėmis lietuvių kalbos ypatybėmis. Tiesa, jas sąlygojo tam tikros istorinės apystovos, tačiau, kitaip vertus, nebegalima nepastebėti, kad minėtosios lietuvių kalbos ypatybės tėra vien tautinės lietuvių dvasios objektyvacija, nes pati kalba ir yra bene svarbiausiuoju josios gaminiu. Iš čia galima jau spręsti, kad lietuvių tauta apreikšdavo, jos istorijai bėgant, didelį turiningumą ir konservatyvumą vidujiniame savo gyvenime ir mažą aktyvumą vykinime tautinės savo individualybės nuošalinėje srityje.

3. *Pamatinės lietuvių pobūdžio žymės*

Išnešusi labai tolimoje senobėje iš tautų lopšio turtingas ariškosios dvasios pirmaprades, lietuvių tauta nepaliečiamai apsaugojo jas savo vidaus pasaulyje ir nenustojo net iki šiam laikui daugelio pozityvių Rytų pobūdžio žymių. Ir šiuo žvilgsniu buvimas lietuvių tautos su savita tautine jos psichika bemaž Europos viduryje tyrinėjančiai etnografo akiai matosi kažkuo nepaprastu.

Senobės Rytų dvasia su stoišku jos ūpu bei palinkimu prie askezės, su kontempliatyviu jos gabumu bei panteistiškuoju gamtos pajautimu ir dabar net sudaro pagrindinį tautinės lietuvių pasaulėžvalgos pamatą. Lietuvis ištvarus, kantrus ir pastovus; jis viduje susitelkęs ir palinkęs daugiau prie kontempliacijos nekaip prie aktyvaus vidujinės savo esmės apreiškimo; jis stovi arti gamtos ir gyvena tikrai bendra su ja sąjausa; lietuvis sulaikus gaivalingųjų savo instinktų atžvilgiu ir net gerokai drovus, bet tuo pačiu laiku jis pasidaro iš tikro nesulaikomas ir baisus, kuomet nuošalinės aplinkybės paspiria jį išsiveržti iš paprasto nusistovėjimo ribų.

Ypatinga irgi tautinė lietuvių tvėryba. Garsiosios, pavyzdžiui, lyriškosios jų dainos pasižymi egzotiškąja Rytų

stiliaus spalva. Nuo šitų dainų per atsargią jų simboliką, per prasmingą gamtos personifikaciją ir papročių skaistumo idealizaciją dvelkia kažkoks tarsi kosminis ilgesys ir melancholingas nepasitenkinimas tikruma. Visas šitas lietuvių dainų turinio ypatybes gerai nuduoda liūdna jų melodija, slepianti savyje nesulyginti daugiau harmonijos grožybių, negu paprastai pajėgia jų apreikšti išpildymu sutvėrusi jas liaudis. Irgi charakteringa lietuviui smulkmena.

Minėtas lietuvių pobūdžio pasyvumas paprastai neleisdavo tautinei jų dvasiai apsireikšti visu savo turiniu bei galia, ir toji dvasia dažnai ir bene dažniausiai pasilikdavo neapreikštosios potencijos stovyje. Vėl pažymėsim, jog toksai lietuvių tautos stovis buvo jos istorijoje ne kartą priverstinis per ilgus laikotarpius, bet visgi negalima nekonstatuoti, jog lietuvis sulig vidujinio savo temperamento silpnai reaguoja prieš paprastus gyvenimo spausnius, bet pradeda reaguoti su tiesiog neproporcionalia jėga, kuomet išlaukiniai spausniai išsemia jo kantrumą bei ištvermę. Tuomet potenciali jo energija išsikrauna su žaibo smarkumu ir stiprumu. Šitoks pamatinis tautinio lietuvių pobūdžio dėsnis.

4. *Tautinio lietuvių pobūdžio apsireiškimas ypatingoje jųjų istorijos eigoje*

Tasai dėsnis apsireikšdavo ir apsireiškia ne tik asmeniškoje lietuvių psichikoj, bet ir istoriniame lietuvių visuomenės gyvenime. Pastaruoju žvilgsniu jis visai aiškiai numatomas dviejuose svarbiausiuose lietuvių istorijos momentuose, būtent: XI šimtmetyje, kuomet kaimynų užpuolimai sužadino lietuviuose kartu su užsilaikymo ome ir užkariaujamąją ekspansiją, ir XIX šimtmetyje, kuomet sunki svetimo viešpatavimo našta sukiršino gaivalingąjį lietuvių tautos atgimimo procesą. Pirmą kartą tautinės lietuvių dvasios reakcija prisidėjo prie sutvėrimo plačios ir galingos lietuvių valstybės, o antrą kartą panaši reakcija paspyrė lietuvius prie smarkesnės tvėrybos individualios tautos kultūros srityje.

Nors šituodu lietuvių istorijos momentu perdalytu

viens nuo antro ištisais amžiais ir jųdviejų kiekvienas pasižymi savuoju krypsniu, tačiau juodu riša organiškoji sąmazga, kitaip tariant,— vidujinė lietuvių istorijos logika. Kuomet lietuvių stengimasis prie aukštesnės tautinės kultūros per savistovią valstybinio gyvavimo formą ne tik nepasiekė kloties, bet dar nugramzdino lietuvių tautą iš pradžios svetimoje įsravoje, o paskui ir pajungimo priespaudoje,— tai nuoseklia šito istorinio prityrimo išdava pastojo lietuvių stengimasis prie nepriklausomo savitumo per individualią tautinę kultūrą.

Kultūros žvilgsniu geografinis Lietuvos padėjimas ir lietuvių istorijos aplinkybės sudarė sąlygas ypatingam išsivystymui; likimui sprendžiant, lietuvių tauta atsidūrė dviejų gaisrių pasaulio kultūrų susirėmimo sūkuryje: Rytai susiėjo su Vakarais lietuvių valstybės ribose, stengdamiesi įsigalėti lietuvių tautos individualybėje. Ačiū gi nupasakotam lietuvių pobūdžiui, Lietuva ir pastojo ta arena, ant kurios užsidegė savotiška kova tarp didžiųjų Rytų ir Vakarų dvasių, kuomet čia sustojo priešais bizantiškai rusiškoji ir lotyniškai lenkiškoji kultūros.

Tautinė Lietuvos istorija, tikrai sakant, ir yra istorija apie tai, kaip tautinė lietuvių dvasia perėjo galutinai nenugalėta per šitą dviejų pasaulinių kultūrų kovą ir, apsaugojusi savo individualybę ačiū įgimtam konservatyvumui, pradeda tverti sintezę iš dviejų priešingų kultūrų pirmapradžių. Jau šiuo žvilgsniu įdomi lietuvių istorija neabejotinai tėra vienintelė savo rūšyje.

II. *Pradžia lietuvių tautos istorijos ir lietuvių valstybės formavimosi XI ir XII šimtmetyje*

1. *Lietuvių kilmė ir pirmosios istorijos žinios apie jųjų buvimą Europoje*

Anot palyginamosios kalbotyros, seniai jau nustatyta neabejotinai, jog lietuviai priguli prie tos didžiosios tautų šeimynos, kurios nariais skaitosi graikai, romėnai, keltai, germanai, slavai ir kitos istorinės žmonijos šakos. Prie to vieni mokytieji kalbininkai suartina lietuvius su slavais,

spėliodami apie buvimą senobėje bendros pirmiems ir antriems kalbos; gi kiti priskaito lietuvius prie aisčių šakos, kuri minėtoje tautų šeimynoj užima savistoviai lygią vietą su slavų šaka. Pastaroji nuomonė suranda vis daugiau šalininkų nuo to laiko, kuomet ėmėsi stropiai tyrinėti savo kalbą patys lietuviai ir kuomet pradėta su įtampa sekti lietuvių kalboje slavų kalbų įsravos pėdsakus.

Aisčių kalbų grupę sudaro lietuvių, latvių ir senųjų prūsų kalbos, iš kurių paskutinė nustojo gyvavusi tautų istorijoje nuo galo XVII šimtmečio, kuomet prūsai, vokiečiams ant jų nuo seniai užgulus, galutinai nutauto, palikę laimėjusiems savo veldėtojams tik vardą. Lietuvių bei latvių kalbos ir šiandien patarnauja dviem artimom kilimu tautom, kuriedvi užsilaikė iki šiolei nenugalėti nežiūrint į didžiausias istorinio jųdviejų gyvenimo sunkenybes.

Pirmuosius istorijoje paminėjimus apie lietuvius kai kurie mokslininkai numato Tacito aprašymuose aisčių tautų, gyvenusiųjų, pasak jo, tais laikais Svevų jūrų pakraščiais. Tačiau šitas Tacito suartinimas aisčių su lietuviais dar teberanda priešininkų. Daugiau neabejotina skaitoma nuomonė, numatanti lietuvių probočius Galinduose ir Sudinuose, kurie, pasak Ptolemėjo, II šimtmečio Aleksandrijos geografo, gyveno tuomet Baltijos pajūryje. Kadangi galindai ir sudinai paskesnėse — XIII šimtmečio galo — žiniose iškilo kaipo prūsų šakos, tai privaloma pripažinti, jog seniausioji tikra istorijos žinia apie lietuvių buvimą Europoje pasiekia II šimtmetį. Palyginamoji kalbotyra savo skaičiavimais pasiekia daug didesnį atstumą, bet jos spekuliacijos tuo tarpu dar neišeina iš drumstų spėliojimų ribų.

2. *Priežastys, pastūmėjusios lietuvius prie istorinio gyvenimo susibėgant X ir XI šimtmečiui*

Tokiu būdu dar prieš prasidedant didžiajam tautų kilnojimuisi lietuvių tautelės, be abejo, buvo jau besirandančios Baltijos pajūryje, spėjamai, tame pačiame daikte, kame tebegyvena lietuviai su latviais ir šiuo laiku, t. y. Nemuno ir žemosios vakarų Dauguvos baseinuose. Didysis tautų kilnojimasis, matyti, labai mažai užgavo lietuvių tautelių gyvenimą, o gal net visai nepalietė jojo, pirma, to-

dėl, kad gyvenamoji šitų tautelių šalis pasirodė jam nepakeliui, būtent į šiaurę, ir antra, kad ir šiaip jau pati šalis, tankių miškų apaugta, neišbrendamų pelkių ir ežerų pripildyta ir upių įvairiais krypsniais išbraižyta, buvo nelengvai prieinama.

Šitokios topografinės šalies ypatybės suvienijo jos gyventojus sausose vietose, lyg ant salų, ir, izoliavusios ilgam laikui jųjų gyvenimą nuo svetimų įtekmių, pagamino konservatyvų savo būdu tautos tipą, ištvarų nuošalinių gamtos aplinkybių žvilgsniu, atkaklų kovoje už būvį ir giliai prisirišusį prie nusistovėjusių visuomeniškojo savo gyvenimo formų.

Todėl lietuvių tautelės buvo nežinomos ir neduodavo savo buvimą nu [...] [1] kaimynams tolei, kol pastarieji nedarė pasikėsinimų ant jų žemės, nepriklausomybės ir tikybos. Tiktai X šimtmečio pabaigoje, kuomet kaimynai pirmąkart buvo aiškiai bandę kėsintis ant šitų lietuvių gėrybių, jų gyvenimas netikėtai sukrutėjo, lyg sužadintas skruzdėlynas, ir jie subruzdėjo tokia reakcija, kurios sulig matomybių negalėjo tikėtis nepritytę lietuvių jėgos kaimynai.

Kartu su šitais apsireiškimais pradeda eiti nuo X šimtmečio pabaigos platesnės istorijos žinios apie lietuvių tauteles. Anot šitų žinių ir taipgi paskesniųjų, lietuvių tautelių išsiskirstymas Baltijos pajūryje anuo laiku buvo maždaug sekantis. Šiaurvakarinėje lietuvių teritorijos dalyje, tarp žemųjų Vyslos ir Nemuno, gyveno prūsai. Pietuose ir pietryčiuose [...] [2].

Archeologai palinkę yra tvirtinti, jog dar didesnėje senobėje lietuvių apgyventoji teritorija tęsėsi daug toliau rytų link. Tuo tarpu germanų ir slavų tautoms lietuvius stumiant ir užbrėžtoji prilygstamomis ribomis teritorija pradėjo dar istorijai atmenant pakraščiais smukti iš po lietuvių tautelių kojų.

Pirmi liko kaimynų pastūmėti jotvingiai ir prūsai. 983 metais pastarųjų žemėn praskynė kardu kelią rusų kunigaikštis Vladimiras Didysis, o 1018 metais ten pat apsilankė užpuolimu ir lenkų karalius Boleslovas Narsusis. Greit taipgi teko ir prūsams pritirti užgaunančiąją bangą iš germanų pusės.

Bet pirmuoju laiku kaimynų užpuolimai ant lietuvių tautelių nesuteikė pirmiesiems jokių pastovių išdavų. Tieji užpuolimai vien sužadino lietuvių tautelėse karingą dvasią ir patriotiškąjį prisirišimą prie tautinio savo savistovumo ir tikybos. Prūsų krašte, kame ėmė anksčiau ir stipriau veikti krikščionių misijos, stabmeldiškoji tikyba pasiekė daugiau apribotų formų ir viršujinės organizacijos. Jotvingiai, pirmieji lenkų ir rusų užpulti, apreiškė nepaprastą energiją apsigynime. Nenuveikiamas jų pastovumas ginant savo laisvę ir tėvų tikybą ir nesulaikomas jų narsumas užpuolimuose suteikė jiems garbę vienos iš narsiausių ir drąsiausių šiaurinės tų laikų Europos tautų. Šitos tautinio jų pobūdžio ypatybės neleido jiems priimti ant savęs stipresniųjų kaimynų jungo, ir jie paskiau nesiduodami kaimynų pajungimui iš dalies žlugo nelygioje kovoje ir iš dalies apleisdami gimtąją žemę išsikraustė kitų lietuvių kraštuosna.

3. *Išlaukiniai bei vidujiniai veiksniai, sąlygojusieji lietuvių valstybės formavimąsi einant XI ir XII šimtmečiui*

Nuo pradžios XIII šimtmečio lietuvių tautelės ypatingai nujaučia įsigalėjimą šalia savęs karingų teutonų ordinų, kurie pradėjo grasyti pavojum iš dviejų priešingų šalių. Įsiviešpatavusieji apie 1200 metus vakarų Dauguvos įtakoje kardanešiai nuo pat pradžios stengėsi praplėsti savo kultūros ir politikos įtekmę šalies gilumon. Jų prievartai turėjo pasiduoti dvi lietuvių tautelės: [...] [3], kuriedvi, būdami atplėšti nuo pamatinio lietuvių stuobrio ir globėjami paskui sulig vokiečių kultūros dvasios, sudarė ilgainiui latvių naciją. Antra vertus, 1228 metais liko lenkų kunigaikščio Konrado Mazoviečio pakviestas antras, Kryžeivių ordinas kovai su lietuviais-stabmeldžiais iš vakarų ir pietų šalių. Šisai ordinas ėmėsi pirm visa ko prūsų tautelės ir, vesdamas su ja sistemingą išnaikinimo kovą, pavergė sulyginti greitu laiku jos kraštą ir prirengė pamatą savo įpėdiniams galutiniam prūsų sunaikinimui XVII šimtmetyje.

Nuo 1237 metų abudu — Kardanešių ir Kryžeivių — or-

dinu susijungė ir pradėjo stengtis prie suvienijimo savo teritorijų į vieną ištisą valstybę, besitęsiančią Baltijos pajūriu. Bet čia juodu sutiko stiprų pasipriešinimą iš pusės vidurinių Lietuvos tautelių — žemaičių ir aukštaičių, kurie iki tam laikui pajėgė jau gerokai susiorganizuoti. Tuo laiku, kuomet kraštutinėms lietuvių tautelėms jau dėlei jų padėjimo lemta buvo pirmoms susiremti su kaimynais ir, kovojant už savo būvį, sulaikyti jų užpuolimus, tuo pat laiku vidurinėms lietuvių tautelėms leista buvo suvienyti tveriamąją savo spėką suorganizavimui stiprios valstybės, kuri galėtų apsaugoti nepriklausomąjį jųjų gyvavimą.

Šitas valstybės susitvėrimo būtinumas augo Lietuvoje gretimai su išlaukinio pavojaus didėjimu. Pirmieji rusų ir lenkų užpuolimai susibėgant X ir XI šimtmečiams tik sužadino lietuvius ir pasėjo tarp jų fermentavimosi sėklą. Šitas formacijos periodas tęsėsi per XI ir XII šimtmečius ir užsibaigė tik XIII šimtmetyje, kuomet teutonų ordinai pradėjo rimtai grasyti lietuvių gyvavimui. Tokiu būdu kaimynų užpuolimais sužadinti prie istorinio gyvenimo lietuviai mankštinasi ir prisiruošia prie suorganizuoto valstybės gyvenimo nuolatiniuose karuose, kurie pripildo ištisą valstybės formacijos periodą. Karas tarnauja jiems iš pradžios apsigynimo priemone, paskui pastoja savo rūšies pramone, o galop, susieinant tam tikroms aplinkybėms, virsta įrankiu lietuvių valstybės ribų praplatinimui.

Kaimynų užpuolimai buvo tik išlaukiniu veiksniu lietuvių valstybės formavimuisi. Viduriniam gi lietuvių tautelių gyvenime buvo nemaža veiksnių, aplengvinančių šitą procesą. Iš jųjų pažymėtini yra: a) pozityvus lietuvių būdas, b) stabmeldiškosios jų tikybos savitumas ir įsigalėjimas ir c) pastovus socialiai ekonominės tvarkos įsigyvenimas.

Pozityvios tautinio lietuvių pobūdžio žymės, apie kurias kalbėjau anksčiau, padėdavo stabmeldiškajai lietuvių tikybai pasikelti ant aukštesnės sulyginant doros laipsnio ir sustiprinti visuomeniškąją savo reikšmę su pagalba tvirtesnio jos susiorganizavimo. Ir nė kiek nenuostabus ir nepripuolamas yra tasai faktas, kad stabmeldžių tikybos užsilaikymas Lietuvoje iki galo XIV šimtmečio buvo surištas su aukštesniu sulyginamai doros stoviu. Šitas lietu-

vių istorijos paradoksas randa sau logikos išrišimą toje aplinkybėje, kad stabmeldžių lietuvių savitumas per patį dalyką naudojosi savo išteisinimui ir parėmimui jų doros pastovumu. Šis lietuvių doros pastovumas tarnavo gimstančiai visuomenei viltingu pagrindu, bet tuo pačiu ir stabmeldžių tikyba virsdavo būtina lietuvių visuomenės išsiplėtojimo sąlyga, kuri savo keliu *mutatis mutandis* sustiprindavo tautinį Lietuvos savotiškumą.

Nuvokimas savo, kaipo stabmeldžių, savitumo kėlė patriotizmo pajautimą tarp visų lietuvių tautelių ir ragino susivienyti apgynimui tikybinio savo savitumo nuo krikščioniškųjų tautų pasikėsinimų. Greta, matydami akivaizdoje savųjų idealų, jog tie, kurie, rodos, daugiausiai turėtų rūpintis lietuvių apkrikštijimu, t. y. teutonų ordinai, nepasižymi doros aukštumu jokiais žvilgsniais, lietuviai tik įgaudavo didesnį įkvėpimą prie garbingos kovos. Be to, tikybinis lietuvių idealizmas rasdavo sau dvasinį peną išsidirbusiojo viršujinio kulto formose, kurias praktikavo žymiai susiorganizavęs stabmeldiškosios dvasiškijos luomas.

Ir kuomet paskui XIII ir XIV šimtmetyje, jau puolant Vakarų Europoje didžvyrių dvasiai, sužadinusiai anksčiau gaisrius kryžeivių žygius, susiorganizavusi lietuvių valstybė iškėlė ištisą eilę kunigaikščių-didžvyrių, tikrų stoikų neišlepintame savo gyvenime, [...] [4]

GEOPOLITINĖ LIETUVOS PADĖTIS IR LIETUVIŲ KULTŪROS PROBLEMA

Lietuvių kultūros problema mažai tėra paaiškėjusi per dvidešimt nepriklausomo gyvenimo metų, nors kultūrinė pažanga padaryta per šitą laiką labai didelė. Istorijoje maža yra pavyzdžių taip intensyviam kultūrinim laikotarpiui. Viskas kurta vienu laiku: ir valstybinis aparatas, ir visuomeninė santvarka, ir švietimas, ir socialinė apsauga, ir mokslas, ir menas, ir dailioji literatūra. Žiūrint laikotarpio trumpumo ir pajėgų negausumo, reikia pripažinti, kad iš tikro darbas padarytas milžiniškas. Bet tautinės kultūros problemos įsisąmoninimas ir išsprendimas mažai tepažengė pirmyn.

Tuo nėra net reikalo ypač stebėtis. Paprastai tautos iš pradžios kuria savo kultūrą ir tik paskui įsisąmonina jos prasmę, arba savo kultūrinę paskirtį ir pašaukimą. Iš pradžios einama savaimingu palinkimu, o paskui sąmoningai nusistatoma. Bet užtat paprastai daug vingiuojama, daug klajojama. Tautai, kuri nori ar turi reikalą sparčiai eiti prie savo kultūrinių uždavinių išsprendimo, tenka savo kultūrine problema iš anksto sąmoningai susirūpinti ir spręsti ją su planingu nusistatymu.

Lietuvių, kaip ir kiekvienos kitos tautos, kultūrinė problema gali būti sprendžiama įvairiais atžvilgiais. Bet svarbiausias iš šitų atžvilgių bene bus geopolitinis, nes jis realiai paliečia tautos gyvenimą, jungdamas geografinį, politinį, ekonominį ir net istorinį momentą. Jei tautinis pašaukimas yra ne kas kita, kaip toks savaimingas tautos palinkimas į tam tikrus uždavinius, kuris yra pagrįstas tautinės prigimties ypatybėmis, tai reikia pripažinti, kad pati šita prigimtis susidaro ryšium su geopolitine padė-

timi. Šituo atžvilgiu ir ketinu panagrinėti lietuvių kultūros problemą, atsižvelgdamas į paskutinių dviejų dešimtmečių darbą ir ateities galimybes.

I. *Lietuvos geopolitinės padėties ypatybės*

1. *Trijų besivaržančių galybių pasienis (limitrofinė padėtis)*

Europoje yra, galima sakyti, trys valstybės, kurių analoginė geopolitinė padėtis pasižymi tuo, kad jos yra įglaustos tarp kelių besivaržančių galybių. Tai yra Šveicarija, Belgija ir Lietuva. Tipiškiausia iš jų yra Šveicarija. Dabar, po vadinamojo Austrijos *anschluss'o*, ji yra trijų galybių pasienyje: Prancūzijos, Italijos ir Vokietijos. Kiekviena iš jų turi savo gimininga dalį Šveicarijos sudėtyje; bet visos Šveicarijos dalys jaučiasi sudarančios vieną valstybinį organizmą ir vieną kultūrinę bendruomenę. Kitaip tariant, kiekviena iš kaimyninių valstybių turi Šveicarijai kultūrinės įtakos savo gimininguma vienai jos daliai, ir vis dėlto Šveicarijos visuma yra kažkas visai naujo ir nepriklausomo nuo bet kurios kaimynės. Kantoninė santvarka, trijų Šveicarijų *, prancūziškos, itališkos ir vokiškos, lygiateisiškumas ir neutralus nusistatymas kaimyninių galybių ginčuose yra šveicariško gyvenimo dogmos, istorijos paskelbtos ir išbandytos.

Belgija yra keturių valstybių pasienyje, iš kurių dvi yra didelės galybės (Prancūzija ir Vokietija), trečia — nedidelė valstybė su didelėmis kolonijomis (Olandija), ketvirta — mažutė valstybė be žymesnės reikšmės (Liuksemburgas). Iš šitų kaimyninių valstybių Prancūzija turi gimininguma su Belgijos valonais, o Olandija — su jos flamandais. Vokietija randa Belgijoje labai nedaug giminingų elementų (Epeno, Malmedi apskritys), kurie neturi jos vidaus gyvenime didesnės reikšmės. Nors Belgijoje

* Oficialiai yra dar neseniai pripažinta retoromanų Šveicarija; tačiau retoromanų skaičius (40 000) tiek yra nereikšmingas Šveicarijos sudėtyje, kad retoromaniškoji Šveicarija faktiškai nevaidina ketvirtos sudedamosios dalies vaidmens.— *St. Š.*

tarp valonų ir flamandų yra nemaža trynimosi, vis dėlto ir čia, kaip Šveicarijoje, ir vieni, ir antri jaučiasi esą vienos visumos sudedamosios dalys. Kaip kartais galima iš belgų išgirsti, jų bendra pavardė yra belgas, o vardai — valonas ir flamandas.

Lietuva savo valstybinėmis ribomis susisiekia su dviem galybėmis, Vokietija ir Lenkija, ir su viena maža valstybe, Latvija. Bet faktiškai savo padėtimi ir įtakų susidūrimo plotu ji yra trijų galybių pasienyje: Vokietijos, Lenkijos ir Rusijos *. Kiekvienos iš šitų trijų galybių interesai reikalauja saugoti, kad Lietuva netaptų kitos besivaržančios galybės grobiu. Šitas didelių valstybių varžymasis tarp savęs dėl Lietuvos yra vienas iš stipriausių jos valstybės nepriklausomumo veiksnių.

Panašiai yra su Šveicarija ir Belgija. Jos, kaip ir Lietuva, nėra pakankamai stiprios, kad galėtų savo pajėgomis ginti savo nepriklausomumą. Tik limitrofinė padėtis tarp kelių galybių ir tarptautinės pusiausvyros funkcija leidžia joms pastoviai ir tvirtai laikytis Europos santvarkoje. Jos savo ilgesniu patyrimu gali eiti vertingu pavyzdžiu politiniam ir kultūriniam Lietuvos gyvenimui.

---

* Panašiai yra ir su Belgija, kuri, nors ir neturi bendrų ribų su Anglija, vis dėlto faktiškai yra jos politinių interesų zonoje. Todėl būtų net teisinga pasakyti, kad, kaip Lietuva yra Vokietijos, Lenkijos ir Rusijos pasienyje, taip Belgija yra Vokietijos, Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos pasienyje. Didžiosios Britanijos valstybės vyrai jau ne kartą yra pareiškę, kad jos „faktiškos sienos" yra prie Reino. Panašiai galėtų pasakyti Rusijos valstybės vyrai, būtent, kad Rusijai nėra nesvarbios Lietuvos sienos iš Vokietijos pusės.

Čia galima būtų padaryti dar vieną analogiją. Tarp Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Vokietijos limitrofinę padėtį užima ne viena Belgija, bet sykiu su Olandija. Panašiai tarp Rusijos, Lenkijos ir Vokietijos limitrofinę padėtį užima ne viena Lietuva, bet tik drauge su Latvija. Nei Olandija, nei Latvija nėra tikros limitrofinės buferinės valstybės; jos tokios tegali būti vien ryšium su savo mažomis kaimynėmis. Šituo atžvilgiu Belgija su Olandija ir Lietuva su Latvija sudaro tam tikras visumas.— *St. Š.*

Tačiau Lietuvos padėtis, palyginant su Šveicarija ir Belgija, yra vienu kitu atžvilgiu skirtinga. Ir Šveicarija, ir Belgija yra pasienyje romaniško ir germaniško pasaulio. Lietuva yra įglausta tarp germaniško ir slaviško pasaulio. Kaimynystė su germanišku pasauliu visur yra bendra, bet kiti kaimynai visur yra skirtingi.

Šveicarija susiliečia su dviem romaniškosiomis valstybėmis, kurios dažnai yra priešingai nusistačiusios viena prieš antrą. Yra tai Prancūzija ir Italija. Lietuva yra dviejų slaviškų valstybių kovų įtakoje, Rusijos ir Lenkijos. Tuo būdu kaip romaniškas pasaulis Šveicarijos pasienyje, taip ir slaviškas pasaulis Lietuvos pasienyje nėra vieningas. Žodžiu tariant, kaip Šveicarija, taip ir Lietuva yra painių kovų įtakoje; o tai neišvengiamai atsiliepia ir šitų limitrofinių valstybių gyvenimui.

Lietuvos padėtis ypatinga yra tuo, kad ji yra Rytų ir Vakarų Europos takoskyroje. Šis konstatavimas, itin teisingas istorinės Lietuvos atžvilgiu, nenustojo savo reikšmės ir iki mūsų laikų. Germanų pasaulis neabejotinai priklauso prie Vakarų Europos ir savo padėtimi, ir savo prigimtimi, ir savo kultūra. Rusija šitais atžvilgiais neabejotinai priklauso prie Rytų Europos, Lenkija — prie Vakarų Europos. Antagonizmas, iš vienos pusės, tarp Rusijos, o iš kitos pusės, tarp Vokietijos ir Lenkijos yra pagrįstas ne tik politinių, ekonominių ir teritorinių interesų, bet ir psichologinių bei kultūrinių tipų skirtingumu. Sykiu tarp Lenkijos ir Vokietijos yra labai gilių ir istoriškai įsigalėjusių antagonizmų.

Lietuva, būdama Rytų ir Vakarų Europos takoskyroje, nepriklauso visiškai nei prie vienos, nei prie antros. Nors religija jungia lietuvius su Vakarais ir nors paskutiniais laikais lietuvių tauta ypač daug sėmė iš Vakarų, vis dėlto jos temperamentas, psichika ir istorinis palikimas dar jungia ją ir su Rytais. Šiuo atžvilgiu neturi principinės reikšmės tai, kokia prasme bus galutinai išspręstas klausimas, iš kur yra atėję lietuviai ir kur jie anksčiau yra gyvenę. Svarbu tai, kad jie gyvena ant Rytų ir Vakarų Europos ribos ir jungia savyje šitų dviejų pasaulių pradmenis.

3. *Tautinė teritorija su mišriomis periferijomis*

Kitas didelis Lietuvos padėties skirtingumas yra tas, kad etnografiška Lietuvos gyventojų sudėtis susidarė ne iš įvairių tautybių, kaip kad yra Šveicarijoje ir Belgijoje, bet iš lietuvių, išlaikiusių savo tautybę, ir iš lietuvių, mažiau ar daugiau nutautusių ir sudariusių mišrios formacijos tipą. Todėl Lietuvoje yra viena pagrindinė lietuvių tautybė, kuri sudaro valstybės branduolį, o jos periferijose (iš dalies net viduje) yra nutautusių elementų, per kuriuos ateina kultūrinė ir politinė kaimynų įtaka.

Yra visai natūralu, kad limitrofinė valstybė suima į save pereinamojo tipo elementus, ypač jei šitie elementai yra atsiradę nutautimo keliu pagrindinės tautybės sąskaita. Čia turima galvoje Maskvos sutarties (1920 m.) ribos, nuo kurių Lietuvos valstybė nėra atsisakiusi jokiu tarptautiniu aktu ir kurios yra jai normalaus gyvenimo sąlyga. Šitų ribų reikalavimo teisingumas ir racionalumas šioje vietoje nėra įrodomas, bet tik suponuojamas, kaipo tautinis ir politinis, lietuvių tautai neabejotinas, postulatas.

Lietuvos valstybėje, sutvarkytoje pagal Maskvos sutarties nustatytas ribas, susidarytų teritorija, ne mažesnė kaip 83 000 km^2 (oficialioji versija), su maždaug 4 milijonais gyventojų. Pagal tikslesnius prof. K. Pakšto apskaičiavimus, šita teritorija siektų net 88 000 km^2 su 4 100 000 gyventojų. *Labai apytikriais* apskaičiavimais, procentais šita gyventojų suma susiskirstytų šiuo būdu:

lietuvių	56%	rusų	2,5%
gudų	16 „	vokiečių	2,5 „
lenkų	14 „	kitų	1 „
žydų	8 „		

Tikslumas čia negalimas ne tik todėl, kad užbrėžtam plotui nėra specialiai sudarytos statistikos, bet ir todėl, kad kartais patys gyventojai dar nėra tautiškai apsisprendę. Yra nemaža atsitikimų, kur negalima griežtai pasakyti, prie kurios tautybės reikia žmogų priskaityti, prie lietuvių ar lenkų, prie lenkų ar gudų. Pagaliau šiuo atveju tikslumas ir nesvarbus. Čia svarbu konstatuoti, kad Maskvos sutarties ribose Lietuva būtų mišri valstybė, kurioje

branduolį sudarytų lietuvių tautybė, o periferijose vyrautų pereinamojo tipo tautinės formacijos. Kitaip tariant, Lietuva būtų tarptautinės pusiausvyros valstybė su pagrindine atrama lietuvių tautybėje ir su pereinamojo tipo periferijomis.

Lietuvių vyravimas mišrioje valstybėje šiuo atveju yra reikalingas ir net būtinas tam, kad valstybė, esanti didžiųjų galybių pasienyje, turėtų pakankamai pastovumo ir pusiausvyros. Šveicarijoje valstybės vieningumas ir pusiausvyra pasiekiami dėl tvirtų tradicijų, susidėjusių per ilgus bendro likimo amžius. Belgijoje valstybės pastovumą laiduoja jos neutralumas, tarptautiniu būdu pripažintas. Tiesa, po Didžiojo karo Belgija bandė atsisakyti nuo neutralumo politikos, bet paskutiniais laikais ji vėl pasijuto priversta grįžti į savo išbandytas vėžes.

Lietuvoje, kur nepriklausomas valstybinis gyvenimas neturi dar tvirtų tradicijų ir kur neutralumo linija nėra dar griežtai pripažinta nei viduje, nei išorėje, vienintelis pastovios ir tvirtos nepriklausomybės veiksnys tegali būti lietuvių tautybė. Apimanti etnografiškai gyvą lietuvių tautos branduolį, kaipo valstybės centrą, ir jungianti pereinamojo tipo teritorijas, kaipo savo periferijas, Lietuvos valstybė būtų ne tik tarptautinės pusiausvyros, bet ir tarptautinio teisingumo apraiška, nes jai mišrios pereinamojo tipo teritorijos priklauso kaipo teisingas atpildas už nutautusias kaimynų naudai lietuvių tautos dalis.

4. *Buferinė valstybė su palinkimu į federalinę santvarką*

Būdama limitrofinėje padėtyje tarp didžiųjų galybių, Lietuva yra pašaukta sudaryti buferinę valstybę su tarptautine pusiausvyros funkcija. Šitą savo paskirtį buferinė valstybė geriausiai gali pateisinti tuo atveju, jei prisilaiko griežto neutralumo kaimyninių valstybių atžvilgiu. Ta aplinkybė, kad kiekviena kaimyninė valstybė turi buferinėje valstybėje sau giminingų elementų, ne tik nekliudo išlaikyti neutralumą, bet sudaro pagrindinį jo laidą. Įvairūs buferinės valstybės elementai gali gyvuoti santaikoje tik tada, jei jų veikime ir elgimesi viešpatauja

reciprociteto principas. Tai reiškia, kad kiekvienas elementas atsisako aktyviai laikyti vienos kurios kaimyninės valstybės pusę vardan valstybinės vienybės ir to paties reikalauja iš kitų buferinės valstybės elementų.

Didžiojo karo metu vokiškoji Šveicarija aiškiai simpatizavo Vokietijai, prancūziškoji — Prancūzijai, ir vis dėlto nei pirmoji, nei antroji pusė nereikalavo iš visos Šveicarijos prisidėjimo prie vienos ar kitos kariaujančios pusės, nes kiekvienas iš šveicarų žinojo, kad įsipainiojimas į karą vienoje katroje pusėje reikštų vieningos Šveicarijos galą.

Taigi limitrofinė padėtis, mišri sudėtis ir neutralumas yra pagrindiniai buferinės valstybės požymiai. Prie to reikia dar pridėti, kad kiekviena limitrofinė valstybė, būdama mišri savo sudėtimi, su neišvengiamu būtinumu linksta į diferencijuotą valstybinę ir visuomeninę santvarką. Nors Lietuvos gyventojų sudėtis yra mišri ne savo kilme, bet patirtų tautinių ir kultūrinių įtakų įvairumu, vis dėlto būtų per daug nerealu žiūrėti į Maskvos sutarties ribų Lietuvą kaipo į vieningą tautiniu atžvilgiu kraštą, turintį sudaryti unitarinę valstybę.

Kalbamosiose ribose yra ištisų plotų, kur yra nutautusi ne tik šviesuomenė, bet ir liaudis. Grąžinti šių plotų gyventojus į lietuvių tautybę su valstybinio aparato pagalba neįmanoma valstybei, kurioje lietuviai sudarytų tik 56% ir konkuruotų su galingesnių tautybių įtaka. Tikėtis čia tokio tautinio atgimimo, kuris kad yra įvykęs kitose Lietuvos srityse, kur liaudis nebuvo paliesta nutautimo, realiai mąstant, netenka.

Norint tokiomis aplinkybėmis pasiekti jei ne intensyvinės, tai bent ekstensyvinės valstybinės vienybės, nepasilieka nieko kito, kaip respektuoti visų piliečių pasireiškimo savotiškumą, nevaržyti kultūrinės-dvasinės atskirų grupių laisvės, pripažinti daugiakalbiškumo principą valstybėje pagal atskirus rajonus ir lojalia kultūrine politika sudaryti palankiausias sąlygas nutautusiems elementams grįžti prie savo tautinio kamieno.

Apie kultūrinius lietuvių tautos uždavinius teks kalbėti žemiau; čia reikia pasakyti, kad geriausią atskirų mišrios limitrofinės valstybės elementų sugyvenimą gali laiduoti federalinė santvarka, pritaikyta atskirų valstybės da-

lių ypatybėms. Lietuvių publicistinėje literatūroje yra tik vienas projektas, nusakąs, kaip galėtų atrodyti Lietuva savo normaliose ribose. Yra tai nedidelė prof. K. Pakšto studija, pavadinta „Vilniaus problema ir kaip ją spręsti" (Kaunas, 1935). „Židinio" skaitytojams šis darbas yra žinomas, nes jis buvo iš pradžios spausdintas jo skiltyse (1935 m. 2 ir 3-iame numeryje) ir tik paskui išėjo atskiru leidiniu.

Prof. Pakštas pasisakė už kantoninę Lietuvos santvarką prigimtosiose jos ribose, kurios jo suprantamos net plačiau, negu kad buvo nustačiusi jas Maskvos sutartis. Galima su prof. Pakštu nesutikti dėl atskirų dalykų, bet reikia pripažinti, kad jo projektas apskritai eina teisinga linkme. Prof. Pakšto konstruktyvinė mintis, platus geopolitinis akiratis ir įdomus atskirų klausimų sprendimas gali tiesiog žavėti. Tiesa, jo darbas turi vieną didelį trūkumą, kuris tačiau ne nuo jo priklausė: tas darbas pasirodė mažiausiai penkiolika metų vėliau, negu jis turėjo pasirodyti pagal gyvenimo aplinkybes. Bet tada jo autorius sėdėjo dar studento suole.

Kad buferinei valstybei su mišria gyventojų sudėtimi neišvengiama evoliucija federalinės santvarkos linkme, įrodo, be kita ko, tai, kas vyksta dabar Belgijoje, kurioje flamandai reikalauja sau lygių teisių su valonais ir, matyt, nenurims, kol neiškovos savo teritorijai atskiro kantono teisių.

Čia bus dar ne pro šalį pažymėti, kad Lietuvai yra svarbiau negu kitai kokiai valstybei turėti savo valstybės koncepciją ir būtent todėl, kad jos ribos nėra dar galutinai nustatytos. Juk jos mažiau ar daugiau nutautusios periferijos silpniau ar tvirčiau gravituos į Lietuvos valstybinę vienybę pagal tai, kokia bus valstybinės Lietuvos koncepcija.

Daug kam šiuo metu, po lenkų ultimatumo Lietuvai, gali pasirodyti neaktualu kalbėti apie šituos dalykus ir svarstyti Lietuvos galimybes Maskvos sutarties ribose. Bet tokia pažiūra galėtų reikšti vien žemažiūrišką pasidavimą momento nuotaikai. Europos padėtis nėra dar stabilizuota; žemėkaitos problemos joje dar nėra galutinai išspręstos. Todėl, nežiūrint net į dabartinius Lietuvos santykius su savo kaimynais, galima įsivaizduoti momentą, kai šitie

kaimynai patys pareikalaus Lietuvai tokių normalių ribų, kuriose ji galėtų pasidaryti neutralia buferine valstybe su mišria gyventojų sudėtimi ir federaline santvarka.

Pagaliau turėti savo valstybės koncepciją svarbu ne tik politiniais, bet ir kultūriniais sumetimais. Pagal tai, kokia yra valstybinė koncepcija, turi atitinkamai būti vedama ir kultūrinė politika; o tai liečia sykiu lietuvių kultūros problemą, kuri gali ir turi būti sprendžiama ryšium su geopolitine Lietuvos padėtimi.

II. *Tautinės lietuvių kultūros uždaviniai*

1. *Kultūrinės paskirties įsisąmoninimas*

Savaime suprantama, kad geopolitinės mūsų padėties duomenys sąlygoja mūsų kultūrinius uždavinius. Bet šitie kultūriniai uždaviniai priklauso taip pat nuo tos kultūrinės evoliucijos, kuri pasireiškė ryšium su tautiniu mūsų atgimimu. Kelias, kuriuo ėjo ir eina mūsų tautinis atgimimas, veda nuo aiškiai išreikštos liaudinės kultūros prie universalinės europiškos kultūros. Šita evoliucija, žinoma, nereiškia, kad atsisakoma nuo liaudinės kultūros ir prisiimama kita, nieko bendro su ja neturinti. Vis dėlto reikia konstatuoti, kad joje liaudis praranda nemaža savo tipiškai tautinių žymių, įsijungdama į bendrą europiškąją civilizaciją, kuri kaip ir visur, taip ir pas mus reiškiasi plačiai pasklidusia spauda, visuotiniu švietimu, intensyvesne industrializacija, greitu susisiekimu, radiju ir kitais universalizacijos veiksniais. Šitame universalizacijos vyksme mūsų liaudis žymia dalimi nustoja savo grynai tautinio savotiškumo. Su tuo galima ir reikia kovoti, bet visų pirma tai privalu konstatuoti.

Iš kitos pusės, susiformuoja gausus vidutinis luomas *, susidaręs iš vidutinio išsilavinimo ir vidutinio kultūringumo žmonių, kurie dar stipriai yra persunkti liaudinio prado. Šitas gausus, taip sakant, masinės pokarinės gamybos luomas bene bus jau dabar dominuojantis mūsų visuome-

* Luomo terminą vartoju čia kultūrinės, bet ne socialinės grupės prasme.— *St. Š.*

nės gyvenime. Pas mus jis dar nėra pakankamai pastebėtas ir įvertintas, bet jis yra jau mūsų gyvenime svarus veiksnys, su kuriuo negalima rimtai nesiskaityti. Reikia tačiau pastebėti, kad jo reikšmė ne visados yra teigiama. Vidutinio žmogaus viešpatavimas neleidžia visuomenei pakilti iš miesčioniškos į visuotinai reikšmingą kultūrą.

Naujoji mūsų šviesuomenė, susidaranti iš aukštesnio išsilavinimo ir kultūringumo žmonių, žymiai jau praskiedžia senesnės formacijos šviesuomenę ir vis labiau pasireiškia kultūriniame Lietuvos gyvenime. Tačiau reikia jau dabar konstatuoti, kad kultūrinis tautinis inteligentijos susiformavimas ir kūrybinis pasireiškimas neateina taip lengvai ir greit, kaip galima buvo tikėtis pačioje tautinio atgimimo pradžioje. Jokiai šviesuomenei, arba inteligentijai, nesiseka pigiai susirasti naujų kultūrinių lyčių, kurios būtų organiškai susijusios su tautine individualybe ir sykiu savo turiniu būtų visuotinai reikšmingos.

Šitam uždaviniui reikia, iš vienos pusės, sugebėti liaudies kultūros pradus panaudoti kuriamąja medžiaga aukštesnei idealinei kultūrai, o iš antros pusės — individualinės kultūros priemonėmis kurti visuotinai reikšmingų vertybių. Pas mus dažnai būna atvirkščiai: arba vergiškai sekama liaudies kultūros pavyzdžiais, ir, žinoma, nesukuriama nieko tikrai vertingo, arba atitrūkstama nuo tautinio liaudies pagrindo ir kuriama nereikšmingų dalykų to dekadanso nuotaikoje, kuri įsiviešpatavo sukrėstame po Didžiojo karo pasaulyje.

Tautinis atgimimas buvo pagrįstas liaudiniu pradu jau tik todėl, kad šviesuomenei atsirado idealinis reikalas susiderinti su liaudimi ir jos išlaikytą per amžius kultūrą padėti į naujos aukštesnės kultūros pagrindą. Liaudies kalbos pasisavinimas šviesuomenei buvo svarbiausias žingsnis tautiniame atgimime. Esant bendrai kalbai, tarp liaudies ir šviesuomenės niekados negali būti tokio skilimo, kokio kad yra buvę senesniais laikais. Anų laikų skilimas buvo mūsų liaudžiai nutautimo sąlyga kai kuriose mūsų teritorijos periferijose. Bet ir dabar gali būti konstatuotas tam tikras skilimas tarp šitų dviejų tautos dalių dėl nurodyto skirtumo nusistatyme į liaudinį pradą. Atitrūkstant nuo jo savo kultūrinėje kūryboje galima dva-

siškai atitrūkti ir nuo tautos kamieno. Tai dabar nėra taip pavojinga, kaip anksčiau, kai šviesuomenė ėmė kalbėti svetima liaudžiai kalba, bet ir dabar šviesuomenės dvasinis atitrūkimas nuo liaudinio prado kliudo susidaryti harmoningai tautinei kultūrai, turinčiai visuotinės reikšmės.

Taigi, kaip matome, kiekvienai iš trijų mūsų visuomenės dalių gresia tam tikras kultūrinis pavojus, su kuriuo tenka kovoti. Apatinė mūsų visuomenės dalis, arba liaudis, pasisavindama visuotinių civilizacijos gėrybių, praranda žymia dalimi savo tautinį savotiškumą. Vidurinė mūsų visuomenės dalis, susidaranti daugiausia iš miestelėnų ir esanti vidutinio kultūringumo, jungia su liaudiniu pradu dvasinį miesčioniškumą, taip mažai vertingą kultūrinei kūrybai ir apskritai pažangai. Viršutinė mūsų visuomenės dalis, arba šviesuomenė, yra palinkusi dviem pavojams: arba nekritiškai pasekti tautiniu liaudies pradu ir subergždėti kultūrinėje kūryboje, arba atitrūkti nuo šito prado ir subergždėti kultūrinio dekadanso menkumoje. Žinoma, pavojus nereiškia dar įvykusio fakto, bet, kai jis yra labai dažnas, dauguma neįstengia nuo jo apsisaugoti.

Tokiomis aplinkybėmis pagrindinis uždavinys yra kultūrinis susipratimas, kuris turi liesti visų pirma tautinės kultūros koncepciją, o paskui — kultūrinę lietuvių tautos paskirtį. Tautinė kultūra reikalauja organiško visų visuomenės grupių bendradarbiavimo. Liaudis turi išlaikyti pagrindines tautines tradicijas ir, neatsisakydama nuo savo savotiškumo, kurti toliau liaudinį meną, kuris taip yra reikšmingas kultūriniam tautinio prado reiškimuisi. Šviesuomenė turi kurti aukštesnę idealinę kultūrą tautinio pobūdžio. Kas yra tautiškumas kultūrinėje kūryboje — štai labai svarbi ir sykiu sunki problema, kurią šviesuomenė turi aiškiai pasistatyti, tinkamai išspręsti ir gerai įsisąmoninti. Vidutinio išsilavinimo ir kultūringumo žmonės turi būti pozityvia jungiamąja grandimi tarp liaudies ir šviesuomenės. Jie realizuoja tautines liaudies tradicijas savo tarpe ir sudaro tuo būdu natūralią tautinę terpę šviesuomenės kūrybai, o iš antros pusės, skleidžia tarp liaudies aukštesnius kultūrinius šviesuomenės laimėjimus.

Bet, jei yra svarbus tautinės kultūros esmės klausimas, tai lygiai yra svarbus ir jos linkmės klausimas. Ki-

taip tariant, antra problema, kurią tenka spręsti visų pirma šviesuomenei, yra lietuvių tautos kultūrinės paskirties problema. Kultūrinis tautos pašaukimas priklauso nuo jos etninių ypatybių, nuo temperamento, nuo istorinės evoliucijos, o jos paskirtis priklauso visų pirma nuo jos geopolitinės padėties. Pašaukimas yra subtilesnis ir sunkiau pagaunamas dalykas; paskirtis lengviau yra susekama ir su didesniu įsakumu užsimeta mūsų dėmesiui ir vykdymui. Žinoma, pašaukimas ir paskirtis yra artimi savo turiniu dalykai ir todėl turi daug bendrumo, nors dažnai ir nesutampa visiškai vienas su antru. Tai, kas yra tautos pašaukimas, turėtų būti ir jos paskirtimi. Bet tai, kas yra tautos paskirtis, kartais gali nebūti jos pašaukimas.

Jei Lietuva, kaip esame matę, Maskvos sutarties ribose yra limitrofinė valstybė su mišria gyventojų sudėtimi ir turi, kaipo buferinė valstybė, tarptautinės pusiausvyros funkciją, tai iš šito konstatavimo negalima nepadaryti išvadų, liečiančių tautinės lietuvių kultūros problemą. Kaip Lietuvos valstybė turi būti politinės pusiausvyros veiksnys, taip tautinė lietuvių kultūra turi būti kultūrinės sintezės veiksnys. Tai teigiant, turima galvoje, kad toks tautinės lietuvių kultūros paskirties supratimas yra naudingiausias ir tarptautinei Lietuvos valstybės padėčiai, ir jos vidaus gyvenimui. Kultūrinę lietuvių tautos paskirtį ir bandysiu paliesti vienu kitu atžvilgiu.

2. *Kultūrinės sintezės kūrimas*

Limitrofinė nedidelio krašto padėtis tarp didelių valstybių verčia jį sudaryti buferinę valstybę, ypač jei jo sudėtis yra mišri. Tos pačios aplinkybės stumia jį eiti kultūrinės sintezės linkme. Apie Šveicariją ir Belgiją sakoma, kad jųdviejų kultūros yra sintetinio pobūdžio: ir Šveicarija, ir Belgija, būdamos įglaustos tarp germaniško ir romaniško pasaulio ir turėdamos pas save šitų pasaulių sudedamųjų dalių, kuria kultūras, kuriose romaniški ir germaniški pradai sueina į savotiškas sintezes. Šveicariškoji kultūra reiškiasi prancūziškai, vokiškai ir itališkai, bet ji nėra nei vokiška, nei prancūziška, nei itališka. Nepriklausomai nuo to, kuria kalba ji reiškiasi, jinai yra kažkas naujo, palyginant su vokiečių, prancūzų ir italų kultūro-

mis. Sintezė yra naujas dalykas, palyginant su sudedamosiomis jos dalimis, nekalbant apie tai, kad sintezės vykdytojai įneša į kultūrinę sintezę ir savų individualinių pradų.

Taip pat belgiškoji kultūra, nors reiškiasi prancūziškai ir flamandiškai, nėra nei prancūziška, nei flamandiška, nei olandiška, nei vokiška. Jinai, kaip ir šveicariškoji, yra sintetinio pobūdžio ir galėtų būti pavadinta germaniškai romaniška arba, atvirkščiai, romaniškai germaniška. Šitas sintetinis kultūros pobūdis padaro tai, kad ir šveicarai, ir belgai jaučiasi turį savo atskirą kultūrą, paspalvintą dar vietinėmis ir individualinėmis kultūrinių kūrėjų ypatybėmis.

Tiesa, nei šveicariškoji, nei belgiškoji kultūra nėra pakankamai ryški ir būtent dėl dviejų priežasčių: pirma, todėl, kad sintetinis kultūros pobūdis nepalieka joje jokio rėkiančio vienašališkumo, o antra, todėl, kad nei viena, nei antra iš jų nesireiškia viena savotiška tautine kalba. Atskiros tautinės kalbos nebuvimas neleidžia susidaryti didesniam tautinės kultūros individualumui. Bet vis dėlto būtų klaidinga apskritai neigti šveicariškos ir belgiškos kultūros buvimą.

Panašiai ir Lietuva, dėl savo limitrofinės padėties, buferinės paskirties, mišrios sudėties Maskvos sutarties ribose ir patirtų istorijoje svetimų įtakų, yra pašaukta sukurti sintetinio pobūdžio tautinę kultūrą, nors ji ir turi atskirą tautinę daugumos kalbą, kuria visų pirma šita kultūra turės pasireikšti. Deja, per nesusipratimą pas mus sintetinės kultūros koncepcija nėra populiari. Tikriau pasakius, ji iki šiolei pas mus nėra tinkamai suprasta su didele skriauda kultūriniam mūsų išsivystymui.

Savo istorijoje mes nesame sukūrę, dėl mūsų šviesuomenės nutautimo, tautinės visuotinai reikšmingos kultūros. Iš pradžios mes esame pasiskolinę rusiškąją, paskui — lenkiškąją kultūrą. Jos reiškėsi svetimomis mums kalbomis ir neatitiko mūsų tautinės individualybės viso savotiškumo. Ir vis dėlto būtų neapdairu ir žalinga mums patiems skelbti, kad buvusi Lietuvoje kultūra buvo iš pradžios *tik* rusiška, o paskui — *tik* lenkiška. Nors svetimos kultūros savinimasis buvo anksčiau vienašališkas ir vyko svetimomis lytimis, bet tai dar nesukliudė lietuviams pa-

daryti į šitą pasisavintą kultūrą savų įnašų, nuo kurių mes negalime atsisakyti, kaipo nuo savo kultūrinės kūrybos. Tegul šita kūryba neatitiko mūsų tautinės individualybės idealo, bet ji buvo, šiaip ar taip, mūsų tautinės dvasios apraiška.

Vienašališkas savinimasis svetimos kultūros svetimomis lytimis tiek yra sužalojęs mūsų tautinį kultūrinį išsivystymą, kad dabar dažnai nesugebame ramiai ir objektyviai įvertinti kultūrinės sintezės koncepcijos. Kultūrinė sintezė mums dabar dažnai atrodo kaipo svetimos kultūros savinimasis, neatitinkąs nei tautinės garbės, nei tautinių interesų reikalavimų. Tuo tarpu tarp kultūrinės sintezės ir kultūrinės kūrybos toli gražu nėra toks didelis atstumas, kaip kad rodosi žmonėms, išgąsdintiems mūsų nelemtos praeities.

Jokia kultūringa tauta negali apsieiti ir faktiškai neapsieina be kultūrinio bendravimo su kitomis kultūringomis tautomis ir savinimosi iš jų kultūrinių laimėjimų, jei tik jinai nenori atsilikti kultūrinėje pažangoje ir sustingti nekūrybiškame stovyje. Kultūrinis bendravimas sykiu yra kultūrinis bendradarbiavimas ir savitarpiškas kultūrinis savinimasis. Tai yra stipriausias akstinas kultūrinei kūrybai, kuri visada, mažesniu ar didesniu laipsniu, yra sykiu ir kultūrinės sintezės darbas.

Žinoma, didelės tautos, turinčios daug kultūrinio pajėgumo, gali labiau užsiskleisti savo kultūrinėje kūryboje ir mažiau kreipti dėmesio į kultūrinės sintezės darbą, negu mažosios ir ypač limitrofinės tautos. Mažosios tautos, norinčios stovėti kultūrinėje aukštumoje ir tinkamai kultūriškai apsiginkluoti, negali išvengti intensyvinio kultūrinės sintezės darbo, nes kitaip jos taip atsiliks nuo savo didelių kaimynų, kad nepriklausomas jų gyvavimas pasidarys problemiškas ar tiesiog negalimas. Bet ir didžiosioms tautoms kultūrinė sintezė dažnai yra susijusi su gyvastingiausiais reikalais. Pakanka prisiminti techninės pažangos reikalą, kuris verčia kiekvieną tautą pasisavinti visus svetimus laimėjimus ir stengtis kūrybiškai pralenkti kitas tautas. Techninio apsiginklavimo pavyzdys geriausiai pavaizduoja bendrą kultūrinės sintezės reikalą.

Tiesa, įvairiose kultūrinio gyvenimo srityse kultūrinės sintezės reikalas įvairiai pasireiškia. Viena tik visada pa-

silieka neabejotina, būtent, kad kultūrinė sintezė turi būti vykdoma lytimis, kurios atitinka gyvastingus tautos reikalus. Pritaikant šitą bendrą principą prie idealinės tautinės kultūros, reikia pasakyti, kad kultūrinė sintezė turi būti vykdoma tautinės individualybės lytimis. Jei šita sąlyga yra išlaikoma, t. y. jei kultūrinis pasisavinimas nėra daromas vergiškai, ir jei jis yra asimiliuojamas tautinėmis lytimis pagal tautos dvasią, tautai negresia joks pavojus.

Galima pasakyti, kad didžiosios tautos daugiau savarankiškai kuria ir mažiau sintetina ir kad mažosios tautos, atvirkščiai, daugiau sintetina ir mažiau įstengia savarankiškai kurti. Tai ne tik suprantama, bet ir visai natūralu, palyginant kultūrinės kūrybos uždavinius ir esamas jiems spręsti pajėgas. Tačiau nereikia pamiršti, kad kaip kiekviena kultūrinė kūryba sykiu yra tam tikru laipsniu kultūrinė sintezė, taip kultūrinė sintezė visada yra tam tikru laipsniu kultūrinė kūryba. Jau vienas tas faktas, kad kultūrinė sintezė turi vykti tautinės individualybės lytimis, suteikia jai kūrybinio pobūdžio.

Mūsų ankstybesnėje istorijoje svetimos įtakos buvo savinamos svetimų mums būdu, ir todėl nebuvo tautinio jų asimiliavimo. Todėl taip pat ir tolimesnė kūryba, kurioje reiškėsi iš dalies lietuvių tautos kūrybinė dvasia, naudojosi svetimomis mūsų tautai lytimis. Po tautinio atgimimo ir Lietuvos valstybės atstatymo kultūrinė lietuvių kūryba vyko jau tautiškesnėmis lytimis, bet nebuvo dar laisva nuo tam tikro vienašališkumo. Nors gana radikaliai buvo eliminuota iš kultūrinio lietuvių tautos gyvenimo lenkiškoji įtaka, bet užtat rusiškoji ir vokiškoji įtaka reiškėsi gana vienašališkai per tam tikrus tautos elementus. Senesnioji mūsų inteligentija, susiformavusi rusų kultūros įtakoje, buvo linkusi nekritiškai kelti į mūsų nepriklausomą gyvenimą rusų pavyzdžius. Jų nemaža mes turime iki šiolei, ir toli gražu ne visi iš jų yra mums teigiamas palikimas.

Rusijoje įsigalėjus bolševizmui ir Lietuvai atsiseparavus nuo Lenkijos, nemaža mūsų akademinės jaunuomenės ėjo mokslą ir savinosi kultūrą Vokietijoje. Šita jaunuomenė nemaža atgabeno vokiškos įtakos, kuri ir šiaip veržėsi į Lietuvą įvairiais keliais. Nekritiškas ir vienašališkas

vokiškosios įtakos savinimasis iki šiolei labai jaučiamas Lietuvoje, kaipo kultūrinis *Drang nach Osten*. Kaipo pavyzdį galima paminėti faktą, kad net prancūziški filmai dažnai pateikiami lietuvių visuomenei vokiškai sinchronizuoti.

Naujoji mūsų inteligentų karta, išaugusi ir išsilavinusi nepriklausomoje Lietuvoje ir nemačiusi jokio užsienio, dažnai yra linkusi paneigti bet kurių kultūrinių savinimųsi reikalą ir žada savo pajėgomis kurti grynai lietuvišką, visai savitą ir savarankišką kultūrą. Šita jaunosios kartos dalis, nepažįstanti svetimų kultūrų, nesugeba faktiškai atskirti, kas yra sava, o kas — svetima, ir pasilieka susidariusios faktiškos padėties įtakoje. Ji stengiasi kaip įmanydama verstis savo pajėgomis, nesąmoningai pasiduoda menkaverčiams mados dvelkimams ir savo kultūrinėje kūryboje atlieka pirmas pratybas, kurios, žinoma, tuo tarpu negali duoti visuotinai reikšmingų laimėjimų.

Visa tai atsitinka todėl, kad mūsų visuomenėje nėra gero savo kultūrinės paskirties įsisąmoninimo ir kultūrinės sintezės supratimo. Mažai tautai pavojinga skolintis kultūros iš vieno kurio šaltinio. Jei tautinė kultūra yra kuriama kultūrinės sintezės būdu iš įvairių šaltinių, yra daugiausia davinių, kad tauta nepateks į pavojingą vienašališką įtaką. Žinoma, kaimyninės įtakos visada bus stipriausios, bet jei jos bus įglaudžiamos į universalinės sintezės rėmus, jų pavojingumas bus savitarpiškai neutralizuojamas.

Lietuvių kultūrai bus visada neišvengiama jungti savyje slaviškus ir germaniškus pradus; bet tai, žinoma, nereiškia, kad ji negalės ar neturės jungti savyje ir kitų, net universalesnių, pvz., romaniškų, pradų. Tai visada ne tik galima, bet ir pageidaujama, kaipo atspara prieš vienašališką kaimyninių kultūrų įtaką. Tačiau kaimynystė turi savo neišvengiamų pasekmių, ir todėl slaviški ir germaniški pradai tikriausiai vyraus kultūrinėje lietuvių sintezėje. Be to, eiti šita linkme reikės dar, kaip pamatysime netrukus, todėl, kad galima būtų bent Lietuvos plote neutralizuoti įvairius kultūrinius antagonizmus.

Be to, pažymėtinas čia yra dar vienas dalykas. Lietuvos buvimas Rytų ir Vakarų Europos takoskyroje leidžia kalbėti apie tai, kad kultūrinė lietuvių sintezė iš tikrųjų

turėtų būti rytiškų ir vakariškų pradų derinimas tautinės lietuvių individualybės lytimis. Mano teigimas, kad lietuvių tauta nepriklauso visiškai nei Rytų, nei Vakarų pasauliui ir kad ji turi savyje ir vieno, ir antro specifinių ypatybių, taip pat buvo mažai populiarus lietuvių visuomenėje ypač tuose žmonėse, kurie laikė lietuvių tautai garbės dalyku priklausyti Vakarų pasauliui.

Ar lietuviai yra atėję iš Rytų, ar iš kur kitur, šiuo atveju, kaip buvo jau sakyta, neturi sprendžiamosios reikšmės. Svarbu tai, kad lietuvių pobūdyje, psichikoje ir etniniame tipe yra ir rytiškų, ir vakariškų pradų. Čia norėčiau pavaizduoti lietuvių rytiškumą, kuris daugiausiai buvo kvestionuojamas. Gal geriausiu lietuvių tautos rytiškumo įrodymu galėtų eiti tasai fatalistiškas pasyvumas, kuris rado iškalbingą išraišką Žemaitės Petre Kurmelyje *. Aktyvumo stoka, nesugebėjimas paimti savo likimo į savo rankas, niekados nesibaigiąs delsimas ir nuolatinis „pamatysime toliau" yra būdingas šitam lietuvių tautos atstovui, kuris visomis šitomis ypatybėmis yra taip giminingas Rytų psichikai. Pakanka Petrą Kurmelį palyginti, sakysime, su Rabindranatho Tagorės „Sudužimo" personažais, pvz., su Ramešu, Hemnaline, Kamala, kad galima būtų aiškiai pastebėti šitą giminiškumą. Rytų žmogus kenčia, painiojasi, delsia, nesiryžta veikti, neapsisprendžia jokia prasme ten, kur Vakarų žmogus aktyviai nusistato ir ryžtinga akcija lemia savo likimą.

Jei kritiškai apsidairysime savo visuomeninėje akcijoje, kultūrinėje kūryboje, politikoje, diplomatijoje ir šiaip mūsų kasdieniniame gyvenime, pamatysime tokį rytiškumo perteklių, kuris sąmoningam žmogui yra tiesiog pasibaisėtinas tuo metu, kai aplink aktyvizmas įgauna vis didesnį tempą ir ginkluoja prieš mus priešingas jėgas. Užuot džiaugusis ir gėrėjusis savo vakariškumu, būtų žy-

* Rusų literatūra turi savo Oblomovą (Gončarovo „Oblomovas"), lenkų literatūra — savo Plošovskį (Senkevičiaus „Be dogmos"), kurie taip pat, kaip mūsų Kurmelis, svyruoja, delsia, nesiryžta, žodžiu tariant, nesugeba suderinti idėjos ir veiksmo; bet juose ne tokiu laipsniu reiškiasi etninis pobūdis, kaip mūsų Kurmelyje. Jie labiau atstovauja luominiam pradui ir yra daugiausia auklėjimo ir kultūros sugadinti. Ir šiaip savo literatūriniu mastu mūsų Kurmelis nėra bendramatiškas su Oblomovu ir Plošovskiu.— *St. S.*

miai naudingiau paskelbti kovą šitam nelemtam rytiškumui, taip žalingam mūsų tautos gyvenimui ir likimui. Žinoma, tai nereiškia, kad rytiškumą reikia suprasti tik neigiamąja prasme. Jame yra ir tokių teigiamybių, kurių galėtų pavydėti Vakarų žmonės. Bet šiuo atveju nėra galimybės lyginti Rytus su Vakarais visais atžvilgiais. Šiaip ar taip, Lietuvai esant Rytų ir Vakarų Europos takoskyroje, lietuvių tautai tenka sintetinti savo kultūroje rytiškus ir vakariškus pradus, bet, žinoma, tik tuos, kurie yra teigiami.

3. *Kultūrinių antagonizmų derinimas*

Sintetinio pobūdžio tautinė kultūra, be kita ko, reikšminga yra tuo, kad ji sugeba derinti kultūrinius antagonizmus. Krašto viduje taikos ir konsolidacijos veiksnius sudaro ne tik visuomeninė ir valstybinė santvarka, bet taip pat kultūrinė politika ir kultūrinės kūrybos linkmė. Šiuo metu čia svarbu pabrėžti paskutiniojo veiksnio reikšmę.

Įvairūs elementai, palinkę į įvairius kultūrinius tipus, visada yra linkę į savitarpinį antagonizmą. Bet jei prieš šituos elementus pastatoma tokia kultūrinė sintezė, kuri derina savyje įvairių kultūrinių tipų teigiamuosius pradus, tai savitarpinis jų antagonizmas neišvengiamai turi sumažėti. Kultūrinis antagonizmas tarp vokiškai ir prancūziškai kalbančio šveicaro yra žymiai mažesnis už savitarpinį tikro vokiečio ir tikro prancūzo antagonizmą, ir to priežastis yra tai, kad tarp dviejų pirmųjų yra tam tikras kultūrinis bendrumas, būtent šveicariškoji kultūra, nors pastaroji ir reiškiasi įvairiomis kalbomis.

Panašiai ir Lietuvoje tarp lietuviškai, lenkiškai, vokiškai ir gudiškai kalbančių piliečių kultūrinis antagonizmas bus didesnis tada, kai lietuvių tautinė kultūra bus vienašališkoje įtakoje vienos kurios svetimos kultūros, ir žymiai sumažės, kai ji eis plačios kultūrinės sintezės linkme, nes pastaruoju atveju lietuvių tautinė kultūra turės savyje tokių organiškų pradų, kurie nebus visai svetimi nei lenkiškai, nei gudiškai, nei vokiškai kalbantiems piliečiams.

Sunki ir subtili yra problema, kaip to galima būtų pasiekti. Bet tai yra uždavinys, privalomas mūsų tautai, jei mes panorėsime savo valstybėje sušvelninti ir net sude-

rinti antagonizmus, kurie yra atsiradę įvairių svetimų kultūrų įtakoje. Kaip tai eventualiai galima būtų daryti, duosiu vieną tik pavyzdį, spėjamai galimą.

Trys didelės tautos, kurių faktiškoje įtakoje lietuvių tautai tenka gyventi, yra vokiečiai, rusai ir lenkai. Kiekviena iš jų turi savo tautinę kultūrą. Iš kiekvienos galima būtų mums nemaža pasemti visuotinai reikšmingų vertybių ir jas kuriamai įglausti į savo organinę kultūrinę sintezę, pasireiškiančią individualinėmis tautinėmis lytimis. Sakysime, iš vokiečių mums pravartu būtų pasisavinti jų aktyvumą, organizaciją ir drausmę, nekalbant šiuo atveju apie dvasinės jų kultūros vertybes. Vokiečių kultūrai arba, tikriau pasakius, jų civilizacijai yra būdingas labiau negu kitai kokiai civilizacijai tasai veiklumas, kuris rado savo iškalbingą išraišką žinomoje Evangelijos žodžių parafrazėje: *Am Anfang war die Tat.* Prileiskime, kad mums yra pasisekę įsigyti aktyvizmo, sugebėjimo organizuotis ir drausmingai tvarkytis; ar tuo pačiu mūsų kultūra nepasidarytų žymiai artimesnė Klaipėdos krašto gyventojams?

Rusų kultūrai yra būdingas tasai visažmogiškumas, kuris dažnai nustelbdavo net jų grynai tautinį individualumą. Kadaise Dostojevskis per Puškino paminklo atidengimą Maskvoje pavadino šitą rusų poetą viszmogiu (vsečelovek), ir reikia pripažinti, kad šitas pavadinimas nėra atsitiktinis ne tik Puškino kūrybai, bet ir visai rusų kultūrai, nes joje bendrai žmogiškas pradas yra ryškesnis negu daugelyje kitų tautinių kultūrų. Pasisavinus bendrai žmogiškąjį pradą į savo tautinę kultūrą, lietuvių tautai pasisektų kultūriškai prisiartinti prie kitos kultūros piliečių, nes bendrai žmogiškas pradas visada yra vienijamasis veiksnys įvairių kultūrų žmonėms.

Lenkų kultūroje, priešingai, yra labai ryškiai išreikštas tautinis pradas. Galima net pasakyti, kad joje bendrai žmogiškas pradas yra pajungtas tautiniam pradui. Bet užtat tautinis pradas randa lenkų kultūroje tobulesnę negu daugelyje kitų kultūrų išraišką. Kultūrinių lyčių subtilumas, geras skonis, meniška išraiška yra būdingi visai lenkų kultūrai, nors ji ir nepasižymi tuo gilumu, kuris kad yra būdingas rusų kultūrai. Jei norėtume savo tautinę kultūrą padaryti artimesnę mūsų sulenkėjusiems elemen-

tams ir tuo pačiu jiems priimtinesnę, turėtume savo tautinės kultūros reiškimosi lytims suteikti meniškumo ir subtilumo pagal lenkiškus pavyzdžius. Kitaip mūsų ligšiolinis primityvumas nenustos stumti nuo savęs sulenkėjusių mūsų tautos elementų.

Lietuvių tauta yra padariusi įnašų į rusų, lenkų ir vokiečių kultūras. Nors šitie įnašai buvo padaryti svetimomis lietuvių tautai lytimis, vis dėlto juose šiaip ar taip yra pasireiškęs lietuvių tautos genijus, ir todėl nuo šitų apraiškų jinai negali visiškai atsisakyti. Šitų įnašų surankiojimas ir jų įglaudimas į kultūrinę lietuvių tautos sintezę būtų dabar vienas iš pirmųjų uždavinių, kurį sprendžiant galėtų geriau paaiškėti lietuvių kultūros idealas. O kas svarbiausia, šitas darbas suartintų įvairius nutautusius lietuvių tautos elementus su pačiu jos kamienu.

Kalbamasis sintetinis tautinės mūsų kultūros idealas, kurį sugestionuoja mums mūsų istorinis likimas ir limitrofinė padėtis, šitaip esu jau vieną kartą rašęs *, ne tik atitinka mūsų tautinį pašaukimą, bet sudaro taip pat mūsų tautinės konsolidacijos sąlygą. Kol mūsų lingvistinės ribos bus siauresnės už etnografines mūsų ribas, mums noromis ar nenoromis reikės paisyti faktiško daugiakalbiškumo, esančio natūraliose mūsų valstybės ribose. Sintetinis mūsų kultūros tipas turėtų konsoliduoti atskiras mūsų valstybės dalis į vieną visumą ir sykiu sudaryti palankias sąlygas nutautusiems elementams grįžti prie savo tautinio kamieno. Ir vėl ne kultūrinė presija, bet kilnus kultūrinis pavyzdys turėtų būti padėtas į kultūrinio bendravimo pagrindą suvienytoje Lietuvoje.

Kultūrinė sintezė būtų pašaukta ne tik derinti kultūrinius antagonizmus Lietuvos viduje, bet ir palaikyti pusiausvyrą tarptautiniuose jos santykiuose. Kiekvienas vienašališkas pašlijimas į vieno kurio kaimyno kultūrinę įtaką kitų kaimynų būtų laikomas pasidavimu svetimai politinei įtakai. Tiesa, kiekviena tikrai lietuviška kultūrinė politika neturi daug šansų patenkinti visų kaimynų. Mes, pvz., nesame pamiršę, kad tautinis lietuvių atgimimas buvo lenkų paskelbtas vokiečių ir rusų intriga, nu-

* Žr.: Vilniaus atvadavimas ir tautinio mūsų gyvenimo problemos // Mūsų Vilnius.— 1937.— Nr. 1—2, 3.

kreipta prieš šituos ilgamečius Lietuvos globėjus. Nepriklausomos Lietuvos susidarymas buvo lenkų sutiktas labai nepalankiai, nes tuo pačiu buvo daroma galas tam, ką jie patys vadino *stan polskiego posiadania na Litwie* (lenkiško įsigalėjimo stovis Lietuvoje). Po nelemto savo ultimatumo lenkai viešai pripažino lietuvių tautos teisę turėti savo valstybę, bet sykiu kėlė reikalavimą, kad lietuviai turėtų savą, bet ne svetimą politiką. Žinoma, jei apie mūsų politikos lietuviškumą turės spręsti lenkai, tai ji tikrai nebus lietuviška. Tačiau, šiaip ar taip, mums yra reikalas turėti savą kultūrinę politiką, kuri objektyviai neleistų daryti mums priekaištų, esą mes pasiduodame vienašališkai svetimai įtakai. Mano įsitikinimu, sintetinis mūsų tautinės kultūros problemos išsprendimas ir šituo atžvilgiu mums būtų naudingiausias.

4. *Visuotinai reikšmingų kultūrinių vertybių siekimas*

Tai, kas iki šiolei buvo pasakyta apie tautinės mūsų kultūros problemą, nėra siūloma kaip kažkoks neabejotinas šitos problemos išsprendimas, kurį mūsų visuomenė turėtų priimti be tyrinėjimo ir kritiško svarstymo. Šio rašinio autoriui rūpi visų pirma problemą iškelti aikštėn ir ja sudominti mūsų visuomenę. Pagaliau ne taip jau svarbu, kad ji būtų išspręsta viena kuria prasme. Svarbu, kad jąja būtų pas mus domimasi, rūpinamasi, veikiama, kuriama.

Tačiau vienas dalykas yra kiekvienu atveju neabejotinas, būtent: mūsų kultūrinė kūryba turi siekti visuotinai reikšmingų vertybių, reiškiamų tautinės mūsų individualybės lytimis. Prie jų galime prieiti trumpesniu ir ilgesniu, tikslingesniu ir mažiau tikslingu keliu, bet svarbiausia, kad prie jų būtų einama, jų siekiama, jos realizuojama tautiniu pavidalu. Tam reikalingas kultūrinis brendimas, gyvas bendradarbiavimas su kultūringomis tautomis ir iniciatyviška platesnio masto kūryba.

Reikia pasakyti, kad pokarinis periodas, kuris sutapo su mūsų kultūrinio brendimo laikotarpiu, nebuvo labai palankus visuotinai reikšmingoms kultūrinėms vertybėms kurti. Organizacinis atstatytos mūsų valstybės periodas

pareikalavo iš mūsų visuomenės nepaprastai intensyvių pastangų, kurios, esant nedideliam kultūriniam sugebėjimui, paglemžė didžiausią dalį kultūrinės energijos dienos reikalams patenkinti. Šitame paskubos darbe mūsų visuomenei nebuvo galimybės tinkamai subręsti kultūriniu atžvilgiu.

Iš kitos pusės, pokarinis periodas sutapo su visuotiniu kultūriniu dekadansu. Kultūringos tautos, davusios pasauliui neįkainojamų kultūrinių vertybių, ėmė smukti į barbariškumą įvairiose kultūrinio gyvenimo srityse. Literatūra, tapyba, poezija, visuomeninė santvarka, dorovė ir kitos kultūrinio gyvenimo apraiškos pasidarė barbariško dekadanso aukomis. Mūsų naujoji šviesuomenė, nesuskubusi kultūriškai subręsti, pateko į šito dekadanso srovę ir dažnokai davėsi nekritiškai nešama į nereikšmingą, iš esmės bergždžią, darbą, su pretenzijomis vadinamą kultūrine kūryba. Todėl per dvidešimt mūsų nepriklausomumo metų mūsų visuotinai reikšmingų kultūrinių vertybių balansas atrodo man labai nekoks. Tuo dar anaiptol neneigiu, kad, kaip buvo pradžioje sakyta, padaryta labai daug kasdieninio kultūrinio darbo, užtaisiusio elementarinius kultūrinius mūsų trūkumus. Bet visai kitas dalykas yra tautinės kultūros žydėjimas visuotinai reikšmingomis vertybėmis, kurios galėtų mums atidaryti kelią į garbingą vietą kultūringų tautų tarpe. Šituo atžvilgiu mums telieka vien viltis, kreipiama į ateitį.

Ne kartą galima girdėti mūsų meno kūrėjus skundžiantis, kad literatūra ir poezija mūsų visuomenės nėra skaitoma, meno parodos nėra lankomos, teatru nėra domimasi. Šitame nusiskundime, žinoma, yra tam tikra dalis tiesos: mūsų visuomenė nėra pakankamai kultūriškai subrendusi ir susipratusi, bet ne mažesnė yra ir pačių kūrėjų kaltė. Tegul jie duoda mums ne pigių prašmatnybių, bet visuotinai reikšmingų didelio masto kūrinių, visuomenė bematant pakils prie jų, ims jais žavėtis ir vertinti jų kūrėjus. Mūsų visuomenės abejingumas menui turi savo pagrindinę priežastį meno subarbarėjime. Kai menininkai tai supras ir suteiks visuomenei tikro meno pavyzdžių, visuomenė greičiau, negu tikimasi, sugebės juos įvertinti.

Čia, žinoma, nenorima visą mūsų meną suversti į vieną subarbarėjusio meno krūvą, bet tik konstatuoja-

ma, kad toks menas pokariniame laikotarpyje pas mus ėmė vyrauti ir duoti toną meninei kūrybai. Kol stovis nepasikeis į gerąją pusę, visuomenė turi racijos, nesižavėdama dekadantiniu menu.

Paskutiniu laiku mūsų visuomenė yra gyviau susidomėjusi kultūrinio gyvenimo organizacija. Imta kalbėti ir spaudoje svarstyti Kultūros fondo ir Kultūros rūmų klausimus. Nėra abejonės, kad tautai, norinčiai tinkamai apsiginkluoti kultūros priemonėmis ir reikšmingai pasireikšti kultūrine kūryba, yra būtina tvirtai suorganizuoti kultūrinį savo gyvenimą ir intensyviai skatinti kultūrinę kūrybą. Jei mūsų visuomeninio gyvenimo santvarkoje randa vietos Žemės ūkio rūmai, Prekybos, Pramonės ir Amatų rūmai ir Darbo rūmai, tai nemažiau yra svarbu, kad šitoje santvarkoje turėtų sau tinkamą vietą ir Kultūros rūmai, kurie suorganizuotų visus kultūros darbininkus. Tuo pačiu būtų atbaigti, kaip buvo užsiminta spaudoje, pirmieji korporacinės santvarkos apmatai. Paliekant nuošaliai klausimą apie tai, kokiuose rėmuose Kultūros rūmai būtų įvykdyti mūsų tikrovėje, tokių rūmų įsteigimas turi būti, šiaip ar taip, laikomas teigiamąja apraiška. Kultūros darbininkų susiorganizavimas ir jų susirūpinimas kultūrinio gyvenimo ir kultūrinės kūrybos dalykais yra visada pageidaujami.

Tačiau profesinis kultūros darbininkų susiorganizavimas toli gražu nėra pakankamas kultūrinei kūrybai sužadinti ir suintensyvinti. Drauge yra reikalingos, pirma, kultūrinės studijos, kurios galėtų suteikti kultūrinei kūrybai tinkamą linkmę, ir, antra, materialinė parama kultūrinei kūrybai. Pirmuoju tikslu galėtų būti įsteigtas Kultūros institutas, antruoju tikslu — Kultūros fondas. Ir Kultūros institutas, ir Kultūros fondas turėtų būti organiškajame sąryšyje su Kultūros rūmais. Kultūros instituto idėja buvo jau kelta mūsų spaudoje Kultūros akademijos pavidalu. Ne kartą taip pat buvo judintas Kultūros fondo klausimas. Dabar reikėtų visais šitais klausimais susirūpinti drauge, kad jie visi rastų organišką išsprendimą.

Kultūros rūmai turėtų suorganizuoti visus kultūros darbininkus profesiniais pagrindais ir sudaryti organizacinį ir materialinį pagrindą Kultūros institutui ir Kultūros fondui. Kultūros institutas tyrinėtų kultūrines mūsų tau-

tos galimybes ir ieškotų priemonių mūsų kultūriniam gyvenimui skatinti. Kultūros fondas remtų ir skatintų mūsų kultūrinę kūrybą ir keltų ją į aukštesnį lygį. Visa tai iš tikro būtų gera, jei mūsų kultūrinis gyvenimas būtų nuoširdžiai ir energingai tvarkomas pagal kultūros tikslus. Užtat būtų tikrai liūdna, jei Petras Kurmelis paimtų galutinai į savo rankas mūsų kultūros reikalus.

RYTŲ IR VAKARŲ KULTŪRŲ SINTEZĖS KLAUSIMU

Atsakymas p. Vytautui Alantui

Tariamieji priekaištai. „Lietuvos aido" Nr. 249 p. Vyt. Alantas kritikuoja mano kultūrinės sintezės koncepciją, kurią buvau bendrais bruožais nusakęs „Židinio" sukaktiniame 5—6 numeryje, straipsnyje „Geopolitinė Lietuvos padėtis ir lietuvių kultūros problema" [1]. Su pasitenkinimu turiu visų pirma konstatuoti, kad gerb. mano oponento straipsnis priklauso prie tų labai retų atsitikimų tautininkų spaudoje, kur mano koncepcijos yra traktuojamos kad ir kritiškai, bet korektiškai ir netendencingai. Vis dėlto neišvengta nesusipratimų, bet šiuo atveju nėra kliūčių pakalbėti apie juos iš esmės.

P. Alantas skelbia visą eilę teigimų, po kuriais galėčiau su visišku įsitikinimu pasirašyti. Kai kurie iš jų yra net *mano* ta prasme, kad savo raštuose esu pats juos skelbęs anksčiau net už mano gerb. oponentą. Ir vis dėlto šituos teigimus p. Alantas polemiškai atkreipia prieš mane, tarsi jie būtų priešingi *mano* koncepcijai ir apskritai svetimi mano pažiūroms.

Kai, pvz., p. Alantas teigia, kad „kalbant apie svetimų kultūrų vertybių pasisavinimą, visada tenka atsiminti vieną pagrindinį dalyką, būtent savo pačių kultūrinį pajėgumą joms viršKinti", tai faktiškai sako dalyką, kurį net ne vieną kartą esu įrodinėjęs. Tą pat turiu pasakyti apie tokias jo mintis kaip „jei norime statyti individualinės kultūros rūmą, tai pirmiausia turime padėti tautinį pagrindą" arba „svarbiausias mums dalykas yra būti pajėgiais tautiškai". Atkreipti tokius teigimus prieš mane yra ne kas kita, kaip grynas nesusipratimas.

Rytų ir Vakarų kultūrų sintezė, kaipo kultūrinio universalumo formulė. P. Alantas turi daug racijos teigda-

mas, kad šiais laikais „radijas, lėktuvas ir kitos susisiekimo priemonės be galo suartino ne tik atskiras tautas, bet ir kontinentus". Bet iš to dar negalima padaryti išvados, kad nesama skirtumo ieškant kultūrinių pradų kaimyninėse ir nekaimyninėse kultūrose ir kad kaimynystė nėra svarbi sąlyga kultūrinėms įtakoms reikštis. Visai sutinku, kad vieną kartą tokia įtaka yra mažiau, kitą kartą — daugiau pageidaujama, vieną kartą mažiau, kitą kartą — daugiau pavojinga. Bet, šiaip ar taip, tenka skaitytis su kaimyninių tautų įtakomis, norint realiai žiūrėti į dalykus.

Reikia sutikti ir su tuo, kad kultūrinės įtakos priklauso nuo simpatijų ir antipatijų, esančių tarp atskirų tautų, ir kad šitie emocionaliniai veiksniai gali kartais pasirodyti stipresni net už geografinę kaimynystę. Bet, iš kitos pusės, reikia žinoti, kad šitie veiksniai dažnai gali pastūmėti tautinę kultūrą vienašališka linkme. Mano įsitikinimu, šito pavojaus neišvengia net p. Alantas, labai vienašališkai traktuodamas Rytus ir jų kultūras. Tai nusideda prieš tą universalumą, kurio reikalauju iš tautinės lietuvių kultūros ir kurį geriausiai, mano nuomone, išreiškia formulė „Rytų ir Vakarų kultūrų sintezė".

Apie neigiamai suprantamą „rytiškumą" esu rašęs savo straipsnyje, bet sykiu esu pažymėjęs, kad rytiškumo nereikia suprasti tik neigiamąja prasme. Tuo tarpu p. Alantas Rytus ir jų kultūras per daug susieja su „vakarykščiais mūsų prispaudėjais, paskendusiais priešingybių anarchijoj". Tokia suprastinta pažiūra į dalykus anaiptol nestumia mūsų kultūros universalumo linkme. Neturiu reikalo imti į savo globą ir gynybą vakarykščių mūsų prispaudėjų, bet jei mes nesugebėsime skirti jų imperialistinės politikos nuo jų kultūrinių laimėjimų, tai mes neišvengiamai užsisklęsime siaurame kultūriniame obskurantizme.

Prieš keletą metų, kiek atsimenu, vienas žymus anglų kritikas ir rašytojas buvo užklaustas, kurie, jo nuomone, pasaulinės literatūros romanai yra didžiausieji meno kūriniai. Iš dešimties jo tada nurodytų didžiausių pasaulinės literatūros romanų visi priklausė rusų literatūrai. Keli buvo Dostojevskio, keli — Tolstojaus ir, rodos, vienas Turgenevo. Nesu literatūros mokslo specialistas, bet vis dėlto drįstu pareikšti savo nuomonę, kad anglų kritikas nebus

suklydęs. Nejaugi p. Alantas manytų, kad iš tokių savo kaimynų iš rytų mes nieko negalėtume pasimokyti ir jokių kultūrinių vertybių pasisavinti? Nenorėčiau įtarti jo taip toli einančiu vienašališkumu.

Nelemti nesusipratimai. Matyti, per neapsižiūrėjimą p. Alantas prikaišioja man „senstelėjusį požiūrį", kad „mūsų tautinės kultūros ugdymą gali veikti tik kaimyninių didžiųjų valstybių kultūros". Nors jis įsakmiai nėra pasakęs, kad šita nuomonė man priklauso, bet iš viso konteksto ir iš to fakto, kad jis mano straipsnio kritikos proga su ja polemizuoja, susidaro aiški sugestija, kad ji man priklauso. Tuo tarpu mano tikra pažiūra yra išreikšta šiais žodžiais, į kuriuos gerb. mano oponentas nėra atkreipęs pakankamo dėmesio: „Lietuvių kultūrai bus visada neišvengiama jungti savyje slaviškus ir germaniškus pradus; bet tai, žinoma, nereiškia, kad ji negalės ar neturės jungti savyje ir kitų, net universalesnių, pvz., romaniškų, pradų. Tai visada ne tik galima, bet ir pageidaujama, kaipo atspara prieš vienašališką kaimyninių kultūrų įtaką. Tačiau kaimynystė turi savo neišvengiamų pasekmių, ir todėl slaviški ir germaniški pradai tikriausiai vyraus kultūrinėje lietuvių sintezėje. Be to, eiti šita linkme reikės dar <...> todėl, kad galima būtų bent Lietuvos plote neutralizuoti įvairius kultūrinius antagonizmus" *.

Nei pasitenkinti kaimyninių kultūrų įtakomis, nei neigti galimybes sueiti į kultūrinius santykius su tolimesnėmis tautomis nesu linkęs, nes man rūpi visų pirma tautinės lietuvių kultūros universalumas; o kadangi lietuvių tautai buvo lemta atsidurti Rytų ir Vakarų Europos takoskyroje, tai, kaip esu pažymėjęs, universalumo formulė visai natūraliai apima Rytų ir Vakarų kultūrų sintezę. Einant stipryn kultūrinių santykių universalizacijai, šita formulė, noriai sutinku pripažinti, iš dalies nustoja savo specifinės prasmės, bet užtat palaiko savo sugestyvumą, kuris gali turėti judinamosios galios.

Nesusipratimu galima taip pat aiškinti ir mechaniškumo priekaištą, kurį p. Alantas šitaip formuluoja: „Iš profesoriaus samprotavimų išeitų, kad tautinės kultūros sin-

* *Šalkauskis S.* Geopolitinė Lietuvos padėtis ir lietuvių kultūros problema // Židinys.— 1938.— Nr. 5—6.— P. 599.

tezę lyg ir būtų galima kurti mechanišku būdu". Ne kartą esu nurodinėjęs, kad mūsų istorinis nutautimas yra įvykęs, be kita ko, todėl, kad svetimi kultūriniai pradai mūsų istorinės šviesuomenės buvo mechaniškai priimti, o ne organiškai pasisavinti per individualines tautines lytis. Mano įsitikinimu, mechaniškai sudaryta sintezė nėra nei tautinė, nei visuotinai vertinga. Mechaniškumo priekaišto, pasakysiu atvirai, kuo mažiausiai galėjau laukti iš pastabaus oponento.

P. Alantas, atpasakodamas mano pavyzdinius nurodymus, ko mes galėtume pasimokyti iš savo kaimynų, be kita ko, teigia, kad „prof. St. Šalkauskis siūlo iš lenkų savintis tautinį pradą ir kultūrinių lyčių subtilumą", ir po to nustemba dėl tokio keisto dalyko. Štai mano oponento žodžiai: „Man bent atrodo, kad šiandien po didelio tautinio atgimimo sąjūdžio ir 20 metų nepriklausomo gyvenimo ieškoti tautos, kuri mūsų tautinei kultūrai galėtų paskolinti tautinį pradą, geriausiu atveju būtų kažin koks nesusipratimas". Mano nuomone, tai būtų tiesiog didžiausia nesąmonė ir nusižengimas prieš tautybės esmę. Todėl tokio dalyko niekados nesu siūlęs. Štai ir mano žodžiai: „Lenkų kultūroje <...> yra labai ryškiai išreikštas tautinis pradas. Galima net pasakyti, kad joje bendrai žmogiškas pradas yra pajungtas tautiniam pradui. Bet užtat tautinis pradas randa lenkų kultūroje tobulesnę negu daugelyje kitų kultūrų išraišką. Kultūrinių lyčių subtilumas, geras skonis, meniška išraiška yra būdingi visai lenkų kultūrai, nors ji ir nepasižymi tuo gilumu, kuris kad yra būdingas rusų kultūrai. Jei norėtume savo tautinę kultūrą padaryti artimesnę mūsų sulenkėjusiems elementams ir tuo pačiu jiems priimtinesnę, turėtume savo tautinės kultūros reiškimosi lytims suteikti meniškumo ir subtilumo pagal lenkiškus pavyzdžius. Kitaip mūsų ligšiolinis primityvumas nenustos stumti nuo savęs sulenkėjusių mūsų tautos elementų" *.

Siūlyti išryškinti savo tautinį pradą taip, kaip kad yra padarę savo kultūroje lenkai, ir įsigyti savo kultūrai subtilumo ir meniškumo pagal lenkiškus pavyzdžius dar anaiptol nereiškia siūlyti iš lenkų savintis tautinį pradą, nes

* Ten pat.— P. 602.

pastarasis pasiūlymas yra tolygus nutautimui, o pirmasis pasiūlymas visai suderinamas su tautine kultūrine sinteze. Gaila, kad tokie nereikšmingi dalykai gamina tiek reikšmingų nesusipratimų.

Šūvis pro šalį. Mano oponentas stato klausimą, kam mokytis iš mokinių (lenkų), kai galima mokytis iš mokytojų (prancūzų). Tokiame klausimo pastatyme yra keli būdingi dalykai. Pirma, čia yra labai suprastintas dalyko išaiškinimas: lenkų kultūros santykiai su prancūzų kultūra daug yra sudėtingesni, negu rodosi p. Alantui. Antra, šioje pažiūroje kaip tik pasireiškia tasai mechaniškumas, prieš kurį jis visai teisingai protestavo, kalbėdamas apie kultūrinę sintezę, kuri yra visai naujas dalykas, palyginant su sudedamosiomis dalimis. Trečia, šiuo atveju nėra atsižvelgta į tą geopolitinę kultūrinės sintezės koncepciją, kuri bando derinti kultūrinius antagonizmus Lietuvos valstybėje, sudarytoje Maskvos sutarties ribose.

Savo straipsnio gale p. Alantas iškelia mintį, kad „savo kultūrą ir savo valstybę mes visų pirma turime statyti iš savo medžiagos". Principialiai prieš šitą idėją nieko negalima pasakyti, bet visa nelaimė, kad ją galima labai įvairiai ir todėl labai klaidingai suprasti. Ką reiškia kurti tautinę kultūrą iš lietuviškos medžiagos? Kultūra visų pirma turi formalinį pobūdį; kultūrinėje kūryboje visada yra tam tikras materialinis objektas, bet jis kaip tik yra veikiamas, apipavidalinamas, kultūrinamas. Galima net specialiai kalbėti apie materialinę kultūrą, bet vis dėlto ir joje visų pirma formalinis momentas priklausys kultūrinei esmei. Individualinėje tautinėje kultūroje gali glūdėti visuotinis turinys, bet šitas turinys tik tada yra tikrai vertingas, kai jis yra universalus. Tautinė kultūra tokį turinį turi kurti ar savintis, bet ar tai yra toji lietuviškoji medžiaga, iš kurios turi būti kuriama tautinė lietuvių kultūra? Lietuviškosios medžiagos koncepcija nepriklauso man, ir todėl šiuo atveju nesiimu jos aiškinti.

Pagaliau pabaigai turiu pažymėti, kad Vakarų ir Rytų kultūrų sintezės klausimas mano straipsnyje nebuvo pagrindinis, būtent toks, nuo kurio išsprendimo priklausytų viso straipsnio vertė. Man tokios sintezės idėja yra ypatingai brangi kaipo kultūrinio universalumo reiškėja. Bet šiuo atveju man rūpėjo parodyti, kad mūsų limitrofinė

padėtis, buferinė valstybės paskirtis su tarptautinės pusiausvyros funkcija, mišrioji gyventojų sudėtis Maskvos sutarties ribose ir istorinių kultūrinių įtakų įvairumas sugestionuoja mums ne tik tam tikrą valstybės koncepciją, bet ir tautinės kultūros idealą, kuris galėtų geriausiai suderinti kultūrinius antagonizmus normalios Lietuvos valstybės ribose. Nenustoti normalios valstybinės koncepcijos ir darnaus tautinės kultūros idealo tuo momentu, kai Lietuva yra patyrusi prievartą iš savo stipresnio kaimyno, yra labai svarbu, norint tautinę sąmonę išlaikyti tinkamoje aukštumoje. Ar reikėjo p. Alantui šituos naudingus idealus kompromituoti, jei jis negalėjo jų įveikti iš esmės? Manau, kad kiekvienas bandys į šitą klausimą savo pajėgomis atsakyti.

DAR TAUTINĖS MŪSŲ KULTŪROS KLAUSIMU

Antras atsakymas p. Vyt. Alantui

Kas vengtina tautinės kultūros koncepcijoje? Replikuodamas „Lietuvos aido" Nr. 295 į mano straipsnį, įdėtą „XX amžiaus" Nr. 136, V. Alantas pradžioje iškelia aikštėn „pasidalinimo mintimis" reikšmę tautinės kultūros klausimui nušviesti. Turiu tik čia visų pirma konstatuoti, kad tokį nušvietimą siekiant reikia nurodinėti tiksliai tuos žurnalo ar dienraščio numerius, kuriuose yra įdėti diskutuojamieji straipsniai. P. Alantas ir pirmuoju, ir antruoju atveju šito paprasto lojalumo reikalavimo, turbūt per neapsižiūrėjimą, nėra išpildęs. Tikiuos, jog ateityje mano gerb. oponentas teiksis į tai atkreipti savo dėmesį. Šiaip jau negaliu nepripažinti lojalių diskusijų reikšmės susipratimui kultūrinėje problemoje.

Pagrindinis dalykas, kuris eina mūsų diskusijos objektu, yra, plačiau suprantant klausimą, tautinės kultūros koncepcija. P. Alantas teigia, kad „ne tiek yra svarbu, kad mes tuo klausimu būtume vienodos nuomonės, kiek svarbu, kad mes apie tuos (tautinės kultūros.— *St. Š.*) pagrindus galvotume ir stengtumės juos išryškinti apčiuopiamomis tautinės kultūros formomis".

Nežiūrint šito pareiškimo, neabejoju, kad ir mano oponentui, ir man visų pirma rūpi sudaryti teisingą tautinės kultūros koncepciją, nes kitaip neturėtų prasmės pati diskusija. Ryšium su reikštomis mano oponento mintimis man ir tenka šiuo atveju kalbėti apie tai, kas yra vengtina tautinės kultūros koncepcijoje.

Principialus ekskliuzyvizmas.— Visų pirma teisinga tautinės kultūros koncepcija negali būti suderinama su jokiu principialiu ekskliuzyvizmu. Kai p. Alantas „išlupa" iš mano kultūrinės sintezės koncepcijos „Rytų akmenėlį",

ne tik nusidedama prieš principialaus universalumo reikalavimą, bet ir prieš Rytų esmės ir reikšmės teisingą supratimą. Žmogaus dvasios istorijoje Rytai yra ne mažas akmenėlis, bet visas pasaulis, kuris visuotinėje kultūroje konkuravo ir nenustojo dar konkuruoti su Vakarų pasauliu. Pakanka prisiminti, jog senovės Graikija atstovavo Rytų pasauliui, o Roma — Vakarų pasauliui ir jog abidvi yra suėjusios į europiškosios kultūros pagrindą, kad „Rytų akmenėlis" neatrodytų mums tiek nereikšmingas ir banalus dalykas. Kai, be to, šitas Rytų pradas yra principialiai šalinamas iš tautinės mūsų kultūros sintezės, faktiškai skelbiamas ekskliuzyvizmas, kuris nėra taip nereikšmingas, kaip gali rodytis per nesusipratimą.

Europiškoji kultūra turi savyje lygiai daug rytiškų ir vakariškų pradų ir ją iki šiolei dar šildo lux ex Oriente. Šita prasme yra ne tik klaidinga, bet ir nedėkinga teigti, kad „lux ex Oriente niekados mūsų nešildė". Tiesa, Rytai ir Vakarai savo istorijoje evoliucionuoja ir įvairiai santykiauja įvairiais laikotarpiais ir įvairiose vietose, bet ir vieni, ir antri nėra dar baigę savo istorijos, ir kalbėti apie vienus ar antrus su panieka ir neigiamuoju nusistatymu yra didelis neapdairumas. Toks yra p. Alanto skelbimas, kad „nusigręžimas nuo Rytų yra galutinis".

Iš dalies tai įvyksta todėl, kad p. Alantas supranta Rytus daug siauriau už mane. Bet kaip tik šitas Rytų supratimo siaurinimas ir negali būti pateisintas, kai kalbama apie Rytų ir Vakarų kultūrų sintezę. Rytuose mūsų laikais pabunda didingas Indijos kraštas, kuris neabejojant įneš nemaža visuotinai reikšmingų vertybių į žmonijos dvasios istoriją. Nejaugi ir šitų laimėjimų atžvilgiu mūsų nusigręžimas yra galutinis?

Mano įsitikinimu, principialus nusigręžimas nuo Rytų kultūrinių pradų yra lygus užsisklendimui siaurame kultūriniame obskurantizme. Šitą savo teigimą esu linkęs palaikyti tol, kol nebus atšauktas principialus ekskliuzyvizmas atžvilgiu į vieną kurią reikšmingą pasaulinę kultūrinę srovę.

Tiesa, p. Alantas daro principialų skirtumą tarp susipažinimo su kultūrinėmis vertybėmis ir jų savinimosi. Galiu p. Alantą užtikrinti, kad tarp šitų dviejų dalykų nėra tokio didelio skirtumo, kaip jis mano. Susipažinus su kuria

teigiamąja vertybe ir ją pergyvenus (o tuodu dalyku visada yra organiškai susijusiu), jos pėdsakai iš žmogaus dvasios nėra niekados visai panaikinami, o, kas svarbiausia, jie visada turės reikštis kultūrinėje sintezėje, kuri iš esmės yra organiška ir savaiminga.

Mano siūlomą kultūrinę sintezę p. Alantas supranta ta prasme, būk aš patariu dėti į tautinės kultūros pagrindus tuos ar kitus svetimus kultūrinius pradus. Šią idėją jis savo straipsnyje sugestionuoja skaitytojams keliais atvejais. Savintis visuotinai reikšmingas kultūrines vertybes iš kitų tautų ir dėti tas ar kitas svetimas vertybes į savo tautinės kultūros pagrindus yra du skirtingu dalyku, kurių neprivalu painioti. Tautinės kultūros pagrindas, mano supratimu, yra tai, be ko ji negali išsivystyti ir į ką ji turi iš pat pradžios atsiremti. Nenoriu čia iš esmės liesti naujo sudėtingo klausimo, pabrėšiu tik kad, mano įsitikinimu, vienos kurios svetimos kultūros pradai jokia prasme nėra tautinės kultūros pagrindai.

Taip pat, kuo mažiausiai netiksliai, atpasakojama mano koncepcija šiuose p. Alanto žodžiuose: „Prof. St. Šalkauskis reikalauja tautinės kultūros universalumo. Jo nuomone, to universalumo bus galima pasiekti *tik tuo atveju* (mano pabraukta.— *St.* Š.), jei mes stengsimės pasisavinti kaimyninių kultūrų kai kuriuos elementus". Čia tiek sužalota mano mintis, kad man nėra nė mažiausio noro su visu pedantiškumu įrodinėti jos netikslumą. Manau, kad gerb. skaitytojai patys sugebės įžvelgti jos neatitikimą mano koncepcijos.

Turinio universalumo ir formos individualumo painiojimas. Svarbesnis yra dalykas ta painiava, kuri susidaro mano oponento teigimuose, kai jis paliečia universalumo ir individualumo santykiavimą tautinėje kultūroje. Po ką tik cituotų žodžių jis būtent pabraukiamai prideda: *„Mano nuomone, universalumo mes galime pasiekti ne per universalumą, bet tik per savo tautinio individualumo išryškinimą, neatsižvelgiant į tai, ar į tą išryškinimą bus įdėti kitų kultūrų elementai, ar nebus"*. Kad tautinis universalumas ir tautinis individualumas yra priklausomumo santykyje, kaip kad santykiauja tarp savęs kultūrinis turinys ir forma, galima visai sutikti, bet kad tautinį universalumą galima būtų pasiekti per vieno tik tautinio indi-

vidualumo išryškinimą, lygiai abejotina, kaip yra abejotina, kad galima būtų pasiekti universalinio kultūrinio turinio per kultūrinės formos išryškinimą. *Tautinis universalumas ir tautinis individualumas auga ir bręsta tautinėje kultūroje savitarpinėje priklausomybėje, bet dar viens antro negamina, nes jie abudu yra tos pačios tautinės dvasios kuriami.* Čia yra ta painiava, kuri kliudo tinkamai suprasti tautinės kultūros dalykus.

Lygiai negalima sutikti ir su p. Alanto teigimu, kad „bet kurioje kultūroje mes ieškome ne tiek universalumo, kiek tautiškumo, ir tik tas elementas patraukia mūsų dėmesį". Bet kurioje kultūroje mes ieškome visuotinai reikšmingų vertybių. Organiškojoje kiekvienos tokios vertybės vienybėje turi savo vietą ir turinio universalumas (visuotinis reikšmingumas), ir formos individualumas. *Individuali forma ypatingai brangi tai tautai, kuri ją yra sukūrusi, bet universalinis turinys yra brangus visoms tautoms.* Nejaugi po to galima pasakyti, kad bet kurioje kultūroje tik tautiškumas patraukia mūsų dėmesį? Matyti, mes tiek daug esame nukentėję dėl individualinių tautinių formų praradimo savo istorijoje, kad esame nustoję sugebėjimo tinkamai vertinti visuotinai reikšmingą turinį.

Klaidinantis truizmas. Dar vienas dalykas yra būdingas p. Alanto straipsniams. Prieš tautinės kultūros koncepciją, kuri paiso viso kultūrinio išsivystymo sudėtingumo, jis pastato savaime suprantamus neturiningus teigimus, kuriuos teisinga būtų laikyti banaliais truizmais. Su tokiais truizmais turime reikalo, kai mums skelbiama, kad mums reikia visų pirma lietuviško kelio, kad svetimi elementai — antraeilis dalykas, ir t. t. Visi šitie teigimai iš esmės yra teisingi, bet pasitenkinti jais tautinės kultūros koncepcijoje — reiškia neturėti tikro šitos problemos supratimo, nes jie nieko neišsprendžia, kaipo neturį konkretesnio turinio. Tai lygu, jei etikoje kas norėtų išsiversti tokiais bendrais teigimais, kaip „reikia daryti gera ir vengti bloga".

Minėtieji truizmai po savo patriotine priedanga faktiškai dažnai slepia idėjinį bergždumą, tiek pavojingą tada, kai tenka spręsti tautos gyvybinius klausimus. Jie sudaro problemos išsprendimo regimybę, o faktiškai tik apsnaudina tautinę mintį ir neleidžia jai pasireikšti konkre-

čiau su gyva iniciatyva. Štai kodėl *esu linkęs tokius truizmus laikyti pavojingais tautinės kultūros koncepcijoje.* Jie yra savo vietoje kaipo bendros prielaidos, bet, kai jais išsprendžiama pati problemos esmė, jie įgauna klaidinančios reikšmės.

Parapinės varpinės akiratis. Kartais statausi klausimą, kodėl banalūs, užtaisyti paviršutiniu patriotizmu, truizmai turi pas mus tiek pasisekimo, ir prieinu išvadą, kad čia kaltas yra tasai siauras akiratis, kurį prancūzai vadina „varpinės dvasia". *Parapinės varpinės akiratis yra būdingas pas mus tiems žmonėms, kurie yra kiek pakilę viršum liaudies kultūros, bet dar nėra iškilę iki visuotinai reikšmingos kultūros akiračio.* Čia kaltas yra minties nepajėgumas, kartais net tingumas, o svarbiausia čia ta kaimo nuotaika, kuri lydi daugelį iš mūsų žmonių, net tada, kai jie turi norą ir net pareigą pakilti prie visuotinai reikšmingos ir nieku neapribotos tikrų inteligentų nuotaikos. Kaimo nuotaika yra visai neblogas dalykas savo vietoje. Bet ji tampa pažangos stabdžiu, kai pasidaro sava inteligentams, kurie yra pašaukti atsipalaiduoti nuo bet kurio siauro akiračio. Mūsų truizmų mėgėjai ir skelbėjai nėra dar atsipalaidavę nuo varpinės dvasios. Tai būtų dėkinga tema atskiram straipsniui, o tuo tarpu tegaliu pareikšti vien baimę, ar mano gerb. oponentas nėra dar kartais per didelėje šitos dvasios įtakoje.

L.

DĖL GINČO APIE TAUTINĘ KULTŪRĄ

Atsakymas ponui Vyt. Alantui

Kritinio diskusinio pajėgumo klausimas. Į mano atsakymą „Dar tautinės mūsų kultūros klausimu" („XX amžius", Nr. 158) p. Vyt. Alantas replikavo straipsniu „Tautinė kultūra savo linkme" („Lietuvos aidas", Nr. 327). Savo ironiška bravūra, nesuderinama su rimta akademine diskusija ir siekiančia svetimų jai efektų, jis paragina ir įgalina mane šį kartą aiškiai ir atvirai iškelti klausimą apie kritiškai diskusinį pajėgumą.

Savo paskutinio straipsnio gale gerb. mano oponentas cituoja mano pareikštą „Židinyje" (Nr. 5—6) lietuvių visuomenei pageidavimą tyrinėti ir kritiškai svarstyti tautinės kultūros problemą ir daro nuo savęs šitokį ironišką pastebėjimą: „Pasirodo, kad to straipsnio autorius užmiršo prirašyti pastabą, kokių gi kvalifikacijų reikia tam, kuris gali drįsti pareikšti savo „kritišką svarstymą". P. Alantas nesitiki, kad tam tikra prasme jis yra labai netoli nuo tiesos: moksliškai išsilavinusiems žmonėms panašios rūšies pastaba yra visai nereikalinga, vis dėlto tam tikrais atvejais galima būtų šitokia pastaba: „Nepageidaujamas dalyvavimas diskusijose tų, kurie dar tik turi atlikti mokslinio darbo pratybas". Savaime suprantama, kad tokios ne vietoje atliekamos pratybos nepakankamai prisideda prie problemos išaiškinimo ir išsprendimo ir reikalauja neproporcingai daug gaišinamo laiko ir energijos.

Pasakysiu atvirai: kai p. Alantas atkreipia prieš mane teigimus, kuriuos pats ginu; kai priskiria man teigimus, kuriuos pats laikau nesąmonėmis; kai per nesusipratimą netiksliai atpasakoja mano mintis; kai skelbia apie tautinę kultūrą dalykų, nesuderinamų su elementariais kultūros mokslo pagrindais (o visa tai buvo mano išrodyta

„XX amžiaus" Nr. 136 ir 158), man nenoromis prisimena mano studentų darbai iš bendrosios mokslinio darbo metodikos pratybų.

Teisingumas reikalauja pripažinti, kad p. Alantas sugeba labai gerai pasimokyti iš kritiškų pastabų, nors savo ironiškąja bravūra stengiasi gelbėti savo moralinį ir intelektualinį nepriklausomumą. Diskusijos eigoje jis yra padaręs labai didelę, tiesiog netikėtą pažangą. Paskutiniame jo straipsnyje nėra jau nesusipratimų dėl to, kurie teigimai yra mano ir kurie yra man priešingi, nėra taip pat netikslaus mano minčių atpasakojimo. Jo straipsniu galima jau net tam tikra prasme gėrėtis, kaipo literatūriniu kūriniu, nors jam netrūksta kitų silpnybių, apie kurias man teks kalbėti. Noriu net tikėti, kad p. Alantas, polemiškajam įkarščiui ataušus, pajus net man savo širdies gilumoje tam tikrą dėkingumą už pagalbą, suteiktą jam polemikos priemonėmis jo kritinio diskusinio pajėgumo sustiprinimui.

Racionalusis ir iracionalusis pradmuo polemikoje. Pagrindinė jo straipsnių silpnybė yra nepateisinamai panaudojama ironija. Nepasakysiu, kad ironija nelygstamai yra smerktina akademinėje diskusijoje; bet ne visur jinai yra pateisinama, ogi nepateisinamoji ironija dažniausiai virsta demagogija.

Kai savo pirmojo atsakymo gale („XX amžius", Nr. 136) retoriškai klausiau apie tai, „ar reikėjo p. Alantui šituos (iškeltus „Židinyje".— *St. Š.*) naudingus idealus kompromituoti, jei jis negalėjo jų įveikti iš esmės", tai p. Alantas akivaizdoje iškeltų aikštėn jo kritikos trūkumų ryžosi gelbėtis ironiškąja bravūra. Jis būtent palygino „įveikimo iš esmės" reikalą su pageidavimu autorių, kurie savo veikaluose įrašytų šitokią pastabą: „kas nori viešai apie juos kalbėti, teateina pas mane egzaminų išlaikyti" („Lietuvos aidas", Nr. 295). Sukarikatūrinti galima kiekvieną dalyką, vis dėlto ir sukarikatūrintame dalyke gali pasilikti tiesos dalis: iš tikro, norint viešai kalbėti apie rimtus dalykus, reikia turėti jei ne teorinį, tai bent metodologinį praktinį pasiruošimą, o šitas pasiruošimas be šiokių ar tokių egzaminų neapsieina.

Panašiai p. Alantas atsiliepė ir į mano baimę, ar jis nėra dar kartais per didelėje „varpinės dvasios" įtakoje.

Šita baimė buvo pareikšta tada, kai buvo parodytas p. Alanto pamėgimas verstis tautinės kultūros problemoje visiems suprantamais ir niekieno nekvestionuojamais truizmais, pavojingais tuo, kad jie apsnaudina mintį ir teikia vien tariamąjį klausimų sprendimą.

Ir šituo atveju p. Alantas gelbėjosi ironija, gerokai suplakęs krūvon bendrą visiems prieinamą vaisingą tiesą su banaliu ir bergždžiu truizmu. Jis įlaipino „tikrąjį inteligentą" į bažnyčios bokštą, o „netikrąjį"— į varpinę ir ėmė ironizuoti susidariusios padėties akivaizdoje, taip sakant, iš apačios į viršų. Jei turėčiau pamėgimą užsiimti niekais ir verstis ironija, kur reikalingi dalykiški argumentai, labai lengvai galėčiau sudarytą padėtį atsukti prieš p. Alantą ir ironizuoti, taip sakant, iš viršaus į apačią. Bet tai būtų ne akademinė diskusija, bet lenktyniavimas srityje, turinčioje su ja labai maža bendro.

Noras atsilošti iracionaliuoju pradmeniu už racionaliojo pajėgumo trūkumus. Ironija yra akademinėje diskusijoje iracionalus dalykas, tuo tarpu pati šita diskusija yra racionalaus pobūdžio. Todėl ironija įstumia diskusiją į svetimas jai vėžes ir sukelia emocijų, kartais nieko bendro neturinčių su svarstomuoju dalyku. Negaliu atsipalaiduoti nuo įspūdžio, kad p. Alantas, gal net visai nesąmoningai, pasidavė norui atsilošti diskusijoje iracionaliuoju pradmenimi, t. y. ironija, už tuos savo faktiškus ir metodologinius riktus, kurie mano buvo iškelti aikštėn, ir kurių jis negalėjo nepajusti. Mat žmonės kartais ir mokslo neprisiima be pasipriešinimo,— tokia jau yra netobula žmogiškoji prigimtis.

Painiava Rytų ir Vakarų supratime. Pereinant dabar prie esminių dalykų reikia visų pirma konstatuoti, kad tautinės kultūros klausimu p. Alantas pareiškė paskutiniame savo straipsnyje daug neprecizuotų painių dalykų, dargi paspalvintų pašaliniais efektais.

Kaip ir anksčiau, p. Alantas užsispyręs nenori matyti Lietuvos padėties tarp Rytų ir Vakarų pasaulio. Pakeisdamas kultūrinį-dvasinį šitų pasaulių supratimą geografiniu, jis net įrodinėja, kad kiekvienos tautos geografinė padėtis yra tarp Rytų ir Vakarų. Yra banali tiesa, kad kiekvienas kraštas yra tarp rytų ir vakarų, mažąja raide rašomų; bet yra didelė klaida manyti, kad kiekvienas

kraštas yra tarp Rytų ir Vakarų, didžiąja raide rašomų. Jei suplaksime krūvon šituodu supratimu, kaip kad yra padaręs p. Alantas, žinoma, tik supainiosime patį svarstomąjį dalyką. Geografine prasme Lietuva, kaip ir kiekvienas kraštas, yra tarp rytų ir vakarų; bet, be to, jinai yra tarp Rytų ir Vakarų Europos dalių, kurios ne tik geografiniu, bet ir kultūriniu-dvasiniu atžvilgiu yra skirtingos. Šita ypatinga Lietuvos padėtis pasireiškė labai aiškiai jos istorijoje, kai ji buvo dviejų pasaulių kovų arena ir kai šitų pasaulių pusiausvyra, palaikoma jos teritorijoje, buvo Lietuvos valstybės buvimo laidas. Teigti nelygstamai, kaip tai daro mano gerb. oponentas, kad „mes esame Vakarų tauta", reiškia nepaisyti nei geografiškai kultūrinių, nei istorinių duomenų. Mes esame takoskyros, slenksčio tauta, ir čia glūdi ir mūsų egzistencijos pavojai, ir mūsų pašaukimo ypatybės.

Kiekviena tauta turi savo skirtingą, nors kartais ir analogišką su kitomis tautomis, pašaukimą. Rytų ir Vakarų pasaulių takoskyroje esame ne mes tik vieni, ir todėl nesu linkęs mūsų tautos pašaukimą, kad ir gana ypatingą, skelbti vienintele pasaulyje misija. Bet laikyčiau nedovanotinu apsileidimu, jei mes dėl susipratimo stokos ar dėl siauro akiračio nenustotume tūnoti ir toliau varpinės dvasioje.

P. Alantas Rytus iš pradžios identifikavo su mūsų prieškariniais prispaudėjais. Man nurodžius, kad prispaudėjai yra vienas dalykas, o rusų kultūra — kitas, jis sutiko susipažinti su rusų kultūros vertybėmis. Man paaiškinus Rytų pasaulio supratimą ir pareiškus pasitikėjimą kūrybiniu atbundančio Indijos krašto pajėgumu, p. Alantas atkreipė savo poleminio ginklo ašmenį prieš būsimąjį Indijos kūrybos laiką. Bet jei p. Alantas galėjo su pranašo įsitikinimo tvirtumu teigti, kad lietuvių tautos nusigręžimas nuo Rytų yra galutinis, tai buvo visai vietoje jo paklausti, ar šitas nusigręžimas galios ir tada, kai Rytuose mes sulauksime didelio masto visuotinai reikšmingų laimėjimų. Be to, jei p. Alantas būtų turėjęs daugiau intuicijos ir fantazijos, kurią jis man prikaišiojo šiuo atveju, jis būtų galėjęs spėti, kad mano pasitikėjimas būsimąja Indija yra pagrįstas jos praeitimi ir dabartimi, kurioje mes jau galime rasti visuotinai reikšmingų vertybių. Ti-

kiuosi, šito vieno priminimo p. Alantui pakaks įsitikinti, kad apie Indijos kūrybą galima kalbėti ne vien būsimuoju laiku. Įrodinėti tai smulkiai būtų čia ne vietoje.

P. Alantas, eidamas jau mano nurodyta linkme, teigia, kad galima būtų šalia Indijos priminti ir pabundančią Kiniją, ir jau atbudusią Japoniją. Žinoma, Rytų pasaulis neapsiriboja viena tik Indija, bet kaip toli jį reiktų išplėsti ir ką į jį įglausti, tai jau kitas dalykas. Kaip esu pažymėjęs, geografinis ir kultūrinis-dvasinis Rytų ir Vakarų pasaulių supratimas nesutampa. Todėl būtų klaidinga, ieškant Rytų pasaulio, eiti vien geografine linkme. Čia svarbiausias dalykas yra kultūrinės-dvasinės struktūros savotiškumas. Žmonijos istorijos faktas yra tai, kad du priešingi tokios struktūros tipai, rytiškas ir vakariškas, veda amžiną kovą, viens antrą stengdamiesi nugalėti ir viens antru pasipildyti.

Gerb. mano oponentas nepaiso viso šitų dviejų pasaulių kovos sudėtingumo, kai rašo šitokį dalyką: „Azijos tautos, susidūrusios su Vakarais, pasijuto esančios už juos tam tikrais atžvilgiais silpnesnės ir, pasisavindamos jų techniką ir darbo metodus, pasiryžo juos pasisavinti". Šiuo atveju būtų tiksliau prieš Azijos tautas pastatyti Europos tautas, nes Rytai ir Vakarai dar nėra Azija ir Europa. Antra vertus, p. Alantas per daug mechaniškai supranta visus „pasiėmimo" ir „pasisavinimo" vyksmus. Taip pat suprastintas žiūrėjimas į dalykus pasireiškia ir tada, kai p. Alantas teigia, jog „sunku įsivaizduoti, kad kultūringesnė tauta imtų mokytis iš mažiau kultūringos tautos". Tikrovėje dažniausiai esti taip, kad viena tauta yra kultūringesnė už kitą vienu atžvilgiu ir mažiau kultūringa už ją kitu atžvilgiu, ir sykiu viena gali visai gerai mokytis iš kitos. P. Alanto paskutiniame straipsnyje tokių vieną kartą suprastintų, kitą kartą — supainiotų dalykų yra tiek, kad sunku juos visus suvaikyti.

Universalumas ir tautiškumas tautos kultūroje. Mano reikalavimas dėl tautinės kultūros universalumo ir visuotinai reikšmingų vertybių atrodo p. Alantui kad ir gražus, bet miglotas. Norėdamas tą miglotumą išaiškinti, jis teikia savo formulę: „Jokia tauta neina per universalinę kultūrą prie tautinės kultūros, bet atbulai: nuo tautinės prie universalinės. Tai yra nepajudinamas kultūrinio plė-

tojimosi dėsnis". Visų pirma turiu pažymėti, kad mano reikalavimas anaiptol nereiškia eiti per universalinę kultūrą prie tautinės kultūros. Paprastai tuodu dalyku organiškai yra tarp savęs susijusiu, kai kultūra kyla į aukštesnius laipsnius: juo kultūra yra tautiškesnė, juo jinai yra universalesnė, ir juo kultūra yra universalesnė, juo daugiau jinai kuria visuotinai reikšmingų vertybių, kurios yra svarbios visai žmonijai. Liaudies kultūra yra primityvinis kultūros laipsnis, kuris dar nepasižymi universalumu nei savo akiračio platumu, nei visuotiniu savo vertybių reikšmingumu. Ji eina pagrindu universalinei tautinei kultūrai, kuri atsiranda tada, kai tautos šviesuomenė sugeba organiškai arba sintetiškai suderinti savo kultūrinėje-dvasinėje kūryboje individualinę tautinę lytį su universaliniu turiniu. Šitokia kultūrinė kūryba įveda tautą į nacijų draugiją, ir todėl man ypač rūpi, kad mūsų visuomenė išsivaduotų iš varpinės dvasios.

Visuotinės kultūrinės sintezės dėsnis. Bet, kol pas mus viešpataus tokia pažiūra į kultūrinę sintezę, kokiai kad atstovauja p. Alantas, mes labai maža turėsime šansų kurti visuotinai reikšmingų vertybių, kurios sykiu yra naudingiausios pačiai tautai. Gerb. mano oponentas yra net pareiškęs šitokią, tiesiog klasišką kai kuriems mūsų žmonėms, nuomonę: „Piršimas visokių sintezių, mano nuomone, atrodo lyg ir būtų reiškiamas nepasitikėjimas lietuvių tautos kūrybine galia ir pajėgumu apsispręsti savarankiškai". Vietoje sintezės p. Alantas vartoja „paėmimą", „pasisavinimą", pavyzdžiui, „jei mums reikės ko tautinės kultūros rūmui, tai mes pasiimsime iš Vakarų". Mūsų nevykėliai protėviai taip pat ėmė ir savinosi be organiškos kultūrinės tautinės sintezės, ir mums yra gerai žinoma, kokios liūdnos buvo tokio ėmimo, savinimosi išdavos.

P. Alantas dar arčiau prie tiesos yra tada, kai iš mano teigimų daro išvadą, kad „kiek yra tautų, tiek gali būti kultūrinių sintezių". Visai prisiimu šitą jo formulavimą, kurį jis daro vietoje manęs, abejodamas dėl jo teisingumo. Taip, kultūrinė sintezė yra visuotinis dėsnis žmonijos gyvenime. Jokia tauta neapsieina be ėmimo, savinimosi, skolinimosi kultūrinių vertybių iš kitų tautų, nes kultūra, galima sakyti, yra savaime plintanti gėrybė. Bet šitas ėmimas, savinimasis, skolinimasis tik tada yra tikrai nau-

dingas ir nepažeidžia tautos savigarbos jausmo, kai jis įvyksta organinės tautinės sintezės pavidalu. Kultūrinė sintezė tuo dar yra vertinga ir garbinga, kad jinai sykiu ir ima, ir duoda; tuo tarpu ėmimas, pasisavinimas, skolinimasis yra vienašališkas neatsilyginimo aktas. Pirmuoju atveju reikalingas yra kūrybinis sugebėjimas, antruoju atveju — tik mechaniškas krovimas. Įdomu, kur yra didesnis pasitikėjimas kūrybine tautos galia ir jos garbės supratimas.

Pavojingas ignorantiškas pasididžiavimas tautinės kultūros kūryboje. Reikšminga mano gerb. oponentui yra dar tai, kad jis vengia kategoriška forma teigti kultūrinių pasisavinimų reikalingumą; jis, pavyzdžiui, sako: „jei mums reikės ko" ir t. t. Lietuva „visų pirma stengsis pasisavinti, kiek jai tai reikia, Vakarų kultūros elementų, savo dvasioje pasilikdama tik lietuviška". Lietuviškumą geriausiai laiduoja organiška kultūrinė sintezė tautinėmis lytimis. Bet, kai p. Alantas kalba apie pasitikėjimą kultūrine tautos galia, apie savarankiškai galvojantį lietuvį, jausti svajonė apie nelygstamai nepriklausomą tautinę lietuvių kultūrą.

Šita naivi svajonė, kuri vis dėlto yra sava ne vienam nesusipratusiam mūsų inteligentui, man primena vieną reikšmingą apraišką, kurią man teko Lietuvoje stebėti. Mūsų krašto užkampiuose man teko stebėti žmonių, kurie mėgsta pasakoti apie savo darbus, jais didžiuotis ir gyventi tik savo artimiausios aplinkos interesais. Atvyksti tu iš plataus pasaulio, iš užsienio, o jiems rūpi tik apie save pasipasakoti, savo rūpesčius išdėti, dažniau gal savo pasisekimais pasigirti, bet čia jiems ir baigiasi pasaulis. Kad nors pasiįdomautų, ką esi matęs plačiajame pasaulyje, ką manai apie jį. Jie yra užsisklendę savo siaurame akiratyje. Atvažiuoja tokių žmonių ir į miestą, bet savo akiratį jie pasiima su savimi: ir čia jie panašiai elgiasi. O kiek jie turi ambicijos, kiek pasitikėjimo savo protu ir sugebėjimais. Kaip jie mėgsta mokinti kitus ir nemėgsta būti mokomi. Psichologiškai tokie tipai yra visai suprantami, bet neduok Dieve, jei jiems pavedama spręsti dalykus, kurie reikalauja platesnio akiračio.

LIETUVIAI, ISTORINIŲ PARADOKSŲ TAUTA

Lietuviškas Rūpintojėlis Paryžiaus parodoje

> Les traits du Christ (lithuanien) sont empreints d'une telle tristesse que le coeur se serre en le voyant. Les Lithuaniens appellent ce Christ „Smūtkelis".[1]
>
> *B. Ginet-Pilsudski*

Pabaltijo paviljonas *(Pavillon Baltique)* 1937 metų Paryžiaus parodoje. Lankytojas, įėjęs į lietuviškąjį skyrių, pastebėdavo neįprastą vaizdą. Centrinėje erdvios salės vietoje buvo pastatytas didokas lietuviškojo Rūpintojėlio *(Christ Soucieux)* pavidalas. Foną jam sudarė priešingoje salės sienoje išstatytas triptikas, kuris vaizdavo Lietuvos kraštą, jo žmones ir jų darbus. Tuodu dalyku, Rūpintojėlis ir Lietuvos kraštas, galima sakyti, buvo čia viena visuma, koncentruojama į vieną idėją.

Triptiko fone galima buvo matyti bendrą Lietuvos peizažą su Nemuno upe, laukais, miškais ir sodybomis. Jo kairėje žvejai grįžta iš jūros su savo darbo laimikiu, nešdami jį pintinėse ant galvų. Perspektyvoje blizga Kuršių marios, sudarančios jų gerovės pagrindą. Triptiko dešinė vaizduoja rūgiapjūtę: vyras dalge kerta rugius, o moteris riša juos į pėdus, jos rankose svyrančius savo varpomis į žemę. Triptiko vidurys paskirtas šventadienio nuotaikai. Po darbo atėjo poilsis. Vyrai ir moterys rimsta gamtoje. Mergaitė puošia vainiku medžio koplytėlę. Yra darbas, yra gerovė, yra artimumas gamtai, yra net rami gamtinė kontempliacija, bet maža ekspansyvaus linksmumo ir beveik nėra gyvenimiško dinamizmo. Todėl kažkokios melancholijos dvelkimas jaučiamas šitame Lietuvos krašto vaizde.

Bet tai buvo tik fonas lietuviškajam Rūpintojėliui, kuris tą melancholiškąjį dvelkimą dar labiau telkė ir stiprino. Parėmęs galvą dešine ranka ir įbedęs jos alkūnę į kelį, Kristus rymo skaudžiai susimąstęs. Jo galva papuošta eršketėčių vainiku, ir šonkauliai ryškiai užbrėžti jo šiaip jau stambiame primityvių formų kūne. Tame pavidale meni-

ninkas dailiosios kūrybos priemonėmis buvo susintetinęs taip paplitusį lietuviškajame liaudies mene „Smūtkelio" *(Christ Douloureux)* tipą. Lietuviškas „Smūtkelis", arba „Rūpintojėlis", yra begalinio skausmo ir kentėjimo išraiška. Bet Kristus čia atvaizduotas kenčiantis ne savo kryžiaus kančią, bet savo skausmingą susirūpinimą dėl gyvenančių žemėje žmonių, jų vargų, skausmų, ydų, nusidėjimų. Tai Išganytojas, tęsiąs savo misiją tarp žmonių ir kenčiąs drauge su jais. Jis su liūdesiu stebi šį pasaulį ir budi savo žemiškojoje tarnyboje. Jis ne tik yra susirūpinęs žmonių likimu, bet ir juos aprūpina išganomosiomis priemonėmis.

Lietuviškasis Rūpintojėlis nėra perdėm originalus lietuvių liaudies meno padaras. Rūpintojėlių žino ir kitos tautos įvairiais pavadinimais. Jo ypatingumą sudaro tai, kad jis iki šiolei yra gyvas lietuvių liaudies mene, o svarbiausia, juo sugestyviai išreikštas tam tikras tautinis antropomorfizmas. Būtent, lietuviškasis Rūpintojėlis yra sukurtas pagal lietuvių tautos pobūdį ir ryšium su jos tragiška istorija, pilna kentėjimų, vargų, nelaisvės ir priespaudos. Vaizduodama tad Rūpintojėlį, lietuvių tauta vaizdavo taip pat ir savo likimą. Nepaprastas skausmas ir sykiu rimtis, artima rezignacijai, yra būdingi lietuviškajam Rūpintojėliui ne tik kaipo Kristui, bet ir kaipo lietuvių tautos likimo vaizduotojui.

Sunku tikėtis, kad iš žmonių, lankiusių Paryžiaus parodą, būtų atsiradę daug tokių, kuriems lietuviškojo Rūpintojėlio koncepcija, susijusi su lietuvių tautos istorija ir jos likimu, būtų visai aiški. Ir Lietuvos istorija, ir jos kraštas tiek dar mažai žinomi platesniame pasaulyje, kad retas Vakarų Europos žmogus laisvai orientuojasi šituose dalykuose. Tai ir nenuostabu atsižvelgiant į faktą, kad Lietuva Vakarų europiečiui yra tolimas šiaurės rytų kraštas, ir kad seniai jau yra praėję laikai, kai Lietuvos valstybė, ištįsusi nuo Baltijos iki Juodosios jūros ir apėmusi arti 1 milijono ketvirtainių kilometrų, vaidino Europoje pirmaeilės galybės vaidmenį.

Šių dienų europiečiui nelengva yra susekti liūdną šito krašto istoriją, jo ypatingą pražydėjimą Lietuvos istorinio nepriklausomo gyvenimo pradžioje, paskui nuolatinį nykimą svetimose įtakose, toliau žiaurų svetimą jungą,

trukusį beveik 125 metus, ir pagaliau valstybinį atgimimą po Didžiojo karo labai nepilnose etnografinėse lietuvių tautos ribose. Kiekvienas lietuvis patriotas su skausmu širdyje skaičiuoja savo tautos pralaimėjimus, palygindamas tai, kas buvo ir kas galėjo būti, su tuo, kas yra dabar. Šitas skausmas nėra dar galutinai išgyventas lietuvių tautoje ne tik todėl, kad tautinės lietuvių aspiracijos nėra iki šiolei patenkintos, bet ir todėl, kad pačiai Lietuvos valstybės ir lietuvių tautos egzistencijai nenustoja dar grasę išoriniai pavojai.

Taigi ne tik etninis pagrindas, bet ir istorinis likimas yra formavęs ir iki šiolei tebeformuoja lietuvių tautos fizionomiją. Be to, šitai fizionomijai turi įtakos taip pat savotiška geopolitinė padėtis. Lietuva būtent priklauso prie tikrų buferinių valstybių, kurių Europoje yra iš viso trys: be jos, dar Šveicarija ir Belgija. Jų visų padėties ypatybė yra ta, kad jos visos yra įspraustos tarp besivaržančių tarp savęs galybių. Šveicarija yra įglausta tarp dviejų romaniškų galybių (Italijos ir Prancūzijos) ir vienos germaniškosios (Vokietijos), Belgija yra įglausta tarp dviejų germaniškų galybių (Anglijos ir Vokietijos) ir vienos romaniškosios (Prancūzijos), o Lietuva panašiai yra įglausta tarp dviejų slaviškų galybių (Lenkijos ir Rusijos) ir vienos germaniškosios (Vokietijos). Tiesa, Rusijos atžvilgiu Lietuva yra buferinė valstybė vien ryšium su savo giminiška kaimyne Latvija.

Lietuvos padėtis dar specialiau pasižymi tuo, kad ji yra Rytų ir Vakarų Europos takoskyroje. Todėl galima pasakyti, kad per jos teritoriją ribojasi ne tik įvairios tautos, bet ir du skirtingi pasauliai: Rytai ir Vakarai. Nestebina tad vieno lenkų istoriko pasakymas, kad Lietuva savo teritorijoje matė vienas iš didžiausių grumtynių, kurios yra kada nors vykusios tarp Rytų ir Vakarų dvasios (St. Kutrzeba).

Būdama limitrofinėje padėtyje tarp konkuruojančių tarpusavyje galybių, Lietuva buvo ir yra nuolatinis placdarmas, kur susispiria tarp savęs įvairūs svetimi interesai, o kartais susikauja ir svetimos armijos. Neturėdama natūralių saugių ribų, kokias kad turi Šveicarija dėl savo kalnų, Skandinavija ir Didžioji Britanija dėl savo jūrų, Ispanija — dėl jūrų ir kalnų, ji negalėjo džiaugtis pakan-

kamo saugumo geradara. Jai visada reikėjo dairytis į savo stipresnius kaimynus ir savo palyginamąjį silpnumą stengtis atsverti rangščios politikos priemonėmis.

Saugumo stoka ir reikalas jį atstoti dirbtinėmis priemonėmis turėjo atsiliepti etniniam lietuvių tautos pobūdžiui. Nuolatinis susirūpinimas šitais dalykais negalėjo leisti išsivystyti joje nerūpestingam būdui ir linksmam džiaugsmingumui. Ir šituo atžvilgiu lietuviškasis Rūpintojėlis yra lietuvių tautai reikšmingas simbolis, nes jis savo šaknimis glūdi ir lietuvių istorijoje, ir jų geopolitinėje padėtyje. Tai ir turėjo būti aiškinama lietuviškojo skyriaus lankytojams Paryžiaus parodoje, jei buvo norima, kad lietuviškasis Rūpintojėlis būtų jiems suprantamas kaipo centrinis lietuvių tautos simbolis.

Etninis dugnas

> Peuple de bûcherons, de charretiers, de cultivateurs très attachés aux coutumes traditionnelles, les Lithuaniens se soumettent volontiers au destin et ne cherchent point à le faire d'avance par leur volonté. Le flegme des Lithuaniens est devenu proverbial: nul autre peuple ne s'accommode avec pareille tranguillité aux vicissitudes de la vie.[2]
>
> *Elisée Reclus*

Kalba yra tautos sielos išraiška. Ji apreiškia tai, kas yra būdingiausia tautinei mąstysenai ir pobūdžiui, ypač jei ji nėra susidariusi skolinimosi ar susiliejimo būdu. Tokia kaip tik yra lietuvių kalba, nuo XIX šimtmečio pusės ypač pagarsėjusi tarp lingvistų savo archaiškumu. Lietuvių kalba, drauge su savo latviškąja seserimi, priklauso baltiškajai kalbų grupei, kuri, kaip ir jai palyginti artima slaviškoji grupė, yra išsivysčiusi iš indoeuropiečių prokalbės rytinės tarmės *(satem)*.

Savo senomis lytimis lietuvių kalba, lingvistų tikrinimu, jei ne prašoksta, tai bent prilygsta seniausiems indoeuropiečių kalbų paminklams. Mokslininkai su nusistebėjimu domisi šios kalbos lytimis ir skambėjimu gyvųjų žmonių lūpose, nes ji atrodo jiems ateinančiu iš amžių glūdumos aidu, nešančiu senovės indų, graikų, romėnų,

gotų ir keltų kalbų atgarsius. Ji rodosi jiems beveik mistiškai paslaptinga savo lyčių ir garsų pilnumu, savo žodžių ir formų turtingumu, savo niuansų subtilumu, savo ritmo ypatingumu.

Apie lietuvių kalbos ritmą reikia specialiai pridurti, kad jis yra užsilikęs joje su visomis indoeuropiečių prokalbės ypatybėmis. Būtent, lietuvių kalba turi nepastovų kombinuotą tonalumo *(tonalité)* ir intensyvumo *(intensité)* kirtį, pasižymintį muzikiniu pobūdžiu. Joje žodžiai konstruojami pagal tam tikros ritmikos dėsnius, kurie tvarko ne tik toninį ilgų ir trumpų skiemenų derinimąsi, bet ir intensyvinį balso pakėlimą. Visos šitos, kaip ir anksčiau minėtos, lietuvių kalbos ypatybės davė E. Reclus progą pasakyti, kad, sprendžiant apie tautos vertingumą pagal kalbos gražumą, lietuvius reikėtų pastatyti pirmoje vietoje tarp Europos gyventojų („au premier rang parmi les l'Europe"). Ir tai yra kalba, kuri dar labai neseniai buvo beveik išimtinai kaimo gyventojų vartojama.

Tokią kalbą ištikimai išlaikyti, jos turtingumą apsaugoti ir ją toliau kultivuoti tegalėjo vien tauta, pasižyminti dideliu konservatyvumu, turtingu vidaus gyvenimu, subtiliu ritmo pajautimu ir ramiu lėtu pobūdžiu. Tokios etninės lietuvių tautos ypatybės išeina aikštėn ne vien jos kalboje, bet ir kitose dvasinio jos gyvenimo apraiškose. Šituo atžvilgiu ypač reikšmingos yra jos plačiai pagarsėjusios dainos, kurios romantizmo laikais ne kartą žavėdavo kaimyninių tautų poetus ir šiaip rašytojus.

Lietuviškųjų dainų gausumas ir lietuvių pamėgimas dainuoti įvairių įvairiausiose gyvenimo aplinkybėse dave progą kai kam vadinti lietuvius dainingiausia pasaulio tauta (F. Tetzneris). Jei šitame pasakyme ir yra perdėjimo, tai vis dėlto tam tikrais atžvilgiais lietuvių dainos yra visai nepaprastos. Kai kurių jų melodijos ir muzikinis ritmas yra laikomi labai senos kilmės ir, specialistų manymu, siekia senovės indus (T. Brazys) ir graikus (St. Noskowskis). Čia, kaip ir lietuvių kalboje, randame toninį ritmą dominuojant intensyviniam. Tai, ryšium su labai dažnu trejiniu ritmu, teikia dainoms ramų, lygų, net monotonišką pobūdį, kuris tik savo toniniu įvairumu atstoja gyvesnio intensyvumo stoką.

Kita būdinga taip pat senos kilmės lietuviškųjų dainų

ypatybė yra jose iki šiolei gyva pirmykštė indoeuropiečių simbolika. Ypač erotinėse dainose meilės dalykai yra kukliai pridengti švelniais simboliais. Pvz., tokiu yra rūtų vainikėlis, kuris reiškia mergaitės skaistybę ir daro ją pilnavertę kandidatę į šeiminį gyvenimą.

Lietuviškosioms dainoms ypač reikšminga yra tai, kad jos beveik neturi savyje herojiško prado ir todėl taip pat maža teturi epiškų motyvų. Tiesa, herojiškas epas ir nebūtų galėjęs sugyventi su ramiu. toniniu ritmu ir švelnia simbolika. Jis būtų pareikalavęs aktyvesnių reiškimosi priemonių, kurių nei lietuvių liaudies poezijoje, nei muzikoje neaptinkama.

Užtat labai dažnai lietuvių liaudies dainose išeina aikštėn lyrinės nuotaikos momentas, persunktas liūdesio, ilgesio, skausmo. Nors dainos apskritai paliečia įvairių įvairiausius gyvenimo dalykus ir kartais jose yra net linksmo juokaujamo pobūdžio, vis dėlto tipingiausias joms yra minorinis tonas. Galima net būtų pasakyti, kad jose randa vietą kažkoks kosminis skausmas, jungiąs savyje gamtos ritmo pajautimą, idealo pasiilgimą ir bodėjimąsi žiauria tikrove. Jei prie to dar pridėsime drovų santūrumą, jausmų švelnumą bei skaistumą, atsigręžimą į savo vidaus gyvenimą ir gilų tradicionalizmą, tai gausime svarbesniuosius etninius bruožus, kuriuos apreiškia lietuvių liaudies poezija, muzika ir kitos čia neminimos meno rūšys.

Dar palyginti neseniai etnografai galėjo stebėti gryną etninį lietuvių tautos būdą, visai sutariantį su aukščiau nusakytais bruožais. Būdamas iš pagrindo flegmatinio temperamento, lietuvis yra kantrus, patvarus ir iš dalies nerangus. Gyvenimo tvarkyme jis nėra ypač aktyvus ir dažniausiai yra laukiamai nusistatęs. Todėl kritiškesniuose momentuose jis labai dažnai yra linkęs elgtis pagal posakį „pamatysime toliau". Žodžiu tariant, jis turi savyje labai žymią dozę to pasyvumo, kuris yra būdingas Rytų kvietizmui, su jo fatalizmu ir kontempliatyviniu pasaulio bei gyvenimo stebėjimu.

Bet kartais, smarkiau sukiršintas, lietuvis įstengia apreikšti nepaprastą atveikiamąją (reaktyvinę) energiją. Tada jis teikia daug staigmenų žmonėms, įpratusiems stebėti jo pusiausvyrą, ramumą ir taikingumą. Tačiau tai ne taisyklė, bet tik išimtis. Apskritai jis nėra ekspansyvus;

mažai pasitikėdamas savimi, jis yra drovus savo pasireiškimuose ir tolimas nuo bet kokios afektacijos. Nenuostabu todėl, kad tarp dvasinio jo gyvenimo turtingumo ir jo pasireiškimo kuklumo susidaro didelė disproporcija. Štai kodėl J. Michelet, vadindamas lenkus „saulės sūnumis", apibūdina lietuvius kaipo „šešėlio sūnus".

Šiaip ar taip, etninis lietuvio pobūdis yra rytiško tipo, ir šituo atžvilgiu lietuvių tauta daug daugiau priklauso Rytams negu Vakarams. Galima pasakyti, kad šitas rytiškasis pobūdis yra pradedamasis taškas, nuo kurio prasideda jos istorinė, politinė ir kultūrinė evoliucija. Žinoma, šitoje evoliucijoje tautos pobūdis nepasilieka nekintamas. Įvairios aplinkybės ir įtakos jį palengvėl veikia ir transformuoja viena ar kita prasme. Krikščionybės priėmimas pagal Vakarų apeigas ir Vakarų civilizacijos savinimasis turėjo ir turi su tam tikru būtinumu veikti tautinį lietuvių pobūdį didesnio aktyvumo linkme. Ypač tautinis atgimimas, prasidėjęs antrojoje XIX šimtmečio pusėje, ėmė smarkiau jį veikti šita prasme. Bet pirm negu tai įvyko, lietuvių tauta turėjo išgyventi didžią dramą, kuri toli gražu ne visados teigiamai veikė jos būdą.

Paradoksali ekspansija

> Ce sage monarque (Gediminas), pris entre les Tartares à l'est et les nations européennes à l'ouest, organisa son pays de manière à en faire une sorte de digue capable de résister à la pression des Mongols: à l'abri de cette barrière l'Europe en sécurité développait sa civilisation. On frémit à la pensée de ce qui serait advenu si la puissante Lithuanie avait pactisé avec les Tartares.[3]
>
> *Jean Mauclère*

Į istorijos vaidyklą lietuvių tauta yra išėjusi palyginti labai vėlai. Didysis tautų kilnojimasis, matyti, nebuvo žymiau palietęs jos ramaus ir net snūduriuojančio gyvenimo. Ji paliko labiau į šiaurę sunkiai tada pereinamų miškų, upių, ežerų ir pelkių apsaugoje. Didieji susisiekimo keliai, kurie viduriniaisiais amžiais jungė Skandinaviją su Bizantija ir Roma, taip pat mažai tegalėjo drumsti jos

gyvenimą, nes jie ėjo, galima sakyti, jos teritorijos kaimynystėje.

Pirmas, bet netiesiogines žinias apie lietuvių tautą istorikai įžiūri Tacito „Germanijoje" (I šimtmečio pabaiga), kur aprašomos ir aisčių giminės *(Aestiorum gentes)*, kurios jau tada, be kita ko, prekiavo gintaru. Reikšminga yra tai, kad ir šiais laikais nemaža mokslininkų šalia netikslaus baltų pavadinimo vartoja aisčių vardą, norėdami pažymėti vieną giminingą tautų šeimą, būtent: senovės prūsus, išnykusius XVII šimtmetyje, lietuvius ir latvius. Prūsai nuo senų laikų gyveno tarp Vyslos ir Nemuno žemupių, nesiekdami tačiau paties Nemuno; latviai gyveno Dauguvos, o lietuviai — Nemuno upyne.

Tiesioginių žinių apie lietuvius Vakaruose imta gauti nuo IX šimtmečio, t. y. nuo to laiko, kai normanai, rusai ir lenkai pradėjo puldinėti jų žemes. Normanų puolimai prasidėjo anksčiausiai, bet jie anksčiau, būtent X šimtmetyje, ir pasibaigė. Užtat rusų ir lenkų puolimai truko dar iki XII šimtmečio, t. y. iki to laiko, kai patys lietuviai perėjo iš defenzyvos į ofenzyvą. Ir čia prasideda paradoksalus istorinis fejerverkas, į kurį panašių fenomenų žmonijos istorijoje maža tegalėtume rasti. Tauta, pasyviai snūduriavusi per ištisus amžius, buvusi, liudytojų tvirtinimu, rami, taikinga ir svetinga, staiga parodo nepaprastą energiją, šaunų karingumą, didelį organizacinį sumanumą ir gaivalingą ekspansiją. Sukrėsta kaimynų puolimų, ji apreiškė nesustabdomą atveikimo galybę ir davė vaizdą sukiršinto skruzdėlyno, turinčio galingą instinktą ir gintis, ir kuriamai gydyti savo žaizdas.

Tiesa, iš pradžios lietuvių puolimai į kaimyninius kraštus tebuvo vien grobuoniško pobūdžio. Lietuviai puola svetimus kraštus, prisiplėšia turtų, susipažįsta su kaimyninėmis tautomis, pasimoko iš jų sau naudingais atžvilgiais ir grįžta nešini lobiu ir patyrimu į savo ribas. XII šimtmečio pabaigoje ir XIII šimtmečio pradžioje jie tampa tokia pat pabaisa savo kaimynams, kaip kad V šimtmetyje hunai buvo Romai ar X šimtmetyje vengrai — kaimyninėms tautoms.

XIII šimtmetyje įvyksta lietuvių tautos visuomeninis persitvarkymas ir valstybinis susikonsolidavimas, ir sykiu su tuo puolimai į kaimynus iš grobuoniškų virsta užkariau-

jamais. Pagoniškos valstybės stiprėjimas ir augimas tada jau krikščioniškų tautų sąskaita sukėlė didelį kaimyninių tautų nerimą ir paskatino jas ieškoti radikalesnių apsigynimo priemonių.

Šitoje atmosferoje 1230 metais atsikraustė į prūsų žemę Kryžininkų ordinas, lenkų kunigaikščių pakviestas, o dar anksčiau, būtent 1202 m., latvių žemėje įsisteigė Kardininkų ordinas. Šitie teutonų ordinai greit pajuto reikalą suvienyti savo jėgas. Tuo tikslu jie 1237 m. susijungė į vieną bendrą ordiną ir nusistatė sujungti taip pat savo teritorijas Baltijos pajūriu. Prasidėjusi už pajūrį, apgyventą lietuvių, vadinamų žemaičiais, kova tarp lietuvių ir Teutonų ordino truko ilgai ir buvo labai atkakli. Taip kovodama lietuvių tauta toliau stiprėjo ir jos valstybė augo, nors nemaža buvo jai ir kritiškų momentų.

Teutonų ordinas, negalėdamas nukariauti lietuvių, kvietėsi į pagalbą riterių iš visos Vakarų Europos, o lietuviai, norėdami sustiprinti savo jėgas, ieškojo savo užkariavimais naujų išteklių rytuose. Čia jie susidūrė su totoriais, kurie taip pat stengėsi pajungti sau kuo daugiausia rusų žemių. Tačiau, nepaisant to, kad vakaruose reikėjo atsilaikyti prieš Ordiną, apie kurio vėliavas kartais telkėsi gražiausias Europos riterių žiedas, ir kad rytuose tuo pačiu laiku teko grumtis ir varžytis su totoriais, lietuviai vis dėlto stiprėjo, organizavosi ir plėtė savo viešpatavimą rusų žemėse. XIV šimtmečio antrojoje pusėje didžiojo kunigaikščio Algirdo vadovaujami lietuviai pasiekė Juodąją jūrą. Taigi Lietuvos valstybė, išsitiesusi skersai Europos nuo Baltijos iki Juodosios jūros ir atidalinusi tvirtu barjeru rytinę Europos dalį nuo vakarinės, gynė krikščioniškus Vakarus nuo totorių ordų ir krikščioniškus slaviškus Rytus — nuo teutonų ordinų.

Lietuvių ekspansija ne vienu tik atžvilgiu yra didelis istorinis paradoksas ir sykiu mįslė. Niekam nežinoma, nedidelė, rytiško pasyvaus pobūdžio tauta trumpu laiku susiorganizuoja, užkariauja didžiausius plotus ir tampa viena iš galingiausių ir didžiausių Europos valstybių. Nenoromis kyla klausimas, kas čia galėjo būti tokio paradoksalaus fenomeno priežastimi: ar paprastas kaimynų puolimų sukiršintas atveikumas (reaktyvumas)? ar rytiškas pobūdis, ilgai snūduriavęs ir kaupęs jėgas, o paskui

pajutęs nenugalimą reikalą išeikvoti savo nepaliestą energiją? ar pasyvaus rytiško pobūdžio apvaisinimas, atėjęs iš šalies iš prasisunkusių į Lietuvą aktyvesnių elementų, pvz., iš tų pačių normanų? ar gal net visa tai drauge? Mįslė pasilieka iki šiolei mįslė ir laukia iš istorikų savo įspėjimo. Kartu istorinis paradoksas lieka dar neišspręstas.

Lietuvių ekspansijoje paradoksalu dar yra tai, kad jie, būdami pagonys, lengvai užkariavo ir ilgai valdė daug didesnius krikščioniškųjų tautų plotus, kurie į lietuvių pagonystės galą buvo bene 10 kartų didesni už pačią etnografinę Lietuvą. Bet, kaip pamatysime toliau, kaip tik ta aplinkybė, kad lietuviams teko išsieikvoti audringoje ekspansijoje ir valdyti aukštesnės civilizacijos kraštus, padarė jiems pačią ekspansiją didelių tautinių ir kultūrinių nelaimių šaltiniu.

Pavėluotas krikštas

> Les Lithuaniens sont profondément religieux et apportent dans la culte catholique la même piété dont leurs ancêtres firent montre à l'égard des dieux païens.[4]
>
> *Henry de Chambon*

Kai XIII šimtmetyje prasidėjo lietuvių ekspansija į slavų žemes, kaimyninės slavų tautos jau beveik tris šimtmečius buvo krikščioniškos: lenkai buvo priėmę krikštą iš Vakarų 966 m., o rusai — iš Rytų 988 m. Tai buvo kaimynai iš pietų ir rytų. Iš šiaurės ir vakarų pusės lietuviai turėjo reikalą su Teutonų ordinu, kuris, užkariavęs prūsų ir latvių žemes, veržėsi į lietuvių teritoriją. Tokiomis aplinkybėmis užkariautojams pagonims anksčiau ar vėliau turėjo kilti krikšto problema. Bet tuoj išeidavo aikštėn keblus klausimas, iš kur ir kaip reikia krikštą priimti.

Teutonų ordinas, pašauktas apmalšinti ofenzyviai nunusistačiusius pagonis ir juos pakrikštyti, iš tikrųjų krikštą nešė ant savo kardo galo. Iš jo tad pusės grėsė pavergimas, kuris kad buvo jau ištikęs lietuvių brolius Pavyslyje ir Dauguvos upyne. Galima net spėti, kad Ordinas buvo tiesiog suinteresuotas, jog lietuviai kuo ilgiausiai pasi-

liktų nekrikštyti, nes kitaip būtų buvusi panaikinta pati jo buvimo racija. Jo nuolatiniuose „reizuose", kurie buvo labai panašūs į riterių vykdomas žvėrių — pagonių — medžiokles, nebuvo matyti jokio noro atlikti christianizacijos misiją lietuvių krašte. Užtenka pasakyti, kad didžiojo kunigaikščio Algirdo laikais (1345—1377) jis padarė iš Nemuno ir Dauguvos pusės visą šimtą, kartais labai net žiaurių, puolimų, kad būtų aišku, jog jo misija buvo pasmerkta nepasisekimui.

Kita vertus, priimti oficialiai krikštą iš užkariautų rusų reiškė lietuviams, kaipo užkariautojams, savo prestižo praradimą, nors jie ir negalėjo šiaip ar taip nejausti kultūrinio-dvasinio savo slaviškų valdinių pranašumo. Faktiškai rusų žemėse smarkiai vyko lietuvių valdančiojo sluoksnio asimiliacija. Ji sunkėsi taip pat į etnografinę Lietuvą jau vien todėl, kad valstybinis jos aparatas buvo pasisavinęs iš užkariautų žemių senovinę slavišką rusų kalbą ir nemaža visuomeninių bei valstybinių papročių. Jei, be to, oficialiai krikštas būtų buvęs priimtas iš užkariautų tautų, jos neišvengiamai būtų virtusios viešpataujančiu elementu Lietuvos valstybėje.

Lietuviams buvo kliūčių priimti krikštą ir iš lenkų, nes su šiais teko jiems kovoti dėl kaimyninių abiem valstybėms kraštų. Lenkuose jie labiau negu kituose kaimynuose jautė tautą-varžovę; bet sykiu matė juose natūralius sąjungininkus prieš Teutonų ordiną, kurio auganti galybė tapo lenkams pavojinga: be kita ko, jis atstūmė juos nuo Baltijos jūros. Bendrų interesų momentas pasidarė sprendžiamas, kai XIV šimtmečio pabaigoje politinė padėtis buvo kritiškai susikomplikavusi ir lietuviams, ir lenkams.

Ieškodami vyro savo jaunutei karalienei Jadvygai, lenkai pasiūlė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Jogailai, Algirdo sūnui, jos ranką ir Lenkijos karūną. Iš unijos su Lietuva jie laukė politinės ir dinastinės naudos ir tikėjosi gausią progą išvystyti lietuvių tautoje tikybinę bei kultūrinę misiją ir kartu padaryti ją sau nepavojingą ir palankią. Kai kurie valstybiniai Lietuvos ir ypač asmeniniai Jogailos interesai sutapo su lenkų pasiūlymu, ir todėl jis 1385 m. žinomu Krėvos aktu pasižadėjo krikštytis su visa Lietuva ir sujungti visas jos žemes su Lenkija. Oficialiai

Lietuvos krikštas įvyko 1387 m. Bet faktiškai krikščionybė gana lėtai teplito tarp konservatyvių lietuvių. Yra, be kita ko, reikšminga, kad artimiausia Ordinui žemaičių žemė oficialiai priėmė krikštą tik 1413 m. ir kad čia glūdesnėse vietose pagonių galima buvo užeiti dar XVI ir XVII šimtmetyje.

Priėmus krikštą ir sudarius uniją su Lenkija, į Lietuvą pradėjo plaukti lenkai dvasininkai ir sykiu ėmė skverbtis politinė ir kultūrinė lenkų įtaka. Ta aplinkybė, kad lietuvių tauta ištisais keturiais šimtmečiais vėliau už lenkus įsijungė į universalią krikščionių bendruomenę, sudarė lenkams daugeliu atžvilgių palankesnes varžymosi sąlygas. Į šias varžybas lietuviai įžengė be išvystytos ir sustiprėjusios tautinės individualybės, kuri būtų galėjusi susidaryti vien ryšium su universalaus turinio civilizacija. Šituo atžvilgiu pirmenybė buvo aiškiai lenkų pusėje, nes jie jau buvo gerokai pažengę kultūriškai ir buvo tautiškai labiau susipratę.

Lietuva buvo Europoje, galima sakyti, paskutinė pagoniška valstybė. Faktas, kad ji sugebėjo tvirtai susiorganizuoti ir vesti užkariaujamąją politiką, parodo, kad jos pagonizmas turėjo būti išsivystęs natūraliosios dorovės linkme. Ir iš tikro, liudytojų parodymais, lietuvių tauta buvo moraliai sveika ir gyvastinga, nors ir garbino visą dievybių plejadą, dievindama gamtą ir nesuprantamas gyvenimo apraiškas ir plėtodama savo pasaulėžiūrą primityvaus visuotinio animizmo prasme. Tokiai tautai buvo sunkiau negu kokiai kitai pasukti iš pagonybės į krikščionybės vagą. Jau vien dėl konservatyvaus lietuvių pobūdžio posūkis ne iš karto galėjo įvykti ir todėl truko gana ilgai. Bet užtat vieną kartą jam įvykus, tauta prisirišo prie krikščioniškosios religijos su tuo pačiu tvirtumu, su kuriuo ji anksčiau laikėsi savo tautinio tikėjimo. Tiesa, nejučiomis ir visai savaimingai ji įnešė nemaža tautinių pradų į naujos religijos išpažinimo būdą ir jos kultą. Tai itin ryšku liaudies religiniame mene, kuris čia ypač išsivystė.

Kryžius su jo įvairių įvairiausia ornamentika, Kristus Rūpintojėlis, sopulinga Dievo Motina ir įvairūs šventieji pasidarė mėgstamaisiais objektais liaudies skulptūrai. Kiekviena krikščioniška tauta pažįsta šitą liaudies kūry-

bą, bet gal niekur ji taip plačiai nebuvo paplitusi ir taip arti priėjusi prie mūsų dabartinio gyvenimo, kaip Lietuvoje. Yra net liudijimų, kad pirmojoje XIX šimtmečio pusėje kai kuriose Lietuvos srityse liaudies sukurti kryžiai buvo taip tankūs, jog atstumas tarp jų neviršijo kelių dešimčių metrų (A. Jucevičius).

Pasirinkdamas ir pamėgdamas krikščioniškąsias temas lietuvis parodė tas pačias etnines ypatybes, kurios yra būdingos jo kalbai, dainoms ir kitoms liaudies kūrybos rūšims. Jis susidomėjo ne aktyviąja krikščionybės puse, bet visų pirma jos tragišku pradu, kuris taip gerai atitinka jo pasyvų pasidavimą skaudžiam likimui. Bet sykiu jis rado išganymo idėjoje paguodą savo sielvartams, o savo rezignacijai — aukštesnę prasmę.

Tautos kamieno skilimas

Savo ekspansijos laikais lietuviai dar neturėjo nei savo rašto, nei savų mokyklų, nei aukštesnės visuomeninės valstybinės santvarkos. Atėję į rusiškus kraštus, kuriuose jau buvo įsigalėjusi krikščioniškoji kultūra, jie, kaip jau žinome, negalėjo nepasidaryti priklausomi nuo jos. Toji kultūra, susidariusi senojoje Rusijoje ryšium su krikščionybės priėmimu iš Bizantijos, buvo savo pobūdžiu rytiško tipo. Šituo atžvilgiu ji gana gerai tiko rytiškiesiems lietuvių nusiteikimams, o sykiu visos aplinkybės vertė juos ją savintis. Be to, aktyvios tautinės individualybės nebuvimas ir didelė tolerancija buvo palankios lietuvių nutautimo sąlygos. Užkariavę kurį kraštą, jie jam neprimesdavo nei savo įstatymų, nei savo santvarkos, nei savo kalbos; jie aprobuodavo tai, ką rasdavo jame, ir patys prie to prisitaikydavo. Taip prasidėjo užkariautojų lietuvių asimiliavimasis pagal užkariautuosius rusus *.

Tuo būdu senovės rusų slaviškoji raštų kalba, buvusi oficiali kalba ne tik rusiškose, bet ir kai kuriose kaimyninėse žemėse, įgavo oficialios reikšmės ir Lietuvos valstybėje. Taip pat kasdieniniam vartojimui valstybinis apa-

* Šiuo bendru vardu čia pažymimi drauge baltarusiai, mažarusiai ir net didžiarusiai, kurių visų lietuviai turėjo savo užkariautuose plotuose.— *St. S.*

ratas lengvai savinosi artimiausio slaviško krašto gudiškąją kalbą. Iš valstybinio aparato toji kalba palengvėl sunkėsi šiaip į aukštesnį lietuvių sluoksnį ne tik užkariautuose kraštuose, bet ir etnografinėje Lietuvoje. Su kalba ateidavo papročiai ir šiaip kultūrinės formos.

Šita asimiliacija vyko daugiau kaip pusantro šimtmečio visai nekliudomai. Iki unijos su Lenkija (1386 m.) ji buvo jau gerokai nutautinusi valdančiąsias ir šiaip aukštesnes Lietuvos klases, bet beveik visai buvo nepalietusi lietuvių liaudies, kuri buvo pasilikusi ištikima savo kalbai, tikėjimui, papročiams ir apskritai tautinei savo individualybei. Taigi tarp aukštesnių ir žemesnių Lietuvos sluoksnių susidarė tam tikras priešingumas, kuris faktiškai reiškė vieningo lietuvių tautos kamieno skilimą tautinėje kultūrinėje plotmėje. Tada lietuvių liaudis ir šviesuomenė pirmą kartą prarado bendrą kalbą ir tautinį solidarumą.

Šituo atžvilgiu padėtis nepagerėjo ir tada, kai Lietuva priėmė krikščionybę iš Lenkijos (1387 m.) ir kartu atsivėrė lotyniškos-lenkiškos kultūros įtakai. Aukštesniuosiuose Lietuvos sluoksniuose palengvėl ėmė keistis kultūra: lotyniškoji lenkų kultūra, kaipo aktyvesnė, pradėjo stumti iš lietuvių gyvenimo bizantiškąją rusų kultūrą. Šis kultūros pasikeitimas truko beveik tris šimtmečius, bet jis buvo fataliai neišvengiamas dėl kelių priežasčių. Didysis Lietuvos kunigaikštis, tapęs Lenkijos karaliumi, gyveno pakaitomis ar Lenkijoje, ar Lietuvoje; jo aplinkoje buvo ir lenkų, ir lietuvių dvariškių, kurie šiaip ar taip tarp savęs bendravo. Lietuvos bajorams buvo suteiktos tos pačios privilegijos, kuriomis džiaugėsi lenkų bajorija. Bendros privilegijos ir šiaip bendri luominiai interesai paragino abidvi bajorijas iš pradžios susiartinti, paskui susibroliauti, pagaliau asimiliuotis, deja, beveik išimtinai pagal lenkiškąjį pavyzdį.

Aukštesniųjų Lietuvos sluoksnių lenkėjimas pasidarė smarkesnis po 1569 m. Liublino seimo, kuris personalinę uniją tarp Lietuvos ir Lenkijos pavertė realine. Liublino seime, nepaisant lietuvių atstovų protesto, lenkai ir karalius nutarė tris dideles Lietuvos provincijas inkorporuoti į Lenkiją. Dėl to dviejų valstybių santykiavimas pasikeitė lenkų naudai: Lenkija, buvusi savo plotu beveik tris kartus mažesnė už Lietuvą, dabar pasidarė už ją kiek

didesnė. Nuo to laiko abiejų valstybių įstatymų leidžiamoji valdžia buvo pavesta bendram seimui. Lenkų karalius, išrinktas bendrame lenkų ir lietuvių seime, kartu tapdavo didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Tarptautiniuose santykiuose Lenkija taip pat gavo viršenybę, ir nuo to laiko Lietuvos vardas palengvėl ėmė blukti tautų atmintyje.

Po Liublino unijos valdantieji Lietuvos elementai, jos bajorija, šiaip aristokratija ir miestų gyventojai buvo įtraukti į lenkiškosios kultūros orbitą ir ėmė vis labiau panėšėti į lenkiškuosius savo modelius. 1697 m. buvo išleistas įstatymas *coaequatio iurium*, kuris, be kita ko, lenkų kalbą padarė oficialią visai Lietuvos valstybei. Po šito sulenkėję aukštesnieji sluoksniai ir lietuvių liaudis ėmė dar labiau skirtis savo linkmėmis. Ilgainiui tarp šviesuomenės ir liaudies susidarė tikra praraja: viena atitrūko nuo tautinio kamieno, antra pasiliko ištikima tautinėms tradicijoms; viena valdė, antra turėjo paklusti; viena vartojo, antra gamino.

Nepaisant to, iki pat savo gyvavimo galo XVIII šimtmetyje Lietuva ir Lenkija išliko dvi skirtingos valstybės, nors ir vienodai sutvarkytos. Aukštesnieji sluoksniai jose buvo labai panašūs ir, galima sakyti, gyveno bendrais kultūriniais idealais, tik liaudinis pagrindas abiejose visiškai skyrėsi. Lengva suprasti, kam buvo tikrai naudinga tokia padėtis.

Lenkų literatūroje dažnai galima aptikti prisipažinimą, kad iš Lietuvos jie yra gavę visa, kas jiems yra brangiausia. Jie gavo iš Lietuvos karalių Jogailą, kuris, sujungęs Lietuvą su Lenkija, atvėrė lenkams plačias perspektyvas. Jie gavo iš Lietuvos Jogailos dinastiją, kuri sumezgė dvi valstybes glaudesniais ryšiais ir sudarė Lenkijos istorijoje, galima sakyti, garbingiausią gadynę. Jie gavo iš Lietuvos daugelį didžiųjų giminių, pvz., Radvilų, Sapiegų, Pacų, Katkevičių, Čartoriskių, iš kurių kilo žymūs valstybės vyrai ir kultūros kūrėjai. Jie gavo iš Lietuvos Vilniaus universitetą, kuris vienu tarpu buvo garsiausias lenkiškosios kultūros židinys. Jie gavo iš Lietuvos didžiausią savo poetą Adomą Mickevičių, kuris pasidarė jiems vyriausiu dvasiniu vadu. Jie gavo iš Lietuvos pagaliau Juozapą Pilsudskį, kuris tapo jų išvaduotoju iš

kaimynų nelaisvės. Ir visa tai jie gavo ne tik iš Lietuvos, bet ir iš lietuvių tautos, kuri, ir atidavusi dalį savęs svetimiesiems, negali savo dovanų laikyti visai svetimais sau padarais, nereikšmingais savo dvasios pajėgumo liudytojais.

Tokia buvo kaina, užmokėta lenkams už Lietuvos krikštą ir kultūrinę įtaką, pasukusią Lietuvą iš Rytų į Vakarus. Kaina buvo taip didelė, jog lenkai buvo net praradę pajautimą skirtumo, kuris yra tarp jų ir lietuvių tautos. O tuo tarpu lietuvių liaudis, palikta pati sau, užsisklendė tautinėse savo tradicijose ir kūrė be šviesuomenės pagalbos savo kultūrą, niūniuodama savo dainas, puošdama savo kraštą kryžiais, tarsi Lietuvos pralaimėjimų ženklais, ir kantriai laukdama geresnių laikų.

Prarasta laisvė

Senoji Lietuvos valstybė buvo tikrai nepriklausoma ir niekur nesuvaržyta tik iki unijos su Lenkija. Jogaila, pasižadėjęs su ja sujungti visas Lietuvos žemes, davė lenkams pagrindą reikalauti unijos viena ar kita forma. Lietuviai labai greit suprato, kokią nelemtą klaidą buvo padaręs šitas jų kunigaikštis. Todėl netrukus Lietuvoje prasidėjo kova už atsipalaidavimą nuo jo pažadų ir už Lietuvos išvadavimą nuo lenkų pretenzijų.

Šitos kovos priešakyje atsistojo Jogailos brolėnas, kunigaikštis Vytautas, buvęs iš pradžios Jogailos vietininku, o paskui visos Lietuvos valdovu, mažai tepriklausančiu nuo Lenkijos karaliaus. Jis visą savo gyvenimą siekė kuo didžiausio nepriklausomumo nuo lenkų. Bet, kita vertus, jis vertino gerus santykius su Lenkija, kiek jie padėjo jam vesti didžiosios galybės politiką rytuose ir apsigynimo politiką vakaruose. Šita dviejų frontų politika turėjo didelį pasisekimą: rytuose jis išplėtė Lietuvos ribas taip toli, kaip niekas to nebuvo padaręs nei prieš jį, nei po jo, o vakaruose jam pasisekė bendromis su Jogaila pastangomis labai skaudžiai sumušti prie Tanenbergo (1410 m.) Ordino galybę.

Šitie dideli laimėjimai padarė Vytautą vienu iš galingiausių Europos valdovų. Į gyvenimo galą jis net sumanė

karūnuotis karaliaus karūna, tikėdamasis tuo būdu atsipalaiduoti nuo unijos su Lenkija; bet, kovodamas su kliūtimis, kurių darė šitam sumanymui lenkai, netikėtai pasimirė, nepasiekęs savo tikslo.

Ir po Vytauto mirties lietuviai ne kartą bandė nutraukti uniją su lenkais: jie rinkosi sau didžiuosius kunigaikščius, neatsižvelgdami į lenkus, bet tada šie lietuvių parinktuosius kunigaikščius rinkosi sau karaliais. Ir vėl unija įsigalėdavo po senovei. Tokia padėtis truko iki Liublino seimo, kuris, kaip žinome, privertė Lietuvą priimti realinę uniją. Kartais sakoma, kad per Liublino seimą lietuviai, gindami savo valstybę, praliejo daug ašarų (ašarų iš tikro būta!), bet nesiryžo pralieti nė lašo kraujo. Čia gal pasireiškė lietuvių pobūdis, bet svarbiausia bene bus tai, kad aplenkėjusi didžioji Lietuvos aristokratijos dalis nebuvo pakankamai tvirtai nusistačiusi kovoti už savo valstybės suverenumą, o paprasta bajorija tiesiog geidė įsigyti tas teises ir privilegijas, kurias turėjo lenkų bajorai. Liublino unija apskritai mažai tepalietė Lietuvos vidaus santvarką ir valstybinį aparatą, kuris po senovei pasiliko tų pačių aukštesnių sluoksnių rankose; o paspartėjusi aristokratizacija atitiko net didžiausias jų aspiracijas.

Užtat kartu su Lietuvos aristokratizacija ir valstybės ribų bei suverenumo mažėjimu vyko ir kitas, priešingas dalykas, nors organiškai ir susijęs su pirmuoju, būtent vis didesnis žemdirbių luomo pajungimas bajorijai ir vis didesnis jų suveržimas su žeme. Senojoje Lietuvoje plačioji ūkininkų masė buvo laisva. Lygstamai laisvės nustodavo prasiskolinę ar šiaip kokių prievolių neatlikę ūkininkai, bet jiems nebuvo visai užkirsta galimybė vėl išsilaisvinti. Tiesa, šalia šitų žemdirbių kategorijų buvo dar karo belaisvių, kurie buvo laikomi beveik vergų padėtyje. Sulig Lietuvos santvarkos aristokratizacija visos šitos ūkininkų kategorijos buvo palengvėl sulyginamos savo padėtimi pagal vidurinį baudžiauninko tipą. Dėl to XVI šimtmetyje šalia bajorų ir aukštesnės aristokratijos tebuvo vienas baudžiauninkų luomas, pritvirtintas prie žemės ir pajungtas aukštesnėms klasėms.

Didžiausio laipsnio aristokratizacija su jos neribota laisve *(liberum veto)* ir anarchija turėjo fatalios reikšmės jungtinei Lenkijos ir Lietuvos valstybei. Tik naudodamie-

si šita anarchija ir lydinčia ją korupcija, kaimynai (Rusija, Prūsija ir Austrija) tegalėjo ryžtis ir įvykdyti lietuvių ir lenkų valstybės padalinimą. Šita tragedija įvyko XVIII šimtmečio pabaigoje, kai tris kartus per 23 metus (1772—1795) Lenkijos ir Lietuvos teritorijos buvo suplėšytos tarp trijų minėtų valstybių. Etnografinė Lietuva iš pradžios buvo padalinta tarp Rusijos ir Prūsijos, bet nuo 1815 m. didžiausia jos dalis buvo rusų valdžioje. Prasidėjo paskutinis lietuvių tautos dramos aktas.

Rusai inkorporavo Lietuvą į savo valstybę ir ėmė varyti rusinimo politiką. Ji pasidarė itin griežta po dviejų lenkų sukilimų (1831 ir 1863 m.), prie kurių prisidėjo taip pat Lietuvos gyventojai. Tada rusai pasiryžo per prievartą panaikinti Lietuvoje lenkų įtaką ir pakeisti ją savo kultūra. Bet sykiu ir lietuviams buvo varžomos gyvastingiausios teisės. Jie negalėjo savo krašte eiti valdininkų pareigų, turėti savų mokyklų; jiems buvo net uždrausta (1864—1904) savo spauda lotyniškuoju lietuvių šriftu. Inteligentams lietuviams buvo draudžiama Lietuvoje pirkti žemės. Pats net Lietuvos vardas buvo išbrauktas iš oficialiosios rusų geografijos. Net katalikų tikybos išpažinimas, ir tas susilaukė visokių suvaržymų. Žodžiu tariant, rusų valdomi lietuviai atsidūrė tautinės, politinės ir kultūrinės vergovės padėtyje.

Lietuvių liaudžiai, kuri liko ištikima savo tautybei, tai buvo, įskaitant taip pat socialinę vergovę, galima sakyti, ketvirtas vergovės šimtmetis. Beveik pusė tūkstančio metų nelaisvo gyvenimo, savaime suprantama, negalėjo neatsiliepti lietuvio tipui ir pobūdžiui. Atsilaikymo instinkto vedamas jis dažnai buvo priverstas verstis gudrybe, atkakliai laikytis savo menkų išteklių, pavydžiai stebėti savo pono gyvenimą ir servilizme ieškoti išganymo. Šviesuomenės apleistas ir iš jos negaudamas dvasinio peno, jis turėjo užsisklęsti siaurame savo akiratyje, prarasti drąsesnę iniciatyvą ir su nepasitikėjimu žiūrėti į naujus žmones ir naujus pažadus. Per daug buvo jam apsivylimų ir likimo smūgių, kad jis galėtų lengvai pasitikėti žmonėmis ir būti su jais atviras. O tokios gyvenimo aplinkybės tautai dykai nepraeina.

Ce peuple est un de ceux qui restent dans l'attente.[5]

Adam Mickiewicz

Lietuvai patekus į rusų valdžią ir tapus rusinimo objektu, jos teritorijoje susispyrė visų pirma lenkų ir rusų pretenzijos. Rusai pareikšdavo į Lietuvą savo tariamai istorines teises, motyvuodami jas tuo, kad kadaise lietuviškos ir rusiškos žemės sudarė vieną valstybę ir kad lietuvių aukštesnieji sluoksniai buvo prisisunkę rusiškosios kultūros. Lenkai rėmė savo teises į Lietuvą istoriškai susidariusia joje lenkų įsigalėjimo padėtimi. Kadangi lenkai taip pat buvo patekę rusų valdžion, tai dabar jų varžybos su rusais buvo Lietuvoje ne valstybinio, bet tik tautinio kultūrinio pobūdžio.

Reikia pripažinti, kad gana ilgą laiką, beveik ištisą XIX šimtmetį, šitos varžybos išeidavo tam tikra prasme lenkų naudai. Ir lenkai, ir lietuviai jautė bendrą reikalą spirtis tam pačiam pavergėjui, kuris ieškojo visokių būdų užkariautiems kraštams surusinti. Tradicinė Lietuvos aristokratija, savaime suprantama, visiškai solidarizavosi su lenkais jų kovoje su rusais. Bet jie patraukdavo į savo pusę ir mažiau sulenkėjusius ar visai nesulenkėjusius sluoksnius, kuriems lenkų prieglobstis rodėsi vienintelis išganymu nuo rusų tautinių ir religinių persekiojimų. Dėl šitos priežasties XIX šimtmetyje, jau rusams valdant, Lietuvos lenkėjimas ne tik nebuvo sustabdytas, bet dar sustiprėjo ir pasiekė tokias gyventojų grupes, kurios išliko nepaliestos valstybinės lenkų ir lietuvių unijos laikais.

XIX šimtmečio viduryje jau atrodė, kad lietuvių tauta yra baigusi savo istoriją ir kad yra pasmerkta taip pat išnykti, kaip kad anksčiau išnyko jai gimininga prūsų tauta, palikusi tik savo užkariautojui savo vardą. Bet iš tikrųjų tai buvo paskutiniai merdėjimo laikai, kuriuos turėjo netrukus pakeisti naujas atgimimo laikotarpis. Idėjinis lietuvių atgimimo pagrindas buvo demokratinis XIX šimtmečio sąjūdis, o pirmutinė jo sąlyga buvo valstiečių atleidimas nuo baudžiavos (1861 m.). Kaip kadaise aristokratizacija buvo suskaldžiusi lietuvių tautą ir privedusi Lietuvos valstybę prie likvidacijos, taip dabar demokrati-

zacija turėjo grąžinti tautai jos integralumą ir nepriklausomumą. Šituo atžvilgiu reikšminga yra tai, kad lietuvių atgimimas yra oficialiai datuojamas nuo to laiko, kai suaugo pirmoji laisva valstiečių karta.

Pranokėjų šitas atgimimas turėjo jau XIX šimtmečio pradžioje. Tai buvo tie negausūs asmenys, susidomėję ryšium su romantizmu, ėjusiu tautine linkme, lietuvių istorija, kalba ir liaudies menu, t. y. ta liaudies kultūra, kuri vėliau tapo tautiniu pagrindu lietuvių atgimimui. Čion priklauso A. Mickevičius, S. Stanevičius, D. Poška, J. Jaroševičius, L. A. Jucevičius; kiek vėliau T. Narbutas, I. J. Kraszewskis, L. Kondratovičius ir kt. Po šitų romantiškai nusistačiusių lietuvių atgimimo pranokėjų atėjo realesni ir betarpiški jo pranokėjai, kurie, nusikratę unijos ideologija, jau materialiai jį ruošė. Tai buvo istorikas S. Daukantas, vyskupas M. Valančius ir populiarizatorius L. Ivinskis.

Metai, nuo kurių skaičiuojama atgimimo pradžia, yra 1883. Tais metais dr. J. Basanavičius, laikomas dabar lietuvių atgimimo dvasiniu tėvu, įsteigė su keliais padėjėjais Prūsų Lietuvoje „Aušros" laikraštį. „Aušra" kontrabanda buvo gabenama į Rusų Lietuvą ir ten slapta platinama. Nepaisant šitų sunkenybių ji telkė atgimimo darbininkus, formulavo jo ideologiją ir kurstė naują sąjūdį. Nors ji teėjo vos iki 1886 m., ji savo darbą sėkmingai atliko: atgimimo sąjūdis ėmė vis smarkiau plisti ir stiprėti. Ilgainiui atgimimas ėmė diferencijuotis, remtis įvairiais organais, burti įvairius žmones ir pamažu apimti visas kultūrinio-dvasinio gyvenimo sritis.

Visa savo prigimtimi tautinis lietuvių atgimimas buvo trejopas protestas: ir prieš nutautinamąją rusų politiką, ir prieš lenkų pretenzijas į Lietuvą, ir prieš tradicinį Lietuvos aristokratijos nusistatymą. Iš rusų valdžios lietuviai dabar reikalavo pilietinių teisių, o 1905 m. per vadinamąjį Vilniaus seimą pareikalavo Lietuvai autonomijos, kaipo pirmo etapo į laisvesnį gyvenimą. Iš lenkų lietuviai dabar reikalavo atsisakyti koncepcijos apie istorinį lenkų įsigalėjimą Lietuvoje ir leisti lietuvių tautai laisvai apsispręsti. Iš Lietuvos tradicinės aristokratijos lietuviai reikalavo atsisakyti savo lenkinamojo vaidmens ir įsijungti į bendrą tautinį, kultūrinį ir visuomeninį darbą.

Lengva spėti, kad jokios pozicijos be kovos lietuviai negalėjo laimėti. Iš pradžios karas, paskui revoliucija, pagaliau laisvas apsisprendimas ir kova už jo įvykdymą padėjo lietuviams laimėti visas pozicijas. Tiesa, kova buvo sunki ir laimėjimo kaina buvo didelė.

Taigi į rusų ir lenkų varžymąsi dėl lietuviškojo palikimo tautinis lietuvių atgimimas atsakė, kad lietuvių tauta anaiptol nežada mirti ir kad ji nenori būti nei rusiška, nei lenkiška. Ir iš tikro savo netikėtu atgimimu lietuvių tauta iškalbingai pareiškė visam pasauliui, kad ji pasilieka pati savimi ir kad ji kaip tik todėl atsisako pripažinti savo vadais tuos, kurie buvo ją privedę prie prarajos krašto.

Tradicinė Lietuvos aristokratija, lietuvių kviesta prisidėti prie tautinio atgimimo, atsakė griežtu „niekad, niekados". Tiesa, nedidelė bajorijos ir šiaip sulenkėjusių elementų dalis ryžosi atitaisyti savo tėvų klaidas ir įnešti savo dalį į tautinį atgimimą. Bet didžioji tradicinės šviesuomenės dauguma buvo žuvusi lietuvių tautai. Jos vieton tautinis atgimimas pašaukė į darbą naują šviesuomenę, išėjusią iš liaudies ir tautiškai susipratusią. Nebūdama nei luominė, nei apsunkinta svetimų tradicijų, ji suskato kurti naują intelektualinę kultūrą, atremtą į ankstesnį kultūrinį liaudies darbą. Tuo būdu pirmą kartą Lietuvos istorijoje šviesuomenė ir liaudis solidariai suėjo tautinės kūrybos darbe. Prasidėjo naujas kultūrinio aktyvumo laikotarpis.

Pakeliui į visuotinai reikšmingą kultūrą

> Je ne connais pas la Lithuanie, mais j'ai beaucoup de sympathie pour vous; vous êtes des paysans dont le caractère se rapproche de celui des paysans bretons mes compatriotes; comme eux vous êtes entêtes et travailleurs. Votre cause est juste et finira par triompher, mais il faut de patience; soyez sages, le temps travaille pour vous.[6]
>
> *Aristide Briand*

Tautinis kultūrinis lietuvių atgimimas prasidėjo vos trisdešimt metų prieš Didįjį karą. Laikotarpis palyginti labai trumpas, bet dėl šito gaivalingo sąjūdžio tempo lietu-

viai taip buvo pažengę pirmyn visose gyvenimo srityse, kad karo gale pasijuto pajėgūs pareikalauti savo valstybinio nepriklausomumo. Lietuvos Taryba, išrinkta 1917 m. Vilniaus konferencijoje, sudarytoje iš įvairių viso krašto atstovų, proklamavo 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos nepriklausomybę su sostine Vilniuje ir paskelbė nutrauktus bet kuriuos ryšius, buvusius su kitomis tautomis.

Nuo to laiko prasidėjo tiesiog karštligiškas naujosios valstybės kūrimas. Reikėjo išsyk ir organizuoti nuo pat pagrindų valstybinį aparatą, ir tvarkyti ekonominį krašto gyvenimą, nualintą karo veiksmų ir vokiečių okupacijos, ir dėti pagrindus kultūriniam gyvenimui, ir kariauti su priešais, iš visų pusių plūdusiais į Lietuvos teritoriją. Ginant savo nepriklausomybę lietuviams teko kariauti su bolševikais, įsiveržusiais į Lietuvą papėdžiui besitraukiantiems vokiečiams; ir su vadinamaisiais bermontininkais, kurių vardu lietuviai pavadino savavališkai pasilikusias Lietuvoje vokiečių kariuomenės dalis (gen. von der Goltz), susidėjusias su rusais antibolševikais ir pasiryžusias padaryti Lietuvą ir visą Pabaltijį vokiškai rusišku placdarmu kovoje su bolševikais; ir su lenkais, užėmusiais Vilnių ir ėjusiais gilyn į Lietuvą. Vertinant dalyką žmogišku mastu, tiesiog nesuprantama, kokiu būdu tauta, išvarginta karo iki paskutinių ribų, kamuojama visų kaimynų karinių pajėgų ir sykiu turinti valstybiškai organizuotis, įstengė apginti savo nepriklausomumą ir susiorganizuoti į naują valstybę.

Reikia manyti, kad ir šiuo atveju, kaip ir XIII šimtmetyje, pasireiškė didelė atveiki (reaktyvinė) lietuvių tautos galia. Tai, ko ji neįstengia padaryti ramiomis paprastomis aplinkybėmis, jai yra pajėgu pasiekti tada, kai ji yra iš šalies sukiršinta ar ypatingų aplinkybių paraginta. Ilgą laiką slegiama svetimų įtakų, paskui daugiau kaip šimtmetį kentėjusi sunkią svetimą priespaudą, pagaliau privesta prie savo kantrumo galo karo metu, kai karo viesulas kelis sykius perėjo per jos kraštą ten ir atgal, ir, be to, po karo kaimynų puolama iš visų pusių, ji išėjo iš savęs, iš savo įprastos pasyvios būsenos, ir pasidarė jau nieko nebesustabdoma ir nebesuvaldoma.

Atgavusi laisvę bei nepriklausomybę, ji su tuo pačiu įnirtimu ėmėsi kultūrinės kūrybos. Iš Didžiojo karo ji

išėjo beveik tokia, kokią ją sukūrė Ponas Dievas: plika, nualinta, apiplėšta, tikra *tabula rasa*. Ir štai prasideda tiesiog gaivalingas nepaprasto tempo kūrybinis darbas. Iš šalies sunku įsivaizduoti šitos kūrybos sunkenybes. Užtenka prisiminti, kad lietuviams teko organizuoti armiją ir sykiu kariauti; tvarkyti pairusį ekonominį gyvenimą ir sykiu daryti radikalią žemės ūkio ir valiutos reformą; steigti mokyklas ir sykiu ruošti joms personalą ir vadovėlius; kurti visuomenines ir kultūrines institucijas ir sykiu sudaryti joms elementarią terminiją,— ir bus aišku, kokį milžinišką darbą turėjo atlikti lietuvių tauta savo atgauto nepriklausomo gyvenimo pradžioje.

Praėjo 20 metų kūrybinio darbo ir taip pat nuolatinės kovos su rytišku tautos pobūdžiu ir su tuo, kas jame buvo likę iš nelaisvės amžiaus. Lietuvių tauta smarkiai prisiartino prie Vakarų Europos kultūringų tautų tipo, netapdama tačiau tikrai vakariška. Jos padėtis tarp Rytų ir Vakarų Europos ir priešingos įtakos, išgyventos jos istorijoje ir iki šiolei nenustojusios ją šiaip ar taip veikti, predeterminuoja ją būti pereinamojo tipo tauta, linkusia į sintetinę kultūrą. Šiuo metu ji yra jau pasisavinusi europiškąją civilizaciją ir apvilkusi ją tautinėmis savo lytimis. Iš eilės iškyla prieš ją uždavinys pakelti tautinę savo kultūrą į visuotinai reikšmingų kultūrų rangą. Tai yra kultūrinio apsiginklavimo problema, reikšminga pačiai lietuvių tautos egzistencijai: ji juk jaučia, kad jos padėtis bus tikrai saugi tik tada, kai ji bus ne tik tauta, bet ir lygiateisis narys kultūringų Europos nacijų šeimoje.

Iš lėto, bet vis labiau lietuvių tautai aiškėja, kad šitą uždavinį ji tegalės išspręsti vien tada, kai jai pasiseks politinių interesų sferoje realizuoti vidaus ir užsienio pusiausvyrą, o kultūriniame gyvenime — plačią sintezę. Būdama limitrofinis kraštas ir buferinė valstybė, panašiai kaip Šveicarija ir Belgija, Lietuva noromis ar nenoromis turi vesti savo viduje ir užsienyje pusiausvyros politiką. Federalinė santvarka ir neutralumo režimas galėtų sudaryti palankias sąlygas grįžti prie jos mažiau ar daugiau nutautusioms jos periferijoms, sudarančioms dabar mišriąsias pereinamojo tipo teritorijas. Galima net įsivaizduoti, kad ateis laikas, kai patys kaimynai su šituo sutiks,

matydami naudą turėti savo pašonėje neutralią, federalinę, mišrios sudėties valstybę, atliekančią tarptautinės pusiausvyros funkciją. Tada būtų taip pat, tiesa, kompromisiniu būdu, patenkintos politinės lietuvių tautos aspiracijos.

Šita pusiausvyros politika nuosekliai reikalauja plačios kultūrinės sintezės. Jei tam tikra prasme galima sakyti, kad Šveicarija ir Belgija turi vieningas sintetinio tipo kultūras, būtent romaniškai germaniškas, tai panašiai galima būtų pasakyti, kad Lietuva su savo mažiau ar daugiau nutautusiomis periferijomis galėtų sudaryti vieningą kultūrą, kurioje šalia grynai lietuviško pagrindo rastų vietos taip pat slaviški ir germaniški pradai. Kultūrinių pradų savinimasis ir sintetinimas neišvengiamas jokiai tautai, o mažai tautai tai yra tiesiog būtina. Be kita ko, kultūrinė lietuvių tautos sintezė būtų nepaprasta tuo, kad joje sueitų krūvon kai kurios Rytų ir Vakarų ypatybės, pasitaikančios dviejose Europos pusėse. Nors lietuvių tautos kultūra vyksta dabar individualinėmis tautinėmis lytimis, vis dėlto tam tikra prasme sintetinis jos pobūdis būtų artimas nutautusioms jos dalims. Ilgainiui tai galėtų sudaryti kultūrinį vieningumą tarp lietuvių tautos branduolio ir jos periferijų. Taip išsispręstų kompromisiniu būdu ir kultūrinė tautos drama, taip skaudžiai išsivysčiusi jos istorijoje. Taigi neutrali federalinė mišrios sudėties buferinė valstybė ir tautinė sintetinio tipo kultūra — štai sąlygos, kurios galėtų stabilizuoti padėtį tautos, ėjusios paradoksaliais likimo keliais. [9]

Kaip matėme, šitie keliai iš tikro buvo nepaprasti. Pasyvaus rytiško pobūdžio tauta, vėlai išėjusi į istorijos vaidyklą, apreiškia didelę energiją užkariaujamojoje ekspansijoje ir sudaro vieną valstybę nuo Baltijos iki Juodosios jūros. Būdama konservatyviai pagoniška, ji valdo daug kartų didesnius krikščioniškų tautų plotus. Niekados nenugalėta kardu, ji palengvėl patenka į svetimas įtakas ir pagaliau praranda savo laisvę. Turėdama visus dvasinius duomenis sukurti turtingai civilizacijai, ji dirba svetimų tautų naudai ir dalį savęs atiduoda kitiems, kurie ilgainiui pareikalauja jos visos. Laikoma visų kaimynų jau mirusia ir neturinčia jokios perspektyvos atgyti, ji pasireiškia netikėtu tautiniu ir kultūriniu atgimimu. Iš-

gyvenusi ištisus šimtmečius kultūrinėje ar politinėje priklausomybėje, ji staiga apreiškia dvasinį nepriklausomumą ir gaivalingą kultūrinę kūrybą, einančią visuotinio reikšmingumo linkme. Nenuostabu, kad tokia tauta gali pagaliau karštai įsigeisti politinės pusiausvyros ir kultūrinės sintezės.

KULTŪRINIO LIETUVIŲ TAUTOS APSIGINKLAVIMO PROBLEMA IR KATOLICIZMAS

Pratartis

Šis, trečias iš eilės, Lietuvių katalikų mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimas turėtų vykti pagal šūkį „pakeliui į visuotinai reikšmingą kultūrą". Tai reiškia, kad jame turėtų būti nušviesta ir apsvarstyta kultūrinė lietuvių tautos padėtis įvairiose gyvenimo srityse iš atžvilgio į siektiną visuotinį kultūros reikšmingumą. Ką lietuvių tauta yra jau pasiekusi kultūriniame gyvenime ir ko bei kaip reikia jai siekti, kad jos kultūra įgautų visuotinio reikšmingumo ir tuo pačiu pastatytų ją lygiateisiu nariu kultūringų nacijų šeimoje,— štai platus klausimas, kuris turėtų eiti bendra pagrindine tema šiam mūsų suvažiavimui.

Mano uždavinys yra pastatyti šitą pagrindinę mūsų suvažiavimo temą į sąryšį su katolicizmu. Juk mes esame lietuvių katalikų mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimas, ir todėl visai natūralu, kad mums turi rūpėti lietuvių kultūros problema ryšium su katolicizmu ir katolicizmas ryšium su lietuvių kultūros problema. Katolicizmas yra didelė kultūrinė pajėga, ir mums, lietuviams katalikams, yra tiesioginė pareiga pasinaudoti tąja pajėga mūsų kultūrai pakelti į visuotinio reikšmingumo laipsnį.

I. *Kultūrinio apsiginklavimo aktualumas lietuvių tautai*

Kalbėti šiuo metu apie reikalą pakelti mūsų kultūrą į visuotinio reikšmingumo laipsnį nėra tuščias proto žaismas, nepateisinamas gyvenamojo momento šviesoje. Faktiškai tai reiškia kalbėti apie kultūrinį mūsų apsiginkla-

vimą kaip tik tuo momentu, kai materialinis ginklas mums nėra pakankama apsigynimo priemonė. Čia neturiu anaiptol noro mažinti materialinio ginklo reikšmės; noriu tik ypatingai pabrėžti, kad jo vieno mums toli gražu nepakanka ir ypač nepakaks tuo atveju, jei mes nebūsime pakankamai apsiginklavę kultūriniais ginklais.

Gyvename vienoje iš neuralgingiausių vietų Europoje, kur mus malė ir mala įvairūs tarptautiniai interesai, įtakos, didelių valstybių spaudimai. Tokioje padėtyje tautai reikia turėti deimanto patvarumą ir kietumą, kad ji išsilaikytų materialiai ir moraliai nepriklausoma nuo jokios kaimyninės galybės. Bet šitos deimanto ypatybės nėra dar materialinės pajėgos, kurios mažoje tautoje visada yra apribotos ir neturinčios sprendžiamosios reikšmės: tai iš tikrųjų yra kultūrinis pajėgumas, kuris padaro tautinę individualybę atsparią, kūrybišką, neįveikiamą.

Savo praeityje mūsų tauta nėra sudariusi ryškios kultūriškai pajėgios tautinės individualybės. Buvo tam įvairių priežasčių, bet išdava buvo tik viena: mūsų tauta tirpo svetimų įtakų veikiama, kitiems tarnaudama. Mūsų tautinis atgimimas buvo iškalbingas protestas prieš tokį dalykų stovį, ir ne tik protestas, bet ir gelbėjimosi priemonė. Su tautiniu atgimimu ėjo gretimai ir kultūrinis atgimimas, be kurio neįmanomas joks patvaresnis tautinis gyvenimas ir, be kita ko, valstybinis tautos susiorganizavimas.

Šiuo metu tautinis ir valstybinis atgimimas yra jau įvykę faktai. Yra taip pat pasisavinta bent reikalingiausiame laipsnyje europiškoji civilizacija. Bet mes nesame dar atsistoję lygiomis su kultūringomis Europos tautomis, kurios dėl savo visuotinai reikšmingos kultūros vadinamos nacijomis. Šiais brutalios prievartos laikais jokia tauta ir net jokia nacija negali jaustis visai saugiai. Bet vis dėlto nacijos titulas labiau negu kas kita laiduoja teisės ir nepriklausomybės pripažinimą.

Mūsų dabartinė nepriklausomybė yra gimusi karo ir revoliucijos nuotaikoje, kuri iki šiolei toli gražu nėra dar išnykusi, nors ir yra savotiškai evoliucionavusi. Valstybinių teritorijų ir net pačios nepriklausomybės revizija iš šalies ateityje eventualiai yra galima. Tada tautinis kultūrinis tautos atsparumas ir jos kultūrinis reikšmingumas gali vaidinti sprendžiamųjų veiksnių vaidmenį. Tautos

netampa nacijomis nei per dešimtį, nei per dvidešimtį metų. Tačiau kiekviena tauta gali trumpu laiku nusistatyti eiti nacijos linkme. Savo visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime mes esame jau pasisavinę europiškosios civilizacijos pagrindus; dabar ateities eventualinės perspektyvos verčia mus aiškiai ir tvirtai pasirinkti kultūriniam savo gyvenimui nacijos linkmę, t. y. kūrybiškai siekti visuotinai reikšmingos kultūros. Šita linkmė turėtų padidinti mūsų tautinį kultūrinį atsparumą ir laimėti mums reikiamą pripažinimą kultūringame pasaulyje.

Savaime suprantama, kad tajai linkmei yra būtina plati kultūros politika, kurios reikalas taip nesenu visai laiku keliamas spaudoje ir susirinkimuose. Kai kam atrodė keista ir net pavojinga painioti politiką su kultūros reikalais. Žinoma, bijoti blogos kultūrinės politikos visada yra pagrindo, bet visiška kultūros politikos stoka vargu ar yra geresnis dalykas. Nelieka tad nieko kito, kaip propaguoti ir kovoti už gerąją kultūros politiką. Neturiu čia intencijos specialiau svarstyti mums reikalingos kultūrinės politikos klausimą. Esu vien tikras, kad, eventualiems tautinės mūsų kultūros santykiams su katolicizmu paaiškėjus, mūsų visuomenei bus žymiai lengviau nustatyti mūsų kultūros politikai prideramą linkmę.

II. *Istorinis lietuvių tautos patyrimas ir krikščionybė*

Mūsų tautos istorinis patyrimas apie kultūros santykiavimą su katolicizmu yra pakankamai pamokomas, kad galėtume ir šiuo atveju pripažinti istoriją esant gyvenimo mokytoja. Tiesa, posakis *„historia est magistra vitae"* yra teisingas ne tiek ta prasme, kad istorija *faktiškai* yra gyvenimo mokytoja, kiek ta prasme, kad ji *gali ir turi* būti tokia. Iš tikrųjų iš galimybės ar privalos negalima dar teigti paties fakto. Todėl nenuostabu, kad ir pas mus iki šiolei nepakankamai mokomasi iš istorijos. O mūsų istorija iš tikro yra iškalbinga.

Pakanka tinkamai įvertinti tik tokį mūsų istorijos faktą kaip nepaprastai vėlyvą mūsų tautos krikštą, kad galima būtų gauti labai vertingą pamoką apie tautinės kultū-

ros ir visuotinės religijos santykiavimą. Juk iš tikrųjų mūsų vėlyvame krikšte glūdi visų mūsų didžiųjų tautinių, kultūrinių ir valstybinių nelaimių pradžia. Iki šiolei šitas faktas nėra mūsų tautoje pakankamai įsisąmonintas, ir todėl mūsų viešajame gyvenime kartais favorizuojama tai, kas buvo negerovės pagrindu. Nesusipratimas šitame klausime buvo net taip toli nuėjęs, kad pati krikščionybė buvo laikoma mūsų nelaimių priežastimi. Kaipgi buvo iš tikrųjų?— štai klausimas, kuris nėra ir šiuo metu vien tik akademinio smalsumo dalykas.

Lietuvių tauta oficialiai priėmė krikščionybę 1387 m., t. y. tada, kai jos kaimynai slavai iš rytų ir pietų buvo jau buvę ištisus keturis šimtmečius krikščioniškos tautos; būtent, lenkai buvo priėmę krikštą 966 m. iš Romos, o rusai 988 m. — iš Bizantijos. Tai reiškia, kad lietuviai, gyvenę užskleistame savo gyvenime per ištisus amžius tarp miškų, ežerų ir pelkių, buvo necivilizuotais barbarais, gal net moraliniu atžvilgiu sveikais ir gyvastingais, bet vis dėlto barbarais,— tuo laiku, kai kaimyninės lenkų ir rusų tautos buvo jau priėmusios dieviškąją religiją ir tuo pačiu įsijungusios į visuotinai reikšmingą kultūrą, kurią bendromis pajėgomis ir per ilgesnį laiką kūrė krikščioniškų tautų santalka. Koks begalinis padėties skirtingumas: iš vienos pusės — sveiki nesugadinti barbarai, galima sakyti, daug žadanti *tabula rasa,* o iš kitos pusės — jaunos krikščioniškos tautos, gabios, gyvos, ekspansyvios.

Jei rivalizacija tarp tokių skirtingų priešų būtų buvusi vien tik plikos jėgos klausimas, tai pastovus laimėjimas būtų galėjęs pasilikti lietuvių pusėje. Bet rivalizacija tarp lietuvių ir slavų neišvengiamai turėjo įgauti kultūrinio pobūdžio, kai pirmiesiems teko valdyti dideliausius antrųjų plotus. Lietuviai pagonys negalėjo su savimi atsinešti bent kiek susiformavusios tautinės kultūros, kuri būtų įstengusi konkuruoti su jų valdomų krikščioniškų tautų kultūra. Istorija žino nemaža pavyzdžių tam, kad mažiau kultūringas užkariautojas turi asimiliuotis pagal kultūringesnį nugalėtinį. Šitas likimas pasirodė neišvengiamas ir lietuvių tautai.

Užkariautojai lietuviai, atėję pas krikščioniškus slavus, ėmė savintis jų kalbą, papročius, visuomeninius ir valstybinius institutus, pagaliau net patį tikėjimą. Tai buvo ne-

išvengiama todėl, kad rusai drauge su krikščionybe buvo gavę pagrindą aukštesnei kultūrai; o iš kitos pusės, drauge su krikščioniškąja religija ir aukštesne kultūra ateidavo taip pat intensyvesnis tautinis supratimas. Žinomas juk yra iš dvasinės tautų istorijos faktas, kad krikščionybė ne tik duoda tautoms, bet ir gauna iš jų. Krikščionybė įjungia tautas į universalią žmonijos bendruomenę, jas religina, dorina, kultūrina, bet paskui iš jų gauna tai, kas kiekvienoje iš jų yra geriausio, kai jos kultūriškai ir religiškai susipranta.

Apskritai apie krikščionybės ir tautybės santykiavimą reikia pasakyti tą pat, kas sakoma apie malonės ir prigimties santykius: krikščionybė ne ardo tautybę, bet ją patobulina ir net kelia patriotizmą į dorybių rangą. Todėl ir lietuvių kaimynai, rusai ir lenkai, tautiniu atžvilgiu sąmonėjo ir stiprėjo krikščioniškosios kultūros įtakoje tuo laiku, kai lietuviai tūnojo savo pagoniškojoje tikyboje izoliuoti nuo dvasinio žmonijos gyvenimo. Nenuostabu, kad tokiose aplinkybėse krikščioniškos tautos turėjo matyti lietuviuose užkariautojuose bendrą priešą; reikia tik apgailestauti, kad šitam jų solidarumui ėmė atstovauti imperialistiškai nusistatę teutonų ordinai, kuriems nuoširdžiai nerūpėjo tikra lietuvių tautos christianizacija. Šitų ordinų politika, be kita ko, buvo viena iš priežasčių, kodėl lietuviai tiek ilgai buvo pasilikę pagonimis.

Kai pagaliau didysis Lietuvos kunigaikštis Jogaila ryžosi krikštytis drauge su visa Lietuva ir sykiu sujungti su Lenkija, kuri tarpininkavo lietuvių christianizacijai, visas jos žemes, iškilo tautinės ir kultūrinės dviejų tautų rivalizacijos klausimas. Ir vėl lietuviai pasirodė nuostolingoje padėtyje, palyginant su lenkų tauta, panašiai kaip kad jau anksčiau buvo rusiškose žemėse. Lietuvos christianizacijos reikalas, iš vienos pusės, ir politinė unija, iš antros, davė lenkams progą ir pakankamą pagrindą veržtis į Lietuvą su savo tautine, kultūrine ir politine įtaka. Jiems tai pavykdavo su ne mažesniu pasisekimu, kaip nugalėtiniams rusams asimiliuoti nugalėtojus lietuvius. Ir vėl lietuvių tautos nepasisekimo pagrindinė priežastis glūdėjo dideliame kultūrinio pajėgumo ir tautinio susipratimo skirtume, susidariusiame ne lietuvių naudai.

Kultūrinė ir tautinė padėtis būtų buvusi visai kitokia,

jei lietuviai būtų priėmę krikščionybę maždaug vienu laiku su savo kaimynais slavais arba bent prieš teutonų ordinų įsikūrimą Baltijos pajūryje. Visa lietuvių tautos istorija būtų galėjusi nueiti kitokia, daug palankesne linkme. Tuo tarpu visiems mums gerai žinoma liūdna istorija tautos, kuri, galima sakyti, niekados nenugalėta ginklu, visą laiką ėjo nuo vieno pralaimėjimo prie kito. Ir tai įvyko kaip tik todėl, kad, negavusi kultūriškai apsiginkluoti su krikščioniškosios civilizacijos pagalba, ji pasirodė nepajėgi spirtis svetimoms kultūrinėms, tautinėms ir politinėms įtakoms. Čia iš tikrųjų užsimezgė istorinė lietuvių tautos drama, kurios išdavų mes nesame išgyvenę dar iki šiolei.

Ant šito pagrindo būtent yra įvykęs mūsų tradicinės šviesuomenės atskilimas nuo liaudies. Čia taip pat glūdi savo šaknimis vadovavusių Lietuvos valstybei elementų neatsparumas kovoje už jos teritorijos neliečiamumą ir suverenumą. Iš čia taip pat yra kilęs Lietuvos ir Lenkijos likimo suplakimas krūvon ir tragiškos šito suplakimo išdavos. Dėl tos pačios priežasties lietuvių tauta negalėjo anksčiau išvystyti savo tautinės individualybės ir sukurti savo tautinės kultūros. Čia pagaliau glūdi priežastis, kodėl lietuvių tauta, nežiūrint savo istorinių užkariavimų, ne tik nedidėjo kitų tautų sąskaita, bet nuolatai tirpo kitų tautų naudai, ir dargi tirpo gyvybiniuose savo teritorijos plotuose.

Taigi ne krikščionybės priėmimas buvo lietuvių tautos nepasisekimų priežastis, bet per daug vėlyvas krikštas. Krikščionybė, kaip ir kitoms kaimyninėms tautoms, buvo lietuviams religinė, kultūrinė ir tautinė būtinybė; visa nelaimė, kad lietuviai pavėlavo ją priimti tais keliais šimtmečiais, per kuriuos jų kaimynai slavai naudojosi jau krikščioniškosios civilizacijos gėrybėmis ir ginklavosi tautiškai ir kultūriškai. Tokiose aplinkybėse susidarė nelygus tautinis ir kultūrinis pajėgumas su fataliomis pasekmėmis lietuvių tautai.

III. *Kultūros ir religijos santykių problema Lietuvoje*

Mūsų istorinis patyrimas mums liudija, kad kova tarp christianizmo ir pagonizmo baigiasi pirmojo naudai. Jau šitas grynai utilitarinis argumentas parodo, kad tiesa yra gyvastingesnė už klaidą ir kad tas, kas pavėluoja tiesą prisiimti ar net ją iš viso paneigia, galų gale pats save nubaudžia. Toks yra mūsų istorinis patyrimas; bet tuoj kyla klausimas, ar mokėsime juo tinkamai pasinaudoti dabar, kai tautų gyvenimas yra daugeliu atžvilgių pakitėjęs ir kai religijos ir kultūros santykiai yra nepaprastai susikomplikavę.

Kai prieš mūsų tautą buvo atsistojęs krikšto klausimas, Europos tautos ėjo masinės, gal todėl ir negilios christianizacijos linkme. Dabar tos pačios tautos eina, galima sakyti, masinės dechristianizacijos linkme. Pastebimas jose aiškus pagonėjimo vyksmas. Daug kur susidaro civilizuotų barbarų tipas. Barbarija vis labiau įsigali kultūrinio ir dvasinio gyvenimo srityje. Tiesa, tuo pačiu laiku krikščionija vis labiau kristalizuojasi, vis labiau apsivalo nuo savo istorinių trūkumų, vis daugiau įgauna moralinės vertės ir autoriteto ir vis labiau telkiasi apie Katalikų Bažnyčią. Tik dabar jau beveik netenka kalbėti apie ištisai krikščioniškas tautas, nes tikslumas beveik jau reikalauja kalbėti apie visuotinai praplitusią krikščioniškąją diasporą. Kiek krikščionija yra nustojusi kiekybėje, tiek ji yra laimėjusi kokybėje.

Kultūrinio tautų gyvenimo analizė galėtų parodyti, kad tai, kas jame yra pastoviai vertingo ir pozityvaus, šiaip ar taip yra kilę iš krikščioniškosios civilizacijos ir joje randa dabar paramą ir apsaugą. Kai dabar civilizuota barbarija slenka užvaldyti kultūringo pasaulio iš kairės ir iš dešinės, krikščionija yra viltingiausias pusiausvyros veiksnys, kuris saugoja visuotines kultūrines vertybes, gina vienu laiku asmenybės teises ir visuomenės pagrindus, tikrą autoritetą ir gerai suprastą laisvę ir sykiu laiduoja tolimesnės pažangos galimybes. Kuo gali būti šiuo metu krikščionybė, geriausiai parodo taip neseniai mirusio didžiojo popiežiaus, šv. Tėvo Pijaus XI pavyzdys. Savo moraline drąsa, savo šauniu gynimu visuotinių žmonijos

vertybių, savo krikščioniškųjų idealų supratimu, savo nenuilstama pažangia veikla jis užsirekomendavo kaipo tikra krikščionijos galva ir laimėjo pasaulyje tokį pripažinimą sau ir tuo pačiu Katalikų Bažnyčiai, kokiu seniai jau nesidžiaugė Romos *pontifex maximus*.

Visa tai labai reikšminga mūsų tautai, kai jai tenka apsispręsti kultūrinio apsiginklavimo klausime. Prieš ją dabar yra atidaryti du keliai: vienas yra dechristianizacijos ir civilizuotos barbarijos kelias; kitas yra christianizacijos ir tuo pačiu dvasinės kultūros gilinimo kelias. Pirmajame kelyje gal ir galima įsigyti tam tikrą materialinę kultūrą su atitinkama materialine jėga, bet negalima tikrai ir patvariai kultūriškai apsiginkluoti. Tarp didžiųjų galybių įspraustos mažos tautos negali išgelbėti viena tik materialinė jėga, nes jos vienos niekados nepakaks šitam reikalui. Tikras apsiginklavimas tegali glūdėti pozityviose tautinės kultūros ypatybėse, bet jas tikriausiai ir greičiausiai tegalima įsigyti tik antrajame kelyje. Nejaugi nubaudę save vieną kartą pavėlintu krikštu, mes dabar pasiskubinsime atsisakyti nuo jo geradaros tik todėl, kad ta linkme eina civilizuotų tautų dekadansas? Tai būtų panašu į tą pasakos kvailį, kuris per vestuves raudojo, o per laidotuves kvatojo.

Tautų gyvenime tautinė kultūra turi daugiausia šansų pakilti ir pražydėti tada, kai yra normalūs jos santykiai su religija. Mes turėjome progos istoriškai įsitikrinti šito teigimo tikrumu. Dabar reikia iš to patyrimo padaryti principialią išvadą ir ją pateisinti sisteminiais sumetimais. Tai, kas yra įvykę mūsų istorijoje, nėra atsitiktinis dalykas. Tarp kultūros ir religijos yra organiškų ryšių, kurie negali būti nebaudžiamai nutraukti. Fizinė prigimtis, žmogiškoji kultūra ir dieviškoji religija yra žmogaus gyvenime suderinti laiptai, kurie veda linkme prie vieno aukščiausio žmonijos idealo. Pakanka šitame kopime išgriauti vieną kurį laiptą, kad žmogaus gyvenime būtų suardytas tikras tikslingumas bei nuoseklumas. Be to, kiekvienas žemesnis gyvenimo laiptas įgyja tikros prasmės ir vertingumo vien tik ryšium su aukštesniu laiptu. Todėl noras atskirti tautinę kultūrą nuo krikščioniškosios religijos, ją, taip sakant, sekuliarizuoti, reiškia suteikti jai tokios linkmės, kuri yra priešinga normaliam žmonijos išsivystymui.

Krikščioniškoji religija, dieviška savo kilme ir universali savo turiniu, turi kultūrai skatinamosios, vedamosios ir atbaigiamosios reikšmės. Būdama tam tikra prasme, būtent dieviškąja savo esme, transcendentinė kultūrai, ji ieško, privalo, reikalauja kultūros kaipo savo natūralios terpės ir sėkmingos priemonės plisti į visas žmogiškojo gyvenimo sritis. Stovėdama gyvenimo tvarkoje aukščiau už kultūrą, krikščioniškoji religija nurodo šiai tikrąjį tikslą ir veda ją vienintele teisinga linkme. Turėdama absoliutinę, nelygstamąją vertę, religija teikia kultūrai aukštesnės prasmės bei vertės ir atbaigia ją, realizuodama tai, ko kultūra neįstengia realizuoti, nors ilgisi giliausiomis savo aspiracijomis.

Naujos gadynės europiškoji kultūra yra iškilusi aukščiau už visas kitas pasaulio kultūras ir yra įgijusi visuotinės reikšmės visai žmonijai kaip tik todėl, kad ji kūrėsi harmoningame susiderinime su krikščioniškąja religija. Istorikai negali to paneigti norėdami būti visai objektyvūs, nors modernieji žmonės suskubo jau tai pamiršti. Tie patys istorikai turės taip pat konstatuoti, kad šita kultūra yra įėjusi į krizių tarpą sulig tuo laiku, kaip ėmė irti jos darnūs santykiai su krikščioniškąja religija. Ir jei joje ir šiuo metu yra dar pozityvių ir tikrai vertingų pradų, tai jie visi glūdi savo šaknimis krikščioniškojoje civilizacijoje.

Netrukus pasistengsiu savo teigimus paremti vienu kitu pavyzdžiu, bet jau dabar galiu teigti, kad tautaí, turinčiai trumpiausiu laiku pasiekti didžiausio reikšmingumo savo kultūroje, nevalia iškasti neperžengiamo griovio tarp jos ir krikščioniškosios religijos: juk tikras kultūrinis apsiginklavimas tegali ateiti iš gretimo ir darnaus religijos ir kultūros išsivystymo. Atpalaiduoti kultūrą nuo religijos ir ją nustatyti prieš pastarąją reikštų dabar dirbti panašų darbą, kokį kad dirbo tie, kas kliudė Lietuvai priimti krikštą. Ne geresnių galėtų būti ir tokio darbo išdavų. Lietuvai, kuri tiek yra nukentėjusi dėl pavėlinto krikšto, rodos, priderėtų tinkamai įvertinti kultūrinę religijos reikšmę.

IV. *Kultūrinis katolicizmo pajėgumas*

Gerai suprasta sveika ir gyvastinga kultūra su tam tikru būtinumu gravituoja į religiją, nes jos giliausios aspiracijos tegali būti patenkintos vien su šios pastarosios pagalba. O iš kitos pusės, tikra religija yra didelė kultūrinė galybė, nes ji veikdina kultūrą, ją įdvasina, ją perveria aukštesnėmis intencijomis ir įjungia į visuotinę gyvenimo sintezę. Religija tam tikra prasme formuoja civilizaciją, bet pati savo antgamtinėje esmėje nėra jos formuojama. J. Maritaino supratimu, krikščioniškoji religija yra kultūrai vienu laiku ir imanentinė (išvidinė), ir transcendentinė (išorinė): ji yra kultūrai imanentinė ta prasme, kaip kad Dievas yra imanentinis savo kūriniui, ir ji yra kultūrai transcendentinė, nes ji yra nužengusi iš dangaus drauge su Tuo, kas nešė su savimi malonę ir tiesą *.

Religija savo esmėje turi jungiamąjį pradą, ji jungia žmogų su Dievu ir sykiu visą žmogaus gyvenimą bei veikimą perveria vienu — dieviškuoju principu. Tad nenuostabu, kad religiniai įsitikinimai atsispindi visame žmogaus gyvenime bei veikime tarsi siela, formuojanti kūną. Ir kokie yra šitie įsitikinimai, toks yra ir žmogaus gyvenimo, ir veikimo būdas. Kitaip tariant, religija formuoja žmogaus pasireiškimą pagal savo giliausią esmę: ir čia *operari sequitur esse* — veikimo būdas atitinka esybės pobūdį.

Visa tai, kas čia pasakyta apie religiją, savaime suprantama, pritinka katolicizmui, kaipo tikrajai religijai. Kultūrinis jo pajėgumas yra labai didelis ir istoriniu, ir principialiu atžvilgiu. J. Mausbachas, parašęs labai turiningą ir dokumentuotą veikalą „Die Kirche und die moderne Kultur", šitaip formuluoja kultūrinį katolicizmo pajėgumą: „Tikrajai, religinėmis idėjomis maitinamai, į žmogaus bei žmonijos gyvenimo visumą nukreiptai kultūrai skatinti Katalikų Bažnyčia turi kūrybinį ir pastovų pajėgumą tokiame laipsnyje, kokiu kad nepasižymi jokia kita religija ar konfesija" **.

---

* Plg. *Maritain J.* Religion et Culture.— Paris.— P. 25—26.

** *Mausbach J.* Die Kirche und die moderne Kultur // Religion, Christentum, Kirche.— Kempten, 1921.— B. III.— S. 34/200.

Mausbachas ypatingai pabrėžia ir principialiais argumentais įrodo, kad kultūrinių pajėgų išsivystymas ne tik yra suderinamas su krikščioniškąja religija, bet ir yra tam tikrame laipsnyje būtiname santykyje su ją ir ypač su Katalikų Bažnyčia. Tai įrodo europiškosios kultūros istorija ir principialus Katalikų Bažnyčios ir kultūros santykiavimas. Paminėtajame veikale jis stengiasi parodyti (ir reikia pripažinti — su visišku pasisekimu), „kad visi sveikieji dabartinės žmonijos siekimai, visi tikrieji jos idealai ir uždaviniai faktiškai randa Bažnyčioje tvirtai pagrįstą vietą; kad per daugelį šimtmečių įrodyta gyvybinė Bažnyčios galybė ne tik nėra šiandieną išsekusi, bet nenusilpusi patveria toliau ir net įstengia suteikti moderniajai kultūrai idėjinių pagrindų, dorinių normų ir kelrodžių, socialinių laidų ir antgamtinių pašventinimo pajėgų" *.

Katolicizmo santykiuose su kultūra bene reikšmingiausia bus tai, kad jis veikia ją pagal savo giliausią esmę. Šitam bendram teigimui įvedamąja idėja gali eiti ši J. Maritaino mintis: „Visos religijos, kitokios negu katalikiškoji, yra sudedamosios dalys tam tikrų kultūrų, apspręstų ir individualiai atsiradusių ryšium su tam tikrais etniniais klimatais, su tam tikromis istorinėmis formacijomis. Vien tik katalikiškoji religija todėl, kad ji yra antgamtinė, yra visiškai ir griežtai transcendentinė, antkultūrinė, antrasinė, anttautinė" **. Šita katolicizmo ypatybė paaiškina, kodėl jis visada veikia žmoniją vienijamuoju būdu tuo pačiu laiku, kai pagonizmas tautas izoliuoja, užskleidžia jas siaurame egoistiniame nacionalizme ir palaiko jų vienašališkas tendencijas.

Apskritai, veikdamas kultūrą pagal savo ypatybes, katolicizmas su tam tikru būtinumu stumia ją visuotinio reikšmingumo linkme. Būtent katolicizmo įtakoje kultūra įgauna tas ypatybes, kurios ją padaro krikščionišką. Visų pirma kultūra įsijungia į visuotinę gyvenimo sintezę ir prisisunkia religinio intencionalumo; kitaip tariant, kultūra, susiderinusi su religija, telkiasi aplink vieną religinį gyvenimo centrą ir savo galutinėmis intencijomis nusistato į absoliutinį gyvenimo tikslą.

---

* Ten pat.— S. 7/173.

** *Maritain J.* Min. veik.— P. 55.

Henrikas Romanowskis savo veikale „Filozofja cywilizacji" skiria katalikiškojoje kultūroje keturias pagrindines teigiamąsias žymes; būtent, yra tai: pirma, interesų hierarchija, sudaranti jos vieningumą, antra, visapusiškumas, trečia, universalumas ir ketvirta, gyvastingumas. Apie interesų hierarchiją katalikiškojoje civilizacijoje Romanovskis konstatuoja šį reikšmingą dalyką: „Mokslas, literatūra ir menas ir taip pat politinis, visuomeninis ir ekonominis gyvenimas yra čia pritaikyti prie dorinių visuomenės reikalų, tuo tarpu kai kitose civilizacijose dažnai sueina su šiais į konfliktą. Todėl čia nėra to suskilimo, tos disharmonijos, kuriuos randame kitose civilizacijose. Čia viešpatauja tobula vienybė ir darna, nes tai, kas yra žemesnis dalykas, nusilenkia tam, kas yra aukštesnis dalykas, ir turi prisitaikyti prie šio pastarojo reikalavimų. Yra tad čia tikslo vienybė, tendencijos vienybė ir akcijos vienybė. Viskas sudaro tobulą visumą, nors pradai ir yra įvairūs. Žemiškų interesų pajungimas doriniams interesams pasiekia katalikiškosios civilizacijos ribose kartais heroizmo viršūnių, ir todėl sutinkame čia apraišką, kitur nežinomą: papročių šventumą" *.

Katalikiškosios kultūros visapusiškumas reiškia, kad ji apima visą žmogų, su visomis jo galiomis ir reikalais ir išvysto jį materialinio, dvasinio ir visuomeninio gyvenimo linkmėmis. Ji nepasitenkina viena kuria gyvenimo puse, bet yra pilnutinė savo turtingu turiniu. Iš kitos pusės, ji yra universali ta prasme, kad nėra neatjungiamai susijusi su viena kuria tauta ar viena kuria vieta, ar vienu kuriuo laiku, bet pritinka esminiu savo turiniu visiems laikams, visoms vietoms, visoms tautoms. Pagaliau šita kultūra, kuri sugeba patenkinti visus racionalius žmogaus reikalus, yra nepaprastai patvari ir gyvastinga, nes lygiai jungia savyje pastovumo ir pažangumo pradus būdama pajungta nuolatinio atsinaujinimo dėsniui. Turėdama savo viltingu inkaru dieviškąją religiją, ji yra apsaugota nuo esminių iškrypimų ir išsigimimo katastrofinėse krizėse.

Katalikiškojoje visuomenėje materialinė gerovė ir kul-

* *Romanowski H.* Filozofja cywilizacji.— Warszawa, 1934.— P. 366—367.

tūrinės vertybės yra tarsi atpildas to dorinio tobulėjimo, kuris yra susijęs su Dievo karalystės ir jos teisybės ieškojimu ir kuris sykiu laimi visa kita. „Kalno pamokslo pažadas,— sako Mausbachas,— kad Dievo karalystės ieškojimas laiduoja taip pat visų kitų gėrybių prieauglį, pasiteisina tuo *laiminimu ir tobulinimu,* kuriuos krikščioniškoji religija teikia pasaulinei kultūrai" *.

Dr. Hansas Rostas yra parašęs knygą „Die Kulturkraft des Katholizismus", kurioje labai sugestyviai išrodo, kokių ir kiek gėrybių prisideda katalikiškajai visuomenei, ieškančiai visų pirma Dievo karalystės ir jos teisybės. Ryšium su tuo, ką apie tą patį dalyką sako Mausbachas, susidaro labai pamokomas vaizdas. Žinoma, nėra čia galimybės jo bent kiek pilniau nusakyti. Tepaminėsiu šia proga vieną kitą jo bruožą. Tačiau reikia šiuo atveju skirti katolicizmą ir katalikus. Tai nėra tas pats: katalikai visada mažiau ar daugiau naudojasi katolicizmo geradara, bet toli gražu ne visados stovi jo aukštumoje.

Istoriškai yra neabejotina, kad europiškoji civilizacija, susiformavusi jau viduriniais amžiais, išsivystė kultūrinėje katolicizmo įtakoje. Tiesa, ji turi savo pagrinde taip pat antikinės graikų ir romėnų kultūros pradų, bet tie pradai pateko į universalią europiškąją kultūrą visų pirma tarpininkaujant katolicizmui, kuris juos apvalė nuo pagoniškojo nenuoseklumo, įprasmino nauja šviesa ir įjungė į integralinę, religinę kultūrinę, sintezę. Katolicizmas juk yra didelė sintetinė galybė, kuri nėra linkusi atsisakyti nuo jokios tiesos ir nuo jokios kultūrinės vertybės, nežiūrint to, kur ir kokiose aplinkybėse jos yra atsiradusios. Katolicizmui yra svetimas bet kuris ekskliuzyvizmas, ir todėl jis kartais ima į savo apsaugą ir gynybą net tas tiesas ir tas vertybes, kurios buvo iškeltos aikštėn antikatalikiškųjų sąjūdžių kovai su juoju. Bet, žinoma, tokiu atveju tas tiesas ir vertybes jis apvalo nuo vienašališkų atžvilgių ir nuo ekskliuzyvistinio jų traktavimo būdo.

Šiaip ar taip, ar paimsime mokslą, ar meną, ar dorovę, ar visuomeninį gyvenimą, visur rasime pėdsakus to istorinio vaidmens, kurį yra suvaidinęs ir dabar tebevai-

* *Mausbach J.* Min. veik.— S. 23/189.

dina katolicizmas. Nurodoma, pavyzdžiui, kad gamtos mokslai, kurie taip menkai tegalėjo išsivystyti pagoniškajame pasaulyje, įgavo naujų galimybių ryšium su krikščioniškąja koncepcija apie vieną dieviškąją Išmintį, tvarkančią pasaulį „pagal matą, skaičių ir svorį" (J. Mausbachas)*, t. y. pagal tam tikrus pastovius gamtos dėsnius. Kitaip tariant, krikščioniškoji pasaulėžiūra pirmoji buvo atidariusi platesnes perspektyvas tiksliesiems mokslams, o Bažnyčios rūpesčiu ir globa atsiradusieji ir išsivysčiusieji Europoje universitetai sudarė jiems, kaip ir kitiems mokslams, reikiamų organizacijos sąlygų. Mokslų išsivystyme suvaidino didelį vaidmenį ir tai, kad katolicizmas visada buvo ir yra įsitikinęs proto gynėjas ir filosofinės kultūros skatintojas.

Panašiai europiškasis menas buvo išsivystęs ryšium su religiniu menu, kurį pašaukė į gyvenimą katolicizmo reikalai. Pavyzdžiui, romaniškasis, gotiškasis, barokiškasis stilius atsirado ryšium su bažnyčių statyba. Taip pat muzika, literatūra ir kitos meno rūšys savo išsivystyme šiaip ar taip yra susijusios su bažnytiniu gyvenimu.

Bet tikriausiai jokioje srityje taip galingai nesireiškia katolicizmo įtaka, kaip dorinėje kultūroje. Katolicizmas ypatingai pabrėžia dorinės pažangos pareigą ir tam reikalui uoliai skatina valios kultūrą. Jis iš pat pradžios yra gynęs principialią nelygstamąją asmenybės vertę ir jos laisvę apsispręsti pagal savo sąžinę. Iškėlęs principą, kad asmuo tikrai įpareigojamas vien per savo sąžinės tarpininkavimą, katolicizmas anaiptol nėra sumažinęs dieviškojo autoriteto reikšmės, tik yra pareikalavęs laisvo tų dviejų dalykų suderinimo pagal šv. Pauliaus žodžius: „Kame gi Viešpaties Dvasia, ten yra laisvė" (2 Kor 3, 17). Principiali „Dievo vaikų laisvė" katolicizme visada buvo ta pastovioji idėja, kuri vadovavo jo nusistatymui visuomeniniame gyvenime ir reikalavo krikščioniškosios doros principų ekonominiam, socialiniam, politiniam ir tarptautiniam gyvenimui tvarkyti. Galima drąsiai teigti, kad niekur kitur nerasime organiškesnio, pilnesnio ir nuoseklesnio santykiavimo tarp religingumo ir privatinės bei viešosios dorovės. Be kita ko, krikščioniškasis solidarumas visose vie-

* Ten pat.— S. 147/313—148/314.

šojo gyvenimo srityse yra viena iš ryškiausių katolicizmo savybių.

Labai reikšmingas taip pat yra katolicizmo vaidmuo šeiminiame gyvenime. Išeidamas iš visuotinai privalomos skaistybės principo, jis deda į šeiminio gyvenimo pagrindą santuokos nesuardomumo dėsnį ir tuo pačiu pagrindžia šeimos tvirtumą ir vaisingumą. Kaip parodo statistiniai daviniai, tuo yra pasiekiama, kad, visoms kitoms sąlygoms esant lygioms, gimimų skaičius katalikiškosiose šeimose yra didesnis, o išsiskyrimų skaičius mažesnis; be to, katalikų tarpe nesantuokinių gimimų yra mažiau negu tarp kitų konfesijų žmonių.

Ypač gyvastingos reikšmės teikia katolicizmui tai, kad jis yra dorinio optimizmo palaikytojas. Jis, iš vienos pusės, teigiamai priima žmogiškąjį gyvenimą tokį, koks jis yra žemiško buvimo aplinkybėse, o iš kitos pusės — įprasmina kentėjimą šioje ašarų pakalnėje ir tuo pačiu didina moralinį žmogaus pasitenkinimą ir gyvenimo džiaugsmingumą. Jei apskritai tvirti religiniai įsitikinimai yra svarbus laimės veiksnys, tai katolicizme tas veiksnys itin yra žymus. Štai kodėl tarp katalikų, kaip parodo statistika, savižudybių skaičius yra mažesnis negu tarp kitų įsitikinimų žmonių. Žodžiu tariant, katolicizmas yra toks kultūros skatintojas, kuris skleidžia gyvenimo išmintį, gaivina kilniuosius idealus ir laiduoja laimę.

V. *Pamokomieji antikatalikiškosios kultūros vaisiai*

Katolicizmo kultūrinio vaidmens apibūdinimui ne mažiau yra reikšmingi antikatalikiškosios kultūros vaisiai. Visų pirma yra pažymėtina tai, kad ne taip yra lengva, kaip paprastai manoma, atsipalaiduoti kultūroje nuo krikščioniškų katalikiškų pradų. Garsusis *Collège de France* profesorius E. Gilsonas laiko, pavyzdžiui, keistu ir juokingu nenuoseklumu tai, kad naujoji prancūzų valstybė, kuri buvo pasišovusi išnaikinti savo viduje krikščionybę, pasirinko savo šūkiu tris idėjas: *Liberté, Egalité, Fraternité*, kurios savo kilme ir turiniu yra giliai krikščioniškos *.

* Žr.: *E. Gilson.* Pour un ordre catholique.— Paris.— P. 42.

Jis taip pat pažymi pamokomąją reikšmę bolševikiškosios Rusijos pavyzdžio, kuris parodo, kad „yra nesąmonė norėti kraštą dechristianizuoti jo nesudemoralizavus" ir kad negalima „išvaryti Dievo iš valstybės, ir ypač krikščioniškojo Dievo, sykiu neišvarius iš jos dorinio idealo, christianizmo atnešto į pasaulį" *.

Nereikia tačiau taip toli eiti norint įsitikinti, kad katolicizmo idėjos iškraipymas kultūriniame gyvenime turi labai pamokomų išdavų. Modernioji civilizacija, kuri yra įgavusi savo ypatybių humanistinio renesanso, reformacijos ir Descartes'o reformos įtakoje, vienašališkai pasižymi, Maritaino žodžiais tariant, „šauniomis nenuilstamomis pastangomis suteikti žmogiškajai prigimčiai maksimalinį žemiškąjį našumą" **. Pačios šitos pastangos nėra dar blogos, bet negera čia yra tai, kad kultūra, kaip sako tas pats autorius, nenustodama savo prigimtinio augimo, yra čia atsipalaidavusi nuo dieviškojo prado, kad pasikliautų vien tik žmogumi ***. Tokia yra neišvengiama antropocentrinės civilizacijos linkmė, kuri neša su savimi materialinę galybę ir materialinius turtus, ilgainiui iš priemonių virstančius tikslais tiems, kas juos gamina.

Katolicizmas nesivaiko šitų gėrybių kaipo savarankiškų tikslų, ir tik prasilenkus su jo dvasia tegalima prarasti kultūrinių vertybių hierarchijos pajautimą ir besąlygiškai atsidėti materialinių gėrybių gaminimui ir materialinės galybės garbinimui. Tokia civilizacija su tam tikru būtinumu slenka į idololatriją ir paverčia savo gerbėjus civilizuotais barbarais. Šitas pagonėjimo ir barbarėjimo vyksmas labai ryškiai eina prieš mūsų akis dabartiniame pasaulyje. Mes matome, kaip lygstamiems žemiškiesiems dalykams teikiama nelygstamoji vertė (o tai juk yra idololatrijos esmė) ir kaip prievarta principialiai ginama ten, kur turi būti respektuojama asmens laisvė (o tai juk sudaro barbarijos esmę). Kai dabar nelygstamai yra garbinama ar valstybė, ar tauta, ar rasė, turime idololatrijos apraišką, nes tokiu atveju dievinami žemiški dalykai.

* Ten pat.— P. 41.

** *Maritain J.* Min. veik.— P. 27.

*** Ten pat.— P. 28.

Kai jiems reikalaujama totalitarinio viešpatavimo gyvenime, turime drauge ir idololatriją, ir barbariją, nes totalitarinė tegali būti vien religija dieviškąja savo puse, nenaikinančia žmogaus laisvės. Kai skelbiamas kraštutinio vadizmo principas ir reikalaujamas nelygstamasis klusnumas vadui, turime taip pat drauge ir idololatrijos, ir barbarijos apraišką, nes nelygstamasis, bet vis dėlto laisvas klusnumas tepritinka vien nelygstamajam autoritetui, t. y. Dievui.

Kas laukia žmonijos, kurioje jau galingai reiškiasi šita idololatrijos ir civilizuotos barbarijos linkmė, mes dar tikrai nežinome, bet mes jau tai jaučiame susirūpinę galimomis rytojaus katastrofomis. Jų atmosfera jau dvelkia per nelaimingąjį pasaulį tartum apokaliptiniai aidai, einą mums iš ateities. Žodžiu tariant, dar nežinome, kas bus, bet jau galime žinoti, kad nėra pasauliui išganymo be grįžimo prie katolicizmo tiesos ir prie ieškojimo visų pirma Dievo karalystės ir jos teisybės...

Baigiamasis žodis

Ir mes, lietuvių tauta, turime prieš save du kelius: katolicizmo ir civilizuotos barbarijos. Pastarasis kelias grąžintų mus vėl į delsiamo krikšto kelią, kur mes negalėtume laimėti nei tikro atsparumo, nei tikro garbingumo, nes tarp civilizuotų barbarų materialinė galybė viską sprendžia. Po to, kas buvo pasakyta, nėra reikalo įrodinėti, kad tik pirmajame kelyje mes greičiausiai galėtume prieiti kultūriniame savo išsivystyme visuotinio reikšmingumo.

Įsijungę į kultūrinį visuotinės katalikų bendruomenės darbą, sutartinai ir laisvai dirbamą visos žmonijos ir kiekvienos tautos naudai, mes naudosimės šito darbo vaisiais be pavojaus mūsų tautinei individualybei. Juk dabar tarp katalikiškosios civilizacijos ir mūsų tautos nėra jau jokio pavojingo tarpininko. Dabar mes galime tikėtis nekliudomai prisiimti į savo tautinės individualybės lytis visuotinį krikščioniškosios civilizacijos turinį ir tuo būdu greičiausiai pasiekti maksimalinio kultūrinio pajėgumo. Čia ir glūdi tikriausias kultūrinio mūsų apsiginklavimo šaltinis.

Štai linkmė, į kurią turėtų atsižvelgti mūsų kultūros politika, o mums, lietuviams katalikams, telieka pastovi pareiga savo pavyzdžiu įrodyti kitiems kultūrinį katolicizmo pajėgumą ir jo geradarą mūsų tautai.

LIETUVIŲ TAUTA IR JOS ATEITIS

Gerbiamasis Pone Redaktoriau,

Į Tamstos sumanytą anketą atsakau su sudaužytais jausmais. Iš vienos pusės, gerai suprantu reikalą mūsų tautai išsiaiškinti anketos klausimus, kurie visada man buvo įdomūs ir apie kuriuos savo gyvenime nemaža esu galvojęs. Iš kitos pusės, šitais klausimais laikyčiau reikalinga pareikšti visų pirma nemaža skaudžios kritikos, kuri momentui gal ne visais atžvilgiais tiktų: juk gyvename, rodos, didelio persilaužimo momentą, kai optimistiškas ir entuziastiškas užsimojimas ir pasiryžimas turėtų pagauti visą mūsų visuomenę. Kritika tokiu momentu daug kam gali pasirodyti nepageidaujama. Tačiau žygio nepopuliarumas ir šiuo atveju, kaip ir kai kuriais kitais atvejais, nesustabdo manęs, nes esu galų gale įsitikinęs, kad tokiu momentu tinkamos linkmės paėmimas yra labai svarbus dalykas. Pagaliau kam gi gali pakenkti dar vienas balsas, šaukiantis dykumoje?

1. *Koks yra lietuvių tautos charakteris?* Lietuvių tautos charakteryje skiriu etninį dugną ir įvykusį jame istorinį išsivystymą. Pirmuoju atžvilgiu lietuvis yra ne voliuntarinis, bet kontempliatyvinis tipas su žymiu palinkimu į rytiškąjį kvietizmą. Jis yra kantrus, patvarus, gerokai pasyvus ir dažnai net nerangus. Jis yra subtilus pasaulio ir žmonių stebėtojas, susigyvenęs su gamtos ritmu ir taikingai nusistatęs santykiuose su kitais. Jis yra kuklus ir drovus savo pasireiškimuose; konservatyvus savo papročiuose, palinkęs į liūdesį ir melancholišką nuotaiką. Lietuvis nėra linkęs aktyviai ir ryžtingai spręsti savo ateities klausimų, ir „pamatysime toliau" dažnai yra jo kasdieninės išminties šūkis. Trumpai tariant, iš savo etninio pa-

grindo lietuvis yra rytiškas tipas. Štai viena iš nepopuliarių mano tezių, kuri jau ne kartą yra buvusi karštos kritikos objektu.

Šitas mūsų rytiškasis pobūdis nėra dar taip blogas, kaip galėtų manyti „vakariškumo" šalininkai. Jis tik yra nepatogus ir pavojingas, mūsų tautai gyvenant didžiųjų galybių susispyrimo tarpe. Užtat istorinė mūsų tautos evoliucija veikė ją įvairiomis linkmėmis. Priimta iš Vakarų krikščionybė ir suėjimas į kontaktą su Vakarų civilizacija turėjo šiaip ar taip aktyvinti mūsų tautos pobūdį ir aktyvina jį iki šiolei. Bet Vakarų mums įtakos laikotarpyje yra prasidėjusi ir trukusi net keturis šimtmečius iš pradžios socialinė, o paskui ir politinė mūsų tautos vergovė. Šitas nelemtas stovis neigiamai veikė mūsų tautos būdą ir šalia etninių ypatybių, kurios nėra moraliai nei geros, nei blogos, sudarė mūsų tautoje nemaža ydų, kurios iki šiolei tramdo normalų jos išsivystymą.

Vergovė buvo mūsų tautai ypatingai nelemta dar tuo, kad tuo pačiu laiku laisvieji mūsų visuomenės sluoksniai atitrūko nuo tautinio kamieno ir, renegatiškai nusisukę nuo savo tiesioginio pašaukimo, ėmė tarnauti svetimiems dievams. Tai nepaprastai pagilino tautinę dramą ir padarė vergovės pasekmes ypatingai fatalias. Pavergtosios liaudies gyvenimo aplinkybėmis formavosi nelaisvo lietuvio tipas, kuris iki šiolei nėra dar visai išsilaisvinęs doriniu ir kultūriniu atžvilgiu. Šviesuomenės apleistas ir iš jos negaudamas dvasinio peno, jis turėjo užsiskleisti siaurame savo kaimo akiratyje, prarasti savo drąsesnę iniciatyvą ir platesnį dvasinį mastą. Drebėdamas dėl savo menkų gyvenimo išteklių, jis, savisaugos instinkto vedamas, įprato verstis gudrybe, pavydžiai stebėti savo pono išdaigų prabangą ir sykiu servilizme ieškoti išganymo. Patyręs begalę apsivylimų ir likimo smūgių, jis įprato su nepasitikėjimu žiūrėti į žmones ir į jų pažadus ir prarado savo nuoširdumą bei atvirumą.

Greit sueis 80 metų, kai lietuvių liaudis išsilaisvino iš baudžiavos, ir suėjo jau 21 metai nepriklausomo gyvenimo. Tai labai nepakankamas laikas, kad galima būtų nusikratyti nelemtu istoriniu palikimu tautos pobūdyje. Buitis, kuri krovėsi per keturis šimtmečius, nelengvai išnyksta iš tautos gyvenimo. Tautinis lietuvių atgimimas ir Lietuvos

valstybės atstatymas bei kūrimas buvo pažymėti aiškiu emancipavimusi nuo liūdniausio istorinio palikimo ir nuo nelemtų tautos įpročių. Bet, deja, daugiau negu pusė mūsų nepriklausomo gyvenimo buvo pasukta netinkama linkme, kuri ne tik netęsė šito emancipavimosi darbo, bet nedovanotinai stiprino istorines mūsų ydas. Dabar vėl rado palankiausią sau dirvą mūsų pasyvumas, palinkimas į servilizmą, užskleistas platesniems interesams akiratis, pamėgimas verstis gudravimu ir šitas monstrualus pavydas, nepakenčiąs prasikišimo į priekį tikrų asmenybių. Nenuostabu, kad tokiomis aplinkybėmis ėmė viešpatauti parveniškas arivizmas, radęs stiprią atramą pagausėjusiame pusinteligenčių luome, kuris geidžia vien *panem et circenses.*

2. *Kokia yra lietuviškos kūrybos individualybė?* Mūsų liaudies kūryba turi savo aiškių ypatybių, bet mūsų šviesuomenės naujoji kultūrinė kūryba dar nesuskubo įsigyti visai ryškios individualybės. Tai ir nėra net nuostabu, nes iki šiolei mums teko visų pirma savintis europiškosios civilizacijos pradus ir juos realizuoti mūsų tautybės lytimis. Mes nesame dar pasiekę savo kūryboje visuotinai reikšmingo masto, ir todėl, be kita ko, mūsų kūryba nėra pakankamai individuali: toks jau yra tautinės kultūros dėsnis, kad jos individualumas yra tiesioginiame santykyje su jos universalumu. Kol mes nesame dar pasiekę savo kultūrinėje kūryboje visuotinai reikšmingo laipsnio, negalima kalbėti apie tikrą mūsų kūrybos individualybę. Ji nėra nei pakankamai nusistovėjusi, nei tautiškai subrendusi, nei įgavusi savo ryškesnio stiliaus.

Europiškosios civilizacijos savinimasis iki šiolei pas mus yra per daug mechaniškas, per mažai sintetinis, gerokai atitrūkęs nuo liaudies kūrybos, kurios pradai neranda iki šiolei organiško ir perkeisto aukštesnėje plotmėje realizavimo individualinėje kūryboje. Ir tuo pačiu laiku mes esame linkę didžiuotis savo tarsi visai savita, iš savo medžiagos kuriama kultūra, kuriai sąmoningai nenorime kelti sintetinių uždavinių. Toks nusistatymas man gerokai primena vaikų pasididžiavimą savo kūryba arba kaimo pasididžiavimą savo aplinkos žygiais. Čia galima būtų

pageidauti tikro kultūrinių dalykų supratimo, su kuriuo turėtų ateiti ir didesnis kuklumas.

Labai tenka apgailestauti, kad iki šiolei pas mus nėra aiškios kultūrinės politikos, ir kad, be kita ko, nėra įsteigti Kultūros rūmai. Turime visokių kitokių rūmų, bet šitoje rūmų sistemoje aiškiai trūksta svarbiausiųjų rūmų, kurie turėtų, be kita ko, rūpintis mūsų atsipalaidavimu nuo nelemto istorinio palikimo ir gyvu reikalu kultūriškai ginkluotis. Kalbant apie mūsų kūrybos trūkumus, negalima neminėti ir jos organizacijos trūkumų.

3. *Kaip vaizduojatės Lietuvos ateitį?* Į šitą klausimą, žinoma, tegaliu atsakyti vien hipotetiškai. Jei ir toliau bus maitinamos mūsų istorinės ydos ir jos įvaromos, taip sakant, į patį mūsų tautinės dvasios dugną ir jei sykiu mūsų kultūriniu apsiginklavimu nebus susirūpinta visu rimtumu bei platumu, tautinė katastrofa blogiausios rūšies bus mums visai neišvengiama. Dvasios vergai neišgelbės mūsų tautos nuo realios vergovės, o paskui — ir nuo visiško žlugimo. Juk jau ir dabar turime piliečių, kurie dėl tikrų ar įsivaizduotų skriaudų pasiilgsta svetimos valdžios. Tokių piliečių pas mus paskutiniais laikais buvo dauginama, tuo tarpu juos reikėjo moraliai nuginkluoti ir, svarbiausia, perauklėti. Bet tam reikia bent kiek nusimanyti apie visuomeninio auklėjimo metodus.

Mums reikia priešvergovinės apsaugos lygiai tokio pat laipsnio, kaip ir priešlėktuvinės apsaugos: paskutinės, kad išlaikytume savo fizinę gyvybę, pirmosios, kad išsaugotume moralinę gyvybę; bet, deja, ir viena, ir antra apsauga neišėjo dar iš gimimo stadijos. Toliau jau norėčiau ne kalbėti, bet rėkti...

Prof. St. Šalkauskis

INTELIGENTIJOS KONCEPCIJA *

Inteligentijos supratimo reikšmė

Neseniai, rašydamas apie universiteto koncepciją, esu pareiškęs, kad „universitetas yra inteligentijos formavimo organas" (Židinys.— Nr. 8—9, p. 150) [1]. Būtų klaidinga šį pasakymą suprasti, kad universitetas yra vienintelis tokio formavimo organas; bet kad jis yra iš tokių organų svarbiausias ir reikšmingiausias, būtų nesunku įrodyti. Jau vien tik tai, kad ir universitetui, ir inteligentijai būdingas yra tam tikras universalumas, parodo tų dviejų dalykų giminiškumą.

Šiuo atveju neturiu intencijos kalbėti specialiai apie universiteto ir inteligentijos santykiavimą. Tai temai tikiuos ateityje skirti trečią iš eilės straipsnį. Čia žadu susidomėti specialiai inteligentijos supratimu ir tik iš pat

* Pradedamuoju pagrindu ir išvystomuoju akstinu šiai koncepcijai patarnavo nedidelė, bet turininga brošiūra: *Ivanov-Razumnik.* Čto takoje intelligencija?— Berlin: Skithy, 1920). Būtent inteligentijos klausimu man teko susidomėti 1927 m. ryšium su visuomeniniu auklėjimu. 1927 m. pavasario semestre skaičiau epizodinį visuomeninio auklėjimo kursą, o šalia jo buvau paskelbęs kūrybines pratybas visuomeninio inteligentijos pašaukimo tema. Tos pratybos buvo savotiškas bandymas pritaikyti darbo principą prie universitetinio seminaro. Pratybų dalyviai turėjo patys suieškoti medžiagos, patys sudaryti planą, išvystyti temą ir ją galų gale išdėstyti atskiromis dalimis. Pratybos tik iš dalies buvo pavykusios. Iš jų paaiškėjo panašių pratybų galimumas ir naudingumas, bet tuo atveju galbūt dėl mano kaltės pratybų dalyviai neparodė nei pakankamo aktyvumo, nei pakankamo kūrybiškumo. Todėl didžiausią kūrybos dalį teko atlikti man pačiam. Šiaip ar taip, šito pratybinio darbo, dirbto drauge su studentais, išdavoje atsirado inteligentijos koncepcija, kurią dabar naudojuos proga paskelbti. Tebūna ji geru prisiminimu ir pastoviu ryšiu su tais mano klausytojais, su kuriais bendras darbas mane surišo ant visados.— *St. S.*

pradžios noriu primygtinai pabrėžti šito supratimo svarbą universitetui, kaipo inteligentijos formavimo organui. Juk savaime aišku, kad universitetas negalės tinkamai formuoti inteligentijos, jei jo žmonės neturės aiškaus supratimo, kas yra inteligentija, kuo ji turi pasižymėti ir kokioms visuomeninėms funkcijoms ji yra pašaukta.

Ką reiškia pasakymas, kad universitetas yra inteligentijos formavimo organas, galima spręsti iš fakto, kurį gali konstatuoti kiekvienas kultūros istorikas, būtent, kad negali būti aiškiai susipratusios tautos, kultūringos visuomenės ir teisinės valstybės be pakankamai gausios, stipriai visuomenėje įsigalėjusios ir turinčios tvirtas tradicijas inteligentijos. Taigi, formuodamas inteligentiją, universitetas dirba labai svarbų darbą tautos susipratimui, visuomenės kultūrinimui ir valstybės teisėjimui.

Bet jei yra svarbu universiteto žmonėms turėti aiškų inteligentijos supratimą, tai šitas supratimas ne mažiau yra svarbus ir pačiai inteligentijai. Juk inteligentija negali stovėti aukštumoje, neturėdama aiškios savimonės, t. y. aiškaus supratimo savo esmės, savo idealo, savo uždavinių, savo pašaukimo.

Inteligentijos klausimas itin turi rūpėti akademinei jaunuomenei, kuri yra pašaukta stoti į inteligentijos eiles ir ištesėti jos paskirtį visuomenėje, tautoje, valstybėje, Bažnyčioje. Šita jaunuomenė tik tada tepajėgs tinkamai pasiruošti tam svarbiam ir plačiam uždaviniui, kai ji turės pakankamą supratimą apie inteligentijos prigimtį ir uždavinius.

Kas gi tad yra inteligentija, ir kokios yra jos visuomeninės funkcijos?

I. *Inteligentijos esmė*

1. *Laisvė nuo bet kurio partikuliarizmo.* Pirm, negu bus pasakyta, kas yra inteligentija, bus pravartu pasakyti, kas jinai nėra. Inteligentija būtent nėra joks visuomenės luomas, jokia socialinė klasė, jokia speciali profesija, jokia politinė partija, joks valdžios palaikymo sambūris, žodžiu tariant, jokia partikuliarinė visuomenės grupė, kuri uždaro savo ribas luominiais, klasiniais, profesiniais,

partiniais, politiniais ar kitais kokiais sumetimais. Į inteligentiją žmogus nėra priimamas arba nepriimamas, įleidžiamas arba neįleidžiamas, išrenkamas arba neišrenkamas. Inteligentijai žmogus priklauso arba nepriklauso savo vidaus esme. Čia ne gimimas, ne rinkimai, ne kurios nors visuomeninės, socialinės ar politinės žymės sprendžia apie žmogaus priklausomumą inteligentijai, bet jo vidaus kultūra ir visų pirma jo išsilavinimo mastas.

Kelias į inteligentijos eiles atdaras kiekvienam žmogui, nors ne kiekvienam pasiseka stoti į jas: vienam skersai šito kelio atsistoja prigimties trūkumai, būtent inteligencijos stoka; kitam gyvenimo aplinkybės neleidžia įsigyti aukštesnės vidaus kultūros ir universalinio išsilavinimo; trečiam savas nerangumas sukliudo panaudoti savo gabumus ir gyvenimo išteklius. Bet visada pasilieka faktas, kad inteligentija nėra viena kuri partikuliarinė, užsidariusi savyje visuomenės grupė, kurios skaičius yra apribotas kokiomis nors išviršinėmis žymėmis. Inteligentijai žmogus priklauso, kaip buvo sakyta, savo vidaus ypatybėmis.

Štai kodėl inteligentija, nebūdama jokia partikuliarinė visuomenės grupė, rekrutuojasi iš visų luomų, iš visų klasių, iš visų profesijų, iš visų politinių ir visuomeninių grupių žmonių. Tiesa, visuomenių ir tautų gyvenime pasitaiko laikotarpiai, kai inteligentija susidaro daugiausia iš vieno kurio luomo, vienos kurios klasės ar iš tam tikrų profesijų, bet tai dar nereiškia, kad inteligentija tokiu atveju organiškai yra susijusi su tuo luomu, su ta klase ar su tomis profesijomis. Tikras inteligentas tuo ir pasižymi, kad jo mąstymo būdas ir gyvenimo linija nepriklauso nuo siaurų luomo, klasės, profesijos ar partijos interesų.

2. *Pastovus visuomeninis gyvavimas.* Būdama laisva nuo bet kurio partikuliarizmo, inteligentija vis dėlto sudaro tam tikrą pastoviai gyvuojančią visuomenėje grupę, turinčią savo tradicijas ir paveldėjimo dėsnius. Visuomenė ar tauta gali turėti inteligentų, bet tai dar nereiškia, kad tokia visuomenė ar tokia tauta turi inteligentiją. Inteligentai dar nėra inteligentija, jei jie nesudaro pastovios visuomeninės grupės, pakankamai gausios, stipriai visuo-

menėje įsigalėjusios ir turinčios tvirtas savo tradicijas. Atskiri inteligentai nesugeba atlikti visuomenėje tų funkcijų, kurioms yra pašaukta inteligentija. Jie neįstengia asimiliuoti pagal inteligentijos ypatybes jaunų kandidatų į inteligentus. Jie neturi tvirtesnių pagrindų inteligentiškosiose tradicijose. Jie yra paskiros asmenybės, bet ne galinga, protiškai bei doriškai, santalkinė pajėga.

Bet ir šiaip inteligentija neatsiranda staiga ar bent trumpu laiku. Jai atsirasti reikalinga aukšta intelektualinė kultūra, tvirti ir kilnūs doriniai idealai, įsitikinimų pastovumas ir stiprus ideologinis nusistatymas. Visa tai visuomenėje neatsiranda vienos kartos laikotarpyje. Reikia, kad atskiri inteligentai sudarytų savotišką klimatą inteligentijai nenutrūkstamai gyvuoti, nuolatai tarpti ir galingai reikštis visuomenės gyvenime. Tai yra ilgas organiškas vyksmas, sunkiai paveikiamas ir ypač sunkiai pagreitinamas sąmoningomis pastangomis.

Reikia pripažinti, kad pastoviai gyvuojanti visuomenėje inteligentijos grupė ne kartą patiria pavojų patekti į vieną kurį partikuliarizmą ir tuo būdu prasilenkti su savo universaliniu pašaukimu. Tokia inteligentija dvasiškai išsigimsta, morališkai sunyksta, nustoja savo atsparumo ir paprastai žūva tokios ar kitokios visuomeninės pervartos bangose. Ogi po tokios revoliucijos prasideda naujos inteligentijos kūrimosi vyksmas, kuris ne iš karto pasiekia žymesnių išdavų.

3. *Universalinis dvasinis išsilavinimas.* Kalbant apie inteligentijos esmę, negalima neatkreipti dėmesio į tai, kad inteligentijos, kaip ir inteligento, vardas yra susijęs su inteligencijos vardu. Šis vardų susisiejimas iš tikrųjų reiškia čia gilų atitinkamų dalykų susisiejimą. Inteligencija būtent yra būtina sąlyga ir inteligentui, ir inteligentijai: tikru inteligentu tegali tapti vien tas, kas turi inteligenciją, ir tik tokie inteligentai tegali sudaryti inteligentiją.

Inteligencija yra ypatingas protinis sugebėjimas. Kiekvienas žmogus turi protą, bet ne kiekvienas turi inteligenciją. Protą galima mažiau ar daugiau išlavinti; bet inteligencijos, jei jos kas neturi iš prigimties, lavinimu įsigyti negalima. Žinoma, šis pasakymas yra gana lygstamas, nes praktikoje ne kartą bus sunku pravesti skiria-

mąją liniją tarp išlavinto proto ir tikros inteligencijos. Bet, šiaip ar taip, tikras inteligentas turi pasižymėti inteligencija.

Inteligencija yra sugebėjimas realiai, originaliai ir kuriamai panaudoti proto galią. Pasižymįs inteligencija asmuo sugeba dalyką tinkamai suprasti, aiškiai susivokti esamoje padėtyje, iniciatyviškai atveikti savo mintimi į pastatytą gyvenimo klausimą ir sudaryti logišką koncepciją. Inteligencija žmogus mažiau ar daugiau pasižymi iš prigimties. Bet kad turįs iš prigimties inteligenciją žmogus taptų tikru inteligentu, reikia jo inteligenciją dar išlavinti, nes ji gali būti primityvinio kultūrinio stovio. Tik išlavintos inteligencijos asmuo yra inteligentas.

Reikia vis dėlto pripažinti, kad žmogus yra inteligentas ne tiek savo išsilavinimu, kiek savo inteligencija. Iš dviejų žmonių, iš kurių vienas yra išlavinto proto be tikros inteligencijos, o antras yra neišlavintos inteligencijos, antrasis stovi žymiai arčiau tikro inteligento negu pirmasis, nors šis ir vadinamas išlavintu žmogumi.

Taigi vienas protinis arba net mokslinis išsilavinimas dar nesudaro inteligento, nors išsilavinimas inteligentui yra būtinai reikalingas. Tai, kas iš tikro yra inteligentui būtina, yra universalinis išsilavinimas, pagrįstas tikra inteligencija. Universalinis yra išsilavinimas, laisvas nuo bet kurio partikuliarizmo ar ekskliuzyvizmo. Žinoma, toks išsilavinimas nereiškia viską apimančio enciklopedizmo, arba pagrįstos atmintimi erudicijos. Jis tikriau yra platus bendras išsilavinimas, sudaręs žmoguje visuotinius interesus ir neleidžiąs jam užsiskleisti siauruose apribotuose interesuose.

Toks visuotinio pobūdžio bendras išsilavinimas nekliudo inteligentui būti geram vienos srities specialistui. Dabartinė pedagogika net konstatuoja faktą, kad juo vertingesnis ir platesnis yra bendras išsilavinimas, juo aukštesnė ir tobulesnė gali būti specialybė, arba profesija. Inteligentiškoji profesija kaip tik reikalauja universalinio išsilavinimo, o šitas išsilavinimas tegali stovėti tikroje aukštumoje tik tada, jei jis yra atbaigiamas aukštąja specialybe, arba inteligentiškąja profesija. Tuo būdu universalinis išsilavinimas ir inteligentiškoji profesija yra du dalykai, esą savitarpinėje priklausomybėje.

Anksčiau buvo sakyta, kad inteligentija nėra organiškai susijusi su jokia profesija; dabar tenka pridėti, kad vis dėlto kiekvienas inteligentas yra pašauktas praktikuoti kokią nors aukštąją profesiją. Žinoma, nėra kliūčių, kad tikras inteligentas verstųsi ir žemesne profesija, pvz., kokiu nors amatu. Nuo to jis nepraras savo inteligentiškojo pobūdžio. Bet šiaip normaliose aplinkybėse inteligentai yra pašaukti praktikuoti aukštąsias, arba inteligentiškąsias profesijas, kurioms yra reikalingas universalinis, arba moksliškasis išsilavinimas. Inteligentas be specialybės ir profesijos yra be tvirtesnio visuomeninio pagrindo žmogus, kuris labai lengvai gali pasidaryti nerealus ir nepraktiškas. Bet vis dėlto tikrai inteligentiškame žmoguje specialistas ir profesionalas nenustelbia inteligento. Tikras inteligentas visuotinius interesus visada stato aukščiau už profesinius ir specialybinius.

Dar vienas dalykas turi būti pažymėtas, kalbant apie universalinį inteligento išsilavinimą. Šis išsilavinimas nėra vien tik inteligencijos dalykas. Kaip pastebi pedagogai, tikras išsilavinimas jungia savyje tris momentus: teoretinį nusimanymą, praktinį sugebėjimą ir valinį nusistatymą. Menka arba netikra yra inteligencija, jei ji nepadeda tinkamai verstis praktiniame gyvenime ir jei nenušviečia valios veiksmų aukštesne šviesa. Inteligentas nėra tik protininkas, ir inteligentija nėra tik šviesuomenė. Atitrūkusi savo šaknimis nuo praktinių sugebėjimų ir realaus gyvenimo, inteligencija yra pasmerkta sunykti bergždžiame samprotavime ir malkontentiškojoje kritikoje.

Apskritai nemaža yra gabių, išsilavinusių ir tariamai inteligentiškų žmonių, kurie dėl būdo trūkumų nėra tikri inteligentai, nes šitie trūkumai dažniausiai labai neigiamai atsiliepia intelektualinių pajėgų pasireiškimui. Tikras inteligentas harmoningai derina savyje intelektą ir būdą, o tai leidžia jame darniai reikštis teoriniam nusimanymui, praktiniam sugebėjimui ir valiniam nusistatymui. Inteligentui vadovauja inteligencija, bet sykiu jis yra racionaliai pagrįstos valios žmogus. Jam yra svetima arbitrali nuožiūra ir nieku nepagrįstas savavaliavimas.

Štai ką reiškia universalinis dvasinis išsilavinimas, kuris yra privalomas tikrajai inteligentijai.

II. *Inteligentijos visuomeninės funkcijos*

Iš to, kas aukščiau pasakyta, yra paaiškėję, kad inteligentija yra pastoviai gyvuojanti visuomenės grupė, organiškai nesusijusi su jokiu partikuliarizmu ir pasižyminti universaliniu dvasiniu išsilavinimu. Šis inteligentijos esmės nusakymas, būdamas gana atsietas, neryškiai apibūdina inteligentijos prigimtį. Šita prigimtis žymiai ryškiau išeina aikštėn analizuojant visuomenines inteligentijos funkcijas. Jomis ir turime susidomėti antrojoje straipsnio pusėje.

1. *Susipratimo reiškėja.* Inteligentija ne kartą vadinama visuomeninio susipratimo organu. Šitame pavadinime glūdi labai reikšminga tiesa. Kas gali būti geresniu visuomeninio susipratimo reiškėju, kaip inteligentija? Ji yra laisva nuo bet kurios partikuliarinės psichologijos, kuria serga kiekvienas luomas, kiekviena klasė, kiekviena profesija, kiekviena partija. Be to, ji pasižymi universaliniu dvasiniu išsilavinimu, kuris leidžia jai pažiūrėti į visuomenės reikalus visuotiniu požiūriu. Jos tad visuomeninių reikalų supratimas yra visuomeninio susipratimo pasireiškimas.

Kas kitas, jei ne ji, sugeba suprasti ir iškelti aikštėn visos tautos, visos visuomenės, visos valstybės reikalus ir juos ginti be atodairos į siaurus partikuliarinius interesus? Tik ji gali iškelti aukščiausius ir plačiausius tautos, visuomenės ir valstybės idealus ir atsidėti jų tarnybai su visu jų turinio supratimu. Žodžiu tariant, inteligentija yra ne tik plačiausio susipratimo reiškėja, bet ir atitinkamų idealų kūrėja.

Bet ir to nepakanka: sukurtuosius aukštuosius idealus inteligentija skelbia kitiems, juos populiarina ir savo pavyzdžiu skatina kitus šitiems idealams tarnauti ir jiems aukotis nesavanaudišku būdu. Prie šito darbo gali prisidėti kiekvieno luomo, kiekvienos klasės, kiekvienos profesijos, kiekvienos partijos žmogus, bet tik reikia, kad jis sugebėtų atsistoti aukščiau už savo partikuliarinius interesus ir pasisavinti iš inteligentijos visuotinį susipratimą. Tuo būdu veikdama kitus savo susipratimu ir savo idea-

lais, inteligentija yra visuomeninio susipratimo organas, be kurio ir tauta, ir visuomenė, ir valstybė negalėtų būti pakankamai sąmoningos.

2. *Pusiausvyros saugotoja.* Susipratimo funkcija glaudžiai yra susijusi su pusiausvyros funkcija. Tai reiškia, kad inteligentija, būdama visos visuomenės susipratimo organas, sykiu ir kaip tik todėl yra visuomenės pusiausvyros veiksnys. Inteligentija, kaip sakyta, nesudaro atskiro luomo, atskiros klasės, atskiros profesijos, atskiros partijos, bet sykiu ji turi arba net gali turėti savo atstovų kiekviename luome, kiekvienoje klasėje, kiekvienoje profesijoje, kiekvienoje partijoje. Todėl jos universalinis išsilavinimas ir visuotinių interesų siekimas visada yra nukreiptas į atskirų partikuliarinių interesų derinimą ir į bendros gerovės realizavimą.

Tikras inteligentas, būdamas nariu vienoje kurioje partikuliarinėje visuomenės grupėje, visada yra linkęs moderuoti jos kraštutinius siekimus, derinti jos veikimą su kitų visuomeninių grupių veikimu ir kreipti jos aspiracijas viešosios gerovės linkme. Tuo būdu kiekvienas atskiras inteligentas dirba visuomeninės pusiausvyros darbą savo aplinkoje ir toje santalkoje, kuriai jis priklauso.

Visi inteligentai, sudarydami drauge pastovią inteligentijos grupę, kaip tik nurodytąja prasme vaidina didelį vaidmenį ekonominėje, socialinėje, kultūrinėje ir valstybinėje politikoje. Inteligentija neleidžia, kad šita politika vienašališkai tarnautų vienos kurios grupės naudai, pamiršdama visos visuomenės interesus ir gerovę.

Žodžiu tariant, laisvė nuo bet kurio partikuliarizmo, universalinis išsilavinimas bei visuotiniai interesai ir pagaliau išsibarstymas visose visuomeninėse grupėse verčia inteligentiją eiti ir veikti visuomeninės pusiausvyros linkme.

3. *Kultūrinės kūrybos bei pažangos skatintoja.* Labai yra reikšmingas inteligentijos vaidmuo kultūrinėje kūryboje bei pažangoje. Jos nusistatymas kultūrinėje kūryboje yra sąmoningai individualinis; tuo ji skiriasi nuo liaudies, kuri kuria kolektyviu, dažnai nesąmoningu būdu. Liaudžiai vadovauja kūrybinis instinktas, tuo tarpu inteli-

gentija vadovaujasi kūrybiniu intelektu. Be kita ko, dėl šitos priežasties inteligentija sugeba kurti universalinio turinio kultūrą, kuri gali turėti visuotinai reikšmingos vertės. Todėl tik su inteligentijos pagalba tauta gali pakelti savo kultūrą į aukštesnį laipsnį ir pelnyti nacijos vardą.

Apskritai inteligentija yra kūrybinis veiksnys, kuris eina nuo naujų idėjų prie naujų idealų suvokimo, o nuo pastarųjų prie kultūrinės pažangos. Tikra inteligentija nepakenčia stagnacijos ir obskurantizmo; ji savinasi iš vykstančios žmonijoje kultūrinės pažangos visa, kas yra visuotinai reikšmingo, nežiūrint į tai, kur ir kada šita pažanga įvyksta.

Platus ir gilus kultūrinis kūrybiškumas ryškiai skiria inteligentiją nuo miesčionijos, suprantamos dvasinės kategorijos prasme. Miesčionis naudojasi ir putliai giriasi tam tikromis civilizacijos gėrybėmis, bet jo kultūringumas yra negilus ir neplatus. Jis yra snobas, pats neturėdamas jokių nuopelnų kultūrinėje kūryboje. Jei miestelėnas yra trečiasis luomas tarp bajoro ir kaimiečio arba proletaro, tai miesčionis yra trečiasis stovis tarp inteligento ir nemokšos. Dvasinė miesčionija, kaip ir inteligentija, sudaro visuomenėje neluominę, neklasinę, neprofesinę ir nepartinę grupę, bet užtat yra jai griežtai priešinga savo dvasiniu paviršutiniškumu, ribotumu ir nekūrybiškumu. Tik kovoje su miesčionijos stagnacija, obskurantizmu ir snobizmu inteligentija įstengia būti tikra kultūrinės kūrybos bei pažangos skatintoja ir vykdytoja.

4. *Asmeninės laisvės gynėja.* Inteligentija yra pašaukta svarbiesiems visuomeniniams kultūriniams uždaviniams dėl to, kad jos išsivystymas ir dvasinis vertingumas yra pagrįstas giliu ir plačiu asmens klestėjimu. Inteligentijos tiesiog neįmanoma įsivaizduoti be laisvos ir tvirtos asmenybės, atsivadavusios iš vergavimo visuomeninei aplinkai ir atsipalaidavusios nuo miesčioniškosios dvasios. Inteligentas laisvai apsisprendžia, savarankiškai ir kūrybiškai pasireiškia ir todėl nepakenčia vergovės, kuri tokiu ar kitokiu būdu suvaržo apsisprendimo ar veikimo laisvę.

Iš čia suprantama, kodėl jokia diktatūra nepakenčia šalia savęs nepriklausomos inteligentijos, kuri galėtų savo viduje ugdyti laisvas asmenybes ir kovoti už asmens at-

vadavimą iš bet kurios vergovės. Dėl šitos taip pat priežasties totalitariniai režimai skelbia karą visų pirma dvasiškai nepriklausomai inteligentijai, nes, kol ši turi vadovaujamosios įtakos visuomenėje, totalitarinis režimas, pagrįstas aklu klusnumu ir beatodairine subordinacija, negali joje visiškai įsigalėti.

Asmenybės klestėjimas negalimas be asmeninės laisvės gerbimo. Inteligentija ir yra toji visuomeninė grupė, kuri sugeba asmeninės laisvės vertę suprasti, ją branginti, už ją kovoti. Ji taip pat įteigia laisvės meilę kitiems ir juos skatina šitą laisvę vertinti ir be kovos jos neišsižadėti. Be inteligentijos negalėtų būti visuomenėje plačios laisvės supratimo ir jos reikalavimo žmogiškajam asmeniui.

Tačiau būtų klaidinga manyti, kad inteligentija iš savo prigimties yra individualizmo reiškėja ir gynėja. Kaip jau buvo anksčiau kalbėta, inteligentijai yra svetimas bet kuris partikuliarizmas; bet kaip tik todėl jai svetimas ir individualizmas, kuris pastato individą sau tikslu ir nesugeba jo suderinti su visos visuomenės gerove.

5. *Visuomeninio vadovavimo įkvėpėja.* Savaime suprantama, kad visuomenei būtų naudingiausia, jei jos valdžios kadrai rekrutuotųsi iš tikrų inteligentų. Reikia tačiau pripažinti faktą, kad pačios inteligentijos prigimtyje nėra dar ypatybių, reikalingų valdžios vykdymo reikalams. Inteligentijos ypatybės yra labai naudingos valdytojams, bet jų dar nepakanka sėkmingam valdžios vykdymui. Valdžios reikalui galėtų būti padaryta inteligentijos atranka, bet tiems atrinktiesiems reikėtų dar išeiti praktinį valdymo stažą, kuris galėtų inteligentiškumą suderinti su valdumu.

Jei pati inteligentija nėra dar valdymo organas, tai vis dėlto jos įtaka valdymo organams dažniausiai yra naudinga, nes ji moderuoja kraštutinį griežtumą, reaguoja prieš vienašališką valdžios panaudojimą, įkvepia platesnes valdymo perspektyvas ir pareiškia naudingą kritiką, kai valdžios organai eina netinkamais keliais. Žodžiu tariant, valdymo dalykuose inteligentija yra įkvėpėja, kuri turi įtakos valdytojų linijai. Bet ji gali taip pat paveikti

ir valdinius per savo įtaką visai visuomenei ir tuo netiesioginiu būdu versti valdytojus koreguoti savo veikimą.

Užtat idėjiniu atžvilgiu inteligentija yra svarbiausia tiesioginė tautos, visuomenės, valstybės vadovė. Inteligentija yra visuomeninė grupė, kuri geriausiai yra pasiruošusi ideologinei kūrybai. Savo ideologinėmis koncepcijomis ji veikia plačiąsias mases ir sugestionuoja jų visuomeninį ir kultūrinį nusistatymą. Galima pasakyti, kad inteligentija yra visuomenės organizme smegenų sistema, kuri turi šito organizmo gyvenimui vadovaujamosios reikšmės. Taip susipratimo organas yra sykiu ir svarbiausias vadovavimo veiksnys.

Lietuvių inteligentijos klausimas

Remiantis išdėstyta inteligentijos koncepcija, galima sudaryti šitokią jos apibrėžtį: *inteligentija (I) yra (1) organiškai nesusijusi su jokiu luomu, su jokia klase, su jokia profesija, su jokia partija, (2) bet pastoviai gyvuojanti visuomeninė grupė, kuri (3) dėl savo universalinio dvasinio išsilavinimo yra pašaukta (II) būti visuomenėje (1) susipratimo reiškėja, (2) pusiausvyros saugotoja, (3) kultūrinės kūrybos bei pažangos skatintoja, (4) asmeninės laisvės gynėja ir (5) visuomeninio vadovavimo įkvėpėja.*

Savaime suprantama, kad, sudarant idėjinę inteligentijos koncepciją, sykiu išreiškiamas idealinis jos tipas. Konkretinėje tikrovėje inteligentija esti netobula, nepilnai išsivysčiusi ir kartais stokstanti vieno kito savo privalumo. Istoriškai dažnai yra sunku susekti, kada atskirų inteligentų visetas tampa tikra inteligentija. Kaip jau buvo minėta, apie inteligentiją, kaipo apie pastoviai gyvuojančią visuomeninę grupę, galima kalbėti tik tada, kai ji yra pakankamai gausi, stipriai įsigalėjusi visuomenės organizme ir turinti tvirtas inteligentiškąsias tradicijas.

Čia ir gali kilti klausimas, ar lietuvių tauta turi jau tokią inteligentiją, ar tegalima dar vien kalbėti apie atskirus inteligentus, kurie nėra dar pakankamai gausūs, kurie nėra tiek įsigalėję visuomenės organizme, kad galėtų joje sėkmingai eiti inteligentijos funkcijas, ir kurie ne-

turi dar tiek tvirtų tradicijų, kad galėtų sudaryti tam tikrą prasme vieningą visuomeninę grupę.

Atsakymas į šitą klausimą priklausys nuo to, kokių reikalavimų statoma inteligentijai: griežtų ar apytikrių ir atlaidžių. Taikant pastarąjį mastą, žinoma, galima kalbėti apie mūsų lietuviškąją inteligentiją. Bet statant griežtus reikalavimus, gali pasirodyti ir kitaip.

Negali būti abejonės, kad nuo tautinio mūsų atgimimo pradžios iki Lietuvos valstybės atkūrimo ir net šitos valstybės gyvavimo pradžioje galima kalbėti tik apie atskirus lietuvių inteligentus, bet ne apie lietuvių inteligentiją. Tuo laiku senoji Lietuvos inteligentija buvo tiek nutautusi, būtent sulenkėjusi, ir dargi subajorėjusi, kad negalėjo aptarnauti lietuvių tautos ir visuomenės reikalų; o iš kitos pusės, lietuviai inteligentai buvo tiek negausūs ir tiek netvirti savo tradicijose, kad kalbėti apie to laiko lietuvių inteligentiją netenka. Po 1905 m. revoliucijos ir ypač po Lietuvos valstybės atstatymo lietuvių inteligentų skaičius ėmė sparčiai augti. Bet čia pasireiškė *nenutrūkstamo sekumo stoka*, kuri taip pat kliudo susidaryti trumpu laiku vieningai inteligentijai kaipo visuomeninei grupei.

Paprastai senesnioji inteligentų karta priima į savo tarpą jaunesniuosius inteligentus ir juos, taip sakant, asimiliuoja, t. y. pakelia juos iki tam tikro inteligento lygio. Bet, jei kandidatų į inteligentus yra neproporcingai daugiau, negu kad senoji inteligentų karta sugeba jų asimiliuoti pagal inteligentijos esmę, tai tie kandidatai neįstengia visi savaime subręsti pilnais inteligentais. Tikras inteligentas tik atsitiktinai gali susiformuoti izoliuotame stovyje; bet tikros inteligentijos negali atsirasti be nenutrūkstamo sekumo iš kartos į kartą.

Dairydamiesi mūsų vadinamojoje jaunojoje inteligentijoje, rasime joje, be abejo, jau nemaža tikrų inteligentų; bet šalia jų žymiai daugiau rasime pilnų pretenzijų pusinteligenčių, kurie faktiškai yra tikri dvasios miesčionys. Jiems yra svetimi dvasiniai kultūriniai interesai, jie reikalauja sau gerų materialinių sąlygų ir gausių pramogų, jie yra putlūs savo materialiniais laimėjimais ir snobiškai brangina greit tarp jų susidarančius miesčioniškus papročius. Iš jų tarpo rekrutuojasi jaunoji, dar negausi,

lietuvių buržuazija, kuri tėra ta pati miesčionija, tik stambesnio masto.

Tokie žmonės nekelia visuomeninio susipratimo, nedidina visuomeninės pusiausvyros, neskatina kultūrinės kūrybos bei pažangos, nevertina ir negina asmeninės laisvės ir pagaliau neįstengia vaidinti pozityvaus vaidmens visuomenės vadovavime. Savaime suprantama, šito žymiai pagausėjusio pas mus tipo negalime priskirti prie tikros inteligentijos.

Nesant inteligentijai, suprantamai pastoviai gyvuojančios visuomeninės grupės prasme, vienas iš retų veiksnių, kurie gali palaikyti inteligentiškąsias tradicijas tinkamoje aukštumoje, yra universitetas. Jis, kaip sakyta, yra inteligentijos formavimo organas. Tai, žinoma, nereiškia, kad kiekvienas universiteto absolventas yra inteligentas; tai tik reiškia, kad kiekvienas žmogus, turįs iš prigimties inteligenciją, universitete turi galimybės tapti tikru inteligentu, jei, žinoma, universitetas stovi tinkamoje aukštumoje. Bet apie universiteto ir inteligentijos santykiavimą teks dar skyrium pakalbėti.

UNIVERSITETO KONCEPCIJA

Pratartis

Turėdamas būti rektoriaus pareigose gerb. p. prof. Mykolo Römerio įpėdiniu, negaliu atvirai neprisipažinti, kad man nedrąsu apimti šitas pareigas po taip žymaus mokslo vyro ir po taip ryškios asmenybės. Prof. M. Römeris mūsų universitete yra vienas iš produktyviausių mokslininkų, didelio masto ir tvirto metodo. Stipri intelektualinė kultūra, aiškus metodingumas, objektyvinis nusistatymas tiesos ieškojime yra būdingi šitam garbingajam mūsų profesoriui.

Iš kitos pusės, platūs kultūriniai interesai, ryškus individualinis stilius, originali mąstysena, savotiškas jungimas krašto tradicijų su modernaus gyvenimo reikalavimais — visa tai daro iš prof. M. Römerio įdomią ir originalią asmenybę, nedažnai pasitaikančią mūsų gyvenime ir todėl ryškiai išsiskiriančią iš žmonių masės.

Jei prie to pridėsiu, kad prof. M. Römeris yra visuomeninio pobūdžio žmogus, sugebąs tinkamai vertinti ir intensyviai gyventi krašto, visuomenės, valstybės ir tautos interesais, tai bus aišku, kad tokiame rektoriuje mūsų universitetas turėjo ryškų reprezentantą, kuris taip gražiai ir sėkmingai sugebėjo atstovauti universitetui tiek mūsų krašte, tiek už jo ribų.

Nenuostabu tad, kodėl man nedrąsu pasisavinti prof. M. Römerio vaidmenį. Turiu tik viltį, kad gerbiamasis ponas profesorius ir brangus kolega neatsisakys ir toliau, kaip kad tai yra buvę faktiškai perleidžiant rektoriaus pareigas, padėti man savo patyrimu, savo patarimais ir kitais galimais būdais. Šia proga ir pareiškiu viešai garbingajam savo pirmtakui nuoširdžią padėką už suteiktą

man pagalbą ir šiaip rodytą man visada palankumą, kuriuo norėčiau ir toliau džiaugtis.

*

Ši diena yra ne tik rektoriaus pareigų perdavimo, bet ir imatrikuliacijos akto diena. Šiandieną turi įvykti iškilmingas baigusio viduriniąsias mokyklas jaunimo įjungimas į akademinę universiteto bendruomenę. Šiandien šita bendruomenė padidės naujais jaunais nariais, trokštančiais mokslo ir akademinio bendravimo.

Tokią dieną, manyčiau, studentams naujokams būtų pravartu kiek įsigilinti į pedagoginę universiteto koncepciją. O kadangi man, šiaip ar taip, tenka šiandien padaryti pranešimą, susijusį su mano specialybe, tai ir esu pasiruošęs kalbėti apie šitą dalyką ir išdėstyti suglaustai savo pažiūras šiuo klausimu.

Tiesa, klausimas nėra paprastas ir maždaug vienodai visų sprendžiamas. Todėl pateikdamas visų čia susirinkusių dėmesiui savo pažiūras ir įsitikinimus, nenorėčiau, kad jie būtų dogmiškai priimami. Akademinių studijų principai nereikalauja iš nieko aklai prisiimti skelbiamą tiesą, t. y. be kritiško svarstymo ir patikrinėjimo. Todėl ateinantiems šiandieną į universitetą naujokams mano pažiūros ir įsitikinimai nėra vien medžiaga susidomėjimui ir problema sprendimui, panašiai kaip kad svetimos pažiūros ir idėjos ėjo medžiaga ir kėlė klausimų man pačiam. Tokio nusistatymo reikalauja akademinių studijų laisvė, kuri geriausiai laiduoja kritiškąjį mokslinį išsilavinimą.

I. *Universitetas kaipo visuotinė mokslo įstaiga*

1. *Universiteto visuotinumas.* Universitetas pastatomas priešais specialiąsias aukštąsias mokyklas. Tai nurodo jau jo vardas, kuris tačiau įvairiais laikotarpiais buvo įvairiai suprantamas.

Lotynų žodis *universitas* reiškia visumą, visetą, visuotinumą. Akademinėje srityje jis iš pradžios buvo pavartotas gana atsitiktinai ir reiškė profesorių ir studentų visetą *(universitas magistrorum et scholarium).* Paskui, universiteto sąvokai evoliucionuojant, visuotinumo supratimas vis labiau komplikavosi ir ėjo įvairiomis linkmėmis.

Dabar universitete visuotinumas gali būti imamas bent dvejopa prasme. Iš vienos pusės, žmonių atžvilgiu, tai reiškia, kad savo moksline kūryba ir savo mokslinamąja veikla universitetas veikia ne tik savo klausytojus, ne tik vieno krašto inteligentiją ir visuomenę, bet ir visą žmoniją, žinoma, jei jis stovi savo uždavinių aukštumoje. Iš antros pusės, mokslų atžvilgiu, tai reiškia, kad universitetas kultivuoja organiškąjį mokslų visetą, kuris apima visą pasaulio bei gyvenimo plotą: gamtą ir prigimtį, kultūrą ir religiją.

Universitetas, kuris principialiai nenori ar tik faktiškai negali apimti savo mokslinių tyrinėjimais visų šitų pasaulio ir gyvenimo sričių, nėra pilnas ir normalus universitetas. Jis stokoja universalumo, t. y. vienos iš esminių savo žymių. Iš kitos pusės, universitetas, kuris vienintelių savo uždaviniu tesistato išmokslintų specialistų paruošimą įvairioms profesijoms, bet nesirūpina moksline kūryba ir moksline inteligentijos ir visos visuomenės kultūra, yra paprasta mokymo įstaiga, neverta universiteto vardo.

Tikras universitetas yra visuotinis ir tiriamųjų objektų atžvilgiu, ir savo plačios įtakos, t. y. subjektų, atžvilgiu. Be to, jis yra visuotinis ir ta išdava, kurios jis pasiekia išmokslinto žmogaus dvasioje. Tinkamai baigęs universitetą žmogus negali būti vienašališkas, siauras ir užsiskleidęs keistų idėjų rate, nes universitetas žmogaus sieloje atskleidžia universalinių perspektyvų, išvysto objektyvinę tiesos dvasią ir didžiadvasiškos teisybės pajautimą.

2. *Mokslinės tiesos organizacija.* Visa tai įvyksta todėl, kad universitetas yra ne kas kita, kaip universalinės mokslinės tiesos organizacija. Universiteto profesoriai ir studentai sudaro vieną akademinę bendruomenę, nustatytą į mokslinės tiesos siekimą. Iš vienos pusės, čia yra mokslinis tyrimas, mokslinės sistemos kūrimas ir jos skelbimas, išpažinimas, o iš antros pusės — įsigyvenimas į mokslinį darbą, kritiškasis jo išdavų savinimasis ir laipsniuotas įsijungimas į mokslinio tyrimo dvasią.

Tuo būdu universitetas ne tik tiesą laimi ir ją išlaiko, bet taip pat ją skleidžia, jai sudaro reikiamų aplinkybių jaunose sielose, kurias pašaukia prie mokslinio jos organizavimo. Kitaip tariant, universitetas yra ne tik mokslo,

bet ir mokymo, arba, tiksliau pasakius, mokslinimo įstaiga. Pradinė ir vidurinė mokykla moko, protina, lavina, universitetas mokslina, t. y. įjungia į aukštąją intelektualinę kultūrą ir į mokslo gyvenimą. Mokslinimo termino taikymas pradinėms ir vidurinėms mokykloms buvo pas mus aiškus nesusipratimas.

Būdamas mokslinė tiesos organizacija, universitetas savo gyvenime ir savo veikime remiasi mokslinėmis asmenybėmis, kurioms tiesos ir teisybės objektyviniai principai yra esminis vidaus reikalas. Todėl tokių asmenybių formavimas ir paruošimas mokslo uždaviniams yra universitetui gyvybinis klausimas. Universitetas gyvuoja ir išsivysto, klesti ir laimi pripažinimą tik tomis mokslinėmis pajėgomis, kurios yra jo profesoriai. Jie yra tikri mokslinio tiesos organizavimo darbininkai. Savaime suprantama, čia turima galvoje visi mokslo personalo nariai.

Bet jų darbas yra mažai vaisingas, jei jų susektos ir skelbiamos tiesos neranda atgarsio jaunose sielose, jei nauja akademinė karta netampa mokslo skelbėja savo tarpe ir plačiojoje visuomenėje. Žodžiu tariant, tiesos organizacija vykdoma, iš vienos pusės, mokslinių asmenybių, t. y. profesorių, ir iš antros pusės, jų klausytojų, t. y. studentų, pastangomis. Ir vieni, ir antri drauge sudaro akademinę tiesos bendruomenę, kuri yra reali ir reikšminga kiekvieno tikro universiteto apraiška.

3. *Mokslinė kūryba, kaipo pirmutinis universiteto uždavinys.* Kai teigiama, kad universitetas yra mokslo įstaiga, tai tokiu atveju faktiškai jam statomas mokslinės kūrybos uždavinys. Tuo tarpu mokslinė kūryba gali būti įvairiai suprantama, nes joje galima skirti įvairius kūrybiškumo laipsnius.

Iš vidurinės mokyklos mokytojo nereikalaujama savarankiškai formuoti mokslo: jis gali ir turi savarankiškai ir originaliai konstruoti pamoką, bet iš jo negalima reikalauti, kad jis kokia nors prasme kurtų mokslą; jis mokslą savinasi ir perteikia savo mokiniams tokį, kokį jis randa savo laiku ir savo gyvenamose aplinkybėse.

Kas kita universiteto profesorius. Jei jis kartais savo specialaus mokslo srityje ir nesukuria nieko ypatingo, tai vis dėlto savo mokslą jis turi asmeniškai išgyventi, jį

saviškai perdirbti ir originaliai sukonstruoti. Jau šita prasme jis nėra tik mokslo perteikėjas, bet ir jo kūrėjas, bent kūrėjas tos naujos sisteminės formos, kuria jis savo mokslą dėsto, išpažįsta. Skelbiamas studentams mokslas yra jo asmeninių įsitikrinimų rezultatas, taip sakant, jo *professio scientiae*.

Mokytojui pirmoje vietoje privalomas pedagoginis sugebėjimas, profesoriui — mokslinis kompetentingumas. Jis stovi savo pašaukimo aukštumoje ne tiek tada, kai *pedagogiškai* dėsto savo išdavas, kiek tada, kai jis *moksliškai* dėsto mokslinių tyrimų eigą ir pasiekas. Aukštojoje didaktikoje yra net pažiūra, kad moksliniam lavinimui turi turėti didžiausios reikšmės mokslinis profesoriaus *eros*, t. y. mokslinis užsidegimas, įkvėpimas, entuziazmas.

Žinoma, ne visi profesoriai gali būti tikrai įkvėptais mokslininkais kūrėjais; bet vis dėlto universitetas visada pasilieka mokslo įstaiga, kuriai mokslinė kūryba yra privaloma kultūrinė funkcija, pateisinanti jo aukštą vardą. Maža to: universitetui labai teisingas yra teigimas, kad juo aukščiau jis stovi kaipo mokslo įstaiga, juo sėkmingiau jis eina mokslinimo pareigas (L. Petražyckis).

II. *Universitetas kaipo aukštojo mokslinimo įstaiga*

1. *Mokslinis lavinimas.* Mokslinis lavinimas, arba mokslinimas, yra šalia mokslinės kūrybos antras esminis universiteto uždavinys. Kaip jau buvo ką tik pažymėta, jis yra ankštame ryšyje su moksline kūryba; bet savo ruožtu jis dažnai turi skatinamosios reikšmės ir pačiai mokslinei kūrybai.

Mokslininkas kūrėjas paprastai jaučia reikalą skelbti savo darbo išdavas, jas, taip sakant, viešai išpažinti, ogi šita *professio scientiae* verčia dar geriau patikrinti savo pasiekas ir jas dar labiau sustiprinti skelbiamuoju įrodinėjimu. Žodžiu tariant, mokslinė kūryba reikalauja dėstymo, o dėstymas reikalauja jos tęsimo ir tobulinimo.

Iš čia ir kyla ta universiteto funkcija, kuri vadinama moksliniu lavinimu ir kuri siekia klausytojuose mokslinio išsilavinimo. Įsijungdami į mokslinės minties gyvenimą,

eidami mokslinio mąstymo pratybas, kritiškai ir savarankiškai studijuodami, studentai palaipsniui pasiekia maksimalinio išsilavinimo, kuris yra aukščiausias intelektualinės kultūros laipsnis.

Mokslinis išsilavinimas yra neprarandama tikro inteligento savybė, atitinkanti dvasinę paties universiteto struktūrą. Būtent, šitas išsilavinimas tam tikra prasme yra universalus, arba visuotinis, nes jis savo metodingumu, kritiškumu ir sistemingumu galioja visam intelektualiniam gyvenimui. Jis, kaip ir pats universitetas, sugeba nustatyti pažinime tvarką, pažinčių hierarchiją, vienybę, sintezę.

Moksliškai subrendęs žmogus turi bent minimumą žinių, pasižymi kritiškumu ir sistemingumu ir sugeba moksliškai reikštis. Tačiau toks mokslinis išsilavinimas nėra dar sau tikslas: jis yra, iš vienos pusės, priemonė tiesai pasiekti, o iš antros pusės — būtina sąlyga pasiruošimui aukštosioms profesijoms. Todėl ir universitetas, eidamas mokslinimo uždavinį, ne tik moksliškai lavina, bet ir ruošia savo klausytojus aukštosioms profesijoms.

2. *Ruošimas aukštosioms profesijoms.* Tikras mokslinis išsilavinimas neįmanomas be specializavimosi vienoje kurioje mokslo srityje, nes tik tokiu būdu jis gali būti visai atbaigtas. Todėl, jei universitetas, iš vienos pusės, ruošia gerai išmokslintus inteligentus, tai, iš kitos pusės, jis padaro iš šitų inteligentų aukštojo laipsnio specialistus, kurie aptarnauja inteligentiškąsias profesijas ir eina svarbias visuomenines, valstybines ir bažnytines funkcijas. Tuo būdu iš universiteto išeina kunigai, mokytojai, advokatai, apskritai teisininkai, gydytojai, inžinieriai, įvairūs valdininkai ir t. t.

Jei universitetas teiktų savo klausytojams tik teorinį mokslinį išsilavinimą, jis negalėtų turėti visuomenei ir valstybei pakankamo praktinio naudingumo. Jei jis teruoštų vien siaurų specialistų, jis nebūtų pakankamai vertingas mokslinei intelektualinei kultūrai. Tuo tarpu universitetas ruošia kultūrinio gyvenimo reikalams inteligentus specialistus, kuriems skirta vaidinti vadovaujamąjį vaidmenį visuomenėje, valstybėje, tautoje, Bažnyčioje.

3. *Kultūrinis universiteto pašaukimas.* Nors universitete mokslinis ir specialybinis uždavinys turi pirmenybę prieš grynai pedagoginį uždavinį, vis dėlto reikia konstatuoti didžiausią pedagoginę universiteto įtaką savo klausytojams. Būdamas sykiu ir mokslo bei mokslinimo įstaiga, ir akademinė bendruomenė, universitetas faktiškai formuoja visą žmogų, nes turi tiesioginės ar netiesioginės įtakos visoms gyvenimo sritims.

Pvz., mokslas ne tik lavina intelektą, ne tik tarnauja tiesos reikalui, bet sykiu išvysto teisybės pajautimą, formuoja būdą moksline savo disciplina ir sudaro palankių sąlygų doriniam nusistatymui. Be kita ko, dėl šitos priežasties universitetas yra inteligentijos formavimo organas. Tuo tarpu inteligentija dėl savo universalinio dvasinio išsilavinimo yra pašaukta būti visuomenėje susipratimo, pusiausvyros, kultūrinės kūrybos bei pažangos, asmeninės laisvės ir visuomeninio vadovavimo veiksniu.

Tiesioginiu būdu per savo mokslinę kūrybą ir skleidžiamą šviesą ir netiesioginiu būdu per ruošiamą vadovaujamajam vaidmeniui inteligentiją universitetas yra aukštasis kultūros organas, kuris turi didžiausios reikšmės ir tautai, ir valstybei. Šita prasme galima pasakyti, kad jis yra tautos formuotojas. Saugodamas, išvystydamas ir daugindamas tam tikrus kultūrinius visuomenės laimėjimus, spinduliuodamas savo šviesą į visą kraštą, ruošdamas vadovaujamąjį inteligentų specialistų kadrą, universitetas yra tautai kultūrinio augimo, apsisprendimo ir dvasinio gyvenimo organas.

III. *Universitetas kaipo akademinė bendruomenė*

1. *Akademinio darbo bendruomenė.* Iki šiolei buvo kalbėta apie universitetą, kiek jis yra mokslo ir mokslinimo įstaiga. Bet universitetas sykiu yra akademinė bendruomenė, kuri reikalauja labai rimto atsižvelgimo, kai kalbama apie universiteto koncepciją. Galima drąsiai pasakyti, kad universitetas, kuris nesudaro gyvos dvasinės akademinio darbo bendruomenės, kur sueitų krūvon bendrų interesų įkvėpti dėstytojai ir klausytojai, nesugeba visai tinkamai atlikti savo esminių uždavinių.

Tik esant tokiai bendruomenei profesoriai ir studentai gyvena bendrais moksliniais interesais objektyvinės tiesos dvasioje. Todėl asmeninis dėstytojų ir klausytojų kontaktas ir bendravimas ne tik yra pageidaujami, bet ir privalomi bent tam tikru laipsniu, norint, kad universitetinis darbas būtų tikrai sėkmingas. Tiesa, šitas reikalavimas neturi būti suprastas labai formaliai. Paskaityta su moksliniu entuziazmu paskaita, asmeninis padrąsinimas per pratybas ir praktikos darbus, džentelmeniškas palankumas kiekviename susitikime yra sėkminga tokio kontakto ir bendravimo pradžia, kuri gali įvairiai išsivystyti pagal kiekvieno profesoriaus asmenines ypatybes.

Svarbiausia, kad universitetas būtų ne verčiamojo mokymo, bet laisvo studijavimo, ne aklos drausmės, bet kompetentingo vadovavimo, ne šaltos subordinacijos, bet abipusės pagarbos bendruomenė. Tiesa čia yra bendras visų tikslas, o jos negalima pasiekti mechaninėmis priemonėmis dvasinės varos atmosferoje. Universitetas turi būti laisva tiesos bendruomenė.

2. *Profesorių ir studentų korporacijos.* Kaipo akademinė bendruomenė, universitetas yra savotiška maža respublika, kuri, suorganizuota federaciniais pagrindais, naudojasi tiek savo visumoje, tiek atskirose savo dalyse akademine autonomija. Personalinė jos sudėtis susidaro iš dviejų didelių kategorijų: mokslo personalo ir studentų. Mokslo personalas susiskirsto į atskiras grupes pagal fakultetus, o studentai į įvairias organizacijas, dažnai vadinamas korporacijomis, pagal mokslinius, kultūrinius, visuomeninius, profesinius ir kitus susidraugavimo motyvus.

Tiek mokslo personalas, tiek studentai, galima sakyti, atstovauja visai krašto visuomenei: čion ateina žmonės iš įvairių luomų, iš įvairių klasių, įvairios kilmės, įvairių pažiūrų bei įsitikinimų, ir vis dėlto visi jie drauge sudaro vieną akademinę bendruomenę, siekiančią tiesos ir ruošiančią iš savo vidaus vadovaujamąjį visuomenės elementą, t. y. inteligentiją, kuri atsipalaiduoja nuo bet kurio ekskliuzyvizmo ir tampa visuotinės universiteto dvasios reiškėja.

Pasirodo, universitetas ir savo personaline sudėtimi pasi-

žymi tam tikru visuotinumu, būtent ta negriežta prasme, kad jis reprezentuoja visą krašto visuomenę ir sudaro tam tikrą vienybę įvairovėje.

3. *Auklėjamoji akademinės bendruomenės reikšmė.* Kaipo mokslo ir mokslinimo įstaiga universitetas neturi tiesioginio uždavinio auklėti akademinę jaunuomenę. Auklėjamoji tendencija galėtų būti pavojinga objektyviniam apsisprendimui pagal moksliškai patirtą tiesą. Netiesioginiu būdu, kaip jau buvo sakyta, mokslas ir mokslinimas normaliose aplinkybėse auklėja ir ypač formuoja būdą.

Užtat universitetas kaipo akademinė bendrų pergyvenimų, darbo, susidraugavimo bendruomenė auklėja jau tiesioginiu būdu. Studentai, susiskirstę laisvu apsisprendimu pagal įvairias organizacijas, šiaip ar taip dirba jose labai svarbų bendro auklėjimosi darbą ir labai reikšmingai papildo tai, ką jie gauna iš universiteto kaipo iš mokslo bei mokslinimo įstaigos. Draugiškumas, bičiulystė, drausmė, garbės pajautimas, solidarumas, bendro gyvenimo įpročiai, valdymo ir valdymosi sugebėjimai čia auga, stiprėja ir klesti.

Tačiau bene svarbiausia čia bus tai, kad sufederalizuota akademinė bendruomenė yra didelė visuomeninio gyvenimo bei veikimo mokykla. Susiskirstę į įvairių įvairiausias organizacijas studentai vis dėlto gyvena viena bendra akademine universiteto nuotaika ir sykiu turi savo bendrą atstovybę, kuri, būdama savotiškas studentų parlamentas, drausmina, tvarko ir pratina prie bendros akcijos. Kaip nubluktų ir sumenkėtų universiteto gyvenimas be šito įvairiaspalvio studentų pasaulio, kuris yra plačiosios visuomenės miniatiūra!

IV. *Universitetas kaipo autonominga ir federacinė įstaiga*

1. *Autonomija ir federacija mokslinės tiesos organizacijoje.* Nepasakyčiau viso, kas yra svarbiausia universiteto klausimu, jei įsakmiai neiškelčiau aikštėn autonomingos ir federacinės universiteto prigimties. Mokslas yra autonomingas ta prasme, kad jis nepriklauso jokiems iš-

viršiniams veiksniams, kurie galėtų jam primesti ką nors kaipo mokslinę tiesą. Mokslas pats formuluoja savo tyrimo dėsnius ir pats apsisprendžia pagal savo objektą, pagal tikrovę, pagal tiesą.

Bet, kad mokslas galėtų realizuoti savo autonomiją, reikia, kad pats mokslininkas būtų laisvas nuo bet kurios prievartos, nuo bet kurio spaudimo, nes kitaip yra suvaržomi jo moksliniai įsitikrinimai ir mokslo išpažinimo laisvė. Taigi mokslo autonomija suponuoja jo personalo laisvę. O abudu tuodu dalykai reiškia universitetinės katedros autonomiją.

Tačiau atskiri mokslai nėra visai izoliuoti vieni nuo kitų. Mokslas, kuris nesidairytų į artimas gimininigas mokslines sritis ir nepalaikytų su jomis kontakto ir net tam tikro bendravimo, atsidurtų pavojuje užsiskleisti siaurumoje, subergždėti ir sustingti (L. Petražyckis). Todėl vienos plačios mokslinės srities katedros jungiamos į vieną fakultetą, o fakultetai — į vieną universitetą. Kitaip tariant, universitetas yra autonomingų fakultetų federacija, o fakultetas — autonomingų katedrų federacija.

Autonomingas ir federacinis universiteto pobūdis kyla iš paties mokslo prigimties ir suponuoja akademinę mokslininko laisvę, kuri, be kita ko, reikalauja taip pat administracinės universiteto ir jo fakultetų savivaldos.

2. *Universitetas ir politika.* Ryšium su autonomingu ir federaciniu universiteto pobūdžiu kyla klausimas apie universiteto santykiavimą su politika. Po to, kas pasakyta, savaime suprantama, kad universiteto autonomija visai nesuderinama su jo pajungimu politikai. Politika ir ypač jos aistros tegali vien sudrumsti objektyvinę mokslinio tyrimo eigą ir pavergti laisvą tiesos dvasią, taip reikalingą tikroje mokslinėje kūryboje.

Todėl bet koks universiteto pajungimas politikai yra jam tikra nelaimė: nelaimė, kai kuris nors valdantysis režimas pajungia universitetą savo politikai, nes jis suvaržo mokslinę profesoriaus asmenybę ir galų gale atsigręžia prieš mokslinę tiesą; nelaimė, kai profesoriai pajungia akademinį savo darbą politiniams reikalams, nes jie tuo būdu nustoja buvę objektyviniai mokslinės tiesos reiškėjai; nelaimė, kai studentai panaudoja universitetą

politinei akcijai ar propagandai, nes tuo būdu jie prasilenkia su akademinio lavinimosi ir auklėjimosi uždaviniais. Žodžiu tariant, universitetas neturi būti pajungiamas politikai nei iš viršaus, nei iš vidaus, nei iš apačios, nes, jei vienas kuris iš šitų veiksnių bando pajungti universitetą savo politikai, tai tokiu atveju kiti veiksniai neišvengiamai yra stumiami į kontrpolitiką.

Akademinis jaunimas itin gerai turi suprasti šitą tiesą, kad nesudarytų progų politiniams įsikišimams iš vyriausybės pusės. Studentams, kaipo suaugusiems ir mąstantiems žmonėms, negali būti draudžiama domėtis ir studijuoti politiką ir net joje dalyvauti, nors šiaip politinė akcija nepatariama tuo jų gyvenimo laikotarpiu, kai turi įvykti aukščiausias objektyvinis, mokslinis ir dvasinis, jų susiformavimas. Tokiam susiformavimui politinės aistros yra kuo mažiausiai palankios.

Bet jokiu atveju akademiniam jaunimui negali būti leista verstis politika pačiame universitete ir naudoti jo patalpas ar kitas kokias priemones politinei akcijai ir propagandai. Toks universiteto panaudojimas politikai yra akademinei universiteto autonomijai lygiai pavojingas, kaip ir universiteto pajungimas vienam kuriam politiniam režimui.

Baigiamasis žodis

Mano išdėstyta universiteto koncepcija gali būti suimta į šitokią apybrėžą: universitetas yra visuotinė, autonominga ir federacinė mokslo bei mokslinimo įstaiga, suorganizuota akademinės bendruomenės pagrindais. Štai įstaiga, kurią šiandieną rekomenduoju naujai ateinančiam į ją jaunimui.

UNIVERSITETAS IR TAUTOS GYVENIMAS

Vytauto Didžiojo universiteto 18 metų gyvavimo sukaktis yra ypatinga tuo, kad šį kartą jis nebėra jau vienintelis Lietuvos universitetas: šalia jo yra atsiradęs Lietuvoje, būtent mūsų tikrojoje sostinėje, naujas universitetas, pavadintas Vilniaus universitetu. Ne su pavyduoliu kartėliu, bet su brolišku džiaugsmu mūsų universitetas pasitiko šitą didelį įvykį ir šiandieną yra laimingas, matydamas ir sveikindamas savo tradicinėje iškilmėje naujojo universiteto vadovybę ir profesūrą.

I. *Pirmasis atgaivintojo Vilniaus universiteto Rektorius*

Man ypatingai malonu sveikinti mūsų universiteto svečių tarpe pirmąjį atgaivintojo *Vilniaus universiteto Rektorių prof. Mykolą Biržišką,* su kuriuo mane daug kas artimai riša. Ėjome vieną ir tą pačią Šiaulių gimnaziją, nors ir su kelerių metų atstumu. Vieną net laiką augome ir brendome vienoje bendroje aplinkoje. Studijavome tame pačiame Maskvos universitete ir sykiu priklausėme prie Maskvos lietuvių studentų draugijos. Tais jau laikais, t. y. prieš trisdešimt kelerius metus, klausiau kolegos M. Biržiškos lietuvių literatūros istoriją, skaitytą mums, jaunesniems draugams. Dėl viso to negaliu neturėti prof. Mykolui Biržiškai draugiškų jausmų ir nuoširdaus solidarumo.

Su Vilniumi ir Vilniaus universitetu prof. Mykolas Biržiška yra itin glaudžiai susijęs. Nuo pat studentavimo laikų jis gyveno Vilniuje ir kovojo už jo lietuviškumą iki

to momento, kol buvo per prievartą, kaip tik dėl tos priežasties, iš Vilniaus ištremtas. Tada drauge su savo vienminčiais jis suorganizavo Vilniui Vaduoti Sąjungą ir jos priešakyje kovojo už Vilniaus atvadavimą. Kova už Vilnių jam visada buvo kova už lietuviškąjį Vilniaus universitetą, nes ar galima atvaduoti Vilnių nuo aklo vergavimo svetimoms įtakoms be pagalbos tokio tautinės šviesos židinio, koks kad yra lietuviškasis universitetas?

Vilniaus universiteto idėja lydėjo prof. Mykolą Biržišką visuose jo darbuose ir visose jo kovose nuo to laiko, kai jis drauge su M. Yču, A. Voldemaru ir J. Purickiu dar Didžiojo karo metu buvo Valstybės Tarybos parinktas į komisiją, kuri turėjo rūpintis Vilniaus universiteto steigimu. Nenuostabu todėl, kad šiandien mums tenka sveikinti, kaipo to universiteto rektorių, kaip tik mūsų brangųjį svečią prof. Mykolą Biržišką.

II. *Vilniaus universitetas ir lietuvių tautos gyvenimas*

Sveikindamas pirmąjį atgaivintojo Vilniaus universiteto Rektorių, nesu nė valandėlei išleidęs iš akių tiesioginio savo uždavinio, būtent, nušviesti trumpai, kiek tai leidžia šios dienos iškilmingos aplinkybės, *universiteto santykius su tautos gyvenimu.* Vilniaus universitetas, kuris turėjo savo pranokėją visai kitokio pobūdžio, kaip tik teikia mums gerą progą įeiti į to klausimo svarstymą.

Dabartinis Vilniaus universitetas atsirado dalijimosi būdu iš pirmojo atgimusios Lietuvos universiteto, iš pradžios vadinto Lietuvos, dabar vadinamo Vytauto Didžiojo universitetu. Tuo būdu naujasis Vilniaus universitetas priklauso jau *atgimimo Lietuvai.* Bet pirm negu yra atsiradusi atgimimo Lietuva, buvo unijos Lietuva, o dar anksčiau ekspansijos Lietuva. Ekspansijos Lietuva neturėjo jokio universiteto; unijos Lietuva turėjo iš pradžios Vilniaus akademiją (nuo 1579 m.), paskui (1773 m.) Vyriausiąją Lietuvos mokyklą, toliau Vyriausiąją Vilniaus mokyklą ir pagaliau Vilniaus universitetą (nuo 1803 m.), rusų valdžios likviduotą palaipsniui po 1830 m. lenkmečio. Atgimimo Lietuva iki 1939 m. gruodžio 15 d. tu-

rėjo vieną lietuviškąjį universitetą Kaune nuo 1922 m., o dabar formaliai turi du universitetus, kurie tačiau faktiškai pagal savo sudėtį sudaro vieną tik universitetą. Kaip man teks kalbėti vėliau, formalus momentas turi šiuo atveju didelės reikšmės, nes jis teikia galimybės atgimimo Lietuvai išvystyti savo intelektualinį dvasinį gyvenimą taip, kaip to reikalauja tautos interesai.

Egzistavęs Vilniuje maždaug 20 metų, Stepono Batoro universitetas nebuvo organiškai susijęs nei su Vilniumi, nei su Lietuvos kraštu; todėl jo nesu net priskyręs unijos Lietuvai. Tai buvo vienas iš Lenkijos universitetų, įsodintas į Vilniaus krašto dirvą svetimos mums politikos priemonėmis. Tai konstatuodamas, nesu anaiptol linkęs mesti akmenį į patį šitą universitetą, nes per daug branginu aukštąjį universiteto, kaipo mokslo įstaigos, vardą ir gerbiu kiekvienas nuoširdžias mokslines pastangas, net priešingų mums žmonių.

Taigi dabartinis Vilniaus universitetas turi savo pranokėją toje mokslo įstaigoje, kuri buvo vadinama įvairiais vardais ir buvo likviduota kaipo Vilniaus universitetas, galima sakyti, lygiai prieš šimtą metų rusų valdžios prievarta. Atgaivinimas to universiteto lietuviškuoju pavidalu reiškia išsyk laimėjimą kovos ir su rusų prievarta, ir su lenkų tautine ekspansija. Taip liūdno fakto šimtametė sukaktis apsivainikuoja džiaugsmingu įvykiu.

Gaila tik, tiesiog neatgailėtina, kad šitas įvykis yra pavėlavęs keliais ištisais šimtmečiais. Galima su visišku tikrumu dabar pasakyti, kad visai kitaip būtų atrodžiusi ir ekspansijos, ir unijos Lietuva, jei jau anais laikais Lietuvoje būtų gyvavę ir tautos gyvenime būtų įsigalėję lietuviškieji universitetai. Ekspansijos Lietuva nebūtų lietuvių tautos tirpdžiusi milžiniškuosiuose Rytų plotuose; ji nebūtų vergiškai skolinusis svetimos kultūros, kalbos ir papročių; atvirkščiai, ji būtų kitiems nešusi kultūrą ir iš to būtų turėjusi ne nuostolių, bet prieauglių.

Panašiai ir unijos Lietuva, jei būtų turėjusi lietuviškųjų universitetų, būtų galėjusi atsilaikyti prieš kultūrinę lenkų ekspansiją ir nebūtų skendėjusi svetimoje ideologijoje, svetimame patriotizme, užleisdama tautines ir kultūrines pozicijas beveik be pasipriešinimo. Ji nebūtų nie-

kais pavertusi savo tėvų laimėjimų ir nebūtų bergždžiai gyvenusi iš paveldėto kapitalo ištisus kelis šimtmečius.

Deja, mūsų tautinis atgimimas atėjo labai vėlai, ir dar vėliau — lietuviškieji universitetai. Kalbėti dabar, kas būtų buvę, jei mūsų protėviai būtų anksčiau susipratę, gana tuščias dalykas. Užtat analizuoti universiteto reikšmę tautos gyvenime visada pravartu, nes nuo to dalyko gero supratimo priklauso iš dalies ir tinkama universiteto linkmė.

III. *Universiteto svarba tautos gyvenimui*

Bene didžiausia universiteto svarba tautos gyvenimui glūdi tame vaidmenyje, kurį jis vaidina inteligentijos ruošime. Kaip jau pažymėdavau kitomis progomis, *universitetas yra inteligentijos formavimo organas.* Inteligentų gali atsitiktinai atsirasti šalia universiteto, bet pastoviai ir sistemingai jie tegali būti ruošiami tiktai su universiteto pagalba. Žinoma, ne vienas tik universitetas dirba šitą inteligentų ruošimo darbą; bet jis tikrai šitą darbą *atbaigia, apvainikuodamas inteligentų lavinimą moksliniu universalumu.* Šita prasme universitetas yra mokslinė tautos smegenų organizacija.

Be universiteto pagalbos tautos susipratimas negali pasiekti aukščiausio laipsnio. Mūsų liaudis garbingai apsaugojo ir mums perteikė mūsų nuostabią kalbą, pozityvius mūsų tautinio pobūdžio bruožus, mūsų būdingą tautinį meną, bet vis dėlto mūsų tauta be universitetiškai išsilavinusios, tautiškai susipratusios inteligentijos neįstengė ir negalėjo įstengti sukurti visuotinai reikšmingos tautinės civilizacijos. Tokia civilizacija nesukuriama be tautinės Akademijos, turinčios ilgų ir gilių tradicijų tautos gyvenime.

Taigi pilnam kultūriniam tautos išsivystymui ir klestėjimui yra reikalingas aukštojo mokslo židinys; bet sykiu reikia, kad šitas židinys giliausias savo šaknis turėtų *tautos gyvenime.* Šitas židinys tautai duoda, bet jis sykiu iš tautos ir gauna. Vieną kartą įsteigtas jis gaivina tautos gyvenimą, bet jis ir pats minta iš tautos. Jo vaidmuo tautos gyvenime yra panašus į smegenų vaidmenį orga-

nizme apskritai. Smegenys yra organas, su kurio pagalba reiškiasi organizme aukštesnės gyvenimo funkcijos, bet patys smegenys gyvena iš viso organizmo.

Panašiai *universitetas,* kaip aukštosios intelektualinės kultūros organas, yra tautoje pagrindas aukštesnėms gyvenimo funkcijoms, bet jis pats *gyvena iš visos tautos, iš jos gyvybinių versmių.* Iš čia matyti gilus organiškas universiteto ir tautos gyvenimo susiejimas. Todėl ten, kur tarp universiteto ir tautos, arba,. gyvenimiškiau tariant, tarp universiteto ir visuomenės, nėra gyvų santykių, ten universitetas negali duoti tautai ir visuomenei viso, ką jis galėtų duoti kitokiose sąlygose; ir, atvirkščiai, tauta ir visuomenė ten neduoda universitetui gyvybinės paramos ir gaivinančių syvų.

Man tenka apgailestauti, kad šios salės siauros ribos, o gal iš dalies ir vienašališkai susidėjusios tradicijos neduoda galimybės dalyvauti mūsų universitetinėse iškilmėse gausiems platesnės mūsų tautinės visuomenės atstovams. Palaikymas gyvo kontakto su gyvastingomis tautos bei visuomenės pajėgomis būtų abipusiškai naudingas: universitetas labiau įaugtų į tautos bei visuomenės gyvenimą ir rastų čia gyvybinės paramos bei paskatos, o iš antros pusės, pati tauta ir visuomenė galėtų tada daugiau tikėtis gauti iš universiteto.

Mūsų visuomenėje visai teisingai ir pagirtinai yra įsigalėjęs paprotys iškilmingai švęsti visuomenės ir kariuomenės susidraugavimo dieną. Jei taip yra su mūsų krašto apsaugos pajėgomis, kodėl panašiai negalėtų būti su mūsų kultūrinio apsiginklavimo pajėgomis? Juk dabartinėje tautų rivalizacijoje bei konkurencijoje kultūrinis apsiginklavimas ne mažiau sveria, kaip ir materialinis fizinis apsiginklavimas.

Taigi *artimesnis susiglaudimas tarp visuomenės ir aukščiausio jos intelektualinio gyvenimo organo būtų tikrai pageidaujamas.* Tuo tikslu mūsų didžiosios akademinės iškilmės turėtų įgauti daugiau visuomeninio pobūdžio. Tuomet lengviau būtų išvengti susvetimėjimo tarp visuomenės ir universiteto, kuris visada turi turėti tvirtą pagrindą tautos ir visuomenės gyvenime.

Ką iš tikrųjų reiškia anksčiau pareikšti apgailestavimai, kad Lietuvoje nebuvo susikūrę lietuviškųjų univer-

sitetų prieš kelis šimtmečius, jei ne tai, kad Lietuvos visuomenė ir lietuvių tauta buvo tam nepriaugusios, nepribrendusios, kad jos iš savo gyvybinių versmių negalėjo pašaukti į gyvenimą lietuviškųjų aukštos intelektualinės kultūros židinių? Jei tautinis lietuvių atgimimas būtų įvykęs tais tolimais laikais, mes taip pat žymiai anksčiau būtume sulaukę ir lietuviškojo universiteto, o gal ir lietuviškųjų universitetų.

Dabar, kai mes esame atsidūrę pakeliui į dviejų universitetų sistemą, tautos ir visuomenės parama bei paskata mums pasidarė dar labiau pageidaujamos negu kad prieš metus. Šiandieną svarbu suprasti, kad dviejų universitetų sistema yra ne prabanga, bet tam tikra būtinybė ir kad vienas universitetas negali tinkamai patenkinti aukštos intelektualinės kultūros reikalavimų. Tai ir stengsiuos pagrįsti baigiamojoje savo pranešimo dalyje.

IV. *Dviejų universitetų reikalingumas Lietuvai*

Neabejotina, kad mes būtume galėję dar ilgokai gyventi su vienu universitetu ir kad, tikriausiai, būtume gyvenę su juo ilgiau, negu reikia, nes be ypatingų aplinkybių paraginimo nebūtume lengvai pasiryžę pereiti į dviejų universitetų sistemą. Iš kitos pusės, taip pat yra neabejotina, kad mes dar negreit galėsime išvystyti abudu universitetus iki normalaus pilnumo. Šiuo metu daug kas bijo net šitos galimybės ir linksta matyti dviejuose universitetuose ne tiek realų faktą, kiek paprastą fikciją. Faktas tačiau yra tai, kad *formaliai mes jau turime du nepilnus universitetus ir kad šita formalinė aplinkybė teikia galimybę ir net paskatinimą eiti prie dviejų pilnų universitetų.*

Tiesa, nei mūsų finansai, nei mūsų intelektualinės kultūros stovis neleidžia šiuo metu galvoti apie nedelsiamąjį jų išvystymą iki normalaus pilnumo. Bet ar toks mūsų stovis nekintamai truks neapribotą laiką, sakysime, 15—20 metų, galima labai abejoti. Jei mums pasiseks išvengti karo audros savo krašte; jei po antrojo didžiojo karo susidarys palankesnės sąlygos kultūriniam gyvenimui ir

kultūrinei pažangai, tai kodėl mums neišnaudoti tų galimybių, į kurias mus nustatė atsitiktinės aplinkybės?

Klaidinga manyti, kad du universitetai yra mums kažkokia prabanga, kuri negali rasti racionalaus pateisinimo kultūringųjų tautų praktikoje ir akademinio gyvenimo ypatybėse. Reikia net konstatuoti, kad mažosios tautos proporcionaliai turi daugiau universitetų negu didžiosios tautos. Matyti, tai nėra atsitiktinis dalykas. Tikriausiai kultūrinio apsiginklavimo reikalas jas verčia eiti šita linkme tuo laiku, kai materialinio-fizinio jų apsigynimo galimybės yra labai apribotos.

Ypatingai gausių universitetų kraštas yra Šveicarija, turinti 7 universitetus prie 4 milijonų gyventojų. Olandija turi 6 universitetus prie 8 milijonų gyventojų; Švedija — 4 universitetus prie 6 milijonų gyventojų; Belgija — 4 universitetus prie 8 milijonų gyventojų; Portugalija— 3 universitetus prie 6 milijonų gyventojų; Suomija — 2 universitetus prie 4 milijonų gyventojų.

Iš didžiųjų tautų gausinga universitetais yra Prancūzija, turinti 17 viešųjų universitetų ir 5 privatinius institutus, tolygius universitetams, taigi iš viso 22 universitetus prie 41 milijono gyventojų. Tačiau toli gražu ne visos didžiosios valstybės taip pat turtingos universitetais, kaip Prancūzija. Vokietija prieš anšliusus turėjo 23 universitetus prie 63 milijonų gyventojų. Lenkija prieš paskutinį karą turėjo 6 universitetus prie 28 milijonų gyventojų. Didžioji Britanija, būdama voliuntaristinio auklėjimo ir praktinio lavinimo kraštas, turi 15 universitetų prie 42 milijonų gyventojų. Prieškarinė Rusija teturėjo vos 7 universitetus prie 160 milijonų gyventojų.

Šiaip ar taip, pasilieka neabejotina, kad mažosios valstybės turi proporcionaliai daugiau universitetų, negu didžiosios: Šveicarija turi vieną universitetą beveik pusei milijono žmonių; Olandija turi vieną universitetą 1 300 000 žmonių; Švedija — 1 500 000 žmonių. Toliau eina visa eilė kraštų, turinčių vieną universitetą dviem milijonams žmonių, pvz., Belgija, Portugalija, Suomija. Iš didžiųjų valstybių tik viena Prancūzija turi vieną universitetą kiek mažiau kaip dviem milijonams žmonių. Tiesa, kai kurie iš šitų faktų pasirodytų ne tiek palankūs atitinkamoms valstybėms, jei būtų atsižvelgta į tai, kad jos turi kolonijų

arba sulaukia žymaus klausytojų skaičiaus iš užsienio. Bet atitinkamai koregavus tuos faktus, nesusidarytų didelio skirtumo, žiūrint į realiąsias aplinkybes.

Šiuo metu formaliai mes turime du universitetus, bet pagal jų sudėtį faktiškai turime vieną universitetą beveik 3 milijonams gyventojų. Atsižvelgiant į kultūringųjų mažų kraštų praktiką, rodos, nebūtų per drąsu norėti turėti po 15—20 metų du pilnus universitetus 4 milijonams gyventojų. Galima juk tikėtis, kad po dabartinio karo mūsų gyventojų prieauglis turės dėl įvairių priežasčių pašokti gerokai aukštyn. Bet ir tada universitetų skaičiumi proporcionaliai būsime dar atsilikę nuo ne vienos kultūringos tautos.

Turėti dviejų universitetų sistemą yra daugiau, negu turėti du kartus po vieną universitetą, t. y. tauta, turinti du universitetus, yra daugiau negu du kartus turtingesnė už tautą, teturinčią vieną tik universitetą. Aritmetika paradoksali, bet ji pasirodo teisinga, jei žiūrima į dalyko šaknis. Vienintelis krašte universitetas gyvena ir dirba savo darbą izoliuotoje padėtyje, be artimesnio bendradarbiavimo ir taurios rivalizacijos. Tokiu atveju daugelyje specialybių yra vienų vienas specialistas, kuris kartais negali rasti kompetentingo kritiko ar net patarėjo savo darbams. Jei toks vienišas specialistas nesugeba pasiruošti tinkamų padėjėjų ir įpėdinių, tai pati jo specialybės sritis smunka ilgesniam laikui. Be to, vienintelis savo srities specialistas labai lengvai gali apsileisti ir ramiai snūduriuoti, neturėdamas savo srityje jokių konkurentų.

Visai kas kita, jei yra du ar daugiau universitetų. Mokslo sritis, silpnai atstovaujama viename universitete, gali būti gerai pastatyta kitame. Mokslinis vieno universiteto prieauglis gali sėkmingai patarnauti kitam, ir apskritai vieno universiteto trūkumai gali būti naudingai papildomi kito universiteto atitinkamų sričių laimėjimais. Bene svarbiausia tačiau bus tai, kad, esant dviem ar daugiau universitetų, susidaro labai naudinga *mokslinė rivalizacija: kiekvienas universitetas stengiasi aukščiausiai iškilti savo mokslinėmis pajėgomis, patraukti daugiausia klausytojų, pasižymėti savo moksliniais laimėjimais, sudaryti geriausių akademinių tradicijų ir užimti garbingiausią vietą aukštųjų pasaulio mokyklų šeimoje.*

Šita tariamoji akademinė rivalizacija sykiu yra nuoširdus kolegialus bendradarbiavimas, nes jisai, tikriau pasakius, yra savitarpinis skatinimasis ir savaimingas keitimasis mokslinėmis paslaugomis. Ir vis dėlto kiekvienas universitetas gali turėti savotišką mokslinį pobūdį, saviškas akademines tradicijas; gali atstovauti tam tikram regionalizmui ir apskritai turėti savo individualų veidą. Todėl studentams labai dažnai naudinga pastudijuoti vienur ir kitur, susipažinti su kiekvieno universiteto žymesnybėmis ir iš kiekvieno paimti tai, kas yra jame geriausio. Nuo to klausytojų akiratis tegali vien praplisti.

Intelektualinės kultūros istorija teikia mums pakankamai pavyzdžių, kaip gyvuoja gretomis akademinės rivalizacijos nuotaikoje visa eilė universitetų, pvz., Ženevoje ir Lozanoje, Bazelyje ir Ciūriche, Luvene ir Briuselyje, Upsaloje ir Lurde, Kembridže ir Oksforde. Kažin ar šitie universitetai būtų pasiekę savo aukštumo, jei jie būtų visą laiką buvę izoliuotoje padėtyje.

Tiesa, reikia pripažinti, kad du mažesni universitetai atsieina brangiau negu vienas didesnis universitetas; bet, kaip sakyta, jie ir daugiau duoda, sudarydami įvairiose vietose aukštos intelektualinės kultūros centrus. Kad jų išlaikymas negultų tačiau nepakeliama našta ant valstybės iždo, būtų labai pageidaujama, kad pati visuomenė ir tauta savo dosnumu ateitų valstybei į pagalbą. Jei visuomenėje bus pakankamas reikalo supratimas, ji pati palaikys dviejų universitetų idėją ir nepasišykštės jai realizuoti savo aukų.

Dabar jau du nepilni mūsų universitetai turės bendromis pajėgomis stengtis laimėti mūsų tautą ir visuomenę dviejų universitetų sistemos idėjai. Nuo šito laimėjimo priklausys mūsų universitetų išsivystymas iki normalaus pilnumo. Nuo šiolei kiekvienas iš jų turės pateisinti visuomenės akyse savo buvimo raciją ir įtikinamai pademonstruoti kiekvienos universitetinės individualybės reikalingumą.

Vytauto Didžiojo universitetas visada pasiliks pirmas atgimusios Lietuvos universitetas. Jis nėra susijęs su jokiomis ilgesnėmis istorinėmis tradicijomis. Lietuviškumas jame susisieja su moksliniu modernumu. *Vilniaus univer-*

siteto veidas, reikia tikėtis, visada bus daug sudėtingesnis už Vytauto Didžiojo universiteto veidą. Jis vienu atžvilgiu bus jaunesnis už mūsų universitetą, o kitu atžvilgiu — daug senesnis. Jis yra jaunesnis kaipo išsiskyręs iš mūsų universiteto dalijimosi būdu, bet sykiu yra daug vyresnis kaipo *jungiąs savyje dabarties ir praeities pradus.* Keldamasis į Vilnių ir gaudamas tam tikrą palikimą, susijusį su istorine mūsų sostine, jis šiaip ar taip turės susidomėti ir pergyventi evoliuciją, kuri eina nuo unijos Lietuvos prie atgimimo Lietuvos. Kitaip tariant, Vilniaus universitetas ta ar kita lytimi, mažesniu ar didesniu laipsniu turės sumegzti kontaktą su akademinėmis buvusio kadaise Vilniuje universiteto tradicijomis.

Mes su perdėtu net susidomėjimu ir pasididžiavimu mėgstame kelti aikštėn ekspansijos Lietuvą ir jos istoriją, lengvai užmerkdami akis į tai, kad ji buvo jau gerokai sužalota tautiniu atžvilgiu, kad jau joje buvo uždėti tolimesnio tautinio mūsų smukimo pagrindai. Kai unijos Lietuva bus galutinai išgyventa ir kai į ją mes galėsime žiūrėti kaip į gryną istoriją, kaip kad mes dabar žiūrime į ekspansijos Lietuvą, tada padidės mūsų susidomėjimas ir šituo nelaiminguoju Lietuvos laikotarpiu, ir mes galėsime *sine ira et studio* tyrinėti jį ir branginti kiekvieną istorinę smulkmeną.

Reikia tikėtis, kad Vilniaus universitetas tinkamai pasidarbuos, kad mums nepražūtų jokie istoriniai faktai iš to laikotarpio ir kad kartu su tuo mums ateitų geresnis jo supratimas ir teisingesnis vertinimas; juk to kaip tik reikalauja mokslinis objektyvumas. Ta aplinkybė, kad Vilniaus universiteto priešakyje yra atsistojęs prof. Mykolas Biržiška, verčia manyti, kad šitą uždavinį Vilniaus universitetas sėkmingai ištesės, kaip kad jis ištesės ir savo pagrindinę mokslinę paskirtį.

Linkėdamas nuoširdžiai didžiausio pasisekimo mokslinia me darbe Vilniaus universitetui, jo vadovybei ir visai jo profesūrai, tariu tuo pačiu atsisveikinimo žodį mūsų buvusiems dviem fakultetams, išsikėlusiems į Vilnių. Gyvuokite, klestėkite ir žydėkite mūsų sostinei, mūsų tautai ir visai mūsų Lietuvai. Tačiau, atsisveikindami su Jumis, mes pageidaujame palaikyti su Jumis nuolatinį akademinį

kontaktą ir tuo tikslu pirmi tiesiame Jums savo draugišką ranką. Neabejojame, kad Jūs taip pat draugiškai ją priimsite.

Baigiamasis prierašas

Šiame pranešime per neapdairumą nebuvo paminėtas prof. Igno Končiaus vaidmuo antro lietuviškojo universiteto atsiradime. Teisingumas reikalauja tą vaidmenį tinkamai pažymėti. Kai paaiškėjo, kad Stepono Batoro universitetas negalės būti Lietuvos Vyriausybės nei išlaikomas, nei net toleruojamas dėl tautinių ir politinių sumetimų, *prof. I. Končius* buvo Švietimo ministro paskirtas to universiteto valdytoju likvidaciniam jo periodui. Tuo būdu vieno iš buvusių valstybinių Lenkijos universitetų turtas buvo perimtas iš jo faktiškosios vadovybės ir perduotas Švietimo ministro žiniai.

Prof. I. Končius šitą nepaprastai sunkų ir atsakingą uždavinį atliko su dideliu taktu ir nuoširdumu, ir todėl buvo visai nuoseklu ir tikslinga, kad jis buvo paskirtas taip pat Vilniaus universiteto valdytoju pradiniam jo organizavimosi tarpsniui. Jam vadovaujant įvyko dviejų fakultetų persikėlimas į Vilnių ir jų universitetinis susiorganizavimas, būtent susitvarkymas vietoje buvusio universiteto patalpose, perėmimas to universiteto turto ir išsirinkimas vadovybės organų. Jo vaidmuo pasibaigė šių metų vasario 8 d., kai oficialiai ir iškilmingai jis perleido savo pareigas išrinktajam rektoriui prof. Mykolui Biržiškai.

Vasario 16 d. Kaune įvyko Vytauto Didžiojo universiteto atsisveikinimo aktas su buvusiais savo fakultetais. Jei dalijimosi būdu galėjo atsirasti Vilniuje naujas universitetas, tai reikia pripažinti, kad tam buvo paruošęs dirvą prof. I. Končius. Jis taip pat padėjo išsiskirti dviem Vytauto Didžiojo universiteto dalims į du atskirus universitetus ir tuo iššaukė abiejose dalyse, kaip pažymėta pranešime, ne apmaudą, bet džiaugsmą. O džiaugsmas buvo dėl to, kad tikroji Lietuvos sostinė gauna lietuviškąjį universitetą ir Lietuva pereina prie dviejų universitetų sistemos.

Suprantama po to savaime, kad vasario 16 d. akte,

įvykusiame Vytauto Didžiojo universitete, tikroji prof. Končiaus vieta buvo tarp dviejų universitetų rektorių. Jei atsitiktinai per neapsižiūrėjimą išėjo kitaip, tai tenka apgailestauti, kad nenoromis buvo nusižengta teisingumui.— *St. Š.*

PAAIŠKINIMAI

Stasio Šalkauskio „Raštų" IV tome skelbiami svarbesnieji darbai, kuriuose plėtojamas lietuvių kultūros projektas. Jie paplito ir detalizuoja Šalkauskio kultūros filosofijos idėjas, o kartu yra jungtis su ideologinio ir pedagoginio pobūdžio tekstais.

Vienas iš pirmųjų ir stambiausias lietuvių kultūros projektą — pirmiausia Rytų ir Vakarų sintezės idėją — grindžiantis Šalkauskio tekstas yra prancūzų kalba išleista knyga „Dviejų pasaulių takoskyroje". Vėliau autorius keliais atvejais spausdino jos atskirų dalių vertimus ar santraukas (žr. straipsnių rinkinį „Lietuvių tauta ir jos ugdymas" šiame tome). Šiam „Raštų" tomui knygą naujai išvertė *Petras Račius.*

Su lietuvių kultūros projektu glaudžiai siejasi trys straipsniai ir kalbos, parašyti ryšium su Stasio Šalkauskio kaip Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus veikla ir skirti inteligentijos bei universiteto koncepcijoms.

DVIEJŲ PASAULIŲ TAKOSKYROJE: SINTETINIS ESĖ APIE LIETUVOS TAUTINĖS CIVILIZACIJOS PROBLEMĄ

Knygą „Sur les Confins de deux Mondes. Essai synthétique sur le problème de la Civilisation Nationale en Lituanie" (Geneve, Atar, 1919) išvertė *Petras Račius.*

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomas rusiškas šios knygos rankraštis „Na grani dvuch mirov" (1917), iš kurio ji buvo verčiama į prancūzų kalbą, taip pat ankstesni teksto variantai (F 140—270).

LIETUVIŲ TAUTA IR JOS UGDYMAS

Periodikoje publikuotų straipsnių rinkinys (Kaunas: Sakalo b-vė, 1933). Perspausdinta: *Šalkauskis S.* Rinktiniai raštai. T. 2. Pedagoginės studijos.— Roma, LKMA, 1991, p. 757—881.

Spausdinama pagal pirmąjį rinkinio leidimą.

LIETUVIŲ TAUTOS FIZIONOMIJA

Spaudai rengta (turbūt 1917 m.), bet nebaigta straipsnių serija, pasirašyta slapyvardžiu *Julijus Goštautas*. Spausdinama pagal rankraštį, saugomą Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140—336). Ten pat saugomas rusiškas tekstas „Nacionalnaja fizionomija Litvy", jo ankstesni variantai ir planai (F 140—270).

[1] Taip rankraštyje. Matyt, perrašant juodraštį, praleistas žodis.

[2] Rankraštyje palikta tuščia vieta iki puslapio pabaigos.

[3] Rankraštyje palikta vietos 2 žodžiams.

[4] Čia rankraštis nutrūksta.

GEOPOLITINĖ LIETUVOS PADĖTIS IR LIETUVIŲ KULTŪROS PROBLEMA

Straipsnis išspausdintas žurnale „Židinys" (1938, Nr. 5—6, p. 593—605).

RYTŲ IR VAKARŲ KULTŪRŲ SINTEZĖS KLAUSIMU (ATSAKYMAS P. VYTAUTUI ALANTUI)

Atsakymas į Vytauto Alanto straipsnį „Ar galima Vakarų ir Rytų kultūrų sintezė?" — Lietuvos Aidas, 1938, Nr. 249 (4058). Išspausdintas: XX amžius, 1938, Nr. 136 (591).

[1] Žr. šio tomo p. 455—478.

DAR TAUTINĖS MŪSŲ KULTŪROS KLAUSIMU (ANTRAS ATSAKYMAS P. VYT. ALANTUI)

Atsakymas į Vytauto Alanto straipsnį „Kultūrinis apsisprendimas be Rytų" — Lietuvos Aidas, 1938, Nr. 295 (4104). Išspausdintas: XX amžius, 1938, Nr. 158 (613).

DĖL GINČO APIE TAUTINĘ KULTŪRĄ (ATSAKYMAS PONUI VYT. ALANTUI)

Atsakymas į Vytauto Alanto straipsnį „Tautinė kultūra savo linkme" — Lietuvos Aidas, 1938, Nr. 327 (4136). Liko neišspausdintas.

Spausdinamas pagal mašinraštį, saugomą Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (F 140—217).

LIETUVIAI, ISTORINIŲ PARADOKSŲ TAUTA

Spaudai parengtas (po 1937 m.) straipsnis. Spausdinamas pagal Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomą mašinraštį (F 140—188). Ten pat saugomas ir prancūziškas šio straipsnio vertimas: „Lithuaniens, peoples des paradoxes historiques" (F 140—113).

[1] (Lietuviškojo) Kristaus bruožai paženklinti tokio liūdesio, kad širdį suspaudžia tai matant. Lietuviai vadina šį Kristų „smūtkeliu" *(pranc.)*.

[2] Lietuviai — medkirčių, vežėjų, žemdirbių tauta, labai prisirišusi prie tradicinių papročių,— mielai paklūsta likimui ir visai nesistengia padaryti ką nors saviškai. Lietuvių šaltakraujiškumas yra tapęs patarle: jokia kita tauta taip ramiai neprisitaiko prie gyvenimo negandų *(pranc.)*.

[3] Šis išmintingas valdovas (Gediminas), atsidūręs tarp totorių rytuose ir Europos tautų vakaruose, sutvarkė savo šalį paversdamas ją savotišku pylimu, pajėgiu pasipriešinti mongolų spaudimui. Šio barjero saugoma, Europa saugiai plėtojo savo civilizaciją. Kelia virpulį mintis, kas būtų buvę, jei galinga Lietuva būtų sudariusi sandėrį su totoriais *(pranc.)*.

[4] Lietuviai yra didžiai religingi ir laikosi katalikiškojo kulto su tuo pačiu pamaldumu, kurį jų protėviai skyrė pagonių dievams *(pranc.)*.

[5] Ši tauta — viena iš laukiančiųjų *(pranc.)*.

[6] Aš nepažįstu Lietuvos, bet jaučiu jums didelę simpatiją; jūs esate valstiečiai, kurių charakteris artimas mano tėvynainiams bretonų valstiečiams; kaip ir jie, jūs atkaklūs ir darbštūs. Jūsų reikalas yra teisingas ir baigsis pergale, bet reikia kantrybės; būkite išmintingi, laikas dirba jūsų labui *(pranc.)*.

KULTŪRINIO LIETUVIŲ TAUTOS APSIGINKLAVIMO PROBLEMA IR KATOLICIZMAS

Pranešimas, skaitytas Lietuvių katalikų mokslo akademijos III suvažiavime Kaune 1939 02 20. Spausdinamas pagal pirmąją publikaciją: LKMA Suvažiavimo Darbai, t. 3, Kaunas, LKMA, 1940, p. 13—26.

LIETUVIŲ TAUTA IR JOS ATEITIS

Atsakymas į „Naujosios Romuvos" anketos klausimus. (Naujoji Romuva, 1939, Nr. 14—15). Prieš Stasio Šalkauskio tekstą buvo išspausdinta redakcijos įžanga:

„Mes vis dar savęs gerai nepažįstame ir aiškiai nesame pasisakę, ko mes siekiame. Šiuo metu tai padaryti būtinai reikalinga. Visi pasidavimai svetimoms įtakoms ir visos turėtos iliuzijos mums labai brangiai yra kainavusios. Norėdami būti gyvi, išsaugoti savo kūrybos originalumą ir apginti savo valstybės savarankiškumą, turime gerai save pažinti, turime susidaryti savo ateities programą ir visomis jėgomis vykdyti savąjį pašaukimą. Tam tikslui „Naujoji Romuva" yra išsiuntinėjusi anketą, kurioj prašoma atsakyti į šiuos tris klausimus: 1) Koks lietuvių tautos charakteris?, 2) Kokia lietuviškos kūrybos individualybė? ir 3) Kaip sau vaizduojatės Lietuvos ateitį? Anketa buvo išsiuntinėta įvairių pažiūrų ir įvairių profesijų žmonėms. Jei visi atsakys, tai sužinosime, ką visokių pažiūrų ir užsiėmimų lietuviai galvoja apie savo tautą ir apie jos ateitį. Taip pat kviečiame atsakyti ir visus tuos, kuriems anketa nebuvo pasiųsta, bet kurie noretų ir turėtų ką dėl joj iškeltų klausimų pasakyti. Šiame numery spausdiname anksčiau gautus atsakymus, kitus spausdinsime tolesniuose numeriuose".

„Naujoji Romuva"

INTELIGENTIJOS KONCEPCIJA

Straipsnis spausdinamas pagal pirmąją publikaciją: Židinys, 1939, Nr. 1, p. 662—672.

UNIVERSITETO KONCEPCIJA

Inauguracinis rektoriaus pranešimas, padarytas Vytauto Didžiojo universitete Kaune per iškilmingą imatrikuliacijos aktą 1939 09 15.

Spausdinamas pagal pirmąją publikaciją: Židinys, 1939, Nr. 8—9, p. 145—154.

UNIVERSITETAS IR TAUTOS GYVENIMAS

Pranešimas Vytauto Didžiojo universiteto Tarybos viešame iškilmingame posėdyje 1940 02 16.

Spausdinamas pagal pirmąją publikaciją: Židinys, 1940, Nr. 2, p. 174—182.

VARDŲ RODYKLĖ

Alantas V. 11, 14—15, 18, 479—488, 490—496
Albrechtas Brandenburgietis 111
Aleksa J. 14
Aleksandras Didysis (Makedonietis) 63
Aleksandras I 113—114, 143—144, 245
Aleksandras II 147
Algirdas 59, 80, 85, 92, 505, 507
Aristotelis 14, 190, 308
Augustaitis P. 31, 58—59, 209
Augustinas 190, 307

Baliński M. 80—81
Balodi(?) K. 268
Basanavičius J. 8, 34, 213, 516
Bethmann-Hollweg T. 162
Byron G. N. G. 129
Biržiška M. 246, 248, 302, 422—423, 435, 568—569, 577—578
Bismarck O. 342
Bytautas R. 45, 189
Bogušas K. 60
Boleslovas Narsusis 77, 451
Bossuet J. B. 26, 204
Brandės G. 128
Brazys T. 501
Briand A. 517
Brücke E. 440—441
Brückner A. 30—31, 209
Buddha 26, 204
Būga K. 51—52, 54, 56

Cezaris 26, 204
C. G. 22
de Chambon H. 506
Chmielowski P. 114, 120, 123, 141—142, 246
Chodkevičiai (Katkevičiai) 104, 511
Chodkevičius J. J. 98

Čartoriskiai 104, 511
Čartoriskis A. J. 113—114, 245
Čiudovski V. 185—186, 188
Čiurlionis M. K. 172—173, 184—189, 191, 432

Dambrauskas A. 172—173, 189—191
Danilavičius I. 115, 246
Dante Alighieri 26, 204, 307
Daukantas S. 115, 146, 247, 251, 516
Daukša M. 111—112, 245
Descartes R. (Kartezijus) 186, 190, 537
Dévaud E. 306, 335, 338, 344, 349
Donelaitis K. 146
Dostojevskij F. 26, 204, 309, 473, 480

Erasmus 369

Fayol 390
Fichte J. G. 333
Förster F. W. 330—331, 334, 336—337, 351, 360, 369—370

Gediminas 59, 80, 93, 503
Gercen A. 117
Gessen 332—333, 335, 344, 352, 371
Giedraitis J. A. 146
Gilson E. 536
Ginet-Pilsudski B. 497
Gins 361, 363—364
Girnius J. 12
Goethe J. W. 26, 59, 125, 129, 131—132, 204, 309
von der Goltz R. 518
Gončarov I. 471
Górski A. 119—120, 122, 128—130, 141—142, 247—248
Gcštautas V. 119
Grieg E. 70

Habsburgai 144
Haltenberger 287
Hamsun K. 70
Hello E. 7, 19, 39—41, 63, 70, 174, 178, 218—219, 221, 307
Herder J. G. 58—59
Hoene-Wroński J. M. 190
Homeras 30, 209, 309
Huntington E. 282—283

Ibsen H. 26, 70, 204
Yčas M. 569
Ivanas Rūstusis 102
Ivanov V. 71—72, 186—188
Ivanov-Razumnik 544

Ivinskis L. 146, 251, 516

J. B. 11, 14
Jadvyga 92, 95, 507
Jakubowski J. 83, 88
Jaroševičius J. 115, 246, 516
Jasinskis J. 108
Jekaterina II 106
Jėzus Kristus 38, 67, 216, 344, 352
Jogaila 81, 85—86, 92—96, 110, 118—119, 235, 244, 416, 507, 511—512, 526
Jovaras (J. Krikščiūnas) 157
Jucevičius L. A. 509, 516
Juškevičė A. 65

Kallenbach J. 120, 123, 139
Kant I. 26, 73, 190, 204, 225
Karolis Gustavas 101
Kęstutis 59, 81, 92—93
Klaczko J. 85, 97—98
Klemensas XIV 105
Kohl J. E. 73, 225
Končius I. 578—579
Kondratovičius V. (L.) 147, 251, 516
Konradas Mazovietis 77, 452
Kosciuška T. (Kósciuszko) 107—108, 110, 117, 244
Kotzebue A. F. 30—31, 60, 209
Kragas P. 63, 67
Krasiński Z. 120
Kraszewski I. J. 147, 251, 516
Krėvė-Mickevičius V. 8
Kudirka V. 64, 66
Kutrzeba S. 37, 216, 499

de Lamartine A. 140
Laplace P. S. 186
Le Bon G. 179, 192
Lehamau P. J. Z. 63
Leibni(t()z G. W. 13, 190
Leman B. A. 186
Lenartowicz T. 141
Leonas P. 65
Lessing G. E. 58—59
Liubavskij M. 88
Luther M. 369

Maceina A. 8
de Maistre J. 7, 39—40, 44, 177, 218—219
Maritain J. 531—532, 537
Mauclére J. 503

Mausbach J. 531—532, 534—535
Mažvydas M. 111
Mercier D. J. 344
van der Meulen R. 57
Michelet J. 72, 140, 225, 503
Mickevičius A. (Mickiewicz) 23, 31, 49, 53, 55, 57—58, 60, 74—75, 109—110, 115—142, 146, 179, 201, 209, 243—244, 246—251, 328, 511, 515—516
Mykolaitis-Putinas V. 7
Milkus K. G. 73, 225
Mindaugas 80, 85, 93
šv. Monika 307
Montier E. 352
de Munnynck M. 7, 170—171, 256—258, 328, 350—351, 436—437, 439—441
Muravjov M. (Korikas) 147

Napoléon I 25, 90, 143—144, 203, 235
Napoléon III 147
Narbutas T. 147, 251, 516
Nast C. 71
Noskowski S. 69—70, 501
Novosilcev N. 144

Oginskis M. 184

Pacai 511
Pakalka N. 436—437, 439—440
Pakštas K. 10, 197, 259—162, 164—165, 168, 278, 280, 282—284, 294—295, 302, 459, 462
Pascal B. 26, 204
šv. Paulius 535
Petras I 166
Petražyckij L. 561, 566
Pijus IX 141
Pijus XI 528
Piłsudski J. 511
Platonas 26, 188, 190, 204, 307
Pliateris 146
Poška D. 146, 516
Protasevičius V. 114
Ptolemėjas 76, 450
Purickis J. 569
Puškin A. 130, 473

Quinet 140

Radvila J. 101
Radvilos 104, 511
Reclus E. 50, 68, 72—73, 224—226, 446, 500—501

Renan J. E. 142
Rėza L. 59
Rimvydai 116
Romanovai 144
Romanowski H. 533
Remeris M. (Römer) 557
Rost H. 534
Ruigys P. 58—59

Sapiega M. 101
Sapiegos 104, 511
Sarrazin G. 121—122, 124, 128—129, 133—138, 140, 142
Schiller F. 131
Schrader O. 50, 53—54, 57
Senkevičius H. (Sienkiewicz) 471
Shakespeare 26, 204, 309
Sokratas 174
Solovjov V. 6, 190, 317, 340
Srba A. 43, 45
Stanevičius S. 115, 246, 516
Strazdas A. 146
Sudermann H. 71
Sverdiolas A. 15, 18

Šalkauskis S. 5—18, 481—482, 487
Švitrigaila 99, 236

Tacitas 26, 30, 76, 204, 209, 450, 504
Tagore R. 471
Taylor F. 390
Temme J. D. H. 71
Terešcenka 165
Tetzner F. 501
Tiel A. K. 71
Timūras 85
Tolstoj L. 174, 480
Tomas Akvinietis 190
Tomaszewski 124
Towiański A. 119, 140, 249
Turgenev I. 480

Usener H. 50

šv. Vaitiekus 77
Valančius M. 115, 146, 247, 251, 516
Valensin 357
Vydūnas 33, 49, 62, 71, 156—157, 172—180, 184, 188, 191, 212
Viliamas V. 10
Vytautas 59, 81, 85, 87—88, 93—95, 118—119, 233
Vladimiras Didysis 77, 451

Vladislavas 118—119
Voldemaras A. 77, 569

Wichert E. 71
Wilbois J. 381
Wilson W. 22, 168
Wujek J. 111—112

Žemaitė 157, 471
Žygimantas Augustas 96—97, 100, 238

TURINYS

Sverdiolas A. Rytų ir Vakarų sintezės idėja 5

DVIEJŲ PASAULIŲ TAKOSKYROJE

Pratarmė 21

Įvadas 23

A. *Keletas parengiamųjų pastabų apie tautybę apskritai* 23
1. Tautinė individualybė, jos prasmė ir vertė 23
2. Tautinė civilizacija, liaudies kultūra ir šviesuomenės kultūra 26
3. Tautos pašaukimas ir uždavinys 28

B. *Keletas pastabų apie išskirtinį lietuvių tautos likimą* 30
1. Potenciali lietuvių tautinė individualybė, neįgyvendinta istorijoje 30
2. Aukštutinių ir žemutinių sluoksnių nesantarvė tautiniame Lietuvos gyvenime 33
3. Lietuvos padėtis dviejų pasaulių, Rytų ir Vakarų, takoskyroje 36

Rytai ir Vakarai 39

Tezė. RYTŲ PERSVARA LIETUVOJE. Tautinės lietuvių ypatybės. Graikų—rusų civilizacijos įtaka. Lietuvių valstybės vientisumas 43

A. *Pirmapradžiai lietuvių tautos elementai* 43
1. Kalba ir jos lemtis 43
2. Tikyba ir mitologija 50
3. Liaudies, epinė ir lyrinė poezija 58
4. Būdingieji etninio lietuvių temperamento bruožai: vidinis tautinės dvasios stiprumas ir išorinės raiškos skurdumas .. 71

B. *Pirminė Lietuvos istorijos kryptis* 76
1. Geografinės padėties, istorinių aplinkybių ir etninio temperamento įtaka Lietuvos valstybės susidarymui 76
2. Lietuvos valstybės užduotis stabmeldystės laikotarpiu: kova Rytuose su totoriais, Vakaruose su teutonais 80

3. Graikų—rusų civilizacijos įtaka, priežastys ir padariniai 81
4. Pirminė diduomenės raida Lietuvoje: žemutinių ir aukštutinių klasių skilimas tautinėse žemėse 83
5. Pagrindinis Lietuvos valstybės vientisumo laidas pirmuoju laikotarpiu: pusiausvyra, nustatyta išorėje tarp Rytų ir Vakarų, o viduje — tarp lietuvių branduolio ir prijungtųjų 84
6. XVI a. „Lietuvos statutas", tautinės sintezės pirmykštės formos išraiška 89

Antitezė. VAKARŲ PERSVARA LIETUVOJE. Lotyniškosios lenkų civilizacijos įtaka. Lietuvos valstybės sunaikinimas .. 92

A. *Tolesnė Lietuvos istorijos kryptis* 92
1. Tautinio lietuvių gyvenimo atsigręžimas nuo Rytų į Vakarus 92
2. Lotyniškosios lenkų civilizacijos įtaka: priežastys ir padariniai 98
3. Liaudies ir bajorijos atoskylos padidėjimas 100
4. Vidinės ir išorinės pusiausvyros sutrikimas 102
5. Lietuvos valstybės suirimas 104

B. Intelektualinė Lietuvos kultūra antruoju laikotarpiu 109

1. Tautinės lietuvių dvasios polinkių į dviejų civilizacijų — Rytų ir Vakarų — sintezę apraiškos 109
2. Liaudies švietimas šiuo laikotarpiu ir jo nepakankamumas tautiniu požiūriu 110
3. Vilniaus universitetas ir jo įtaka XIX a. pradžioje 113
4. Tautinė šios epochos raida, išreikšta savotiškame „Lietuvos statute", sukurtame Adomo Mickevičiaus genijaus. Jo gyvenimas ir kūryba 116

Sintezė. LIETUVIŲ TAUTOS ATGIMIMAS IR TAUTINIS IDEALAS. Dviejų skirtingų pradų visuotinė sintezė tautinėmis lietuvių civilizacijos formomis 143

A. *Demokratinė Lietuvos raida XIX a.* 143

1. Senųjų aristokratinių idėjų viešpatavimas iki 1830 m. sukilimo 143
2. Demokratinių idėjų raida nuo 1831 iki 1863 m. sukilimo .. 146
3. Demokratinių idėjų įsigalėjimas po 1905 m. revoliucijos 147
4. Demokratija ir tautinis atgimimas Lietuvoje 154

B. *Dabartinės Lietuvos siekimas užbaigti tautinę sintezę* 157

1. Dvi pagrindinės lietuvių liaudies pilnutinio gyvenimo sąlygos: viduje — rusų ir lenkų civilizacijų pusiausvyra, įgyvendinama sulydant į vieną lietuvišką visumą jų įtakas; išorėje — dalinė pusiausvyra tarp rusų ir vokiečių galybių, laiduojama buferinės Lietuvos valstybės 157
2. Tautinis lietuvių idealas: dviejų pasaulių, Rytų ir Vaka-

rų, sintezės įgyvendinimas savitomis tautinėmis lietuviškomis formomis 170
3. Konkretūs pastarųjų laikų pavyzdžiai: V. St. Vydūnas, teosofija ir dramaturgija; M. Čiurlionis, muzika ir tapyba; A. Dambrauskas, pilnutinės filosofijos sintezės idėja 172

ŽVILGSNIS Į ATEITĮ 192

LIETUVIŲ TAUTA IR JOS UGDYMAS

Pratartis 197

Pirmas skirsnis. TAUTYBĖS ESMĖ 201
I. *Tauta kaipo sutelktinė individualybė* 201
II. *Tautinė civilizacija* 204
III. *Tautos pašaukimas bei uždavinys* 205

Antras skirsnis. ISTORINIO LIETUVIŲ TAUTOS LIKIMO YPATYBĖS 209
I. *Tautinė lietuvių individualybė neįvykdytų galimybių šviesoje* 209
II. *Liaudies ir šviesuomenės persiskyrimas tautinio Lietuvos gyvenimo srityje* 212
III. *Lietuvos padėtis tarpusieny Rytų ir Vakarų pasaulių* 215
Rytai ir Vakarai savitarpio santykiuose 218

Trečias skirsnis. TAUTINĖS LIETUVIŲ CIVILIZACIJOS PROBLEMA 222

I. *Tezė. Rytų persvara Lietuvoje* 222

A. *Pagrindiniai lietuvių tautybės pradai* 222
1. Pagrindiniai lietuvių tautybės padėliai, atnešti iš Rytų ir apsaugoti tautos dvasioje 222
2. Pagrindinės etninio lietuvių pobūdžio žymės: išvidinis tautinės dvasios turtingumas ir menkas jos reiškimasis aikštėn 224
B. *Pirmykštė lietuvių istorijos linkmė* 228
1. Etninio lietuvių pobūdžio, geografinės padėties ir istorinių aplinkybių reikšmė Lietuvos valstybės kūrimuisi .. 228
2. Lietuvos valstybės pašaukimas viduriniais amžiais: kova iš rytų pusės su totoriais, iš vakarų pusės — su teutonais 229
3. Graikiškai rusiškosios civilizacijos įtaka lietuvių tautai: jos priežastys ir išdavos 230
4. Aristokratizacijos pagrindas Lietuvoje: tautinis šviesuomenės ir liaudies skilimas 231
5. Pagrindinė garantija Lietuvos valstybės gyvavimui pirmojoje gadynėje: pusiausvyra iš lauko pusės tarp Rytų ir Vakarų ir iš vidaus — tarp lietuviškojo branduolio ir Lietuvos aneksų 232
6. „Lietuvos Statutas", kaipo tautinės lietuvių sintezės išraiška XVI šimtmetyje 234

II. *Antitezė. Vakarų persvara Lietuvoje* 235

A. *Lietuvių istorijos linkmė antrojoje gadynėje* 235
1. Tautinio lietuvių gyvenimo pakrypimas iš Rytų į Vakarus 235
2. Lotyniškosios lenkiškosios civilizacijos įtaka, priežastys bei išdavos 236
3. Augimas priešingumo tarp diduomenės ir liaudies 238
4. Išlaukinės ir išvidinės pusiausvyros suirimas 240
5. Lietuvos valstybės žlugimas 241

B. *Intelektualinė Lietuvos kultūra antrojoje gadynėje* 243
1. Pasireiškimas tautinėje lietuvių dvasioje palinkimo prie dviejų civilizacijų, Rytų ir Vakarų, sintezės 243
2. Šitos gadynės švietimas ir tautiniai lietuvių reikalai .. 244
3. Mickevičius, kaipo tautinės lietuvių idėjos reiškėjas antrojoje gadynėje 247

III. *Sintezė. Tautinis Lietuvos atgimimas ir jo idealas*

Derinimas dviejų pasaulių pradų tautinės lietuvių civilizacijos lytyse 250
1. Demokratizmas ir tautinis lietuvių atgimimas 250
2. Dvi pagrindinės sąlygos pilnutiniam lietuvių tautos gyvavimui: iš vidaus — rusų ir lenkų civilizacijos pusiausvyra, įvykdyta jų dviejų įtakos sutapdymu į vieną lietuviškąją visumą; iš lauko pusės — rusų ir vokiečių galybės pusiausvyra, palaikoma Lietuvos plote neutralizacijos laidais 254
3. Tautinis lietuvių idealas: pilnutinė dviejų civilizacijų, Rytų ir Vakarų, sintezė tautinės lietuvių individualybės lytyse 256

Ketvirtas skirsnis. LIETUVA POLITINĖS GEOGRAFIJOS ŠVIESOJE 259

I. Pastabos recenzijos vietoje 259
1. Autoriaus ypatybės 259
2. Veikalo ypatybės 262

II. Aktualios idėjos apie lietuvių tautos ir krašto likimą .. 265
1. 265
2. 269
3. 270
4. 274
5. 278
6. 286

III. Vedamosios išvados tautinei mūsų politikai 294
1. Kategoriniai imperatyvai tautinei mūsų politikai 294
2. Pareiga jais susidomėti Lietuvos vyriausybei, pedagogams ir jaunajai kartai 298

Penktas skirsnis. TIKRAS PATRIOTIZMAS IR JO REIŠKIMOSI LYTYS 303
Reikalas apsiginkluoti prieš nacionalizmo pavojų 303

I. Tikrojo patriotizmo savybės 304
1. Tautinės savo individualybės meilė 304
2. Pageidavimas moralinės didybės savo tautai 306
3. Jungimas individualinės tautinės lyties su visuotiniu turiniu 308

II. Tikrojo patriotizmo reiškimosi lytys 310
1. Patriotizmas kaipo asmens tobulinimosi akstinas 311
2. Patriotizmas kaipo tautos kultūrinės pažangos veiksnys 312
3. Patriotizmas kaipo pagrindas tinkamam sugyvenimui su kitomis tautomis 316
4. Patriotizmas kaipo lytis asmens ir žmonijos derinimui per tautos tarpininkavimą 325
Teisėtas būdas vadovauti pasauliui 327

Šeštas skirsnis. TAUTINIS AUKLĖJIMAS 329

I. Tautinio auklėjimo supratimas 329
1. Tautinio auklėjimo sudėtingumas 329
2. Organiškas tautinio auklėjimo sąryšis su tarptautiniu .. 330
3. Dorinis tautinio auklėjimo pagrindimas 331

II. Tautinis auklėjimas kaipo tautinės lyties realizavimas naujose kartose 332
1. Tautiškumas kaipo priešingybė kosmopolitizmui 332
2. Tautos kalba, literatūra ir menas 334
3. Tautos praeitis ir dabartis 336
4. Tautos kultūrinės tradicijos 337

III. Patriotinis auklėjimas kaipo sudarymas naujose kartose prideramo nusistatymo į savo tautybę 338
1. Gerai suprastas patriotizmas kaipo pagrindinis tautinio auklėjimo tikslas 338
2. Kova su nacionalizmu auklėjimo priemonėmis 341
3. Krikščioniškoji etika kaipo stiprus sintezės veiksnys tautybės klausime 344

IV. Nacionalinis auklėjimas kaipo naujų kartų ruošimas kultūriniams uždaviniams, kurių išsprendimu tauta tampa nacija 346
1. Naujų kartų ruošimas aktualiems tautos uždaviniams .. 346
2. Naujų kartų ruošimas pagrindiniam tautos pašaukimui .. 349
3. Neišvengiamas perėjimas nuo tautinių prie anttautinių kultūrinių žmonijos uždavinių 351

Septintas skirsnis. TARPTAUTINIS AUKLĖJIMAS 354

I. Tarptautinis auklėjimas ir jo uždaviniai 354

1. Tarptautinis auklėjimas kaipo tautinio auklėjimo atbaigimas 354
2. Pagrindiniai tarptautinio auklėjimo uždaviniai 355

II. Tarptautinis susipratimas 356
1. *Internacionalizacijos vyksmas* tautų gyvenime 356
2. Tautų diferenciacija ir tarptautinis bendradarbiavimas .. 358
3. Ne nacionalistiškas tautų suverenumas ir nelygstamas internacionalizmas, bet solidarumo ir organiškos vienybės organizacija lygstamai suverenių tautų įvairumoje .. 361
4. Internacionalo idealas 364

III. Tarptautinis nusistatymas 367
1. Tarptautinio nusistatymo pagrindimas *doriniais* principais 367
2. Naujų kartų auklėjimas tarptautiniam teisingumui ir taikai 368
3. Naujų kartų ruošimas tarptautiniam kultūriniam bendravimui ir bendradarbiavimui 370
4. Naujų kartų ruošimas tarptautinio žmonijos organizavimosi darbui 372

Aštuntas skirsnis. VISUOMENĖS VADOVYBĖS UGDYMAS LIETUVIŲ TAUTOJE 375

Ugdymo uždaviniai sistemingumo ir aktualumo atžvilgiu 375

I. Kritiškoji dalis. Istorinis paveldėjimas ir pagrindinės mūsų tautos gyvenimo silpnybės 376
1. Nenormalus šviesuomenės ir liaudies santykiavimas mūsų istorijos vyksme 376
2. Pirmos tautiškai susipratusių inteligentų kartos trūkumai 378
3. Nepakankamas jauniausios inteligentų kartos pasiruošimas aktualaus gyvenimo bei veikimo uždaviniams .. 379
4. Psichologiniai tautos branduolio trūkumai 380

II. Statomoji dalis. Trumpa apžvalga aktualiausių ugdomųjų uždavinių, surištų su tautos vadovybės klausimu 382
1. Bendras pilnutinio ugdymo aktualumas 382
2. Nustatymas deramų santykių tarp liaudies ir šviesuomenės ir tuo pačiu sudarymas geriausios vadovybės demokratinėms masėms 383
3. Šeimynos, mokyklos ir visuomeninių bei valstybinių organų pastangų sutelkimas šitam tikslui 386
4. Išvystymas vadovaujančioje tautai šviesuomenėje teigiamųjų aktualių savybių 389

Aktualių tautos ugdymo uždavinių vykdymo pradžia 392

Devintas skirsnis. SVARBIEJI LIETUVIŲ TAUTOS UGDYMO UŽDAVINIAI 394

Lietuvių tautos ugdymo problema įvedamaisiais atžvilgiais 394

I. Tautinės lietuvių individualybės ugdymas ir jos realizavimas naujose kartose 398
1. Lietuvių tautos amorfiškumas ir kova su juo 398
2. Pilnutinis tautinės lyties realizavimas naujose kartose .. 404

II. Gerai suprasto patriotizmo išvystymas naujose kartose ir plačiojoje visuomenėje 409
1. Patriotizmo pakėlimas į sąmoningų dorybių laipsnį .. 409
2. Reikalas įsigyti išmintingą, kritiškai pažangią tautinės savo individualybės meilę 410
3. Įdiegimas naujoms kartoms gerai suprastos tautinės didybės pageidavimo 412
4. Reikalas jungti individualinę tautinę lytį su visuotiniu turiniu 413

III. Lietuvių tautos kėlimas į nacijos rangą 414
1. Tautinių ir kultūrinių lietuvių tautos galimybių išvystymas iki aukščiausio laipsnio 414
2. Tautinio lietuvių pašaukimo vykdymas 426
3. Aktyvus ir kuriamasis dalyvavimas universalių žmonijos problemų sprendime 431

Lietuvių tautos ugdymo organizacijos klausimas 434

Dešimtas skirsnis. PROF. M. DE MUNNYNCKAS APIE MŪSŲ TAUTINĘ VĖLIAVĄ 436
1. Prof. M. de Munnynckas ir lietuvių tauta 436
2. Jo ekspertizė mūsų vėliavos klausimu 437
3. Jo pasiūlymo analizė 439

LIETUVIŲ KULTŪROS PROJEKTAS

LIETUVIŲ TAUTOS FIZIONOMIJA 445

I. Tautinis lietuvių pobūdis (temperamentas) ir jo reikšmė Lietuvos istorijoje 445
1. Kas yra tautos fizionomija ir kuo ji apsireiškia? 445
2. Lietuvių kalba ir jos likimas, kaipo tautinio lietuvių pobūdžio atspindys 446
3. Pamatinės lietuvių pobūdžio žymės 447
4. Tautinio lietuvių pobūdžio apsireiškimas ypatingoje jųjų istorijos eigoje 448

II. Pradžia lietuvių tautos istorijos ir lietuvių valstybės formavimosi XI ir XII šimtmetyje 449
1. Lietuvių kilmė ir pirmosios istorijos žinios apie jųjų buvimą Europoje 449
2. Priežastys, pastūmėjusios lietuvius prie istorinio gyvenimo susibėgant X ir XI šimtmečiui 450

3. Išlaukiniai bei vidujiniai veiksniai, sąlygojusieji lietuvių valstybės formavimąsi einant XI ir XII šimtmečiui 452

GEOPOLITINĖ LIETUVOS PADĖTIS IR LIETUVIŲ KULTŪROS PROBLEMA 455

I. Lietuvos geopolitinės padėties ypatybės 456
1. Trijų besivaržančių galybių pasienis (limitrofinė padėtis) 456
2. Rytų ir Vakarų Europos takoskyra 458
3. Tautinė teritorija su mišriomis periferijomis 459
4. Buferinė valstybė su palinkimu į federalinę santvarką .. 460

II. Tautinės lietuvių kultūros uždaviniai 463
1. Kultūrinės paskirties įsisąmoninimas 463
2. Kultūrinės sintezės kūrimas 466
3. Kultūrinių antagonizmų derinimas 472
4. Visuotinai reikšmingų kultūrinių vertybių siekimas 475

RYTŲ IR VAKARŲ KULTŪRŲ SINTEZĖS KLAUSIMU. Atsakymas p. Vytautui Alantui 479

DAR TAUTINĖS MŪSŲ KULTŪROS KLAUSIMU. Antras atsakymas p. Vyt. Alantui 485

DĖL GINČO APIE TAUTINĘ KULTŪRĄ. Atsakymas ponui Vyt. Alantui 490

LIETUVIAI, ISTORINIŲ PARADOKSŲ TAUTA 497
Lietuviškas Rūpintojėlis Paryžiaus parodoje 497
Etninis dugnas 500
Paradoksali ekspansija 503
Pavėluotas krikštas 506
Tautos kamieno skilimas 509
Paprasta laisvė 512
Netikėtas atgimimas 515
Pakeliui į visuotinai reikšmingą kultūrą 517

KULTŪRINIO LIETUVIŲ TAUTOS APSIGINKLAVIMO PROBLEMA IR KATOLICIZMAS 522

Pratarlis 522
I. Kultūrinio apsiginklavimo aktualumas lietuvių tautai .. 522
II. Istorinis lietuvių tautos patyrimas ir krikščionybė 524
III. Kultūros ir religijos santykių problema Lietuvoje 528
IV. Kultūrinis katolicizmo pajėgumas 531
V. Pamokomieji antikatalikiškosios kultūros vaisiai 536
Baigiamasis žodis 538

LIETUVIŲ TAUTA IR JOS ATEITIS 540

INTELIGENTIJOS KONCEPCIJA 544
Inteligentijos supratimo reikšmė 544

I. Inteligentijos esmė 545
II. Inteligentijos visuomeninės funkcijos 550
Lietuvių inteligentijos klausimas 554

UNIVERSITETO KONCEPCIJA 557
Pratartis 557
I. Universitetas kaipo visuotinė mokslo įstaiga 558
II. Universitetas kaipo aukštojo mokslinimo įstaiga 561
III. Universitetas kaipo akademinė bendruomenė 563
IV. Universitetas kaipo autonominga ir federacinė įstaiga 565
Baigiamasis žodis 567

UNIVERSITETAS IR TAUTOS GYVENIMAS 568
I. Pirmasis atgaivintojo Vilniaus universiteto Rektorius .. 568
II. Vilniaus universitetas ir lietuvių tautos gyvenimas 569
III. Universiteto svarba tautos gyvenimui 571
IV. Dviejų universitetų reikalingumas Lietuvai 573
Baigiamasis prierašas 578

Paaiškinimai 580

Vardų rodyklė 584

Serija ,,Iš Lietuvos filosofijos palikimo"

Stasys ŠALKAUSKIS
RAŠTAI, t. 4

Parengė Arūnas Sverdiolas

Redaktorė *Mimoza Kligienė*
Dailininkas *Sigitas Šniras*
Meninis redaktorius *Romas Dubonis*
Techninė redaktorė *Danutė Navickienė*
Korektorės: *Irena Čupalienė, Marijona Rėzienė, Aleksandra Gobienė*

SL 255. 1995 04 03. 32,87 leidyb. apsk. l. Tiražas 2000 egz. Užsakymas 716.
Išleido ,,Minties" leidykla, Sierakausko 15, 2600 Vilnius.
Spausdino Poligrafinių paslaugų įmonė, A. Strazdelio 1, 2600 Vilnius.

Kaina sutartinė

Šalkauskis S.

Ša 55 Raštai / Parengė [ir įž. str., t. 1, p. 5—25, parašė] A. Sverdiolas.— V.: Mintis, 1990—1995.— (Iš Lietuvos filosofijos palikimo: LFP).

T. 4 / [[v. str. „Rytų ir Vakarų sintezės idėja", p. 5—18, A. Sverdiolo].— 598 p.— Bibliogr. išnašose.— Vardų rodyklė: p. 584—589.— ISBN 5-417-00686-6

Tome skelbiami S. Šalkauskio darbai, kuriuose apmąstoma lietuvių kultūros praeitis ir projektuojama jos ateitis. Šie darbai svariai papildo ir detalizuoja autoriaus kultūros filosofijos idėjas, o kartu yra jungtis su jo ideologiniais ir pedagoginiais tekstais.

UDK 1